T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

BİSMİL TÜRKMEN AĞZI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

İsmail SÖKMEN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Ankara-2011

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

BİSMİL TÜRKMEN AĞZI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

İsmail SÖKMEN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Ankara-2011

ONAY

İsmail Sökmen tarafından hazırlanan Bismil Türkmen Ağzı başlıklı bu çalışma, 13/06/2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

(imza)

(Başkan)
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

(imza)
Prof. Dr. Leylâ KARAHAN

(imza)
Prof. Dr. Çetin PEKACAR

ÖN SÖZ

Türkiye Türkçesi ağızlarının atlası hazırlanırken yapılacak en öncelikli işlerden birisi, şüphesiz ki ağız çalışması yapılmamış yerlerin taranmasıdır. Nitekim, Türkiye Türkçesi ağızları içerisinde Doğu grubu ağızları bu açıdan pek ihmal edilmiş bir bölge durumundadır. Türklerin Anadolu'ya giriş noktası olan bu bölgeyi mesken tutmuş olan Türk topluluklarından dilsel ve kültürel pek çok izler taşıyan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi bu açıdan büyük önem arz etmektedir ve ağız özelliklerinin tespiti bakımından taranmaya muhtaçtır. Aksi hâlde Kürtçe, Arapça gibi dillerin varlığı karşısında bölgede var olan Oğuz-Türkmen dili geri plana atılmış olacaktır. Türklerin Anadolu'ya girişinden beri bir Türk yurdu olan Diyarbakır'da konuşulan Türkçenin de bu bağlamda önem kazandığı söylenebilir.

Bugün Diyarbakır iline bağlı en büyük ilçe olan Bismil'in kurucuları Türkmenlerdir. Yörede konuşulan Türkçe, Azerbaycan ve Irak Türkmen sahasından pek çok fonetik, morfolojik ve leksik özellik taşımaktadır. Ayrıca Eski Türkçede de görülen unsurlarla birlikte zengin bir leksik malzemeyi de bünyesinde barındırmaktadır. 1985'ten sonra artan göçlerle yöreyi tamamen terk etme noktasına gelen Bismil Türkmenlerinin ağız özelliklerinin ortaya konması hem bölgede Türk dilinin önemli bir temsilcisi olan bu ağzın geleceği, hem de Türkiye Türkçesi ağızlarının araştırılması açısından büyük önem arz etmektedir.

Bismil Türkmen Ağzı'nın dil özelliklerinin araştırılmasına 2004 yılında başlanmıştır. 2004-2009 yılları arasında Bismil Türkmenlerinin bütün söz varlığını araştırmak ve tespit etmek amacıyla yazılı derleme yoluna müracaat edilmiştir. Yazılı derleme için sorgulama veya anket yöntemleri kullanılmamıştır. Bunun yerine söz konusu grubun eğitim seviyesi, dolayısıyla da farkındalık düzeyleri yüksek olan kişilerinin, günlük yaşam içerisinde doğal konuşma ortamlarında "standart dilden farklı olan" kelimeleri toplaması ve listelemesi yoluna başvurulmuştur. Beş yıl gibi geniş bir zaman dilimine yayılan bu yöntem, yörenin bütün söz varlığını elde etmeye olanak sağlamıştır.

2009 yılı Eylül ayında ise Bismil merkezde Dumlupınar mahallesi ve bu ilçeye bağlı Türkmenhacı, Bakacak (Seyit Hasan) ve Ulutürk (Türk Darlı) köylerinden sözlü derleme yapılmıştır. Sözlü derleme için, doğrudan görüşme yöntemiyle belli ölçütlere göre seçilmiş on sekiz kaynak kişiden ses kaydı alınmış ve bunlar transkribe

edilmiştir. Kaynak kişilerin seçiminde bu kişilerin altmış yaş ve üzerinde kimseler olup köyünden ayrılmamış ve standart dille çok fazla temas etmemiş kimseler olmalarına dikkat edilmiştir. Derlemeciler ise yine yöre halkından olan kimselerden seçilmiştir. Bunlar kaynak kişilere herhangi bir konuda konuşmaları yönünde telkinde bulunmayarak "doğal sohbet ortamı" yaratmış ve gizli kayıtta bulunmuştur. Masal, hikâye, ninni vb. türler kalıplaştıkları ve kaynak kişiyi ağız özeliklerinden uzaklaşmaya sevk edebilecekleri için tercih edilmemiştir. Bismil Türkmenleri kapalı bir toplum yapısına sahip olduklarından kaynak kişinin cinsiyetine göre kadın veya erkek derlemeci seçilmiştir.

Çalışma *Giriş*, *İnceleme*, *Metinler* ve *Sözlük* olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Bu çalışma genel olarak tasvirî niteliktedir ve eşzamanlı yöntem takip edilmiştir. Fakat yeri geldikçe çalışmada BTA ile Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöresi ağzı, bazı Doğu grubu ağızları ve Azerbaycan ve Irak Türkmen ağızları karşılaştırılmıştır.

Giriş bölümünde çalışma sahası olarak neden Bismil Türkmenlerinin seçildiği ve çalışmaya neden bu adın verildiği açıklanmaktadır. Ayrıca Bismil ilçesinin sosyo-ekonomik yapısı, coğrafi durumu, nüfusu vb. bilgiler "Bismil Türkmen Ağzının Oluşumunda ve Gelişiminde Rol Oynayan Faktörler" başlığı altında yeri geldikçe verilmiştir.

İnceleme bölümü "Ses Bilgisi" ve "Şekil Bilgisi" şeklinde iki ana bölümden oluşmaktadır. *Ses Bilgisi* bölümünde BTA'daki ünlüler ve ünlülerle ilgili ses olayları; ardından da ünsüzler ve ünsüzlerle ilgili ses olayları verilmektedir. Bu bölümde Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un "Kars İli Ağızları" adlı çalışması esas alınmıştır. *Şekil Bilgisi* bölümü "İsimler", "Sıfatlar", "Zarflar", "Zamirler", "Fiiller" ve "Edatlar" şeklinde altı ana başlık altında toplanmıştır.

Metinler bölümünde, 8 saat 11 dakikalık ses kaydının transkribe edildiği toplam 151 sayfadan oluşan metin bulunmaktadır.

Sözlük bölümünde metinlerde yer alan ve standart dilde kullanılmayan veyahut fonetik açıdan farklı bir şekil arz eden kelimeler sıralanmaktadır. BTA, leksik açıdan Irak Türkmen ağızları ile büyük bir ortaklığa sahip olduğundan yeri geldikçe ortaklaşan bazı kelimelerin yanına parantez içinde ilgili Irak Türkmen ağzı yazılmıştır. Morfolojik açıdan BTA ile birçok noktada birleşen Urfa merkez ağzında geçen kelimeler de ilgili yerlerde belirtilmiştir. Yukarıda söz edilen ve BTA'nın bütün söz

varlığını kapsayan sözlük ise çok geniş kapsamlı bir çalışma olduğu ve hâlen sürdürüldüğü için buraya dâhil edilmemiştir.

Transkripsiyon olarak Prof.Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un 9 Mayıs 1997 tarihinde gerçekleştirilen Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni'nde sunduğu sistem esas alınmıştır.

BTA'nın Azerbaycan ağızları ile karşılaştırıldığı durumlarda geçen Azerbaycan dialektolojisindeki "dialekt", "şive", "lehçe" gibi bazı terimler, çalışmanın sonunda ek olarak verilmiştir.

Çalışma boyunca bana varlığı ile çalışma azmi veren ve Türkolog olma şevki uyandıran, derin bilgi ve birikimi ile yönlendirmelerde bulunan çok değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN'a sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca çalışmanın başında görüşlerinden faydalandığım sevgili hocam Prof. Dr. Leyla KARAHAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Yetişmemizde büyük katkıları olan değerli hocalarım Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL, Prof. Dr. Fatma ÖZKAN ve Prof. Dr. Çetin PEKACAR'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Azerbaycan'da, Bakü Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türkoloji Bölümü'nde tezle ilgili çalışmalarımı sürdürdüğüm sırada, yardımlarını esirgemeyen sayın Prof. Dr. Tovfik HACIYEV'e teşekkürlerimi sunarım. Derleme çalışması sırasında özellikle sözlük kısmında bilgi ve birikimiyle beni aydınlatan emekli öğretmen sayın Halil KARACAER'e, kaynak kişilerin seçimi ve diğer konularda öncülük eden sayın Bismil SÖKMEN'e, kaynak konusunda yardımcı olan Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği İzmir Şubesi başkanı sayın Timur TAŞ'a teşekkür ederim. Çalışmamın her türlü aşamasında zahmetlere katlanan ve hiçbir desteğini benden esirgemeyen değerli ebeveynlerim Senem SÖKMEN-Süleyman SÖKMEN'e derin saygılarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ..... i
İÇİNDEKİLER..... iv
SİMGELER..... xix
KISALTMALAR..... xxi
GİRİŞ..... 1
1. Bismil Türkmen Ağzının Oluşumunda ve Gelişiminde Rol Oynayan Faktörler..... 2
1.1. Coğrafi Faktörler..... 2
1.1.1. Fizikî Coğrafyanın Etkisi..... 2
1.1.2. Siyasî Coğrafyanın Etkisi..... 3
1.2. Tarihi Faktörler..... 4
1.2.1. Diyarbakır'ın Türkmen Kimliği..... 4
1.2.2. Bismil'in Türkmen Kimliği..... 9
1.3. Diğer Faktörler..... 10

İNCELEME..... 12

I. BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1. Ünlüler..... 12
1.1. Ara Ünlüler..... 12
1.1.1. Yarı İnce Ünlüler..... 12
1.1.1.1. /á/ ünlüsü..... 12
1.1.1.2. /í/ ünlüsü..... 14
1.1.1.3. /ó/ ünlüsü..... 15
1.1.1.4. /ú/ ünlüsü..... 16
1.1.2. Yarı Yuvarlak Ünlüler..... 16
1.1.2.1. /ǻ/ ünlüsü..... 16
1.1.2.2. /ǐ/ ünlüsü..... 17

1.1.2.3. /i̊/ ünlüsü…… 17
1.1.3. Yarı Dar Ünlüler……...18
1.1.3.1. /ė/ ünlüsü…… 18
1.1.4. Yarı Açık Ünlüler…… 21
1.1.4.1. /ä/ ünlüsü…… 21
1.2. Gırtlak Patlayıcısı (ɛ) ile Söylenen Ünlüler……22
1.2.1. /ᶜa/ ünlüsü……22
1.2.2. /ᶜe/ ünlüsü…… 23
1.2.3. /ᶜi/ ünlüsü…… 24
1.2.4. /ᶜö/ ünlüsü…… 24
1.3. Uzun Ünlüler…… 25
1.3.1. Aslî Uzunluklar…… 25
1.3.2. Ses Olayları ile İlgili Uzun Ünlüler……... 30
1.3.2.1. Ünsüz Düşmesinden Kaynaklanan Uzunluklar……31
1.3.2.2. Hece kaynaşması ile Oluşan Uzunluklar……..32
1.3.2.3. Ünlü Karşılaşması ile Oluşan Uzunluklar……..34
1.3.3. Vurgu ve Tonlama ile İlgili Uzun Ünlüler……34
1.4. Kısa Ünlüler…… 35
1.5. İkiz Ünlüler…….. 38
1.5.1. Eşit İkiz Ünlüler…….. 38
1.5.2. Yükselen İkiz Ünlüler…… 39
1.5.3. Alçalan İkiz Ünlüler……... 40
1.6. Ünlü Uyumu…….. 41
1.6.1. Kalınlık-İncelik Uyumu (Dil Uyumu)……... 41
1.6.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumuna Girme……... 41
1.6.1.2. Kalınlık-İncelik Uyumunun Yarım Kalması……..44
1.6.1.3. Uyum Değişmesine Dayanan Kalınlık-İncelik Uyumu……...45
1.6.1.4. Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması…… 46
1.6.1.4.1. Şimdiki zaman ekinde……... 47
1.6.1.4.2. –Diḫ/-Düḫ sıfat-fiil ekinde…….. 47
1.6.1.4.3. Görülen geçmiş zaman ekinde…… 48
1.6.1.4.4. İsimden isim yapan –liḫ/-lüḫ ekinde…… 48

1.6.1.4.5. Gelecek zaman ekinde…… 48
1.6.1.4.6. Çokluk 1. şahıs eki bağlantı ünlüsünde…… 49
1.6.1.4.7. Mastar ekinde…… 49
1.6.1.4.8. Alınma kelimelerde…... 49
1.6.1.4.9. Birleşik kelimelerde…… 50
1.6.1.4.10. -ken/-kene zarf-fiil ekinde…….. 50
1.6.1.4.11. Ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekiminde…… 51
1.6.1.4.12. İnceltici ünsüzlerin tesiriyle…… 51
1.6.1.4.13. /ί/ ünlüsü ile…… 53
1.6.1.4.14. Diğer durumlarda…… 54
1.6.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu)…… 54
1.6.2.1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumuna Girme……... 54
1.6.2.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması…… 56
1.6.2.2.1. Yuvarlak ünlülü fiillere gelen tek şekilli
şimdiki zaman eki ile……..... 56
1.6.2.2.2. /+o/ eki ile…….. 57
1.6.2.2.3. Teklik ve Çokluk 2. Şahıs İyelik Ekleri ve İyelik Kökenli
Şahıs Eklerinde…… 58
1.6.2.2.4. /y/ tesiri ile…… 59
1.6.2.2.5. Alınma kelimelerde…… 59
1.6.2.2.6. Diğer Durumlarda…… 60
1.6.3. Genişlik-Darlık Uyumu……...61
1.7. Ünlü Değişmeleri……61
1.7.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi…… 61
1.7.1.1. a>e, ė değişmesi…… 61
1.7.1.2. a>á değişmesi…… 64
1.7.1.3. ı>i değişmesi…… 64
1.7.1.4. u>ü değişmesi…… 65
1.7.1.5. o>ö, ó değişmesi…… 66
1.7.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması…… 66
1.7.2.1. e>a değişmesi…… 66
1.7.2.2. i>ı değişmesi…… 67
1.7.2.3. i>í değişmesi…… 68
1.7.2.4. ü>u değişmesi…… 68

1.7.2.5. ö>o değişmesi…… 69
1.7.2.6. ö>ó değişmesi…… 69
1.7.2.7. ü>ú değişmesi…… 69
1.7.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması…….... 69
1.7.3.1. ı>u, i değişmesi……69
1.7.3.2. i>ü, i değişmesi……70
1.7.3.3. i>u değişmesi……70
1.7.3.4. a>o değişmesi……...71
1.7.3.5. e>o değişmesi…….. 71
1.7.3.6. e>ö değişmesi…….. 71
1.7.3.7. e>ü değişmesi…….. 71
1.7.3.8. e>e değişmesi……... 72
1.7.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi…… 72
1.7.4.1. u>ı, i değişmesi…… 72
1.7.4.2. ö>e değişmesi…….. 73
1.7.4.3. o>a değişmesi…….. 73
1.7.4.4. ü>i, í değişmesi…… 73
1.7.4.5. u>a değişmesi…… 74
1.7.4.6. u>e değişmesi…… 74
1.7.4.7. ü>e, e değişmesi…… 74
1.7.4.8. o>ı değişmesi……... 74
1.7.4.9. ö>a değişmesi…….. 75
1.7.5. Geniş ünlülerin daralması…… 75
1.7.5.1. a, e > i değişmesi…… 75
1.7.5.2. e>ı değişmesi…….. 75
1.7.5.3. a > ı değişmesi…… 76
1.7.5.4. o > u değişmesi……... 76
1.7.5.5. o, ö > ü değişmesi……76
1.7.5.6. e>e değişmesi…….. 76
1.7.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi……77
1.7.6.1. i > e, e değişmesi……..77
1.7.6.2. ı > a değişmesi…… 78
1.7.6.3. i>a değişmesi……78

1.7.6.4. ü > ö değişmesi……78
1.7.6.5. u>a değişmesi…… 78
1.7.7. Eski Biçimlerin Korunması……79
1.8. Ünlü Düşmesi…… 79
1.9. Ünlü Türemesi……82
1.10. Ünlü Birleşmesi (Ünlü Kaynaşması)……...83
2. Ünsüzler……84
2.1. Yazı Dilinde Bulunmayan Ünsüzler……84
2.1.1. /b̲/ ünsüzü…….. 84
2.1.2. /ǵ/ ünsüzü……...84
2.1.3. /g̲/ ünsüzü……...85
2.1.4. /ḥ/ ünsüzü……...86
2.1.5. /ḫ/ ünsüzü……...87
2.1.6. /ḱ/ ünsüzü……...89
2.1.7. /ḳ/ ünsüzü……...90
2.1.8. /r̄/ ünsüzü……91
2.1.9. /v̈/ ünsüzü……...92
2.2. Diğer Farklı Ünsüzler……92
2.2.1. Yarı Tonlu Ünsüzler……92
2.2.2. Gevşek Boğumlanmalı Ünsüzler……93
2.3. Ünsüz Uyumu……94
2.4. Ünlü-Ünsüz Uyumu…… 95
2.5. Ünsüz Değişmeleri…….. 96
2.5.1. Tonlulaşma……... 96
2.5.1.1. k>g değişmesi…… 96
2.5.1.2. t>d değişmesi…….. 97
2.5.1.3. p>b değişmesi…… 98
2.5.1.4. ç>c değişmesi……..99
2.5.1.5. s>z değişmesi…… 100
2.5.1.6. f>v değişmesi…… 100
2.5.2. Tonsuzlaşma…… 100

2.5.2.1. ġ>ķ değişmesi…… 100
2.5.2.2. g>k değişmesi…… 100
2.5.2.3. d>t değişmesi…….. 101
2.5.2.4. b>p değişmesi……..102
2.5.2.5. c>ç değişmesi……..102
2.5.2.6. z>s değişmesi……..102
2.5.2.7. v>f değişmesi…….. 103
2.5.3. Süreklileşme…….. 103
2.5.3.1. Sızıcılaşma…….. 103
2.5.3.1.1. ķ>ḫ değişmesi…… 103
2.5.3.1.2. ḫ>ġ değişmesi…… 104
2.5.3.1.3. ġ > ḫ değişmesi…….. 105
2.5.3.1.4. ç>ş değişmesi…… 105
2.5.3.1.5. c>ş değişmesi…… 105
2.5.3.1.6. ç>j değişmesi…….. 106
2.5.3.1.7. c>j değişmesi…….. 106
2.5.3.1.8. ʿ>ḥ değişmesi…….. 106
2.5.3.1.9. d>z değişmesi…… 106
2.5.3.2. Akıcılaşma……106
2.5.3.2.1. b>m değişmesi…… 106
2.5.3.2.2. g>m değişmesi…… 107
2.5.4. Süreksizlik…… 107
2.5.4.1. Ön damak ünsüzü /g/ nin iki ünlü arasında
ve hece sonunda korunması…….. 107
2.5.4.2. y>g değişmesi…… 108
2.5.4.3. ŋ>g değişmesi…… 108
2.5.4.4. v>g değişmesi…… 108
2.5.4.5. j>c değişmesi…….. 108
2.5.4.6. v>p değişmesi……..109
2.5.4.7. ḥ>ʿ değişmesi……...109
2.5.5. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler…….. 109
2.5.5.1. /h/ ünsüzü ile ilgili değişmeler…….. 109
2.5.5.2. /ŋ/ ünsüzü ile ilgili değişmeler…….. 110

2.5.5.3. ş>j değişmesi…….. 116
2.5.5.4. ğ>ḫ değişmesi…… 116
2.5.5.5. s>ḫ değişmesi……..117
2.5.5.6. v>g̱ değişmesi…… 117
2.5.5.7. n>r değişmesi…… 117
2.5.5.8. r>l değişmesi…….. 117
2.5.5.9. l>r değişmesi…….. 117
2.5.5.10. l>n değişmesi……...117
2.5.5.11. n>l değişmesi……...118
2.5.6. Diğer değişmeler……118
2.6. Ünsüz Benzeştirmesi…….. 118
2.6.1. Yakın Benzeştirme…….. 119
2.6.1.1. Tam Benzeştirme……119
2.6.1.1.1. İlerleyici Benzeştirme…….. 119
2.6.1.1.1.1. -nd->-nn- benzeştirmesi……...119
2.6.1.1.1.2. -nl->-nn- benzeştirmesi…… 120
2.6.1.1.1.3. -lr->-ll- benzeştirmesi……... 120
2.6.1.1.1.4. -ld->-ll- benzeştirmesi…….. 121
2.6.1.1.1.5. -ps->-pp- benzeştirmesi…….. 121
2.6.1.1.2. Gerileyici Benzeştirme…….. 121
2.6.1.1.2.1. -lr->-rr- benzeştirmesi…… 121
2.6.1.1.2.2. -rl->-ll- benzeştirmesi……121
2.6.1.1.2.3. -ls->-ss- benzeştirmesi…… 122
2.6.1.1.2.4. -zs->-ss- benzeştirmesi……... 122
2.6.1.1.2.5. -tc->-cc- benzeştirmesi…… 123
2.6.1.1.2.6. -ts->-ss- benzeştirmesi…… 123
2.6.1.1.2.7. -pt->-tt- benzeştirmesi…….. 123
2.6.1.2. Yarı Benzeştirme……123
2.6.1.2.1. İlerleyici benzeştirme…… 123
2.6.1.2.1.1. -md->-mn- benzeştirmesi…… 123
2.6.1.2.2. Gerileyici benzeştirme……... 124
2.6.1.2.2.1. -nb->-mb- benzeştirmesi…… 124
2.6.1.2.2.2. -md->-nd- benzeştirmesi…… 124

2.6.2. Uzak Benzeştirme…… 124
2.7. Aykırılaşma (Benzeşmezlik)…….... 125
2.8. Ünsüz İkizleşmesi…… 126
2.8.1. -k̲k̲- ikizleşmesi…… 127
2.8.2. -şş- ikizleşmesi…… 128
2.8.3. -kk- ikizleşmesi…… 128
2.8.4. -zz- ikizleşmesi…… 128
2.8.5. -pp- ikizleşmesi…… 128
2.8.6. -mm- ikizleşmesi…… 128
2.8.7. -rr- ikizleşmesi…… 129
2.8.8. -cc- ikizleşmesi…… 129
2.8.9. -ll- ikizleşmesi…… 129
2.8.10. -nn- ikizleşmesi…… 129
2.8.11. -bb- ikizleşmesi…… 129
2.8.12. -ss- ikizleşmesi…… 129
2.9. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi…… 130
2.10. Ünsüz Düşmesi…… 130
2.10.1. /y/ düşmesi……... 131
2.10.2. /r/ düşmesi…… 133
2.10.3. /h/ düşmesi…….. 134
2.10.4. /h̲/ düşmesi……... 134
2.10.5. /n/ düşmesi…….. 135
2.10.6. /l/ düşmesi…… 135
2.10.7. Diğer Ünsüz Düşmeleri……... 135
2.11. Ünsüz Türemesi…… 136
2.11.1. Ön Türeme……136
2.11.2. İç ve son seste türeme……136
2.11.2.1. n türemesi…… 137
2.11.2.2. m türemesi……... 137
2.11.2.3. d türemesi…… 137
2.11.2.4. r türemesi…… 138
2.11.2.5. Diğer türemeler……138
2.12. Yer Değiştirme (Metatez-Göçüşme)…… 139

2.13. Hece Kaynaşması…… 140
2.14. Hece Yutumu (Haploloji)…… 142
2.15. Hece Türemesi…… 143

II. BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

1. İSİMLER…….. 144
1.1. İsim Yapım Ekleri…… 144
1.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler…….. 144
1.1.1.1. +çI/+çU…… 144
1.1.1.2. +lıḫ/+líḫ/+lik/+luḫ/+lük…… 144
1.1.1.3. +lI/+lU……145
1.1.1.4. +CA……146
1.1.1.5. +tI/+tU……146
1.1.1.6. +sIz/+sUz……..146
1.1.1.7. +DAş……..146
1.1.1.8. +z…….. 147
1.1.1.9. +luġ.....147
1.1.1.10. +Ik/+Uk……..147
1.1.1.11. +An……147
1.1.1.12. +Dar……..147
1.1.1.13. +at……148
1.1.1.14. +ḱı/+ki/+ḱu/+kü……148
1.1.1.15. +(I)ncI/+(U)ncU……148
1.1.1.16. +ǵını/+gini/+ǵunu/+günü……149
1.1.1.17. +çılıġ……..150
1.1.1.18. +n…….. 150
1.1.1.19. +ḱo……150
1.1.2. Fiilden İsim Yapan Ekler……..150
1.1.2.1. –mAḫ……150

1.1.2.2. –mA……..152
1.1.2.3. –ğ/-k……..152
1.1.2.4. -In/-Un……..153
1.1.2.5. -I/-U ……..153
1.1.2.6. -tI/-tU……....153
1.1.2.7. -ağ/-ek……...154
1.1.2.8. -GIn/-GUn……154
1.1.2.9. -(I)m/-(U)m……154
1.1.2.10. -r/-Ar/-Ir/-Ur……...154
1.1.2.11. –Icl/-UcU……...155
1.1.2.12. -GI/-GU……..155
1.1.2.13. -(I)t/-(U)t……155
1.1.2.14. -(I)ş/-(U)ş……...155
1.1.2.15. –ArI……155
1.1.2.16. –gA……156
1.1.2.17. –mığ……...156
1.1.2.18. –baç……...156
1.1.2.19. –sü……157
1.1.2.20. –tuğ……157
1.2. İsim Çekim Ekleri……....157
1.2.1. Hâl Ekleri……157
1.2.1.1. İlgi hâli eki……157
1.2.1.2. Yükleme hâli eki……159
1.2.1.3. Yönelme hâli eki……160
1.2.1.4. Bulunma hâli eki……161
1.2.1.5. Eşitlik hâli eki……..161
1.2.1.6. Vasıta hâli eki……161
1.2.1.7. Çıkma hâli eki……162
1.2.2. İyelik Ekleri……...163
1.2.3. Çokluk Eki……167
1.2.4. Aitlik Eki……168
1.2.5. Soru Eki……169
2. SIFATLAR……..170

2.1. Niteleme Sıfatları……170
2.2. Belirtme Sıfatları……171
2.2.1. İşaret Sıfatları……..171
2.2.2. Sayı Sıfatları……....172
2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları……..172
2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları……..173
2.2.2.3. Üleştirme Sayı Sıfatları……173
2.2.2.4. Kesir Sayı Sıfatları……173
2.2.3. Soru Sıfatları……173
2.2.4. Belirsizlik Sıfatları……174
3. ZARFLAR……174
3.1. Zaman Zarfları……..174
3.2. Yer-Yön Zarfları……175
3.3. Niteleme ve Durum Zarfları……176
3.4. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları……..177
3.5. Soru Zarfları……..178
4. ZAMİRLER……..178
4.1. Şahıs Zamirleri……179
4.2. Dönüşlülük Zamirleri.....182
4.3. İşaret Zamirleri……183
4.4. Soru Zamirleri……185
4.5. Belirsizlik Zamirleri……186
5. FİİLLER……..186
5.1. Fiil Yapım Ekleri……186
5.1.1. İsimden Fiil Yapan Ekler……...186
5.1.1.1. +lA……...186
5.1.1.2. +Ar……...187
5.1.1.3. +Al……...187
5.1.1.4. +I……187
5.1.1.5. +A……...187
5.1.1.6. +I……188
5.1.1.7. +dA……188
5.1.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler……188
5.1.2.1. -DIr-/-DUr-……188

5.1.2.2. –Ir/-Ur-……188
5.1.2.3. -D-……189
5.1.2.4. -n-……189
5.1.2.5. -l-……190
5.1.2.6. -ş-……190
5.1.2.7. -AlA-……191
5.1.2.8. -uğ-/-ük-……192
5.1.2.9. –Ar……192
5.2. Fiil Çekimi……192
5.2.1. Şahıs Ekleri……192
5.2.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri……192
5.2.1.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Eklerinin Kullanılışları……193
5.2.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri ……193
5.2.1.2.1. İyelik Kökenli Şahıs Eklerinin Kullanılışları……194
5.2.2. Şekil ve Zaman Ekleri……195
5.2.2.1. Bildirme Kipleri……195
5.2.2.1.1. Geniş Zaman……195
5.2.2.1.1.1. Geniş Zamanın Olumsuz Çekimi……196
5.2.2.1.2. Şimdiki Zaman……198
5.2.2.1.2.1. Şimdiki Zamanın Olumsuz Çekimi……201
5.2.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman……201
5.2.2.1.3.1. Görülen Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi……203
5.2.2.1.4. Duyulan Geçmiş Zaman……204
5.2.2.1.4.1. Duyulan Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi……207
5.2.2.1.5. Gelecek Zaman……207
5.2.2.1.5.1. Gelecek Zamanın Olumsuz Çekimi……209
5.2.2.2. Tasarlama Kipleri……209
5.2.2.2.1. Emir Ekleri……209
5.2.2.2.2. Şart Eki……211
5.2.2.2.3. İstek Eki……211
5.2.2.2.4. Gereklilik Eki……213
5.2.3. Fiillerin Birleşik Çekimleri……213
5.2.3.1. Hikâye……215
5.2.3.1.1. Şimdiki zamanın hikâyesi……215

5.2.3.1.2. Geniş zamanın hikâyesi…….....216
5.2.3.1.3. Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi……..218
5.2.3.1.4. Gelecek zamanın hikâyesi……219
5.2.3.1.5. İstek kipinin hikâyesi……..219
5.2.3.1.6. Şart kipinin hikâyesi……...220
5.2.3.2. Rivayet……220
5.2.3.2.1. Şimdiki zamanın rivayeti……..220
5.2.3.3. Şart……..220
5.2.3.3.1. Şimdiki zamanın şartı……221
5.2.3.3.2. Geniş zamanın şartı……...221
5.2.3.3.3. Görülen geçmiş zamanın şartı……222
5.2.3.3.4. Duyulan geçmiş zamanın şartı……222
5.2.4. Ek-Fiil……222
5.2.4.1. Geniş Zaman Çekimi……223
5.2.4.2. Görülen Geçmiş Zaman Çekimi……224
5.2.4.3. Duyulan Geçmiş Zaman Çekimi……227
5.2.4.4. Şart Çekimi……227
5.2.4.5. Olumsuz Çekim……228
5.2.5. Sıfat-Fiiller……...228
5.2.5.1. -mIş/-mUş……..228
5.2.5.2. -DIğ/-DUğ……...229
5.2.5.3. –An……229
5.2.5.4. –Ar……..230
5.2.5.5. –AcAğ……230
5.2.5.6. –AsI……231
5.2.5.7. –IcI/-UcU……...231
5.2.6. Zarf-Fiiller……231
5.2.6.1. –AndA……231
5.2.6.2. -Ip/-Up……232
5.2.6.3. –A……...232
5.2.6.4. -ken/-kene……..233
5.2.6.5. –ArAğ.....233
5.2.6.6. –DIğçA/–DUğçA……233

5.2.6.7. –All……..233
5.2.6.8. –mAdAN/-mAzdAn……233
5.2.6.9. –IncA……...234
5.2.6.10. -IşIn/-UşUn……234
5.2.6.11. -AnnAn/-AndAn sora/sona……...234
5.2.6.12. –Dığ/-DUğ+İyelik eki+ ķede……235
5.2.6.13. -DIğ/-DUğ+İyelik eki+A……235
5.2.6.14. -DIğ/-DUğ+İyelik eki+A+göre……..235
5.2.6.15. -DIğ/-DUğ+İyelik eki+v̈aķıt……235
5.2.6.16. –DI/-DU-şahıs eki+mI/+mU……235
5.2.6.17. –DIğtAn/–DUğtAn sora……236
5.2.6.18. -AnA ķede..... 236
5.2.6.19. –Ir/-Ur kimi…… 236
5.2.6.20. -DIğ/-DUğ+İyelik eki+üçün…… 236
5.2.6.21. -DIğ/-DUğ+İyelik eki+kimin…… 236
5.2.6.22. –Ir/-Ur –mAz…… 237
6. EDATLAR…….237
6.1. Ünlem Edatları……237
6.1.1. Ünlemler……..237
6.1.2. Seslenme Edatları……..238
6.1.3. Sorma Edatları……238
6.1.4. Gösterme Edatları……..238
6.1.5. Cevap Edatları……238
6.2. Bağlama Edatları……239
6.2.1. Sıralama Edatları……239
6.2.2. Denkleştirme Edatları……239
6.2.3. Karşılaştırma edatları……240
6.2.4. Cümle Başı Edatları……...241
6.2.5. Sona Gelen Edatlar……....242
6.3. Son çekim edatları……..242
6.3.1. -nAn/-DAn……242
6.3.2. kimi, kimin, gibi……243

6.3.3. için, üçün, sebep……243
6.3.4. ḳeder……244

SONUÇ……246
KAYNAKÇA……256
EK……261
METİNLER…… 262
SÖZLÜK…… 412
HARİTALAR…….. 445
ÖZET……... 456
ABSTRACT…… 457

KULLANILAN TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ VE SİMGELER

Ünlüler

ā : Uzun a

á : a-e arası bir ses

ᶜa : ayınlı a.

ĭ : Kısa ı

í : ı-i arası bir ses

i̯ : ı-u arası bir ses

ō : uzun o

ó : o-ö arası bir ses

ū : Uzun u

ŭ : Kısa u

ē : Uzun e

ė : Kapalı e

ē̤ : Uzun kapalı e

ä : Açık e.

ā̤ : Uzun açık e

e̊ : e-ö arası bir ses

ī : Uzun i

ĭ̈ : Kısa i.

ï̯ : i-ü arası bir ses

ō̤ : uzun ö

ṳ̄ : Uzun ü

ŭ̈ : Kısa ü

Ünsüzler

b̲ : b-v arası ünsüz.

Ç : ç-c arası ünsüz.

ǵ : Ön damak g'si (yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman)

g̲ : boğaz g'si

ḥ: nefesli h.

h̭: sızıcı h.

ḱ : Ön damak k'si (yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman)

ḳ : dip damak k'si

K : k-g arası ünsüz.

P : p-b arası ünsüz.

r̄ : titrekliği uzatılan r.

S :s-z arası ünsüz.

Ş : ş-j arası ünsüz.

T : t-d arası ünsüz.

v̇ : çift dudak v'si.

(ᶜ) : gırtlak patlayıcısı.

Simgeler

‿ : Ulama ve diftong işareti

~ : Nöbetleşme işareti

↱ : Yükselen ton (hecedeki ünlü üzerine konur ve uzunluk da ifade eder)

↲ : Alçalan ton (ünlü üzerine konur ve uzunluk da ifade eder)

(h̥) : ünsüzler altında belirsizlik (düşmek üzere oluş işareti)

KISALTMALAR

Eser ve Şahıs Adları Kısaltmaları

ADE: Azerbaycan Dialektologiyasının Esasları
ADND: Azerbaycan Dilinin Nuha Dialekti
ADTD: Azerbaycan Dilinin Tebriz Dialekti
ANT: Anonim Tefsir
AT: Azerbaycan Türkçesi
BD: Bakı Dialekti
Behcet.: Behcetü'l-Ḫadā'ik fī mev'izeti'l-ḫalāiḳ (tıpkıbasım yayını)
Br.: Brahmi Yazılı Uygur Metinleri
BTA: Bismil Türkmen Ağzı
BVU: Batı Anadolu Ağızlarında Aslî Vokal Uzunlukları Hakkında
BYA: Bartın ve Yöresi Ağızları
ÇÇA: Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı
D: Kutadgu Bilig I/Metin/D başlığı
DA: Diyarbakır Ağzı
DLT: Divanü Lugati't-Türk
ET: Eski Türkçe
Ferh.: Ferheng-name
GBAA: Güney Batı Anadolu Ağızları
İGK: Azerbaycan Dili Şivelerinde İsmin Gramatik Kategoriyaları
İTL: İraq Türkman Lehcesi
KB: Kutadgu Bilig
KD: Kültigin Âbidesi Doğu Yüzü
KK: Kültigin Âbidesi Kuzey Yüzü
LL: Lajos Ligeti
NYA: Nevşehir ve Yöresi Ağızları
OK: Oğuz Kağan Destanı
ONT: Osman Nedim Tuna
SMA: Siverek Merkez Ağzı
TDAY: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK: Türk Dil Kurumu

TLG: Türk Lehçeleri Grameri
TT: Talât Tekin
TTŞB: Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi
Yus.:Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha
ZK: Zeynep Korkmaz

Dil ve Lehçe Adları Kısaltmaları

Alm.: Almanca
Ar: Arapça
B. An. Ağz.: Batı Anadolu Ağızları
Bulg.: Bulgarca
D. Türk.: Doğu Türkçesi
Esk. An.: Eski Anadolu Türkçesi
Eyn.: Eynallu
Far: Farsça
Fr: Fransızca
Gag.: Gagauz Türkçesi
İng: İngilizce
Karag.: Karagasça.
Kaş.: Kaşkay.
Kırg.: Kırgız Türkçesi
Knd.: Kendov Tatar ağzı.
Koyb.: Koybalca
Kök: Köktürkçe
Krt.: Kürtçe
Nij.: Nijninnovgorod
Özb.: Özbek Türkçesi
Rum: Rumca
Türk. T.: Türkiye Türkçesi
Türkm: Türkmen Türkçesi
Vol. Bulg.: Volga Bulgarcası
Y. Uyg.: Yeni Uygur Türkçesi
Yak.: Yakutça

Yer Adları

Er.: Erbil
Ker.: Kerkük
Kif.: Kifri
Sel.: Sellamiye.
Tel.: Telafer
Tuz.: Tuzhurmatı
UA: Şanlıurfa

Diğer Kısaltmalar

arg.: Argo
hlk: Halk ağızları.
SB: Ses Bilgisi
ŞB: Şekil Bilgisi
yd: yazılı derleme
mec.: mecazî anlam

GİRİŞ

Diyarbakır ve yöresi ağızları ile ilgili çalışmalar, sadece Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik ilçelerindeki diyalektolojik duruma ışık tutmaktadır (bkz. Harita-1). Fakat ilin büyük bir kısmının dil özellikleri hâlâ karanlıktadır. Diyalektoloji çalışması yapılmamış yerlerden birisi de Diyarbakır ilinin güneyinde, bu ilin en büyük ilçesi olan Bismil'dir (bkz. Harita-2). Bismil, yerlilerinin Türkmen olması ve bu topluluğun pek çok yönüyle Azeri özelliği gösteren bir ağza sahip olması ile diğer ilçelerden ayrılır.

Diyarbakır ili Bismil ilçesinde merkezde Dumlupınar Mahallesi, ayrıca bu ilçeye bağlı Türkmenhacı, Bakacak (Seyit Hasan) ve Ulutürk (Türk Darlı) köylerinde yaşayan Türkmenler, nüfusça hayli azalmalarına ve başka etnik gruplar tarafından çevrelenmelerine karşın ağız özelliklerini korumayı başarmışlardır (bkz. Harita-3). Bismil Türkmenlerinin ağız özellikleri, gerek fonetik, gerekse de morfolojik ve leksik açıdan Diyarbakır ağzı ve genel anlamda Doğu grubu ağızlarından ayrılarak daha çok Azerbaycan ve Irak Türkmen ağızlarıyla birleşmektedir.

Ağız çalışmalarında adlandırma, bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın idari sınırlar temel alınarak mı yoksa daha başka ölçütler temel alınarak mı yapılması gerektiği bir tartışma konusudur. Bugüne kadar yapılan ağız çalışmalarında bu hususta değişik ölçütler temel alınmıştır. Kimi çalışmalar illeri temel alırken, kimileri bölgeleri, kimileri ilçeleri temel almıştır. Kimi çalışmalar ise belli bir gramer konusunu alıp işlemiştir. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun "Ağız Çalışmalarına Toplu Bir Bakış" adlı makalesinde ağız çalışmalarının adlandırılması ve ağız bölgelerinin sınırlarının çizilmesinde etkili olan ölçütleri ortaya koymuş ve bunları örneklendirmiştir.[1] Diyarbakır'da yapılan ağız çalışmalarında; söz gelimi Münir Erten'in çalışmasında il merkezinden metinler derlenerek çalışma, "Diyarbakır Ağzı" şeklinde adlandırılmıştır[2]. Sadettin Özçelik ve Erdoğan Boz'un çalışmasında ise ilçe

[1] Ahmet Bican Ercilasun, "Ağız Çalışmalarına Toplu Bir Bakış", **Türk Dili**, S. 584, Ağustos 2000, s. 115-118.
[2] Münir Erten, **Diyarbakır Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)**, 1. Baskı, Ankara, TDK Yay., 1994.

sınırları esas alınmış ve "Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı" şeklinde bir ifade kullanılmıştır[3]. Bu çalışma ise il veya ilçe sınırları değil, Bismil ilçesi içerisinde var olan farklı etnik gruplar temel alınarak "Bismil Türkmen Ağzı" olarak adlandırılmıştır.

1. Bismil Türkmen Ağzının Oluşumunda Ve Gelişiminde Rol Oynayan Faktörler

1.1. Coğrafi Faktörler

1.1.1. Fizikî Coğrafyanın Etkisi

Yüzey şekillerinin dil üzerinde doğrudan doğruya ve ani bir etkisi görülmese bile, bunların insan topluluklarının sosyal hayatı üzerindeki etkinliğinin kaçınılmazlığı nedeniyle, dili de etkilemekten geri kalmadıkları görülür. Söz gelişi, yerleşmeler arasında, toprakların engebeli ve dağlık oluşu, ayırıcı bir etken olmasına karşılık, ulaşım imkânları kolay olan bir ova, birleştirici bir etken olarak ortaya çıkar ve böyle bir çevrede, yerleşmeler arasında pek büyük ağız ayrılıkları görülmez.[4] Diyarbakır'ın fizikî haritasına bakıldığında şehrin kuzeyi ve güneyinin birbirine zıt karakterde olduğu görülür (bkz. Harita-4). Kuzey bölge, Güneydoğu Torosların çepeçevre sardığı dağlık ve engebeli arazilerden oluşurken, güney bölge Dicle nehrinin suladığı geniş ve verimli düzlüklerden oluşmaktadır.

Bismil, Diyarbakır'ın güneyinde yer almaktadır. İlçe, Dicle nehrinin kenarında kurulmuştur. *Dicle'ye dökülen Pamuk Çay, Göksu Çayı, Kurmuşlu Çayı, Kuru Çay, Ambar Çayı, Caferi Çayı ve Salat Çayı yörenin diğer su kaynaklarını oluşturmaktadır.*

---

[3] Sadettin Özçelik, Erdoğan Boz, **Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)**, 1. Baskı, Ankara, TDK Yay., 2001.

[4] Efrasiyap Gemalmaz, "Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler"**. Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları : 697, 1999, s. 8.

Bismil gerek tarımsal ve gerekse hayvansal ürünlerin üretiminde Diyarbakır'ın ilçeleri arasında birinci sırada yer almaktadır. Ekilebilir tarım alanları yönünden zengin olan ilçede başta pamuk olmak üzere hububat, şeker pancarı, tütün ve diğer endüstri bitkileri yetişmektedir. Büyük ve küçükbaş hayvancılık da oldukça gelişmiş olup ilçenin temel geçim kaynaklarından birisini oluşturmaktadır.

İlçenin yer üstü zenginliği; 1.748 kilometrekare olan arazisinin tamamının düzlük olması ve bunun 1.564 kilometrekaresinin (%89,4) tarıma tahsis edilmiş olmasıdır. Bu kadar geniş tarım arazisi ve ortasından geçen yüksek debili Dicle nehri ile kollarının varlığı sulama imkânları sağlayarak, buna ayrı bir zenginlik katmaktadır[5] (bkz. Harita-5).

Siyasi coğrafyanın konusu kapsamına giren yerleşme, genellikle, daha başlangıçta fizikî coğrafyanın etkisi altında gerçekleşmiş bulunabilir.[6] 13. yüzyılda Irak ve İran coğrafyasından hareketle Anadolu'ya giren göçebe Oğuz boylarının bu bölgede ilk yurt tuttuğu yerlerden birisi Bismil'dir. Bu tercihte, yörenin yukarıda bahsedilen olumlu coğrafî nitelikleri önemli rol oynamıştır. Burada yerleşik hayata geçen bir kısım Oğuz boyları, yörede Oğuz dilinin kök salmasını sağlamıştır. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinden Diyarbakır'da 17.yy'da konuşulduğunu öğrendiğimiz Azerbaycan Türkçesinin, bugün Bismil'de hâlâ bütün canlılığıyla yaşaması bu sâyede olmuştur.

1.1.2. Siyasi Coğrafyanın Etkisi

Diller ve bu dillerin lehçeleri ve ağızları üzerinde siyasi coğrafyanın etkileri, fizikî coğrafyanınkilerin yanında daha ani ve belirgin olarak görülür.[7] 1515 yılında Safevîlerin elinden çıkıp Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına giren Diyarbakır için bu tarih bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Osmanlı hâkimiyetine giren Diyarbakır'da Sultan Selim, Safevî tehlikesine

[5] www.bismil.bel.tr
[6] Gemalmaz, a.g.m., s. 9.
[7] Gemalmaz, a.g.m., s. 9.

karşı Kürt asıllı İdris-i Bitlisî ve yandaşlarını önemli kademelere getirmiş ve bölgeyi Safevîlerden korumak görevini yöredeki Kürt aşiretlerine vermişti. Bu durum zaman içerisinde etkisini göstermiş, egemen Kürt aşiretlerinin baskısı altında kalan Türkmenler yavaş yavaş bölgeyi terk etmeye başlamışlardı. Bunun bir sonucu olmalı ki Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinden, 17. yüzyılda şehirde Müslüman nüfusunun çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğunu öğreniyoruz. Bununla birlikte, Diyarbakır'da ve başka şehirlerde ana dili Türkçe olan kalabalık bir kitlenin de varlığı zikredilmektedir.[8] Tarihte bazen, kasıtlı veyahut kasıtlı olmayarak alınan bir tedbirin beraberinde bir yıkımı getirdiği örneklere rastlamak mümkündür. Sözgelimi; Timur'un devletinin geleceği için bir tehlike olarak gördüğü Toktamış'ı ortadan kaldırırken bölgede bir Rus devletinin kurulmasına yol açması gibi Yavuz Sultan Selim de en önemli tehlike olarak gördüğü Safevilerden bölgeyi korumak için Kürtlerden oluşan bir tampon bölge yaratması yöredeki Oğuz-Türkmen varlığı ve dili için bir erozyonun başlangıcı olmuştur.

1.2. Tarihî Faktörler

Bir bölgede yapılmış ağız bilimi soruşturmalarını değerlendirirken söz konusu bölgenin iskân tarihini göz önünde bulundurmak gerekir.[9] BTA'nın oluşumu ve gelişiminde rol oynayan bir tarihsel arka plan bulunmaktadır.

1.2.1. Diyarbakır'ın Türkmen Kimliği

Selçukluların Bizans'a karşı kazandığı 1048 Pasinler zaferinin ardından, Orta Asya'dan gelen Oğuz Türkleri büyük kitleler hâlinde Anadolu'ya göç etmişlerdir. Alparslan'ın 1071 Malazgirt zaferi ise Anadolu'nun bir Türk yurdu hâline gelmesinin milâdı olmuştur. Diyarbakır, bu büyük Oğuz kitlelerinin yerleştiği yerlerin başında gelmiştir. Selçuklu

[8]bkz. M. Bruinessen, Hendrik Boeschoten, **Evliya Çelebi Diyarbekir'de**, 1. Baskı. Çeviren : Tansel Güney. İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 64.
[9] Gemalmaz, a.g.m., s. 10.

sultanı, Amid (o zamanki adıyla Diyarbekir) yani Bekir Araplarının yurdu manasına gelen bu iki isimle anılan şehri Müslüman olması hasebiyle Mervanîlere bırakmıştır. Ancak Mervanîlerin Bizans'la gizli münasebetleri, Mısır'daki Fâtımi halifesiyle münasebetlerde bulunması dolayısıyla 1085 yılında, Sultan Alparslan'ın oğlu Melikşah tarafından Amid veya Diyarbekir Selçuklu hâkimiyetine geçecektir. İdare 1085 yılından itibaren yüzyıl kadar Selçuklu ailesi ile akrabalığı da bilinen Oğuz Türklerinden Yınal (İnal) oğullarına bırakılacaktır.[10] 1185 yılından itibaren ise Diyarbakır'a Artukoğulları egemen olmuştur. Başta gelen merkezleri Mardin, Hısım-hısnıkeyfa, Meyyafarikin (Silvan), Bitlis, Ahlat, Van, Erciş, Adilcevaz, Erzem[11] olan Artukoğulları çeşitli bayındırlık ve sosyal faaliyetleriyle Diyarbakır'ın Türk kimliğini kazanmasında çok büyük rol oynamışlardır. Bu faaliyetler, şehrin hâkimiyetini yaklaşık 150 yıl elinde tutan Akkoyunlular döneminde artarak devam etmiştir. Yöre de artık "Amid" ismiyle değil, Akkoyunluların ünlü tarihçisi Ebu Bekir Tahranî'nin Kitab-ı Diyarbekriyye adlı eserinden de anlaşılacağı gibi "Diyarbekir" ismiyle anılacaktır.[12]

Ebu Bekir Tahranî, Kitab-ı Diyarbekriyye' de Akkoyunluların kurucusu olan Karayülük Osman'ı 52'nci göbekte Oğuz Han'a ulaştırmaktadır. Kaldı ki, paralarında ve bayraklarında Bayındır boyunun damgasını kullanan Akkoyunlular, kendilerinin bu boya mensup olduklarına inanıyorlardı.[13] Dolayısıyla, Akkoyunluların Anadolu'ya ne zaman ve nasıl geldiğine ilişkin bir yargıya ulaşmak için Bayındır boyunun hareketlerine bakmak gerekir. Oğuzların Selçuklu akını ile büyük batı göçlerine katılmayıp Aral gölü havzası ve Harezm bölgesinde kalan Bayındırlar, Moğol akınları ile 13. yy. başlarında başka Türkmen kabileleri ile Anadolu'ya gelmiş ve buranın

---

[10] Mustafa Kafalı, "Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır'ın Türk Tarihindeki Yeri", **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004, s. 18.
[11] Kafalı, a.g.m., 18.
[12] Kafalı, a.g.m., 19.
[13] Ümid Niayiş, "Diyarbekir'e Damga Vuran Türkmenler Akkoyunlu Kültür ve Medeniyetine Bir Bakış", **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004, s. 495.

Oğuzlaşma sürecine katılmıştır.[14] Moğol İlhanlılar'ın yıkılmasından sonra buradaki kabilelerle mücadele eden Akkoyunlular Diyarbakır bölgesinde bazı kent ve kaleleri ele geçirmiş ve Döger, Bayat, Çepni gibi Oğuz boyuna mensup kütleler ve İnallu, Hacılu, Bayramlu ve Musullu gibi konar göçer cemaatleri etrafında toplayarak[15] nihayet Tur Ali Bey'in önderliğinde "beylik" statüsüne kavuşmuştu. Karayülük Osman'ın 1398'de Timur'un düşmanı Kadı Burhaneddin'i ortadan kaldırarak[16] Anadolu seferinde onunla işbirliği yapması Akkoyunluların Diyarbakır merkezli büyük bir devlet hâline gelmesi ile sonuçlanmıştı. Uzun Hasan döneminde ise, Karakoyunluların ve Eyyubilerin etkisiz hâle getirilmesinden sonra Akkoyunlular, imparatorluk düzeyine ulaşmış görünüyorlardı. Merkez Uzun Hasan döneminde Tebriz'e taşınmış olsa da, 1453'de ele geçirilen Diyarbakır Akkoyunluların sembolü hâline gelmişti. Diyarbakır, yalnız Akkoyunlular değil Safeviler döneminde de önemini sürdürmüş idi.

Dânişmendliler, Saltuklular, Mengücekliler, Sökmenliler gibi Artuklular ve İnaloğulları Türkmen devletleri idiler. Artuklularda son derece canlı bir Türkmencilik ruhunun varlığına şahit olmamız mümkündür.[17] Akkoyunlular da devletlerini kurduktan sonra milli Türkmen geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır.[18] Uzun Hasan zamanında Oğuz Türkçesi resmi dil olarak kullanılmıştır. Ayrıca, mektuplar bu dilde yazılmış ve Kur'an-ı Kerîm Türkçeye tercüme edilmiştir.[19] Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler gibi Türk devletlerinin ordu dili Azeri Türkçesi idi.[20] Fatih'in Otlukbeli fetihnâmesi Akkoyunlu beylerine bildirmek için olacak ki Uygur

---

[14] Niayiş, a.g.m., s. 495-496.
[15] Niayiş, a.g.m., s. 493.
[16] İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, 2. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XXIV. Dizi Sa. : 15, 2000, s. 24.
[17] Hüseyin Kayhan, "Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi Doğu ve Batı Anadolu'da Devletleşme Süreci", **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004, s. 519.
[18] Kayhan, a.g.m., s. 519.
[19] Tohid Melikzade, "Diyarbakır ve Azerbaycan Halkının Ortak Tarihleri : M.Ö. II-I. Bin Yıllarda Huri (Mitani), Urartu Proto Türk Devletleri ve XIV. Asırda Ak Koyunlu Türklerine Yeni Bir Bakış", **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004, s. 102.
[20] Ağamusa Ahundov, "Azerbaycan'ın Edebî Dili ve Araştırılması Tarihi", **Azerbaycan Birinci Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 291, 2000, s. 45-47.

harfleri ve Doğu Türkçesi ile yazılmıştır. Timurlulardan Ebu Said Mirza'nın Uzun Hasan'a Uygur ve satır arasında Arap harfleriyle yazmış olduğu o zamanın siyasi tarihi için çok mühim bir mektubu günümüze kadar gelmiştir. Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Bey Farsça divanı ile birlikte Türkçe şiirler bırakmıştır. Yakup Bey, Cami'nin eserleri gibi Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevayi'nin de şiirlerini severek okumuştur. Yakup Bey'in himâye ettiği Bakülü şair Habibi'nin şiirleri Fuzuli devrini başlatmıştır. Yine Karakoyunlu Cihanşah, Azeri Türkçesi edebiyatının temsilcilerindendir.[21] Akkoyunlu ve Karakoyunluların dil hususundaki milli tutumu ve Diyarbakır'da Azeri lehçesinin kökleşmesi hususunu Ziya Gökalp de "Lisanî tetkiklerim gösterdi ki, Diyarbakır'ın Türkçesi, Bağdat'tan Adana, Bakü'ye, Tebriz'e kadar imtidat eden tabii bir lisandır. Yani Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türklerine mahsus bulunan Azeri lehçesinden ibarettir. Bu lisanda hiçbir sunilik yoktur." sözleriyle ifade etmiştir. [22] Dulkadiroğulları Anadolu'daki beylikler içerisinde, bünyesinde en fazla Türkmen unsuru barındıran beylikti. Zaten Dulkadiroğulları birçok Oğuz boyunun birleşmesinden meydana geliyordu.[23] Safeviler de devlet yönetiminde eski Türk akidesini esas alan[24] bir Türkmen devleti idi. Safeviler zamanında Diyarbakır'ın Türk nüfusu daha da artmıştır.[25] Moğol istilası ile batıya yönelen Moğol kabileleri arasında bulunan Uyratlar da Diyarbekir eyaletinde yoğunlaşmışlardır. Uyratlar'dan 10.000 çadır halkı Musul ile Bağdat arasındaki bir bölgeden (muhtemelen Kerkük ve çevresi kastedilmektedir) hareket ederek Memlûklara iltica etmişlerdir. Bununla birlikte Uyratların önemli bir kısmı da Diyarbekir'de kalmıştır. Hatta Uyrat Ali Paşa, Uyratlara dayanarak Diyarbekir valiliğini elde etmiş ve ondan

[21] Niayiş, a.g.m., s. 500.
[22] Metanet Azizgızı Aliyeva, "Diyarbakır'da Millî Medeniyet Tarihimiz", **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004, s. 78.
[23] İlyas Gökhan, "Dulkadir Türkmenlerinin Diyarbakır ve Yöresindeki Faaliyetleri", **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004, s. 537.
[24] Remzi, Kılıç, "Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne Katılması (1515-1517) ve Sonuçları", **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004, s. 575-589.
[25] Aliyeva, a.g.m., s. 78.

sonra da Uyratlar XV. yy başlarına kadar siyasî varlıklarını sürdürmüşlerdir.[26] Bugünkü Kerkük Hoyratları (Oyrat = Uyrat)'nın Moğol Uyrat boyunun adından geldiği şeklindeki bir görüşün[27] de doğruluk ihtimali yüksektir. Keza, Kerkük ağzında ünlüyle başlayan kelimelerin başında "h" sesinin türemesi ve "u" ünlüsünün kelime başında "o" ya dönüşmesi bu ihtimali kuvvetlendirmektedir: *öllük>höllük, ayva>havya, örük>hörük "saç örgüsü", oyan-, oyat-, oğra-, oğraş- vb.*

Görüldüğü gibi, Diyarbakır, 1085-1515 yılları arasında, sırasıyla İnaloğulları (Yınaloğulları), Artukoğulları, Akkoyunlular, Dulkadiroğulları ve Safevilerin egemenliğinde, milli şuura sahip bu Türkmen devletlerin sayesinde, 430 yıl boyunca, baştan sona Türk kültürüyle bezenmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak, burada Azerbaycan Türkçesi kök salmıştır. Bu görüşü destekleyecek bir kaynak olarak Evliya Çelebi'nin Seyahatname'si gösterilebilir.

Evliya Çelebi Seyahatname'si, tarihî dilbilim çalışmaları için çok zengin malzeme sağlayan bir kaynaktır.[28] Bu hacimli metinde, hem XVII. yüzyıl Osmanlı Yüce Devletinde kullanılan standart yazı ve konuşma diline, hem Türkçenin değişik ağızlarına, hem de Türkçe ve ağızları dışındaki dillere dair malzeme bulunmaktadır.[29] *Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Türkçenin muhtelif ağızlarıyla ilgili bilgiler vermiştir. Balkanlar, Yunanistan ve Anadolu'da konuşulan Türkçe ağızlara dair kimi kısa açıklayıcı bilgiler ve cümle, kelime örnekleri verilmiştir. Evliya Çelebi'nin bize zengin malzeme sağladığı üçüncü bir ağız grubu da Azerbaycan-Türkmen ağzıdır. Bugün esasen Azerbaycan Türkçesi, Azerî Türkçesi veya Azerîce olarak adlandırılan bu ağız hakkında Evliya Çelebi, Seyahatnamenin farklı ciltlerinde zengin malzeme vermektedir.*[30]

---

[26] Muammer Gül, "İlhanlılar Döneminde Diyarbakır", **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004, s. 201.
[27] Gül, a.g.m., s. 201.
[28] Hayati Develi, "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre XVII. Yüzyıl Azerbaycan-Türkmen Ağzı", **TDK V. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004, s. 767-786.
[29] Develi, a.g.m., s. 767-786.

[30] Develi, a.g.m., s. 767-786.

Bruinessen ve Boeschoten'nin "Evliya Çelebi Diyarbekir'de" adlı eserinde, morfolojik düzeyde değerlendirme yapıldığında, Evliya Çelebi'nin verdiği örnek metinden 17.yüzyıl Diyarbakır Türkçesinin bir Azeri ağzı olduğunun anlaşıldığı ifade edilir.[31] Bu ağza özgü birçok kelime ve deyimin olduğu, Evliya Çelebi'nin Diyarbekir ağzına örnek olarak aktardığı pasajda yer alan pek çok kelimenin bugün de kullanıldığı ve bu kelimelere başka yerlerde rastlanmadığı belirtilir.

Evliya Çelebi'nin Kahvecizâde'den aktardığı şiir parçasında ve daha sonra "Diyarbekir lehçesinin diğer garip kelimeleri ve tabirleri" başlığı altında verdiği kelime listesi bölümünde geçen ve BTA'da da görülen kelimeler şunlardır[32]:

isitme isit- : sıtma ısıtması, öz : kendi, tut : dut, mıġreb çaġı : akşam vakti, pürçixli/pürçikli : havuç, menim gimi : benim gibi, qurgurşum : kurşun, körpi : köprü, ireli : ileri, Ĥürme : avret, meni yandırmışdır : beni usandırmıştır, Ĥulkum çıxıpdır : canım çıkmıştır, sitâre : cibinlik, öz özime : ben bana, loġ taşı : dam taşı, nânemûz aşı : ekmek aşı, Hey kişi pisik gimi mavlama gilen : hey adam kedi gibi çağırma derim[33], Atan göriçün olsun : baban mezarı için olsun.[34]

1.2.2. Bismil'in Türkmen Kimliği

1936 yılında ilçe olan Bismil, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Diyarbakır iline bağlı en büyük ilçedir. Kuruluşu yeni olmakla beraber, son yıllarda yapılan arkeolojik kazılar neticesinde tarihinin çok eskilere dayandığı anlaşılmıştır.[35] Bismil, Diyarbakır'ın ilçeleri içerisinde kültürel olarak çok farklı bir yapıya sahiptir. İlçenin yerlileri Türkmen'dir. Bununla birlikte muhacir olarak adlandırılan Bulgaristan göçmenleri ve Kürtler de Türkmenlerle birlikte ilçenin etnik dokusunu oluştururlar.

---

[31] Bruinessen, Boeschoten; a.g.e., s. 64.
[32] Develi, a.g.m., s. 769-770.
[33] Bu cümle, "Hey, adam! Kedi gibi miyavlama!" şeklinde anlamlandırılmalıdır.
[34] Bu kelimelerde geçen transkripsiyon harflerinden ġ:g'yı, x:ḫ'yı, q:ḳ'yı, *ĥ*: ḥ'yı karşılamaktadır.
[35] http://www.bismil.gov.tr/detay.php?syf=ilcemiz

İlçenin ismi ile ilgili birçok rivayetten söz edilmektedir. Bir rivayete göre göre 1700'li yılların başında tahminen Konya'dan veya Musul'dan gelen Basmil aşireti şimdiki Of Köyü ve Pamuk Çay karşısındaki Dolama mevkii denilen yerde yerleşim alanı kurup, bilahare Dicle nehrinin güney kesiminde konaklamıştır. Bu yerleşim yerine uzun zaman Basmil denilmiş ve Cumhuriyet döneminde de adı Bismil olarak değiştirilmiştir.[36] Bismil Türkmenleri içinde bazı ailelerin hâlâ Musul'da akrabalarının bulunduğu ve kendilerinin Musul'dan göç ettikleri yönündeki söylemleri göz önüne alınırsa bu rivayetin doğruluk ihtimali yükselmiş olmaktadır.

Hamza Aksüt Diyarbakır'da yurt tutan Türkmen obalarının en yoğun olduğu yöre olarak Şarki Amid, yani Bismil'i işaret etmektedir.[37] Bu obaları şöyle sıralamaktadır: Bektaş, Haydarlı, Karagöz, Demircü, Yağmurlu, Balı, Aşık, Avcı, Çepni, Menteş, Kocalı, Köseli, Hasanlu, Türkmen, Kıcılu, Hacılu, Kuşdoğan, Bozcalı, Köpekli, Çaruk, Deveci, Develi, Arslanoğlu, İshak, Bayındır, Eberlü, Mamaş, Örenli, Abdal.

Bu obaların bağlı olduğu Oğuz boyları ise şöyledir : Haydarlı, Demirci, Beğdili boyuna; Eberlü, Köseli ve Köpekli, Avşar boyuna; Bektaş, Bayındır ve Türkmen, Bayındır boyuna; Hacılı, Hasanlı, Bozcalı ve Şükürlü, Bayat boyuna; İlyas, Çaruk ve Karagöz, Eymür boyuna; Garkın, Develi, Deveci, Arslanoğlu ve İshak, Garkın boyuna; Balı, Kayı boyuna; Çepni, Kıcılu, Çepni boyuna; Örenli ve Abdal obaları ise zanaatkar obalar olduğundan bunlar, farklı boyların üyeleridir.[38]

1.3. Diğer Faktörler

Göç olgusunun BTA'nın gelişimi üzerinde büyük tesiri olmuştur. Göçlerle birlikte giderek diğer etnik gruplar içerisinde azınlık konumuna düşen Türkmenler, doğal olarak kendi dillerini koruma refleksi

---

[36] http://www.bismil.gov.tr/detay.php?syf=ilcemiz

[37] Hamza Aksüt, "Anadolu Alevîliğinin Oluşum Yerlerinden Birisi Olarak Diyarbakır Yöresi", **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004, s. 756-757.

[38] Aksüt, a.g.m., s. 756-757.

geliştirmişlerdir. Böylelikle sahip oldukları ağız özelliklerini ve geniş leksik malzemeyi korumada daha başarılı olmuşlardır.

1980'li yılların ortalarında, özellikle 1984-1985 yıllarında maddi yetersizlikler, terör vb. sebeplerle büyükşehirlere göç eden Bismil Türkmenleri başta İzmir ve Bursa olmak üzere, İstanbul, Adana, Mersin, Balıkesir ve diğer şehirlere yerleştiler. Göç nedeniyle Bismil merkez ve köylerindeki Türkmenlerin sayıları hızla azalmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü verileri ışığında, Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Bakacak, Ulutürk ve Türkmenhacı köylerinde 1980-2003 yılları arasındaki sayımlara göre yaşanan nüfus hareketliliği şu şekildedir[39]:

	1980	**1985**	**1997**	**2003**
Bakacak (Seyit Hasan)	673	621	294	150
Ulutürk (Türkdarlı)	955	1022	141	5
Türkmenhacı	1437	1606	946	850

Göç olgusu BTA'nın gelişiminde, konuşucularının ağız özelliklerini koruma refleksi geliştirmeleri bakımından olumlu bir tesirde bulunmuştur. Fakat yöredeki Türkmen varlığının giderek azalması bakımından da BTA'nın geleceğini tehlikeye sokmuştur.

[39] Ahmet Taşğın, "Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde İrşat ve Kuşanma Töreni", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Güz, Sayı: 39, 2006, s. 51-61.

I.BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1. Ünlüler

1.1. Ara Ünlüler

1.1.1. Yarı İnce Ünlüler[40]

1.1.1.1. /á/ ünlüsü[41]

Boğumlanma niteliği bakımından duruluğunu kaybetmiş olan bulanık bir /a/ türüdür.[42] a-e arasında boğumlanan, a>e veya e>a değişiminin bir ara

---

[40] Ünlüler üzerinde yarı incelik, çeşitli ağız çalışmalarında farklı farklı işaretlerle gösterilmiştir. Zeynep Korkmaz "Güney-Batı Anadolu Ağızları", "Nevşehir ve Yöresi Ağızları" ve "Bartın ve Yöresi Ağızları" adlı çalışmalarında yarı incelen ünlüleri kalın puntolarla göstermiştir. (**a, ı, o, u**) Ahmet Bican Ercilasun "Kars İli Ağızları" adlı eserinde bu tür ünlüleri üzerlerine sağa eğik çizgi koymak suretiyle ifade etmiştir. (á í ó ú) Bunların dışında bazı eserlerde ünlülerin altına nokta ve küçüktür işareti veyahut üstüne düzeltme işareti koymak suretiyle de bu sesin ifade edildiği görülmektedir. bkz. Münir Erten, Diyarbakır Ağzı; Mukim Sağır, Erzincan ve Yöresi Ağızları.

[41] krş. Sadettin Özçelik, Erdoğan Boz, **Siverek Merkez Ağzı (Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)**, 1. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi, 2009, s. 5.; Münir Erten, **Diyarbakır Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)**, 1. Baskı, Ankara, TDK Yay., 1994, s. 3.; Sadettin Özçelik, Erdoğan Boz, **Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)**, 1. Baskı, Ankara, TDK Yay., 2001, s. 29.; Sadettin Özçelik, **Urfa Merkez Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, Ankara, TDK Yay., 1997, s. 13.; Ahmet Bican Ercilasun, **Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-**, Ankara, TDK Yay., 2002, s. 51.; Efrasiyap Gemalmaz, **Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)**, I. cilt, 2. Baskı, Ankara, TDK Yay., 1995, s. 74.; Jahangir Karini, "Erdebil İli Ağızları", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 26.; Önder Saatçi, "Kerkük, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Harput Ağızlarının Fonetik ve Morfolojik Mukayesesi", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999, s. 4.; Mehmet Gece, "Azeri Şivesi Güney Azerbaycan Ağızlarından Serap Ağzı", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1985, s. 6.; Zeynep Korkmaz, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, Ankara, TDK Yay., No:582, 1994, s. 29.; Mukim Sağır, **Erzincan ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)**, Ankara, TDK Yay., No: 565, 1995, s. 19.; Zeynep Korkmaz, **Bartın ve Yöresi Ağızları**, Ankara, TDK Yay., No: 584, Ankara, 1994, s. 9.; Zeynep Korkmaz, **Güney-Batı Anadolu Ağızları [Ses Bilgisi (Fonetik)]**, Ankara, TDK Yay., No: 583, 1994, s. 6.; Ahmet Buran, **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, Ankara, TDK Yay., No: 669, 1997, s. 21.; Hidayet Kemal Bayatlı, **Irak Türkmen Türkçesi**, Ankara, TDK Yay., No: 664, 1996, s. 338.; M. Emin Eren, **Zonguldak, Bartın, Karabük İlleri Ağızları,** Ankara, TDK Yay., No: 686, 1997, s. 19.

[42] Korkmaz, **NYA**, s. 29.

merhalesi olarak görülen yarı kalın veya yarı ince bir ortadamak ünlüsüdür. Ünlü uyumlarının veya inceltici seslerin tesiriyle ortaya çıkmaktadır.

Alınma kelimelerde özellikle /ḥ/ ve /ᶜ/ ünsüzlerinin komşuluğunda /a/ sesinin yarı inceldiği görülmektedir: *ḥáyvanmı (Ar. ḥayvān) (1-42), ḥázırla (Ar. ḥāzir) (1-60), Ḥásen (Ar. ḥüsn/Ḥasan) (1-116), Ḥácĭ(Ar. ḥācc/T. hacı) (1-92), ráḥeT (Ar. rāḥat) (2-6), Ḥázretí ᶜEli (Ar. ḥ ḥazret) (2-44), ráḥmet (Ar. raḥmet) (2-52), Ḥáb (Ar. ḥabb) (3-6), SebáḥTen (Ar. sabāḥ) (3-8), Máḥlemízde (Ar. maḥalle) (6-25), Cáḥver (Ar. caᶜfer) (7-39), ḳáḥve (Ar. ḳahve) (8-58), Ḥáyder˛Aga (Ar. ḥaydar) (7-47), Ḥábib'in (Ar. ḥabīb) (10-22), ḥáramdır (Ar. ḥarām) (10-34), máḥsímí (Ar. maᶜsūm) (10-71), máḥkemeye (Ar. maḥkeme) (11-86), Záḥmetiye (Ar. zaḥmet) (11-233), Míḥárrem (Ar. muḥarrem) (8-71), ḥáḳḳını (Ar. ḥaḳḳ) (10-83); Ḥaḳ Táᶜele (Ar. taᶜālā) (2-23), cemáᶜáte (Ar. cemāᶜat) (2-49), náᶜmeti celil (Ar. niᶜmet) (5-1), táᶜám (Ar. taᶜām) (5-2), SáᶜiTginín (Ar. saᶜīd) (11-9).*

Ünlü benzeştirmesi ve uyum değişmesi yoluyla gerçekleşen a>á örnekleri de bulunmaktadır: *ḳáTe (Ar. ḳadar) (2-8), fāḳḳát (Ar. faḳat) (3-63), ḳárel (Ar. ḳarār) (6-55), ḳádere (Ar. ḳader) (4-22), ḳátelettír (Fr. cataracte) (10-395); pėyĝámber (Far. peyġām-ber) (2-40), ĝárte (Ar. ḳadar) (1-28), gáTe (Ar. ḳadar) (8-83), Fágád (Ar. faḳat) (8-95), gázzeP (Ar. ġazab) (10-97), sáḳḳálliydi (7-36).*

İnce sıradan fiillere gelen mastar eklerinde, gelecek zaman ekinde ve onu takip eden bazı şahıs eklerinin ünlülerinde, çokluk 1. şahıs istek ekinde, –ereĝ zarf fiil ekinde /g/ ve /ĝ/ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiriyle /e/ sesinin yarı kalınlaştığı görülmektedir. Metinde /á/ sembolü yarı incelmiş /a/ sesini karşılamakla birlikte, bu sembol a-e arası telâffuz edilen yarı kalınlaşmış /e/ sesini de temsil etmektedir: *yėmáge (1-1), giymáge (1-3), sėyrėtmáge (1-45), ᶜEşíf˛ėtmáĝ (3-81), Sölemáĝ (7-45); gidecáĝlár (1-39), vėrecágem (1-87), yiyecágem (1-130), girecáĝtír (1-48), bişecáĝ (1-130), söliyecágám (5-29), gelecáĝ*

(6-166), diyecáḫlár (10-370), minecágíḫ (18-521), yiyecáḫsán (18-656); bitirág gidág (5-35), keságín bíçágın (6-58), göráḫ (6-221); istiyeráḫ (1-139).

1.1.1.2. /í/ ünlüsü[43]

/ı/ ile /i/ arasında yarı ince veya yarı kalın bir ortadamak ünlüsüdür. Türkiye Türkçesi ağızlarında genellikle yarı kalınlaşmış /i/ ünlüsünü temsil etmektedir. Türkçe ve alınma kelimelerde iç ve son seslerde görülen bu ses, BTA'da da yarı kalınlaşmış /i/ ünlüsünü temsil etmektedir.

BTA'da bu sesin kelime köklerinde görülmesi, herhangi bir kurala bağlanamamaktadır: *gätírmáge (1-4), bírEZ (1-5), bíçínnen (1-9), bíşíridım (1-11), bílmiyem (1-15), kärpící (1-15), heppí, Ḥísse (1-155), fätír (2-15), ḫerbílde (2-19), Zílkíf (2-34), mínnete (2-55), mílyar (2-83), bíbím (4-51), gírmbèş (4-64), pèndír (6-21), mílleT (8-11), sípírgeler (10-16), tírèn (14-43), síḫen (14-95), ḳebíl (14-371), bíssímilla (14-389), píllèr (14-394), defín (14-407).*

Çokluk 1. ve 2. şahıs zamirlerinde sistemli olarak görülür: *Bíz (2-7), Síze (2-14).*

Kelime köklerinin yanı sıra belirli bazı eklerde bu ses sistemli olarak görülmektedir. <u>Yükleme hâli ekinde:</u> *yüklerĭní (1-1), İnegí (1-10), ʿerdílerí (1-39), seḳḳellerí (4-29), müşküllerí (7-5), Zibèyí (9-79), yègení (14-63), Yèmeklerní (14-96), hepsíní (15-22);* <u>İlgi hâli ekinde:</u> *èşşegín (1-7), Ḳara Ḥásen'ín (2-24), ʿEmmín (4-7), Birisĭnín (7-19), ʿEli Güvener'ín (14-65), Äskilerín (15-32), ʿEbbas Ḳelender'ín (16-68);* <u>Bağlantı ünlülerinde:</u> *üregím (1-16), ḫetríme (1-100), ḳaçabílír (14-137);* <u>Bildirme ekinde:</u> *gèçerlídír (1-36), şèdír (2-61), nädír (9-25), Nèrdedír (14-113), sänädír (14-424), èyidír (15-4), ʿeccídír (16-39), ḫestedír (17-115);* <u>İyelik eklerinde:</u>

[43] krş. Özçelik, Boz; **SMA**, s. 6.; Erten, a.g.e., s. 4.; Özçelik, Boz; **ÇÇA**, s. 31.; Özçelik, a.g.e., s. 14.; Ercilasun, a.g.e., s. 53.; Gemalmaz, a.g.e., s. 78.; Karini, a.g.e., s. 26.; Saatçi, a.g.e., s. 5.; Gece, a.g.e., s. 7.; Sağır, a.g.e., s. 22.; Buran, a.g.e., s. 22.; Bayatlı, a.g.e., s. 339.; Korkmaz, **GBAA**, s. 7.; Korkmaz, **NYA**, s. 32.; Eren, a.g.e., s. 19.

ekmegmízí (1-13), şellelerímízí (1-64), Seʿebmíz (4-63), işĭmíz (7-9), ellermíz (10-44), bişėmíze (14-94), Dedelermíz (15-14), pėndírmízí (18-12), ėvlerĭmíz (19-20); arpa ekmegí (2-18), älínnen (4-37), gözelligínde (9-76), Yėmegíní (14-163), gişsí (14-348), şėyí (15-43), tekyesíne (15-53); Yėmeklerí (14-89), ellerínnen (15-16), üzlerínnen (15-16), kendíleríndedír (15-81), ellerínde (17-204); <u>İstek/Emir eklerinde:</u> *keságín bíçágín (2-58), gidegín gezegín (16-99); gätírín (14-19), söleyín (14-588); görmesínner (14-617); gėssín (1-8), ėssín (7-15), gälsín (9-128), degişsín (14-267), göstersín (17-306), vėrsín (19-72);* <u>-DIḫ sıfat fiil ekinde:</u> *emdígí (9-218), söledíḫleriyin (10-53), ėttígíne (14-384), Söledígíní (15-46);* <u>Soru ekinde:</u> *mí (2-79);* <u>Bazı yapım eklerinde:</u> *Seʿepsíz (2-25), ämäkliye (2-98), seferbírlíge (4-10), Ḳeyitlísen (9-121), Sítḫásen'líleríní (14-75), síleḫlí (14-133).*

Bu sesin bir diğer ortaya çıkış şekli, çokluk I. şahıs ekinde ve bazı yapım eklerinin bünyesinde bulunan /ḫ~g/ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiridir. <u>Bağlantı ünlüsünde:</u> *vėriyíḫ (1-24), Gettíḫ (2-45), ėdemeríg (2-189), gälibíḫ (4-2), gäzdíḫ (6-10), çekidíḫ (8-1), içindeydíḫ (13-58), ėrkegíḫ (14-22), iştíḫ (14-163), gididíḫ (15-1), , gidemezdíg (16-87), girdíg (16-100).* <u>Bazı yapım eklerinde:</u> *Faḳirlíḫ (2-16), seḳḳetlíḫten (2-100), Reḥmetlíḫ (14-116), Reḥetsizlígím (14-176), rehberlíge (15-50), rezillíg (17-239).*

/í/ ünlüsünün varlığı, kalınlık-incelik uyumunun bozulmasının önemli sebeplerinden birisidir (bkz. S.B.1.6.1.4.15.).[44]

1.1.1.3. /ó/ ünlüsü[45]

[44] Söz konusu ünlünün kalınlaşma yönündeki eğilimi için şu çalışmalara bakılabilir: Bkz. Buran, a.g.e. s. 22-23; Korkmaz, **NYA**, s. 32-33.

[45] krş. Özçelik, Boz; **SMA**, s. 6.; Erten, a.g.e., s. 4.; Özçelik, Boz; **ÇÇA**, s. 32.; Özçelik, a.g.e., s. 15.; Ercilasun, a.g.e., s. 53.; Karini, a.g.e., s. 26.; Korkmaz, **NYA**, s. 33.; Korkmaz, **GBAA**, s. 9.; Saatçi, a.g.e., s. 5.; Sağır, a.g.e., s. 24.; Buran, a.g.e., s. 23.; Bayatlı, a.g.e., s. 339.; Zülfü Güler, **Harput Ağzı**, Elazığ, Elazığ Belediyesi Yayınları, 1992, s. 9.; Eren, a.g.e., s. 20.

/o/ ile /ö/ arasında yarı ince veya yarı kalın bir ortadamak ünlüsüdür. o>ö veya ö>o yönündeki bir değişimin ara merhalesini temsil eder. BTA'da iki kelimede tespit edilmiştir. Örneklerden birinde, bir ulanma neticesinde /g̱/ ünsüzünün kalınlaştırıcı tesiri ile yarı kalınlaşan bir /ö/ ünlüsüne tesadüf edilmektedir: (ö>ó) *yog̱ óte (17-10).* Diğer bir örnekte ise, "sonra" kelimesinin aslında var olan /ŋ/ ünsüzünün eriyerek muhtemelen yerini inceltici bir ünsüze bırakması neticesinde (ŋ>y gibi), bu ünsüzün tesiriyle yarı incelen bir /o/ ünlüsüne rastlanmaktadır[46]: *sóra (so*ŋra>soyra>sóyra>sóra*) (6-10).*

1.1.1.4. /ú/ ünlüsü[47]

Kalınlaştırıcı ünsüzlerin etkisiyle ortadamak bölgesinde, dil sırtının ortadamağın ön kısmına yükselmesi ile boğumlanan kalınlaşmış bir /ü/ ünlüsüdür.[48] BTA'da bu ünlünün ortaya çıkışında, /ẖ/ ve /g̱/ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiri görülmektedir (ü>ú): *töküydúẖ (1-30), düştúẖ (1-110), küçüg̱üdúẖ (2-30), sölüydúẖ (2-165), öldürrúẖ (9-230), sünüydúẖ (12-88), düzdúẖ (14-658), görübúẖ (16-75), gördúẖ (16-82), günnúẖ (17-332), günnúẖtú (17-332); güldúg̱ (2-206).*

1.1.2. Yarı Yuvarlak Ünlüler[49]

1.1.2.1. /e̊/ ünlüsü[50]

---

[46] /y/ tesiri ile şimdiki zaman eki –yor'un yapısında meydana gelen değişme neticesinde görülen /ó/ ünlüsü için, Bkz. Korkmaz, **NYA**, s. 33.

[47] krş. Özçelik, Boz; **SMA**, s. 6.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 32.; Ercilasun, a.g.e., s. 54.; Karini, a.g.e., s. 27.; Saatçi, a.g.e., s. 5.; Gece, a.g.e., s. 9.; Sağır, a.g.e., s. 25-26.; Buran, a.g.e., s. 23.; Bayatlı, a.g.e., s. 339.; Korkmaz, **GBAA**, s. 7.; Korkmaz, **NYA**, s. 33-34.; Eren, a.g.e., s. 20.; Zeynep Korkmaz, **Bartın ve Yöresi Ağızları**, Ankara, TDK Yay., 1994, s. 9.

[48] Korkmaz, **NYA**, s. 33-34.

[49] Yarı yuvarlak ünlülerin işaretlenmesi konusunda ağız çalışmalarında genel olarak bir birlik söz konusudur. Bu tür sesler üzerlerine içi boş bir küçük daire çizilmek suretiyle tespit edilmiştir. (e̊, ï, i̊) Bununla birlikte Gemalmaz (bkz. a.g.e., s. 77) ve Sağır'ın (bkz. a.g.e., s. 21) eserlerinde yarı yuvarlak e sesi /ə/, /ë/ sermbolleriyle ifade edilmiştir.

/e/ ile /ö/ arasında boğumlanan, e > ö değişiminin ara basamağını temsil eden ince bir ünlüdür. Genellikle yuvarlaklaştırıcı ünsüzlerin tesiriyle oluşur. BTA'da birkaç kelimede; /v̈/, /f/ dudak ünsüzlerinin tesiriyle ortaya çıktığı görülmektedir: *e̊v̈lerinnen (1-17), ke̊f̊m (1-143), çe̊v̈ligin (16-86), De̊v̈rişgini (16-94).*

1.1.2.2. /ï/ ünlüsü[51]

/ı/ ile /u/ arasında yarı yuvarlaklaşmış bir /ı/ ünlüsüdür. Genellikle dudak ünsüzlerinin veya yuvarlak ünlülerin tesiriyle oluşan bir fonetik eğilimdir. BTA'da belirli bazı eklerde görülmektedir. Ek fiil ve şimdiki zamanın hikaye çekimindeki zaman eklerinde ve bir örnekte de çokluk 1. şahıs ekinden önceki bağlantı ünlüsünde, önceki hecelerdeki yuvarlak ünlülerin tesiriyle bu sesin oluştuğu görülmektedir: *karannuğ˘o̊l̊d̊ï (2-32), kimin˘o̊l̊d̊ï (2-145), soḫ̊d̊ïlar (2-154), doldur̊d̊ïlar (2-155), dïş dïş˘o̊l̊d̊ï (2-166), ḫoş˘o̊l̊d̊ï (2-166), ḳoḫ̊d̊ï (2-185), savŭr̊d̊ïlar (3-30), çavuş˘o̊l̊d̊ïm (4-86), otur̊d̊ïḫ (5-7), vur̊d̊ï (12-78), yo̊l̊d̊ï (12-78), bůl̊d̊ï (15-23), yollůd̊ïḫ (15-54); yoḫ˘ï̊d̊ï (1-6), ḳaḳom˘ï̊d̊ï (14-36), ḳorḫuluğ˘ï̊d̊ï (14-638); Duyůẙïḫ (15-26).*

1.1.2.3. /i̊/ ünlüsü[52]

---

[50] krş. Ercilasun, a.g.e., s. 52.; Gemalmaz, a.g.e., s. 77.; Karini, a.g.e., s. 26.; Korkmaz, s. 30.; Sağır, a.g.e., s. 21.; Buran, a.g.e., s. 22.

[51] krş. Ercilasun, a.g.e., s. 53.; Gemalmaz, a.g.e., s. 77.; Karini, a.g.e., s. 27.; Gece, a.g.e., s. 8.; Sağır, a.g.e., s. 22.; Buran, a.g.e., s. 23.; Eren, a.g.e., s. 20.

[52] krş. Ercilasun, a.g.e., s. 53.; Karini, a.g.e., s. 27.; Korkmaz, s. 30.; Sağır, a.g.e., s. 23.; Buran, a.g.e., s. 23.; Eren, a.g.e., s. 20.

Yuvarlaklaşma eğilimi gösteren ve boğumlanma özelliği bakımından /ü/ sesine yaklaşan bir /i/ türüdür.[53] Bazen ünlü benzeştirmesi, bazen de dudak ünsüzlerinin tesiriyle ortaya çıkar.[54] BTA'da ek fiil ünlüsü, şimdiki zaman ve şimdiki zamanın hikâye çekiminde zaman eklerinin ünlüleri, önceki hecelerde bulunan yuvarlak ünlülerin tesiriyle yarı yuvarlaklaşmaktadır: *yoḫ̬ ̊idi ̊(1-6), ḳaḳom̬ ̊idi ̊(14-36), ḳorḫ̬uluḡ̬ ̊idi ̊(14-638); tökd̊im (1-16), sürt̊id̊i ̊(2-20), ol̊id̊i ̊(12-86), dön̊d̊im (14-522), küs̊d̊iler (15-59), düzül̊d̊iler (18-27), öl̊iler (17-46), vur̊isan (17-71), gör̊isen (17-247), ḳoẙlar (3-61).* Bunun dışında bazı örneklerde, ilk hecede bulunan /e̊/ yarı yuvarlak ünlüsünün ve /b/, /m/ dudak ünsüzlerinin bu yuvarlaklaşma hadisesinde etkili olduğu görülmektedir: *b̊ilmiyem (17-280), ke̊fmi ̊(1-145).*

1.1.3. Yarı Dar Ünlüler

1.1.3.1. /ė/ ünlüsü[55]

/e/ ile /i/ arasında dar ve kapalı bir /e/ ünlüsüdür. Türkiye Türkçesi ağızlarında çok sık görülen bir ünlüdür. Türkçe kelimelerde çoklukla i>ė değişimi ile ve Eski Türkçedeki /i/ sesinin tarihî gelişme seyri içinde gösterdiği

---

[53]Korkmaz, **NYA**, s. 30.
[54]Ercilasun, a.g.e., s. 53.
[55]/ė/ ünlüsünün işaretlenmesi konusunda ağız çalışmaları arasında genel olarak bir birlik vardır. Çalışmaların çoğunda bu ses, üstü noktalı /e/ ile gösterilmiştir. Korkmaz, Ercilasun ve Olcay eserlerinde bu sesi üstü noktalı /e/ ile göstermiştir. Gemalmaz bu sesi normal /e/ sembolü ile gösterirken (ve Korkmaz, **GBAA**), Caferoğlu ve Erten altı noktalı /e/ ile göstermiştir.
krş. Özçelik, Boz; **SMA**, s. 5.; Erten, a.g.e., s. 3.; Özçelik, Boz; **ÇÇA**, s. 30.; Özçelik, a.g.e., s. 13.; Ercilasun, a.g.e., s. 51.; Gemalmaz, a.g.e., s. 76.; Karini, a.g.e., s. 21.; Korkmaz, **NYA**, s. 34.; Korkmaz, **BYA**, s. 10.; Saatçi, a.g.e., s. 4.; Gece, a.g.e., s. 7.; Sağır, a.g.e., s. 20.; Buran, a.g.e., s. 22.; Bayatlı, a.g.e., s. 337.; Güler, a.g.e., s. 9.; Korkmaz, **GBAA**, s. 5.; Eren, a.g.e., s. 19.; Selâhattin Olcay, **Erzurum Ağzı**, Ankara, TDK Yay. No: 581, 1995, s. 20.; Ahmet Caferoğlu, **Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar**, Ankara, TDK Yayınları, 1995, s. XIV.
/ė/ ünlüsü için şu çalışmalara da bakılabilir: Emine Yılmaz Ceylan, "Ana Türkçede Kapalı *e* Ünlüsü", **Türk Dilleri Araştırmaları**, 1991, s. 151-165.; Timur Kocaoğlu, "Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı ė/i Meselesi", **Türk Kültürü**, Sayı: Temmuz-Ağustos, 2003, s. 266-281.

genişleme eğilimine uyarak /ė/'ye dönmesi ile oluşmuştur.[56] BTA'da /ė/ ünlüsü bu tür kelimelerde sistemli olarak görülmektedir: *yėmägе (E.T. yi-) (1-1), ėdiđim (E.T. it-) (1-3), vėriyíḫ (E.T. bir-) (1-24), yėrde (E.T. yir) (1-28), dėdim (E.T. ti-) (1-34), yėddi (E.T. yiti) (1-44), Gėttiler (E.T. kit-) (1-136), bėş (E.T. biş) (1-7), bėlī (E.T. bil) (17-406), Tuncėli'nín (E.T. il) (16-129), gėçerlídír (E.T. kiç-) (1-36), yėl (E.T. yil) (13-65), yėgemí (E.T. yigün) (14-63), yėngi (E.T. yiŋi) (7-30).* /ė/ ünlüsünün bu tür kelimelerde sistemli olarak görülmesine Kars Azerileri ve Terekemelerinde de rastlanır.[57]

i>ė eğiliminin aksine, Eski Türkçede /e/'li olan bazı kelimelerde /s/, /y/ ünsüzlerinin tesiriyle daralma yönünde gelişen bir eğilim görülmektedir: *sėvidim (E.T. seb-) (10-69), ėyiliginí (E.T. edgü>eygü>eyü>eyi>iyi) (2-205).*

yėşil (E.T. yaşıl/Türk. T.) (1-132) örneğinde görülen değişme /y/ ünsüzünün daraltıcı tesiriyle meydana gelmiştir.

Bazı kelimelerde /y/, /ç/, /ş/, /s/ gibi yanlarındaki ünlüler üzerinde inceltme yahut daraltma etkisi yapan ünsüzlerin yanında kapalı /e/ ünlüsüne rastlanır.[58] BTA'daki bazı örneklerde söz konusu ünsüzlerin daraltıcı tesiriyle e>ė değişiminin gerçekleştiği görülmektedir: *bėsledim (1-107), yėngelıge (1-131), ėşidi (2-8), şėn (7-8), sėçim (9-80), delliK dėşşig (7-37), yėm (14-49), kėçel (14-255).*

/ė/ ünlüsü *ėle, bėle, eyle-* ve *keyif* kelimelerinde /y/ tesiri ile ortaya çıkmaktadır[59]: *ėle (1-1), bėle (1-40), ėleyin (2-14), kėfiye (Ar. keyf) (9-168).*

Alınma kelimelerde görülen e>ė değişmesi de büyük ölçüde daraltıcı ünsüzlerin tesiri iledir: *pėrişannıḫ (Far. perīşān) (1-126), Zėyra (Ar. zehrā) (2-52), cėyran (Ar. cereyān) (2-145), Korė'ye (< Kore) (4-12), ʿelėyisselamı (Ar. ʿaleyh) (5-24), pėyḫámber (Far. peyġām-ber) (5-40), sėyidina (Ar. seyyid) (5-42), şėytan (Ar. şeytān) (5-53), fėsad (Ar. fesād) (9-16), yėsirlíḫtí (Ar. esīr) (9-186), Ḥüsėn (Ar.*

[56]Korkmaz, **NYA**, s. 34.
[57] bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 52.
[58] Korkmaz, **GBAA**, s. 5.; Korkmaz, **NYA**, s. 35.
[59] bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 51.

Hüseyn) (10-50), Atėşin (Far. āteş) (12-6), Zėynepten (Ar. Zeyneb) (14-49), yėmin (Ar. yemīn) (14-100), Sülėman (Ar. Süleymān) (14-293), Zėynal (Ar. zeynel) (14-347), ālibėytlerden (Ar. ehl-i beyt) (14-387), şėyi (Ar. şeyʿ) (1-40), Bėz (Ar. bezz) (1-108), ėvlatizı (Ar. evlād) (2-114), Sėvda (Ar. sevdā) (3-81), dėvirdír (Ar. devr) (5-23), rėyisíne (Ar. reʿīs) (9-82), zėytun (Ar. zeytūn) (14-35), Pėncereyí (Far. pencere) (14-304), mėyḫoş (Far. mey-ḫoş) (14-431), dėvlet (Ar. devlet) (14-496), Yėzit (Ar. yezīd) (14-556), kėşkek (Far. keşkek) (14-694), Rėḥan (Ar. reyhān) (16-35), Dėvriş (Far. derviş) (17-199), domatėz (Rum. domates) (17-215), yėmeni (Ar. yemenī) (17-231), Nėvsiní (Ar. nefs) (17-530), fėriklerí (Ar. ferīḳ) (17-231), pėzevenK (Far. pejvend) (14-167).

Bazı alınma kelimelerde ise /ė/ ünlüsünün, /i/ sesinin genişlemesi neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir. *(i>ė):* *Hėç (Far. hīç) (1-27), tėzden (Far. tīz) (2-14), mėras (Ar. mīrās) (9-133), zėyrattır (Ar. ziyāret) (14-1), ḥėrslendi (Ar. ḥirs) (14-38), bėy-namus (Far. bī+Ar. nāmūs) (yd), dėv (Far. dīv) (12-44), zėyada (Ar. ziyāde) (14-569), ėḥtiyacım (Ar. iḥtiyāc) (14-577), bėyʿet (Ar. bīʿat) (17-481).*

Bazı alınma kelimelerde de /ė/ ünlüsü, ünlü benzeştirmesi ve uyum değişmesi yoluyla gerçekleşen a>e değişmesinin bir sonraki merhalesi (a>e>ė) olarak karşımıza çıkmaktadır. *(a>ė):* *ḫėr (Ar. ḫayr) (1-27), tėncerede (Ar. tancara) (2-173), MísėyiP (Ar. musāḥib) (14-44), lėş (Far. lāşe) (3-74), Cabrėyil (Ar. cebrāʿīl) (5-24), ėşkere (Far. āşikāre) (14-2), tėştlere (Far. taşt) (14-706), bėygirlerín (Far. bārgīr) (17-50), kėşke (Far. kāşki) (17-328), çėyrek (Far. çār+yek) (11-4).*

Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yanı sıra Batı kökenli alınma kelimelere de bu ünlünün analoji yoluyla yahut daraltıcı ünsüzlerin tesiriyle geçtiği görülmektedir: *Notėre (Fr. notaire) (1-154), Tėlėfon (Fr. téléphone) (2-41), poşėte (Fr. pochette) (2-104), bílėtmízí (Fr. billet) (3-188), tírėne (Fr. train) (3-193),*

tėlezon (Fr. télévision) (5-53), pakėt (Fr. paquet) (14-369), pısḳılėtten (Fr. bicyclette) (14-566), ḳırėder (İng. grader) (14-753).

Kapalı e ünlüsü ön ya da iç seslerde olmak üzere hep kök hecede bulunur.[60] Fakat BTA'da bazı alınma kelimelerde ve +ē/+ė yapım eklerini almış kelimelerde ikinci hecede ve son seste bu ünlüye tesadüf edilmektedir (bkz. Ş.B. 1.1.1.5.): *Korė'ye (4-12), ʿelėyisselamı (5-24), Ḥüsėn (10-50), Atėşin (12-6), Sılėman (14-293), ālibėytlerden (14-387), domatėz (17-215), Notėre (1-154), Tėlėfon (2-41), poşėte (2-104), bılėtmízí (3-188), tírėne (3-193), pakėt (14-369), pısḳılėtten (14-566), ḳırėder (14-753); Cimė (4-16), Zėvrė'yí (4-38), ʿEşėki (4-106), Ḥánė'yín (4-132), Sultanėydi (9-173), Essė'ye (10-30), abėm (14-205), ḳaḳė (16-7).* /ė/ ünlüsünün kök hece dışındaki hecelerde de görülmesi hadisesine Siverek merkez ağzında da rastlanır.[61]

1.1.4. Yarı Açık Ünlüler

1.1.4.1. /ä/ ünlüsü[62]

Normal düz-geniş /e/ ünlüsünden daha geride boğumlanan açık /e/ sesidir. Azerbaycan Türkçesinde temel ünlülerden biri olan bu ses BTA'da yaygındır. Genellikle Türkçe kelimelerde ve bazı eklerde görülmekle birlikte birkaç alınma kelimede de bu sese tesadüf edilmektedir. <u>*Türkçe kelimelerde:*</u> *gätĭridi (1-1), särin (1-5), älä (1-7), äski (1-9), gäldi (1-10), kärpící (1-15), käsidim (1-17), gälin (1-35), çäksin (1-38), gäzdim (1-45), älínnen (1-47), mäni (1-49), äktim (1-52), ällärmízden (1-69), säni (1-134), dägir (1-150), nädír (1-153), säkkiz (1-158), dägirmeni (2-16), älli (2-69), säksän (2-73), ämäklíye (2-98), Särälidiḫ (2-133),*

[60]Korkmaz, **NYA** s. 34.
[61]bkz. Özçelik, Boz; **SMA**, s. 5-6.
[62] Bu ünlü Gemalmaz'da /Є/ sembolü ile gösterilmiştir.
krş. Olcay, a.g.e., s. 20.; Korkmaz, **GBAA**, s. 6.; Gemalmaz, a.g.e., s. 75.; **Türk Lehçeleri Grameri**, Ed.: Ahmet Bican Ercilasun, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007, s. 176.

Mänim (3-35), äsī (3-90), Dänízí (3-106), sänī (4-18), däliḳannıydı (9-76), gänştír (9-92), bäliyibem (9-106), bäni (9-217), mänkíní (10-21), dädiḱo (12-60), Därísíní (14-82), Bänim (14-174), ätí (14-681), äridirdim (14-705), därin (16-86), säsī (17-11), äzipler (17-429), säpim (17-559); Bazı eklerde: *gälä (2-31), çäkä (3-43), düzmädí (17-552), dişlädim (10-16), öküzlärímíz (10-61), çütçülärímíz (10-62), gälän (14-323), öldürmädi (17-64), Näysä (7-40).*

/ä/ ünlüsü BTA'da yaygın olduğu için analoji yoluyla alınma kelimelere de geçmiştir: *räzilliK (Ar. rezīl) (1-119), däftär (Ar. defter) (2-103), zäyirledi (Far. zehr) (4-96), Sälviydi (Far. serv) (9-3), sänä (Ar. sene) (9-44), häppi (Far. heb) (10-50), tämmiz (Ar. temyīz) (10-38), Älif (Ar. elif) (17-206), Zängin (Far. sengīn) (17-538).*

Bazı alınma kelimelerde ise ünlü benzeştirmesi neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir (a>*ä*): *fätír (Ar. fatīr) (2-14), sädir (Ar. sadr) (14-323), gäni (Ar. ġanī) (14-753).*

1.2. Gırtlak Patlayıcısı (ع) ile Söylenen Ünlüler

1.2.1. /ᶜa/ ünlüsü[63]

/ᶜa/ ünlüsü, alınma kelimelerdeki ayın ünsüzünün (ع) /a/ ünlüsü ile söylenen şeklidir. BTA'da Arapça kökenli alınma kelimelerde, kelime başında ve ortasında yaygın olarak görülür: *ᶜala (Ar. ᶜalâ) (5-41), ᶜAbaz (Ar. ᶜAbbas) (7-13), ᶜArepler (Ar. ᶜArab) (14-611), ᶜAboş (Ar. ᶜAbdullah) (15-36), ᶜAli (Ar. ᶜAli) (15-54), ᶜArıf (Ar. ᶜârif) (17-535); Maᶜaşınnan (Ar. maᶜâş) (11-9), Kenᶜanın (Ar. Kenᶜân) (12-26).*

Ayın ünsüzünün komşuluğundaki /a/ ünlüsünde görülen incelme eğilimi BTA'da yaygın görülen bir hadisedir (bkz. S.B.1.7.1.1.): *şáᶜre (Ar.*

[63] krş. Muharrem Ergin, **Osmanlıca Dersleri**, 28. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2004, s. 8.; Özçelik, Boz; **SMA**, s. 10.; Erten, a.g.e., s. 3.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 30.; Özçelik, a.g.e., s. 15.

şaʿriyye) (2-128), Náʿmetgini (Ar. niʿmet) (2-200), dáʿvesínde (Ar. daʿvâ) (14-300), táʿám (Ar. taʿâm) (7-2).

BTA'da yaygın olan ayın ünsüzünün analoji yoluyla Batı kökenli bazı alınma kelimelere de geçtiği görülmektedir: *ʿaletrikler > électrique (Fr.) (11-33).*

1.2.2. /ʿe/ ünlüsü[64]

/ʿe/ ünlüsü alınma kelimelerdeki ayın ünsüzünün (ع) /e/ ünlüsü ile söylenen şeklidir. Kelime başında ve ortasında görülen bu ünlü BTA'da yaygındır. Ön seste: *ʿEceb (Ar.> ʿaceb) (1-63), ʿem (Ar.> ʿamm) (1-140), ʿeyiptír (Ar. ʿayb) (1-150), ʿEbdurreḥman'ın (Ar ʿAbdurraḥman) (3-184), ʿersasĭnın (Ar. ʿarsa) (4-19), ʿesker (Ar. ʿasker) (4-23), ʿEşē (Ar. ʿâişe) (4-101), ʿelemin (Ar. ʿālemīn) (5-22), ʿelèyisselamı (Ar. ʿaleyhisselām) (5-24), ʿeyan (Ar. ʿıyān/ʿayān) (5-28), ʿEliyem (Ar. ʿAli) (5-31), ʿelemín (Ar. ʿālem) (9-181), ʿezzaba (Ar. ʿazāb) (9-225), ʿef (Ar. ʿafv) (9-234), ʿedet (Ar. ʿādet) (11-10), ʿErep (Ar. ʿArab) (14-38), ʿEbdılla'ydı (Ar. ʿAbdullah) (14-75), ʿElo (Ar. ʿAli) (14-78), ʿEfyon (Ar. ʿāfyūn) (14-607), ʿebayı (Ar. ʿabā) (14-611), ʿEmarad (Ar. ʿimāret) (14-688), ʿeşirenín (Ar. ʿaşīret) (14-695), ʿeciz (Ar. ʿāciz) (14-721), ʿemelet (Ar. ʿameliyyāt) (14-759), ʿeziz (Ar. ʿazīz) (14-760), ʿElevi (Ar. ʿAlevī) (16-34), ʿEbbas (Ar. ʿAbbas) (16-54), ʿEbidin (Ar. ʿābidīn) (16-64), ʿelaç (Ar. ʿilāc) (17-396), ʿeşürlükteydi (Ar. ʿāşur) (17-513).* İç seste: *ʾsmáʿelín (Ar. ismāʿil) (1-91), meʿmürler (Ar. meʿmūr) (2-160), Cümʿe (Ar. Cumʿa) (3-96), Meʿeşí (Ar. maʿāş) (3-106), seʿet (Ar. sāʿat) (4-91), Táʿele (Ar. Teʿālā) (5-23), düʿe (Ar. duʿā) (7-48), ḳáneʿet (Ar. kanāʿat) (14-24), veʿdī (Ar. vaʿd) (14-100), Ḳurʿen (Ar. Kurʿān) (14-366), zírʿet (Ar. zirāʿāt) (14-649), Meʿruf (Ar. maʿrūf) (14-755), beʿzílerí (Ar. baʿzı) (15-78), Cemʿetín (Ar. cemāʿat) (16-8),*

[64] krş. Özçelik, Boz; **SMA**, s. 10.; Erten, a.g.e., s. 4.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 30.; Özçelik, a.g.e., s. 15.

Meʿeḫanaya (Ar. muʿāyene) (17-420), bėyʿet (Ar. bīʿat) (17-481), şefeʿet (Ar. şefāʿat) (17-526).

Bir örnekte de bu ses, kelime sonunda görülmektedir: *semeʿ (Ar. semāʿ) (14-330).*

Bünyesinde ayın ünsüzü bulunmadığı hâlde bazı alınma kelimelere bu sesin analoji yoluyla geçtiği görülmektedir: *ʿeyne (Far. āyine) (17-413), ʿeḥmaḳ (Ar. ahmak) (4-64), ʿElektirikler (Fr. électrique) (11-35), ʿElʿezízden (Ar. El-ʿazīz) (12-65), ʿEḥmet (Ar. Ahmed) (1-41); ʿembarları (Far. anbār) (7-6).*

Bir örnekte, alınma kelimede /ḥ/ ünsüzünün yerine kullanıldığı görülmektedir: *seʿepsíz (Ar. saḥib) (2-25).*

1.2.3. /ʿi/ ünlüsü[65]

/ʿi/ ünlüsü, alınma kelimelerdeki ayın ünsüzünün (ع) /i/ ünlüsü ile söylenen şeklidir. Kelime başında ve ortasında görülmektedir: *ʿİlaç (Ar. ʿilāc) (4-96), SeʿiT (Ar. saʿīd) (4-106), Neʿime (Ar. Nāʿime) (14-390), ʿİsa (Ar. ʿīsā) (16-73).*

Bünyesinde ayın ünsüzü bulunmadığı hâlde bazı alınma kelimelere bu ünsüzün analoji yoluyla geçtiği görülmektedir: *ḳeʿim (Ar. kaim) (7-4).*

1.2.4. /ʿö/ ünlüsü[66]

/ʿö/ ünlüsü alınma kelimelerdeki ayın ünsüzünün (ع) /ö/ ünlüsü ile söylenen şeklidir. Kelime başında görülmektedir: *ʿÖmerʾí (Ar. ʿÖmer) (1-88), ʿözür (Ar. ʿözr) (15-61).*

Bir örnekte de ayın ünsüzünün /ğ/ sesi yerine kullanıldığı görülmektedir: *löʿleni (< loğ+lanmak) (hlk.) (17-171).*

---

[65] krş. Özçelik, Boz; **SMA**, s. 10.; Erten, a.g.e., s. 4.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 31.; Özçelik, a.g.e., s. 15.
[66] krş. Özçelik, Boz; **SMA**, s. 10.; Erten, a.g.e., s. 4.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 31.

1.3. Uzun Ünlüler

BTA'da hem alınma kelimelerde hem de Türkçe kelimelerde uzun ünlülere rastlanır.

Bölgenin genel eğilimine uygun olarak, BTA'da da alınma kelimelerdeki uzun ünlüler sistemli olarak normal süreli ünlüye dönüşmektedir: *İdara (Ar. idāre) (1-99), Emarad (Ar. ʿimâret) (14-688), cavab (Ar. cevāb) (14-230), vafat (vefāt) (14-252), bereberliḫ (Far. berāber) (15-18), yemin (Ar. yemīn) (16-13), Talıp (AR. Tālib) (19-42) vb.* Birkaç örnekte ise şahsi konuşma özelliklerine bağlı olarak uzunlukların korunduğu görülmektedir: *lāzımsa (Ar. lāzim) (6-21), Cānım (Far. cān) (14-333), rāzı (Ar. rāzī) (15-18), tācıdı (Ar. tāc) (17-137), kāfirin (Ar. kāfir) (17-479), Zātı (Ar. zāten) (14-728), nāmussuz (Ar. nāmūs) (16-93), mālnı māşnı (Ar. māl) (17-230).*

BTA'da görülen uzunluklar Arapça ve Farsçadaki gibi tam bir uzunluk değil Türkçenin normal ünlülerine göre çok az fark gösteren yarım bir uzunluktur.[67] BTA'da rastlanan uzun ünlüler /ā/, /ō/, /ē/, /ū/, /ī/,/ō/, /ū/, /ē̄/, /ā̄/, /ī/ şeklindedir ve oluşumlarına göre çeşitli başlıklar altında incelenebilir.

1.3.1. Aslî Uzunluklar

Türk dilindeki aslî uzunluklar konusu 19. yüzyılın ortalarından itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Bu konu üzerinde ilk duran araştırmacı "Über die Sprache der Jakuten" (Yakut Dili Grameri)adlı eseri ile Böhtlingk'tir.[68] Böhtlingk, Yakutça ile Nijniy Novgorod Tatar ağzı arasında uzun ünlüler bakımından bir karşılaştırma yapmıştır. Her ikisi arasında uzun ünlülerin denk geldiğini tespit etmiştir. Böhtlingk'ten sonra W. Radloff konuya değinmiş ve verdiği birtakım örneklerle tek heceli kelimelerde dahi ünlü uzunluklarının

[67] bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 55.
[68] bkz. Otto Böhtlingk, Über Die Sprache der Jakuten I-II, Sl. Petersburg 1848-1851 (Yeni baskı: Leiden 1967).

hece kaynaşması (kontraksiyon) olayı ile ilgili olduğunu öne sürmüş, fakat verdiği örnekler ve getirdiği izah tatminkâr bulunmamıştır. Karl Foy ise Köktürk imlâsında "aç" ve "at" kelimelerinin farklı harflerle gösterilmiş olduğunu tespit etmiş ve buradan hareketle geliştirdiği imlâ metodunu -daha sonra Arap harfli metinlere de uygulamak üzere- uzun ünlüler konusunun aydınlatılmasında kullanmıştır. Grønbech, Nemeth, Ramstedt, Gombocz, Poppe, Polivanov, Räsänän gibi bilginlerin görüş bildirdiği uzun ünlüler konusunda en sağlam delilleri getiren Macar Türkolog Lajos Ligeti olmuştur.[69] Ligeti'nin "Les voyelles longues en Turc" adlı makalesinin Türkçeye çevrilmesinin ardından bu konuda Ahmet Cevat Emre, Zeynep Korkmaz, Osman Nedim Tuna gibi bilginler de konu ile ilgili görüş ve tespitlerini çalışmalarında belirtmişlerdir. Aslî uzun ünlüler konusunda en ayrıntılı çalışmayı yapmış olan Talât Tekin'dir.[70]

Konu ile ilgili olarak Türkiye Türkçesi ağızlarına müracaat eden ilk yerli araştırmacı Zeynep Korkmaz'dır.[71] Çalışmasında Denizli, Uşak, Kütahya, İzmir, Balıkesir gibi Batı Anadolu şehirlerinde yaptığı derlemelerden uzun ünlü taşıyan kelimelerin bir listesini vermiş ve çalışmanın sonunda bunların modern Türk lehçeleriyle karşılaştırma imkânı bulunabilenlerinin aslî, diğerlerinin ise vurgu yoluyla oluşmuş olabileceğini belirtmiştir. Bundan sonra kaleme aldığı "Eski Anadolu Türkçesinde Aslî Ünlü Uzunlukları" adlı çalışmasında da Denizli, Aydın ve Bartın illerinden yaptığı derlemeleri ve bunlardan doğan tespitleri referans olarak göstermiştir.[72] Osman Nedim Tuna da çalışmasında ağızlarla ilgili çeşitli kaynaklara ve Akçakoca, İçel, Silifke yörelerinden yaptığı derlemelere müracaat ettiğini kaydetmektedir.[73]

---

[69] Talât Tekin, **Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler**, Seri B, No: 15, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975, s. 24-28.
[70] Talât Tekin, **Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler**, Seri B, No: 15, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975.
[71] Zeynep Korkmaz, "Batı Anadolu Ağızlarında Asli Vokal Uzunlukları Hakkında", **TDAY Belleten**, 1953, s. 197-203.
[72] Zeynep Korkmaz, "Eski Anadolu Türkçesinde Asli Ünlü Uzunlukları", **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C. I, Ankara, TDK Yay., 1995, s. 443-458.
[73] Osman Nedim Tuna, "Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller", **TDAY Belleten**, 1960, s. 216.

BTA'da da çeşitli ses olayları neticesinde meydana gelmiş uzunlukların dışında, aslî uzun ünlü olarak değerlendirilebilecek bazı örneklerle karşılaşılmıştır.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan diğer çalışmalarda Türkçe kelimelerdeki aslî uzun ünlüler konusuna pek değinilmemiştir. Urfa merkez ağzı ve Diyarbakır ili Çüngüş-Çermik yöresi ağızlarını konu alan çalışmalarda Türkçe kelimelerde aslî uzunlukların bulunduğu örneklere rastlanmadığı belirtilmiştir.[74] Ahmet Buran, Emin Eren, Tuncer Gülensoy, Zeynep Korkmaz yaptıkları ağız çalışmalarında, aslî uzunluklarla ilgili olabileceğini düşündükleri örnekleri sıralamışlardır.[75] Ahmet Bican Ercilasun, Kars ili ağızlarını konu alan çalışmasında aslî uzunluklarla ilgili olduğunu düşündüğü örneklerden bazılarını sıralamıştır.[76] Uzun ünlüden sonra gelen hecelerin istisnasız olarak dar ünlülü olduğunu ve uzun ünlü barındıran hecelerin çoğunlukla açık hece olduğunu belirten Ercilasun, buradan doğan analojik tesire dikkati çekmektedir.

BTA'da uzun ünlü görülen Türkçe kelimelerin çokluğu ve bunlardan bazılarının bazı tarihî ve çağdaş lehçelerde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen örneklerle ortaklaşması bunların aslî uzun ünlü olabileceği kanısını güçlendirmektedir.

Aşağıda BTA'da görülen ve aslî olarak değerlendirilebilecek uzun ünlülerin bulunduğu kelimelerin listesi verilmiştir. Madde başı ve koyu olarak verilen kelimeler Ana Türkçedeki aslî uzunlukları ifade etmektedir. Yanlarına ise söz konusu kelimelerin, Köktürkçeden Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesine uzanan tarihi lehçelerde, diğer çağdaş Türk lehçelerinde ve bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen şekilleri eklenmiştir. En sona da

---

[74] bkz. Özçelik, a.g.e., s. 16.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 34.

[75] ġāri "karı", dōğri "doğru", āç "aç", dāş "taş", āti "atıyor" Bkz. Buran, a.g.e., s. 28; dīmedim, bāğlamak, ġīz, bēnden vb. Bkz. Eren, a.g.e., s. 22; dē-, dōrt, yāķa- "yıka-" vb. Bkz. Korkmaz, **BVU**, s. 26-27.; bēş, dāl-, ōn, vēr- vb. Bkz. Korkmaz, **GBAA**, s. 20-22.; āl-, bāķ-, gēl- vb. Bkz. Korkmaz, **BYA**, s. 11.

[76] Çalışmada geriye eğik aksan işareti ile gösterilen bu ünlüler şu kelimelerle örneklendirilmiştir: *àrvat, àtdı, bàsıb, çàlınıpdısa, bèli, bènim vb.* Ayrıca bu çalışmada tespit edilen *"àyıldı, bàyıldı, dàşımasını, dàyısı, dèli, ġàşdı, gèlir, ġòyunnu, mèni, ònu, sèniñ"* gibi örneklerin BTA'da da görülmesi bir tesadüften çok ilgili kelimelerin aslî uzunluklar bakımından dikkate alınabilir olduğunu göstermektedir. Bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 58.

BTA'da tespit edilen ilgili örnekler yazılmıştır. Örnekler Talât Tekin, Zeynep Korkmaz, Lajos Ligeti ve Osman Nedim Tuna'nın çalışmalarından alınmış ve bu kaynaklar kelimelerin yanında parantez içinde gösterilmiştir.

/ā/

āç- "açmak" (Osm. LL. 87); āştım (BTA 14-234)

āç "aç, acıkmış" Kök. (TT, 114) (ayrıca bkz. ONT 219, 260), *āçlıq* (I, 114) *āç* (I, 79) DLT, *āc* ANT, Esk. An. (bkz. ZK, 448); Yak. *ās*; Türkm., Gag. *āç*; Y. Uyg. *āç*/*āc*/*aç* vb.; *āclıḫ* (BTA 9-186).

āş "aş, çorba, yemek" Kök. (TT, 114), Br. (bkz. ONT 252.), DLT (I, 80), Ferh. 15, Yus. 72-11 *āşı*, Mant. 181 *āşı yaglu* (ZK, 449)**;** D Türk., Y. Uyg.; *Āşım* (BTA 14-679).

āt "ad, unvan" Kök. (TT, 114), Uyg. (ONT. 247), Br., Esk. An. *ād* (ZK. 448), DLT (I, 78), *Āt-taş* ANT (TT, 114); Yak., Nij., Türkm., Gag., Y. Uyg., *āta-* "ad vermek" Buh.; Kaş. *ād* (bkz. TT. 250); *ādını* (BTA 3-65), *Ādım* (BTA 6-3).

bāk- "bakmak" Esk. An. (ZK, 449); *Bāḫtım* (BTA 17-314)

bāş "baş, yara" DLT (I, 191); Yak. *bās*, Türkm. *bāş* (bkz. TT, 251; ZK, 450; LL, 88; ONT, 252, 261); *Bāşmızı* (BTA 1-100), *bāşlıḫ* (BTA 1-103), *bāşı* (BTA 9-101), *bāşım* (BTA 14-101), *bāşĭmızdan* (BTA 18-13).

çāgır- "çağırmak" *çāgır-* Behcet., Kaş. çāgır-; çāğır- "seslenmek" Türkm. (bkz. TT, 252), Esk. An. (ZK, 450), *Çāgırdım* (BTA 14-555).

tām "duvar, dam" Kök. (TT, 115), OK *dağam*, DLT *tām* (III, 157), *tām-qa* (II, 146, 147); Buh. *tām* "dam, çatı", Türkm. "ev, oda", Kaş. *dām.* (bkz. TT, 254; ONT, 248), *dāmın* (BTA 17-51).

tāş Uyg. (*tāş, tāşıg, tāşıñ, tāşlarıñ* TT, 115), Br., DLT (III, 152), Esk. An. (*dāş/tāş* ZK, 450); Yak. *tās*; Türkm. *dāş*; *tāş, taş* Y. Uyg. (bkz. TT, 123; ONT, 261; LL, 88); *dāşı* (BTA 3-148).

tāt- “tatmak” *tātıg* “tad” DLT (I, 408) *tātıglıg* “tatlı” (I, 496) ; *tātıg, tātlū* ANT. (TT, 134), Esk. An. (*tātlu* ZK, 451); Türkm. *dāt-* (TT, 86) (ayrıca bkz. ONT. 253); *dādım* (BTA 17-225).

tāy “dayı” Yak. *tāy*; Koyb. *tāñe*; Karag. *tāye*; Türkm. *dāyı*; *dāyı* Dma. (TT. 255); *dāyĭmgında* “dayımgilde” (BTA 9-2).

yār- “yarmak” Br. *yārim* (TT, 123) *yār-ıp* (I, 399) DLT (TT, 135); Koyb. *t’ārem, d’ārem,* Knd. *t’ārem, t’ārım* “yarım, yarı”, Türkm. *yārım*, Buh. *yār-*. (TT, 54, 60); *yārsıdır* (BTA 1-100), *yārĭlıp* (BTA 14-415), *yārĭlıdı* (BTA 19-92).

/ō/

ōn “on” Uyg. *oon* (TT, 118; ONT, 247), *vān* Vol. Bulg. (TT, 169), DLT *ōn* (I, 49), *ōnunç* (III, 449) (TT, 144), BH (TT, 158), Esk. An. (ZK. 453); Yak. *uon*; Nij. *ōn*; Türkm. *ōn*; Türk.T. *ōn* (TT, 77)**;** *ōn* (BTA 13-37)

ōtuñ “odun” DLT *ōtuñ* (I, 67) (TT, 144); Türkm. *ōdun* (TT, 61); *ōdun* (BTA 14-730).

bōy(ın) “boyun” DLT *bōy(ı)n, bōyn-ı* (II, 235), *bōyn-ın* (I, 127) (TT, 144, 259); Yak. *mōy* (TT, 47); *bōynunda* (BTA 16-113).

/ē/

bēr- “vermek” DLT (III, 180) *bı̄r-* (TT, 139), Yak. *bier-*; Eyn. *bē̄r-, vēr-, ver-;* Türkm. *bēr-*; Özb. *bē̄r-*; Türk.T. *vēr-* (TT, 99) Esk. An. *vı̄r-*, B. An. Ağz. *vēr-* (ZK, 453); *Vē̄rdiḫ* (BTA 1-68).

bēş “beş” *bē̄ş* Kök. (TT, 116), *bı̄ş* DLT (III, 125) *bı̄şinç* (III, 449), *bı̄ş* BH (TT, 139, 158)Yak. *bies*; Karag. *pēş*; Türkm. *bēş*; Türk.T. *bēş*; Kırg. *beyş* (*bēş* TT. 78, 99; *bı̄ş* LL, 89; *bē̄ş* ONT, 222) Esk. An. *bı̄ş* (ZK, 452); *Bē̄ş* (BTA 1-75).

kēl- Br. *kēl-* (ONT, 253) Esk. An. *gēl-* (ZK, 456); *gā̄ldíḫ* (BTA 9-32).

tēlü "deli" dēlü ANT (TT, 156), Esk. An. *dēlü* (ZK, 451); Türkm. *dēli*; Tarc. *tēli*; Tofs.Bor. *dēlü*, Bulg. *dēlü* (TT, 99); *dā̄limiş* (BTA 9-111).

/ō/

gōz Esk. An. (ZK, 456); *Gōzmüz* (BTA 2-31).

Metinlerde görülen ve aslî uzunluklarla ilgili olabileceği düşünülen diğer örnekler araştırmacıların dikkatine sunulmak üzere şu şekilde sıralanabilir: *dānışTı (9-116), Dānışmi (17-110), tānımadım (3/26), tānıştı (14-366), Bāşsıdır (9-96), bācım (9-128), āciyam (9-220), Āyırdıḫ (14-205), bāyıldı (14-216), āyındım (14-232), çā̄kidi (2-19), sā̄ridi (10-6), Ḳāḫtılar (2-47), ācıgiyıza (9-60), Āltı (14-80), āltıda (14-203), ātmış (14-185), yānıştır (14-338), kāşmıştı (14-613), nāsılsan (17-119), nē̄rdē (15-87), gā̄zi (12-72), ārüK (17-24), boşvē̄r (14-94), Tōrŭnlarnı (1-108), yōnŭlupsan (17-50), ḳōltuḫ (10-22), ōküS (12-89), ālıP (17-232), Āltın (1-103), hānḳısı (17-365), sāḳın (17-426), yē̄ngidir (7-32), pōzdu (2-69), Ḳōydu (12-38), dālidı (4-58), İşmāḫtan (14-125), Ḳōyun (3-2), sā̄ridi (10-6).*

1.3.2. Ses Olayları ile İlgili Uzun Ünlüler

BTA'da görülen uzun ünlülerin çoğu ses olayları ile ilgilidir. Bu tür uzunluklar meydana gelen ses olayının türüne göre "ünsüz düşmesi", "hece kaynaşması" ve "ünlü karşılaşması" neticesinde oluşan uzunluklar şeklindeki alt başlıklar altında incelenebilir.

1.3.2.1. Ünsüz Düşmesinden Kaynaklanan Uzunluklar

h>Ø: *İşallā (19-139), ālibėytlerden (14-387).*

v>Ø: *sāuḫ (17-3).*

r> Ø: Düşme eğilimindeki titrek /r/ ünsüzünün bazen çokluk 3. şahıs eki –lAr ve bildirme eki –DIr/-DUr'da düşerek yanındaki ünlüde bir telâfi uzunluğu yarattığı görülmektedir: *dayzaḳızıdıllā (17-156), uşaġıdıllā (17-238), yalladıllā (17-301), oġludū (19-143).*

y>Ø: /y/ ünsüzü süreklilik bakımından ünlülere yakın zayıf bir ses olup düşme eğilimindedir. BTA'da en çok /y/ ünsüzü ile ilgili ünsüz düşmesi örneklerine rastlanır. /y/ düşmesi kelime köklerinde ve bazı eklerde görülmektedir (b.k.z. S.B.2.10.1.). *Kelime köklerinde: Kōlü (< köylü) (16-87), şē (< Ar. şey') (1-22), kēf (< Ar. keyf) (6-3), pēḫember (< Far. peyġām-ber) (2-123), ḫērdır (< Ar. hayr) (2-217).*

Teklik 2. şahıs eki –ŋ>-y>Ø: aparidī (aparidiŋ>aparidiy>aparidī) (1-122), yidī (yidiŋ>yidiy>yidī) (1-123), ḳucaġımdaydī (ḳucaġımdaydıŋ>ḳucaġımdaydıy>ḳucaġımdaydiy>ḳucaġımdaydī) (2-159), ḳaḫtī (ḳaḫtıŋ>ḳaḫtıy>ḳaḫtiy>ḳaḫtī) (2-161), buyuḫtī (buyuḫtuŋ>buyuḫtuy>buyuḫtıy> buyuḫtiy>buyuḫtī) (3-97), yaşındaydī (yaşındaydıŋ> yaşındaydıy> yaşındaydiy> yaşındaydī) (9-45), öldī (öldüŋ>öldüy>öldiy>öldī) (13-16), ḳavidī (ḳavidiŋ>ḳavidiy>ḳavidī) (17-298), ḫoşgäldī (ḫoşgäldiŋ>ḫoşgäldiy>ḫoşgäldī) (17-528).

Teklik 2. şahıs iyelik eki –ŋ>-y>Ø: sözī (sözüŋ>sözüy>söziy>sözī) (1-36), işī (işiŋ>işiy>işī) (1-58), dayī (dayıŋ>dayıy>dayiy>dayī) (1-69), damī (damıŋ>damıy>damiy>damī) (1-90), Ketenī (Ketenіŋ>Keteniy>Ketenī) (1-148), göynī (göynüŋ>göynüy>göyniy>göynī) (4-55), köynegī

(köynegiŋ>köynegiy>köynegī) (7-32), vèrecegī (vèrecegiŋ> vèrecegiy> vèrecegī) (9-142), dèdıgī (dèdıgıŋ> dèdıgıy> dèdıgiy> dèdıgī) (16-145).

<u>İlgi hâli eki -iŋ>-iy>-ī:</u> säni (säniŋ>säniy>sänī) (4-18).

1.3.2.2. Hece kaynaşması ile Oluşan Uzunluklar

İki ünlü arasında bulunan /k/, /g/, /ğ/, /y/, /ŋ/, /v/, /h/ gibi ünsüzlerin erimesi neticesinde karşılaşan iki ünlünün bir diftong aşamasından sonra birleşmesi, uzun ünlülerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

BTA'da yaygın olan (ŋ>y) fonetik değişmesi neticesinde aslı damak /ŋ/'li olan kimi eklerde /y/ sesi erimiş ve bir ara diftong merhalesinden sonra uzama meydana gelmiştir.[77]

<u>Çokluk 2. şahıs eki –ŋiz>-yiz>-īz:</u> vèrmesēz (vèrmeseŋiz> vèrmeseyiz>vèrmesēiz>vèrmesēz) (2-49)

<u>Çokluk 2. şahıs iyelik eki –ŋiz>-yiz>-īz:</u> yèdıgīze (yèdigiŋize>yèdıgiyize>yèdıgīize>yèdıgīze) (2-27), èrkeklıgīz (èrkekligiŋiz >èrkeklıgiyiz>èrkeklıgīiz>èrkeklıgīz) (9-63), Bírbírīden (Bírbírīŋizden >Bírbírīyizden> Bírbírīizden>Bírbírīzden>Bírbírīden) (15-22).

<u>Yükleme hâli eki almış teklik 2. şahıs iyelik eki –lŋ+l>-ly+l>-iy+i>-ii>-ī:</u> sandıgī (sandıgıŋı>sandıgıyı>sandıgiyi>sandıgīi>sandıgī) (1-134), Bilètī (Bilètiŋi>Bilètiyi>Bilètīi> Bilètī) (3-190), önī (önüŋü>önüyü>öniyi>önīi>önī) (5-49), adī (adıŋı>adıyı>adiyi>adīi>adī) (14-100), Ayagī (ayagıŋı>ayagıyı>ayagiyi>ayagīi>Ayagī) (17-403).[78]

BTA'da teklik 2. şahıs iyelik ekinden sonra ilgi hâli eki geldiğinde, iki damak n'sinin (ŋ) bir araya gelmesiyle aykırılaşma (disimilasyon) meydana

[77] Söz konusu diftong merhalesinin görüldüğü örnekler "İkiz Ünlüler" ve "/y/ düşmesi" bahsinde etraflıca ele alınmıştır. Bkz. S.B.1.5.2. ve S.B.1.5.3.2.10.1.

[78] ŋ>y değişmesinin görüldüğü diğer Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen *ismiyi<ismiŋi (Bartın), eviyi<eviŋi (Urfa)* gibi örnekler, yukarıda varsayılan /y/li merhalenin doğruluğuna işaret etmektedir.

gelmekte ve iyelik eki ünsüzü olan /ŋ/, /y/ sesine değişmektedir (+ŋ+lŋ/+Un>+y+lŋ/+Uŋ>+y+ln/+Un): *Dayiyın (Dayŋŋ > Dayıyın > Dayiyın) (9-133), Caniyın (Canŋŋ > Canıyın > Caniyın) (14-535), ķardaşiyın (ķardaşŋŋ > ķardaşıyın > ķardaşiyın) (4-113), uşaġiyın (uşaġŋŋ > uşaġıyın > uşaġiyın) (9-163), ķızi̯yin (ķızŋŋ > ķızıyın > ķızi̯yin) (1-128).* Ünlü ile biten kelimelere gelen +nlŋ/+nUŋ ilgi hâli eklerinde görülen y'li şekiller de (+yln/+yUn), bu durumdan analoji yoluyla gelişmiştir: *taḫsīn (taḫsiyin>taḫsi̯in>taḫsīn) (2-214), Äskīn (Äskiyin>Äski̯in>Äskīn) (1-27), Ḫáccēn (Ḫácceyin>Ḫácce̯in>Ḫáccēn) (2-107), hegbēn (hegbeyin>hegbe̯in>hegbēn) (14-600), Misōn (Misoyun>Miso̯un>Misōn) (4-18), Cındōn (Cındoyun>Cındo̯un>Cındōn) (4-41), İbraamōn (İbraamoyun>İbraamo̯un>İbraamōn) (14-67), Zi1ʿebdin̯ Aġān (Zi1ʿebdin̯ Aġayın>Zi1ʿebdin̯ Aġa̯ın>Zi1ʿebdin̯ Aġān) (14-488).*

Teklik 2. şahıs zamirinin ilgi hâli eki alması durumunda, ŋ>y değişmesinin ardından /y/ sesinin düşerek hâl eki ünlüsünü uzattığı görülmektedir: *senüüçün (seniy üçün>seniyçün>senüyçün>senüüçün) (7-21).*

Teklik 3. şahısa gelen şimdiki zaman eki yapısında /y/ ünsüzünün düşmesi ile meydana gelen değişme neticesinde de uzama görülmektedir. <u>Şimdiki zaman eki –iy>-ī:</u> *gidī (1-37), gälī (1-56), oturī (2-60), uçī (5-25), ķaçī (7-27), olī (11-3).*

Koruyucu ünsüz /-y-/'nin düşmesiyle de önce bir diftong merhalesi yaşanmakta ve ardından ünlü uzaması gerçekleşmektedir. <u>–y->Ø:</u> *dīP (diyip>di̯ip>dīp) (1-10), oḫumüübam (oḫumüyubam>oḫumüubam>oḫumüübam) (5-25).*

Bazen kelime köklerinde bulunan /y/ ünsüzünün düşerek bir uzamaya yol açtığı görülmektedir. *şėėmíz (şėyimíz>şėi̯míz>şėėmíz) (16-41), dām (dayım>da̯ım>dām) (9-24), sōnturdu (soyunturdu>so̯unturdu>sōnturdu) (9-53).*

/h/, /ḫ/, /g/ ünsüzlerinin düşmesi ile meydana gelen hece kaynaşması neticesinde oluşan örnekler de bulunmaktadır. *h>Ø:* *dē (daha>dehe>deẹe>dē) (17-141), dā (daha>daạa>dā) (14-439), ā (aha>aạa>ā) (2-22), bālıdır (bahalıdır>baạalıdır> bālıdır) (14-444), Allān (Allahın>Allaṃ>Allān) (14-325);* *ḫ>Ø:* *ḳāP (ḳaḫıP>ḳaıP>ḳāP) (1-12);* *g>Ø:* *ōm (oglum>olum>oụm>ōm) (14-202), oldūna (olduguna>olduụna>oldūna) (14-337).*

Teklik 1., 2. ve 3. şahıs zamirlerine eklenen belirtme hâli ekinin ve "öz" dönüşlülük zamirine eklenen teklik 3. şahıs iyelik ekinin erimesi neticesinde de uzama meydana geldiği görülmektedir: *mān (<män+i) (1-58), sān (<sän+i) (2-159), ōn (<o+n+u) (1-68); Ōz (<öz+ü) (17-379).*

1.3.2.3. Ünlü Karşılaşması ile Oluşan Uzunluklar

Ayrı boğumlanmalı iki ünlünün yan yana bulunması Türkçenin ses yapısına aykırı olduğundan yan yana gelen iki ünlü arasında bir ünsüz türer. Veyahut ünlü ile biten bir kelimeden sonra ünlü ile başlayan bir kelime gelmesi neticesinde iki ünlü karşılaşır, muhtemelen bir diftong merhalesi geçirdikten sonra birleşerek uzar. Metinlerde tespit edilen örnekler şu şekildedir: *nēdisiz (ne+ėdisiz) (12-48), nēdersense (ne+ėdersense) (17-357).*

1.3.3. Vurgu ve Tonlama ile İlgili Uzun Ünlüler

Türkçede birçok hallerde kelime vurgusu son heceye düşmektedir. Cümle içindeki duraklama yerleri ile cümle sonuna rastlayan yükselen tonun, kelime ve cümle vurguları ile aynı hecede birleşmeleri hâlinde, vurgu ve ton kaynaşmasından ileri gelen bir uzunluk ortaya çıkmaktadır.[79]

BTA'da vurgu ve tonlamaya bağlı olarak oluşmuş uzama örnekleri şu başlıklar altında incelenebilir:

[79] Korkmaz, **BYA**, s. 11.

1. Konuşucuya bağlı olarak değişen uzunluklar: Konuşan kişinin söyleyiş özelliklerine bağlı olarak değişen ve kalıcı olmayan uzunluklardır. İsimler arka arkaya sıralanırken ve bazen de birbirini takip eden işleri anlatmak için vurgu kelimenin son ünlüsünde bir uzamaya yol açar. *Zerō (9-96), özǖ (9-96), düşsǖn (17-268), gididī̄m (3-1), içiridī̄m (3-3).*

   Bazen de konuşan kişinin temposuna bağlı olarak ünlü uzamaları meydana gelir: *tíffī̄ tíffī̄ (9-54), hēppí (3-21), üskēk (3-120), Sānki (13-60) hāyır (9-119), Hē̄j (17-171), hedē̄ (1-65), Hēr (16-18), bē̄le (3-129) ėtmē (10-8), Bitlēr (10-22), Mānşur (14-757), çoḫtān (17-114), çōg (17-15), āÇ susūz (8-2), āç˳ört āç˳ört (2-127), Nāsı (7-42), Tām (14-199), ḫōştu (12-34), tobā "tövbe" (14-746), aşşāgı (9-51), çāyĭnı (2-50), pārt (17-165), Hābı (19-78), ʿēm (1-76), bırdādı (12-35), Nā̄dir (3-108).*

2. Hitaplar: *Zılḫē̄ (14-714), Aṽrād˳aṽrad (14-681) Anā (17-417) babō (17-310), ebō (2-39), lā (17-329).*
3. Cevap Edatları: *hē (1-68), yōḫ (2-159).*
4. Ünlemler: *tē (16-74), Taū (2-4), ū (12-44), ḫā (1-34), Tā (1-119), Yā (2-15), ē̄ (1-25), Tē̄ (2-31), Yahā (4-122) ayrılıbam˳ā (2-111), ḫoş˳ıdı ā (2-185) Ohō (14-76), hō (14-459), Abō (14-307), ō (2-24). Bī̄ (2-210), Anō (4-157) dē (3-38), Veʿū (19-57).*
5. Soru ekinin vurguyla karşılanması ile oluşan uzunluklar: *sölenī̄? (1-34), taniyacaḫsān? (2-211), dägilsēn? (9-112).*

1.4. Kısa Ünlüler

Kısa ünlüler, normal uzunluktaki ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa bir sürede boğumlanan ünlülerdir.[80] Dar ünlülerde görülen bu

[80]Korkmaz, **NYA**, s. 39-40.

kısalık, ünlü düşmesinin bir ara merhalesidir.[81] Nitekim BTA'da kısa ünlülerin tamamen düştüğü örneklere de sıkça rastlanmaktadır: *bírnı (<bír+ı+nı) (1-38), ḥáyvamnı (<ḥáyvan+ı+nı) (1-38), uşaḫlarnı (<uşaḫlar+ı+nı) (1-107), yogurdmuzu (<yogurd+u+muz+u) (2-170), bílėtmízí (<bílėt+í+míz+í) (3-188), özlerne (<özleri+ne) (9-138), ǵommuz (<ǵom+u+muz) (14-69), yārsı (<yarı+sı) (17-35) vb.*

BTA'da kısa ünlülerin meydana geliş şekilleri diğer Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibidir. Kısalma kendini /r/, /l/, /m/, /n/, /y/, /z/, /s/, /ş/ gibi sızıcı ve akıcı ünsüzlerin yanında bulunan ve açık hecede bulunan /ı/, /i/, /u/, /ü/ dar ünlülerinde gösterir. Çoğunlukla bu dar ünlüler vurgusuz orta hece ünlüsü konumuna geldiklerinde kısalmaktadır. BTA'da kısa ünlülere iç ve son seslerde rastlanmaktadır.

Dar ünlülerde görülen kısalmalar, nedenlerine göre şu başlıklar altında incelenebilir:

1. Vurgusuz ve açık orta hece ünlüsü konumundaki dar ünlüler kısalırlar.

<u>Teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik ekinde:</u> *kinarĭna (1-4), suvasĭnı (1-18), başĭnı (1-46), ḳızĭnı (1-68), agaçlarĭna (1-77), ifagĭnı (1-82), uşaḫlarĭna (9-135), oldugŭna (9-97), tulugŭnu (14-81), torpagĭnı (14-19), namazĭnı (14-192), aḫşamlıgĭnı (17-133), avugŭnu (1-83), kilosŭnu (14-179), yüklerĭní (1-1), èşşeg ĭne (1-8), bíşèsĭní (1-27), dízlerĭne (13-38), sagĭna (17-24), ayagĭnın (17-197), yolŭnu (1-97), suyŭnu (14-24), şopŭnu (14-109), boyŭna (16-147), solŭna (17-24), älĭní (2-51), işĭní (2-37), Yükŭnü (1-1), yüzŭnü (2-92), övŭne (3-95), gözŭnü (5-45), üzŭnü (14-234), sözŭnü (17-543), babaèvĭne (11-3), máḫlelerĭnín (19-48).*

<u>İyelik eklerinin bağlantı ünlülerinde:</u> *Ḥáyvannarĭmızı (1-93), çocugŭmu (14-51), yatmagĭma (14-536), duydugŭmuz (7-17), ḳoyumŭmuz (14-516), èttíḫlerĭmíz*

[81] Ercilasun, a.g.e., s. 59-60.

(1-26), Mesesĭmi (3-78), öküzlerĭmi (3-78), işlerĭmíz (1-14) ķolŭmu (17-517) belĭme (10-17) Älĭmízden (1-23) èvĭme (14-101) üçŭmüzü (12-46) götŭme götŭme (10-17) gözŭme (17-252) sözŭmü (17-354).

Kelime kök ve gövdelerinde: *ķapĭyı (3-108), çıḫarĭsı (7-11), ayaķķabĭyı (17-244), dagĭdiyıḫ (1-24), çalĭnĭ (1-35), dayĭsiydı (3-52), yarĭsını (4-19), ķarĭya (14-498), DarĭlıP (15-21), savĭridılar (18-3), davŭla (1-44), ķuyŭmu (1-98), ķoyŭna (3-1), ķuzŭyu (9-186), yonŭludug (2-138), tavŭgu (9-649), ķavŭrurdu (2-704), Ķomŭtanı (16-126), yōnŭlupsan (17-50), torŭnu (17-156), gätĭridi (1-1), hedĭye medĭye (2-63), Kamĭle (2-72), dälĭye (1-116), gişĭye (4-39), ʿElĭye (5-47), ķáyĭridi (5-49), belediĭye (19-66), ḫávüşe (5-18), ölŭleriyize (12-73), sürŭne sürŭne (17-100), ölŭsünü (17-304), sürŭye sürŭye (17-420).*

2. İki veya ikiden fazla heceli kelimelerin açık ve vurgusuz olan son hecelerindeki ünlüler /y/, /n/, /r/, /z/ gibi akıcı ve sızıcı ünsüzlerin yanında kısalırlar: *Çayĭ (1-29), parayĭ (1-88), paralarĭ (1-118), İzmayĭ (1-160), Ķalanĭ (2-92), bangayĭ (2-107), babamgínĭ (9-10), Ķızĭ (14-348), Sırayĭ (14-737), üzümlerĭ (2-24), teneyĭ (2-76).*

3. Kapalı hece durumundaki ünlüler de yine akıcı ve sızıcı ünsüzlerin yanında kısalır: *Ḫelĭl Ḱa (1-57).*

4. Ünlü ile bitip ünlü ile başlayan iki kelimeden birincisinin sonunda kalan ünlü de bazen kısalır: *Ḫecĭ Ömer (1-80).*

5. İlk hece ünlülerinde görülen kısalmalar nadirdir: *Cĭḫo (12-29).*

6. BTA'da çoğu Arapça kökenli olan alınma kelimelerde bulunan uzun ünlüler sistemli olarak kısalırlar ve normal süreli ünlülere dönüşürler. Bu, Doğu grubu ağızlarını diğer büyük ağız gruplarından ayıran önemli bir özelliktir.[82] BTA'da bununla ilgili örnekler hayli fazladır: *mecburam (Ar. mecbūr)*

[82]bkz. Karahan, a.g.e., s. 2.

(1-59), İdara (Ar. idāre) (1-99), zalım (Ar. zālim) (2-10), Ḥámleydim (Ar. ḥāmile) (3-22), keremet (Ar. kerāmet) (4-21), ʿelemin (Ar. ʿālem) (5-22), ḥeyran (Ar. ḥayrān) (5-29), Ḳurban (Ar. ḳurbān) (5-35), belalarına (Ar. belā) (7-4), emsalı (Ar. emsāl) (9-146), v̇afat (Ar. vefāt) (11-36) vb.

1.5. İkiz Ünlüler

Farklı hecelerde bulunmalarına rağmen aralarındaki ünsüzün erimesi sonucunda yan yana gelen ve tek nefes baskısı altında boğumlanan ünlüler ikiz ünlüleri oluştururlar.[83] Bunlar, tek ünlü hükmündedirler.[84] İkiz ünlüler; eşit ikiz ünlüler, yükselen ikiz ünlüler ve alçalan ikiz ünlüler olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. BTA'da üç tip ikiz ünlüye de rastlanır. Bu ağızda ikiz ünlüler çoğunlukla kelime kökünde ve kelime ek aldığı zaman veyahut ek bünyesindeki /g̱/, /h/, /y/, /b/, /v/, /ḳ/ gibi ünsüzlerin erimesi ile meydana gelmektedir. Alınma kelimelerde aslî şeklin korunması suretiyle görülen ikiz ünlüler de bulunmaktadır.

1.5.1. Eşit İkiz Ünlüler

Aynı türden iki ünlünün oluşturduğu ikiz ünlülere eşit ikiz ünlüler denmektedir. BTA'da görülen eşit ikiz ünlüler genellikle ünsüz düşmesi neticesinde bir araya gelmiş ünlü çiftlerinden oluşmaktadır. Bir örnekte ise seslenme edatında ünlü ikizleşmesi meydana geldiği görülmektedir: Höö̱ (7-1).

Metinlerde görülen eşit ikiz ünlüler /aa/, /áá/, /ee/, /oo/ ve /öö/ şeklindedir.

---

[83]Ercilasun, a.g.e., s. 61.
[84]Ercilasun, a.g.e., s. 61.

/aa/: *(h> Ø)* *baa̲lı (2-81), İbraa̲m (17-371), Baarē̲ (9-224), zaa̲r (17-4), Allaa̲ (15-4);* ***(ḫ> Ø)*** *baaḫ (2-219),* ***(g̲> Ø)*** *yaa̲r (14-629); alacaa̲m (1-82), yapacaa̲m (1-82), yıḫacaa̲m (16-55), yaḫiyacaa̲m (7-31), bag̲latmaa̲ (1-87), yapmaa̲ (15-49), oynamaa̲ (14-330), tıfaf ̲ėtmee̲ (14-393).*

/áá/: *(h> Ø)* *sebbáá (9-50).*

/ee/: *(h> Ø)* *şee̲rde (3-192), dee̲ (1-26);* ***(b> Ø)*** *see̲p (14-309);* ***(y> Ø)*** *nee̲ (2-214).*

/oo/: *(g̲> Ø)* *o̲ol (16-132).*

/öö/: *Hö̲ö (7-1).*

1.5.2. Yükselen İkiz Ünlüler

Birinci ögeleri ikincilere oranla daha dar ve süreksiz olan ikiz ünlülere yükselen ikiz ünlüler denmektedir.[85] Yükselen ikiz ünlülerin meydana gelişinde en çok /y/ ünsüzünün düşmesi rol oynamaktadır.[86] BTA'da en çok görülen yükselen ikiz ünlü /oa/'dır. /oa/ ikiz ünlüsü çoğunlukla, /o/ ünlüsü ile biten kelimelerin yönelme hâli çekiminde koruyucu ünsüz /y/'nin düşmesi ile meydana gelmektedir. Bazen de kelime kökündeki /y/ ünsüzünün düşmesiyle /oa/ ikiz ünlüsü oluşmaktadır.[87] Bir örnekte alınma kelimenin aslî şeklini koruması şeklinde bir ikiz ünlüye rastlanmaktadır: s*u̲a*l (5-32).

BTA'da görülen diğer yükselen ikiz ünlüler /ua/, /ie/, /ıa/, /ea/, /ėe/ şeklindedir.

/oa/: *(y>Ø)* *Cındoa̲ (4-41), Misoa̲ (4-106), Memoa̲ (4-112), Ekroa̲ (9-62), 'Elem Bozoa̲ (10-67), Simoa̲ (17-186), Şeroa̲ (17-254), Sofi Cımoa̲ (17-317), İsmoa̲ (17-320), Fatoa̲ (14-511); ḳoaydım (17-335), Oa̲nanların (14-735).*

---

[85]Korkmaz, **NYA**, s. 42-43.
[86]Ercilasun, a.g.e., s. 63.
[87] Söz konusu yükselen ikiz ünlünün Kars ağızlarındaki örnekleri için; Bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 63.

/ua/: *sua̯l (5-32);* ***(v>Ø)*** *sua̯ridim (1-53).*

/ie/: ***(y>Ø)*** *nie̯ (2-219).*

/ıa/: ***(h>Ø)*** *Bıa̯va (12-79).*

/ea/: ***(k̡>Ø)*** *nea̯de (14-43).*

/ėe/: ***(y>Ø)*** *Mi̯ḥemmedė̯e (17-74), bişė̯e (14-93), şė̯e (14-409).*

1.5.3. Alçalan İkiz Ünlüler

İkinci ögeleri birincilere oranla daha dar ve süreksiz olan ikiz ünlülere alçalan ikiz ünlüler denmektedir.[88] BTA'da en çok görülen alçalan ikiz ünlü /ou/'dur. Bu ikiz ünlü, sonu /o/ ile biten isimlerin yükleme hâli çekiminde koruyucu ünsüz /y/'nin düşmesi ve BTA'da ilgi hâli eki olarak görülen –yln/-yUn eklerindeki /y/ ünsüzünün erimesi ile meydana gelmektedir. Alınma kelimelerin aslî şekillerini korumaları suretiyle görülen örnekler de bulunmaktadır: *fa̯ize (14-565), re̯isinin (19-66), mele̯ik (5-21).*

Metinlerde rastlanan diğer ikiz ünlüler /öü/, /aı/, /ai/, /au/, /aü/, /ei/, /ėí/, /ē̄í/ şeklindedir.

/ou/: ***(y> Ø)*** *Zeḳḳou (1-90), Zıbou (4-47), Memou (10-69), ʿEḥmou (19-161), Nessou (17-140), ʿElou (14-117); Cebou̯n (14-195), Mamou̯n (2-10), ʿEzzou̯n (7-43), Sadou̯n (7-44), Misou̯n (9-90), Sıttou̯n (9-166), Şerou̯n (12-69), Sofi Cımou̯n (17-324).*

/öü/: ***(y>Ø)*** *Göüllerí (7-6).*

/aı/: ***(g̡>Ø)*** *doyuracaı̯ḫ (1-62);* ***(h> Ø)*** *Allaı̯ (12-2).*

/ai/: ***(h>Ø)*** *v̇allai̯ (15-60), fa̯ize (14-565), İbra̯im (7-28).*

/au/: ***(v>Ø)*** *sau̯ḫ (1-148).*

---

[88]Korkmaz, **NYA**, s. 43.

/aü/: ***(ḫ>Ø)*** *Allaüme (5-41).*

/ei/: *reįsinin (19-66), meleįk (5-21).*

/ėí/: ***(y>Ø)*** *İsmėį (9-154).*

/ē̄i/: ***(y>Ø)*** *ʿElē̄į (12-35).*

1.6. Ünlü Uyumu

Dilimizdeki ses hadiselerinde benzeştirmelerin çok büyük payı vardır. Ünlü uyumları da tamamen benzeştirmelerin sonucudur.

1.6.1. Kalınlık-İncelik Uyumu (Dil Uyumu)

1.6.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumuna Girme

BTA'da çoğu Arapçadan olmak üzere, Farsçadan ve Batı dillerinden alınma birçok kelime bulunmaktadır. Yazı dilinde kalınlık-incelik uyumu dışında kalan bu alınma kelimeler BTA'da ünlü benzeştirmeleri neticesinde büyük oranda uyuma sokulur. Söz konusu ünlü benzeştirmeleri gerileyici, ilerleyici ve ilerleyici-gerileyici olmak üzere üç yönde gelişmiştir.

Gerileyici benzeştirme yoluyla: BTA'da gerileyici benzeştirme örnekleri diğerlerine oranla ağırlıktadır ve kurallıdır. BTA'da gerileyici benzeştirme örnekleri çoğunlukla incelme yönünde ve a>e değişimi neticesinde meydana gelmiştir. Bu tür uyum Azeri dilinin ve ona bağlı bütün ağızların ortak ve ayırıcı özelliğidir.[89]: *tene (Far. dāne) (1-7), ʿEḥmet (Ar. Aḥmed) (1-41), ḫeber (Ar. ḫaber) (1-43), Ḫelĭl (Ar. ḫalīl) (1-57), ʿEceb (Ar. ʿaceb) (1-63), ḫetŕme (Ar. ḫātir) (1-100), Ḫecce (Ar. ḫadīce) (2-42), Zerife (Ar. zarīfe) (2-55), tezze tezze (Far. tāze) (2-168), ḳesten (Ar. ḳasden) (3-153), ʿEziz (Ar. ʿazīz) (3-189),*

[89]Ercilasun, a.g.e., s. 66.

ẖeste (Far. ẖaste) (3-9), ʿesker (Ar. ʿasker) (4-23), SeʿiT (Ar. saʿīd) (4-106), Ḳedír (Ar. ḳadr) (5-16), Feḳirlíẖ (Ar. faḳīr) (5-17), Rebbíl ʿelemin (Ar. rabbü'l+ʿālemīn) (5-22), ʿEliyem (Ar. ʿālī) (5-31), ḳeʿim (ḳāʿim) (7-4), ḳember (Ar. ḳanber) (7-5), ʿelemín (Ar. ʿālem) (9-181), ḥepis (Ar. ḥabs) (9-221), zeḥmete (Ar. zaḥmet) (9-226), ʿedet (Ar. ʿādet) (11-10), ʿElevi (Ar. ʿalevī) (16-34), Ḳelender (Far. ḳalender) (16-54), ʿEbidin (Ar. ʿabidīn) (16-64), ġeriP (Ar. ġarīb) (17-493), ḳenepe (Fr. canape) (17-318), (17-321), Ḥemile (Ar. ḥāmile) (17-333), ḳebir (Ar. ḳabr) (17-337), èşkere (Far. āşikāre) (14-2), nesib (Ar. nasīb) (14-88), ḥekim (Ar. ḥākim) (14-143), Ḥemid (Ar. ḥāmid) (14-258), Ḫeyriye'nín (Ar. ẖayriyye) (14-283), Ḥesen (Ar. ḥüsn/Ḥasan) (14-313), Ḳefeste (Ar. ḳafes) (14-491), ḳeidesínde (Ar. ḳāʿide) (14-653), ʿeciz (Ar. ʿacz) (14-721), ʿeyne (Far. āyīne) (17-413); sülele (Ar. sulāle) (16-146).

Bir örnekte incelme yönündeki uyum u>ü değişimi neticesinde gerçekleşmektedir: *müḥübbi ẖanadanı (Ar. muḥibb) (7-7).*

Kalınlaşma yönünde ve e>a değişimi neticesinde uyuma girmiş örnekler de hayli fazladır: *palaz (Far. pelās) (1-27), aspaba (Ar. esvāb) (1-135), Camal (Ar. cemāl) (2-53), sapadan (Far. se+pā) (2-90), ayvanmıza (Far. eyvān) (3-83), barat (Ar. berāt) (4-32), macbur (Ar. mecbūr) (4-102), Cafa (Ar. cefā) (5-6), Salam (Ar. selām) (5-45), Naslıẖan'ı (Ar. nesl+T.-i+Far. ẖan) (9-48), ṽafat (Ar. vefāt) (11-1), Bayaz (Ar. beyāz) (12-7), ayṽaḫ (Far. eyvāh) (12-55), barbat (Far. berbād) (17-376), tamaşa (Far. temāşā) (14-23), manşur (Ar. meşhūr) (14-26), cavab (Ar. cevāb) (14-230),* Şaraban (Far. şehr-bān) (10-49).

Kalınlaşma yönünde ve i>ı değişmesi neticesinde uyuma girmiş örneklere de rastlanmaktadır: *cıġara (İsp. cigaro) (3-126)/ sıġarayı (16-14), nışannıydım (Far. nişān) (14-624).*

<u>İlerleyici benzeştirme yoluyla:</u> BTA'da ilerleyici benzeştirme örnekleri ağırlıklı olarak kalınlaşma yönündedir: *yanı (Ar. yaʿnī) (1-24), Baẖça (Far. bāġçe)*

(1-52), Avṙratlara (Ar. ʿavret) (1-63), Macırlarda (Ar. muhācir) (1-141), zalım (Ar. zālim) (2-10), razı (Ar. rāzī) (2-123), para para (Far. pāre) (3-99), Battalġazı'dan (Ar. ġāzī) (4-2), ḫanaları (Far. ḫāne) (7-8), Talıp (Ar. tālib) (9-26), arazı (Ar. arāzī) (9-84), AḫraT (Ar. āḫiret) (9-207), ṙaḳıt (Ar. vaḳt/Türk. T. vakit) (12-11), tendür (Ar. tennūr) (13-68), zatan (Ar. zāten) (15-76), Ḫalıl (Ar. ḫalīl) (16-65), ṙalı (Ar. vālī) (16-128), Ḫaraba (Ar. ḫarābe) (19-20), partının (Fr. parti) (19-71), kāfırlar (Ar. kāfir) (17-464), ʿArıf (Ar. ʿārif) (17-535), Ruḳya (Ar. ruḳye) (17-274), asansordan (Fr. ascenseur/Türk. T. asansör) (17-401), camıda (Ar. cāmiʿ) (14-193), fayız (fāʿiz) (14-566), çara (Far. çāre) (14-569), ataş (Far. āteş) (1-60), mısafır (Ar. musāfir) (16-125).

İncelme yönündeki örnekler şunlardır: *Mecbür (Ar. mecbūr) (1-18), İlle (Ar. illā) (1-45), meʿmürler (Ar. meʿmūr) (2-160), mezerne (Ar. mezār) (9-194), şefeʿet (Ar. şefāʿat) (17-526), cemeʿetten (cemāʿat) (17-557), billehi (Ar. billahi) (17-363), eşye (Ar. eşyāʿ) (14-179), Tekrer (Ar. tekrār) (14-193), dermendir (Far. dermān) (14-464), Zelḫe (Ar. Zelīḫā) (14-674), kirede (Ar. kirāʿ) (14-763).*

<u>İlerleyici-gerileyici benzeştirme yoluyla:</u> İlerleyici-gerileyici benzeştirme, kelimede orta hecede bulunan ünlünün kendisinden önceki ve sonraki hecelerde bulunan ünlülerin etkisi altında kalarak onlara benzemesi hadisesidir. Diğer benzeştirme türlerine oranla daha az görülür. BTA'da tespit edilen örnekler incelme yönündedir: *pēḫember (Far. peyġām-ber) (2-123), keremet (Ar. kerāmet) (4-21), ceneze (Ar. cenāze) (9-201), şikeyet (Ar. şikāyet) (17-480), Bereberlik (Far. berāber) (11-15), ʿEleziz'de (El+Ar. ʿazīz) (16-110), Merḥemet (Ar. merḥamet) (14-3), Zılfıḳar (Ar. zu'l-fiḳār) (2-33).* Bununla birlikte ortadaki ünlünün diğer hecelerdeki ünlüleri kendisine benzettiği örneklere de rastlanmaktadır: *barabar (Far. berāber) (1-17), Cabrayıl (Ar. Cebrāʿīl) (5-41), Selḫe (Ar. sāliḥa) (15-76), ʿemelyet (Ar. ʿameliyyat) (17-349), deḳḳe (Ar. daḳīḳa)*

(14-505), Yahudular (Ar. yehūdī) (2-155), VasayıT (Ar. vesāid) (17-347), Ḳıyamat (Ar. ḳiyāmet) (14-717).

Bazı alınma kelimeler, aslî şekillerini korumak suretiyle uyum içinde kalmaktadırlar: *sadası (Ar. sadā) (3-80), ustadımdı (Far. ustād) (5-50), ḫunḱar (Far. ḫunkār) (7-3), Madam (Ar. mādām) (14-396).*

Standart dilde uyum dışı kalmış bazı yer adları ve halk ağızlarında kullanılan bazı kelimeler, BTA'da uyuma girmektedir: *Yasınca'lılar (< Yasince) (14-105), Sürye'den (< Suriye) (14-123), Ustanbul'dan (< İstanbul) (14-312), Mardınlı (< Mardinli) (7-39); alasan (allaseŋ-Dereçine/Sultandağı-Afyon[90]) (17-251). ḳestelde (kastel -Gaziantep[91]) (11-24).*

Ḳardaşları (< kardeş) (2-59), Hanı (E.T. kanı/Türk. T. hani) (16-70) örneklerinde görülen uyum, eski şekillerin devamı ile ilgilidir.

Standart dilde uyumu dışı kalan aitlik eki ve bağlama edatı olan *ki,* BTA'da uyuma girmektedir: *olmadı ḱı (4-9), ḳaḫtılar ḱı (3-194), çıḫıdım ḱı (1-5), ḳızdırıyıḫ ḱı (1-61), zalım ̆ıdı ḱı (2-10), bulamıdım ḱı (13-42), yoḫ ḱu (14-81); evelki (17-363), Ḳoruḫçudaḫı (3-62), zamanḱı (3-159), oglanḱına (3-161), onḱunu (3-59), Ḫanoḱu (17-680), özkü (17-680).*

1.6.1.2. Kalınlık-İncelik Uyumunun Yarım Kalması

Alınma kelimeler, çeşitli benzeştirme yolları ile ünlü uyumuna girerlerken, bazan uyum kelimelerin bütün hecelerini içine almamakta ve yarım kalmaktadır.[92] BTA'da bunun birkaç örneği görülmektedir: *filankesín (Ar. fulān) (2-206), ʿelėyisselamı (Ar. ʿaleyhisselām) (5-24), büḫtenḱar (Ar. buhtān+Far. kār) (17-195), ziyarat (Ar. ziyāret) (14-399), idaramız (Ar. idāre) (1-56).*

---

[90] http://tdkterim.gov.tr/ttas/?kategori=derlay&kelime=allaseñ
[91] http://tdkterim.gov.tr/ttas/?kategori=derlay&kelime=kastel
[92] Ercilasun, a.g.e., s. 68.

BTA'da a>e değişimi neticesinde, incelme yönünde bir uyuma girme eğiliminin kuvvetli olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Bazı örneklerde incelme eğilimi içerisindeki kelimelerde /a/ ünlüsü yarı incelmekte ve ünlü uyumu yarım kalmaktadır (bkz. S.B.1.6.1.4.8.): *Ḥáciˇ(1-87), Ḥásen'ín (1-115), Ḥásibe'yín (1-90), sebbáḫten (2-14), ḳárel (2-55), ráḥeT (2-6), ráḥmet (2-52), Máḫle (15-65), ḳáḫve (8-58), Ḥáyder¸Aga (7-47), Ḥábib'ín (10-22), máḥkemeye (11-86), Záḥmetiye (11-233), ḳádere (4-22), pèyḫámber (2-40), Sá'iTginín (11-9), gázzeP (10-97).*

1.6.1.3. Uyum Değişmesine Dayanan Kalınlık-İncelik Uyumu

Bazı alınma ve Türkçe kelimelerde her iki ünlünün birden değişerek kalın sıradan kelimelerin ince sıraya yahut ince sıradan kelimelerin kalın sıraya geçtiği görülür. BTA'da uyum değişmesi genellikle incelme yönündedir. Bu değişmede en çok kökteki /y/, /ç/, /ş/, /s/, /r/ ve bazen h ünsüzlerinin inceltici etkileri rol oynamıştır.[93] <u>Alınma kelimelerde:</u> *dünye (Ar. dunyā) (3-200), ḳeder (Ar. ḳadar) (16-63), terefte (Ar. taraf) (1-64), Ḥeciˇ (Ar. ḥācc/Türk. T. hacı) (1-80), Hele (Ar. hālā) (1-81), ʿeyiptír (Ar. ʿayb/Türk.T. ayıp) (1-150), Seḳḳet (Ar. saḳat) (4-97), meḥsim (Ar. maʿsūm) (2-194), eme (Ar. ammā) (2-35), Cümʿe (Ar. cumʿa) (3-96), Meʿeşí (Ar. maʿāş) (3-106), seʿet (Ar. sāʿat) (4-91), Feḳet (Ar. faḳat) (6-19), düʿe (Ar. duʿā) (7-38), ḳeyitli (Ar. ḳayd/Türk.T. kayıt) (9-86), Devʿeyden (Ar. daʿvā) (9-216), ʿEmcem (Ar. ʿamm/Türk. T. amca) (10-19), ʿeşürlükteydi (Ar. ʿāşūrā) (17-513), ʿeyni (< Ar. ʿaynī) (2-146), MeḥmüT (Ar. mahmūd) (17-111), Vätänī (Ar. vatan) (17-143), reḥed (Ar. rāḥat) (17-286), ʿErep (Ar. arab) (14-38), cenderme (İt. Gendarme/Türk. T. jandarma) (14-111), meḥrüm (Ar. maḥrūm) (14-480), ḳeyd¸ola (Ar. ḳayd/Türk .T. kayıt) (7-14);* <u>Türkçe kelimelerde:</u> *miye (beŋ+ge>beŋe>meŋe>meye>miye) (1-71), siye*

[93]Ercilasun, a.g.e., s. 76.

(seŋ+ge>seŋe>seye>siye) (1-97), deḫe (< daha) (1-82), Şeker pėncerĭne (< pancar) (1-121), ḫeşlemez (< harca-) (2-71), yėşil (< yaşıl) (1-132), seḳḳelleri (< saḳal) (4-29), ḳerisi (< ḳarı) (16-85), ḳeyinbabadan (< ḳayın) (11-14), ʿerebe (< araba) (14-538).

BTA'da incelme yönündeki uyum değişmesi tek heceli kelimelerde de görülmektedir: *sir (Ar. sırr) (7-10), (Ar. ʿafv) ʿef ̆ėdiyem (9-234), ḳetl ̆ėdī (Ar. ḳatl) (5-24), Ḥelímíz (Ar. ḥall) (11-29); Ḳeç (< ḳaç) (5-25).*

Kalınlaşma yönünde gelişen uyum değişmesi örneklerine de rastlanmaktadır. Bu hadise bazen kalınlaştırıcı bir ünsüzün etkisi ile, bazen eski şekillerin devamı olarak, bazen de diğer kelimelerin etkisi ile ortaya çıkar[94]: *Sıtamlıḫ (10-86) (Far. sitem) (2-137), toba (Ar. tevbe) (14-747); dayza (< Türk. T. teyze) (2-69).*

Uyum değişmesi örnekleri BTA için büyük ölçüde kesindir. Bazı örnekler ise yaygınlaşmamış olup kişilerin şahsi konuşma özellikleriyle ilgilidir: *eme (Ar. ammā) (2-35), Şeker pėncerĭne (< pancar) (1-121), ʿerebe (< araba) (14-538).*

1.6.1.4. Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması

BTA'da kalınlık-incelik uyumu genel olarak sağlam olmakla birlikte belirli bazı hâllerde uyumsuzluk meydana geldiği görülür. Buna rağmen özellikle Doğu grubu ağızlarında ünlü uyumunu bozan temel faktörlerden biri olan kelime sonundaki i'leşme temayülü BTA'da görülmez. Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöreleri ağızlarında bu durum ünlü uyumlarını bozmaktadır:

- Kelime köklerinde: *alti; çalği vb. (DA, 21; ÇÇA, 39);* (*böyi-, bori, DA, 25; ḳuzi, ÇÇA, 42*).

[94]Ercilasun, a.g.e., s. 76-77.

- İsimden isim yapan bazı eklerde: +çi/+ci (*davulçi DA, 21/ altunçi, yolçi DA, 25; postaci ÇÇA, 39*); +li (*datli, yarali DA, 21/ otli, türli DA, 25; ḳırḫli, bahali ÇÇA, 39*); +nci (*üçünci DA, 25*).
- Yükleme hâli ekinde : *cüzdani, çayını (DA, 22); ağaci, aslani (DA, 36); analarını (ÇÇA, 40) adami, ḳadınlari (ÇÇA, 90)/ oğluni, oḳuli (DA,25); buni (ÇÇA, 43).*
- Teklik ve çokluk III. şahıs iyelik ekinde: *akşami, kafasi (DA, 22); adi, yarısi (ÇÇA, 39); analari (DA, 22); oğullari (ÇÇA, 39).*
- İyelik ekleri ve bağlantı ünlülerinde (*günim, ölisi, yüzimize, DA, 25*)
- Görülen geçmiş zaman ekinde (*döndi, oturdi DA, 26; öldi ÇÇA, 43*)

BTA'da kalınlık-incelik uyumunu bozan durumlar, alt başlıklar hâlinde aşağıda sıralanmıştır.

1.6.1.4.1. Şimdiki zaman ekinde

BTA'da şimdiki zaman eki daima ince ünlülü (-i/-ī/-ü/-üy) olduğu için kalın ünlülü fiillerin çekiminde kalınlık-incelik uyumunun bozulması kesindir: *yaptırıyam (16-57), atiyam (4-107), yapısan (1-21), baḫısan (5-16), tekrarlī (5-38), çıḫmī (16-5), yaşlanī (16-36), taḫī (1-39), yanī (1-148), çalĭnī (1-35), bılanī (1-148), dagĭdiyıḫ (1-24), ḳaḫiyıḫ (15-37), durısız (12-48), yaḫanisız (14-743), oturilar (2-45), ḳılılar (16-3); ḳovüyuḫ (6-4), durüy (1-161).*

1.6.1.4.2. –Diḫ/-Düḫ sıfat-fiil ekinde

BTA'da ince ünlülü fiillere geldiğinde, –Diḫ/-Düḫ sıfat fiil ekinin bünyesinde bulunan /ḫ~g/ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiri ile ek ünlüsü kalınlaşır. Bu durum kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *gäldıgĭ (1-23), öldugu (16-23), dėdıgĭne (16-131), ėttıgım (14-529), öldugu (14-505), bildıgī (17-*

520), çäktıgïm (13-30), yėdıgïze (2-27), dėdıgïm (16-145), geldıgıyız (14-214), gėştıgıyız (14-368).

1.6.1.4.3. Görülen geçmiş zaman ekinde

Görülen geçmiş zaman eki, çokluk 1. şahıs eki kabul ettiğinde şahıs eki olan /ḫ~g/ ünsüzlerinin tesiriyle zaman eki ünlüsü kalınlaşır. İnce sıradan fiillerin görülen geçmiş zaman çekimi ile bazı zaman kiplerinin hikâye çekiminde oluşan bu durum kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *gėttıḫ (3-67), vėrdıg (4-77), gäldıg (9-156); yerdıg (2-21), yėmidıg (2-28); Gididıg‿onu (12-87), gididıḫ (13-65), gömidıg (13-70).*

1.6.1.4.4. İsimden isim yapan –liḫ/-lüḫ ekinde

BTA'da ince sıradan kelimelere gelen –liḫ/-lüḫ yapım ekinin bünyesinde bulunan /ḫ~g/ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiri ile ek ünlüsü kalınlaşır. Bu durum kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *yėngelıge (1-131), ėşşekçilıg (2-7), sürtüklug (2-23), Ḫestelıgım (2-68), kïftelıgıne (2-188), Çerçılıg (4-74), Merkepçılıg (8-1), gözellıgında (9-79), rėyislıgıne (9-81), yėsirlıg (10-85), rehberlıḫ (15-49), ráḥmetlıg (16-1), beglıgınnen (14-262).*

1.6.1.4.5. Gelecek zaman ekinde

Gelecek zaman ekinin bünyesinde bulunan /ḫ~g/ ünsüzleri, ekin ikinci ünlüsünü kalınlaştırarak ince sıradan fiillerin çekiminde kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *ėdecagıḫ (14-30), gidecaḫ (14-505), getirecagıḫ (14-108), söliyecaḫsan (14-159), gidecagıḫ (14-31).*

1.6.1.4.6. Çokluk 1. şahıs eki bağlantı ünlüsünde

Çokluk 1. şahıs eki olan /ḫ~g/ ünsüzleri, kendilerinden önce gelen /i/, /ü/ bağlantı ünlülerini kalınlaştırarak kalınlık-incelik uyumunun bozulmasına yol açmaktadır: *bekliyıḫ (17-30), sürüyug̱ işte (8-20), gälibıḫ (3-73), Minibıg̱ (3-168), görüyug̱ (6-7), yiyıg̱ ėdiyıḫ (2-122), dėmiyıḫ (12-15), dögüşübuḫ (18-14), Gidibıḫ (17-263), ėdibıḫ (14-200), sölüyuḫ (14-344).*

1.6.1.4.7. Mastar ekinde

Mastar eki bünyesinde bulunan /ḫ~g/ ünsüzleri ek ünlüsünü kalınlaştırarak ince sıradan fiillerin çekiminde kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *gezmag̱a (16-99).*

1.6.1.4.8. Alınma kelimelerde

BTA'da alınma kelimelerin çeşitli yönlerde gelişen ünlü benzeştirmeleri yoluyla uyuma girdiği yukarıda ifade edilmişti. Fakat bazı alınma kelimeler uyum dışı kalmayı sürdürmüştür: *icabında (1-21), pilavı (1-21), pėrişannıḫ (1-126), izmayızı (< imza) (1-160), KamĬle (2-72), Makine (2-116), ḳısmet (2-201), Şinasi (3-42), iftira (14-102), taḫsir (17-78), taḫriben (16-116), mesela (16-33), pijama (16-25), pakėt (16-12), pardiso (16-1), ämäktardı (17-290), cüzdan (11-32), ḫızmet (9-106), İcar (8-21), divani dergaha (7-14), imdatlarĭna (7-8), zaḫire (8-1), fiyat (4-65), düşmanı (4-113), piyasaya (5-21), sėyidina (5-42), es-selatu vesselam (7-2), Ken'anın (12-26), Diyarbaḳır'da (11-33), fėsad̲ adam (9-16).*

Bazı alınma kelimelerin ise bazen uyuma girdiği, bazen de uyum dışı kaldığı görülmektedir: *Araziyi (3-76)/arazı (9-84), Cemal (16-1)/Camal (16-22), çare (16-5)/çara (14/569).*

Aslî şekilleri kalınlık-incelik uyumuna dâhil olan kalın sıradan bazı alınma kelimeler BTA'da uyum dışına çıkarlar. Bunda /y/, /r/, /ḫ/, /ʿ/ gibi ünsüzlerin inceltici tesiri olmak üzere, dudak ünsüzleri ve diğer kelimelerin tesiri de rol oynamaktadır: *Ḥeşa (Ar. ḥāşā) (12-76), ḥeram (Ar. ḥarām) (4-72), ḥeya (Ar. ḥayāʿ) (3-71), Ḥemam (Ar. ḥammām) (2-145), ḤeyaT (Ar. ḥayāt) (2-144), ʿeḫmaḳ (Ar. aḫmaḳ) (4-64), meḫkum (Ar. maḫkūm) (14-131), ʿAreP (Ar. ʿarab) (14-611), ʿersasĭnın (Ar. ʿarsa) (4-19), Ḳurʿen (Ar. ḳurʿān) (14-366), ḥeyran ḥeyran (Ar. ḥayrān) (5-29), ʿeyan (Ar. ʿiyān/ʿayān) (5-28), Ḥeyvannan (Ar. ḥayvān) (12-59), ʿebayı (Ar. ʿabā) (14-611), ḳebul (Ar. ḳabūl) (16-50), ʿEbbas (Ar. ʿAbbas) (16-54), ʿEbdılla (Ar. ʿAbdullah) (17-9), ʿembarları (Far. anbār) (7-6), ʿEfyon (Ar. ʿāfyūn) (14-607), ʿezzaba (Ar. ʿazāb) (9-225), dünyayı (Ar. dunyā) (16-13), Maḫset (Ar. maḳsad) (12-41), ʿEbdurreḫman'ın (Ar. ʿAbdurraḥmān) (3-184), ḳemyon (Fr. camion/Türk. T. kamyon) (17-499); ráḥet (Ar. rāḥat) (2-6), ḳárel (Ar. ḳarār) (2-55), ḳáte (Ar. ḳadar) (2-28).*

İnce sıradan kelimelerde e>a kalınlaşması neticesinde ortaya çıkan uyumsuzluklar da görülmektedir: *Zeynal (2-72), ʿaletrikler (11-33).*

1.6.1.4.9. Birleşik kelimelerde

BTA'da kalın ve ince sıradan kelimelerin birleşmesinden oluşan bazı birleşik kelimelerin uyum dışında kaldığı görülmektedir: *babaėvĭne (11-3), Kürdacı'dan (11-38), Tuncėli'de (16-131), Morgöz (10-50), kelleparça (4-126).*

1.6.1.4.10. –ken/-kene zarf-fiil ekinde

Standart dilde uyum dışında olan -ken/-kene zarf-fiil eki BTA'da da uyum dışındadır ve kalın sıradan kelimelerde kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *çocuḫkene (2-162), uşaḫkene (3-26), Ḳızkene (4-38), ḳaparkene (10-15), varkene (14-43).*

1.6.1.4.11. Ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekiminde

Kalın sıradan isim ve fiillerden sonra gelen ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekiminde, ekleşme olmadığı durumlarda, ek-fiilin daima ince ünlülü oluşu kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *Aclıg˘ idı (1-7), bınnar˘ idı (1-8) (bkz. bınnardı), var˘ idı (1-44), Ḳız˘ idım (1-91), Uşag˘ idıḫ (2-8), yoḫ˘ üdu (1-30), uzun˘ idı (9-102), var˘ idı (16-43); ḳalacag˘ idı (4-110).*

1.6.1.4.12. İnceltici ünsüzlerin tesiriyle

/y/ ünsüzünün inceltici tesiriyle meydana gelen kalınlık-incelik uyumsuzlukları şu başlıklar altında incelenebilir:

<u>Teklik 2. şahıs eki (ŋ>y>Ø):</u> *yaşındaydī (9-45) (yaşındaydıŋ > yaşındaydıy > yaşındaydiy > yaşındaydi), ḳaçırttī (1-85) (ḳaçırttıŋ > ḳaçırttıy > ḳaçırttiy > ḳaçırttī) (1-85), oldī (olduŋ > olduy > oldiy > oldī) (2-99), ḳucagımdaydī (ḳucagımdaydıŋ > ḳucagımdaydıy > ḳucagımdaydiy > ḳucagımdaydī) (2-159), buyuḫtī (buyuḫtuŋ > buyuḫtuy > buyuḫtiy > buyuḫtī) (3-97), çıḫarttī (çıḫarttıŋ > çıḫarttıy > çıḫarttiy > çıḫarttī) (3-129), ḳoydi (ḳoyduŋ > ḳoyduy > ḳoydiy > ḳoydī) (4-50).*

<u>Teklik 2. şahıs iyelik eki (ŋ>y>Ø):</u> *dayī (dayıŋ > dayıy > dayiy > dayī) (1-69), damī (damıŋ > damıy > damiy > damī) (1-90), tapī (tapıŋ > tapıy > tapiy > tapī) (1-152), Oḫur yazarī (oḫur yazarıŋ > oḫur yazarıy > oḫur yazariy > oḫur yazarī) (2-148), yattıgī (yattıgıŋ > yattıgıy > yattıgiy > yattıgī) (3-158), arḳadaşıdır (arḳadaşıŋdır > arḳadaşıydır > arḳadaşiydır > arḳadaşidır) (17-337); çocugidan (çocugunŋdan > çocuguydan > çocugiydan > çocugidan) (17-348), ḥaḳḳidan (ḥaḳḳıŋdan > ḥaḳḳıydan > ḥaḳḳiydan > ḥaḳḳidan) (17-235); ḳoyniya (ḳoynuŋa >*

ķoynuya > ķoyniya) (17-317), bıgaziya (bıgazıŋa > bıgazıya > bıgaziya) (2-154); yanida (yanıŋda > yanıyda > yaniyda > yanida) (2-71); Dayiyın (Dayıŋın > Dayıyın > Dayiyın) (9-133), Caniyın (Canıŋın > Canıyın > Caniyın) (14-535), ķardaşiyın (ķardaşıŋın > ķardaşıyın > ķardaşiyin) (4-113), uşagiyın (uşagıŋın > uşagıyın > uşagiyın) (9-163), ķiziyin (ķızıŋın > ķızıyın > ķiziyin) (1-128).

Teklik 2. şahıs iyelik eki yükleme hâli çekimi (ŋ>y>Ø): *ogli (ogluŋu > ogluyu > ogliyi > ogli) (3-104), avradi (avradıŋı > avradıyı > avradiyi > avradi) (9-58), sandıgi (sandıgıŋı > sandıgıyı > sandıgiyi > sandıgi) (1-134), çıhari (çıharıŋı > çıharıyı > çıhariyi > çıhari) (2-5), oldugi (olduguŋu > olduguyu > olduguyi > olduguyi) (4-21) Çocuhları (Çocuhlarıŋı > Çocuhlarıyı > Çocuhlariyi > Çocuhları) (4-70) baci (bacıŋı > bacıyı > baciyi > baci) (9-194) çayi (çayıŋı > çayıyı > çayiyi > çayi) (16-137).*

Çokluk 2. şahıs eki (ŋ>y): *Hardaydiyız (hardaydıŋız > hardaydıyız > hardaydiyız) (17-225), utanmadiyız (utanmadıŋız > utanmadıyız > utanmadiyız) (9-27), aldiyız (aldıŋız > aldıyız > aldiyız) (3-84).*

Çokluk 2. şahıs iyelik eki (ŋ>y): *ķavudiyızdan (ķavuduŋuz > ķavuduyuz > ķavudıyız > ķavudiyız) (17-225), avradiyızı (avradıŋızı > avradıyızı > avradiyızı) (9-58), ācıgiyıza (ācıgıŋıza > ācıgıyıza > ācıgiyıza) (9-60), adamiyızdır (adamıŋız > adamıyız > adamiyız) (2-199), başiyıza (başıŋıza > başıyıza > başiyıza) (17-335), çayiyızı (çayıŋızı > çayıyızı > çayiyızı) (2-47), ĥaliyız (ĥalıŋız > ĥalıyız > ĥaliyız) (9-55), ayaĥlariyızı (ayaĥlarıŋızı > ayaĥlarıyızı > ayaĥlariyızı) (14-367).*

Olumsuzluk ekinde: *bagla miyacaĥsız (17-413), ķarışmiyacaĥsız (2-64), alçaltmiyacaĥsan (16-147), bayılmiyıttır (17-407), yollamiyıP (1-116).*

Fiil kök ve gövdelerinde: *saĥliyamisan (1-59), yamaliyacagıĥ (14-30), suviyannan (2-130), dogrüyubam (1-125).*

İsim kök ve gövdelerinde ek-fiilden önce: *dayĭsiydı (3-52), damiydı (10-4), ķapaliydı (19-37), Yamşaḫliydıḫ (14-290).*

İsim kökünde: *piyarın (< E.T. bıŋar) (4-82).*

1.6.1.4.13. /ı/ ünlüsü ile

BTA'da yaygın görülen bir ünlü olan /ı/ ünlüsünün kelime köklerinde herhangi bir kurala bağlanmaksızın görülmesi birçok kelimede kalınlık-incelik uyumunun bozulmasına yol açmaktadır: *heppı (2-59), Ḫısse (1-155), tırėn (14-43), sıḫen (14-95), ķebıl (14-371), bissımilla (14-389), pıllėr (14-394), defın (14-407), fırėz (1-137), Ḫısse (1-155), MıḫemmeT (5-42), mınnete (2-55), SıTḫásen'lerın (1-60), gırmbėş (4-64), mılyar (2-83), bılmiyem (1-15), kärpıç (1-17), fätır (2-15), ḫerbılde (2-19), bırēZ (1-5), pėndır (6-21), gėnı (7-7), bıçınnen (1-9), gätır (1-10), bışē̆ (1-10), sıpırgeler (10-16), bışırıdım (1-11), mılleT (8-11).*

Ayrıca belirli bazı eklerde de bu ünlüye sistemli olarak rastlanması kalınlık-incelik uyumunu bozucu bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

İyelik eklerinde: *ekmegmızı (1-13), şellelerımızı (1-64), Seᶜebmız (4-63). işĭmız (7-9), ellermız (10-44), bişėmıze (14-94), Dedelermız (15-14), pėndırmızı (18-12), ėvlerĭmız (19-20); arpa ekmegı (2-18), älınnen (4-37), gözelligınde (9-76), Yėmegını (14-163), gişsı (14-348), şėyı (15-43), tekyesıne (15-53), dedesı (16-11); Yėmekleri (14-89), ellerınnen (15-16), üzlerınnen (15-16), kendılerındedır (15-81).*

Bazı yapım eklerinde: *Seᶜepsız (2-25), ämäklıye (2-98), Bıçınçıler (3-8), seferbırlıge (4-10), Ķeyitlısen (9-121), Sıtḫásen'lileri (14-75), sıleḫlı (14-133).*

Yükleme hâli ekinde: *yüklerĭnı (1-1), İnegı (1-10) , ᶜerdıleri (1-39), seķķelleri (4-29), müşküllerı (7-5), Zibėyı (9-79), yėgenı (14-63), Yėmeklerni (14-96), hepsını (15-22), Ekmeklerı (1-61), Ḫerbılĭmı (1-2), İnegı (1-10), kärpıcı (1-15), elbisesĭnı (1-43), yüklerĭnı (1-1), keremetı (16-6).*

İlgi hâli ekinde: *ėşşegín (1-7), Ḳara Ḥásen'ín (2-24), ʿEmmín (4-7), Birisi̇̆mín (7-19), ʿEli Güvener'ín (14-65), Äskilerín (15-32), ʿEbbas Ḳelender'ín (16-68), Cümʿeginín (16-54)*

Bağlantı ünlülerinde: *üregím (1-16), ḫetríme (1-100), ḳaçabílír (14-137).*

Bildirme ekinde: *gėçerlídír (1-36), şėdír (2-61), nädír (9-25), Nėrdedír (14-113), sänädír (14-424), ėyidír (15-4), ʿeccidír (16-39), ḫestedír (17-115), dāllidír (10-3), ʿElevi'dír (16-42), ʿeyiptír (1-150), gėçerlídír (1-36).*

Emir eklerinde: *gätírín (14-19), söleyín (14-588), begenín (2-53); gėssín (1-8), ėssín (7-15), gälsín (9-128), degişsín (14-267), göstersín (17-306), vėrsín (19-72), bėzensín (1-39); görmesínner (14-617).*

1.6.1.4.14. Diğer durumlarda

Nispet i'si ile: *Sofrayi ḫelíl (7-1), aggayi ḳember (7-5).*

İsimden isim yapan –ė/-ē/-o eki ile: *Ḫanēgini (2-104), Kıyzė'yin (4-35), Sultēnē (4-42), Sultanēnē (9-172), Baḳarē (9-224), Kamē (2-50), abē (3-128); Velo'dan (< Veli) (1-97), Sėço (< Seçkin) (3-49).*

1.6.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu)

1.6.2.1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumuna Girme

Düzlük-yuvarlaklık uyumuna göre düz ünlülerden sonra düz ünlüler yuvarlak ünlülerden sonra ise geniş-düz (a,e) ve dar-yuvarlak ünlüler (u,ü) gelebilir. Batı Türkçesinde, düzlük-yuvarlaklık uyumu düzleşme yönünde gelişmektedir.[95]

[95]Ercilasun, a.g.e., s. 77.

Standart dilde düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında bulunan bazı kelime ve ekler BTA'da uyuma girerler.

Bir örnekte alınma kelimenin yuvarlaklaşma yönünde uyuma girdiği görülmektedir: *Gülüstan (Far. gulist*ān*) (4-126).* Bu örnekte ise uyum düzleşme yönündedir: *ʿEbdılla (Ar. ʿAbdullah) (17-9).*

Dudak ünsüzlerinin etkisi ile yazı dilinde düzleşmemiş veya yuvarlaklaşmış bulunan ünlüler BTA'da düzdür. Tespit edilen örneklere bakıldığında, kelimelerin dudak ünsüzlerine rağmen düzleşme yönünde uyuma girdiği görülmektedir: *çamır (1-15), sabın (2-116), Çapıt (13-42), Ḳarpız (12-85), yaġmır (18-9), savŭridılar (18-3), ḫamır (1-55).*

Aitlik eki olan *ki* BTA'da düzlük yuvarlaklık uyumuna girmektedir (bkz. Ş.B.1.2.4.): *zamanḱı (3-159), Fatmaḱi (17-116), Ḳoruḫçudaḫı (3-62), onḱunu (3-59), Ḫanoḱu (17-680), özkü (17-680).*

Ek fiille çekime giren kelimenin bünyesinde bulunan yuvarlak ünlülerin tesiriyle ek-fiil ünlüsü ve kabul ettiği görülen geçmiş zaman ekinin ünlüsü ünlüsü yuvarlaklaşarak, düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmektedir (bkz. Ş.B.5.2.4.2.): *yoġ˘üdu (16-30), çoġ˘üdu (4-48), küçüg˘üdúḫ (2-30).* Bazen de bu uyum yarım kalmaktadır: *yoḫ˘ïdï (15-12).*

Kök hece ünlüsündeki yuvarlaklık, şimdiki zaman ekinde ve onun hikâye birleşik zaman çekiminde de yuvarlaklaştırıcı tesirde bulunarak düzlük-yuvarlaklık uyumunu sağlamaktadır: *sölüyem (3-103), sölüyüḫ (6-11), Görüyüḫ (15-69), ḳorḫüyuḫ (1-62), oturüyuḫ (3-68), ḳovüyuḫ (6-4), sölüyuḫ (14-344), görüyuġ (6-7), sürüyuġ˘işte (8-20), sölüler (1-22), sürüler (9-14), durüy (1-161), ölüyem (3-132), ḳorḫüyuḫ (1-62); ḳurüydu (2-130), töküydúḫ (2-131), doldurüyduḫ (2-132), oturüyduḫ (2-146), töküydüler (2-174), ḳurüduḫ (2-176), götürüdüler (2-178), sürüydü (3-54), dögüdü (4-44), düşüdü (4-83), sölüdü (9-2), sölüydüḫ (9-15), oturüdu (9-167), töküdüm (19-90), ḳoyüdum (13-25).* Bazen de bu uyum yarım kalmaktadır: *görïsen (17-247), doldurïdï (2-13), sürtïdï (2-20),*

olŭdĭ (2-32), soḫŭdĭlar (2-154), doldurŭdĭlar (2-155), ḳoḫŭdĭ (2-185), ḳoyŭlar (3-61), oturŭdĭḫ (5-7), ḳoyŭlar (6-8), Düzülŭdĭler (18-27), tökŭdŭm (1-16).

Kök hece ünlüsünün yuvarlaklaştırıcı tesiriyle düzlük-yuvarlaklık uyumunun sağlandığı diğer örnekler şunlardır: *sölüyeḫ (3-70), sölüyüm (19-107), düşmüyübem (17-102), ǵomüyuz (14-68).*

1.6.2.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması

BTA'da düzlük-yuvarlaklık uyumu genel olarak sağlamdır. Fakat belirli bazı eklerde, bazı ses değişimleri neticesinde ve alınma kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulur.

1.6.2.2.1. Yuvarlak ünlülü fiillere gelen tek şekilli şimdiki zaman eki ile

Kök hece ünlüsünün yuvarlak olması nedeniyle şimdiki zaman ekinde ve onun hikâye birleşik zaman çekiminde meydana gelen yuvarlaklaşma ile söz konusu eklerin düzlük-yuvarlaklık uyumuna girdiği veyahut sadece yarı-yuvarlaklaşma tesiri meydana geldiği yukarıda ifade edilmişti. Yuvarlak ünlülü fiillerin çekiminde şimdiki zaman ekinin daima düz-dar oluşu, düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır (bkz. Ş.B.5.2.2.1.2.): *sölī (1-37), oynī (1-47), ḳoyi (1-49), olī (1-56), ḳoḫī (1-147), düşmī (1-161), oturī (2-195), tutī (3-62), durī (3-75), sölī (3-130), uçī (5-24), öliyem (9-226), süriyem (11-13), durısız (12-48), doǧī (16-66), vurilar (16-91), boǧilar (19-159), tökiyem (1-92), oturilar (2-45), Sürisen (8-21); ḳoḫıdı (2-173), dögidiler (2-156), götüridiler (2-168), durmıdılar (3-12), yollıdım (3-13), süridiler (4-49), toplıdı (4-45), dögidi (4-58), bükidi (4-58), sölidiler (9-96), götüridi (11-17), tökidim (13-32), söliḋiler (16-2), süridim (16-112), ḳoyıdılar (19-11), Gülidiler (19-20), avudıdım (19-129), Görmidim (17-377), duridu (14-240), suvıdıḫ (11-28), ḳomıdı (2-127).*

1.6.2.2.2. /+o/ eki ile

+ė/+ē/+o ekleri BTA'da özellikle şahıs ve akrabalık adlarına gelerek kısaltma ve lakap yapma görevinde bulunmaktadır.[96] /+o/ eki, düz ünlülü kelimelerden sonra geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulmasına yol açmaktadır: *Şıḫo (< Şeyhmus) (1-1), Zeḱḱoų (< Zekiye+yi) (1-90), Şeroųn (< Şehriban+ı) (1-96), Sılo (< Süleyman) (3-123), Esso (< Asiye) (3-185), Zıbo (< Zübeyde) (4-40), Cĭḫo (< Cevher) (12-29), Ḥüsso'muş (< Hüseyin+imiş) (16-34), Nesso (< Neslihan) (17-133), Simo (< İsmail) (17-178), Cemo (< Cemile) (17-252), Miḫo (< Muharrem) (14-87), Cebo (< Cebrail) (14-188), Ḫecco (< Hatice) (14-519), Miso (< Bismil) (3-133), Ḥánė'yín (< Hanife) (4-132), ʿEbo (< Abdullah) (14-171), Kello'dan "Kel olan kimse" (17-18), Zeḱḱoų (< Zekiye'yi) (1-90), Velo'dan (< Veli) (1-97), Mamoųn (< Mehmet'in) (2-10), Ḥamo (<Hamit) (2-217), Sėço (< Seçkin) (3-49)„ Cımo (< Cuma) (4-36), ʿEzzo (< Aziz) (4-104), Ḱazo (< Kazım) (7-31), Ḥásso'su (< Hasan) (9-47), Ekro (<Ekrem) (9-128), ʿElo (< Ali) (19-25), ʿEḫmo (< Ahmet) (19-159), Zėyno (< Zeynep) (17-584), Yėto (< Yeter) (17-94), Ḳasso (< Kasım) (17-205), Mėyro'dan (< Meryem) (17-223), Fido'dadır (< Fidan) (17-331), Fato (< Fatma) (14-213), Seno (< Senem) (15-46).*

---

[96] Ekin şahıs ve akrabalık isimlerine kısaltma amacı gütmeden getirilmesi ekin aynı zamanda "-cığım/-ciğim" gibi bir sevgi anlamı taşıdığını düşündürtmektedir: *Ḫelilo (< Halil+o) (14-226), Ná ʿmeto (< Nimet+o) (17-190), Sultanėydi (< Sultan+ė) (9-173), İbraąmo'yun (< İbrahim+o) (14-60), Meḫmedē (< Mehmet+ē) (19-24); ebō "babaanneciğim" (2-39), ḳaḳo "sevgili kardeşim" (10-12), ʿemmo "amcacığım" (16-113), dedo "dedeciğim" (17-90), babo "babacığım" (16-38).*
Yazılı derleme yoluyla elde edilen bazı örneklerden, bu ekin isimlerden sıfat yaptığı ve benzetme anlamı taşıdığı sezilmektedir: *cılḳė (< cılḳ+ė "çamur gibi, mec. hafifmeşrep"; cılḳ: çamur, çamur kıvamında maddeler), ferco (felç+o "felç gibi"), ǵoşto (ǵoşt+o "et yığını, çok kilolu insan"; goşt (Far.): et), şüjünė (< şüjün+ė "çuvaldız gibi, sıska" şüjün (Krt.): çuvaldız), ḳartano (< ḳart+an+o "kart gibi, kartlaşmış"),* meşḱo (meşḱ+o "cansız, tembel, uyuşuk, hayvan postu gibi" meşk (Far.): tulumdan yapılmış su kabı), gíjjo (kėjjik+o "saçın dağınık olması"; kėjjik: "On iki metre uzunluğunda yünden dokunmuş kemer"; bkz. küjik (DLT/I, 391): perçem, zülüf) (17-58).

1.6.2.2.3. Teklik ve Çokluk 2. Şahıs İyelik Ekleri ve İyelik Kökenli Şahıs Eklerinde

BTA'da teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri ve iyelik eklerinde görülen ŋ>y değişmesi yukarıda ilgili bahiste belirtilmişti. (bkz. S.B.2.5.5.2.) Söz konusu eklerin yanında bulunan ünlülerde meydana gelen düzleşmeler, yuvarlak ünlülü isim ve fiillerin çekiminde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır.

Teklik 2. şahıs eki (ŋ>y>Ø): *oldï (olduŋ > olduy > oldıy > oldiy > oldī) (2-99), buyuẖtï (buyuẖtuŋ > buyuẖtuy > buyuẖtiy > buyuẖtī) (3-97), ḳoydi (ḳoyduŋ > ḳoyduy > ḳoydiy > ḳoydi) (4-50), Gördï (Gördüŋ > Gördüy > Gördiy > Gördi) (16-16), düştï (düştüŋ > düştüy > düştiy > düştī) (13-15), buldï (bulduŋ > bulduy > buldıy > buldiy > buldī) (17-148).*

Teklik 2. şahıs iyelik eki (ŋ>y; ŋ>y>Ø): *gözï (gözüŋ > gözüy > göziy > gözī) (2-162), çocuġidan (çocuġuŋdan > çocuġuydan > çocuġıydan > çocuġiydan > çocuġidan) (17-348); ḳoyniya (ḳoynuŋa > ḳoynuya > ḳoynıya > ḳoyniya) (17-317), dügüniye (dügünüŋe > dügünüye > dügüniye) (17-438), oġliyın (oġluŋun > oġluyun > oġlıyın > oġliyın), (14-246), ḳorẖiya (ḳorẖuŋa > ḳorẖuya > ḳorẖıya > ḳorẖiya) (14-208).*

Teklik 2. şahıs iyelik eki yükleme hâli çekimi (ŋ>y>Ø): *oġlï (oġluŋu > oġluyu > oġliyi > oġlī) (3-104), olduġï (olduġuŋu > olduġuyu > olduġiyi > olduġī) (4-21).*

Çokluk 2. şahıs eki (ŋ>y): *oldiyız (olduŋuz > olduyuz > oldıyız > oldiyız) (yd), güldiyiz (güldüŋüz > güldüyüz > güldiyiz) (yd), yoldiyız (yolduŋuz > yolduyuz > yoldıyız > yoldiyız) (yd).*

Çokluk 2. şahıs iyelik eki (ŋ>y): *çocuġiyızın (çocuġuŋuzun > çocuġuyuzun > çocuġıyızın > çocuġiyızın) (14-748).*

1.6.2.2.4. /y/ tesiri ile

Fiil kök ve gövdelerinde ve bazı eklerde /y/ ünsüzünün tesiriyle geniş ünlülerde meydana gelen daralmalar düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır (a>ı>i; e>i): *görmiyibiḫ (< gör-me-) (1-27), söliyecágám (< söle-) (16-59), ödiyecágem (< öde-) (2-205); suviyannan (< suva-) (2-130).*

1.6.2.2.5. Alınma kelimelerde

BTA'da aslî şekillerini koruyan kimi alınma kelimeler düzlük-yuvarlaklık uyumu dışındadır: *mecburam (1-59)/mecbür (Ar. mecbūr) (1-59), Güzide (Far. guzīde) (2-72), ḳarbonu (Fr. carbone) (2-117), milyon (Fr. million) (2-121), Balḳonda (Fr. balcon) (2-216), salona (Fr. salon) (3-141), zeytun (Ar. zeytūn) (3-155), vaporu (Fr. vapeur) (3-180), tendürlerin (Ar. tennūr) (4-44), ḳabul (Ar. ḳabūl) (7-14), melʿün (Ar. melʿūn) (7-20), sanduġu (Ar. sandūḳ) (10-80), beton (Fr. beton) (11-30), ḳamyon (Fr. camion) (13-22), pardiso (Fr. pardessus/Türk. T. pardösü) (16-1), Fotör (Fr. feutre) (16-132), Sofi (Ar. sūfī) (17-313)/ Sofi (17-452), Ḳadastro (İsp. katastro) (14-288), ḳompile (Fr. comple) (14-291), maḫluḳam (Ar. maḫlūḳ) (5-33), Ḥásen Mansur'a (Ar. mansūr) (14-411), ofiste (Fr. office) (2-167), Gülçiní (Far. Gülçīn) (10-10), Meʿruf Aġa (Ar. maʿrūf) (14-755), telezyon (Fr. television) (5-52), Tėlėfon (Fr. telephone) (2-41), Notère (Fr. notaire) (1-154), matoru (Fr. moteur) (3-155)/motordan (16-22).*

Standart dilimize ikinci ünlüsü yuvarlak olarak girmiş bazı alınma kelimeler de uyum dışındadır: *davul (Ar. tabl) (1-34), ġavur (Ar. kāfir) (17-454).*

Bazı Türkçe kelimelerin de uyum dışında kaldığı görülmektedir. Bunların bir kısmı eski şekillerin devamı ile ilgilidir: *Yalaġuz (4-129), altun (14-681), yaḫunna (1-60), ḳaranmuḫ (1-60), avuġŭnu (1-83), savŭnüydu (2-134), bastuḫ*

(10-4), avuc (11-39), ḳavŭşurdu (16-44), Ḳavut (17-225), keklük (17-253), ḳavŭrurdu (14-704), keskün (14-462), ḳaraḳol (3-103).

Dudak ünsüzleri olan /v̈/ ve /v/'nin tesiriyle ikinci hecede meydana gelen yuvarlaklaşmalar da düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır: *çavuş (E.T. çabış) (4-86), sav̈cu (16-24).*

Bir örnekte ise fiilin kök hece ünlüsünde yaşanan düzleşmenin (o>a) düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozduğu görülmektedir: *kavulan (< kov-) (17-557)/ḳavup (17-233)/ḳav̈muştular (1-155).*

Yuvarlak ünlülü isimlere gelen ve ekleşmemiş hâlde bulunan ek-fiilin düz oluşu ve kabul ettiği zaman eki ünlüsünün önceki kelimede bulunan ünlülerin tesiriyle yuvarlaklaşması, düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır: *küçüg͡idü (2-33), yoḫ͡idu (14-561).*

1.6.2.2.6. Diğer durumlarda

Aşağıda belirtilen, yükleme ve ilgi hâli eklerinde ve bildirme ekinde görülen düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozucu fonetik değişmeler, şahsi konuşma özellikleri ile ilgili olup BTA için istisnaidir.

Birleşik kelimelerde: *dėdiḳodu (5-8), Yüksegova'ya (8-2).*

Yuvarlaklaşmalar ve Düzleşmeler ile: *Dėv̈rişgini (16-94), Çėv̈ligin (16-86), i̊şte (12-64), görübıḫ (2-143).*

Ünlemlerde: *Taū! (2-4), Anō! (4-127).*

Yükleme ve ilgi hâli ekinde: *onı mını (1-135), Onın (9-4).*

Bildirme ekinde: *yoḫtır (11-11).*

Ekleşen "üçün" edatında: *mınıçün (2-45).*

-IşIn/-UşUn zarf-fiil eklerinde: *Gälüşün (9-10).*

1.6.3. Genişlik-Darlık Uyumu

Bir kelimede geniş ünlülerin geniş, dar ünlülerin dar ünlülerle bir arada bulunması hadisesidir. Ünlü benzeştirmeleri neticesinde oluşan genişlik-darlık uyumu BTA'da çoğunlukla genişleme yönünde kendisini göstermektedir. Söz konusu durum genellikle alınma kelimelerde görülmektedir: *ʿelaç (Ar. ʿilāc) (17-396), zėyada (Ar. ziyāde) (14-569), ʿEmarad̰ėdersense (Ar. ʿimâret) (14-688), Razza (Ar. rizā) (17-330), ḫökmetten (Ar. hükūmet) (2-123), Beke (Ar. bel+Far.ki) (1-63).*

Alınma kelimelerin yanı sıra Türkçe kelimelerde de genişlik-darlık uyumunun sağlandığı örneklere rastlamak mümkündür: *Oġol (< oğul) (2-127), yaḫardım (< yıḫa-) (1-107).*

oyadisan (< uyandır-) (17-41), oġraştıḫ (< uğraş-) (1-74), gözel (2-159) örneklerinde görülen uyum eski şeklin devamı ile ilgilidir.

Daralma yönünde gelişen genişlik-darlık uyumu örneklerine de rastlanmaktadır: *Uruspu (Far. rūspī/Türk. T. orospu) (17-585), ügüdemidi (< öğüt-) (2-19), Pülüstür (Fr. police/Türk.T. polis) (17-107).*

Aslî şekilleri genişlik-darlık uyumu içinde olan bazı alınma kelimelerin BTA'da uyum dışına çıktığı görülmektedir: *kinarĭna (Far. kenār) (1-4), mıġarayın (Ar. maġāre) (3-147), tıfaf (Ar. tavāf) (14-393), Ütel (Fr. hotel) (3-182), ḳendil (Ar. ḳindīl) (5-26).*

Bir de Türkçe kelimede genişlik-darlık uyumunun bozulduğu görülmektedir: *sıppısaġlam (< sapasağlam) (4-97).*

1.7. Ünlü Değişmeleri

1.7.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

1.7.1.1. a>e, ė değişmesi

a>e değişmesi BTA'da en çok görülen incelme hadisesidir. Bu değişmede, alınma kelimelerin ünlü benzeştirmesi ve uyum değişmesi yoluyla uyuma girmesinin büyük rolü vardır: *ḫeber (Ar. ḫaber) (1-43), Ḫelĭl (Ar. ḫalīl) (1-57), ḫetŕme (Ar. ḫātir) (1-100), Ḫecce (< Ar. ḫadīce) (2-42), Ḫeyriye'nín (Ar. ḫayriyye) (14-283), ġeriP (Ar. ġarīb) (17-493), ḫeste (Far. ḫaste) (3-9), pēḫember (Far. peyġām-ber) (2-123), ge (Far. gāh) (1-9), Hele (Ar. hālā) (1-81), ḫèr (Ar. ḫayr) (1-26), ḳesten (Ar. ḳasden) (3-153), Ḳedír (Ar. ḳadr) (5-16), Feḳirlíḫ (Ar. faḳīr) (5-17), ḳember (Ar. ḳanber) (7-5), ḳefeslıġını (Ar. ḳafes) (9-182), Ḳelender (Far. ḳalender) (16-54), ḳenepe (Fr. canape) (17-318), (17-321), ḳebir (Ar. ḳabr) (17-337), Ḳefeste (Ar. ḳafes) (14-491), ḳeidesínde (Ar. ḳā ʿide) (14-653), Vèysil Ḳereni (< Veysel Karani) (14-376), ḳelbim (Ar. ḳalb) (17-218), deḳḳe (Ar. daḳīḳa) (14-505), ḳeyd‿ola (Ar. ḳayd) (7-14), ḳebul (Ar. ḳabūl) (16-50), ḳetl‿ėdī (Ar. ḳatl) (5-24), ḳeḫvaltımızı (Ar. ḳahve) (17-293), tene (Far. dāne) (1-7), İlle (Ar. illā) (1-45), billehi (Ar. billahi) (17-363), dermendír (Far. dermān) (14-464), Zelḫe (Ar. Zelīḫā) (14-674), ḳeder (Ar. ḳadar) (16-63), Seḳḳet (Ar. saḳat) (4-97), eme (Ar. ammā) (2-35), Feḳet (Ar.faḳat) (6-19), ḳeyitli (Ar. ḳayd) (9-86), Seleḥ (Ar. sālih) (10-10), Vätänī (Ar. vatan) (17-143), cenderme (İt. Gendarme/T. jandarma) (14-111).*

Bir de Türkçe kelimede uyum değişmesi yoluyla a>e değişiminin gerçekleştiği görülmektedir: *Ḳeç (< kaç) (5-25).*

Alınma kelimelerdeki bu değişmede özellikle /ʿ/ ve /ḫ/ ünsüzünün etkili olduğu görülmektedir (bkz. S.B.1.2.2.): *ʿEceb (Ar. ʿaceb) (1-63), ʿEziz (Ar. ʿazīz) (3-189), ʿesker (Ar. ʿasker) (4-23), SeʿiT (Ar. saʿīd) (4-106), Rebbíl ʿelemin (Ar. rabbü'l+ʿālemīn) (5-22), ʿEliyem (Ar. ʿālī) (5-31), ʿelemín (Ar. ʿālem) (9-181), ʿedet (Ar. ʿādet) (11-10), ʿElevi (Ar. ʿalevī) (16-34), ʿEbidin (Ar. ʿabidīn) (16-64), ʿeciz (Ar. ʿacz) (14-721), ʿemelyet (Ar. ʿameliyyat) (17-349), ʿersasĭnın (Ar. ʿarsa) (4-19), Ḳurʿen (Ar. Ḳurʿān) (14-366), ʿeyan (Ar. ʿiyān/ʿayān) (5-28), ʿebayı (Ar. ʿabā) (14-*

611), ʿEbbas (Ar. ʿAbbas) (16-54), ʿEbdılla'ydı (Ar. ʿAbdullah) (14-75), ʿEfyon (Ar. ʿāfyūn) (14-607), ʿezzaba (Ar. ʿazāb) (9-225), ʿeyiptír (Ar. ʿayb) (1-150), Cümʿe (Ar. cumʿa) (3-96), Meʿeşí (Ar. maʿāş) (3-106), seʿet (Ar. sāʿat) (4-91), düʿe (Ar. duʿā) (7-38), Devʿeyden (Ar. daʿvā) (9-216), ʿEmcem (Ar. ʿamm) (10-19), ʿeşürlükteydi (Ar. ʿāşūrā) (17-513), ʿef ̧ėdiyem (Ar. ʿafv) (9-234), Meʿruf ̧Aga (Ar. maʿrūf) (14-755), ʿeyni (Ar. ʿaynī) (2-146), ķeʿim (ķāʿim) (7-4), şefeʿet (Ar. şefāʿat) (17-526), cemeʿetten (cemāʿat) (17-557); ḥepis (Ar. ḥabs) (9-221), zeḥmete (Ar. zaḥmet) (9-226), Ḥemile (Ar. ḥāmile) (17-333), ḥekim (Ar. ḥākim) (14-143), Ḥemid (Ar. ḥāmid) (14-258), Ḥesen (Ar. ḥüsn/Ḥasan) (14-313), Merḥemet (Ar. merḥamet) (14-3), Selḥe (Ar. sāliḥa) (15-76), Ḥeşa (Ar. ḥāşā) (12-76), ḥeram (Ar. ḥarām) (4-72), ḥeya (Ar. ḥayāʿ) (3-71), Ḥemam (Ar. ḥammām) (2-145), ḤeyaT (Ar. ḥayāt) (2-144), ḥezırlanın (Ar. ḥāzir) (17-514), Ḥemzaǵına (Ar. Hamza) (3-141), meḥkum (Ar. maḥkūm) (14-131), ḥeyran ḥeyran (Ar. ḥayrān) (5-29), Ḥeyvannan (Ar. ḥayvān) (12-59), Ḥelímíz (Ar. ḥall) (11-29) Ḥecĭ (Ar. ḥācc/T. hacı) (1-80), MeḥmüT (Ar. maḥmūd) (17-111), reḥed (Ar. rāḥat) (17-286), meḥrüm (Ar. maḥrūm) (14-480).

ʿEḥmet (Ar. Ahmed) (1-41), ʿeyne (Far. āyīne) (17-413), ʿerabaya (< araba) (2-44), ʿErep (Ar. arab) (14-38), ʿembarları (Far. anbār) (7-6) gibi örneklerde ise ayın ünsüzünün bu kelimelerin aslında bulunmayıp sonradan analoji yoluyla bunlara geçerek söz konusu tesirde bulunduğu görülmektedir.

Bu değişim bazen de /y/, /r/, /ç/, /s/, /ş/, /z/ ünsüzlerinin inceltici tesiri ve kelimede bulunan ince ünlülerin tesiriyle meydana gelmektedir. <u>Alınma kelimelerde:</u> *Zerife (Ar. zarīfe) (2-55), tezze tezze (Far. tāze) (2-168), ėşkere (Far. āşikāre) (14-2), nesib (Ar. nasīb) (14-88) mezerne (Ar. mezār) (9-194), eşye (Ar. eşyāʿ) (14-179), Tekrer (Ar. tekrār) (14-193), kirede (Ar. kirāʿ) (14-763), Bereberlik (Far. berāber) (11-15), keremet (Ar. kerāmet) (4-21), şikeyet (Ar. şikāyet) (17-480), ceneze (Ar. cenāze) (9-201), sülele (Ar. sulāle) (16-146), dünye (Ar. dunyā) (3-200), tėştín (Far. taşt) (17-209), dünye (Ar. dunyā) (3-200), terefte (Ar. taraf) (1-64);*

Türkçe kelimelerde: *miye (< baŋa) (1-71), siye (< saŋa) (1-97), deḫe (< daha) (1-82), ḫeşlemez (< harca-) (2-71), yėşil (< yaşıl) (1-132), seḳḳelleri (< saḳal) (4-29), ḳerisi (< ḳarı) (16-85), ḳeyinbabadan (< ḳayın) (11-14).*

Bazı alınma kelimeler ünlü benzeştirmesi neticesinde a>e değişimine uğradıktan sonra, /y/ ve /ş/ ünsüzlerinin tesiriyle /e/ ünlüsü yarı daralır: *ḫėr (Ar. ḫayr) (1-27), MisėyiP (Ar. musāḥib) (14-44), lėş (Far. lāşe) (3-74), Cabrė̊yil (Ar. cebrāʿīl) (5-24), ėşkere (Far. āşikāre) (14-2) (14-2), tėştlere (Ar. taşt) (14-706), bėygirlerın (Far. bārgīr) (17-50), kėşke (Far. kāşki) (17-328), çėyrek (Far. çār+yek) (11-4).*

1.7.1.2. a>á değişmesi

Kalınlık-incelik uyumu dışında bulunan alınma kelimeler ünlü benzeştirmesi yoluyla incelme yönünde uyuma girerken, bazen bu uyum yarım kalmaktadır: *Ḥáciy̌ (Ar. ḥācc/Türk. T. hacı) (1-87), Ḥásen'ín (Ar. ḥüsn/Ḥasan) (1-115), ḳárel (Ar. ḳarār) (2-55), ráḥeT (Ar. rāḥat) (2-6), ráḥmet (Ar. raḥmet) (2-52), Máḥle (Ar. maḥalle) (15-65), ḳáḥve (Ar. ḳahve) (8-58), Ḥáyder̆ Aġa (Ar. ḥaydar) (7-47), Ḥábib'ín (Ar. ḥabīb) (10-22), máḥkemeye (Ar. maḥkeme) (11-86), Záḥmetiye (Ar. zaḥmet) (11-233), ḳádere (Ar. ḳader) (4-22), pėyḫámber (Far. peyġām-ber) (2-40), SáʿiTginín (Ar. saʿīd) (11-9), ġázzeP (Ar. ġazab) (10-97).*

1.7.1.3. ı>i değişmesi

BTA'da ı>i değişmesi ön, iç ve son seslerde görülmektedir. Bu değişimde /y/, /ş/, /s/ ve /r/ ünsüzlerinin inceltici tesiri söz konusudur.

Önseste meydana gelen ı>i değişmesi BTA için kesindir. Bu değişmede /y/, /ş/, /s/ ve /r/ ünsüzlerinin inceltici tesirinin yanı sıra /ı/

ünlüsünün zayıflığı da etkili olmaktadır: *İraḫ (14-413), ilanı (17-64), islansın (7-32), işşıḫ (3-125).*

İç ve sonseslerde görülen ı>i değişiminde /y/ ünsüzünün inceltici etkisi başlıca etkendir. Teklik ve çokluk 2. şahıs eklerinde ve iyelik eklerinde ŋ> y değişimi neticesinde ortaya çıkan /y/ ünsüzü yanındaki ünlüyü inceltmektedir. *Teklik 2. şahıs ekinde: yaşındaydī (yaşındaydıŋ > yaşındaydıy > yaşındaydiy > yaşındaydī) (9-45), ḳaçırttī (ḳaçırttıŋ > ḳaçırttıy > ḳaçırttiy > ḳaçırttī) (1-85), çıḫarttī (çıḫarttıŋ > çıḫarttıy > çıḫarttiy > çıḫarttī) (3-129); Teklik 2. şahıs iyelik ekinde: damī (damıŋ > damıy > damiy > damī) (1-90), ḥaḳḳidan (ḥaḳḳıŋdan > ḥaḳḳıydan > ḥaḳḳiydan > ḥaḳḳidan) (17-235), bıgaziya (bıgazıŋa > bıgazıya > bıgaziya) (2-154), yanida (yanıŋda > yanıyda > yaniyda > yanida) (2-71), ḳardaşiyın (ḳardaşıŋın > ḳardaşıyın > ḳardaşiyın) (4-113), sandıgī (sandıgıŋı > sandıgıyı > sandıgiyi > sandıgī) (1-134), çıḫarī (çıḫarıŋı > çıḫarıyı > çıḫariyi > çıḫarī) (2-5); Çokluk 2. şahıs eki: Hardaydiyız (hardaydıŋız > hardaydıyız > hardaydiyız) (17-225), utanmadiyız (utanmadıŋız > utanmadıyız > utanmadiyız) (9-27), aldiyız (aldıŋız > aldıyız > aldiyız) (3-84); Çokluk 2. şahıs iyelik ekinde: adamiyızdır (adamıŋız > adamıyız > adamiyız) (2-199), çayiyızı (çayıŋızı > çayıyızı > çayiyızı) (2-47).*

Bir örnekte ise alınma kelimenin /s/ ve /r/ ünsüzlerinin tesiriyle ince sıraya geçtiği görülmektedir: *sir (Ar. sırr) (7-10).*

1.7.1.4. u>ü değişmesi

BTA'da u>ü değişmesi genellikle alınma kelimelerin ünlü benzeştirmesi yoluyla uyuma girmesi ve ön ünsüzlerin tesiriyle ince sıraya geçmesi şeklinde gerçekleşmektedir: *Sürye'den (< Suriye) (14-123), Mecbür (Ar. mecbūr) (1-18), meʿmürler (Ar. meʿmūr) (2-160), tendür (Ar. tenmūr) (13-68), Güzide (Far. guzīde) (2-72), melʿün (Ar. melʿūn) (7-20), çütü (Far. cuft) (3-54).*

Bügün (17-106) örneğinde görülen u>ü değişmesi de gerileyici ünlü benzeştirmesi yoluyla gerçekleşmiştir.

ǵomüyuz (ǵomuŋuz > ǵomuyuz > ǵomüyuz) (14-68) örneğinde de teklik 2. şahıs iyelik eki ünlüsünün /y/ tesiriyle inceldiği görülmektedir.

1.7.1.5. o>ö, ó değişmesi

İki örnekte tespit edilmiştir. *sóra (soŋra>soyra>sóyra>sóra) (6-10)* örneğinde kelimenin aslında bulunup sonradan düşen (ŋ>y) /y/ ünsüzü, /o/ ünsüzünü yarı inceltmektedir.

Bir örnekte ise "o" sıfatı kendisinden sonra gelmiş olan kelimedeki yuvarlak ünlüden etkilenerek incelmiştir: *Ö gün (17-110).*

1.7.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

1.7.2.1. e>a değişmesi

BTA'da en çok görülen ünlü kalınlaşması türüdür. Bu değişim büyük oranda ünlü benzeştirmeleri neticesinde meydana gelmektedir: *palaz (Far. pelās) (1-27), aspaba (Ar. esvāb) (1-135), Camal (Ar. cemāl) (2-53), ayvanmıza (Far. eyvān) (3-83), barat (Ar. berāt) (4-32), macbur (Ar. mecbūr) (4-102), Cafa (Ar. cefâ) (5-6), Salam (Ar. selām) (5-45), ẃafat (Ar. vefāt) (11-1), barbat (Far. berbād) (17-376), tamaşa (Far. temāşā) (14-23), cavab (Ar. cevāb) (14-230), Baḫça (Far. bāġçe) (1-52), Aẃratlara (Ar. ʿavret) (1-63), para para (Far. pāre) (3-99), ḫanaları (Far. ḫāne) (7-8), AḫraT (Ar. āḫiret) (9-207), zatan (Ar. zāten) (15-76), Ḫaraba (Ar. ḫarābe) (19-20), Ruḳya (Ar. ruḳye) (17-274), çara (Far. çāre) (14-569), idaramız (Ar. idāre) (1-56), barabar (Far. berāber) (1-17), Şaraban (Far. şehr-bān) (10-49), ataş (Far. āteş) (1-60).*

/ḫ/, /g/ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiriyle bazen gelecek zaman ekinde ve mastar ekinde kalınlaşmalar görülmektedir: *ėdecaġıḫ (14-30), gidecaḫ (14-505), gezmaġa (16-99).*

Bir örnekte görülen e>a değişimi yazı diline göre bir değişimdir: *ķardaşı (2-60).*

1.7.2.2. i>ı değişmesi

İç ve son seslerde meydana gelen bu kalınlaşma hadisesi büyük ölçüde ünlü benzeştirmelerinin sonucudur: *yanı (Ar. yaʿnī) (1-24), Macırlarda (Ar. muhācir) (1-141), zalım (Ar. zālim) (2-10), razı (Ar. rāzī) (2-123), Battalgazı'dan (Ar. ġāzī) (4-2), Talıp (Ar. tālib) (9-26), arazı (Ar. arāzī) (9-84), Ḫalıl (Ar. ḫalīl) (16-65), partının (Fr. parti) (19-71), kāfırlar (Ar. kāfir) (17-464), ʿArıf (Ar. ʿārif) (17-535), valı (Ar. vālī) (16-128), camıda (Ar. cāmiʿ) (14-193), fayız (fāʿiz) (14-566), mısafır (Ar. musāfir) (16-125), Zılfiķar (Ar. zu'l-fiķār) (2-33), cıgara (İsp. cigaro) (3-126)/ sıgarayı (16-14), nışannıydım (Far. nişān) (14-624), vaķıt (Ar. vaķt/Türk.T. vakit) (12-11), VasayıT (Ar. vesāid) (17-347), Ķıyamat (Ar. ķiyāmet) (14-717), Cabrayıl (Ar. Cebrāʿīl) (5-41), Yasınca'lılar (< Yasince) (14-105).*

Sıtamlıḫ (10-86) (Far. sitem) (2-137) örneğindeki kalınlaşma ise, alınma kelimenin, ön ünsüzlerin tesiriyle, uyum değişmesine uğraması yoluyla gerçekleşmiştir.

Aitlik eki ve bağlama edatı olan *ki*'nin BTA'da kalınlık-incelik uyumuna girmesi ile de bu değişim gerçekleşmektedir: *çıḫıdım ķı (1-5), bulamıdıḫ ķı (1-28); Ķoruḫçudaḫı (3-62), zamanķı (3-159), oglanķına (3-161).*

Bazı eklerde bulunan /i/ ünlüsü /ḫ/ ve /g/ ünsüzlerinin tesiriyle kalınlaşmaktadır: *ėttıgım (14-529), geldıgiyiz (14-214), gėttıḫ (3-67), vėrdıg (4-77), gözellıgında (9-79), rėyislıgına (9-81), bekliyıḫ (17-30), gälibıḫ (3-73), Minibıg (3-168), yiyıg ėdiyıḫ (2-122), dėmiyıḫ (12-15), Gidibıḫ (17-263), ėdibıḫ (14-200).*

ıḫtiyar (Ar. iḫtiyār) (3-11) örneğinde, bu değişmenin ön seste meydana geldiği görülmektedir. Bu kalınlaşmada, /ḫ/ ünsüzünün tesiri söz konusudur.

ḫızmetçin (Ar. ḫidmet) (1-38) örneğinde görülen kalınlaşmada da /ḫ/ ünsüzü rol oynamaktadır.

1.7.2.3. i>í değişmesi

BTA'da i>í değişmesi iki şekilde görülmektedir. Bunlardan sistemli olarak gerçekleşeni, /ḫ/ ve /g/ ünsüzlerinin tesiriyle /i/ ünlüsünün yarı kalınlaşması şeklinde olanıdır. Görülen geçmiş zaman ekinde: *keserdíḫ (11-15), görmedíḫ (16-6), gėttíḫ (1-59), çektíḫ (1-126), Gėttíg (1-131).* Çokluk 1. şahıs istek ekinde: *keságín (2-58), bíçágín (2-58), gidegín gezegín (16-99).* –liḫ ekinde: *Gėçimsizlíḫ (5-17), Faḳirlíḫ (2-16), seḳḳetliḫten (2-100), Reḥetsizlígím (14-176), rehberlíge (15-50), rezillíg (17-239).* –Diḫ sıfat-fiil ekinde: *emdígí (9-218), söledíḫleriyin (10-53), ėttígíne (14-384), Söledígíní (15-46).* Çokluk 1. şahıs ekinden önceki bağlantı ünlüsünde: *vėriyíḫ (1-24), ėdemeríg (2-189), gälibíḫ (4-2), ėrkegíḫ (14-22).*

Kelime köklerinde ve belirli bazı eklerde /í/ ünlüsünün analojik tesirlerle görülmesi de bu değişimin bir diğer gerçekleşme yoludur (bkz. 1.6.1.4.14.).

1.7.2.4. ü>u değişmesi

BTA'da görülen ü>u değişmeleri çoğunlukla /ḫ/, /ḳ/ ve /g/ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiriyle meydana gelmektedir: *öldıgu (16-23), sürüyug işte (8-20), görüyug (6-7), dögüşübuḫ (18-14), sölüyuḫ (14-344), ḳullüg (1-76).*

Bazı örneklerde görülen ü>u kalınlaşması yazı diline göredir ve kelimelerin aslî şeklini korumasından ibarettir: *ustadımdı (Far. ustād/Türk. T. üstat) (5-50), ḫunḳar (Far. ḫunkār/Türk. T. hünkâr) (7-3).*

1.7.2.5. ö>o değişmesi

BTA'da görülen bu değişme yazı diline göredir: *asansordan (Fr. ascenseur/Türk.T. asansör) (17-401), ḱor (Far. kūr/Türk.T. kör) (2-159).*

1.7.2.6. ö>ó değişmesi

Bir örnekte, ulama neticesinde önceki kelimenin sonunda bulunan kalınlaştırıcı /g̱/ ünsüzü ve kalın /o/ ünlüsünün tesiriyle gerçekleştiği görülmektedir: *yog̱ ̆óte (17-10).*

1.7.2.7. ü>ú değişmesi

Bazı eklerde, /ḫ/ ve /g̱/ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiriyle görülen bir değişmedir: *töküydúḫ (1-30), düştúḫ (1-110), küçüg̱ ̆üdúḫ (2-30), sölüydúḫ (2-165), öldürrúḫ (9-230), sürüydúḫ (12-88), düzdúḫ (14-658), görübúḫ (16-75), gördúḫ (16-82), günnúḫ (17-332), günnúḫtú (17-332); güldúg̱ ̆özne (2-206).*

1.7.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

1.7.3.1. ı>u, ǐ değişmesi

Bazı örneklerde dudak ünsüzlerinin tesiri görülmektedir: *sav̌cu (16-24), ḳavdu (9-155).*

Yuvarlak ünlülü isim ve fiiller çekime girdiklerinde bu ünlüler, alınan eklerin bünyesinde bulunan düz ünlüler üzerinde yuvarlaklaştırıcı tesirde bulunmaktadırlar: *yoḫ ̆ǐdǐ (1-6), ḳorḫulug̱ ̆ǐdǐ (14-638); soḫǐdǐlar (2-154), doldurǐdǐlar (2-155), Duyǐyǐḫ (15-26).*

1.7.3.2. i>ü, î değişmesi

i>ü, î değişiminde kök hecedeki yuvarlak ünlülerin ve dudak ünsüzlerinin tesiri görülmektedir: *tökîdîm (1-16), sürtîdî (2-20), ḳoyîlar (3-61), ölîler (17-46), vurîsan (17-71), görîsen (17-247); bîlmiyem (17-280), kĕfmî (1-145) îsmá'elîn (1-91), büī (5-40), MülleT (Ar. millet) (12-32), vüjdanna (Ar. vicdān) (14-484).*

Bazı alınma kelimelerde benzeştirme yoluyla bu değişim gerçekleşmektedir: *mürüT (Ar. murīd) (17-89), Ḥürü (Ar. ḥurī) (17-471), Pülüstür (Fr. police/Türk. T. polis) (17-107), müḥübbi ḫanadanı (Ar. muḥibb) (7-7), Gülüstan (Far. gulistān) (4-126).*

Yuvarlak ünlülü fiil köklerine gelen düz ünlülü şimdiki zaman eki bazen yuvarlaklaşmaktadır: *durüy (1-161)*, *ḳurüydu (2-130), götürüdüler (2-178), oturüyduḫ (3-12), sürüydü (3-54), dögüdü (4-44), düşüdü (4-83), töküdüm (19-90), ölüyem (3-132), ḳorḫüyuḫ (1-62), sölüler (1-22), otunüdum (1-2), doldurüdum (1-3), ḳoyüdum (1-11).*

üşler (< iş) (9-208), keklük (< keklik) (17-253) örneklerindeki yuvarlaklaşma için tam bir açıklama getirememekle birlikte bunlar analojik tesirlere bağlanabilir.

1.7.3.3. i>u değişmesi

BTA'da tespit edilen i>u değişimi örneklerinin benzeştirme yoluyla meydana geldiği görülmektedir: *Yahudular (Ar. yehūdī) (2-155), Ustanbul'dan (14-312).*

Aitlik eki ve bağlama edatı olan *ki*'nin yuvarlak ünlülü kelimelerden sonra düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmesi de i>u değişiminin

gerçekleşmesine yol açmaktadır: *yoḫ ḱu (4-63), yoḫtu ḱu (15-43), onḱunu (3-59), Ḫanoḱu (14-680).*

1.7.3.4. a>o değişmesi

Logabını (Ar. laḳab) (15-48) örneğinde görülen yuvarlaklaşma, analojik tesirlere bağlanabilir.

1.7.3.5. e>o değişmesi

Bu değişmenin, dudak ünsüzlerinin tesiriyle meydana geldiği görülmektedir: *covaP (Ar. cevāb) (14-394), toba (Ar. tevbe) (14-747).*

1.7.3.6. e>ö değişmesi

Örneklerde; /b/, /v/, /v̈/ dudak ünsüzlerinin tesiriyle e>ö değişiminin meydana geldiği görülmektedir: *öv̈e (1-12), sövidi (2-20), döveçiler (2-142), çövüri (3-169), Dövresí (3-185), dövlete (8-1), dövürdü (19-181), cöbüme (1-159).*

1.7.3.7. e>ü değişmesi

Bazı isim ve fiillerin kök hecesinde bulunan yuvarlak ünlüler sonraki heceleri yuvarlaklaşma yönünde etkiler. “söle-“ fiilinde, yuvarlak kök hece ünlüsünün tesiriyle fiilin ikinci ünlüsü de yuvarlaklaşır: *sölüyeḫ (3-70), sölüyüm (19-107). düşmüyübem (17-102)* örneğinde olumsuzluk eki ünlüsünün de aynı sebeplerle yuvarlaklaştığı görülmektedir.

1.7.3.8. e>ė değişmesi

/v̇/, /f/ dudak ünsüzlerinin tesiriyle /e/ ünlüsünün yarı yuvarlaklaştığı görülmektedir: *ėv̇lerinnen (1-17), kėf̊im (1-143), çėv̇ligin (16-86), Dėv̇rişgini (16-94).*

1.7.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

1.7.4.1. u>ı, i değişmesi

Dudak ünsüzleri etkisiyle veya aslî şekillerini muhafaza ederek yazı dilinde uyum dışında kalmış bulunan birçok kelime benzeştirme yoluyla uyuma girmiştir[97]: *ẖamır (1-55), sabın (2-116), Çapıt (13-42), çamır (1-15), yagmır (18-9), savv̆ridılar (18-3), Ḳarpız (12-85), ʿEbdılla (17-9).*

Bazı örneklerde dudak ünsüzlerine rağmen yuvarlak ünlülerin düzleştiği görülmektedir: *bıgaziya (2-154), bıīcı bıīcı (2-185), mırazları (7-5), mırtasv̆nı (7-19), bılanī (1-148), Mısa (4-9), mırdar (13-57), bızavları (14-627), Mıstafa (14-359), bılamac˘ėttim (14-745), fiḳaralıẖ (1-119),i bırya (1-157), bırayı (4-19), bırda (1-43),fılan (Ar. fulān) (3-145).*

BTA'da "bu" ve "bunlar" zamirlerinin ünlüleri yalın hâlde ve diğer hâl ekleriyle çekime girdiğinde düzleşmektedir: *bınnar (1-8), bının (16-10), bı (1-43), mını (1-112), Mınnar (17-118), Mının (17-367), mını(16-120), mına (5-54), Mınnan (16-70), mınnardan (17-45).*

BTA'da teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri ve iyelik eklerinde de bu değişmeye rastlanmaktadır (u>ı>i): *oldī (olduŋ > olduy > oldıy > oldiy > oldī) (2-99), ḳoydi (ḳoyduŋ > ḳoyduy > ḳoydıy > ḳoydiy > ḳoydi) (4-50), buldī (bulduŋ > bulduy > buldıy > buldiy > buldī) (17-148); ḳoyniya (ḳoynuŋa > ḳoynuya > ḳoynıya*

[97]Ercilasun, a.g.e., s. 91.

> ķoyniya) (17-317), oğliyın (oğluŋun > oğluyun > oğlıyın > oğliyın); çocuğiyızın (çocuğuŋuzun > çocuğuyuzun > çocuğıyızın > çocuğiyızın) (14-748).

Genişlik-darlık uyumu dışında bulunan bazı kelimelerin uyuma girmesi neticesinde u>i değişmelerinin gerçekleştiği görülmektedir: *ifağĭnı (< ufak) (1-82), İrfa'lıydı (< Urfa) (14-607), tifenK (Far. tufeng) (19-1).*

İsif'ín (Ar. Yūsuf) (14-249) örneğinde, yuvarlak /u/ ünlüsü düzleştikten sonra, ön ünlü konumuna gelen /ı/ ünlüsünün de zayıf bir ünlü olması nedeniyle, kendini koruma refleksi ile /i/ ünlüsüne değiştiği görülmektedir.

1.7.4.2. ö>ė değişmesi

BTA'da birkaç kelimede görülür. *Ėle (1-1), bėle (1-27)* örneklerinde görülen düzleşme BTA için kesindir.[98]

Bazı örneklerdeki değişmelerin, ünlü benzeştirmesi yoluyla meydana geldiği görülmektedir: *ėvle (< öğle) (6-22), ėte (< öte) (9-91).*

1.7.4.3. o>a değişmesi

BTA'da birkaç örnekte görülen bu değişimin, /v/, /v̇/ dudak ünsüzlerine rağmen gerçekleştiği görülmektedir: *avuğŭnu (< ovuk) (1-83), ķavmuştular (1-155), kavaladı (14-626), savuḫ (4-81).*

1.7.4.4. ü>i, í değişmesi

Bazı örneklerde /p/, /f/ dudak ünsüzlerine rağmen ü>í düzleşmesinin gerçekleştiği görülmektedir: *sípíridĭm (3-2), tífírdi (9-195).*

[98]A.B. Ercilasun, bu değişmede ikinci hecedeki /e/ ünlüsünün benzeştirici ve /y/ ünsüzünün daraltıcı etkisinden çok kelimelerin teşekkülü sırasında meydana gelen kaynaşmanın rolü olduğunu düşünmektedir.Bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 92.

İnce sıradan isim ve fiiller, teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik ekleri ve iyelik kökenli şahıs ekleri kabul ettikleri zaman da bu değişmeye rastlanmaktadır: *Gördī (Gördüŋ > Gördüy > Gördiy > Gördi) (16-16), düştī (düştüŋ > düştüy > düştiy > düştī) (13-15); gözī (gözüŋ > gözüy > göziy > gözī) (2-162), dügüniye (dügünüŋe > dügünüye > dügüniye) (17-438).*

1.7.4.5. u>a değişmesi

"dalda" kelimesinde meydana gelen düzleşme yazı diline göredir ve ünlü benzeştirmesi neticesinde meydana gelmiştir: *daldasında (Moğ. Dalda/Türk. T. dulda) (17-108).*

1.7.4.6. u>ė değişmesi

Birkaç örneği bulunan bu ses değişmesi, ünlü benzeştirmesi ve bazı ünsüzlerin tesiri neticesinde gerçekleşmektedir: *píllėr (Ar. billūr) (14-394), kėve (Far. kūy/Türk. T. köy) (1-34).*

1.7.4.7. ü>e, ė değişmesi

yėriyim (< yürü-) (1-5) örneğinde kelime kökünde, *dönderdi (< döndür-) (12-9)* örneğinde ise ettirgenlik ekinde görülen düzleşme BTA için kesindir.

1.7.4.8. o>ı değişmesi

Tespit edilen örnekte, ön seste bulunan dudak ünsüzüne rağmen ünlü benzeştirmesi neticesinde bir düzleşmenin meydana geldiği görülmektedir. Buradaki düzleşme yazı diline göredir: *mılla (Ar. mevlā/Türk. T. molla) (14-741).*

1.7.4.9. ö>a değişmesi

ramoḳ (Fr. remorque/Türk.T. römork) (14-756) örneğindeki düzleşme yazı diline göredir.

1.7.5. Geniş Ünlülerin Daralması

1.7.5.1. a, e > i değişmesi

Bu değişimde en büyük rolü daraltıcı etkiye sahip /y/ ünsüzü oynamaktadır. Olumsuzluk ekinde: *yėmiyeceḫ (1-72), gälmiyiP (1-119), yıḫılmiya (17-83), gelmiyibem (1-134), almiyacaġam (1-143), yėmiyibíḫ (2-18), ḳarışmiyacaḫsız (2-64), inanmiyıplar (4-22), ayırmiyasan (5-45), olmiya (5-56), salmiyasan (7-25), yapmiyaydı (9-41), alçaltmiyacaḫsan (16-147), sėvmiyen (17-551), nėtmiyim (1-124);* Teklik 1. ve 2. şahıs zamirinin yönelme hâli çekiminde: *miye (beŋ+ge>beŋe>meŋe>meye>miye) (1-71), siye (seŋ+ge>seŋe>seye>siye) (1-97);* Fiil kök ve gövdelerinde: *oyniyan (14-375), bėsliyibem (1-106), gözekliyecágám (2-3), istiyende (2-66), diyende (7-8), yolliyaḫ (18-2), pırılliya pırılliya (17-223), bagliyasan (1-84), saḫliyamisan (1-59), yamaliyacaġıḫ (14-30), suviyannan (2-130), söliyecáḫsen (3-63), ödiyecágem (2-205).*

kinarĭna (Far. kenār) (1-4), seferbírlíge (Ar. sefer+Far.ber+lik) (4-10) örneklerinde ise /r/ ve /n/ ünsüzlerinin daraltıcı etkisi görülmektedir.

1.7.5.2. e>ı değişmesi

Bir örnekte daraltıcı /ş/ ünsüzünün etkisiyle görülmektedir: *Şıḫo (< Şeyhmus) (1-1).*

1.7.5.3. a > ı değişmesi

Birkaç örnekte yükleme hâli ekinin yönelme hâli eki görevinde kullanılması a>ı değişimine yol açmaktadır: *yabanı (< yabana) (1-142), ayaġı (< ayaġa) (1-41), yanı (< yana) (2-49).* Bir örnekte de geniş zaman eki ünlüsünün daraldığı görülmektedir: *çalırdıḫ (1-32).*

Diğer a>ı daralması örnekleri şunlardır: *mıġarayın (Ar. maġāre) (3-147), sıppısaġlam (< sapasağlam) (4-97), tıfaf (Ar. tavāf) (14-393).*

1.7.5.4. o > u değişmesi

Bir alınma kelimede görülen bu değişim yazı diline göredir. Burada kelime, ünlü benzeştirmesi yoluyla genişlik-darlık uyumuna girmektedir: *Uruspu (Far. rūspī/Türk. T. orospu) (17-585).*

1.7.5.5. o, ö > ü değişmesi

BTA'da birkaç örnekte rastlanmaktadır: *Ütel (Fr. hotel/Türk.T. otel) (3-182), ügüdemıdi (< öğüt-) (2-19), Pülüstür (Fr. police/Türk. T. polis) (17-107).*

1.7.5.6. e>ė değişmesi

Bazı örneklerde düşen /y/ ünsüzünün yanındaki ünlü üzerinde daraltıcı bir etkide bulunduğu görülmektedir: *ėle (2-37), kėfiye (9-168), Rėḫan (Ar. reyḫān) (16-35), Ḥüsėn (Ar. ḥüseyn) (10-50), Sülėman (İbr. Süleyman) (14-293).*

/ė/ ünlüsü alınma kelimelerde de /y/, /r/, /ş/ gibi ünsüzlerin daraltıcı tesiri ve analoji yoluyla görülmektedir: *pėrişannıḫ (Far. perīşān) (1-126), Zėyra (Ar. zehrā) (2-52), cėyran (Ar. cereyān) (2-145), Korė'ye (< Kore) (4-12), ʿelėyisselamı (Ar. ʿaleyh) (5-24), pėyḫámber (Far. peyġām-ber) (5-40), sėyidina (Ar.*

seyyid) (5-42), şėytan (Ar. şeytān) (5-53), fėsad (Ar. fesād) (9-16), yėsirlíḫtí (Ar. esīr) (9-186), Atėşin (Far. āteş) (12-6), Zėynepten (Ar. Zeyneb) (14-49), yėmin (Ar. yemīn) (14-100), āl̄ibėytlerden (Ar. ehl-i beyt) (14-387), şėyi (Ar. şeyʿ) (1-40), Bėz (Ar. bezz) (1-108), ėvlatizı (Ar. evlād) (2-114), Sėvda (Ar. sevdā) (3-81), dėvirdír (Ar. devr) (5-23), rėyisíne (Ar. reʿīs) (9-82), zėytun (Ar. zeytūn) (14-35), Pėncereyí (Far. pencere) (14-304), mėyḫoş (Far. mey-ḫoş) (14-431), bėkardır (Ar. bekār) (14-472), dėvlet (Ar. devlet) (14-496), Yėzit (Ar. yezīd) (14-556), kėşkek (Far. keşkek) (14-694), Dėvriş (Far. dervīş) (17-199), domatėz (Rum. domates) (17-215), yėmeni (Ar. yemenī) (17-231), Nėvsiní (Ar. nefs) (17-530), fėriklerí (ferīḳ) (17-231), pėzevenK (Far. pejvend) (14-167).

Batı kökenli alınma kelimelerde de, aynı sebeplerle bu değişim görülmektedir: *Notėre (Fr. notaire) (1-154), Tėlėfon (Fr. téléphone) (2-41), poşėte (Fr. pochette) (2-104), bílėtmízí (Fr. billet) (3-188), tírėne (Fr. train) (3-193), tėlezon (Fr. télévision) (5-53), pakėt (Fr. paquet) (14-369), pısḳılėtten (Fr. bicyclette) (14-566), ḳırėder (İng. grader) (14-753).*

Bazı Türkçe kelimelerde, yine daraltıcı ünsüzlerin tesiriyle bu değişim gerçekleşmektedir: *bėsledim (1-107), yėngel ıge (1-131), ėşidi (2-8), şėn (7-8), sėçim (9-80), delliK dėşşig (7-37), yėm (14-49), kėçel (14-255), ėyiliginí (2-205).*

1.7.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi

1.7.6.1. i > ė, e değişmesi

Bazı alınma kelimelerin ilk hecesinde görülür: *Hėç (Far. hīç) (1-27), tėzden (Far. tīz) (2-14), eḥtiḳat (ar. iʿtikâd) (16-124), ḥėrslendi (Ar. ḥirs) (17-79), ʿelaç (Ar. ʿilāc) (17-396), zėyada (Ar. ziyāde) (14-569), ėḥtiyacım (Ar. iḥtiyāc) (14-577), ʿEmarad̲ėdersense (Ar. ʿimâret) (14-688), ḳendil (Ar. ḳindīl) (5-26), ʿÉlaz̲Aga (İbr. İlyas) (14-469), Ḫerbílĭmí (Ar. ġirbāl) (1-2).* Bu değişme BTA'da

ilk hecede görülen e'leşme eğilimine bağlanabilir. Bir örnekte de söz konusu değişimin ikinci hecede gerçekleştiği görülmektedir: *Beke (Ar. bel+Far.ki) (1-63).*

Eski Türkçede ilk hecelerinde /i/ bulunan bazı kelimelerin BTA'da / ė /'li şekilleri görülmektedir: *yėmágge (E.T. yi-) (1-1), ėdidim (E.T. it-) (1-3), vėriyíḫ (E.T. bir-) (1-24), yėrde (E.T. yir) (1-28), dėdim (E.T. ti-) (1-34), yėddi (E.T. yiti) (1-44), Gėttiler (E.T. kit-) (1-136), bėş (E.T. biş) (1-7), bėlī (E.T. bil) (17-406), Tuncėli'nín (E.T. il) (16-129), gėçerlídír (E.T. kiç-) (1-36), yėl (E.T. yil) (13-65), yėgení (E.T. yigün) (14-63), yėngişten (E.T. yiŋi) (1-105).*

hedē (1-65) örneğinde "haydi" edatının sonundaki ünlünün genişlediği görülmektedir.

1.7.6.2. ı > a değişmesi

BTA'da az görülen bir değişimdir. Örneklerde genişlik-darlık uyumuna girme eğilimi neticesinde ı>a genişlemesinin gerçekleştiği görülmektedir: *yaḫardım (1-107), fırtana (İt. fortuna/T. fırtına) (14-752).*

1.7.6.3. i>a değişmesi

Genişlik-darlık uyumu dışında bulunan bir alınma kelimenin uyuma girmesi neticesinde meydana geldiği görülmektedir: *Razza (Ar. rizā) (17-330).*

1.7.6.4. ü > ö değişmesi

Metinde bir örnekte görülmektedir: *ḫökmetten (Ar. hükūmet) (2-123).*

1.7.6.5. u>a değişmesi

BTA'da "dur-" ve "vur-" fiillerinin geniş ünlülü geniş zaman eki almasıyla bu değişim gerçekleşmektedir: *durardılar mı (4-88), vurarsa (9-229).*

1.7.7. Eski Biçimlerin Korunması

BTA'da ünlü değişmeleri bahsinde ele alınabilecek *dayza (E.T. tay eze) (2-69), ķardaşı (E.T. karındaş 2-60), Hanı (E.T. ķanı) (16-70)* (kalınlaşma); *oyadısan (< uyandır-) (17-41), oğraştıḫ (< uğraş-) (1-74), gözel (2-159) böyüdü (4-4)* (genişleme), *üçün (2-8)* (yuvarlaklaşma) gibi örnekler aslında eski biçimlerin korunması ile ilgilidir. Bunlardan başka, metinde tespit edilen *yaḫunna (E.T. yaguk) (1-60), ķaranmuḫ (E.T. karaŋu) (1-60), Yalaguz (E.T. yalŋuz) (4-129), altun (E.T. altun) (14-681), Ķavut (E.T. kavut) (17-225)* gibi düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında bulunan örnekler; *ķomaga (E.T. ko-) (1-93), säpim (E.T. sep-)* gibi ünsüz düşmesi gibi duran ses hadiseleri de yine eski biçimlerin korunması ile ilgilidir.

1.8. Ünlü Düşmesi

BTA'da ünlü düşmesi hadisesi ön, iç ve son seslerde görülmektedir. Fakat bu hadise çoğunlukla iç seste, dar ünlülerin vurgusuz orta hece ünlüsü konumuna geldikleri durumlarda görülmektedir. Bu hadisede dikkati çeken bir diğer durum, kısa ünlüler bahsinde de belirtildiği gibi, bu dar ünlülerin /r/, /l/, /m/, /n/, /y/, /z/, /s/, /ş/ gibi akıcı ve sızıcı ünsüzlerin yanında bulunmasıdır. Nitekim ünlü kısalması, ünlü düşmesi hadisesinin bir önceki merhalesi olarak değerlendirilebilir.

İsimler, işletme ekleri ile çekimlendiğinde vurgusuz orta hece konumuna gelen dar ünlüler düşer: *özlerne (1-16), Kärpíçlerní (1-17), uşaḫlarnı (1-106), bėzlerní (1-107), Tōrŭnlarnı (1-107), bírbírní (2-54), yėrní (2-135), üstlerne başlama (3-161), çocuḫlama (4-47), Birní (4-68), Ḱarnı (4-69), mezerne (9-194),*

motornu (17-298), ḥáyvannı (1-38), dügünne (1-40), yaḫunna (1-60), üstünnü (1-48), yanna (2-75), ḳalannı (2-93), Cüzdannı (3-169), düşmanna (4-119), önnü (5-47), Samannı (10-58), Tarlasını tapannı (15-74), Tōrunnu (16-120), samannı (19-93), tükenne (17-142), dügünnü (17-213), cannı (17-301), kürekenne (14-38), älní mälní (3-46), çatalna (14-751), dílní (10-18), çulnu (14-194), malnı (4-70), özne (9-97), öznü (1-3), ällärmízden (1-69), bírbírīmíze (1-85), yārsıdır (1-100), yėrmi (1-117), çıḫarmı (2-4), Bírsí (3-123), uḫarda (3-128), övlerní (4-132), bírīmíz (5-31), uḫarlarda (13-13), Dedelermíz (15-14), Uḫarkí (16-50), demírmí (16-57), Demírní (16-57), ǵorna (17-188), Mısafırmız (14-55), dammız (1-83), Adammızdan (2-198), ǵommuz (14-69), Sofi Ḫell'in (14-486), Acıllara (14-566), ḳuSsu (17-267), gälní (1-41), Gälnín (3-94), solmuza (1-62), älmín (1-89), elme (2-103), älmízden (4-76), Ḳástelmízí (10-36), burǧulmu (14-421), öznün (10-65), ekmegmízí (1-13), Boynuna (1-38), sėyre mėyre (1-42), İnegmí (1-53), südmü (1-54), ḥávüşmü mevüşmü (1-54), Sagmıza (1-62), başsı (1-90), ḳapmın (1-95), ḫatmı (1-96), Bāşmızı (1-100), ḫetríme (Ar. ḫātir) (1-100), oǧlunu (1-106), ḳuvatma (1-114), göynü (1-128), kẻfmí (1-145), Tapmı (1-152), ḳoynuna (2-11), ėvmízde (2-32), küçügmüzdür (2-35), ḥávüşne (2-107), aşmı maşmı (2-121), Gözmüze (2-156), üzmüz (2-157), yoǧurdmuzu (2-170), Yanmıza (2-204), ayvanmıza (3-83), gişsíne (3-88), ḳapma (4-31), Seʿebmíz (4-63), ḳızmı (4-91), Bíbmín (4-114), ayranmızı (5-2), ḳaynımızın (5-11), ḳaynanamız (5-14), Bāşsıdır (9-96), ḳoḫsunu (9-206), burnunnan (9-217), Çiçegmíz (10-25), ellermíz (10-44), Ḳōyna (10-45), aşşaǧda (11-24), pėndírmízí (18-12), ėttíǧmízí (18-12), mırazmıza (18-25), Ḳızmız (18-28), uşaǧmı (19-130), bíbsínden (19-146), Yuḫsuz (17-492), ḳōyna (17-18), ayaǧmı (17-38), yanma (17-101), aşşaḫtasān (17-280), üregmí (17-285), yorǧanma (17-337), dügünme (17-438), tutmuz (14-140), umru (14-209), Kėvmízín (14-259), ḳurbanmı (14-421), boyna (14-428), tıfafmızı

(14-452), yėregren (14-652), pılavmızı (14-657), ḳarnımızı (1-61), Ezz'in (3-101), Ḱoflu (< Ḱofu+lu) (2-37), Ḥámleydim (3-22), vaḫtımız (11-29).

"öz" kelimesinin tekrarı ile oluşturulmuş dönüşlülük zamirlerinde ikinci kelimedeki dar-yuvarlak ünlünün düşüşü kesindir: *özöznü (< özözünü) (9-47), Özözmüze (< özözümüze) (1-13), özözme (< özözüme) (1-2).*

BTA'da sonu /l/, /r/ sürekli ünsüzleri ile biten fiillerin geniş zaman çekimlerinin teklik ve çokluk 1. şahıslarında zaman ekinin ünlüsü çoğunlukla düşer: *suvarram (< suvarıram) (1-96), tanıttırram (< tanıttırıram) (2-44), gätirríḫ (< gätiriríḫ) (2-63), aparram (< aparıram) (2-75), ayırram (< ayırıram) (2-93), vurram (< vururam) (7-45), Ḳırramsā (<Ḳırıramsā) (10-37), vėrrem (< vėrirem) (17-309), öldürrem (< öldürürem) (14-589), yėndirrem (< yėndirirem) (10-14).* Sonu /l/ ünsüzü ile biten fiillerin çekiminde ise aynı zamanda ünsüz benzeştirmeleri meydana gelmektedir: *(-lr->-ll-) öllem (ölürem > ölrem > öllem) (2-222), gellem (gelirem > gelrem > gellem) (3-190);* **(-lr->-rr-)** *arram (alıram > alram > arram) (14-66), atabírrem (atabílirem > atabílrem > atabírrem) (14-161), örremse (ölüremse > ölremse > örremse) (14-571), gerrem (gelirem > gelrem > gerrem) (17-584).*

Bazı alınma kelimeler işletme ekleri almaksızın orta hece ünlülerini düşürmektedirler: *Zekye (Ar. zekiyye) (9-50), Beledye (Ar. belediyye) (9-81), AḫraT (Ar. āḫiret) (9-207), Selḥe (Ar. sāliḥa) (15-76), zėyrat (Ar. ziyāret) (16-64), ḤökmeT (Ar. hükūmet) (17-9), Mesḥe (Ar. mesīḫā) (14-61), Zılḫa (Ar. Zelīḫā) (17-321), Zelḥe (Ar. Zelīḫā) (14-674), deḳḳe (Ar. daḳīḳa) (9-235).*

BTA'da dar ünlülerin yanı sıra bazı Türkçe ve alınma kelimelerde geniş ünlülerin de orta hece ünlüsü konumuna gelerek düştüğü görülmektedir: *Ordan (1-10), orya (1-59), bırya (1-157), nėrden (5-1), nėrde (11-36), harda (1-87), harya (1-154), hardan (3-200), Matmatigim (Fr. mathématique) (14-174), cėyran (Ar. cereyān) (2-145), zėyratiyız (Ar. ziyāret) (14-371).*

Bir örnekte ise ilk hecede meydana gelen uzunluk, ikinci hecede iki akıcı ünsüz arasındaki dar ünlünün kısalmasına ve erimesine yol açmaktadır: *ḳōyn (ḳōyun>ḳōyŭn>ḳōyn) (10-4).*

BTA'da ön seste görülen ünlü düşmeleri belirli bazı kelimelerde meydana gelmektedir. "İki", "içeri" ve "iç" kelimeleri bazen yalın bazen de eklerle genişletilmiş hâlde iken ön sesteki düz-dar /i/ ünlüsü düşer: *kicannī (17-344), ki (1-30), Kimízí (10-91), kisní (4-96); Çine (2-20), çinden (3-87), çinde (9-149); çeri (1-147), çerde (2-68), çerden (3-172), çermí (2-3), çermíze (2-126).*

"aha" ve "bu" kelimelerinin kaynaşması neticesinde ortaya çıkan *Habı (2-33)* işaret zamirinde de kelime başındaki /a/ ünlüsünün düştüğü görülmektedir. *gine (< igne) (4-90)* örneğinde ise önce kelime başındaki /i/ sesi düşmüş, daha sonra aynı ses iki ünsüz arasında türemiştir.

Son seste görülen ünlü düşmeleri farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bazı örneklerde kök hecedeki ünlünün uzatılması sondaki ünlünün düşmesinde etkili olmuştur: *mā̄n (< mäni) (1-34), ōn (< onu) (1-68), Sā̄n (< säni) (2-159), Ō̄z (< özü) (17-379).*

BTA'da son seste ünlü düşmesi hadisesine bazı alınma kelimelerde de rastlanmaktadır: *v̇allaḥ (Ar. vallahi) (2-37), ᶜen (Ar. ᶜaynī) (9-235).* Bir alınma kelimede ise, ünlü ile biten kelime yine ünlü ile başlayan yardımcı fiil ile karşılaştığında sondaki ünlüsünü düşürmüştür: *zay ̮olmiya (Ar. zāyiᶜ) (7-9).*

nese (1-156) örneğinde de "ne" kelimesine gelen ek fiil ünlüsünün düştüğü görülmektedir.

Bazı örneklerde hızlı konuşma, en az çaba sarfı vb. sebeplerden dolayı sondaki dar ünlü düşürülmektedir: *bírbír̄ (< birbiri) (5-15), Babamǵın (< Babamǵını) (9-11).*

1.9. Ünlü Türemesi

Standart dilimizde ve diğer Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibi söyleniş zorluğunu gidermek amacıyla BTA'da içseste iki ünsüz arasında bir dar ünlünün türediği görülmektedir. Bu ünlüler genellikle alınma kelimelerdeki

çift ünsüzler arasında türemektedir. Bu kelimelerde ikinci hecelerinin başında bulunan ünsüzün genellikle /r/ olması dikkati çeken bir diğer husustur: *tírène (Fr. train) (3-192), ᶜerisa (Ar. ᶜarsa) (14-291), ḳırèder (İng. grader) (14-753); sıtıla (Ar. satl) (19-88), peştumal (Far. püşt-mal) (17-313), ḳompile (Fr. complet) (14-291).*

Yalaguz (4-129), Yalagız (4-131) (E.T. yalŋuz) kelimelerindeki ünlü türemesi hadisesi eski şeklin devamıdır.[99]

BTA'da sonseste de ünlü türemesi hadisesine rastlanır. –ken zarf-fiil ekinin genişletilmiş şekli olarak düşünülen –kene yapısındaki durum da ünlü türemesi ile açıklanabilir[100]: *çocuḫkene (2-162), uşaḫkene (3-26), gelmişkene (3-180), Ḳızkene (4-38), ḳaparkene (10-15), küçükkene (17-63), varkene (14-43).* Bunun dışında belirsizlik zamiri "herkes" kelimesinin de bir /e/ ünlüsü ile genişletildiği görülmektedir: *herkese (5-18).*

Önseste ünlü türemesine ise bir örnekte tesadüf edilmektedir: *üryeme (Ar. ruᶜyā) (14-6).*

1.10. Ünlü Birleşmesi (Ünlü Kaynaşması)

Birincisi ünlü ile biten, ikincisi ünlü ile başlayan iki kelimenin söz konusu ünlülerinin kaynaşarak tek ünlü hâline gelmesidir.[101] Kaynaşan ünlüler bazen aynı, bazen de farklı ünlüler olabilmektedir. BTA'da tespit edilen örneklerde kaynaşmanın ikinci kelimenin başındaki ünlüce temsil edildiği görülmektedir: *nèttī (< ne èttī) (9-174), Nèdidim? (< ne èdidim) (13-61), ḫetrüçün (< ḫetri üçün) (9-210), Babanneleri (< baba anneleri) (10-91), noli (< ne oli) (17-89).*[102]

Kaynaşma neticesinde bazen ünlü uzamaları da meydana gelmektedir: *nēdisiz (ne èdisiz) (12-48).*

---

[99] Bu kelimenin Kars ağızlarındaki şekli için; Bkz. Ercilasun, a.g.e., s.98.
[100] *-kene* zarf-fiil ekinin örnekleri ve morfolojik açıklaması için; Bkz. Korkmaz, **GBAA**, s. 51.
[101] Ercilasun, a.g.e., s. 98.
[102] "et-" yardımcı fiilindeki ünlü birleşmesi için; Bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 98.

2. Ünsüzler

2.1. Yazı Dilinde Bulunmayan Ünsüzler

2.1.1. /b̲/ ünsüzü[103]

/b/ ile /v/ arasında sızıcılaşmış bir diş-dudak sesidir. BTA'da tek bir örnekte görülür: *neb̲lim (1-8).* "ne bilim" kelimelerinden oluşan bu örneğe Terekeme ağzında da rastlanır.[104]

2.1.2. /ǵ/ ünsüzü[105]

Yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman görülen bir ön damak g'sidir. Yazı dilimizde bulunmayan bu ünsüz, hece kurduğu ünlü üzerine konulan düzeltme işareti ile belirlenir.[106] Alınma kelimelerin yanı sıra, yöre ağzında görülen bazı kelimelerde ve –gıl/-gil ekinin BTA'daki şekli olan –ǵını/-ǵunu eklerinde görülür: *ǵorna (Far. gūr) (14-390), ǵavur (Far. gebr/Türk. T. gāvur) (14-210); ǵomüyuz (14-68), ǵamışlar (14-630); babamǵını (1-15), Ḥemzaǵına (3-141), Ceboǵunu (4-51), Gülüstan dayzaǵının (4-128), dayīǵına (9-114), ʿEliyoǵunu (19-5).*

---

[103]Bu ses Buran'da /v̇/ sembolü ile gösterilirken, Ercilasun altı çizgili b sesini sembol olarak tercih etmiştir: /b̲/.

krş. Buran, a.g.e., s. 48.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 58.; Ercilasun, a.g.e., s. 101.

[104] Ahmet Bican Ercilasun "Kars İli Ağızları" adlı eserinde Divanü Lûgati't-Türk'te kullanılan ve /b/ ile /v/ arasındaki bir merhaleyi teşkil eden ew, saw gibi kelimelerdeki /w/ ünsüzünün de bunun aynısı veya buna yakın bir ünsüz olduğunu düşünmektedir. Bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 102.

[105] krş. Buran, a.g.e., s. 48.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 55.

[106]Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 55.

2.1.3. /g/ ünsüzü[107]

Sızıcı ve tonlu bir gırtlak ünsüzüdür. Genellikle kalın sıradan kelimelerde görülür ve kalın ünlülerle hece kurar. Bazen ince sıradan kelimelerde de görülür ve çoğu kez yanında bulunan ince ünlüleri kalınlaştırır. Alınma kelimelerle birlikte Türkçe kelime ve eklerde de bulunabilmektedir.

Alınma kelimelerde, genellikle ön seste olmak üzere, Arapçadaki gayın (غ) ve kaf (ق) ünsüzlerinden değişmiş olarak görülür: *Battalgazı'dan (Ar. ġāzī) (4-2), geni (Ar. ġanī) (7-7), gázzeb (Ar. ġazab) (14-475), geriP (Ar. ġarīb) (17-493); gártedir (Ar. ḳadar) (14-183), logabı (Ar. laḳab) (14-673), Fágád (Ar. faḳat) (16-95).*

Bir örnekte ise /v/ ünsüzü ile değiştiği görülmektedir: *cogaP (Ar. cevāb) (2-47).*

Türkçe kelimelerin kök ve gövdelerinde, /g/ ve /ğ/ ünsüzlerinin yerinde görülmektedir: *bugda (1-2), sagidım (1-10), dağıdiyıḫ (1-24), dogrüyubam (1-125), dogdu (2-34), dag (9-181), sagdır (14-646), dagıttım (14-664), çağırıbam (17-183), aglisan (17-249), ogrunu (17-288), bugu (17-374), Agrı (17-408); burgul (1-13), Yorgan (3-45), TurguT (14-236), ogrınca (2-11), yırganī (3-44).*

/ḫ/ ünsüzü ile biten kelimeler ünlü ile başlayan bir ek almaları hâlinde iki ünlü arasında kalan /ḫ/ sesi /g/'ya değişmektedir: *yėmáge (1-1), ḳumlugun (1-6), almaga (1-7), suvamaga (1-18), gäldıgı (1-23), vėrecágem (1-83), kíftelıgıne (2-188), Tanıdıgım (3-117) atacagam (4-101) ėtmágá (14-393), ölecágám (16-39) gelecegíḫ (2-53) vėrecegem (3-201); başşaga (2-9), yastıgı (3-135); sıccagınnan (1-*

[107]Bu ses ağız çalışmalarında genellikle üstü noktalı g /ġ/ (örn. Özçelik-Boz, Erten) ve ortasından bir çizgi çekilmiş /g/ (örn. Korkmaz, Sağır, Buran) sembolleri ile karşılanmıştır.

krş. Özçelik, Boz; **SMA**, s. 8.; Erten, a.g.e., s. 6.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 55.; Özçelik, a.g.e., s. 42.; Gemalmaz, a.g.e., s. 150.; Karini, a.g.e., s. 37.; Saatçi, a.g.e., s. 41.; Sağır, a.g.e., s. 77.; Buran, a.g.e., s. 49.; Korkmaz, **GBAA**, s. 58.; Hamza Zülfikar, **Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri**, Ömer Asım Aksoy Armağanı, Ankara, 1978, s. 307.

6). Aynı durum ulanma esnasında da görülmektedir: *Aclıg ıdı (1-7), aşlıg ėdeḫ (1-13), saḫlamag üçün (2-8), açıg ıdı (3-24).* Bazen de söz konusu fonetik şartlar oluşmaksızın nöbetleşme şeklinde bu değişim gerçekleşmektedir: *bitirág (7-12) başlıg (1-69) tutacag (1-63), çog (2-12) çalgidıg (5-2).*

2.1.4. /ḫ/ ünsüzü[108]

Sızıcı ve tonlu bir gırtlak ünsüzüdür. Arap alfabesinde (ح) ile gösterilen bu ses Türkiye Türkçesinde /h/ sesi ile karşılanmaktadır. BTA'da yaygın olan bu ünsüz alınma kelimelerde görülür ve Arapçadaki aslı kadar nefesli telâffuz edilmektedir: *sebeḫTen (Ar. sabāḥ) (1-12), ḫáyvanını (Ar. ḥayvān) (1-38), ḫázırla (Ar. ḥāzir) (1-56), Ḫeciy (Ar. ḥācc/Türk.T. hacı) (1-80), Ḫásen(Ar. ḥüsn/Türk.T. Hasan) (1-116), Ḫísse (Ar. ḥisse) (1-155), ḪeyaT (Ar. ḥayāt) (2-144), Ḫemam (Ar. ḥammām) (2-145), ráḫmet (Ar. raḥmet) (2-194), Ḫámleydim (Ar. ḥāmile) (3-22), ḫeya (Ar. ḥayā') (3-71), 'Ebdurreḫman'ın (Ar. 'abdurraḥmān) (3-184), Miḫárrem (Ar. muḥarrem) (3-186), záḫmeT (Ar. zaḥmet) (4-52), 'eḫmaḳ (Ar. aḥmaḳ) (4-64), ḫeram (Ar. ḥarām) (4-72), máḫlesi (Ar. maḥalle) (4-77), ráḫeT (Ar. rāḥat) (5-6), Ḫaḳ (Ar. ḥaḳḳ) (5-23), ḫeyran (Ar. ḥayrān) (5-29), saḫib (Ar. sāḥib) (7-5), ḫál (Ar. ḥall) (7-6), müḫübbi (Ar. muḥibb) (7-7), ḫelal (Ar. ḥalāl) (7-11), máḫkemeye (Ar. maḥkeme) (9-86), merḫabba (Ar. merḥabā) (9-202), ḫekim (Ar. ḥākim) (9-215), ḫepis (Ar. ḥabs) (9-221), Seleḫ (Ar. sāliḥ) (10-10), Ḫáb (Ar. ḥabb) (12-6), ḫesír (Ar. ḥasīr) (13-56), Merḫemet (Ar. merḥamet) (14-3), ḫérslendi (Ar. ḥirs) (14-38), síleḫli (Ar. silāḥ) (14-133), síḫen (Ar. saḥn) (14-95), teḫsildar (Ar. taḥsīl+Far. dār) (14-76), Ḫesabım (Ar. ḥisāb) (14-176), Ḫemid (Ar. ḥāmid) (14-258), meḫrüm (Ar. maḥrūm)*

[108] krş. Özçelik, Boz; **SMA**, s. 9.; Ercilasun, a.g.e., s. 100.; Erten, a.g.e., s. 6.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, a.g.e., s. 56.; Özçelik, a.g.e., s. 42.; Saatçi, a.g.e., s. 41.; Gece, a.g.e., s. 46.; Sağır, a.g.e., s. 77.; Eren, a.g.e., s. 34.

(14-480), ėḥtiyacım (Ar. iḥtiyāc) (14-577), Ḥáyder˛Aġa'nın (Ar. Ḥaydar) (15-47), Ḥürü (Ar. ḥūrī) (17-467), ḥeziran (Ar. ḥazīrān) (14-220).

Bazen aslı /ḫ/ ve /h/'li olan alınma kelimelere analoji yoluyla geçtiği görülmektedir: *zaḫire (Ar. zaḫîre) (8-1), Ḥalḳ (Ar. ḫalk) (16-103); ḳeḥrini (Ar. kahr) (18-29), büḥtenḱar (Ar. buhtân) (17-195), külleḥiyeli (Far. kulâh) (17-313), ḳáḥveye (Ar. kahve) (3-92).* Bir de ses yansımalı kelimeye bu şekilde geçmiştir: *ḥav ḥav (14-393).*

Bazı alınma kelimelerde ayın ünsüzünün yerine kullanıldığı görülmektedir: *meḥsim (Ar. maʿsûm) (2-194), eḥtiḳat (Ar. iʿtikâd)(16-124), Cáḥver (Ar. caʿfer) (7-39).*

Türkçe kökenli bir kelimede ön türeme olarak görülmektedir: *Ḥöllük (E.T. öl) (11-26).*

2.1.5. /ḫ/ ünsüzü[109]

Sızıcı ve tonsuz bir arka damak ünsüzüdür. Türkçe için aslî olmayan bu ses, /ḳ/ sesinin sızıcılaşması neticesinde ortaya çıkmıştır.

/ḫ/ ünsüzü kalın sıradan kelimelerde arka damakta, ince sıradan kelimelerde ise ortadamakta teşekkül eder.[110] BTA'da bu ses hem kalın hem de ince sıradan kelimelerde görülebilmektedir.

BTA'da yaygın bir şekilde görülen bu ünsüz Türkçe ve alınma kelimelerde ön, iç ve son seslerde bulunabilmektedir. Türkçe kelimelerde büyük çoğunlukla ḳ > ḫ değişimi sonucu ortaya çıkmaktadır.

---

[109] krş. Özçelik, Boz; **SMA**, s. 8.; Buran, a.g.e., s. 48.; Ercilasun, a.g.e., s. 100.; Erten, a.g.e., s. 6. Gemalmaz, a.g.e., s. 149.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 56.; Özçelik, a.g.e., s. 43.; Karini, a.g.e., s. 39.; Saatçi, a.g.e., s. 41.; Gece, a.g.e., s. 46.; Sağır, a.g.e., s. 78.; Güler, a.g.e., s. 19-20.; Korkmaz, **GBAA**, s. 58.; Korkmaz, **NYA**, a.g.e., s. 71.; Olcay, a.g.e., s. 29.; Eren, a.g.e., s. 34.
Ağızları konu alan bazı yayınlarda bu sesin /x/ sembolü ile gösterildiğine de tesadüf edilmektedir.

[110] bkz. S. Olcay, a.g.e., s. 29.

/ḫ/ ünsüzünün ön seste görüldüğü örnekler şahsi konuşma özellikleri ile ilgilidir: *ḫuyunnan (1-91), ḫaldı (1-118), ḫarıştırıbam (1-125), ḫanımı (5-13), ḫırdı (1-49), ḫeşlemez (2-71).*

/ḫ/ ünsüzü iç ve son seste yaygın ve kurallı olarak bulunmaktadır: İç seste: *ḳaḫidı (1-11), çıḫıp (1-25), ėttíḫlerĭmíz (1-26), gidecáḫlár (1-35), bıraḫmi (1-35), yaḫunna (1-60), Oḫur (2-149), içindeḫí (3-37), uḫarda (3-128), saḫla (4-70), çıḫarĭsı (7-11), itireceḫsen (14-108), arḫasĭna (16-84);* Son seste: *bulamıdıḫ (1-1), Ayaḫlarım (1-2), yoḫ (1-10), ḳaynadaḫ (1-13), yiyeḫ (1-13), suv̌aḫ (1-19), ḳaranmuḫ (1-60), bāşlıḫ (1-103), sagḫlamıḫ (2-30), yataḫ (2-169), bastuḫ (10-4), çimeceḫ (10-39), boyaḫ (11-30), insanatlıḫ (14-3), bıyıḫ (14-257), İraḫ (14-412), ḳoltuḫ (2-90), bardaḫ (11-22), poḫ (13-34), ancaḫ (14-78).*

İki örnekte /ğ/ sesi, bir örnekte ise ses yansımalı bir kelimede /h/ sesi yerine kullanıldığı görülmektedir: *Yaḫ (14-709), saḫ (17-19); ḫışırları (1-40).*

Alınma kelimelerin aslında bulunan /ḫ/ ünsüzleri korunmaktadır. Ön seste: *ḫėr (Ar. ḫayr) (1-26), ḫızmetçin (Ar. ḫidmet) (1-38), ḫeber (Ar. ḫaber) (1-43), ḫamır (Ar. ḫamīr) (1-55), ḫatmı (Ar. ḫatt) (1-96), ḫetríme (Ar. ḫātir) (1-100), ḫoş (Far. ḫoş) (1-150), ḫıyar (Far. ḫiyār) (2-12), ḫeste (Far. ḫaste) (3-9), ḫarmana (Far. ḫirmen) (3-29), ḫunḱar (Far. ḫunkār) (7-3), ḫanaları (Far. ḫāne) (7-8), ḫocayi ḫızır (Far. ḫāce/Ar. ḫizr) (7-14), ḫasar (Ar. ḫasār) (7-32), ḫoşapları (Far. ḫoş+āb) (14-657), ḫayınlıg (Ar. ḫā'in) (17-62), ḫaraba (Ar. ḫarābe) (19-21), ḫoruz (14-691) (Far. ḫorūs);* İç seste: *Yaḫut (Far. yā+ḫod) (1-122), ıḫtiyar (Ar. iḫtiyār) (3-11), muḫtara (Ar. muḫtār) (3-88), maḫluḳam (Ar. maḫlūk) (5-33), AḫraT (Ar. āḫiret) (9-207), noḫudu (Far. noḫūd) (13-21), taḫıla (Ar. daḫl) (14-220), taḫta (14-729) (Far. taḫte);* Son seste: *Tarıḫ (Ar. tārīḫ) (16-119).*

Bazı alınma kelimelerde ise ḳ (ق), ġ (غ), ḥ (ح) ve h (ه) seslerinden değiştiği görülmektedir: *(ḳ>ḫ) ḫárte (Ar. ḳadar) (1-49), ḫebíl (Ar. ḳabūl) (1-132); Ḫaḫ (Ar. ḫalḳ) (1-137), vaḫtımız (Ar. vaḳt) (11-29), Maḫset (Ar. maḳsad) (12-41),*

taḫriben (Ar. taḳrīben) (16-116), taḫsir (Ar. taḳsīr) (17-78), Pambuḫ (Far. panbuḳ) (14-686); (*ġ>ḫ*) *Baḫça (Far. bāġçe) (1-52), pēḫember (Far. peyġām-ber) (2-123), Ḫerbíl̆ímí (Ar. ġırbāl) (1-2);* (*ḥ>ḫ*) *ḫınna (Ar. ḥinnāᶜ) (9-39);* (*h>ḫ*) *v̇aḫ v̇aḫ v̇aḫ v̇aḫ (Ar. vāh) (17-227).*

Batı kökenli alınma kelimelerin de, standart dilde bulunan /ḳ/'lı şekillerinin sızıcılaştığı görülmektedir: *taḫsīn (Fr. taxi/Türk. T. taksi) (2-214), Toḫtor (Fr. docteur/Türk. T. doktor) (3-43), ḫuruş (Alm. Groschen/Türk. T. kuruş) (1-116).*

2.1.6. /ḱ/ ünsüzü[111]

Yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman görülen bir ön damak k'sidir. Yazı dilimizde bulunmayan bu ünsüz, hece kurduğu ünlü üzerine konulan düzeltme işareti ile belirlenir.[112] BTA'da alınma kelimelerin yanı sıra, ünlü uyumlarına dahil olan aitlik eki –ki ve kalın ünlülü şekilleri görülen bağlama edatı *ki*'de bu ses görülmektedir: ḱarnın (Far. kār) (4-70), ḫunḱar (Far. ḫunkār) (7-3), erḱan (Ar. erkān) (15-60), paḱ (Far. pāk) (17-155), büḫtenḱar (*Ar. buhtān+Far. k*ār) (17-195), ḱor (Far. kūr) (14-63), Cümᶜe ḱa (Far. ked+ḫudā/Türk. T. kāhya) (17-279); ḱı (1-5), ḱu (1-32), onḱunu (3-59), zamanḱı (3-159), Uḫarḱı (9-11), Aḫşamḱını (14-54), Ḫanoḱu (14-680), bacımḱı (17-75).

BTA'da bu sesin bazı kelimelere analoji yoluyla geçtiği görülmektedir: keleşḱo (14-134), dädiḱo (12-48), Zeḱḱo (Ar. zekiyye) (2-33).

---

[111] krş. Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 58.; Buran, a.g.e., s. 48.
[112] Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 58.

2.1.7. /ķ/ ünsüzü[113]

Patlayıcı, tonsuz bir arka damak ünsüzüdür. Türkçe ve alınma kelimelerde görülmektedir. Genellikle kalın sıradan kelimelerde görülen /ķ/ ünsüzü ince sıradan kelimelerde görüldüğünde ünlü-ünsüz uyumsuzluğuna yol açmaktadır: *Ķeç (5-25), ķestelde (11-24), ķerdeş (14-171), seķķelleń (4-29).*

Ön seste: ķumlugun (1-6), Ķarşına (1-11), ķoyüdum (1-11), ķaĥidı (1-11), ķaynadaĥ (1-13), ķapıdan (1-25), Ķuru (1-28), ķalidıĥ (1-28), ķayĭnbabamın (1-36), Ķabag (1-52), ķaranmuĥ (1-60), ķızdıriyıĥ (1-61), ķarnımızı (1-61), ķorĥüyuĥ (1-62), ķızĭnı (1-68), ķaldı (1-84), ķaçırttī (1-85), ķazannan (1-91), ķıragında (1-123), ķucagĭna (1-133), ķurubam (1-144), ķırdı (1-145), ķoĥī (1-148), ķaraya (1-148), ķaẃmuştular (1-155), ķoynuna (2-11), Ķardaşları (2-59), ķarışmiyacaĥsız (2-64), ķapattıĥ (2-89), ķoltuĥ (2-90), ķışa (2-139), ķopadidılar (2-167), ķoyŭna (3-1), ķuş (3-38), ķat (3-45), ķanamadı (3-49), ķıraşta (3-56), ķar (3-90), ķonuştu (3-93), Ķuy (1-52), ķuyu (2-8), ķızılcıĥ (2-162); İç seste: *ayaķķabı (1-3), başķa (1-22), ėdeķaliyıĥ (2-54), hanķısıdır (3-134), doķķuz (6-10), toķķaçtan (7-38), yaķışi (9-28), Doķsan (11-13), yoķsulluĥ (13-31), arķadaşımdır (14-76), tıķanıĥlıgı (14-217), çekeķaldım (17-88);* Son seste: *buçuķ (16-123), taķ tuķ taķ tuķ (3-188/189), Baķ baķ baķ baķ (10-36).*

/ķ/ ünsüzü, Arapça ve Farsça kökenli alınma kelimelerde hem kalın hem de ince sıradan kelimelerde ön, iç ve son seste görülebilmektedir: *Ön seste:* (Kalın sıradan) *ķuẃatma (Ar. ķuvvet) (1-114), ķıpķırmızı (Ar. ķirmizī) (2-157), ķısmet (Ar. ķismet) (2-201), ķurban (Ar. ķurbān) (5-24), ķubbe (Ar. ķubbe) (5-26),* (İnce sıradan) *ķede (Ar. ķadar) (1-23), ķesten (Ar. ķasden) (3-153), Ķedír (Ar. ķadr) (5-16), ķetl̆edī (Ar. ķatl) (5-24), ķendil (Ar. ķindīl) (5-26), ķe'im (Ar. ķā'im)*

[113] krş. Özçelik Boz; **SMA**, s. 9.; Saatçi, a.g.e., s. 42.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 57.; Özçelik, a.g.e., s. 44.; Erten, a.g.e., s. 6.; Gemalmaz, a.g.e., s. 150.; Sağır, a.g.e., s. 78.; Korkmaz, **GBAA**, s. 58-59.; Korkmaz, **NYA**, s. 71.; Olcay, a.g.e., s. 29.

(7-4), ķember (Ar. ķanber) (7-5), ķeyitli (Ar. ķayd) (9-86), Ķelbinde (Ar. ķalb) (14-216), ķebil (Ar. ķabūl) (14-371), ķeysiler (Far. ķaysī) (16-19), İç seste: (Kalın sıradan) *fiķaralıḫ (Ar. fuķarā) (1-119), loķma (Ar. luķme) (2-10), Şarķı (Ar. şarķī) (2-23), Zılfiķar (Ar. zu'l-fiķār) (2-33), aķlımda (Ar. ʿaķl) (3-17), maḫluķam (Ar. maḫlūķ) (5-33), aķraplar (Ar. ʿaķreb) (10-60), aķrabam (Ar. aķribā) (11-8), v̇aķıt (Ar. vaķt) (12-11),* (İnce sıradan) *Feķirlíḫ (Ar. faķīr) (5-17), seķķetliḫten (Ar. saķat) (2-100), Feķet (Ar. faķat) (6-19), deķķede (Ar. daķīķa) (9-171), ķefeslıġını (Ar. ķafes) (9-172),* Son seste: (Kalın sıradan) *şafaķ (Ar. şefaķ) (3-199), ʿeḥmaķ (Ar. aḥmaķ) (4-64), Ḥalķ (Ar. ḫalķ) (16-103), Aşık (Ar. ʿāşiķ) (12-45), Sadık (Ar. sādiķ) (14-671), Ḥaķ (Ar. ḥaķķ) (5-23).*

İki Arapça kökenli alınma kelimede gayın (ġ) ünsüzünden değişmiş olarak görülmektedir: *Ķeybolan (Ar. ġayb) (4-39), ķeriplerini (Ar. ġarīb)(7-9).*

Batı kökenli alınma kelimelerde de bu ses görülmektedir. Ön seste: *Ķolyesĭni (Fr. collier/Türk. T. kolye) (1-104), ķalafatlı (Rum.) (9-103), ķamyon (Fr. camion/Türk. T. kamyon) (13-22), ķuruşTu (Alm. groschen/Türk. T. kuruş) (1-98), ķarbonu (Fr. carbone/Türk. T. karbon) (2-117);* İç seste: *balķonda (Fr. balcon) (2-45), Şapķalı (Rus.) (14-331);* Son seste: *marķ (Alm. mark) (1-103).*

2.1.8. /r̄/ ünsüzü[114]

Sızıcı ve daha titrek bir /r/ ünsüzüdür.[115] BTA'da bu ses özellikle "bir" kelimesinin telâffuzunda ve yeterlik birleşik fiilinin teklik ve çokluk 1. şahıs çekiminde (-lr->-rr-) benzeştirmesi meydana geldiği zaman belirgin olarak duyulmaktadır: *bír̄ez (1-11), bír̄bírīmize (1-85), seferbír̄likte (4-10), bír̄ (17-369),*

[114] krş. Buran, a.g.e., s. 48.; Ercilasun, a.g.e., s. 102.
[115] Ercilasun, a.g.e., s. 102.

Büī (9-110), atabíīīem (14-161), bıīda (1-146), bıīcı bıīcı (2-), İzmíñ (3-82), Píīez (8-5), Píīoglu'nun (14-670).

Bu ünsüze, özellikle ses yansımalı kelimelerde tesadüf edilmektedir: *güīī (14-579), pıīpıī (17-222).*

2.1.9. /v̇/ ünsüzü[116]

Tonlu, sızıcı bir çift dudak ünsüzüdür. Türkçe ve alınma kelimelerde; ön, iç ve son seslerde görülebilmektedir. Daha çok yuvarlak ünlülerle hece kurmakla birlikte düz ünlülerin yanında da görülmektedir. Özellikle alınma bir kelime olan "v̇alla" kelimesinin telâffuzunda belirgin olarak duyulmaktadır: *öv̇e (1-12), suv̇aḫ (1-19), ḳav̇muştular (1-155), sav̇cu (16-24), duv̇agīna (17-182), ḳırav̇ (14-519); Tatv̇an (8-2), eyv̇allah (14-377), ḳuv̇atma (1-114), Dėv̇rişgini (16-94), yav̇ (3-150), v̇alla (Ar. vallahi) (10-7), arv̇atlarĭnı (10-43), v̇afat (11-1), v̇aḳıt (12-11), ayv̇aḫ (12-55), v̇alı (16-128), v̇aḫ v̇aḫ v̇aḫ v̇aḫ (17-227).*

2.2. Diğer Farklı Ünsüzler

2.2.1. Yarı Tonlu Ünsüzler

Metinde /Ç/, /K/, /P/, /S/, /Ş/, /T/ sembolleriyle ifade edilen bu ünsüzler yarı tonlu ünsüzlerdir. /Ç/, ç-c arası; /K/, k-g arası; /P/, p-b arası; /S/, s-z arası; /Ş/, ş-j arası ve /T/, t-d arası bir ünsüzü temsil etmektedir. Genellikle iç ve son seste görülen bu ünsüzler nadiren de ön seste görülmektedir. İç seste görülen bu tür ünsüzlerden bazıları ünsüz benzeştirmesi neticesinde ortaya

[116] krş. Özçelik, Boz; **SMA**, s. 9.; Gemalmaz, a.g.e., s. 156.; Sağır, a.g.e., s. 81.; Olcay, a.g.e., s. 30.; Eren, a.g.e., s. 35.
Gemalmaz, Özçelik-Boz ve Sağır'da bu ses /w/ sembolü ile gösterilirken, Eren'de /v̇/ sembolü ile gösterilmiştir.

çıkmaktadır. Ön seste: *Satı (Ar. zāten) (12-51), Sıtan (Ar. zāten) (17-252);* İç seste: *yabanÇıya (15-81), KärpíÇlerní (1-17), lekeliyemeSsiz (16-144), agıSsız (17-34), teKrar (5-5), ḳuSsunu (17-241), geSsey (17-368), sebeḥTen (1-12), SíTḥásen'lerín (1-60), çalışTım (1-70), käsTíḥ (1-94), ḳuruşTu (1-98), açıḥTa (1-145), meTre (1-161), KärpíÇlerní (1-17), gėtTíḥ (2-60), DingTen (2-134), ḳáTe (5-8);* Son seste: *ÜÇ (5-33), āÇ (8-2), genÇ (14-1), ḳeÇ (15-63), HėÇ (17-328), yıḫmaS (16-62), EkmeK (1-1), yėmeK (1-10), BöreK (1-22), ineK (1-56), bílezziK (2-61), bėşşíK (9-110), GereK (17-47), yassıliyıP (2-17), miniP (3-53), DiyiP (4-23), ölüP (9-91), ḥesaP (14-180), DarĭlıP (15-21), díP (1-10), nolmaS (2-68), buS (4-30), ėdemeS (12-50), ōküS (12-89), yüS (14-98), GėçilmeS (14-341), saS (14-481), tökülmeS (14-710), sıgmaS (17-41), tėS (17-61), ḳaynamaS (17-217), salmaS (17-259), ḳuŞ (14-504), gėT (1-37), ʿEḥmeT (1-69), MemeT (2-83), dĭlsíS (17-34), AẏraT (3-99), záḥmeT (4-52), MülleT (12-32), seʿeT (14-213), dörT (17-2).*

2.2.2. Gevşek Boğumlanmalı Ünsüzler

İlgili ünsüzlerin altına içi boş bir daire çizmek suretiyle sembolleştirilen /r̥/, /y̥/, /l̥/, /h̥/ ünsüzleri erime sürecine girmiş, düşmek üzere olan ünsüzleri ifade etmektedir. Bu tür ünsüzler, bir sonraki aşamada eriyerek, bazen yan yana gelen ünlülerin diftonglaşması suretiyle, bazen de düşen ünsüzün söyleniş süresini yanındaki ünlüye devretmesi suretiyle ünlü uzamasına yol açarlar. İç ve son seslerde görülen bu tür ünsüzler ön seste nadir görülür.

Bildirme eki, geniş zaman eki ve çokluk 3. şahıs ekinde son seste bulunan bir kısım /r/'ler düşme eğilimindedir: *bınnardıṛ (1-50), paradıṛ (1-112), ḫayındıṛ (17-322), yoḫtuṛ (12-3); ėttileṛ (12-62), alıllaṛ (17-301), düşeṛ (5-25).* Bildirme eki –DIr/-DUr'un sonunda bulunan /r/ ünsüzünün düşmesi, Azerbaycan ve Irak Türkmen ağızları için karakteristik bir ses hadisesidir. BTA'da da bu hadiseye rastlamak mümkündür (bkz. S.B.2.10.2.): *kimdi (1-*

63), tamamdı (2-50), yoḫtu (2-208), Acıdadı (4-35), ḳızıdı (4-40), olacaḫtı (5-37), ustadımdı (5-50), dayzamdı (9-9), ʿEli Şemdindi (12-4). Metinde tespit edilen ilgili /r̥/ ünsüzü örnekleri, bu hadisenin bir önceki safhası olarak düşünülebilir: *bınnardır̥ (1-50), paradır̥ (1-112), ḫayındır̥ (17-322), yoḫtur̥ (12-3).*

İlgi hâli eki –yln/-yUn, teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri olan –y ve –ylz/-yUz, şimdiki zaman eki –üy ve koruyucu ünsüz /-y/'nin bazen düşme eğilimi içerisine girdiği görülmektedir: *äskiy̥in (1-49), Elė'y̥in (1-107), Sofiy̥in (12-71), Camal̨ Efendi'y̥in (17-290); ḳızi y̥in (1-128), işiy̥iz (2-128), ölŭleriy̥ize (12-73); ḳoşüy̥duḫ (12-90); Ḥácce'y̥e (2-218), ney̥e (2-90), máḥkemey̥e (9-86), Ḥáci'y̥i (17-90).*

Düşme eğiliminde olan ünsüzler kelime köklerinde de görülebilmektedir: *gätír̥ (1-7), çıḫar̥dıdıḫ (12-89), ḫā (1-34), deḫe (1-82), v̇allaḥ (2-37), v̇allaḥi (15-27), Şėy̥in (1-36), şėy̥e (1-37), Cabrėy̥il (5-24), doy̥urduḫ (12-77), Dey̥il (12-84), degiĺ (1-153).*

2.3. Ünsüz Uyumu

Türkçe kelimelerde yan yana gelen ünsüzlerin ton bakımından birbirlerine uyması hadisesidir. BTA, ünsüz uyumu bakımından sağlamdır. Fakat meslek adları yapan /+çI; +çU/ ekinin tonlu şeklinin bulunmaması söz konusu uyumun bozulmasına yol açan durumların başında gelmektedir: *yolçu (1-3), yardımçı (2-38), altınçıya (2-89), Bíçínçíler (3-8), bızavçılar (14-658), lojmançılara (4-75), cıllıcavçı (7-44), yalançı (11-29), Bedelçiyi (18-10), ḫarmançıyı (18-10), Tırpançı (18-27), Naḫırçılar (14-658).* Bunun dışında birkaç örnekte, bir araya gelen tonlu ve tonsuz ünsüzler, ünsüz uyumunu bozmaktadırlar: *Külünçe (1-23), hanḳısıdır (3-134), Anḳara'ya (14-561), ʿesger (17-179), bíbsínden (19-146), durmazsa (3-49), özkü (17-680).*

İç seste görülen yarı tonlu ünsüzler de ünsüz uyumunun bozulmasına yol açmaktadır: *agıSsız (17-34), teKrar (5-5), geSsey (17-368), sebeḥTen (1-12), çalışTım (1-70), käsTíḫ (1-94), ḳuruşTu (1-98), açıḫTa (1-145), meTre (1-161), gėtTíḫ (2-60), DingTen (2-134).*

2.4. Ünlü-Ünsüz Uyumu

Ünlü-ünsüz uyumu; dilimizde ince (ön) ve kalın (arka) olmak üzere iki türleri bulunan ünsüzlerden incelerinin ancak ince ünlülerle, kalınlarının da ancak kalın ünlülerle yan yana bulunabilmesi demektir. Bazı alınma kelimeler bu uyumun dışındadır: *ḱarnın (Far. kâr) (4-70), ḫunḱar (Far. ḫunkâr) (7-3), erḱan (Ar. erkân) (15-60), paḱ (Far. pâk) (17-155), büḥtenḱar (Ar. buhtân-Far. kâr) (17-195), ḱa (Far. ked+ḫudâ / Türk. T. kâhya) (17-279), ḱor (Far. kûr) (14-63); ǵorna (Far. gûr) (14-390), ǵavur (Far. gebr / T. gâvur) (14-210).*

Aitlik eki /–ki/'nin kalın sıradan kelimelerde ünlü uyumlarına girmesi ve bağlama edatı olan *ki*'nin kalın ünlülü şekillerinin görülmesi, ünlü-ünsüz uyumsuzluğuna yol açmaktadır: *zamanḱı (3-159), oǧlanḱına (3-161), bacımḱı (17-75), Fatmaḱı (17-116), Aḫşamḱını (14-54), onḱunu (3-59), Ḫanoḱu (17-680); baḫtılarḱı (3-172), yoḫtu ḱu (15-43).*

BTA'da topluluk bildiren –gini/-günü eklerinin kalın sıradan kelimelerde ünlü uyumlarına girmesi ünlü-ünsüz uyumsuzluğuna yol açmaktadır: *babamǵını (1-15), Ḥemzaǵına (3-141), Ceboǵunu (4-51), dayzaǵının (4-128), dayi͡ǵına (9-114), ʿEliyoǵunu (19-5).*

/ḳ/ ünsüzünün bulunduğu alınma kelimeler ünlü benzeştirmesi ve uyum değişmesine uğradıklarında, bu ünsüzün ince ünlülerle yan yana gelmesi ünlü-ünsüz uyumunu bozmaktadır. Bu tür uyumsuzluk Azeri

sahasına mahsus bir uyumsuzluktur:[117] *ķede (Ar. ķadar) (1-23), Feķirlíḫ (Ar. faķīr) (5-17), ķesten (Ar. ķasden) (3-153), Ķedír (Ar. ķadr) (5-16), ķebul (Ar. ķabûl) (16-50), ķendil (Ar. ķindīl) (5-26), ķefeslıġını (Ar. ķafes) (9-182), deķķede (Ar. daķīķa) (9-171), Ķelender (Fr. ķalender) (16-54), Feķet (Ar. faķat) (6-19), Ķeysi (Far. Ķaysī) (16-18).*

BTA'da çokluk 1. şahıs eki olan ve bazı kip eklerinin bünyesinde bulunan /ḫ~ġ/ ünsüzlerinin ince ünlülerle bir arada bulunması ünlü-ünsüz uyumunu bozmaktadır: *götüreḫ (2-168), yiyeḫ (1-13), bitireḫ (1-79), gideḫ (2-44), göreḫ (2-50), çekeḫ (2-164), aşlıġ˳ėdeḫ (1-13), sereġ (1-28); gideceḫ (1-39), yiyeceḫ (1-61), yėmiyeceḫ (1-72), Geleceḫ (1-78), eliyeceḫ (1-78), vėreceḫ (2-9), geleceġíḫ (2-53), vėreceġem (3-201), göstereceḫsiz (4-27), vėreceġem (9-157); gördüḫ (2-16), sürdüḫ (6-8); Küçüġ˳üdüḫ (2-33); çekmeġ˳o (12-83), Dėmeḫ (9-113), girmeġe (3-24), yėdıġīze (2-27).*

Bu örnekte, ince sıradan bir alınma kelimenin /-o/ ekiyle kısaltmaya uğradığı ve /ķ/ ünsüzü ile kalın /o/ ünlüsünün bir araya gelmesi suretiyle uyumsuzluk meydana geldiği görülmektedir: *Zeķķo (Ar. Zekiyye) (2-33).*

2.5. Ünsüz Değişmeleri

2.5.1. Tonlulaşma

2.5.1.1. k>g değişmesi

[117]Azeri ve Terekeme ağızlarında /g/ ünsüzünün bulunduğu alınma kelimelerde /ġ/ ve ince ünlüler yan yana gelerek ünlü-ünsüz uyumunun bozulmasına yol açmaktadır: **"ġem, ġehve, ḫelġ, ġelb, feġet, ġádir, ġeder"**. Bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 105.

BTA'da ince sıradan kelimelerde görülen k>g değişmesi ön, iç ve son seslerde görülmektedir. Ön sesteki k>g değişmesinde birkaç örnekte tesadüf edilmektedir: *gendímí (14-146), gişiler (19-161), gėçiyin (10-22).*

İç seste görülen bir kısım k>g tonlulaşmaları, yazı dilinde ünsüz uyumu dışına çıkmış bazı kelimelerin uyuma girmesi şeklinde olmaktadır: *Angara (17-384), Teglíf‿ėtti (14-489), bangayĭ (2-107), Çüngü (14-106).*

Son seste görülen k>g tonlulaşmaları şu şekildedir: *yüng (14-663), dı1leg (14-414), temizlig (10-5), ding (13-1).*

Ulanma esnasında iki ünlü arasında kalan /k/ ünsüzü tonlulaşır: *freng‿äktim (1-52), Ekmeg‿orda (1-61), ķaraçöreg‿atardı (2-21), tezzeg‿atıbam (1-144), yėmeg‿ėdidim (3-7), ķullüg‿özözmüze (1-75).* Bir örnekte de birleşik kelimede, ilk kelimenin sonunda iki ünlü arasında kalan /k/ ünsüzünün tonlulaştığı görülmektedir: *Yüksegova'ya (8-2).*

Bazen k>g tonlulaşması yarım kalmaktadır: *BöreK (1-22), ineK (17-452), bílezziK (2-61), bėşşíK (9-110), GereK (17-47) teKrar (5-5) YükseKova'ya (8-9).*

2.5.1.2. t>d değişmesi

BTA'da ön, iç ve son seslerde görülebilmektedir. Bazı kelimelerde yazı dilindeki şekillerinin aksine, ön seste /t/'ler tonlulaşmaktadır: *dāşıdım (1-16), dayza (2-69), Daşlı (3-56), dırnagĭna (19-174), dabança (17-178), dādım (17-225), duzlardım (14-703),* dalĭnı (< ET talu) (3-58)*, daşşaḫ, daraḫ, daramaḫ (yd).* Bu özelliği ile ile BTA Azerbaycan Türkçesi yazı diline bağlanır. Bu bağlantı, Eski Anadolu Türkçesine geçerken t>d değişikliğine uğramış birçok kelimenin, Batı Türkçesinin yazı dilinde olduğu gibi yeniden d>t değişikliğine uğramaması şeklindedir.[118]

[118]Ercilasun, a.g.e., s. 108.

Sonu /t/ ünsüzü ile biten fiiller eklerle işletildiğinde, iç seste iki ünlü arasında kalan /t/ tonlulaşır: *ḳaynadaḫ (1-13), dagïdiyıḫ (1-24), ügüdemıdi (2-19), ḳopadidılar (2-167), çıḫadidıḫ (2-170), ḳaynadan (2-186), ḳapadilar (4-29), annadiyıḫ (7-17), annadın (11-21), äridirdim (14-705).* /t/ ünsüzü ile başlayan eklerin sonu tonlu bir ünsüzle biten fiillere eklendiğinde bazen tonlulaştığı görülmektedir: *yedírdenlere (7-11), düzeldirem (17-77), çıḫardırdım (14-709).* Sonu /t/ ünsüzü ile biten isimler de çeşitli eklerle işletildiğinde iki ünlü arasında kalan /t/ ünsüzü tonlulaşmaktadır: *ʿEḥmed'in (1-68), Südünnen (1-10).*

Ulanma esnasında da iki ünlü arasında kalan /t/ ünsüzünün tonlulaştığı görülmektedir: *süd˳içiridīm (3-3), Memed˳agayın (3-93), Dörd˳oda (3-141), babagíd˳idi (4-54), ḳısmed˳olisa (6-22).* Fakat bazen, bu durumda söz konusu ünsüzün tonlulaşmadığı da görülmektedir: *gėt˳ogol (2-196).*

Son seste herhangi bir ulanma olmaksızın da /t/ ünsüzünün tonlulaştığı örneklere rastlanmaktadır: *Seʿed (14-447), süd (3-15).*

t>d tonlulaşmasının bazen yarım kaldığı görülmektedir: *gėT (1-37), ʿEḥmeT (1-69), MemeT (2-83), AvraT (3-99), záḥmeT (4-52), MülleT (12-32), seʿeT (14-213), dörT (17-2).*

2.5.1.3. p>b değişmesi

Ön seste görülen p>b tonlulaşması Azerbaycan Türkçesine ait bir özelliktir. BTA'da birkaç örnekte bu değişim görülmektedir: *bekmez (7-41), bíşíre (2-31), bişe (< piş-e) (yd), barmaḫ (yd), balcan (yd).*

baġalı (Far. bahā) (2-81) örneğinde görülen tonlulaşma ise yazı diline göredir ve alınma kelimenin aslî şeklini korumasından ibarettir.

Duyulan geçmiş zaman eki /-Ip;-Up/'un teklik ve çokluk 1. şahıs çekimlerinde ek ünsüzünün tonlulaştığı görülmektedir: *görmiyibíḫ (1-27), ėdibíḫ (1-60), çekibem (1-1), unudubam (3-186), bulubuḫ (2-225), çalışıbam (1-70),*

yapıbıḫ (15-61). İstisnai olarak, teklik 3. şahıs çekiminde /p/ ünsüzünün iki ünlü arasında kalmaksızın tonlulaştığı görülmektedir: *diyib (1-35).*

Ulanma sırasında, iki ünlü arasında kalan /p/ ünsüzü tonlulaşmaktadır: *vurub˳içine (1-86), tutub˳atıP (1-147), ḳurub˳a (4-5), yapıb˳orya (2-17), gidib˳onu (10-5).*

p>b tonlulaşmasının yarım kaldığı örneklere de rastlanmaktadır: *ḳáḥPelere (16-75), yassıliyıP (2-17), miniP (3-53), DiyiP (4-23), ölüP (9-91), ḥesaP (14-180), DarïlıP (15-21).*

2.5.1.4. ç>c değişmesi

BTA'da ç>c tonlulaşması genellikle iç ve son seslerde görülür. Ön seste görülen örnekler şu şekildedir: *címcígí (< çimdik) (4-58), cızma (< çizme), cızıḫ (< çizik) (yd).*

cėyiz (Ar. cihāz/Türk. T. çeyiz) (yd), cıfit (Ar. ceḫūd/Türk. T. çıfıt) (yd) örneklerinde görülen tonlulaşmalar, kelimelerin aslî şekillerinin korunmasından ibarettir.

İç seste görülen ç>c tonlulaşması yazı dilinde olduğu gibidir: *agacı (1-84), ḳıraca (14-213), ucunda (14-326).* Ulanma hâlinde ise bazen /ç/ ünsüzü tonlulaşmakta, bazen de korunmaktadır: *genc˳idıḫ (5-2), genc˳üzī (16-67), Gėc˳oldu (9-38), Hėc˳indi (10-68), avuc˳açıdı (11-39); ḳoç˳alidım (14-440), üç˳ay (14-758), hėç˳aram (19-137), Âç˳ört (2-127), üç˳avrad (4-121).*

Bazen herhangi bir ulanma veyahut iki ünlü arasında kalma durumu olmaksızın /ç/ ünsüzünün son seste tonlulaştığı görülmektedir: *hėc (17-354), aclıḫ (3-66).*

/ç/ ünsüzünün tonlulaşması bazen yarım kalmaktadır: *KärpíÇlerní (1-17), ÜÇ (5-33), āÇ (8-2), genÇ (14-1), ḳeÇ (15-63), HėÇ (17-328).*

2.5.1.5. s>z değişmesi

BTA'da ön seste s>z tonlulaşmasına, birkaç örnekte rastlanmaktadır: *zílle (Far. sīlī) (19-178), zoppa (< sopa) (17-301).*

Son seste gerçekleşen s>z tonlulaşması örnekleri ise daha çoktur ve alınma kelimelerde görülmektedir: *palaz (Far. pelās) (1-27), herkez (Far. her+kes) (1-34), ʿAbaz (Ar. ʿAbbas) (7-13), ẖoruz (Far. ẖorūs) (19-6), domatėz (Rum. domates) (17-215), otobozuna (Fr. autobus) (14-454), Élyez (İbr. İlyas) (14-489).*

2.5.1.6. f>v değişmesi

BTA'da yaygın değildir. *Nėvsiní (Ar. nefs) (17-530)* örneğinde görülen tonlulaşma BTA için kesin iken, *Vatma'yı (Ar. Fātima) (17-128)* örneğindeki tonlulaşma ise şahsi konuşma özellikleri ile ilgilidir.

2.5.2. Tonsuzlaşma

2.5.2.1. ġ>ķ değişmesi

BTA'da görülen ġ>ķ değişmelerinin tamamına yakını alınma kelimelerde meydana gelmektedir: *Muşķul (Ar. meşġūl) (17-341), ķazyagı (Fr. gaz) (14-475), ķırėder (İng. grader/Türk. T. greyder) (14-753), ķeripleríní (Ar. ġarīb) (7-9).* Bir de Türkçe kelimede bu tonsuzlaşma hadisesine rastlanmaktadır: *Hanķı (E.T. kangı) (17-525).*

2.5.2.2. g>k değişmesi

BTA'da birkaç örnekte görülen bu hadise yöreyi Azerbaycan sahasına bağlayan özelliklerden biridir. *kölge (yd), kimi (4-65), kimin (5-3)* gibi örnekler

BTA için kesindir. Nitekim “gibi” edatı Azeri Türk sahasına giren ağızlarda daima “kimi” veya “kimin” şeklindedir[119]. BTA’da görülen *köçerler (16-33), köçürttüler (17-182)* örneklerindeki “köç-“ fiili de Azeri sahasına giren ağızlarıda bu şekliyle sıkça kullanılan bir fiildir.[120]

2.5.2.3. d>t değişmesi

Ön seste görülen d>t tonsuzlaşması Azeri sahasına ait bir özelliktir. Hatta bu durum, Anadolu ağızlarını bir yandan Eski Türkçeye, bir yandan da doğu Türk şivelerine bağlar.[121] BTA’da ön seste görülen d>t tonsuzlaşması örnekleri kesindir: *tökĭdĭm (1-16), tikip (4-111), tutlara (2-22), tikilipler (14-118), tiken (14-334).*

BTA’da görülen ön ses /t/’leri koruma eğilimi alınma kelimelere de yansımakta ve bazı alınma kelimelerde ön seste /d/’lerin tonsuzlaştığı görülmektedir: *tüken (Ar. dukkān) (9-84), Toḫtor (Fr. docteur) (3-43), tene (Far. dāne) (1-7).* Söz konusu değişim, bir örnekte de iç seste görülmektedir: *ḳete (4-81) (Ar. ḳadar).*

Sonu /n/ ile biten bazı fiillere gelen ettirgenlik eki ünsüzü /d/’nin tonsuzlaştığı görülmektedir: *sürüntürdü (17-77), sönturdu (9-53), ėvlentirdi (10-69), babolantırdı (17-311).*

İşletme ekleri ile çekime giren “evlat” kelimesinin sonunda bulunan /t/ ünsüzünün, yazı dilinin aksine, iki ünlü arasında kaldığı hâlde tonlulaşmadığı görülmektedir: *ėvlatıdır (16-64)/ėvlatizı (2-114).*

Sonu tonsuz bir ünsüzle biten kelimelerden sonra gelen da/de bağlama edatının ünsüzü yazı dilinin aksine tonsuzlaşmaktadır: *ekmek te (1-121), çıḫıp ta (1-25), kaǧıt ta (14-403), Ḳulaḫlıḫ ta (17-587).*

---

[119]Ercilasun, a.g.e., s. 110.
[120]Benzer örnekler için; Bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 110.
[121]Ercilasun, a.g.e., s. 110

2.5.2.4. b>p değişmesi

BTA'da b>p tonsuzlaşması çoğunlukla ön seste meydana gelmektedir: *pōzdu (2-68), pıçaḫ (9-20), pozulsun (19-73), poḫ (13-34).* Türkçe kelimelerin yanı sıra alınma kelimelerde de ön ve iç seslerde bu tonsuzlaşma görülmektedir: *paca (Far. bāce) (2-127), píllėr (Ar. billūr) (14-394), pısḳılėtten (Fr. bicyclette/Türk.T. bisiklet) (14-566), tulumpayın (İt. tromba/Türk. T. tulumba) (19-76); Pempe (Far. penbe) (14-530).*

2.5.2.5. c>ç değişmesi

Bir örnekte, iç seste c>ç tonsuzlaşmasına tesadüf edilmektedir: *dabança (< tabanca) (17-178).*

2.5.2.6. z>s değişmesi

BTA'daki z>s tonsuzlaşmalarının tamamına yakını ünsüz benzeştirmesi (-zs->-ss-) yoluyla meydana gelmektedir: *alısıssa (1-159), diyersisse (2-56), vėrirsisse (2-220), gätirmessense (3-60), ėdemessen (3-60), vėrmesse (3-104), gidemessen (3-151), ḳomassan(3-151), sürüysüsse (9-61), Ėrkeksisse (9-62), vurmassa (16-102).*

Bazı eklerde son seste bulunan /z/ ünsüzlerinin tonsuzlaştığı görülmektedir: *gälmes (9-22), olmas (9-87), yapisıs (9-28).*

Ön seste z>s tonsuzlaşmasına bir örnekte tesadüf edilmektedir. *Satı (Ar. zāten) (9-51).*

Susan (Far. Sūzān) (9-108) örneğindeki tonsuzlaşmanın ise uzak benzeştirme yoluyla meydana geldiği görülmektedir.

Bazen z>s tonsuzlaşmasının yarım kaldığı görülmektedir: *nolmaS (2-68), buS (4-30), ėdemeS (12-50), ōküS (12-89), yüS (14-98), Gėçilmeş (14-341), saS*

(14-481), tökülmeS (14-710), sıgmaS (17-41), tėS (17-61), ķaynamaS (17-217), salmaS (17-259), lekeliyemeSsiz (16-144).

2.5.2.7. v>f değişmesi

Bir alınma kelimede, uzak benzeştirme yoluyla meydana geldiği görülmektedir: *tıfaf ̆ėtmęę (Ar. tavāf) (14-393).* Bu örnekteki tonsuzlaşma BTA için kesindir.

2.5.3. Süreklileşme

2.5.3.1. Sızıcılaşma

2.5.3.1.1. ķ>ḫ değişmesi

BTA'da görülen en yaygın ve kurallı sızıcılaşma hadisesidir. İç ve son seste bulunan /ķ/ ünsüzü çoğunlukla sızıcılaşıp /ḫ/ olur: *Ayaḫlarım (1-4), ķaḫıdı (1-11), çıḫıp (1-25), bıraḫmi (1-35), taḫī (1-39), Baḫça (1-52), yaḫunna (1-60), Balıḫlı (1-64), Arḫamıza (1-65), uşaḫlarını (1-106), yırtıḫ (1-143), ocaḫta (1-147), mutfaḫta (2-61), çoḫu (2-187), MaḫsaT (5-39), yoḫ (1-6), ķaranmuḫ (1-60), baḫ (1-100), çoḫ (1-126), yuḫḫa (1-136), Ḫaḫ (1-137), Diyarbaḫır'dan (1-140), ķayıḫ (3-37), bulamıdıḫ (1-1), bulurduḫ (1-9), ķaynadaḫ (1-13), yapiyıḫ (1-22), oturaḫ (1-28), gėttíḫ (1-59), ķorḫüyuḫ (1-62), çıḫtıḫ (1-64), Aḫşamlıḫ (1-24), bāşlıḫ (1-103), fiķaralıḫ (1-119), pėrişannıḫ (1-126), Yamalıḫlı (1-139), baḫtıḫtan (1-42), çıḫacaḫ (1-82), Aparacaḫsan (1-132).*

BTA'da bu sızıcılaşma hadisesinin ön seste görülmesi, şahsi konuşma özellikleri ile ilgilidir: *ḫárte (Ar. ķadar) (1-28), ḫırdı (1-49), ḫuyunnan (1-91), ḫuruşlarını (1-116), ḫaldı (1-118), ḫarıştırıbam (1-125), ḫebíl (Ar. ķabūl) (1-132).*

2.5.3.1.2. ğ>g değişmesi

İç ve son seslerde görülen /ķ/ ünsüzü için esas yaygın ve kurallı olan değişimin ķ>ğ sızıcılaşması olduğu yukarıda belirtilmişti. ğ>g sızıcılaşması ise bunun bir sonraki aşamasıdır. Bu durum genellikle üç şekilde meydana gelmektedir.

Sonu /ğ/ ünsüzü ile biten kelime kök ve gövdeleri ünlü ile başlayan bir ek alıp, bu ünsüz iki ünlü arasında kaldığında /g/'ya değişmektedir: *almaga (< almağ+a) (1-7), suv̇amaga (< suv̇amağ+a) (1-18), yapmaga (yapmağ+a) (1-66), aparmaga (< aparmağ+a) (9-34), ayagı (< ayağ+ı) (1-41), sıccagınnan (< sıccağ+ınnan) (1-6), uşagı̆nı (< uşağ+ını) (1-106), sandıgı (< sandığ+ı) (1-132), ķucagı̆na (< ķucağ+ına) (1-133), ocagın (< ocağ+ın) (1-147), ifagı̆nı (< ifağ+ını) (1-82), cırnagında (< cırnağ+ında) (9-181), bulacagığ (< bulacağ+ığ) (1-87), bulacagam (< bulacağ+am) (1-45), aylıgı̆mı (< aylığ+ımı) (2-92), ķumlugun (< ķumluğ+un) (1-6), çıẖagın (< çıẖağ+ın) (1-41).*

Sonu /ğ/ ünsüzü ile biten kelimeler ünlü ile başlayan başka bir kelimeye ulandıklarında da, bu sebeplerden dolayı ğ>g değişmesi meydana gelmektedir: *Ķabag‿äktim (1-52), aldıg‿ōn da (1-68), yog‿ oturmaga (1-76), Gėttíg‿Acĭ'ya (1-131), sandıg‿alıP (1-132), sürtüklug‿ėdidi (2-23), buçug‿ıdı (2-73), Dėmág‿atmış (2-102), ėdemerí̇g‿a (2-189), güldúg‿özne (2-206), ag‿olan (5-31), aşlıg‿ėdeğ (1-13).*

Bazen de, yukarıda her iki durumda görülen fonetik şartlar oluşmaksızın son seste bu değişim görülmektedir: *çalgidıg (5-2), bír̄aradaydıg (5-15), Aclıg (1-7), vurubug (1-75), tutacag (1-63), çog (2-16), başlıg (1-68).*

Bazı alınma kelimelerde, iç seste ķ>ḫ>g̱ değişmesi görülmektedir: *Logabını (Ar. laḳab) (15-48), Fág̱ád (Ar. faḳat) (16-95).*

2.5.3.1.3. ġ > ḫ değişmesi

BTA'da, alınma kelimelerde ön ve iç seste görülmektedir: *Ḫerbílĭmí (Ar. ġirbāl/T. kalbur) (1-2), Baḫça (Far. bāġçe) (1-52), pēḫember (Far. peyġām-ber) (2-123).*

Bir de Türkçe kelimede bu değişime tesadüf edilmektedir: *ḫırtlegime (< Türk.T. gırtlak) (9-19).*

2.5.3.1.4. ç>ş değişmesi

İç seste hece sonlarında ve son seste görülmektedir: *gėşti (1-100), borşlu (1-129), hėş (2-37), işti (2-48), aştı (2-57), üş (2-74), ķıraşta (2-56), gėştíḫ (3-178), gänşlıgında (7-18), kaştı (7-28), ķeş (15-53), ag̱aştan (19-185), renşberímíş (14-670), saşlarnı maşlarnı (14-365), ķoş (14-747).*

İç seste bazen bu değişime hece başında da tesadüf edilmektedir: *küşüg̱idiler (9-146). şorba (Far. şūrbā) (18-16)* örneğinde görülen sızıcılaşma ise alınma kelimenin aslî şeklinin korunmasından ibarettir.

2.5.3.1.5. c>ş değişmesi

BTA'da iç seste, birkaç örnekte karşılaşılmaktadır: *başsı (< bacı+sı) (1-90), ḫeşlemez (ḫarca->ḫerce->ḫerşe->ḫeşre->ḫeşle-) (2-71).* Örneklerde görüldüğü gibi, patlayıcı /c/ sesinin sızıcılaşmasında, akıcı /r/ ve sızıcı /s/ ünsüzleriyle yan yana gelmelerinin rolü olmuştur.

2.5.3.1.6. ç>j değişmesi

Son seste görülmektedir. Örneklerde görülen sızıcılaşma, BTA için kesin olmayıp şahsi konuşma özellikleri ile ilgilidir: *üj (14-343), ajdır (12-74), Hėj (Far. hīç) (15-45).*

2.5.3.1.7. c>j değişmesi

Bazı alınma kelimelerde, iç seste hece sonunda görülmektedir: *ejdatlar (Ar. ecdād) (7-12), vüjdanna (Ar. vicdān) (14-484).*

2.5.3.1.8. ʿ>ḥ değişmesi

BTA'da bünyesinde ayın ünsüzü bulunduran bazı alınma kelimelerde bu ünsüzün /ḥ/ sesine değiştiği görülmektedir: *meḥsim (ar. maʿsûm) (2-194), eḥtiḳat (ar. iʿtikâd)(16-124), Cáḥver (ar. caʿfer) (7-39).*

2.5.3.1.9. d>z değişmesi

BTA'da yaygın değildir: *mırazları (7-5).*

2.5.3.2. Akıcılaşma

2.5.3.2.1. b>m değişmesi

b>m akıcılaşması Azerbaycan yazı dilini Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayıran en önemli ses değişimlerinden biridir.[122] BTA'da yaygın ve kurallaşmış olan bu akıcılaşma hadisesi, yöreyi Azerbaycan sahasına bağlayan en önemli özelliklerden birisidir. Böylelikle BTA, Doğu grubu ağızları içerisinde

[122]Ercilasun, a.g.e., s. 116.

de Muş ve Bitlis merkez ağızları, Ahlat, Adilcevaz (Bitlis), Bulanık (Muş), Van ağızları[123] ile birleşir. Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik ağızlarında ise b>m değişikliği görülmez[124]: *benım/benim (DA), benim (ÇÇA); beni (DA), beni (ÇÇA); bahan, bān, bana (DA), bana (ÇÇA); bende (DA), bende (ÇÇA); benden (DA), bennen (ÇÇA); benlen/bennen (DA), bennen (ÇÇA).*

Teklik 1. şahıs zamiri "ben" ve işaret zamiri "bu" ve "bunlar" kelimeleri hâl ekleri ile çekime girdiklerinde ön seste b>m değişikliği meydana gelir: *men (1-8), mäni (1-49), miye (1-71), mende (16-1), mennen (< ben+len) (2-33), mennen (< ben+den) (1-79), menim (1-111); mını (1-112), mına (1-142), Mınnan (< bu+n+dan) (16-70), mınnar (3-122), mının (3-93).*

"ben" zamirindeki değişimler BTA için kesin olmakla birlikte kaynak kişilerin standart dile kaçtığı noktalarda istisnai olarak b'li şekiller de ortaya çıkmaktadır: *ben (16-122), benden (14-150), bennen (< ben+len) (14-172).*

"bin-" fiili ve "gibi" edatlarındaki b>m değişmeleri de BTA için kesindir: *kimi (1-75), kimin (2-145), mindiriler (1-42).*

2.5.3.2.2. g>m değişmesi

BTA'da bir örnekte tesadüf edilmektedir: *sümmügüdü (E.T. süŋük > süngük > sümgük > sümmük) (2-153).*

2.5.4. Süreksizlik

2.5.4.1. Ön damak ünsüzü /g/ nin iki ünlü arasında ve hece sonunda korunması

Ön damak ünsüzü /g/'nin iki ünlü arasında ve hece sonunda korunması Doğu grubu ağızları için ayırıcı bir nitelik arz eder.[125] Yazı diline

[123]Karahan, a.g.e., s. 77.
[124] Erten, a.g.e., s. 38.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, S. 95.
[125]Karahan, a.g.e., s. 29.

göre bir değişim gibi duran bu hadise aslında eski şeklin devamıdır.[126] Bu özellik BTA'da da sistemli bir şekilde görülmektedir: *dügün (1-34), dögdü (1-58), dägil (2-37), begenín (2-53), dägirmen (2-180), igidi (2-208), beg (3-66), dägirmi (4-55), egriydi (4-57), eglence (5-8), sögdü (9-27), eg (17-207), ege (Far. eger) (2-212), meger (Far. meger) (16-14), cigeríne (Far. ciger) (3-91).*

İnce sıradan kelimelerin sonunda bulunan /k/ ünsüzü, kelime ünlü ile başlayan bir ek alıp iki ünlü arasında kaldığında, sadece tonlulaşarak patlayıcılığını korur: *çiftlige (1-60), ekmegi (1-61), Kepegí (2-134), göge (2-160), yėmege (3-8), Ėşşege (3-16), ipligi (3-44), ölçegí (3-75), yüksege (16-146), yüzügü (19-11), İnegí (1-10).*

2.5.4.2. y>g değişmesi

Bir alınma kelimede görülmektedir: *hegbe (Ar. ʿaybe) (17-39).*

2.5.4.3. ŋ>g değişmesi

"öŋ" kelimesindeki ŋ>g süreksizleşmesi de BTA'da görülen karakteristik bir durumdur: *ögünde (1-95), öge (9-10), ögünnen (< öŋ) (7-10).*

2.5.4.4. v>g değişmesi

Yazı dilinde /v/ sesine değişmiş olan *E.T. ögey* kelimesi BTA'da aslî şeklini devam ettirmektedir: *öge (2-59).*

2.5.4.5. j>c değişmesi

cenderme (İt. gendarme/Türk.T. jandarma) (14-111) örneğinde görülen değişme yazı diline göre bir değişmedir.

---

[126]Ercilasun, a.g.e., s. 117.

2.5.4.6. v>p değişmesi

BTA'da bir örnekte görülen bu değişme uzak benzeştirme yoluyla meydana gelmiştir: *aspaba (Ar. esvāb) (1-135).*

2.5.4.7. ḥ>ʿ değişmesi

Bir örnekte tesadüf edilmektedir: *Seʿepsíz (Ar. sāḥib) (2-25).*

2.5.5. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler

2.5.5.1. /h/ ünsüzü ile ilgili değişmeler

BTA'da /h/ ünsüzü ile ilgili sık görülen değişmelerden birisi, h> ḥ değişmesidir. Alınma kelimelerin aslında bulunan /ḥ/ ünsüzü, BTA'da çoğunlukla korunur. BTA'da yaygın bir ses olması nedeniyle bu ünsüzün, analoji yoluyla bazı alınma kelimelere ve ses yansımalı kelimelere de geçtiği görülmektedir: *ḳeḥrimí (ar. ḳahr) (18-29), büḥtenḱar (Ar. buhtān) (17-195), külleḥiyelí (f. kulāh) (17-313), ḳáḥveye (Ar. ḳahve) (3-92), ḥínto (Ar. hinto) (3-128); ḥav ḥav (14-393).*

zaḫire (ar. zaḫîre) (8-1) örneğinde de alınma kelimenin aslında bulunan /ḫ/ ünsüzünün /ḥ/'ye değiştiği görülmektedir.

/ḫ/ ünsüzünün yaygınlığı nedeniyle bu ses, aslı /ḥ/ ve /h/'li olan bazı kelimelere analoji yoluyla geçmektedir: *ḫınna (Ar. ḥinnāʿ) (9-39); v̇aḫ (Ar. vāh) (17-227), ḫışırları (1-40).*

BTA'daki yaygın değişmelerden birisi de alınma kelimelerde görülen h>y değişimidir: *İbrayim (İbr. İbrahim) (7-1), cevayir (Ar. cevāhir) (17-521), feymí*

(Ar. fehm) (17-155), Veybe'ydi (Ar. vāhibe) (14-380), zäyirlendi (Far. zehr) (4-96), Zėyra (Ar. zehrā) (2-52).

2.5.5.2. /ŋ/ ünsüzü ile ilgili değişmeler

/ŋ/ ünsüzü Türk dilinin çeşitli lehçe ve ağızlarında varlığını sürdürmekle birlikte ŋ>n, ng, g, ğ, v, y gibi farklı gelişme yönleri de göstermiştir. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi yazı dillerinde gelişme yönü ağırlıklı olarak /n/ yönünde iken, Türk dilinin doğu ve kuzey lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarının büyük bir kısmında gelişme /ŋ/ ünsüzünün korunması yönünde olmuştur.[127]

/ŋ/ ünsüzünün gösterdiği gelişme yönleri Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasında da fonetik ölçütlerden birisi durumundadır.[128] Batı grubu ağızları /ŋ/ ünsüzünü koruma eğiliminde iken, Kuzeydoğu ve Doğu grubu ağızlarında söz konusu ünsüz çoğunlukla diş n'sine dönmüş veyahut ŋ>ng, g, ğ, v, y yönünde bir gelişim göstermiştir.

ŋ>y değişmesi ŋ>ğ>y şeklinde gelişen bir akıcılaşma hadisesidir.[129] Bu değişme Türkiye Türkçesi ağızlarında sınırlı ve coğrafi olarak birbirinden uzak sahalarda kendisini göstermektedir. Zeynep Korkmaz, bu değişmeyi bir Kıpçak tesiri olarak yorumlamıştır.[130]

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ŋ>y değişmesi örnekleri incelendiğinde, bu değişmenin iki sebebinin olduğu ve bu sebeplere göre Türkiye Türkçesi ağızları içerisinde iki farklı ağız grubu oluşturduğu görülmektedir.[131] Birinci grupta, ŋ>y değişmesi sistemli olarak görülmektedir. İkinci grupta ise sadece ilgi hâlinden önce gelen teklik 2. şahıs iyelik ekinde ŋ>y değişmesi görülmektedir.

---

[127] Ercilasun, a.g.e., s. 119.
[128] Karahan, a.g.e., s. 19.
[129] Leyla Karahan, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında ŋ>y Değişmesi", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı**, Ankara 1999, s. 99-105.
[130] Korkmaz, **BYA**, s. 5.
[131] Karahan, a.g.m., s. 100.

I. Grup

Damak n'si Batı grubu ağızları içerisinde Bartın, Amasra ve Çaycuma ağzı ile İzmit'in Taşköprü ve kısmen Ova ağzında sistemli olarak /y/ ünsüzüne çevrilmektedir.[132] Tirebolu (Giresun) ve Ünye, Perşembe (Ordu) ağızlarında da seyrek olarak bu değişim görülür.[133] ŋ >y değişimine Doğu grubu ağızlarında Urfa merkez ve Ceylanpınar ağızları ile Tuzluca Azerileri ağızlarında tesadüf edilir.[134] Türkiye Türkçesi ağızları dışında ise Afganistan Avşarları ağzında, Karaycada[135] ve Özbek Türkçesi ağızlarında[136] sistemli olarak bu değişme görülmektedir.

Azerbaycan Türkçesi ağızları ve Irak Türkmen ağızlarında da sistemli olarak ŋ>y değişmesine tesadüf edilmektedir. İlgi hâli ekinde, teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik eklerinde ve bunların hâl eklerini alması durumunda ve şahıs eklerinde bu hadiseyle karşılaşılmaktadır.

Irak Türkmen lehçesinde *–In; -Un* ilgi hâli ekleri –iy, -üy, -u şeklinde görülmektedir: *seniy, senu: (senin).*[137] İlgi hâli ekinin /–ü/ ekiyle ifadesi Irak Türkmen lehçesi için karakteristiktir.[138] Burada uzama n sesinin düşmesi sebebiyledir.[139] –nIn/-nUn ilgi hali eklerinin –yIn/-yUn şeklinde görülmesine Karakilse (Erefse kent şivesi), Zengilan (Şatarız ve Ağbis kent şiveleri), Dmanisi, Kardabani, Celilabad (Şıhlar kent şivesi) şivelerinde rastlanır.[140]

Teklik 2. şahıs iyelik eki olarak –y, -Iy, -I, -U; çokluk 2. şahıs iyelik eki olarak -yIz; -yUz; -IyIz; -UyUz eklerine Irak Türkmen lehçesinde[141] [iyelik eklerinde /v/(w) sesinin bulunması Kerkük, /y/ sesinin bulunması ise Tuz Hurmatı için karakteristiktir[142]], Azerbaycan ağızları içerisinde Tebrizin

---

[132] Karahan, a.g.e., s. 21-22.
[133] Karahan, a.g.e., s. 21-22.
[134] Karahan, a.g.e., s. 22.
[135] Karahan, a.g.m., s. 100-101.
[136] Meherrem Memmedli, **Azerbaycan Dilinin Tebriz Dialekti***,* Bakü, 2008, s. 89-90.
[137] **İraq Türkman Lehcesi**, (2004), s. 118.
[138] **İTL**, s. 118.
[139] **İTL**, s. 118.
[140] Meherrem, Memmedli, **Azerbaycan Dili Şivelerinde İsmin Gramatik Kategoriyaları**, Elm, Bakü, 2003, s. 68-69.
[141] İTL, s. 121.
[142] İTL, s. 122.

Akmakaya şivesinde, Ordubad dialektinde, Zengilan, Cabrayıl, Güney Azerbaycanın Urmiya ve İrevan şivelerinde[143] Masis şivelerinde, Sederek ve Cağazir şivelerinde (ilgi, yönelme ve belirtme hallerinde: *çırağıyın, uşağıyın, canıyı vb.*) Alışar şivesinde (bulunma hâlinde: *üzüyde, qoluyda, eliyde, yadıyda vb.*) rastlanır.[144]

Ağcabedi rayonunun Efşar şivesinde teklik 2. şahısta –u eki ünsüzle biten sözlerden sonra ortaya çıkmaktadır: *atu, elu, papağu, ineyu.*[145] Teklik ikinci şahısta –y ekinin gelmesi Halaç, Horasan Türklerinin dialektleri için de karakteristiktir: *bābay, havüy "evin", atay.* [146]

Teklik 2. şahıs iyelik ekinin hal eklerini alması durumunda ŋ>y değişiminin yaşanması Irak Türkmen lehçesinde (*biğiy, biğiyin, biğiye, biğiyde, biğiyden*)[147] ve Urmiye şivesinde görülür: *eriye, eriyi, qızıyın, gızıya, gızıyı*.[148] Bu duruma ayrıca Guba dialektinde[149], Lerik rayonunun çoğu kentlerinde (Göydere, Kelehan, Zövne, Zenonu, Arta vb.)[150] de rastlanır. Teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik ekinin ilgi hali eki alması durumunda damak n'sinin korunması ile birlikte ŋ>y değişiminin de görülmesine Azerbaycan dilinin garp grubu dialekt ve şivelerinde rastlanır (-ŋ+ln > -yln / - ŋlz+ln > -ylz+ln): *eliyiŋ, sürüyüŋ, sajıyın; sürüyüzüŋ.*[151] Teklik 2. şahıs iyelik eki ilgi hali eki aldığında ŋ>y değişiminin yaşanmasına Kazak dialektinde de rast gelinir: *kitabıyın.*[152]

Irak Türkmen lehçesinde teklik ve çokluk 2. şahıs eki, görülen geçmiş zaman ekinden sonra –y şeklinde gelmektedir: *degmemişdiy, bildiy, aldıy; dinnediyiz, qorḫdıyız, köçtüyüz.*[153] Çokluk 2. şahısta işlenen –ylz; -yUz ekine

---

[143] Memmedli, **ADTD**, s. 89.
[144]İTL, s. 121.
[145] Memmedli, **İGK**, s. 121.
[146] Memmedli, **İGK**, s. 121.
[147]İTL, s. 121.
[148] Memmedli, **ADTD**, s. 92.
[149]R. E. Rüstemov, **Quba Dialekti**, Elm, Bakı, 1961, s.122.
[150]Binnetova, Gültekin, *Azerbaycan Dilinin Lerik Rayonu Şiveleri*, Yayımlanmamış Doktora tezi, 2002, s. 60.
[151] Memmedağa Şireliyev, R.E. Rüstemov, **Azerbaycan Dilinin Garb Grubu Dialekt ve Şiveleri**, Bakü, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, s. 82-84.
[152]Memmedağa Şireliyev, **Bakı Dialekti**, Bakü, Elm, 1957, s. 62.
[153]İTL, s. 190-191.

Azerbaycan Türkçesi Şerur (ancak Sederek ve Cağazır kent şivelerinde) ve Masis ağızlarında rastlanmaktadır.[154]

/-y/ şahıs eki Azerbaycan dilinin Lenkeran ve Celilabad şivelerinde de görülür. Fakat Irak Türkmen lehçesinden farklı olarak /–y/ şahıs ekine söz konusu şivelerde teklik 2. şahısta değil, çokluk 1. şahısta rast gelinir.[155]

II. Grup

Orta ve Güney Anadolu Bölgesi ile bunlara komşu bazı yörelerin ağızlarında teklik II. şahıs iyelik ekindeki ñ ünsüzü, ilgi hâli ekinden önce y'ye çevrilmektedir: babayıŋ <babaŋıŋ (Adana), saçlarıyıŋ <saçlarıŋıŋ (Afyon), neneyiŋ <neneŋiŋ (Çankırı), eviyiŋ <eviŋiŋ (Gaziantep), canıyıŋ <canıŋıŋ (Kahramanmaraş), canıyıŋ <canıŋıŋ (Kayseri), mayıŋ <maŋıŋ (Kırşehir), avcıyıŋ <avcıŋıŋ (Konya), babayıŋdır <babaŋıŋdır (Malatya), anayıŋ < anaŋıŋ (Nevşehir), boynuyuŋ <boynuŋuŋ (Niğde), duşmanıyıŋ <duşmanıŋıŋ (Sivas), babayiŋ <babaŋiŋ (Tunceli), döşüyüŋ< döşüŋüŋ (Yozgat).[156]

BTA'daki Durum

ŋ>y değişmesinin yaygın ve sistemli görüldüğü yerlerden birisi de BTA'dır.[157]

BTA'da ŋ>y değişmesinin sistemli olarak görüldüğü durumlar maddeler hâlinde şu şekilde sıralanabilir:

- Teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik ekleri ve iyelik kökenli şahıs ekleri
- İlgi hâli ekinden önce gelen teklik 2. şahıs iyelik eki
- Teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimi
- Ünlü ile biten kelimelere gelen +nIn/+nUn ilgi hâli eki

[154]İTL, s. 191.
[155]İTL, s. 191.
[156] Karahan, a.g.m., s. 101.
[157] BTA'da ŋ>y değişmesi ve bir ileri aşama olarak ŋ>y>Ø, /y/ ünsüzünün düşmesi ve hece kaynaşması yoluyla ünlü uzamalarının meydana gelmesi, bu ünsüzünün inceltici tesiriyle kalınlık-incelik uyumunun bozulması gibi birçok ses hadisesine yol açmıştır. Ayrıntılı örnekler için; Bkz. S.B.1.3.2.1.; S.B.1.3.2.2. ve S.B.1.6.1.4.12.

- Bazı kelime kökleri

Teklik 2. şahıs ekinde: *terkledi (terkledin > terklediy > terkledi) (16-13), ḳaçırttı (ḳaçırttın > ḳaçırttıy > ḳaçırttiy > ḳaçırttı) (1-85), aparidi (aparidin > aparidiy > aparidi) (1-122), yidi (yidin > yidiy > yidi) (1-123), oldi (oldun > olduy > oldıy > oldiy > oldi) (2-99), ḳucagımdaydi (ḳucagımdaydın > ḳucagımdaydıy > ḳucagımdaydiy > ḳucagımdaydi) (2-159), işti (iştin > iştiy > işti) (2-219), buyuḫti (buyuḫtun > buyuḫtuy > buyuḫtıy > buyuḫtiy > buyuḫti) (3-97), çıḫarttı (çıḫarttın > çıḫarttıy > çıḫarttiy > çıḫarttı) (3-129)*

Teklik 2. şahıs iyelik ekinde: *Babaydı (19-4), aray (19-108), tarlay (8-17), Ḳafay (19-134), näyidi (näyindi > näyiydi > näyidi) (19-14), Göziden (Gözünden > Gözüyden > Göziyden > Göziden) (2-161), yanida (yanında > yanıyda > yaniyda > yanida) (2-71); dayi (dayın > dayıy > dayiy > dayi) (1-69), dami (damın > damıy > damiy > dami) (1-90), tapi (tapın > tapıy > tapiy > tapi) (1-152), küçügi (küçügün > küçügüy > küçügiy > küçügi) (19-46), sözi (sözün > sözüy > söziy > sözi) (1-36), işi (işin > işiy > işi) (1-58), Keteni (keteniñ > keteniy > keteni) (1-148), äli (äliñ > äliy > äli) (1-148), Oḫur yazari (oḫur yazarın > oḫur yazarıy > oḫur yazariy > oḫur yazari) (2-148), gözi (gözün > gözüy > göziy > gözi) (2-162), yattıgı (yattıgın > yattıgıy > yattıgiy > yattıgı) (3-158), göyni (göynün > göynüy > göyniy > göyni) (4-55), köynegi (köynegin > köynegiy > köynegi) (7-32).*

Çokluk 2. şahıs eki: *Hardaydiyız (hardaydınız > hardaydıyız > hardaydiyız) (17-225), utanmadiyız (utanmadınız > utanmadıyız > utanmadiyız) (9-27), vėrmeseyiz (vėrmesenіz > vėrmeseyiz) (2-47), aldiyız (aldınız > aldıyız > aldiyız) (3-84), ėttiyiz (ėttinіz> ėttiyiz) (9-27), ḳalmidiyız (ḳalmidınız> ḳalmidıyız > ḳalmidiyız) (8-10).*

Çokluk 2. şahıs iyelik eki: *arḫayız (arḫanız > arḫayız) (14-132), Anayız (Ananız > Anayız) (17-366), adamiyızdır (adamınızdır > adamiyızdır) (2-199), ḫaliyız (ḫalmız > ḫalıyız > ḫaliyız) (9-55), Ėviyiz (Ėviniz > Ėviyiz) (9-174),*

tífenkleriyiz (tífenkleriŋiz > tífenkleriyiz) (14-134), zėyratiyız (zėyratmız > zėyratıyız> zėyratiyız) (14-371), ogluyuz (oglumuz > ogluyuz) (3-93), ǵomüyuz (ǵomumuz > ǵomuyuz > ǵomüyuz) (14-68), çocuguyuz (çocugumuz > çocuguyuz) (14-367), izmayızı (izmamızı > imzayızı) (1-160), çayiyızı (çaymızı > çayıyızı > çayiyızı) (2-47), avradiyızı (avradmızı > avradıyızı > avradiyızı) (9-58), derdiyizi (derdiŋizi > derdiyizi) (11-21), ayaḫlariyızı (ayaḫlarıŋızı > ayaḫlarıyızı > ayaḫlariyızı) (14-367), keremetiyizi (keremetiŋizi > keremetiyizi) (4-27), yėmegiyizí (yėmegiŋizí > yėmegiyizí) (14-375), Yasin'iyizí (Yasin'iŋizí > Yasin'iyizí) (14-375), Dedeleriyizí (Dedeleriŋizí > Dedeleriyizí) (16-1), gėçmişleriyize (gėçmişleriŋize>gėçmişleriyize) (5-52), ācıgiyıza (ācıgımıza > ācıgıyıza > ācıgiyıza) (9-60), başiyıza (Başmıza> Başıyıza> Başiyıza) (17-335), ḳucagiyıza (17-366), Ėviyize (Ėviŋize > Ėviyize) (19-46), terefiyizde (terefiŋizde > terefiyizde) (1-64), işiyiz (işiŋiz > işiyiz) (2-128), Äliyizde (Äliŋizde > Äliyizde) (14-133), babayızın (babaŋızın > babayızın) (14-390), çocugiyızın (çocugumuzun > çocuguyuzun > çocugıyızın > çocugiyızın) (14-748), gözüyüzün (gözüŋüzün > gözüyüzün) (9-60), ḳavudiyızdan (ḳavuduŋuzdan > ḳavuduyuzdan > ḳavudıyızdan > ḳavudiyızdan) (17-225).

<u>İlgi hâli ekinden önce gelen teklik 2. şahıs iyelik ekinde:</u> *Dayiyın (Dayımı > Dayıyın > Dayiyın) (9-133), Caniyın (Canmı > Canıyın > Caniyın) (14-535), ḳardaşiyın (ḳardaşmı > ḳardaşıyın > ḳardaşiyın) (4-113), uşagiyın (uşagmı > uşagıyın > uşagiyın) (9-163), ḳızi̯in (ḳızmı > ḳızıyın > ḳızi̯in) (1-128).*

<u>Teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hâli eki almış şekillerinde:</u> *miye (ben+ge>beŋe>meŋe>meye>miye) (1-71), siye (sen+ge>seŋe>seye>siye) (1-97).*

<u>Ünlü ile biten kelimelere gelen +nIn/+nUn ilgi hâli eki:</u> *Ḳapı̆yın (19-118), Bırayın (11-23); Emine'yin (1-115), Äskiyin (19-13), Kıyzė'yin (4-35), camiyin (4-*

76); ķuzuyun (3-144), İbraąamo'yun (14-60), Ḫelilo'yun (14-226), Cımo'yun (14-233), Flüto'yun (16-111); örtüyün (2-115), sürüyün (14-552), köprüyün (16-51).

Kelime köklerinde: göyül (ET. köŋül) (11-16), piyarın (ET. bıŋar) (4-82), köynegí (E.T. köŋlek) (7-30).

/ŋ/ ünsüzünün /y/ sesi dışında başka gelişme yönleri de takip ettiği görülmektedir: *(ŋ>n) gönülde (7-5), (ŋ>g) ögünnen (7-10); (ŋ>ng) yėngi (7-30), yėngişten (1-105), (ŋ>g) Yalagız (4-129), Yalagız (4-131).*

Teklik 2. şahıs eki[158] ve iyelik kökenli teklik 2. şahıs iyelik eki Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöresi ağızlarında /–n/ şeklindedir[159]: *aḫlın, baban (DA); ķarın, ķolunun, (ÇÇA) / dağladın, düştin (DA); yaptın, tutmassan (ÇÇA).* Çokluk 2. şahıs eki[160] ve iyelik kökenli çokluk 2. şahıs iyelik eki ise /–z/ şeklindedir. Nadiren –n'li şekiller de görülür[161]: *düştüz, gömdüz (DA); vermediz, öldüz (ÇÇA) / biriz, evize, (DA); üçüz, hepiz (ÇÇA).* Böylelikle BTA, ŋ>y değişmesi bakımından Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yörelerinden ayrılarak, Azerbaycan ve Irak Türkmen ağızlarının da dâhil olduğu birinci grupla birleşmektedir.

2.5.5.3. ş>j değişmesi

BTA'da yaygın olarak görülmez. Tespit edilen tek örnek şahsi konuşma özellikleri ile ilgilidir: *ij (6-6).*

2.5.5.4. ğ>ḫ değişmesi

Bu ses değişmesi ile ilgili olarak tespit edilen örnekler BTA için kesindir: *Yaḫ (14-709), saḫ (17-19).*

---

[158] Erten, a.g.e., s. 34.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 89.
[159] Erten, a.g.e., s. 44.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 104.
[160] Erten, a.g.e., s. 45.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 105.
[161] Erten, a.g.e., s. 35.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 89.

2.5.5.5. s>ẖ değişmesi

Tespit edilen örnekte söz konusu ses değişiminin uzak benzeştirme yoluyla gerçekleştiği görülmektedir: *ẖırẖız (7-11).*

2.5.5.6. v>g̱ değişmesi

Bir alınma kelimede görülmektedir: *cog̱aP (Ar. cevāb) (2-47).*

2.5.5.7. n>r değişmesi

Tespit edilen tek örnek BTA için kesindir: *ersesíne (< ense) (9-181).*

2.5.5.8. r>l değişmesi

BTA'da bu ses değişimi ile ilgili olarak, genellikle ilerleyici yöndeki uzak benzeştirmelerin neticesinde ortaya çıkmış örnekler görülmektedir: *ḳárel (2-55), bulg̱ul (2-131), zerel (12-51).*

güleşmág̱e (3-61) örneğinde, "güreş-" fiilinde görülen r>l değişmesi BTA için kesindir.

2.5.5.9. l>r değişmesi

BTA'da birkaç örnekte görülmektedir: *dägir (1-150), Allavekir (2-115), Ferç (3-25), musruman (10-35).*

2.5.5.10. l>n değişmesi

BTA'da tespit edilen örneklerde bir araya gelen /y/ ve /l/ ağız akıcılarından /y/ sesinin, yanında burun akıcısı olan /n/ sesini tercih ettiği görülmektedir: *nėynī (ne + eylī > neylī) (16-128), göynü (göŋlü > göylü > göynü) (1-128).*

2.5.5.11. n>l değişmesi

laylonu (İng. nylon/Türk. T. naylon) (13-24) örneğinde görülen ses değişmesi gerileyici yönde bir uzak benzeştirme neticesinde meydana gelmiştir.

2.5.6. Diğer değişmeler

Bu ses değişmelerinin bir kısmı benzeştirme bir kısmı da aykırılaşma neticesinde oluşarak, BTA'da birkaç örnekle sınırlı kalmıştır ve yaygın değildir.

y>v: köv (Far. kūy) (13-13), Güve (Far. gūyā) (1-138).

m>v: vercimeK (Far. merdumek) (19-102).

m>n: ḳonşu (5-15), Hindi (8-4), Şindi (11-7), indi (14-391), nermí (19-1).

d>c: címcígí (4-58).

2.6. Ünsüz Benzeştirmesi

İçseste yan yana bulunan veyahut komşu kelimelerin ön ve son sesleri konumundaki iki ünsüzden birinin kendisine yakın boğumlanma niteliği taşıyan öteki tarafından tamamen ya da kısmen benzeştirilmesi hadisesidir.[162] Benzeştirme, ya diş-dudak sesleri ile dudak sesleri, dudak sesleri ile diş sesleri, ya da diş-dişeti ve ön damak sınırı arasındaki bölgede

[162]Korkmaz, **NYA**, s. 92-93.

boğumlanan ünsüzler arasında olmaktadır.[163] Ünsüz benzeştirmelerinde en büyük pay /n/,/l/ ünsüzlerindedir.[164]

BTA'da tespit edilen ünsüz benzeştirmeleri nispeten çeşitlilik arz eder. Bu hadisede, /n/ ve /l/ ünsüzleri başta olmak üzere sızıcı /s/ ve akıcı /m/ ünsüzlerinin büyük payı olduğu görülmektedir.

Yörede benzeştirme hadisesi, yakın ve uzak benzeştirme şeklinde görülmektedir. Örneklerin çoğu yakın benzeştirme ile ilgili olup bunlar da tam ve yarı benzeştirme şekillerinde, ilerleyici ve gerileyici yönlerde kendisini göstermektedir.

2.6.1. Yakın Benzeştirme

2.6.1.1. Tam Benzeştime

2.6.1.1.1. İlerleyici Benzeştirme

2.6.1.1.1.1. -nd->-nn- benzeştirmesi

Sonu /n/ ile biten isimlerle zamir n'si alan isimlere, çıkma ve vasıta hâli ekleri geldiğinde ek başındaki /d/ ünsüzü bu ses tarafından benzeştirilir. BTA'da bu benzeştirme hadisesi kurallaşmıştır. <u>*Çıkma hâli ekinde:*</u> *sıccagınnan (1-6), biçínnen (1-9), ĕvlerinnen (1-17), gälnínnen (1-45), älínnen (1-47), içinnen (1-49), Onnan (1-52), mennen (1-79), altınnan (1-81), ḫuyunnan (1-91), gidennen sora (1-104), Şekerpėncerinnen (1-121), yėngelıgınnen (1-131), sennen (2-39), Almannan (2-86), mınnan (2-86), alannan (2-93), Mınnan (2-123), bitennen sora (2-129), suviyannan sora (2-130), gidennen sora (2-178), atınnan (3-60), O annan bı yannan (3-158), Mennen (4-31),ellerínnen (4-32), Ölennen sora (4-41), ḫatınnan (4-78), Ḳoyŭnnan (5-4), ögünnen (7-10), Onnan (10-38), Südünnen (1-10),*

[163]Korkmaz, **NYA**, s. 93.
[164]Ercilasun, a.g.e., s. 125.

altınnan (1-81); Vasıta hâli ekinde: *özlerinnen (1-16), özünnen (1-85), parasınnan (1-87), Ḳazannan (1-91), mennen (2-33), onnan (2-124), Ḥásennen (3-4), Sennen (3-123), Oğlannan (3-144), dırnağınnan (7-36), sözünnen (9-43), malınnan (9-133), savannan (10-59), Bınnan (12-79), zorunnan (13-7), atınnan (16-4), Sazınnan (16-124), ḳanınnan (17-487).*

2.6.1.1.1.2. -nl->-nn- benzeştirmesi

Sonu /n/ ile biten kelimelere /l/ ile başlayan ekler geldiği zaman (çokluk eki –lAr; -isimden isim yapan ek –lIk/-lUk ve –lI/-lU; çokluk 3. şahıs eki –lAr) ek başındaki /l/ ünsüzü, /n/ sesine değişmektedir: *bınnar (1-8), Onnarı (1-12), mınnar (3-122), ayvannar (3-147), Günner (11-15), vurannar (17-487), yannarına (14-392); İnsannıḫ (15-85), pėrişannıḫ (1-126); alsınnar (2-65); ḳannım (3-138), däliḳannıydı (9-76), nişannıyıḫ (11-34).*

Bazen de kelime köklerinde bu benzeştirme hadisesi meydana gelmektedir: *ḳaranmuḫ (1-60), annaşamadıḫ (1-104), annamidılar (3-14).*

2.6.1.1.1.3. -lr->-ll- benzeştirmesi

Sonu /l/ ile biten fiillerin teklik ve çokluk 1. şahıs geniş zaman çekimlerinde, orta hece ünlüsü konumuna gelen zaman eki ünlüsü düşer. Böylelikle bir araya gelen /-lr-/ ünsüz çifti, ünsüz benzeştirmesi neticesinde /-ll-/ olur: *öllem (ölürem>ölrem>öllem) (2-222), gellem (gelirem>gelrem>gellem) (3-190), ollam (oluram>olram>ollam) (17-475), bulabíllemse (bulabíliremse> bulabílremse>bulabíllemse) (14-119).* Bu benzeştirme hadisesi Azeri ve Terekeme ağızlarında da görülmektedir.[165]

[165]bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 128.

2.6.1.1.1.4. -ld->-ll- benzeştirmesi

BTA'da, tek bir örnekte karşılaşılmaktadır: *yallattı (E.T. alda- / aldat- > yaldat- > yallat-) (4-68).*

2.6.1.1.1.5. -ps->-pp- benzeştirmesi

BTA'da "hep" kelimesine teklik 3. şahıs eki getirilmesi ile meydana gelen "hepsi" kelimesinde görülen bir benzeştirme hadisesidir:[166] *heppí (1-41).*

2.6.1.1.2. Gerileyici Benzeştirme

2.6.1.1.2.1. -lr->-rr- benzeştirmesi

/l/ ile biten fillerin ve bil- yeterlik birleşik fiilinin geniş zaman çekimlerinde birinci şahıslarda ortada kalan zaman eki ünlüsü vurgusuzluk nedeniyle düşmekte ve yan yana gelen /-lr-/ ünsüzleri /-rr-/'ye değişmektedir: *arram (alıram > alram > arram) (14-66), atabírrem (atabílirem > atabílrem > atabírrem) (14-161), örremse (ölüremse > ölremse > örremse) (14-571), gerrem (gelirem > gelrem > gerrem) (17-584).* Bir örnekte de söz konusu benzeştirme hadisesi üçüncü şahısta gerçekleşmektedir. Fakat burada benzeştirme hadisesinin oluşum süreci bir ulama neticesinde başlamıştır: *ḳarr‿a (ḳalır ha>ḳalır‿a) (10-8).*

2.6.1.1.2.2. -rl->-ll- benzeştirmesi

Fiillerin geniş zaman çokluk 3. şahıs çekiminde, zaman eki ünsüzü /r/ şahıs eki ünsüzü /l/ tarafından benzeştirilir: *alıllarsa (2-65), vėriller (2-213),*

[166]Söz konusu benzeştirme örneği için; Bkz. Özçelik, a.g.e., s. 54.

çıḫadıllar (2-223), dögeller (9-130), çalıllar (16-120), diyeller (17-370). Benzer şekilde bildirme eki, çokluk 3. şahıs eki kabul ettiği zaman da bu hadise gerçekleşmektedir: *Bölüttüller (3-123), ḫissediller (4-106), ajdıllar (15-72), gälmediller (16-95), yazardıllar (16-119).*

Duyulan geçmiş zaman eki –Ip/-Up'a gelerek ona kesinlik anlamı katan –tIr/-tUr ekleri de çokluk 3. şahıs eki aldığında bu benzeştirme hadisesi meydana gelmektedir: *diyittiller (3-53), atıttıllar (3-83), oyuttullar (3-148), ḳoyuttullar (3-148), ḳırdırıttıllar (3-156), dolduruttullar (3-156), töküttüller (3-160), alıttıllar (3-162), emziritiller (3-162), yatırıttıllar (3-184), gäliptiller (8-22), ayırıttıllar (10-81).*

Bazen söz konusu benzeştirme hadisesi neticesinde meydana gelen /-ll-/ ünsüz çiftinin tekleştiği görülmektedir (bkz. S.B.2.9.): *ḳaynadıptılar (2-46), yıġılıptılar (2-59).*

2.6.1.1.2.3. -ls->-ss- benzeştirmesi

/l/ ile biten fiillerin emir çekimlerinin üçüncü şahıslarıyla şart çekimlerinde meydana gelen bir benzeştirmedir.[167] BTA'da bir örnekte tespit edilmiştir: *ossun (< olsun) (17-511).*

2.6.1.1.2.4. -zs->-ss- benzeştirmesi

Geniş zamanın olumsuz çekiminde; geniş ve şimdiki zamanın şart çekiminde görülen bir benzeştirmedir:[168] *alısıssa (1-159), diyersisse (2-56), gätirmessense (3-60), ėdemessen (3-60), vėrmesse (3-104), gidemessen (3-151), ḳomassan(3-151).*

[167]Azeri ve Terekeme ağızlarında görülen örnekler için; Bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 128.
[168]Urfa merkez ağzında tespit edilen örnekler için; Bkz. Özçelik, a.g.e., s. 55.

2.6.1.1.2.5. -tc->-cc- benzeştirmesi

Bir alınma kelimede, orta hece ünlüsünün düşmesi neticesinde yan yana gelen ünsüzler arasında bir benzeştirme hadisesinin meydana geldiği görülmektedir: *Ḫecce (Ar. ḫadīce) (2-42).*

2.6.1.1.2.6. -ts->-ss- benzeştirmesi

Bazen iç seste, bazen de komşu kelimelerin ilk ve son ünsüzleri arasında meydana gelen bir benzeştirmedir: *gèssín (1-8), ḳabul ̮èssín (7-15), gès söle (1-36), gès sor (1-154).*

2.6.1.1.2.7. -pt->-tt- benzeştirmesi

Duyulan geçmiş zaman eki –Ip/-Up'a gelerek ona kesinlik anlamı katan –tIr/-tUr eklerindeki /t/ ünsüzünün, zaman eki ünsüzü /p/'yi benzeştirdiği görülmektedir. Bu benzeştirme türü BTA'da yaygındır: *vèrittíller (2-108), èdittile (2-111), yıġıttıla (2-112), diyittíller (3-53), atıttıllar (3-83), oyuttullar (3-148), ḳoyuttullar (3-148), ḳırdırıttıllar (3-156), dolduruttullar (3-156), töküttüller (3-160), yatırıttıllar (3-184), ölüttür (3-195), ayırıttıllar (10-81), ḳalmiyıttır (11-16).*

2.6.1.2. Yarı Benzeştirme

2.6.1.2.1. İlerleyici benzeştirme

2.6.1.2.1.1. -md->-mn- benzeştirmesi

Bu benzeştirme hadisesinde bir nazallaştırma söz konusudur. BTA'da sonu /m/ ünsüzü ile biten isimlere çıkma ve vasıta hâli ekleri gelmesi

durumunda bu benzeştirme hadisesi meydana gelmektedir. *Çıkma hâli ekinde:* *älimnen (1-85), aḫşamnan (2-195), ėvimnen (9-160), Ḳorhumnan (10-5), arḫamnan (10-14), Başımnan (13-9), anamnan (19-2), içimnen (17-3), göynümnen (17-3), Ersemnen (17-216);* *Vasıta hâli ekinde:* *Bacımnan (6-10), dayımnan (9-23), Kimnen (9-61).*

2.6.1.2.2. Gerileyici benzeştirme

2.6.1.2.2.1. -nb->-mb- benzeştirmesi

Dudaksılaşma yönünde bir ünsüz benzeştirmesidir. BTA'da birkaç örnekte görülmektedir: *ḳember (Ar. ḳanber) (7-5), ʿembarları (Far. anbār) (7-6), Pambuḫçuluḳ (Far. panbuḳ) (10-47).*

2.6.1.2.2.2. -md->-nd- benzeştirmesi

Dişsileşme yönünde bir ünsüz benzeştirmesidir. "Şimdi" kelimesinde görülen bu benzeştirme hadisesi, BTA için kesindir: *Şindi (11-7)/indi (2-209), Hindi (1-75).*

2.6.2. Uzak Benzeştirme

Aralarında bir veya birkaç ses olduğu hâlde iki ünsüzden birinin, diğerinin tesiri altında kalarak değişmesidir.[169] BTA'da birkaç örneği görülmektedir: *ḫırḫız (ḫ-s>ḫ-ḫ) (12-30), Laylonu (n-y>l-y) (3-148), nėynim (y-l>y-n) (13-31), bulḳul (l-r>l-l) (2-131), címcígí (c-d>c-c) (4-58).*

Azeri ve Terekeme ağızlarının en karakteristik ses hadiselerinden biri olan b>m değişmesinde de uzak benzeştirmelerin rolü vardır.[170] Nitekim bu

[169]Ercilasun, a.g.e., s. 130.
[170]Ercilasun, a.g.e., s. 130.

akıcılaşma hadisesi, BTA'nın da en tipik özelliklerinden birisidir (bkz. S.B.2.5.3.2.1.). Konuyla ilgili açıklama ve örnekler ilgili bahiste etraflıca verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

2.7. Aykırılaşma (Benzeşmezlik)

Boğumlanma noktaları birbirinin aynı veya birbirine yakın bulunan iki ünsüzden birinin bazen boğumlanma noktasını değiştirerek diğerine göre farklılaşmasıdır.[171] Aykırılaşan ünsüzler yan yana bulunabileceği gibi farklı hecelerde de bulunabilirler.

BTA'da tespit edilen aykırılaşma örnekleri akıcı-sızıcı ünsüzlerdeki değişmeler ve tonlu-tonsuz uyumsuzlukları şeklinde iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bazı örneklerde alınma kelimelerde bulunan akıcı /r/, /m/ ve /n/ ünsüzlerinin tekrarını önlemek amacıyla aykırılaşmaya gidildiği görülmektedir: *ḳárel (Ar. ḳarār) (2-55), zerel (Ar. zarar) (12-51), nermí (Ar. mermī) (19-1), vercimeK (Far. merdumek) (19-102), tendür (Ar. tennūr) (10-46).*

Bir de Türkçe kelimede bu tür aykırılaşma görülmektedir: *güleşmáge (3-61).*

BTA'da akıcı /r/, /n/ ve /y/ ünsüzlerinden sonra vasıta hâli eki –lAn geldiğinde ek başındaki ünsüz önce -rl->-rn-//-yl->-yn-, daha sonra da -rn->-rd-//-yn->-yd- aykırılaşmalarına uğrar: *zordan (zorlan>zornan>zordan) (2-44), şėlerden (şėlerlen> şėlernen> şėlerden) (1-73), ʿEmceyden (< ʿEmceylen < ʿEmceynen>ʿEmceyden) (11-34).*

Bazen de önce benzeştirme sonra aykırılaşma hadisesi meydana gelmektedir: *ondara (onlara>onnara>ondara) (3-8), Mındar (mınlar>mınnar>mındar) (14-87)*. Bazen de iki aykırılaşma art arda gelmektedir: *elden (ellen>elnen>elden) (3-103).*

Türkçe kelimelerde yan yana gelen ünsüzler, ünsüz uyumu gereği ton bakımından birbirlerine uyumludurlar. Zaman zaman bu uyumun dışına çıkılması aykırılaşmaların görüldüğü bir diğer noktadır. Tonlu ünsüzlerden

[171]Ercilasun, a.g.e., s. 130.

sonra gelen isimden isim yapan +çl/+çU ekinin yalnızca tonsuz şeklinin bulunması bu bağlamda bir aykırılaşmaya yol açmaktadır: *yolçu (1-3), yardımçı (2-38), altınçıya (2-89), Biçínçíler (3-8), bızavçılar (14-658), lojmançılara (4-75), cıllıcavçı (7-44), yalançı (11-29), Bedelçiyi (18-10), ḫarmançıyı (18-10), Tırpançı (18-27), Naḫırçılar (14-658).* BTA'da ünsüz uyumsuzluğu ile ilgili diğer aykırılaşmalar şunlardır: *ʿesgere (14-361), Nėvsiní (17-530), Hanḳı (17-525), Külünçe (1-23), Anḳara'ya (14-561), bibsínden (19-146), durmazsa (3-49), özkü (17-680).*

Bu iki şekil dışında çok fazla görülmeyen ünlü-ünsüz aykırılaşmaları da vardır. Bu örneklerde yuvarlak ünlülerin yanında dudak ünsüzlerinin oluşmakta direndikleri görülür.[172] Bunlar, sonradan yazı dilinde /v/'li şekilleri görülen; /g/'li eski şekillerin devamı olan örneklerdir[173]: *dögüş (> dövüş) (19-168), dögdü (> döv-) (1-58), öge (> üvey) (2-59), sögdü (> söv-) (9-27), ügüdemidi (> övüt-) (2-19), gögerçin (> güvercin) (yd), ögün- (> övün-) (yd).* Benzer bir aykırılaşma, bir alınma kelimede görülmektedir. Buradaki aykırılaşma alınma kelimenin aslî şeklini devam ettrimesinden ibarettir: *nusḳaya (Ar. nusḫa/Türk.T. muska) (14-495).*

tekyeye (Ar. tekye/Türk.T. tekke) (15-48) örneğinde alınma kelime aslî şeklini korumuştur ve bu yazı diline göre bir aykırılaşmadır.

2.8. Ünsüz İkizleşmesi

İçseste iki ünlü arasında bulunan bazı ünsüzlerin boğumlanmalarındaki tekrarlanmayı gösteren bir ses hadisesidir.[174] Türkiye Türkçesi ağızları içerisinde Doğu grubu ağızlarında yaygın olarak görülmektedir.

---

[172]Gemalmaz, a.g.e., s. 215.
[173]Gemalmaz, a.g.e., s. 215.
[174]Korkmaz, **NYA**, s. 102.

Ünsüz ikizleşmesinin başlıca sebeplerinden birisi de vurgudur. İkizleşmelerin çoğunlukla iki heceli, ilk hecesi açık ve ikinci hecesi vurgulu olan kelimelerde meydana gelmesi de dikkati çeken bir diğer husustur.

Diğer bir faktör; /z/, /ş/, /s/, /r/ gibi sızıcı ünsüzlerin boğumlanma etkileridir. Dil, sızıcı olmaları yüzünden ötekilere bakarak daha bol sesli sayılan bu ünsüzlerin boğumlanma hareketlerini ikileştirmek yoluyla onları dayanıklılık yönünden patlayıcılara yaklaştırmaktadır.[175]

Ünsüz ikizleşmesi hususunda Azerbaycan sahası ileri bir durumdadır. BTA'da da ünsüz ikizleşmesi hadisesine sıkça rastlanır ve ikizleşen ünlüler çok çeşitlidir. Çoğunlukla /ş/, /z/, /p/, /k/, /ķ/, /m/, /r/, /c/; bunun yanı sıra /l/, /d/, /t/, /n/, /b/, /ç/, /s/ ünsüzlerinin ikizleştiği görülür.

Ünsüz ikizleşmelerine kelimenin anlamı kuvvetlendirilmek istendiğinde ve ünlem niteliğinde olan bazı kelimelerde de tesadüf edilmektedir: *amman yamman (9-34), Yazzıḫ (14-351).*

säkkiz (1-158), ikki (3-122), doķķuz (6-10), yėddi (1-44), ottuz (7-33), seķķelleń (4-29), küççüg (17-65) gibi ikizleşmeler eski metinlerde de görülen ikizleşmelerdir.

Ses yansımalı kelimelerde de ünsüz ikizleşmesine rastlanmaktadır: *tíffī tíffī (9-54), şırraşır (18-11).*

ḫınna (9-39) örneğinde görülen ikizleşme kelimenin aslî şeklini korumasından ibarettir ve bu ikizleşme yazı diline göredir: *ḫınna (Ar. ḫinnā'/Türk. T. kına) (9-39)*

2.8.1. -ķķ- ikizleşmesi

Azerbaycan sahasına has olan (-ġġ-) ikizleşmesi BTA'da tonsuz şekliyle /-ķķ/ olarak görülmektedir: *seķķetlíḫten (2-102), toķķaçtan (7-38), Feķķet*

[175]Korkmaz, **NYA**, s. 104.

(9-60), saḳḳız (16-80), maḳḳas (17-433), çuḳḳurda (14-232). Feḳḳet ve *çuḳḳur* dışındaki diğer örnekler BTA için kesindir.

2.8.2. -şş- ikizleşmesi

Sızıcı ş ünsüzünün ikizleşmesinde yine en büyük faktör vurgudur[176]: *başşa (17-171), èşşeK (1-90), başşaga (2-9), işşıḫ (3-125), bèşşige (4-91), aşşuga oynimışlar (7-19), delliK dèşşig (7-37), aşşagı (1-78).*

2.8.3. -kk- ikizleşmesi

tekker tekker (9-59), sekkü (14-527).

2.8.4. -zz- ikizleşmesi

tezzeg (1-144), bilezziK (2-61), üzzükten (2-76), tezze tezze (2-168), Razza (Ar. rizā) (17-330), ḳuzzulḳurt (14-717).

2.8.5. -pp- ikizleşmesi

èppèyi (1-149), teppe (4-115), Toppal (10-49), köppükten (16-89), toppuz (17-23), zoppa (17-301), Köppekli'ler (14-420), zıppır (14-670), küppüklere (14-711), sıppısaglam (4-97), Sippisaglam (14-20).

2.8.6. -mm- ikizleşmesi

çammırda (10-21), tämmiz (13-38).

[176]Ercilasun, a.g.e., s. 132.

2.8.7. -rr- ikizleşmesi

Ḳurru (4-45), sırsırra (17-412), şerrefsiz (14-164).

2.8.8. -cc- ikizleşmesi

sıccagınnan (1-6), şişesicce (4-115), accıg (4-118), ʿeccidir (16-39).

2.8.9. -ll- ikizleşmesi

ballaca (3-34), Köselli'de (16-34).

2.8.10. -nn- ikizleşmesi

ḫınna (9-39).

2.8.11. -bb- ikizleşmesi

merḥabba (2-202).

2.8.12. -ss- ikizleşmesi

ḳıssa (14-129).

ḥáyvanını (1-38), dügünne (1-40), yaḫunna (1-60), dammız (1-83), vurruḫ (1-90) gibi ünlü düşmesi neticesinde ve *heppí (1-41), mennen (1-79), yuḫḫa (1-136), Ḫecce (2-42), pammuga (4-85), sümmükler (14-706)* gibi benzeştirme yoluyla

ortaya çıkan ünsüz ikizleşmeleri ilgili bahislerde gösterildiği için buraya tekrar alınmamıştır.

2.9. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi

BTA'da ikiz ünsüzlerin tekleşmesi hadisesi çoğunlukla, alınma kelimelerde iç sesteki çift aslî ünsüzlerden birinin kaybolması şeklinde kendisini göstermektedir. Ünsüz tekleşmesi daha çok /m/, /l/, /y/ gibi akıcı ve /f/, /v/ gibi sızıcı ünsüzlerde görülmektedir: *v̇ala (Ar. vallahi) (1-63), Mizefer (Ar. muzaffer) (17-20), Evelden (Ar. evvel) (1-99), ḳuv̇atma (Ar. kuvvet) (1-114), Allaü̧me (Ar. Allahümme) (5-41), ʿAbaz (Ar. ʿAbbās) (7-13), Aladin (ʿAl āaddin) (19-158), ʿemim (Ar. amm) (17-49), tükenne (Ar. dukkān) (14-142), eme (Ar. ammā) (18-21), SėyiT (Ar. seyyid) (16-75), máḫle (Ar. maḫalle) (15-65), Vesyetim (Ar. vasiyyet) (14-471), ʿemelyet (Ar. ʿameliyyāt) (17-349), eziyet (Ar. eziyyet) (3-35).*

Benzeştirme neticesinde ortaya çıkan ikiz ünsüzlerden birinin düşmesi ile meydana gelen tekleşme örnekleri de bulunmaktadır. Bunlar geçici tekleşmelerdir: *ḳaynadıptılar (ḳaynadıptırlar > ḳaynadıptıllar > ḳaynadıptılar) (2-46), yıgılıptılar (yıgılıptırlar > yıgılıptıllar > yıgılıptılar) (2-59), onar (onlar > onnar > onar) (15-78), Ḳoyunar (Ḳoyunlar > Ḳoyunnar > Ḳoyunar) (14-205), ʿemsiuşagıdılar (ʿemsiuşagıdırlar > ʿemsiuşagıdıllar > ʿemsiuşagıdılar) (14-466), özünen (özünlen > özünnen > özünen) (17-117), yanışım (yanlışım > yannışım > yanışım) (5-55).*

2.10. Ünsüz Düşmesi

BTA'da ünsüz düşmesi çoğunlukla /y/, /r/, /h/ seslerinde görülmektedir.

2.10.1. /y/ düşmesi

Yarı ünlü durumunda bir ünsüz olması dolayısıyla ünlüleşip kaybolması en kolay gelişen ve içseste sık sık düşen bir ünsüz türüdür. [177] BTA'da ön, iç ve son seste /y/ düşmesine rastlanmaktadır.

Belirli bazı kelimelerde önses konumundaki /y/'nin düşmesi Azeri sahasına giren ağızların başlıca hususiyetlerinden birisidir.[178] Bu hadise genellikle dar ünlüler önünde meydana gelmektedir. BTA'da bu hadiseye sıkça rastlanmaktadır: *üregím (1-16), İsife (<Yusuf) (1-152), Üzüne (2-20), üzzükten (2-76), igidi (2-208), uḫarda (3-128), anı (< yanı) (7-45), işmaġın (< yumuşak) (19-80), üskekse (19-100), udum (19-480), ilanı (17-63), itmişti (17-141).*[179]

Kendisinden önceki /e/ ünlüsünü daraltan içsesteki /y/ düşmesi de Azeri sahasına ait bir özelliktir.[180] *Ėle (1-1), bėle (1-27), kėfiye (9-168)* örneklerindeki daralma BTA için kesindir.

BTA'da çok sık rastlanan bir ses hadisesi olan ŋ > y değişimi neticesinde ortaya çıkan /y/ ünsüzünün düşmesi iç ve sonsesteki düşmelerin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Teklik 2. şahıs eki ve iyelik eki olan /y/ düşerek çoğu zaman yanındaki ünlüyü uzatır. *<u>Teklik 2. şahıs eki:</u> başarabíldise (başarabíldiŋse > başarabíldiyse > başarabíldise) (2-208), gätirdise (gätirdiŋse > gätirdiyse > gätirdise) (3-59); terkledī (terkledim > terklediy > terkledī) (16-13), ḳaçırttī (ḳaçırttıŋ > ḳaçırttıy > ḳaçırttiy > ḳaçırttī) (1-85), aparidī (aparidiŋ > aparidiy > aparidī) (1-122), yidī (yidiŋ > yidiy > yidī) (1-123), oldī (olduŋ > olduy > oldıy > oldiy > oldī) (2-99), ḳucaġımdaydī (ḳucaġımdaydıŋ > ḳucaġımdaydıy > ḳucaġımdaydiy > ḳucaġımdaydī) (2-159), iştī (iştiŋ > iştiy > iştī) (2-219), buyuḫtī (buyuḫtuŋ > buyuḫtuy > buyuḫtıy > buyuḫtiy > buyuḫtī) (3-97), çıḫarttī (çıḫarttıŋ >*

[177]Korkmaz, **NYA**, s. 107.
[178]Ercilasun, a.g.e., s. 135.
[179]Azeri sahasına mahsus *üz, ilan, ürek, it-* gibi önseste /y/ düşmesi örnekleri için; Bkz. Ercilasun, a.g.e., 135.
[180]Ercilasun, a.g.e., s. 135.

çıḫarttıy > çıḫarttiy > çıḫarttī) (3-129), yiyeydī (yiyeydiŋ > yiyeydiy > yiyeydī) (4-49), ḳoydi (ḳoyduŋ > ḳoyduy > ḳoydiy > ḳoydī) (4-50), gėtti (gėttiŋ > gėttiy > gėttī) (4-50), gäldī (gäldiŋ > gäldiy > gäldī) (1-85), Gördī (Gördüŋ > Gördüy > Gördiy > Gördī) (3-25). Teklik 2. şahıs iyelik eki: *näyidi (näyiŋdi > näyiydi > näyidi) (19-14), Göziden (Gözüŋden > Gözüyden > Göziyden > Göziden) (2-161), yanida (yanıŋda > yanıyda > yaniyda > yanida) (2-71); dayī (dayıŋ > dayıy > dayiy > dayī) (1-69), damī (damıŋ > damıy > damiy > damī) (1-90), tapī (tapıŋ > tapıy > tapiy > tapī) (1-152), küçügī (küçügüŋ > küçügüy > küçügiy > küçügī) (19-46), sözī (sözüŋ > sözüy > söziy > sözī) (1-36), işī (işiŋ > işiy > işī) (1-58), Ketenī (keteniŋ > keteniy > ketenī) (1-148), älī (äliŋ > äliy > älī) (1-148), Oḫur yazarī (oḫur yazarıŋ > oḫur yazarıy > oḫur yazariy > oḫur yazarī) (2-148), gözī (gözüŋ > gözüy > göziy > gözī) (2-162), yattıgī (yattıgıŋ > yattıgıy > yattıgiy > yattıgī) (3-158), göynī (göynüŋ > göynüy > göyniy > göynī) (4-55), köynegī (köynegiŋ > köynegiy > köynegī) (7-32).*

Bir örnekte de teklik 2. şahıs zamirinin ilgi hâli çekiminde, ŋ > y değişiminin yaşandığı ve /y/ ünsüzünün düşerek burada bir uzamaya yol açtığı görülmektedir: *sänī (4-18)/senī (säniŋ > säniy > sänī) (1-58).*

/y/ düşmesinin uzunluğa yol açtığı diğer örnekler şu şekildedir: *ḫēr̄dí (< Ar. hayr) (2-217), pēḫember (< Far. peyġām-ber) (2-123), Kōlü (< köylü) (16-87).*

Bazı örneklerde /y/ düşmesinin diftonga yol açtığı görülmektedir. Sonu /o/ ile biten isimlerden sonra gelen ilgi hâli ekinin ilk ünsüzü düşer: *Şeroḫun (Şero+ nun > Şero+yun > Şeroḫun) (1-96), Mamoḫun (Mamo+ nun > Mamo+yun > Mamoḫun) (2-10), Misoḫun (Miso+ nun > Miso+yun > Misoḫun) (9-90).*

Sonu /o/ ile biten isimlerden sonra yükleme ve yönelme hâli eki geldiğinde ise koruyucu ünsüz olan /y/'nin düştüğü görülmektedir: *Zıboḫu (< Zıbo+y+u) (4-47), Zeḱḱoḫu (< Zeḱḱo+y+u) (1-90); Cındoḫa (Cındo+y+a) (4-41), Misoḫa (< Miso+y+a) (4-106), Memoḫa (Memo+y+a) (4-112), Ekroḫa (Ekro+y+a) (9-62).*

BTA'da kelime köklerinde, iç ve son seste rastlanan diğer /y/ düşmesi örnekleri şunlardır: *Ḥüsėn (Ar. Hüseyn) (12-42), Rėḥan (Ar. reyhān) (16-35), Siliman (Ar. Süleymān) (4-1), Hedē̄ (< haydi) (2-44), öge (E.T. ögey) (2-59), bugda (< buğday) (1-2), bíşē̄ (< birşey) (1-10), niẹe (< niye) (2-219), neẹe (< neye) (2-214), Göüllerí (Göŋülleri > Göyülleri > Göüllerí) (7-6).*

2.10.2. /r/ düşmesi

BTA'da /r/ düşmesi genellikle son seste görülmektedir. /r/ ünsüzü iç seste genellikle hece sonlarında ve bir ünsüzden önce geldiği zaman düşmektedir: *çıḫadidı (2-12), ḫeşlemez (2-71), ḳopadidılar (2-167), çıḫadidıḫ (2-170), Megemiş (9-111), Sona (12-33), ramoḳ (14-756).*

BTA'da son seste görülen /r/ düşmesi örneklerinin çoğu bildirme eki ile ilgili olanlardır. Bildirme ekinin sonundaki /r/ ünsüzünün düşmesi hadisesi Doğu Oğuz grubu ağızlarının karakteristiklerindendir[181]: *kimdi (1-63), tamamdı (2-50), yoḫtu (2-208), Acıdadı (4-35), ḳızıdı (4-40), olacaḫtı (5-37), ustadımdı (5-50), dayzamdı (9-9), ʿEli Şemdindi (12-4), bırdādı (12-35), ḫōştu (15-86), yanıdadı (16-121), ogludū (19-143), dayĭsıdī (19-143), Arvadıdı (19-144), başsıdı (17-22), sänädí (17-2), ḥelaldī (17-32), tācıdı (17-137), dālidi (19-129), nädí (9-25), avradıdı (9-51), ėvlatımdı (9-52), gözümün ışşıgıdı (9-52), sümmügüdü (2-153).* Bunun dışında kelime köklerinde ve çokluk 3. şahıs eki –lAr'da da /r/ düşmesi görülmektedir: *bi (1-5), ḳede (1-23)/ḳáte (2-28), ege (2-212); ėdittile (2-111), yıgıttıla (2-112), diyiptile (2-221), Darlıdılla (9-11), yėrlísídílle (9-11).*

[181] Ahmet Bican Ercilasun, Irak Türklerinin Dil ve Edebiyatı, Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri, 1987.

2.10.3. /h/ düşmesi

BTA'da ön seste /h/ düşmesi, başka bir kelimeye ulanma durumunda ve düz-geniş ünlülerin yanında gerçekleşmektedir: *bízím‿avamızdan (2-6), gördüḫ‿ā (< ha) (2-16), ā (< ha) (2-22), bír̄‿aftadır (9-233), zor‿a (< ha) (10-47), ḳız‿anı (9-57), Oḫur yazar‿arda (2-148), ala (< al ha) (3-47); ayaḫlanım‿eppí (1-70), baḫ‿ele (1-153), Ḳaḫ‿eme (2-209), baḫag‿ele (2-221), men‿èç (10-42), eperlo (Fr. haut-parleur) (14-326).* Bir örnekte ise yine ulanma hâlinde düz-dar /i/ ünlüsünün önünde /h/ düşmesi görülmektedir: *paramız‿indi (4-117).*

İç seste hece sonunda bulunan /h/ ünsüzü patlayıcı ve akıcı ünsüzlerle karşılaştığında düşer: *MemeT (2-83), sapadan (2-90), ālibèytlerden (14-387), Mamud‿Aga'yı (14-469).* Bir nefes sesi olduğu için, /h/ ünsüzü iç seste hece sonunda olduğu gibi, hece başında da kolayca kaybolabilmektedir.[182] İç seste hece başında bulunan /h/ ünsüzünün düştüğü örnekler şu şekildedir: *şüpelendi (5-48), Türkmenacı'da (15-42), ısala (14-719), ʿelèyisselam (5-43), sebbáḳe (1-11)/Sebbē (< sabaha) (9-205), baḳalı (< pahalı) (2-81), Allaümme (< Allahümme) (5-41), şeerde (< şehir) (3-192); deḳe (daha > dehe) (1-26).*

Bazı alınma kelimelerin sonunda bulunan /h/ ünsüzünün düştüğü görülmektedir: *Alla (2-114), Resululla (5-50), Ḥaḳulla (12-42), İşallā (16-139), ʿEbdılla (Ar. ʿAbdullah) (17-9), bille (Ar. billahi) (17-100), ge (Far. gāh) (1-9).*

2.10.4. /ḫ/ düşmesi

[182]Korkmaz, **NYA**, s. 108.

BTA'da iç ve son seste görülen /ḫ/ düşmesi, şahsi konuşma özellikleri ile ilgilidir: *ço (çoḳ > çoḫ > ço) (17-15), Ba (baḳ > baḫ > ba) (14-603), yo (yoḳ > yoḫ > yo) (1-89), baa̱ḫ (baḳaḳ > baḫaḫ > baa̱ḫ) (2-219), dėme (< dėmeḫ) (9-11).*

2.10.5. /n/ düşmesi

BTA'da /n/ düşmesi iç ve son seslerde görülmektedir. Kelime köklerinde görülen /n/ düşmesi örnekleri şu şekildedir: *sora (1-42), reçbere (18-2), La (< ulan) (7-28).*

bınarı (bınları>bınnarı>bınarı) (7-42) örneğinde (-nl->-nn-) benzeştirmesi neticesinde ikizleşen /n/ ünsüzlerinden birinin düştüğü görülmektedir.

"kadar, için" gibi bazı son çekim edatları ile çekimlenen "o" zamirine gelen ilgi hâli ekinin sonundaki /n/ ünsüzünün düştüğü örneklere de rastlanmaktadır: *Onu ḳáde (17-419), Onu üçün (9-48).*

2.10.6. /l/ düşmesi

BTA'da /l/ düşmesi iç ve son seste görülmektedir: *ḳaḫıdı (< ḳalḫ-) (1-11), Ḫaḫ (< Ar. ḫalḳ) (1-137), atmışa (< altmış) (2-60), beki (< belki) (15-15)/Beke (1-63), Yanış (< yanlış) (16-93); nası (4-50), dägi (5-16), ge (9-50).*

2.10.7. Diğer Ünsüz Düşmeleri

BTA'da seyrek olarak /g̱/, /v/, /f/, /z/, /k/, /t/, /ğ/, /d/ seslerinde de ünsüz düşmesine rastlanır: *(g̱>Ø) o̱o̱l (9-131), doyuracaı̯ḫ (1-62), alacag̱am (1-82), yapacag̱am (1-82), bag̱latmag̱a (1-87), bíçmáe (1-12);* (v>Ø) *sua̱ridim (1-53), toba (Ar. tevbe) (17-747);* (f>Ø) *çütü (Far. cuft) (3-54);* (z>Ø) *bíre (9-225);* (k>Ø)

ᶜaletrikler (11-33); **(t>Ø)** *çifçiḷiḫ (15-5);* **(ğ>Ø)** *fotoraf (16-136), öretmen (3-124);* **(d>Ø)** *ḳaraşı (14-564), günüz (14-72).*

BTA'da görülen gevşek boğumlanmalı ünsüzler ünsüz düşmesinin bir önceki merhalesini oluşturmaktadır. Bunlar /r̥/, /y̥/ , /l̥/ , /h̥/ şeklindedir (bkz. S.B.2.2.2.): *gätíṛ (1-7), bınnardıṛ (1-50), paradıṛ (1-112), düşeṛ (5-25), yoḫtuṛ (12-55), hizmeḍ ėttileṛ (12-62), çıḫarḍıḍıḫ (12-89), alıllaṛ (17-301); Şėẏin (1-36), äskiẏin (1-49), Elė'ẏin (1-107), máḥkemeẏe (9-86), doẏurduḫ (12-77), ḳoşüẏduḫ (12-90); ḥā (1-34), deḥe (1-82), degiḭ (1-153).*

2.11. Ünsüz Türemesi

2.11.1. Ön türeme

Ön türemeler daha çok vurgu ile ilgilidir. BTA'da öntüreme olarak /y/ ve /h/ seslerine tesadüf edilmektedir: *yėnin (< in-) (1-78), yėrişmiş (< er-) (7-8), yėsirlíḫtí (< Ar. esīr) (9-186), yallattı (E.T. alda- / aldat- > yaldat- > yallat-) (4-68); Hurla (< Urla) (3-90), Ḥöllük (< E.T. öl+lük) (11-26), Hindi (1-75).*

/y/ ve /h/ öntüremelerinin yanı sıra ikilemelerin ikinci unsurunda görülen /m/ sesleri de bir öntüreme sayılabilir: *aşmı maşmı (2-121), älní mälní (3-46), Oğlu moğlu (4-110), alnĭna malnĭna (12-7), Ava mava (16-46), işşıḫ mişşıḫ (14-206).*

2.11.2. İç ve Son Seste Türeme

Türkçede öntüreme dışında kalan bir ünsüz türemesi olayı da iç ve son seslerdeki d, t, n, m, b, p türemeleridir.[183] Bu türemelerin sebepleri arasında, ünsüzlerin boğumlanma hareketleri arasındaki senkronizmin

[183]Korkmaz, **NYA**, s. 101.

bozulması, analojik tesirler veyahut eski Türkçedeki n'li eklerin kalıntıları gösterilmektedir.[184]

2.11.2.1. /n/ türemesi

Bazı kelimelerin iç ve son seslerinin yanı sıra, vasıta hâli eki durumuna gelmiş olan *ile* edatının sonunda türediği görülmektedir (ile+n): *kimin (2-145), yazın (3-34), Baharın (3-34), ḳışın (16-11), menşur (< meşhūr) (14-349); Ḳazannan (1-91), Ḥásennen (3-4), dırnagınnan (7-36), sözünnen (9-43), atınnan (16-4), Sazınnan (16-124), zordan beleden (2-44), ʿEmceyden (11-34), arv̇attan (14-121), attan (14-266), aḫşamlıḫtan (17-136), ekmekten (1-31).*

tífenK (Far. tufeng/Türk. T. tüfek) (19-1) örneğinde görülen /n/ türemesi, alınma kelimenin asli şeklini devam ettrimesinden ibaret olup yazı diline göre bir türemedir.

kimin (2-145) edatında da son seste ünsüz türemesine rastlanmaktadır.

2.11.2.2. /m/ türemesi

İç ve son seste görülen /m/ türemesi analojik tesirlerle meydana gelmektedir.[185] BTA'da da birkaç kelimede görülmektedir: *İllem (Ar. illā) (2-211), barambar (Far. berāber)(2-76).*

2.11.2.3. /d/ türemesi

BTA'da tespit edilen /d/ ve /t/ türemesi örnekleri iç seste görülmektedir: *Pėndir (Far. penīr) (14-35).* Ettirgenlik eki almış bir fiile ikinci kez bir ettirgenlik eki getirilmesi şeklinde oluşmuş örnekler de, anlam değişikliğine yol açmadığı

[184]bkz. Korkmaz, **NYA**, s. 101-102; Ercilasun, a.g.e., s. 140.
[185]Ercilasun, a.g.e., s. 141.

için, birer türeme sayılabilir:[186] *yatırdın (2-94), doyurdun (17-400), ḳaçırttī (1-85), göçürttü (17-175).*

2.11.2.4. /r/ türemesi

İç ve son seste görülür: *partladı (< patla-) (2-162)*[187]*, farş ̧ėtme (Far. fāş) (14-616), ḳarpışıbıḫ (< ḳapış-) (18-14).* Bu örnekler, BTA için kesindir.

2.11.3. Diğer Türemeler

Bir örnekte /v/ türemesinin meydana geldiği görülmektedir: *yulvarnı (9-182).*

Sonu ünlü ile veyahut zayıf bir ünsüzle bitip ünsüzle başlayan iki kelime karşılaştıklarında benzeştirme vasıtasıyla ilk kelimenin sonunda bir ünsüz türemektedir. BTA'da tespit edilen örnekler şu şekildedir:[188] *Oḳ ḳáTe (< O ḳáTe) (5-8), neḳ ḳede (< ne ḳede) (14-257), Allas säni (< Allah säni) (17-298), Bit tek (< Bir tek) (14-596).*

BTA'da Eski Türkçe fiilden isim yapan /–ġ/ ve sıfat-fiil eki /–ġan;-gen/ eklerindeki /-ġ-/ ünsüzünün erime sürecini tamamlayamaması neticesinde ortaya çıkan örnekler de vardır[189]: *suv̇aḫ (1-19), boyaḫ (11-29); ossurgan "çok yellenen", fissalagan "nefsine hakim olamayan", küsegen "çok küsen", götveregen "ahlaksız" (yd).*

Ünlü ile biten bir kelimenin ünlü ile başlayan bir diğer kelime ile kalıplaşması hâlinde ünlü karşılaşmasını önlemek amacıyla arada bir koruyucu ünsüz türemektedir: *biyogol (< bi ogol) (9-116).*

---

[186] Ettirgenlik ekinin tekrarı yoluyla oluşmuş ünsüz türemesi örnekleri için; Bkz. Özçelik, a.g.e., s. 58; Gemalmaz, a.g.e., s. 206.
[187] partla-/-partda- fiillerindeki /r/ türemesi Kars Azerileri için de kesindir. Bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 140.
[188] Benzer örnekler için; Bkz. Sağır, a.g.e., s. 112.
[189] Söz konusu türden ünsüz türemesi örnekleri için; Bkz. Gemalmaz, a.g.e., s. 205; Ercilasun, a.g.e., s. 132.

Eski Türkçede bazı kelimelerde bulunan damak n'sinin /ng/ şeklinde iki ayrı sese dönüşmesi Doğu grubu ağızlarında yaygın olan ve bilinen bir özelliktir. BTA'da da bunun örnekleri görülür ve bu, /g/ ünsüzünün ortaya çıkışı münasebetiyle bir ünsüz türemesi sayılabilir: *yėngişten (E.T. yiŋi) (1-105).*

Yabancı kelimelerin iç seslerindeki ünlü çarpışmasını önlemek için, iki ünlü arasına /y/ ve /v/ koruyucu ünsüzleri getirilmektedir: *fayız (Ar. fāʿiz) (14-566), Cebrayıl (Ar. Cebrāʿīl) (5-28), rėyislıgıne (Ar. reʿīs) (9-81), dėvʿeler (Ar. duʿā) (17-550), fiyat (Ar. fiʿāt) (4-65).*

2.12. Yer Değiştirme (Metatez-Göçüşme)

Kelime içerisinde yan yana ya da farklı hecelerde bulunan ünsüzlerin yer değiştirmesi hadisesidir. Yer değiştirme hadisesinde en büyük pay titrek /r/ ünsüzünündür.[190] Kelime başında bulunamayan, hece başında da özellikle kapalı heceden sonra güçlükle bulunabilen /r/ ünsüzünün telâffuzunu kolaylaştırmak amacıyla yer değiştirme hadisesi meydana gelir.[191] BTA'da görülen yer değiştirme hadiselerinin çoğunda yine /r/ ünsüzü rol oynamaktadır. Örneklerden de anlaşılacağı gibi /r/ ünsüzü en çok patlayıcı /p/ ve sızıcı /v/ ünsüzü ile yer değiştirmektedir.

BTA'da yer değiştirme (metatez) olayına sıkça rastlanmaktadır. Bu durum, Doğu Oğuz grubu ağızlarının karakteristiklerindendir.[192]

<u>Yakın yer değiştirme:</u> *torpaḫ (< toprak) (2-128), Kiprik (< kirpik) (9-206), köpre (< körpe) (17-590), terpeştiriP (< tepreştirip) (17-40); arvada (< Ar. ʿavret) (3-170), dėrvan (< Ar. devrān) (18-25), Dėvriş (< Far. dervīş) (17-199); cėyran (< Ar. cereyān) (2-145), sırfayı (< Ar. sufre) (14-323).*

<u>Uzak yer değiştirme:</u> *burgul (< bulgur) (1-13), yarvaliyıḫ (< yalvar-) (2-42).*

---

[190] Ercilasun, a.g.e., s. 141.
[191] Ercilasun, a.g.e., s. 141.
[192] Ahmet Bican Ercilasun, Irak Türklerinin Dil ve Edebiyatı, Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri, 1987.

Akıcı /l/ ünsüzünün, patlayıcı /p/ ve /b/'nin yanında yer değiştirdiği görülmektedir: *Çılpaẖsan (< çıplaẖ) (9-31), ḳılbelemiyipler (< Ar. ḳible) (17-296).*

Bazı örneklerde de /k/ ve /s/ ünsüzlerinin yer değiştirdiği görülmektedir: *eskik (< eksik) (14-188), üskekse (< yüksek) (19-100), diskindim (< tiksin-) (14-612), ʿEli Agzer'i (< Ar. ʿasker) (19-479).*

BTA'da görülen diğer yer değiştirme örnekleri şunlardır: *izmayızı (< Ar. imzāʾ) (1-160), ḳávẖeye (< Ar. ḳahve) (10-35), işmagın (< yumuşak) (19-80).*

2.13. Hece Kaynaşması

BTA'daki hece kaynaşması hadiseleri daha çok /y/, /h/, /n/ ünsüzlerinin erimesiyle meydana gelmektedir. /y/ ünsüzünün erimesiyle oluşan örnekler şunlardır: Çokluk 2. şahıs eki –ŋiz>-yiz>-ī̄z: *vėrmesēz (vėrmeseyiz>vėrmesẹ̈iz>vėrmesēz) (2-49).* Çokluk 2. şahıs iyelik eki –ŋiz>-yiz>-ī̄z: *yėdıgī̄ze (yėdıgiyize>yėdıgiẹ̈ize>yėdıgī̄ze) (2-27), ėrkeklıgī̄z (ėrkeklıgiyiz>ėrkeklıgiẹ̈iz>ėrkeklıgī̄z) (9-63), Bírbírī̄den (Bírbírīyizden> Bírbírīẹ̈izden>Bírbírī̄zden>Bírbírī̄den) (15-22).* Şimdiki zaman eki –iy>-ī̄: *gidī̄ (1-37), gälī̄ (1-56), oturī̄ (2-60), uçī̄ (5-25), ḳaçī̄ (7-27), olī̄ (11-3).* Yükleme hâli eki almış teklik 2. şahıs iyelik eki +Iŋ+I/+Uŋ+U>+Iy+I/+Uy+U>+Iy+I>iy+i>+ii>+ī̄: *sandıgī̄ (sandıgıŋı>sandıgıyı>sandıgiyi>sandıgiẹ̈i>sandıgī̄) (1-134), Bilėtī̄ (Bilėtiŋi>Bilėtiyi>Bilėtiẹ̈i> Bilėtī̄) (3-190), önī̄ (önüŋü>önüyü>öniyi>öniẹ̈i>önī̄) (5-49), adī̄ (adıŋı>adıyı>adiyi>adiẹ̈i>adī̄) (14-100), Ayagī̄ (ayagıŋı>ayagıyı>ayagiyi>ayagiẹ̈i>Ayagī̄) (17-403).* Görüldüğü gibi BTA'da bu şekilde meydana gelen hece kaynaşmaları, önceki heceyi uzatıcı niteliktedir. (bkz. S.B.1.3.)

Bunun dışında /y/ ünsüzünün düşmesiyle oluşan diğer kaynaşma örnekleri şunlardır: *sōnturdu (< soyunturdu) (9-53), dīP (< diyip) (1-10),*

oḫumūbam (< oḫumüyubam) (5-25), görmübüḫ (< görmüyübüḫ) (16-2), yeydi (< yiyeydiŋ) (4-49), Má ʿne (Ar. muʿāyene) (4-90), şáʿre (Ar. şaʿriyye) (2-128), Sitḥesen'e (< Seyit Hasan) (14-602), babagíd (< baba yiğit) (4-54), mırtasĭnı (< yumurta) (7-19), dāmın (< dayımın) (9-14), şēmíz (< şeyimiz) (16-41).

/h/, /ḫ/, /g/ ünsüzlerinin düşmesiyle oluşan kaynaşma örnekleri şunlardır: *h>Ø: Macırlarda (Ar. muhācir) (1-141), de (< dehe < daha) (2-41), Ḱā'nın (< kāhya) (9-162), v̇alla (Ar. vallahi) (1-15), İbram (< İbrahim) (7-12), dē (daha>dehe>deę>dē) (17-141), dā (daha>daa>dā) (14-439), ā (aha>aa>ā) (2-22), bālıdır (bahalıdır>baalıdır> bālıdır) (14-444), Allān (Allahın>Allaŋ>Allān) (14-325); ḫ>Ø: ḳāP (ḳaḫıP>ḳaıP>ḳāP) (1-12); g>Ø: ōm (ogłum>olum>oum>ōm) (14-202), oldūna (olduguna>olduuna>oldūna) (14-337).*

"için" edatından önce, kelimeye eklenen ilgi hâli eki ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen kaynaşma örnekleri şunlardır: *mınıçün (mının üçün>mını üçün>mınıçün) (2-45), senūçün (seniŋ üçün>seniy üçün>seni üçün> senūçün) (7-21).*

/h/ ünsüzünün düşmesi ve iki kelimenin birleşmesiyle oluşan kaynaşma örnekleri de bulunmaktadır: *Abı (< aha bı) (2-9), abėle (< aha bėle) (2-146), Abırda (< aha bırda) (16-86), nava (< ne hava) (2-54).*

BTA'da şimdiki zaman eki ve teklik 1. şahıs emir ekinde görülen hece kaynaşması hadisesi kurallaşmıştır: *agli (1-49), yanmī (2-216), gälī (3-25), gätĭridi (1-1), alidım (1-2), käsidim (1-17), bulamisa (1-21), dī (1-37), durüy (1-161); yėriyim (1-5), diyim (1-26), vėrim (1-111), nėdim (1-124), nėtmiyim (1-124), aparım (1-152), baḫım (1-152), ėdim (2-38), gidim (2-149), sölüyüm (3-76), düşüm (3-85), ḳoyum (3-112), bıraḫım (4-24), doldurum (4-69), vurmiyım (4-95), ḳonuşum (5-1), sıçım (9-194), atım (13-42), yiyim (16-25).*

BTA'da ilgi hâli ekinin /y/'li şekillerinde (-yIn/-yUn), /y/ düşmesiyle meydana gelen kaynaşma örnekleri şu şekildedir: *(–nin>-yin>-ın̄)* *taḫsın̄ (taḫsiyin>taḫsiin>taḫsın̄) (2-214), Äskın̄ (Äskiyin>Äskiin>Äskın̄) (1-27), Ḫáccēn (Ḫácceyin>Ḫáccein>Ḫáccēn) (2-107), hegbēn (hegbeyin>hegbe in>hegbēn) (14-600), Misōn (Misoyun>Misoun>Misōn) (4-18), Cındōn (Cındoyun>Cındoun>Cındōn) (4-41), İbraamōn (İbraamoyun>İbraamoun>İbraamōn) (14-67), Zíl'ebdin Agān (Zíl'ebdin Agayın>Zíl'ebdin Agaın>Zíl'ebdin Agān) (14-488), şēn (şėyin>şėin>şēn) (9-95).*

BTA'da görülen diğer hece kaynaşması örnekleri şunlardır: *telezyon (< Fr. television) (5-52), Nėysen (< ne eylisen) (17-307), Ḫaḳ Tá'á'yın (< Ta'ālā) (5-32), çılçılpaḫ (< çırılçıplak) (9-53), Yomyalarını (< Ar. yevmiyye)(4-87), vermenín (< Far. nerdubān) (17-59), bírbí (< birbiri) (13-25), şiket (< Ar. şikāyet) (3-164), máḫle (< Ar. maḥalle) (15-65), Çinime (E.T. çigin) (9-20).*

2.14. Hece Yutumu (Haploloji)

Bir kelimede yan yana bulunan ve sesleri boğumlanma nitelikleri bakımından birbirine eşit ya da çok yakın olan iki hecenin söylenişte tek heceye indirilmesidir.[193]

BTA'da isimden isim yapan –Il eki, –lAr çokluk eklini aldığı zaman genellikle düşer[194]: *Darılar (1-40), SíTḫásen'lerín (1-60).*

BTA'da bazı şahıs zamirlerine, aitlik eklerinin yazı dilinin aksine ilgi hâli eki almaksızın gelmesi de bir hece yutumu hadisesi olarak değerlendirilebilir: *Menkini (1-158)/mänkíní (10-21), onḱunu (3-59), senki (17-105), özkü (14-680), Bízkí (6-15).*

---

[193]Korkmaz, **NYA**, s. 100.
[194]Benzer örnekler için bkz. Özçelik, a.g.e., s. 41.

Benzer ses gruplarının bir araya geldiği durumlarda da hece yutumu hadisesine rastlanmaktadır: *deden˛inegí (< dedenin ˛inegí) (12-34), ʿemsioglun˛inegí (ʿemsioglunun˛inegí) (12-35).*

BTA'da görülen diğer hece yutumu örnekleri şunlardır: *Alma'ya (< Almanya'ya) (1-115), bim (< bibim) (19-107), yip (< yiyip) (4-17), yibíḫ (< yiyibíḫ) (18-20), yibem (< yiyibem) (9-211), çaydana (< çaydanlık) (1-29), ḳe (< ḳeder) (2-143).*

2.15. Hece Türemesi

BTA'da sınırlı sayıda örnekleri görülür. Özellikle sonu ünlü ile biten "de-" ve "ye-" fiilleri geniş zaman eki aldıklarında, zaman eki doğduran gelmemekte, arada bir /y/ ünsüzü türeyerek hece türemesine yol açmaktadır: *diyerdiler (1-31), yiyer (yd).*

Ek yığılması hadisesi olarak da tanımlanabilecek bazı örnekleri de bu başlık altında değerlendirmek mümkündür. BTA'da sıkça görülen, şart ekinin teklik 1. ve 2. şahıslarda tekrarlanması, bir hece türemesi hadisesi olarak değerlendirilebilir: *Alisansa (1-141), sölisense (2-5), Gidisense (2-208), almisansa (4-101), satmisansa (4-107), diyersense (5-2), aparisansa (9-37), vėrisense (9-138), donarsansa (17-108), Gälirsense (17-616), sürersense (14-688), ölürsemse, gidersemse (yd).*

Hece türemesine kelime köklerinde de rastlanmaktadır: *Gėrçekli "Gerçek" (17-131), meseleme "mesele" (15-30).*

II. BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

1. İSİMLER

1.1. İsim Yapım Ekleri

1.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler

1.1.1.1. +çI/+çU

Meslek isimleri yapan bir ek olan +çI/+çU eki BTA'da kalınlık-incelik uyumuna tabi olmaktadır: *ẖızmetçin (1-38), döveçiler (2-142), dolmuşçulara (3-201), tapĭçıya (9-132), ḳuyruẖçumuz (14-226), sípírgeçiydi (14-642).*

BTA'da bu ek tonsuz şekilleriyle görülür, fakat istisnai olarak ekin tonlu şekillerine de rastlanmaktadır: *ḳáḥveci (14-285), yabancı (15-82), araştırmacı (16-119).*

Bir örnekte /v/ ünsüzünün tesiri ile ek ünlüsünün yuvarlaklaştığı ve düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulduğu görülmektedir: *saẃcu (15-24).*

Tonlu ünsüzlerden sonra gelen tonsuz +çI/+çU ekleri, ünsüz uyumunun bozulmasına yol açmaktadır: *yolçu (1-3), yardımçı (2-38), altınçıya (2-89), Bíçínçíler (3-8), lojmançılara (4-75), cıllıcavçı (7-44), yalançı (11-29), Bedelçiyi (18-10), ẖarmançıyı (18-10), Tırpançı (18-27), Naẖırçılar (14-658), bızavçılar (14-658).*

1.1.1.2. +lıẖ/+líẖ/+lik/+luẖ/+lük

İsimden isim ve sıfat yapan bir ektir. Bu ek BTA'da kalınlık-incelik uyumuna genel olarak tabi olmakla birlikte ince sıradan kelimelerde /ẖ/ ve /ġ/

ünsüzlerinin tesiriyle ek ünlüsünün kalınlaşması neticesinde uyum bozulmaktadır: *seḳḳetlíḫten (2-100), Gėçimsizlíḫ (5-17), ráḥmetlıg Camal˯agadan (16-22), Ḫestelıgım (2-68), çírkínlıgı (4-55), Çerçılıg (4-75), yėngelıge (1-131).*

Ek sonunda bulunan /ḳ/ ünsüzü, kalın sıradan kelimelerin tamamında, ince sıradan kelimelerin ise bir kısmında sızıcılaşarak /ḫ/ olmaktadır: *Aḫşamlıḫ (1-24), fıḳaralıḫ (1-119), Yoḫsulluḫ (5-17), düşmanlıḫ (9-61), seḳḳetlíḫten (2-100), Gėçimsizlíḫ (5-17).* İnce sıradan kelimelerin bir kısmında ise ek +lik/+lük şeklindedir: *mezerlikten (14-613), gälinlik (11-13), bereberlik (11-15), zíbíllik (10-75), ᶜeşürlükteydi (17-513).* Ek sonundaki /k/ ünsüzü, kelime ünlüyle başlayan bir ek aldığında, iki ünlü arasında kalarak tonlulaşmaktadır: *Çiftlige (1-60), ėyiliginí (2-205), tendürlügün (14-50).* Bazen de bu durum nöbetleşme yahut yarı tonlulaşma şeklinde ortaya çıkmaktadır: *ḳullüg (1-76), räzilliK (1-119), temizlig (10-5), öllüK (13-43), güzellig (14-514).*

/ḫ/ ünsüzünün iki ünlü arasında kaldığı durumlarda /g/ ünsüzüne değiştiği görülmektedir (bkz. S.B.2.5.3.1.2.): *Analıgım (10-1), ḳumlugun (1-5); çobannıg˯ėdıbıḫ (14-200), Ḫayınnıg˯ėderler (17-322).* Bazen bu değişme söz konusu fonetik koşullar oluşmaksızın, nöbetleşme şeklinde kendisini göstermektedir: *başlıg (1-69), zulumlug (14-504).*

Sonu /n/ ünsüzü ile biten bir isime geldiği zaman, ek ünsüzü benzeştirmeye uğrar (-nl->-nn-): *çobannıg˯ėdıbıḫ (14-200), İnsannıḫ (15-85), Ḫayınnıg˯ėderler (17-322), günnúḫ (17-332), pėrişannıḫ (1-126).*

1.1.1.3. +lI/+lU

İsimlerden sıfat yapan bu ek BTA'da ünlü uyumlarına tabidir: *borşlu (1-129), Arḫalı (1-137), sırmalı (1-137), paralıdır (1-138), Yamalıḫlı (1-139), üçlü (2-*

62), nėrelisen (5-7), yaşlılardan (7-17), ķeyitli (9-86), yaģlı (10-80), Kėvli (11-38), Çavuşlu (14-41), yuḫulu (14-52), ķuv̇atlıdır (14-176), ráḫmetliydi (15-47).

Sonu /n/ ile biten isimlere geldiğinde, ek ünsüzü benzeştirmeye uğramaktadır (-nl->-nn-): *nişannıyıḫ (11-34), däliķannıydı (9-76), ķannım (3-138).*

1.1.1.4. +CA

BTA'da işlek olmayan bu ek, eşitlik anlamının yanı sıra benzetme anlamı da taşımaktadır: *tamamıca (1-39), oģrınca (2-11), doyunca (< doy-u+n+ca) (1-14), tabaḫça (14-54).* Bazı örneklerde ekin kalıplaştığı görülmektedir: *Yasınca'dan (14-89), dílekçe (19-72), tabaḫça (14-54).* Bir örnekte ise "kesinlikle" kelimesinin analoji yoluyla *"kesinlikçe (13-18)"* şekline geldiği görülmektedir.

1.1.1.5. +tI/+tU

Ses yansımalı kelimelerde görülen ve işlek olmayan bir ektir: *şapıltı (1-62), dangıltıya dungultuya (14-325).*

1.1.1.6. +sIz/+sUz

Yokluk bildiren bir ektir. BTA'da işlek olan bu ek, ünlü uyumlarına da tabidir: *Edepsiz (9-200), donsuz (13-49), şerrefsiz (14-164), Ķolsuz (14-188), yomsuz (14-493), nāmussuz (16-93), aģıSsız dílsíS (17-34), sässíz (17-59), ḫáķsızlıģ (17-276), Yuḫsuz (17-492), hėçsíz (17-549), susuz (17-564).*

1.1.1.7. +DAş

Birliktelik, ortaklık bildiren bu ek BTA'da işlek değildir: *yoldaş (3-122).*

1.1.1.8. +z

Adlarda ve sayı adlarında topluluk veya ikilik gösteren bir çokluk eki niteliğindedir.[195] BTA'da tek bir örnekte tesadüf edilmektedir: *ėkiz (3-145).*

1.1.1.9. +lug

Bir şeyle teçhiz olmayı bildiren ve çoğunlukla sıfat yapan +Il/+lU ekinin Eski Türkçedeki biçimi –lıg/-lig şeklinde idi.[196] BTA'da tek bir örnekte tespit edilen ek, bu eski şekille ilgili olabilir: *ḳorḫuluġ ïdï (14-638).*

1.1.1.10. +lk/+Uk

Benzerlik ifade eden ve işlek olmayan bir ektir:[197] *küppüklere (küp+ük) (14-711).*

1.1.1.11. +An

Eski Türkçeden beri dilimizde var olan ve kelimeye bağlılık, güçlendirme ve özellikle de çokluk anlamı yükleyen bir ektir.[198] Bu ek Türkiye Türkçesinde kökle kalıplaşmış ve işlek olmayan bir ek konumundadır. BTA'da da iki örnekte görülmektedir: *oġlan (14-742), ḳızana (17-245).*

1.1.1.12. +Dar

Kelimeye "işi yapan kimse" anlamını yükleyen Farsça bir ektir. BTA'da görülen örnekleri şunlardır: *teḥsildar (14-76), ämäktardı (17-290).*

---

[195]Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, 2. Baskı, Ankara, TDK Yay., 2007, s. 66.
[196]Annemarie Von Gabain, **Eski Türkçenin Grameri**, Çev.: Mehmet Akalın, 5. Baskı, Ankara, TDK Yay., 2007, s.44.
[197]Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Bayrak Yay., 2003, s. 177.
[198]bkz. Ergin, a.g.e., s. 174; Korkmaz, **TTŞB**, s. 35; Gabain, a.g.e., s. 44.

1.1.1.13. +at

Çokluk bildiren Arapça bir ektir. Türkiye Türkçesinde yerini çokluk eki /+lAr/'a bırakmıştır. BTA'da bir örnekte tesadüf edilmektedir: *insanatlıḫ (14-3).*

1.1.1.14. +ḱı/+ki/+ḱu/+kü

BTA'da bir yapım eki olarak, sıfat ve zamir olarak kullanılan isimler yapar: *İçindeḫí ėşşeK (3-37), içindeḫí adam (3-37), çayın üstündeḫí Darlı kövü (16-138), älimdeḫí yolgun sípírgesíní (17-56), Öteki oglan (9-108), Evelki ḳáneʿet (14-24), Evelki adamlar (14-635), öteki ḳazanın˙ üstüne (14-707), dedenín ḳarşısındaki sulaḫta (16-63), öteki odaya (17-318), evelki adamlarĭna (9-12), Säksän yaşındaḫı bi ḳadının gözünü (17-432), evelki sänä (17-363), öteki partının (19-71); Hindiki (4-64), evelki (17-363), ʿEşėki (4-106), zamanḱı (3-159), Fatmaḱi (17-116), Ḫanoḱu (17-680), Ḳoruḫçudaḫı (3-62).*

Bu ekle ilgili daha geniş açıklamalar ilgili bahiste bulunmaktadır (bkz. Ş.B.1.2.4.).

1.1.1.15. +(I)ncI/+(U)ncU

Sayı adlarından sonra gelerek sıra sayı sıfatları türeten çok işlek bir ektir.[199] BTA'da tespit edilen örnekleri şunlardır: *üçüncü gün (5-15), İkinci ayda (16-98).*

[199] Korkmaz, **TTŞB**, s. 61.

1.1.1.16. +ǵını/+gini/+ǵunu/+günü

Şahıs, akrabalık ve unvan isimlerinden sonra gelerek aile adları yapan bir ektir. Standart dilde ve özellikle ağızlarda kullanılan /-gil-/ eki ile aynı fonksiyondadır. BTA'da bu ek standart dilde ve ağızlarda olduğu gibi tek şekilli değildir: *babamǵını (1-15), anamǵının (1-123), Fatmaǵını (14-348), Fidanǵını (17-515), Ceboǵunu (4-51), ʿEliyoǵunu (19-5), Ḫanēgini (2-104), Kıyzēgini (15-12), Seʿitgini (9-190), Ḥüsėn Allavėgini (14-289), Sofi Ḫelílgini (14-462), ʿEzizgini (3-155), Velėgini (17-323), Zülküfgünü (yd).*

Ekin ünlü uyumlarına tabi olmasıyla birlikte, ek bünyesinde ön damak g'si ile (ǵ) kalın ünlüler olan /ı/ ve /u/'nun bir araya gelmesi, ünlü-ünsüz uyumunu bozmaktadır (bkz. S.B.2.4.).

Akrabalık isimlerine eklendiğinde, ekten önce iyelik eklerinin gelebildiği görülmektedir: *Anamǵını (9-85), babamǵını (1-15), dayzamǵına (9-129), Cümʿe dayımǵını (16-94), babaygında (19-31), dayīǵına (9-114), babasıǵında (12-26).*

Hal ekleriyle çekime girdiği zaman ek sonunda bulunan dar ünlünün düştüğü görülmektedir: *anamǵına (2-196), babamǵına (19-4), Gülüstandayzaǵına (4-125), dayzamǵında (9-13), babamǵında (9-26), dāyĭmǵında (9-2), Ḥemzaǵına (3-141), Ḥemzaǵında (4-52), Sofu Cımoǵında (12-26), Yėtoǵunnan (12-672), muḫtarǵında (14-294), ʿEli ʿemceginde (19-22), Gülüstan dayzaǵının (4-128), Babamǵının (14-670), Sultanēginin (14-64), Cümʿeginin (16-54).* Bir örnekte ise /-ǵını-/ ekinden sonra ilgi hâli eki geldiği ve benzer hecelerden birinin düşerek hece yutumu hadisesine yol açtığı görülmektedir: *Babamǵın (<Babamǵının) (9-11).*

Standart dilde olduğu gibi BTA'da da ek, ünsüz uyumu dışındadır: *Meḫmutǵınnan (19-108), Dėvrişgini (16-94), Náʿmetgini (2-200), SáʿiTginin (9-9).*

İki örnekte ekin düzlük-yuvarlaklık uyumu dışına çıktığı görülmektedir: *Mıçoġını (16-94), Meḥmutġınnan (19-108).* Bir örnekte de eriyen teklik 2. şahıs iyelik eki /y/'nin yanındaki ünlüyü inceltmesi ile kalınlık-incelik uyumu bozulmaktadır: *dayīġına (dayɯġına > dayıyġına > dayiyġına > dayīġına) (9-114).*

1.1.1.17. +çılıg̱

BTA'da *yarımçılıg̱ (14-678)* örneğinde karşımıza çıkan bu ekin, kelimenin sahip olduğu "yarım yamalak, yarıda kalmış gibi" anlamına bakıldığında kelimelere bu anlamı yükleyen Eski Türkçe +çıġ+lıġ eklerinin birleşmesinden meydana geldiği düşünülebilir.[200]

1.1.1.18. +n

Aynı zamanda bir instrumental eki olan /+n/ ekini almış kelimeler BTA'da sıfat ve zarf görevlerinde kullanılmaktadır: *Yazın günü (3-33), Baharın günü (3-34), yayan yėrimesinler (17-42) ḳışın günü (16-11).*

1.1.1.19. +ḱo

BTA'da isme gelerek "-ciğim" anlamında sevgi bildiren bir ek olarak karşımıza çıkmaktadır[201]: *dädiḱo (12-48).*

1.1.2. Fiilden İsim Yapan Ekler

1.1.2.1. –mAḫ

[200]Ek ile ilgili açıklamalar ve örnekler için; Bkz. Gabain, a.g.e., s. 48.
[201] Benzetme anlamı için; Bkz. **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Ankara, TDK Yay., 2005, s. 172: babaçko (baba+ç+ko : arg. Güçlü ve gösterişli, iri yarı kadın).

Türkçedeki en işlek fiilden isim yapma ekidir. Fiildeki soyut hareketleri adlandıran, onları ad biçimine sokan bir ektir.[202]

BTA'da ek sonundaki /ķ/ ünsüzü hem kalın hem de ince sıradan kelimelerde, sızıcılaşarak /ḫ/ olmaktadır: *ķavmaḫ (14-493), Danışmaḫ (14-761), annatmaḫ (15-44), suvarmaḫtır (17-36), bagḫlamaḫ (17-413), avutmaḫ (19-132), yaşamaḫ (2-137), almaḫtan (2-188), Dėmeḫ (12-10), gėçmeḫ (14-510).*

Ek sonunda bulunan /ḫ/ ünsüzü ekleşme veya ulanma durumlarında iki ünlü arasında kaldığı zaman /g/ ünsüzüne değişmektedir: *girmege (3-24), sallanmagı (14-249); saḫlamag˘üçün (2-8), almag˘üçün (4-112), aglamag˘aldı (17-372), baḫmag˘anlamına (19-132), çekmeg˘o (12-83), Dėmág˘atmış bėş (2-102), Dėmág˘onda (2-111), düşmág˘ėyi dägil (17-198), yėmág˘idi (19-101).* Bu durum bazen nöbetleşme şeklinde görülmektedir: *gėtmág (9-159), dėmág (2-100).*

Bazen /ḫ/ ünsüzünün tesiriyle ek ünlüsünün yarı kalınlaşarak kalınlık-incelik uyumunu bozduğu görülmektedir: *ʿEşíf˘ėtmáḫ (12-81), Sölemáḫ (15-45), gėtmáḫtír (15-44), dėmáḫtír (14-640), dėmáḫ (9-20).* /ḫ/ ve /g/ ünsüzlerinin ince ünlülerle bir arada bulunmak suretiyle ünlü-ünsüz uyumunu da bozduğu görülmektedir: *Dėmeḫ (12-10), gėçmeḫ (14-510), girmege (3-24).*

Bazen bu ek, fiil isimleri yapmak dışında kalıplaşarak nesne isimleri de yapmaktadır: *yėmek (1-24)/yėmáḫ (17-456).*

BTA'da ilgi çekici durumlardan birisi de, Azerbaycan sahasında örnekleri görülen, mastar ekinin çekime girmesi durumunda sondaki ünsüzünün düşmemesidir.[203] BTA'da hâl ve iyelik ekleri alan mastar eklerinin sondaki ünsüzünü düşürmediği görülmektedir: *almaga (1-7), yapmaga (1-66), aparmaga (9-34), giymáge (1-3), yėmáge (1-1), gätírmáge (1-4), gėtmáge (1-35), sėyrėtmáge (1-41), örtmáge (1-85), suv˘amaga (1-18); Salmagınnan (17-33),*

[202] Korkmaz, **TTŞB**, s. 95.
[203] Azerbaycan Türkçesi ağızlarındaki örnekler için; Bkz. Şireliyev, **ADE**, s. 275.

sallanmagı (14-249), aglamagımız (14-386), yatmagïma (14-536), olumagım (17-582).

1.1.2.2. –mA

Türkçede işlek olan bir fiilden isim yapma ekidir. Fakat –mA ekinin –mAk'tan farkı bir hareket bildirmemesidir.[204] Fiilin gösterdiği oluş, kılış ve durumları yalın birer iş olarak belirten adlar yapar:[205] *konuşması (14-162), sölemesi (14-162), düzmädi (17-552), gälmediller (14-271), yolmaya (1-57).* BTA'da bunun yanı sıra, nesne ismi yaptığı örneklere de tesadüf edilmektedir: *dögme (1-21), isitma (14-1), kavurma (14-95), baglaması (17-552).*

1.1.2.3. –ğ/-k

Türkçede çok işlek fiilden isim yapma eklerinden biridir. Yaptığı isimler umumiyetle filin gösterdiği harekete uğramış olan, bazen de o hareketten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesneleri karşılar:[206]

Kalın sıradan kelimelerde ek /-ğ/ şeklindedir: *tıkanığlıgı (14-217), sulağta (16-64), yırtığ (1-143), açığTa (1-145).* Ekleşme veya ulanma durumlarında iki ünlü arasında kalan /ğ/ sesi /g/'ya değişmektedir: *kırıg ola (15-20), yalagında (17-219).*

İnce sıradan kelimelerde ise ek /-k/ şeklindedir: *tükürükleri (14-464), delliK (7-37).* Ekleşme veya ulanma durumlarında iki ünlü arasında kalan /k/ sesi tonlulaşarak /g/ olur: *istegï (14-540).* Yazı dilinin aksine bu tonlulaşma bazen son seste görülür: *dileg (14-414), gevşeg (17-360).*

---

[204]bkz. Ergin, a.g.e., s. 186; Korkmaz, **TTŞB**, s. 91.
[205]Korkmaz, **TTŞB**, s. 91.
[206]Ergin, a.g.e., s. 188.

BTA'da, Eski Türkçe fiilden isim yapan ve yapılan işin sonucunda ortaya çıkan nesneyi ifade eden /-g;-ġ/ eklerinin sızıcılaşmış hâlde muhafaza edildiği bazı örneklerle karşılaşılmaktadır:[207] *suv̇aḫ (1-19), boyaḫ (11-29).*

1.1.2.4. -In/-Un

Yaptığı isimler fiilin gösterdiği hareketi yapanı, olanı ve daha çok, yapılanı ifade eder[208]. BTA'da karşılaşılan örnekler şu şekildedir: *biçínnen (1-9), tütün (14-685), äkin (17-497).*

1.1.2.5. -I/-U

Türkçede işlek bir fiilden isim yapma eki olan -I/-U ekleri iki şekilde ortaya çıkmıştır. Bu bahiste ele alınan örneklerin bir kısmı, standart dilde sonradan türetilen kelimelerle ilgilidir. Bir kısmı ise Eski Türkçede fiilden isim yapan /-g;-ġ/ eklerinin Batı Türkçesinde erimesiyle yardımcı ünlünün fiilden isim yapma eki görevini üstlenmesi suretiyle ortaya çıkmıştır[209]. BTA'da her iki şekilde oluşmuş örneklere rastlamak mümkündür: *ölŭlere (< E.T. öl-ü-g) (1-24), sürüyü (< E.T. sür-ü-g) (12-30), ḳoşu (14-64), dolu (15-37), Örtü (17-319).*

1.1.2.6. -tI/-tU

/-n-/ ve /+r-/ ekli fiil gövdelerine gelerek somut ve soyut adlar türeten çok işlek bir ektir.[210] Bu eke BTA'da birkaç örnekte tesadüf edilmektedir: *Käsinti (2-111), baḫıntı (2-120), buluntudur (14-722).*

---

[207]Konuyla ilgili örnekler için; Bkz. Gabain, a.g.e., 51.
[208]Ergin, a.g.e., s. 189.
[209]Konuyla ilgili örnekler için; Bkz. Gabain, a.g.e., s. 51.
[210]Korkmaz, **TTŞB**, s. 101.

1.1.2.7. -aḫ/-ek

BTA'da tespit edilen örneklerde, söz konusu ekin fiilin gösterdiği hareketin yapıldığı yeri belirtme fonksiyonu ile karşılaşılmaktadır: *Durağımızı (14-517), Yataḫlarĭmızın (17-320).*

1.1.2.8. -GIn/-GUn

Türkçede eskiden beri işlek olan eklerden birisidir. Abartma, aşırılık fonksiyonları bulunan ekin teşkil ettiği isimler çok yapan, olan veya yapılan nesneleri veya yapılan işi karşılarlar.[211] BTA'da ekin ünlü uyumlarına ve ünsüz uyumuna tabi olduğu görülmektedir: *sürgün (17-373), itkin (3-80), düşkün (15-21).* Bir örnekte düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulduğu görülmektedir: *keskün (14-462).*

1.1.2.9. -(I)m/-(U)m

İşlek bir ek olan –(I)m/-(U)m ekinin, tek veya çok heceli fiillere gelerek bu fillerle ilgili bir durumu, bir işi veyahut ortaya çıkan nesneyi belirtici bir fonksiyonu vardır. BTA'da da işlek olan ekin, tek heceli fiillere gelmiş örnekleri ile karşılaşılmaktadır: *görümümdür (14-468), sürüm (14-760), doğum (17-346), Ölüme (17-438), udum (17-480), gėçimleri (10-53), dönüm (9-84).*

1.1.2.10. -r/-Ar/-(I)r/-(U)r

BTA'da, geniş zaman sıfat-fiili konumundaki ekin, önündeki ismi atarak adlaşmış olduğu örneklerle karşılaşılmaktadır: *köçerler (15-33), bíçerden (15-22), gelirleri (14-687), yazardıllar (16-119), gėçerlídír (1-36).*

---

[211] Ergin, a.g.e., s. 189.

1.1.2.11. –lcl/-UcU

Türkçede işlek bir ek olan –lcl/-UcU ekine BTA'da devamlılık fonksiyonunda rastlanmaktadır: *Alıcıydı (14-189), baḫıcı (14-402).*

1.1.2.12. -Gl/-GU

Türkçede işlek bir ek olan -Gl/-GU eklerinin BTA'da fiillerden soyut isimler türetici fonksiyonuna rastlanmaktadır: *görgü (12-26), bilgi (14-322), saygılıdır (12-14).*

1.1.2.13. -(l)t/-(U)t

Türkçede işlek olmayan bu eke, BTA'da birkaç örnekte tesadüf edilmektedir: *gėçidí (7-41), Bölüttüller (3-123). ölet (14-79)* örneğinde ekin, geniş bağlantı ünlüsü alması dikkat çekicidir.

1.1.2.14. -(l)ş/-(U)ş

Türkçede fiil isimleri yapan işlek eklerden birisidir. Bir diğer fonksiyon olarak da fiil kök ve gövdelerinden "bir işin sonucu ve ürünü olan" somut ve soyut kalıcı adlar türetir.[212] BTA'da tespit edilen örnekler şu şekildedir: *dögüş (2-11), tanış (14-420).*

1.1.2.15. –Arl

Fiilin gösterdiği işi çokça yapanı bildiren sıfat ve adlar türetmiş ölü bir ektir.[213] BTA'da karşılaşılan *çıḫarı* örneğinde ise ekin böyle bir fonksiyonu bulunmamaktadır. "İçeri" kelimesinin zıt anlamlısı ve "dışarı " kelimesinin eş

[212] Korkmaz, **TTŞB**, s. 106.
[213] Korkmaz, **TTŞB**, s. 75.

anlamlısı olan bu kelimeye gelen /-arı/ ekinin, Eski Türkçede yön gösterme eki olan (+GArU) ve bugün ön ünsüzünü yitirmiş ve birkaç kelimede kalıplaşmış olarak yaşayan /+Arl/ ekinden analoji yoluyla geliştiği görülmektedir: *çıḫarmı (< çıḫarı+m+ı) (2-4).*

1.1.2.16. –gA

Türkçede işlek olmayan bu eke BTA'da iki örnekte tesadüf edilmektedir: *sípírgeler (10-16), ḳavurgga (yd).*

1.1.2.17. -mıḫ

Fiilin gösterdiği işin sonucunu belirten bu ek, BTA'da bir örnekte görülmektedir: *ḳırmıḫlarnı (13-69).*

1.1.2.18. –baç

BTA'da bir örneği bulunan ekin, "dolan-" fiiline gelerek burada bir ünsüz benzeştirmesine yol açtığı görülmektedir: *dolambacı (16-87).*

1.1.2.19. –sü

Eski Türkçeden beri var olan fakat işlek olmayan bir ektir. BTA'da bir örnekte görülmektedir: *tütsü (1-148).*

1.1.2.20. -tuḫ

BTA'da tespit edilen tek örnekte, ekin bir nesne ismi oluşturduğu görülmektedir: *bastuḫ (10-4).*

1.2. İsim Çekim Ekleri

1.2.1. Hâl Ekleri

BTA'da hâl ekleri, tablo hâlinde aşağıda gösterilmektedir:

İlgi hâli eki	+In/+Un; +nIn/+nUn; +yIn/+yUn
Yükleme hâli eki	+I/+U
Yönelme hâli eki	+A
Bulunma hâli eki	+DA
Eşitlik hâli eki	+CA
Vasıta hâli eki	+nAn/+DAn
Çıkma hâli eki	+nAn/+DAn

1.2.1.1. İlgi hâli eki

İlgi hâli eklendiği isim ile başka bir isim arasında sahiplik, ilgi bağı kurma hâlidir.[214] BTA'da ilgi hâli eki ünsüzlerden sonra -In/-Un; ünlülerden sonra -nIn/-nUn veya -yIn/-yUn şeklindedir ve görüldüğü gibi ek ünlüsü ünlü uyumlarına tabidir. *-In/-Un:* *çayın (1-4), ʿEbazın (19-52), Anamın (14-17), aẇradın (14-27), onnarın (16-50); Seʿidin (19-143), kimin (17-170), tendürlerin (4-44); ʿEzzín (19-54), gemín (19-99), Bísmíl'ín (19-4), Zilkífín (2-38), üskegín (3-121), ẖerbílín (13-65); Míḫoş'un (9-2), yolun (9-183), tutun (14-50), Birol'un (14-150); Meḫmüd'ün (17-213), Kürd'ün (17-288), Gülçün'ün (3-88), gözümün (9-52); -nIn/-nUn: anasının (3-95), Aẇradının (3-139), Babasĭnın (19-43), Ḳardaşlarĭnın (4-19), ʿersasĭnın (4-19), mının (4-93), Ḱā'nın (9-12), arpanın (14-687), buġdanın (14-687), babanın (15-45); belediẙe reisinin (19-66), Digerinin (5-11); Bíbísínín (3-68),*

[214] Korkmaz, **TTŞB**, s. 268.

Birisi̇n̆ín (7-19), köyneginín (7-47), ėvlerínín (9-4), ėvínín (9-12), älnín (10-8), ekmeginín (13-32), Veli Efendi'nín (14-116), Ḫeyriye'nín (14-283), ḳáḥvenín (14-297); oglunun (3-181), çocugunun (10-6), Çavuşlu'nun (14-41); gözün̈ün (14-396), öznün (14-576), ölüsünün (17-153).

Ünlü ile biten kelimelere gelen ilgi hâli ekinde görülen /y/'li şekiller, teklik 2. şahıs iyelik ekinin ilgi hâli çekiminde görülen aykırılaşmadan (+ŋ+lŋ/+Uŋ>+y+lŋ/+Uŋ>+y+ln/+Un) analoji yoluyla gelişmiştir: *Fatayın (19-28), tulumpayın (19-76), Ḳapi̇yın (19-118), Bırayın (11-23); Emine'yin (1-115), Äskiyin (19-13), Kıyzė'yin (4-35), camiyin (4-76), Dünyeyin (4-82), Fatėyin (7-24), Nuri'yin (7-23); ʿEbdurreḥmanė Sultanė'yín (14-87), şamėyín (14-95), sänäyín (14-144), kimseyín (14-159), Vėysil Ḳarāni'yín (14-405), Ḳıdė'yín (14-669), Maḳḳė'yín (17-170), ḳáḥveyín (3-92), Balė'yín (9-127), Mencė'yín (19-50); ḳuzuyun (3-144), Şoḫo Ḱoro'yun (7-30), İbraḳamo'yun (14-60), Ḫelilo'yun (14-226), Cımo'yun (14-233), Flüto'yun (16-111); örtüyün (2-115), sürüyün (14-552), köprüyün (16-51).* Ekin bu tür /y/'li şekillerine Urfa merkez ağzında da tesadüf edilir.[215]

–yln/-yUn eklerinin başındaki /y/ ünsüzünü düşürmesi; birbirini takip eden diftong, ünlü birleşmesi ve uzama gibi birtakım ses hadiselerine yol açmaktadır: *Misoun (19-39), Mamoun (2-10), ʿEzzoun (7-43), Şeroun (12-69); hegbēn (14-600), ʿElōn (14-541), Zi̇lʿebdin̆ Agān (14-485), Sıttōn (14-475), Ḫüsėn Allavēn (14-122), İbraamōn (14-67), Simōn (17-345), Nessōn (17-140), taḫsīn (2-214), ḫızmetçin (1-38)* (bkz. S.B.1.3.2.2.).

Bazı örneklerde görülen –yln/-yUn eklerinin ise oluşumu farklıdır. Burada teklik 2. şahıs iyelik ekinden sonra ilgi hâli eki geldiği zaman bir araya gelen iki damak n'sinden biri, aykırılaşma (disimilasyon) neticesinde /y/'ye değişmektedir (+ŋ+(l/U)ŋ>+y+(l/U)ŋ>+y+(l/U)n): *parayın (2-111), ḳardaşiyın (4-113), Dayiyın (9-133), uşagiyın (9-163), anayın (9-210), babayın (9-210),*

[215]bkz. Özçelik, a.g.e., s. 77.

saydıḫlariyın (10-55), ʿemceyin (11-12), oġliyın (14-246), Caniyın (14-535), dayzayın (17-156), göziyin (17-392). Bu şekilde oluşmuş –yln/-yUn eklerine Azerbaycan'ın Karakilse (Erefse kent şivesi), Zengilan (Şatarız ve Ağbis kent şiveleri), Dmanisi, Kardabani, Celilabad (Şıhlar kent şivesi) ağızlarında rastlanır.[216]

BTA'da tesadüf edilen ve Irak Türkmen ağızlarında da görülen[217] bir özellik, "sen" zamirinin ilgi hâli eki olarak "-ī" ekini almasıdır. Burada, ek sonudaki /ŋ/ ünsüzünün /y/'ye değiştiği ve daha sonra da bu ünsüzün eriyerek bir uzamaya yol açtığı görülmektedir: *sänī (19-14).*

İlgi hâli eki almış zamirler "üçün" edatı ile çekime girdiğinde, bazen hâl ekinin son ünsüzü veyahut tamamı düşmektedir: *senīüçün (seniŋ üçün > seniy üçün > seni üçün > senīüçün) (7-21), Bízí üçün (< bizim üçün) (17-511), Onu üçün (< onun üçün) (9-48), mınıçün (< mının üçün) (2-46); o üçün (< onun üçün) (9-208).*

1.2.1.2. Yükleme hâli eki

Yükleme hâli, geçişli fiil taşıyan bir cümlede, fiilin etkisi altında kalan ismin içinde bulunduğu hâldir.[218]

Yükleme hâli ekinin tek şekilli oluşu (-i) Doğu grubu ağızlarında ünlü uyumlarını bozan faktörlerin başında gelmektedir. BTA'da ise yükleme hâli eki ünlü uyumlarına tabidir. Bu, BTA'yı Doğu grubu ağızlarından ayıran önemli bir morfo-fonetik özelliktir: *ḳızları (19-65), ḳarnımızı (1-61), işi (19-113), İnegí (1-10), Kärpící (5-3), yoġurdmuzu (2-170), Bulġulu (2-176), topu (7-48), Südmüzü (2-170).*

Standart dilde olduğu gibi BTA'da da ünlüyle biten kelimelerden sonra araya koruyucu /y/ ünsüzü; teklik ve çokluk üçüncü şahıs iyelik eklerinden ve aitlik ekinden sonra ise araya zamir n'si gelmektedir. *-nI/-nU : çorbasĭnı (1-32),*

[216] İTL, s. 118.
[217] İTL, s. 118.
[218] Korkmaz, **TTŞB**, s. 277.

suv̌asĭnı (1-18), Atlarĭnı (3-61), mırtasĭnı (7-19); Menkini (3-60), şėyini (5-38); yüklerĭ̈ní (1-1), ḥíssesíní (4-81); ḳoḫsunu (9-206), oglunu (10-73); Yükŭ̈nü (1-2), öznü (12-36), önnü (14-476); -yI/-yU: ḳarĭyı (14-498), Mısa'yı (14-506), Fatma'yı (14-608), yabayı (17-60); kelimeyi (5-34), yėmeniyi (17-234); pineyí (7-27), zílleyí (17-404), dünyeyí (17-423); Ḳuzuyu (3-162), Mėyro'yu (14-488); türküyü (17-526), kötüyü (19-173).

BTA'da yükleme hâli eki bahsinde dikkati çeken bir diğer durum, teklik 2. şahıs iyelik eki olan /-y/'nin yükleme hâli çekiminde eriyerek diftong, ünlü birleşmesi ve uzama hadiselerine yol açmasıdır: *oglī (oglumu > oglуuyu > oglіyi > oglī) (3-104), av̌radī (av̌radmı > av̌radıyı > av̌radiyi > av̌radī) (9-58), sandıgī (sandıgmı > sandıgıyı > sandıgiyi > sandıgī) (1-134), çıḫarī (çıḫarmı > çıḫarıyı > çıḫariyi > çıḫarī) (2-5), olduguī (oldugumu > olduguyu > olduguiyi > olduguī) (4-21) Çocuḫlarī (Çocuḫlarmı > Çocuḫlarıyı > Çocuḫlariyi > Çocuḫlarī) (4-70) bacī (bacmı > bacıyı > baciyi > bacī) (9-194) çayī (çaymı > çayıyı > çayiyi > çayī) (16-137).* Bu hadiseye Urfa merkez ağzında da tesadüf edilir.[219]

Dikkati çeken bir diğer durum ise teklik 1.,2. ve 3. şahıs zamirlerinin aldığı yükleme hâli ekinin erimesiyle birlikte kelime kökünde meydana gelen uzamadır: *mān (< mäni) (1-34), ōn (< onu) (1-68), Sān (< säni) (2-159).*

1.2.1.3. Yönelme hâli eki

BTA'da yönelme hâli eki standart dilde olduğu gibi –A şeklindedir: *üstüne (1-5), çöle (1-12), ḫırtlegíne (19-180), ḳádere (6-22), dövlete (8-1), kimseye (5-7); oglullarĭna (8-26), torpaga (9-1), Oḳula (10-1), bırya (5-55), Yolmaya (12-87), Bursa'ya (14-4), orya (10-52), Malatya'ya (16-109), suya (17-30).*

[219] bkz. Özçelik, a.g.e., s. 77.

Teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hâli eki almış şekillerinin BTA için karakteristik bir durum arzettiği ilgili bahislerde açıklanmıştır (bkz. Ş.B.4.1.): *miye (1-71), siye (1-97).*

Bazı kelimelerde yükleme hâli ekinin yönelme hâli eki görevinde kullanılması da yine ilgi çekici bir durumdur: *o yanı (< o yana) (15-58), o anı bı yanı (< o yana bu yana) (16-80), yabanı (< yabana) (1-142), ayaġı* (<*ayaġa*) *(1-41).*

1.2.1.4. Bulunma hâli eki

BTA'da bulunma hâli eki standart dilde olduğu gibi –DA şeklindedir: *Ėvde (1-10), yanında (5-44), başında (17-31), orda (4-125), Antalya'da (19-63); üstümüzde (3-181), Bísmíl'de (4-3), Dügünlerde (6-1); mecliste (5-40), atta (14-64), se'ette (14-454), gírmbėşte (16-116), külekte (14-270), yėtmiş ̧üşTe (14-200), başta (1-47), seferbírlikte (4-15), dílekte (7-5).*

1.2.1.5. Eşitlik hâli eki

Eşitlik hâli, eklendiği adla fiil veya cümlenin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan birbirinden farklı niteliklerde eşitlik ilişkisi kurma hâlidir.[220] "gibi, kadar, göre" edatlarının vasfını üstlenen bu ekin metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir: *oġrınca (2-11), ėyice (19-163), ḥaḳḳımızca (14-136), arḫamızca (14-136), tamamıca (1-39).*

1.2.1.6. Vasıta hâli eki

"Vasıta ve birliktelik" ifade eden vasıta hâli eki BTA'da -nAn/-DAn şeklindedir. Vasıta eki /-n/ ile "ile" edatının birleşmesi neticesinde oluşmuş (<ile+n) edatı, ekleştikten sonra benzeştirme veyahut aykırılaşmaya uğrayarak kelimelere –nAn veyahut -DAn şeklinde gelir.

[220]Korkmaz, **TTŞB**, s. 324.

BTA'da yaygın vasıta hâli eki –DAn'dır: *Velo'dan (1-97), yumurtadan (2-20), zordan beleden (2-44), sapadan (2-90), paradan (4-47), Evelkiden (5-16), Zebeni'den (9-165), Neden (10-56), tenekeden (14-727), ʿEmceyden (11-34), arṿattan (14-121), attan (14-266), aḫşamlıḫtan (17-136), köynekten (17-237), Kürekten (19-92), Memetten (19-157), ekmekten (1-31).*

Sonu /n/ ünsüzü ile biten veyahut zamir n'si almış isimlerden sonra ise ek –nAn şeklindedir: *Ḳazannan (1-91), mennen (2-33), onnan (2-124), Ḥásennen (3-4), Oglannan (3-144), savannan (10-59), Bınnan (12-79).* Teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik ekleri almış bazı isimlerden sonra da ekin –nAn şeklinde geldiği görülmektedir: *özlerinnen (1-16), özünnen (1-85), parasınnan (1-87), dırnagınnan (7-36), sözünnen (9-43), malınnan (9-133), zorunnan (13-7), atınnan (16-4), Sazınnan (16-124), ḳanınnan (17-487).*

Vasıta hâli eki almış kelimede vurgu, ekten bir önceki hecede bulunmaktadır.

1.2.1.7. Çıkma hâli eki

BTA'da çıkma hâli eki standart dilde olduğu gibi –DAn şeklindedir: *Diyarbaḳır'dan (19-35), Malatya'dan (4-1), Ordan (1-10), ḳapıdan (1-25), bıralardan (3-129), yaşlılardan (7-17); Äskiden (1-14), pineden (7-19), Bísmíl'den (8-22), Kėvden (9-6); baştan (14-82), aspaptan (14-415), alttan (14-607), sıcaḫtan (15-76), ḳattan (17-402), Allah'tan (17-432), cemeʿetten (17-557), seḳḳetlíḫten (2-100), ḥökmetten (2-123), Náʿmetten (4-99).*

Sonu /n/ ünsüzü ile biten veyahut zamir n'si almış isimlerden sonra çıkma hâli eki ünsüzü benzeştirmeye uğrayarak –nAn şeklini almaktadır (-nd->-nn-): *sıccagınnan (1-6), biçínnen (1-9), ẻvlerinnen (1-17), gälnínnen (1-45), älínnen (1-47), içinnen (1-49), altınnan (1-81), ḫuyunnan (1-91), gidennen sora (1-104), Şekerpėncerinnen (1-121), yėngelıgınnen (1-131), sennen (2-39), Almannan (2-*

86), mınnan (2-86), alannan (2-93), bitennen sora (2-129), suvıyannan sora (2-130), gidennen sora (2-178), atınnan (3-60), O annan bı yannan (3-158), Mennen (4-31),ellerínnen (4-32), Ölennen sora (4-41), ḫatınnan (4-78), Ḳoyŭnnan (5-4), ögünnen (7-10), Onnan (10-38).

Bazen sonu /m/ ünsüzü ile biten isimlerden sonra da söz konusu benzeştirme meydana gelmektedir (-md->-mn-): *älimnen (1-85), aḫşamnan (2-195), Anamnan (8-20), dayımnan (9-84), yanımnan (9-142), ėvimnen (9-160), Ḳorhumnan (10-5), arḫamnan (10-14), Başımnan (13-9), anamnan (19-2), göynümnen (17-3), içimnen (17-3), Ersemnen (17-216).*

Çıkma hâli eki almış kelimede vurgu, bu ek üzerindedir. Vasıta hâli eki almış kelimede ise vurgu, ekten bir önceki hecede bulunmaktadır (bkz. Ş.B.1.2.1.6.).

1.2.2. İyelik Ekleri

BTA'da iyelik ekleri, Doğu grubu ağızlarının genelinden farklı olarak ünlü uyumlarına tabidir. İyelik eklerinin genel tablosu şu şekildedir:

Teklik 1. şahıs	+(I)m/+(U)m
Teklik 2. şahıs	+y/+i/+ī
Teklik 3. şahıs	+I/+U/+sI/+sU
Çokluk 1. şahıs	+(I)mIz/+(U)mUz
Çokluk 2. şahıs	+(I)yIz/+(U)yUz
Çokluk 3. şahıs	+lArI

İyelik eklerinin kullanılışları

Teklik 1. şahıs: *Ayaḫlarım (1-4), Dedem (1-35), arḫamda (3-21), Bibím (4-53), ḳapma (4-31), ḫırtlegime (9-19), Analıgım (10-1), ayagım (13-6), ḳoyŭnum (14-40), oglum (14-138), görümüm (14-466).*

Teklik 2. şahıs: BTA'da şahıs ve iyelik ekleri bahsinde karakteristik bir hususiyet olarak, teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri ve iyelik eklerinde görülen ŋ>y değişimi karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu değişim ve BTA açısından önemi /ŋ/ ünsüzü ile ilgili değişmeler bahsinde açıklanmıştır (bkz. S.B.2.5.5.2.).

BTA'da teklik 2. şahıs iyelik eki geniş ünlülerden sonra /-y/ şeklindedir: *Babaydı (19-4), aray (19-108), tarlay (8-17), Ḳafay (19-134).* Dar ünlülerden sonra gelen /y/ ünsüzü ise bu ünlüler üzerinde inceltici tesirde bulunmaktadır. Ayrıca /y/ ünsüzü eriyerek burada bir uzama hadisesine yol açmaktadır: *bacī (bacıŋı > bacıyı > baciyi > bacī) (19-47), küçügī (küçügüŋ > küçügüy > küçügiy > küçügī) (19-46), sözī (sözüŋ > sözüy > söziy > sözī) (1-36).* Söz konusu ünsüz düşmesi iç seste görüldüğü zaman ise, uzama meydana gelmemektedir: *näyidi (näyiŋdi > näyiydi > näyidi) (19-14).*

Ünsüz ile biten isimlerden sonra da, şahıs eki olan /y/ ünsüzünün eriyerek, uzama hadisesine yol açtığı görülmektedir: *işī (1-58), Ketenī (1-148), älī (1-148), Oḫur yazarī (2-148), gözī (2-162), yattıgīī (3-158), göynī (4-55), köynegī (7-32).*

Örneklerden de anlaşılacağı gibi, teklik 2. şahıs iyelik eki /-y/'nin erimesi ve arkasındaki ünlü üzerinde inceltici tesirde bulunması, BTA'da görülen ünlü uyumsuzluklarının başta gelen sebeplerinden birisini oluşturmaktadır (bkz. S.B.1.6.1.4.13. ve 1.6.2.2.3.).

Teklik 2. şahıs iyelik ekinin hâl ekleriyle çekimlenmiş şekillerinde de söz edilmesi gereken birtakım hususlar bulunmaktadır.

Geniş ünlülerden sonra gelen teklik 2. şahıs iyelik ekinin yükleme hâli çekiminde hâl eki düşer: *arḫay (arḫaŋı > arḫayı > arḫay) (5-49), izmay (izmaŋı > izmayı > izmay) (9-138).* Dar ünlülerden ve ünsüzlerden sonra ise iyelik eki olan /-y/ düşmekte ve ünlü birleşmesi neticesinde uzama meydana gelmektedir: *çıḫarī (çıḫarıŋı > çıḫarıyı > çıḫariyi > çıḫarī) (2-5), ogīlī (ogīluŋu > ogīluyu > ogīliyi > ogīlī) (3-104), awradī (awradıŋı > awradıyı > awradiyi > awradī) (9-*

58), sandıgī (sandıgıŋı > sandıgıyı > sandıgiyi > sandıgī) (1-134) (bkz. Ş.B.1.2.1.2.).

Teklik 2. şahıs iyelik ekinin yönelme hâli çekiminde, kalın sıradan kelimelerde iyelik eki olan /-y/'nin inceltici tesiri ile kalınlık-incelik uyumu bozulmaktadır: *ḳaniya (ḳanıŋa > ḳanıya > ḳaniya) (19-134), yaniya (yanıŋa > yanıya > yaniya) (2-63), bıgaziya (bıgazıŋa > bıgazıya > bıgaziya) (2-154), üstadiya (üstadıŋa > üstadıya > üstadiya) (5-39), ḳarşiya (ḳarşıŋa > ḳarşıya > ḳarşiya) (14-35), başiya (başıŋa > başıya > başiya) (14-389), altiya (altıŋa > altıya > altiya) (17-351).* Kök hecesinde yuvarlak ünlü bulunduran kelimelerde meydana gelen düzleşme ile düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulmaktadır: *oglıya (oglıuŋa > oglıuya > oglıya > oglıya) (15-18), ḳorḫiya (ḳorḫuŋa > ḳorḫuya > ḳorḫıya > ḳorḫiya) (14-208), ḳoyniya (ḳoynuŋa > ḳoynuya > ḳoynıya > ḳoyniya) (17-317), göziye (gözüŋe > gözüye > göziye) (2-152), dügüniye (dügünüŋe > dügünüye > dügüniye) (17-438).*

İnce sıradan kelimelerde yönelme hâli çekimi ise şu şekilde gerçekleşmektedir: *dişiye (3-44), kėfiye (9-168), Záḥmetiye (9-233), derdiye (14-569), äliye (17-25), terefiye (17-426), diliye (17-446).*

Çıkma ve bulunma hâli çekiminde iyelik eki olan /-y/ ünsüzü düşmekte, fakat bu düşüş herhangi bir uzamaya neden olmamaktadır: *ėviden (17-105), ḳeriden (17-348), ėttiḫleriden (17-480), ėvide (11-17), älide (14-366).* Çıkma ve bulunma hâli çekimlerinde de iyelik eki olan /y/ ünsüzünün yukarıda belirtilen tesirlerle ünlü uyumlarını bozduğu görülmektedir: *Göziden (2-161), canidan (14-569), ḥaḳḳidan (17-235), çocugidan (17-348), yanidadı (16-121), altıda (14-165), başida (17-365).*

Vasıta hâli çekimi ise şu şekilde gerçekleşmektedir: *ʿEmceyden (ʿEmceŋlen > ʿEmceylen > ʿEmceynen > ʿEmceyden) (11-34), biden (bibiŋlen > bibiylen > bibiynen > bibiyden > biden) (19-106).*

Teklik 2. şahıs iyelik ekinin ilgi hâli çekiminde sonu geniş ünlülerle biten kelimelerden sonra herhangi bir ünlü uyumsuzluğu meydana

gelmemektedir: *parayın (2-111), anayın (9-210), babayın (9-210), ʿemceyin (11-12), dayzayın (17-156)*. Sonu dar ünlü veya ünsüzle biten kelimelerde ise iyelik ekinin etkisi ile ünlü uyumlarının bozulduğu görülmektedir: *Dayiyın (9-133), ḳardaşiyın (4-113), uşaggiyın (9-163), saydıḫlariyın (10-55), oglıyın (14-246), Caniyın (14-535), göziyin (17-392).*

Teklik 3. şahıs: *ḳızı (3-94), avʿradı (2-10), dalĭnı (3-58), köyneginín (7-47), èşşeklerí (19-4), mezeríne (10-20), işíní (9-5), güllehí (4-114), çocuggu (10-9), üstünde (9-50), böyügü (10-2); Zılfiḳarın babası (19-23), Anası (19-70), ḳarısıydı (14-467), dayĭsiydı (3-52), yèdisi (16-72), dedesi (16-102), İkisi (16-127), Kellesi (17--297), kilosu (14-183), ḳuzusu (14-549) ,ḳaḳosudur (14-589), ölüsünün (17-153), üçlüsü (2-80).*

Çokluk 1. şahıs: *altımıza (1-28), yanımızda (2-194), baḫçamızda (3-19), idaramız (1-56), ḳarşımıza (3-95), yèmegmizi (14-691), ekmegmízí (1-13), işlerĭmíz (1-14), pèyḫámber efendimíz (5-40), pirimíz (7-3), işĭmíz (8-9), tutmuz (14-140), ḳuyruḫçumuz (14-226), yolŭmuz (15-60), südmüzü (18-12), Gōzmüz (2-31).*

Çokluk 2. şahıs: BTA'da çokluk 2. şahıs eki +(I)yIz/+(U)yUz şeklinde ünlü uyumlarına tabidir: *arḫayız (14-132), Anayız (17-366), izmayızı (1-160), babayızın (14-390), Èviyiz (9-174), tífenkleriyiz(14-134), derdiyizi (11-21), keremetiyizi (4-27), yèmegiyizí (14-375), Dedeleriyizí (16-1), Yasin'iyizí (14-375), Äliyizde (14-133), Èviyize (19-46), gèçmişleriyize (5-52), ogluyuz (3-93), çocuguyuz (14-367), gözüyüzün (9-60).*

Ünsüzle biten kalın sıradan kelimelerin bazılarında iyelik eki bünyesindeki /y/ ünsüzünün inceltici tesiri ile kalınlık-incelik uyumunun bozulduğu; yuvarlak ünlülü isimlerde ise ek ünlüsünde görülen düzleşmeler neticesinde düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulduğu görülmektedir: *adamiyızdır (2-199), ḫaliyız (9-55), zèyratiyız (14-371), gómüyuz (14-68), çayiyızı (2-47), avʿradiyızı (9-58), ayaḫlariyızı (14-367), Başiyızı (17-421), ācıgiyıza (9-60),*

başiyıza (17-335), ķucaġıyıza (17-366); çocuġıyızın (14-748), ķavudiyızdan (17-225).

Bir örnekte iyelik eki bünyesindeki /y/ ünsüzünün düşerek burada bir uzamaya yol açtığı görülmektedir: *ėrkeklıġı̄z (ėrkekliġiŋiz > ėrkekliġiyiz > ėrkekliġiyiz > ėrkeklıġiyiz > ėrkeklıġı̄z) (9-63).*

Çokluk 3. şahıs: *Ekmekleri (1-15), ėvlerinnen (1-17), Ektikleri (7-6), ġeçimleri (10-53), ėvleríne (14-7), ellerínnen (15-16), bėlleríne (19-126), seķķelleri (4-29), bacılarıdır (9-120), binaları (7-4), ᶜembarları (7-6), babaları (9-11), altlarında (14-338).*

1.2.3. Çokluk Eki

BTA'da çokluk eki, standart dilde olduğu gibi +lAr şeklindedir: *yüklerĭni (1-1), ölŭlere (1-24), ballalar (19-122), Tutların (2-23), Ķardaşları (2-59), dolmuşçulara (3-201), ėrkekler (5-4), meᶜmürlere (5-39), Ġeceler (8-2), Ellerim (10-75).*

Sonu /n/ ile biten kelimelere eklenen çokluk eki, benzeştirmeye uğrayarak "-nAr" şeklini alır: *ayvannar (3-147), vurannar (17-487), insannar (15-16), ķoyunnarı (14-159), Günner (11-15), Ḥáyvannarĭmızı (1-93), ķadınnara (14-371).*

Şahıs ve işaret zamirlerinin bünyesindeki çokluk eklerinin de benzeştirmeye uğradığı görülmektedir: *bınnar (1-8), Onnarı (1-12), mınnar (3-122).* Önce benzeştirmeye uğrayan bu çokluk ekleri bazı örneklerde bir ileri safha olarak aykırılaşmaya uğramaktadır: *ondara (3-9), Mındar (14-87).*

Soru zamiri "ne" kelimesi de çokluk eki almaktadır: *neler (8-15).*

Topluluk ifade ederek çokluk yapan +ġını/+gini/+ġunu/+günü ekleri BTA'da yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu ekle ilgili açıklamalar isimden isim

yapan ekler bahsinde bulunduğundan burada tekrarlanmayacaktır (bkz. Ş.B.1.1.1.17.).

1.2.4. Aitlik Eki

Türkçede aitlik eki olan –ki, isimlerden zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapan bir yapım eki olduğu gibi, çekim eklerinden sonra gelmek, iyelik eki gibi yardımcı ses almak, aitlik gibi bir çeşit iyelik fonksiyonu taşımak bakımlarından da bir nevi çekim ekidir.[221]

Aitlik eki /–ki/'nin bir yapım eki olarak, sıfat ve zamir olarak kullanılan isimler yaptığı örnekler şu şekildedir: *İçindeḫí ėşşeK (3-37), içindeḫí adam (3-37), çayın üstündeḫí Darlı kövü (16-138), älimdeḫí yolgun sipírgesíní (17-56), Öteki oġlan (9-108), Evelki ḳáneʿet (14-24), Evelki adamlar (14-635), öteki ḳazanın˘ üstüne (14-707), dedenín ḳarşısındaki sulaḫta (16-63), öteki odaya (17-318), evelki adamlarĭna (9-12), Säksän yaşındaḫı bi ḳadının gözünü (17-432), evelki sänä (17-363), öteki partının (19-71); Hindiki (4-64), evelki (17-363), ʿEşėki (4-106), zamanḱı (3-159), Fatmaḱi (17-116), Ḫanoḱu (17-680), Ḳoruḫçudaḫı (3-62).*

Aitlik ekinin çekim eki gibi kullanıldığı ve bazı isim işletme eklerini aldığı örnekler ise şu şekildedir: *Bízímkilerínde (15-11), Älíndeki (17-570), oġlanḱına (3-161), Aḫşamḱını (14-54), onḱunu (3-59), bacımḱı (17-75), Sebbeḫkini (14-53), Hindikilerínnen (16-27), hindikiler (14-487), Bízímkilerínde (15-11), cendermelerínki (14-130), Hindikilerínde (2-144), Bízkine (3-23), Evelkiden (5-16), evelkileri (6-9), ėvdeḫíleri (19-166).*

Aitlik eki BTA'da standart dilin aksine ünlü uyumlarına tabidir: *ʿEşėki (4-106), zamanḱı (3-159), Fatmaḱi (17-116), Ḫanoḱu (17-680), özkü (17-680).*

İnce ve kalın sıradan kelimelere gelen aitlik eki /–ki/'nin ünsüzü bazen sızıcılaşarak /h̬/ olmaktadır: *ėvdeḫíleri (19-166), Ḳoruḫçudaḫı (3-62).*

[221]Ergin, a.g.e., s. 226.

BTA'da aitlik ekinin bazen şahıs zamirlerine ilgi hâli eki almaksızın, doğrudan eklendiği görülmektedir: *mänki (17-39), senki (17-351), Menkini (1-158), sízkí (17-41).*

1.2.5. Soru Eki

BTA'da soru eki çoğunlukla vurgu ile karşılanmaktadır. Bununla birlikte mI/mU soru eklerinin de kullanıldığı görülmektedir.

BTA'da görülen mI/mU soru ekleri Doğu grubu ağızlarının genelinin aksine ünlü uyumlarına tabidir: *Üç˯aydan˯üç˯aya mı alisan? (2-119), Oḫur yazarī yoḫtur, var mı? (2-148), uşaḫlara baḫmag˯ anlamına mı gälī? (19-132), Bírer tene vèrī, onnan, iş mi çıḫī? (2-124), hèç musruman˯ olur mu? (17-487), Yoḫsulluḫ mu var˯ ıdı? (5-17), Hadè südmüzü mü bíşíreḫ (18-12), anası babası yoḫ mudur? (3-137).*

BTA'da soru eklerinde görülen ilginç bir özellik de, bunların zaman ve şahıs eklerinden ve bildirme ekinden sonra gelmesidir: *Zíbíli deę tezzeg˯èdisiz mí? (19-120), È deę neblim, bíliyem mí? (3-39), Ḥepsa men˯ onu yiyem mí? (3-100), 'Ezíze dèdi gidisen mí? (3-150), Yomyalaṅnı almasalar durardılar mı? (4-87), Ḫırḫızlıḫ mırḫızlıg˯ olmidı mı? (8-10), Tanisan mı onu? (14-379), milyon˯ ıdı mı näydi? (2-74), v̇ala ḫērdír mí? (2-217).*

Yazı dilimizde soru cümleleri, soru bildiren ekler, edatlar, zamirler, sıfatlar ve zarflar ile kurulur.[222] Doğu grubu ağızlarında, bu ek ve edatlar kullanılmadan, genellikle son kelimenin son hecesinde yoğunlaştırılan vurgu ile cümleye soru anlamı kazandırılmaktadır.[223] Bu durum Doğu grubu ağızlarını diğer büyük ağız gruplarından ayıran önemli bir özelliktir. BTA'da da soru anlamı çoğunlukla vurgu ile sağlanır: *Sen Misoun küçüg˯ oglusan? (19-*

[222]Karahan, a.g.e., s. 52.
[223]Karahan, a.g.e., s. 52.

39), Di bi tene ķalmiyıP? (7-35), Dägil? (19-112), Oķula gidipsen? (19-128), O da sölenĭĭ? (1-34), başlıg vèrĭ? (1-69), adamiyızdır? (2-199), İllem taniyacaḫsān? (2-211), Ḫalo sen namaz ķılısān? (17-453), Men siye sölemedim? (3-203), Hèç birí memnundur? (15-67), Mäni tanisan? (19-44), Ölüp? (19-62).

2. SIFATLAR

2.1. Niteleme Sıfatları

Nesnelerin vasıflarını bildiren sıfatlardır. BTA'da tespit edilen örnekler standart dildeki ile aynı olup sadece fonetik birtakım farklılıklar göstermektedir: *yèşil sandıg (1-132), yırtıḫ palaz (1-143), Mor˘üzümlerĭ (2-24), öz ķardaşları (2-59), Ķurru ekmek (4-45), savuḫ piyarın (4-81), sulu tarla (4-82), ulu ejdatlar (7-11), ķarabaş ķuzu (7-34), yaşlı avrādı (9-3), fèsad˘adam (9-16), yalançı boyaḫ (11-29), yabançı oT (12-86), mırdar dammız (13-57), manşur zèyrattır (14-26), ķara atta (14-64), ķara bıyıḫ (14-257), Äski dedeler (14-322), Üskek sädir (14-323), genc˘oglandır (14-412), Küçüg˘oglum (14-543), dogru adım (14-669), ķoca tavug (14-677), BöyüK dedeler (15-14), Çuķurlu máḫle (15-65), agıSsız dílsíS ḫeyvannar (17-34), ķara ķuzu (17-305), gözel gèce (17-459).*

Bazı örnekler ise BTA'ya hastır: *yuḫḫa pembeler (1-136), öge ķardaşı(2-59), belláḫ göz (4-104), yogun sípírgeler (10-16), eke şamè (14-91), ḫaķ dayım (14-285), yomsuz bi dedesen (14-493), eke büke ķīz (17-135).*

Bazı örneklerde görülen niteleme sıfatları, ismin türünü belirtmektedir: *zír'et tavŭgu (14-649), köşe yastıgı (3-135), Çüt davarları (12-89), ķoşu atıydı (14-64).*

BTA'da niteleme sıfatlarının derecelenmesi de standart dilden farklı değildir: *En zängín (11-38), çoḫ ̆ėyi bi ḳadın ̆ıdı (2-181), bíīez dehe tamam ̆ıdı (9-108), Dȩe başḳa bişē (1-32).*

2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları nesnelerin vasıflarını göstermeyen, onları çeşitli yönlerden belirten sıfatlardır. Bu nedenle belirtme türüne göre bunlar işaret, sayı, soru ve belirsizlik sıfatları olmak üzere dört başlık altında incelenmektedir.

2.2.1. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları nesneleri yerlerine işaret etmek suretiyle belirten kelimelerdir.[224] BTA'da işaret sıfatlarının kullanımı standart dilde olduğu gibidir. Fakat "şu" sıfatı BTA'da görülmez.

Normalde işaret zamiri olan "bu", "o" kelimeleri bir ismi niteleddiklerinde işaret sıfatı olurlar: *bı davŭla (1-43), bı Zeḱḱoų (1-90), Bı ayaḫlanm (1-70), bı övŭnü (1-70), o sobayı (1-141), o kẽfmī (1-144), O ḳızlara (2-195), o adamsan (3-63), o parayĭ (3-174), o sülele (16-146), o işi (19-113), o işmagın şorbasĭnı (19-80), O zaman (19-33), o tavugun (1-7).*

BTA'da "bu" işaret sıfatı daima "bı" şeklinde düz ünlülü olarak görülmektedir: *bı Zilkífin (2-37), bı gėce (3-111), bı yanı (3-123), bı ḳede (4-20), bı ḳızım (4-90), bı máḫleye (4-132).*

"bı" işaret sıfatı metinlerde tek bir yerde yuvarlak ünlülü olarak görülmektedir: *bu oglumun (3-136).*

BTA'da "aha" gösterme edatı ile "bı, o" işaret zamirleri ve "ėle, bėle" kelimelerinin birleşmesinden oluşmuş "habı, abı, hao, ao, abėle, haėle"

[224]Ergin, a.g.e., s. 247.

şeklinde yapılara rastlanmaktadır. Bu yapıların sıfat olarak kullanıldıkları örnekler şu şekildedir: *Habı Zılfiḳar (2-33), Hābı Sultan (19-78), abı gözī (2-162), abı tutun (14-50), Abı üzümden (14-101), Abı çermize (2-126), Ha o suyu (17-47), ao oglan (yd).* Bu yapılar kuzey Azerbaycan ağızları için de karakteristiktir.[225]

2.2.2. Sayı Sıfatları

Nesneleri sayıca belirten sıfatlardır. Tek başlarına sayı ismi olan bu yapılar bir ismi niteleyiklerinde sayı sıfatı hâline gelirler.

2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Sayı isimlerinden oluşan ve kelime hâlinde, sıfat tamlaması veya sayı grubu şeklinde görülebilen sıfatlardır. BTA'da sayı sıfatı olarak kullanılan kelimelerde görülen fonetik değişiklikler ilgili bahislerde gösterildiği için burada sadece örnek verilmekle yetinilecektir: *Bir ḫuruşlarnı (1-116), iki lokma (1-123)/ikki ḳardaşmışlar (3-122)/ikki ḳızım (14-300)/Ki gün (5-15), Üç yère (2-182), dört tene (1-122), bèş aylıg ıdı (4-90), Altı gün (2-126), yèddi ḳalıp (19-76), säkkiz meTre (1-160), Doḳḳuz kilomuş (17-350), on tene arṿat (4-125), girmi gün (19-80), gírmbèş ḳuruşa (4-64), ottuz doḳḳuz (7-33), ḳırḫ yèddi (4-92), älli ḳuruşa (4-64), atmış ḳuruşTu (1-98), atmış milyon (2-67), on mílyon (2-110), Yüz milyon (2-93), älli bèş milyon (2-69), Yüz säkkiz (1-158), Dört yüz (2-84), Bèş yüz (2-89), ki yüz (2-93), on bèş bin (1-103), üç buçuḫ mílyara (2-80), yèddi buçuḫ mílyar (2-82), säkkiz mílyar (2-86), yèddi buçuḫ mílyarı (2-89), bír buçuḫ mílyar (2-91), bèş mílyar (14-401), Bír mílyar dört yüz milyon (2-85), Säkkiz yüz yètmiş altı mílyon (2-96).*

[225]bkz. Kazımov, a.g.e., s. 92.

2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları

Asıl sayı sıfatlarına +(I)ncI/+(U)ncU eklerinin getirilmesiyle oluşturulan ve derece bildiren sıfatlardır. Metinlerde birkaç örneği görülmektedir: *üçüncü gün (5-15), İkinci ayda (16-98).*

2.2.2.3. Üleştirme Sayı Sıfatları

Ünsüz ile biten sayılara +Ar, ünlü ile biten sayılara +şAr eki getirilerek oluşturulan ve bölüştürme bildiren sıfatlardır. Metinde bir örneği ile karşılaşılmaktadır: *Bīrer (2-124).*

2.2.2.4. Kesir Sayı Sıfatları

Belirttikleri adların sayısını kesirli olarak gösteren sıfatlardır.[226] ½'nin sözle ifadesi olan yarım sıfatı da kesirli sıfat sayılabilir.[227] Metinlerde ancak, bunun örnekleri görülmektedir: *yarım ͜ölçek (3-67), ͜yarım seʿet (4-91).*

2.2.3. Soru Sıfatları

Nesneleri soru yoluyla belirten sıfatlardır. BTA'da sıklıkla kullanılan soru sıfatları "ne", "ha", "ḳaç/ḳeç", "nava", "nası", "hansı/hanḳı" şeklindedir: *ne şorba ėdipsiz (19-19), Ne ḳede (2-95), ne minnetiyiz var (14-39), ne gün (14-512), Ne kelimeler (17-448), ha zaman (3-190); ḳeç yaşında (10-89), Ḳaç gün (11-18), Hansı ʿEbazın? (19-53), Hanḳı ḫesteḫanada (17-430), hanḳı toḫtor (17-430), nası çobansan? (14-145), nası eḥtiḳat var? (16-124).*

BTA'da "nasıl" soru sıfatı yerini büyük ölçüde "nava" kelimesine bırakmıştır. "ne" sıfatı ile "tarz, şekil" anlamına gelen "hava" kelimelerinin

[226] Korkmaz, **TTŞB**, s. 392.
[227] Korkmaz, **TTŞB**, s. 392.

birleşmesiyle oluşmuş ve “ne tarzda, nasıl” anlamı veren “nava” kelimesi BTA’da yaygın olarak kullanılan bir soru sıfatıdır: *nava ķafa (14-185), nava toḫtor (17-335).*

2.2.4. Belirsizlik Sıfatları

Belirsizlik sıfatları nesnelerin dış vasıflarını, bilhassa sayılarını, miktarlarını belirsiz olarak bildirir, belirsiz bir şekilde ifade ederler.[228] BTA’da görülen belli başlı belirsizlik sıfatları “çoḫ”, “bir/bi/ bír̄”, “her”, “öteki”, “fılan”, “hėç”, “başķa”, “bírez”, “kimi”, “bütün”, “bi ķeç”, “ėppėyi”, “hėç bi”, “dünye”, “bi sürü” şeklindedir: *Bír̄ gün (1-118), bi bilgi (14-322), çoḫ paradıṛ (1-112), her gün (19-4), Her adama (3-67), her tabaḫça (14-54), Her sefer (14-517), Her çatalna (14-751), hėç günahı (12-2), başķa giş̌ye (4-39), başķa tėşte (14-708), öteki partının (19-71), öteki odaya (17-318), bírez saman (14-70), bírez arpa (14-70), Fılan ķoyun (3-146), Hėç bi iş ḱar (13-2), ėppėyi para (12-53), Bütün cihan (17-462), kimi adamı (17-301), bi ķeÇ talıbı (15-63), dünye para (14-483), Bi sürü çocuga (13-22).*

3. ZARFLAR

3.1. Zaman Zarfları

Zaman zarfları bir oluş ve kılışın zaman içindeki yerini bildiren, daha açık bir anlatımla fiillerin, sıfat-fiillerin ve zarf-fiillerin anlamlarını zaman açısından belirleyen, sınırlandıran veya kesinleştiren sözlerdir.[229] Zaman zarfları, yalnızca zaman isimlerinden değil aynı zamanda fiili zaman olarak belirten bütün kelimeleri kapsamaktadır: *sonradan (19-60), Onnan sora (1-100),*

[228]Ergin, a.g.e., s. 254.
[229]Korkmaz, **TTŞB**, s. 495.

Ondan sora (5-24), Sora (5-43), mınnan sora (7-28), Heppí "her zaman" (19-83), aḫşam sebbeḥ (19-84), Aḫşam (1-123), sebbeḥ (3-85), Gėce (9-46), Äskiden (1-126), onda (2-111), ḳışa (2-139), yazın (17-215), Baharın günü (3-34), Yazın günü (3-33), ḳışın günü (2-144), o zaman (2-161), Ara sıra (3-124), Dövresí günü (3-185), yarım seʿet sora (4-91), Ėrkennen (6-13), bögün yarın (9-158), Bügün (14-85), Bögün (9-209), Şindi (11-10), Şím (1-94), Şimdi (14-155), yarın sebbeḥ (14-30), Evel (14-80), çoḫtandır (14-378), Zamanında (14-462), Cuma aḫşamı (14-590), Aḫşamnan (14-702), Haftalarca (15-42), yazın (17-215), gėçen sänä (17-330).

BTA'da görülen bazı zaman zarfları yazı dilinde görülmeyen veyahut işlek olmayan zarflardır: *Evelden (19-60), hindi "şimdi" (19-113), indi "şimdi" (2-209), tėzden "erkenden" (2-14), sebbáḫten "sabah olunca" (2-15), alannan ̬alana "aldıkça" (2-93), gekere "ara sıra" (3-77), Eveli (3-192), Hindiye ḳede "şimdiye kadar" (4-93), dünen "dün" (4-125), tėz (6-19), ėvle zamanı "öğleleyin" (6-22), ėvle çaḡında "öğleleyin" (17-5), en ̬öge "öncelikle" (9-10), ʿEn deḳḳede "o anda" (9-179), Evelsí (11-30), yėngi "biraz önce" (14-15), hele yėngi "biraz önce" (14-47), yarı gėce "gece yarısı, gecenin geç vakitleri" (14-58), gün günüz "güpegündüz" (14-72), öge "önce" (14-424), ilk ̬aḫşamnan "havanın yeni karardığı zamanlar" (17-490), sebbeḥe meḥel "tan yeri ağarırken" (yd).*

3.2. Yer-Yön Zarfları

Fiilin yönünü gösteren ve zarf olarak kullanılan yer isimleridir. BTA'da "içeri, dışarı, ileri, geri, aşağı, yukarı, öte, beri, karşı, yan, ön, arka" gibi standart dilde de bulunan zarflar birtakım fonetik değişikliklerle birlikte sıklıkla kullanılmaktadırlar: *ireli (yd), gėri (1-133), aşşaḡı (3-61), uḫarı (9-172), dışarı (14-327), alttan (14-58) üstüne (14-709), öteye (16-100)/ėteye (yd), ḳarşına (3-56), öne (14-131), arḫamda (7-16), o annan (< o yandan) (14-309), içine (1-95).*

BTA'da "dışarı" zarfını karşılayan başka zarflar da bulunmaktadır: *çıḫarmı (< çıḫarı) (2-4), yabanı (1-142).*

Bazı zarflarda yükleme hâli ekinin yönelme hâli eki görevinde kullanıldığı görülmektedir: *o yanı (< o yana) (15-58), o anı bı yanı (< o yana bu yana) (16-80), yabanı (< yabana) (1-142).*

BTA'da bazen "iç" ve "içeri" zarflarında, ön seste ünlü düşmesi görülmektedir: *çine (1-123), çinden (3-87), çinde (9-149); çeri (1-147), çerde (2-68), çerden (3-172), çermí (2-3), çermíze (2-126).*

BTA'da "bıra, ora" kelimeleri ve bunların çekime girmiş şekilleri de yer-yön zarfı olarak kullanılmaktadırlar: *Bıra (4-630), bıralardan (3-129), bırda (10-70), bırya (14-70), bırayı (4-20), Ora (4-79), Orda (1-98), ordan (1-111), Orya (1-154), oralara (10-48).* Bu zarfların "aha" gösterme edatı ile birlikte kullanıldığı ve zaman zaman da kaynaştığı örneklere tesadüf etmek mümkündür: *Abırda (11-37), Aha bıra (14-40), habırya (16-115), ha orda (17-98).*

Bazı yer-yön zarfları BTA'ya has bir şekilde kullanılmaktadır: *ersem sora "arkamdan, ardım sıra" (16-267), arḫayız sıra "arkanızdan" (14-132), arḫamızca "arkamızdan" (14-136), ögünde "önünde" (1-95).*

3.3. Niteleme ve Durum Zarfları

Hal ve tavır ifade eden zarflardır. Sayıları oldukça fazla olan bu zarfların yanında birçok isimler de eşitlik ve instrumental eki alarak niteleme ve durum zarfı olabilir.[230] Metinlerde tespit edilen niteleme ve durum zarfları şu şekildedir: *Èle çekibem (1-1), ḳoynuna bèle saḫlıdı (2-11), yavaş yavaş oturüdum (1-2), díş díş ˘olïdï (2-166), bi daha yèriyim (1-5), gene o işi yapiyam (19-113), èppèyi ḳaldım (1-149), dogrudan dogru gälirsen (3-104), yèni gördüm˘ā (4-132), Yagmır işmaḫtan yagï (14-125), Tekrar ʿElo gäldi (14-139), Hèç yoḫtan dèmáḫ su*

[230]Ergin, a.g.e., s. 261.

gäldi (14-752), boyŭna yükseltecáḫsen (16-147), gizli gäl (14-617), hakḳımızca bulduḫ (14-136), ḳuruş ḳuruş yıġdım (2-67), tezze tezze götüreḫ (2-168), bırcı bırcı ḳoḫİdİ ā (2-185), ḫeste ḫeste gėttim (3-87), tekker tekker (9-59), ifaġ ifaġ tutsunnar (14-439), tämmiz tämmiz doġrardıḫ (14-702), sürüm sürüm sürünsün (14-760).

BTA'da görülen bazı niteleme ve durum zarfları standart dilde görülmeyen, yöreye has kullanımlardır: *Abėle oldu (9-74), abėle çıḫtılar (16-77), abėle terpeştiriP (17-40), Haġele söle ā (19-94), Gäldi bír de baḫtıḫ Ḱoflu nenni nenni (2-203), yėngişten bír de ayrıldıḫ (1-105), Bıava ėdidíḫ (12-79), èşkere görükidiler (14-2), nėce tutí (3-62), ḳoyunnar nava çalḫanilar (14-307), kaçakaçtan ḳaḫtıḫ gėttıḫ Köpekli'ye (14-585), O ėle ki yaġar˛ oġlum (14-629), et yarımçılıġ bíşíp (14-678), denklíḫten apardı gėtti (14-762), hėçsíz dañlır (17-549), Yanı sora aparıp (3-72), vėridi bíze oġrınca (2-11), pırılliya pırılliya öldüler (17-223).*

BTA görülen "neredeyse, heme hemen" anlamlarına gelen ve zarf görevi gören "az ḳal-" kelime grubu ilgi çekicidir: *È az ḳalidı ᶜEloḫu parçaliyalar (14-130), az ḳaliyam partliyım (17-220), az ḳali öle (12-5).*

3.4. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları

Bunlar azlık-çokluk ifade eden, miktar, derece bildiren zarflardır.[231] BTA'da görülen azlık-çokluk zarfları standart dildekilerden sadece fonetik birtakım farklılıklar göstermektedir: *eskik vėripler (14-188), miye bírez yardım˛ėleyin (2-14), bi tas fazla ola (13-25), çoḫ çalışidı (14-174), hepsi öldüler (8-4), Heppí sattıḫ (4-63), hepsini men bėsliyibem (1-107), o ḳede anasĭnı dögüydüm (17-216), Ḳardaşım miye o ḳede rezilliġ˛ėtti (17-239), istedıġí ḳede çalaram (17-449), Yėr bı ḳede bize nėrde? (4-20).*

[231]Ergin, a.g.e., s. 262.

3.5. Soru Zarfları

Soru zarfları, fiildeki oluş ve kılışı çeşitli yönlerden soru yoluyla belirleyen zarflardır.[232]

BTA'da "nasıl" soru zarfının görev ve anlamında kullanılan "nava" (ne+hava) kelimesi sık kullanılan bir soru zarfıdır: *nava dönderidiyiz? (19-91), nava gidisen? (9-228), nava çalışiyam? (13-4).* Nava soru zarfının yanı sıra "nasıl, nası" zarfları da kullanılmaktadır: *nası iftira atım? (14-144), nası gälipsiz? (14-368), nası ḳomassan? (3-151), nasıl ̆ olī? (16-76).*

"nere, nerede, nereden, nereye" soru zarfları bazı fonetik değişikliklere uğramış olarak görülmektedir: *Vätänī nėredí? (17-143), Zibíllerí nėrye atisız? (19-117), Ulan babay nėrde düştü? (14-215), Bı adamın bı ekmegí nėrden gäldi? (14-278).* Bu soru zarfları ile aynı anlam ve görevde kullanılan ve Azerbaycan sahasında görülen "hara, harayı, harya, harda, hardan" zarfları BTA'da daha yaygındır: *Hara üskekse (19-100), harayı ḳonuşum (5-1), harya aparisan? (3-179), harya gidisen? (3-56), Ke ʿEzíz sen hardan geldi? (3-200), Bėle temizlig harda var ̆ ıdı? (10-5).*

BTA'da "niçin" soru zarfı hemen hemen hiç görülmez. "niçin" soru zarfının görevini "niye, neḛ, neḛ sebep" zarfları karşılar: *Niye sesleri çıḫmī? (14-344), neḛ aparisan? (2-214), Neḛ sebep ḳoyidī? (13-53).*

BTA'da görülen diğer soru zarfları şu şekildedir: *Hanı evelki adamlar? (14-635), Ė şimdi hani o dedeler, hanı o insannar (15-16), Camal ʿEmmo ha yannan gälisēn ̆ ? (17-292).*

4. ZAMİRLER

Zamirler nesneleri temsil veya işaret suretiyle karşılayan kelimelerdir.[233] İşaret ettikleri varlıklar belirtilmiş olmadığı müddetçe kendi

[232]Korkmaz, **TTŞB**, s.523.

başlarına anlam taşıyamazlar. Zamirler, isimlerin yerini tutan yapılar oldukları için, onlar gibi çekime girerler.

4.1. Şahıs Zamirleri

Türkçede kelime başında /b/'lerin aslî olduğu, /m/'lerin aslî olmadığı, bazı /b/'lerin başlangıçtan beri umumiyetle bir nazal asimilasyonla bir kısım kelimelerde m'ye döndüğü, daha Eski Türkçe devresinde bunun örnekleri olduğu bilinmektedir.[234] Eski Türkçe döneminden başlayan bu ikilik Eski Anadolu Türkçesine kadar sürmüş, daha sonra bu ikilik Osmanlı sahasında /b/, Azeri sahasında /m/ yönünde gelişme göstermiştir.[235]

b>m akıcılaşması, BTA'yı Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöreleri ağızlarından ayırarak Azerbaycan ve Irak Türkmen sahasına bağlayan önemli bir fonetik hadisedir (bkz. S.B.2.5.3.2.1.).

Teklik 1. şahıs zamiri "ben", Azerbaycan Türkçesinde standart dilinin yanı sıra bu lehçeye ait ağızlarda da "men" şeklinde görülür.[236] BTA'da da teklik 1. şahıs zamiri büyük çoğunlukla "men" şeklindedir. Metinlerde birkaç yerde görülen "ben" şekli ise kaynak kişilerin standart dile kaçtığı noktalarda ortaya çıkmakta ve normal koşullarda hemen hemen hiç görülmemektedir.[237] BTA'da "men" şekli yalnız yalın hâlde değil, diğer hâl ekleriyle işletilirken de /m/'li şekillerde kendisini muhafaza etmektedir. Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöreleri ağızlarında ise teklik 1. şahıs zamiri "ben" şeklindedir ve hâl ekleriyle çekimlendiğinde de /b/'li şekiller görülmektedir: *benım/benim (DA) benim (ÇÇA); beni (DA, ÇÇA); bende (DA, ÇÇA); benden (DA), bennen (ÇÇA); benlen/bennen (DA), bennen (ÇÇA).*[238]

---

[233]Ergin, a.g.e., s. 262.
[234]Muharrem Ergin, **Azeri Türkçesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:1633, 1971, s. 98.
[235]Ergin, **AT**, s. 98.
[236]bkz. Şireliyev, **ADE**, s. 178-181.
[237]Metinlerde toplam 344 yerde teklik 1. şahıs zamirine rastlanmakta ve bunların 329 tanesi "men", 15 tanesi "ben" şeklindedir. "ben" şeklinin, kaynak kişilerin sadece dördünde geçmesi ve "men" şekilleri ile birlikte kullanılması bu düşüncemizi doğrular niteliktedir.
[238]Erten, a.g.e., 38; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 95.

BTA'yı Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöreleri ağızlarından ayırıp Azerbaycan ve Irak Türkmen ağızları ile birleştiren ve zamir bahsinde ele alınebilecek iki özellik daha vardır.[239] Bunlardan birincisi, teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekiminde yaşanan değişimlerdir. Teklik 1. 2. ve 3. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekiminde tesadüf edilen *"bahan, behen, bağan, beğen, baan, been, bān, ban, man, maŋ, sahan, sehen, sağan, seğen, saan, seen, sān, san, oğan, oan" ve "bene, sene"* gibi yapılar Doğu grubu ağızlarında görülen karakteristik özelliklerinden biridir.[240] Azerbaycan Türkçesi ağızlarında da *"mänä, mää; mäyä, mää, maa, mana, maa, sänä, säyä, sää"* gibi yapılarla karşılaşılmaktadır.[241] Bu yapılar hem Azerbaycan Türkçesi ağızları hem de Türkiye Türkçesi Doğu grubu ağızlarında belli bölgelerde yoğunlaşmamaktadır.

BTA'da teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hali çekiminde *"miye/siye"* şekilleri görülmektedir. Bu şekillerin tarihi süreç içerisinde *E.T. ben+ge>beŋe>meŋe>meye>miye* ve *E.T. sen+ge>seŋe>seye>siye* şeklinde bir değişimin neticesinde oluştuğu düşünülebilir. Nitekim /ŋ/ ünsüzünün gelişme yönlerinden birinin /y/ olması (ŋ>y) ve /y/ ünsüzünün daraltıcı etkisi bu düşünceyi destekler niteliktedir. Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yörelerinde teklik 1. ve 2. şahıs zamirinin yönelme çekiminde ise aynı durum söz konusu olmamaktadır. Bu ağız bölgelerinde kalın sıradan ve b'li şekiller görülmektedir: *bahan, bān, bana (DA), bana (ÇÇA); sahan, sān, sana (DA), sana (ÇÇA).*[242]

Doğu grubu ağızları içerisinde Urfa merkez ve Ceylanpınar ağzında görülen "biye, siye" şekilleri[243], Azerbaycan sahasında ise Bakü'nün Hökmeli, Gobu ve Güzdek ağızlarında ve Muğan grubu ağızlarında görülen *"mäyä, säyä"* şekilleri[244]; Kürdemir ve Beylegan yörelerinde görülen *"miye, siye"*

---

[239]İsmail Sökmen, "Diyarbakır Merkez, Çüngüş-Çermik ve Bismil Yöresi Ağzının Ses ve Şekil Bilgisi Yönünden Mukayesesi", Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü II. Genç Bilim Adamları Sempozyumu-Bildiriler, 17-20 Mayıs 2010, s. 177.
[240]Karahan, a.g.e., s. 34.
[241] bkz. **Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlası**, Bakü, Elm, Harita No: 55, 1990, s. 137.
[242] Erten, a.g.e., 38; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 95.
[243]Karahan, a.g.e., s. 35.
[244]Şiraliyev, **ADE**, s. 178-179.

şekilleri,[245]Irak Türkmen ağızları içerisinde Musul'da görülen "miye, siye" şekilleri[246] ile BTA'da görülen şekiller söz konusu bölgeleri birbirine bağlayan bir morfo-fonetik hadise olarak karşımıza çıkmaktadır.[247]

Diğer bir özellik ise teklik 2. şahıs zamirinin ilgi hâli eki çekiminde görülen durumdur. Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöreleri ağızlarında bu zamire gelen ilgi hâli eki /–In/ şeklinde iken, BTA'da ŋ>y değişmesi sonucu -ī (< -iy) şeklindedir: *senın/senin (DA), senin (ÇÇA)*[248]; *sänī (19-14), senī (1-58). /–In; -Un/* ilgi hâli eklerinin *–iy, -üy, -u* şeklinde görülmesine Irak Türkmen lehçesinde rastlanır: *seniy, senū (senin).*[249] İlgi hâli ekinin –ü ekiyle ifadesi Irak Türkmen lehçesi için karakteristiktir.[250] Bu yönden BTA, Irak Türkmen ağızlarıyla birleşir.

Aşağıda şahıs zamirlerinin yalın hâlleriyle birlikte bu zamirlerin hâl ekleriyle çekimlenmiş şekilleri de tablo hâlinde verilmiştir.

	Yalın hâl	**İlgi hâli**	**Yükleme hâli**	**Yönelme hâli**	**Bulunma hâli**	**Çıkma hâli**	**Vasıta hâli**
Teklik 1. şahıs	men (1-18)	menim (1-111), mänim (9-91)	mäni (1-130), Mān (3-79)	miye (19-1)	mende	mennen (9-106)	mennen (17-170)
Teklik 2. şahıs	sen (3-137)	sänī (19-14), senī (1-58)	seni (16-135), säni (17-113)	siye (7-29)	Sende (1-156)	sennen (2-39)	sennen (17-132)
Teklik 3. şahıs	o (3-74)	Onun (10-124), ōn (2-92)	Onu (4-82)	ona (14-405)	onda (19-164)	Ondan (5-36), Onnan (4-42)	onnan (4-67)
Çokluk 1. şahıs	bíz (19-22), Biz (3-113)	Bizim (14-463), Bízím (14-464)	bízí (19-162)	bíze (19-19), bize (12-11)	bízde (1-150)	bízden (16-96)	bízden (9-38)
Çokluk 2. şahıs	Siz (14-131), síz (16-70)	sízín (15-80)	sízí (14-66)	Síze (2-14)	sízde (14-717)	sízden (14-345)	sízden

[245] bkz. **ADDA**, s. 137.
[246] Musul'da "miye, siye" şekillerinin var olduğu bilgisi sözlü kaynaklardan elde edilmiştir.
[247]**ADDA**, s. 137.
[248] Erten, a.g.e., 38; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 95.
[249]İTL, s. 118.
[250]İTL, s. 118.

Çokluk 3. şahıs	Onnar (16-95) / onar (15-78)	Onnarın (14-464)	Onarı (10-50)	Onnara (10-47) ondara (3-9)	onnarda	onnardan (14-344)	onnardan

4.2. Dönüşlülük Zamirleri

Azerbaycan Türkçesi standart dili ve ağızlarında bütün şahıslarda ve bunların hâl ekleriyle işletilmesinde dönüşlülük zamiri olarak "öz" kelimesi kullanılır.[251] BTA'da da durum böyledir ve bu özelliği ile BTA, Azerbaycan sahasına bağlanır.

Teklik 1. şahıs: özüm

Teklik 2. şahıs: özī (özüŋ > özüy > öziy > özī)

Teklik 3. şahıs: Özü (1-77)

Çokluk 1. şahıs: özümüz

Çokluk 2. şahıs: öziyiz/özüyüz (özüŋüz > özüyüz > öziyiz)

Çokluk 3. şahıs: özlerí (1-6)

"öz" zamirinin teklik 2. şahıs çekiminde görülen /-ī/ eki ŋ>y değişimi neticesinde ortaya çıkan /y/ ünsüzünün erimesi ve arkasındaki ünlüyü uzatmasıyla meydana gelmiştir. Benzer şekilde oluşmuş bir örneğe Irak Türkmen sahasında tesadüf edilmektedir: *özū.*[252]

"öz" zamirinin hâl ekleriyle çekime girdiği örnekler şu şekildedir: *öznü (1-3), Özlerni (1-83), özlerní (4-14); özlerne (1-16), özne (9-97); öznün (10-65); özünde (3-152), Özlerínde (3-187); özünnen (9-83); özünnen (17-155) Özlerínnen (1-158).*

Diyarbakır ağzında dönüşlülük zamiri olarak kendi, gendi ve öz zamirleri görülür. "öz" zamiri teklik ve çokluk 3. şahısta ve iyelik ekleri kabul ederek görülmektedir: *özi, özini, özine, özüne, özinden, özilen, özinen,*

[251] bkz. **TLG**, s. 201; Şireliyev, **ADE**, s. 185.
[252] İTL, s. 146.

özlerini, özlerine.[253] ÇÇ'de *"kendi"* zamiri çeşitli fonetik varyantlarla görülür. Bu yörede *"öz"* zamirine tesadüf edilmez.[254]

BTA'da teklik ve çokluk şahıs 1. ve 2. şahıs zamirlerinin ikincisinin yaklaşma hâli eki ile çift kullanılışı ile yapılan dönüşlülük zamirleri de görülür: *men miye, sen siye, biz bize, siz size (yd).* Bir örnekte de yükleme hâli eki getirilerek bu tür bir zamir türetildiği görülmektedir: *sen säni (17-599).* Bu tür zamirler kuzey Azerbaycan ağızları (Zagatala-Gah, Derbend vb.) için karakteristiktir: *män mänin, män mänä, män mäni; sän sänin, sän sänä, sän säni; biz bizin, biz bizä, biz bizi; siz sizin, siz sizä, siz sizi vb.*[255] Bu şekilde oluşmuş dönüşlülük zamirlerine Diyarbakır ve Urfa merkez ağzında da tesadüf edilmektedir.[256]

BTA'da "öz" kelimesinin tekrarı ile kurulmuş zamirler yaygındır: *özözme (1-2), özözī (17-405), Özözmüze (1-13), özöznü (9-47), Özözlerne (15-91), Özözne (10-41).* Bu tür zamirler Azerbaycan ağızlarında ve Irak Türkmen ağızlarında da görülmektedir.[257]

BTA'da *"kendi"* zamirine hemen hemen hiç rastlanmaz. Metinlerde *"kendi"* zamirine sadece bir kaynak kişide rastlanmaktadır. Bu da kaynak kişinin standart dile kaçtığı noktalarda ortaya çıkmaktadır: *gendíní (14-239), gendí (14-262), gendímí (14-146), gendíne (14-164).*

4.3. İşaret Zamirleri

BTA'da "bu" işaret zamiri, ünlüsü düzleşmiş olarak görülür: bı (1-100). Bu şekle Urfa merkez ağzında[258] ve Azerbaycan ağızları içerisinde Sabirabad, Şamaxı, Bakü-Hökmeli, Gobu, Güzdek ve Muğan grubu ağızlarında rastlanmaktadır[259].

---

[253]Erten, a.g.e., s. 40.
[254]Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 97.
[255] Kazımov, a.g.e., s. 103.
[256] ban bān, san sahan (DA), sen siye, ben beni (UMA) vb. örnekler için; Bkz. Erten, a.g.e., 40.; Özçelik, a.g.e., s. 86.
[257]bkz. Kazımov, a.g.e., s. 103; İTL, s. 146.
[258]Özçelik, a.g.e., s. 86.
[259]Şireliyev, **ADE**, s. 182-183.

"bı" işaret zamiri hâl ekleriyle çekimlendiğinde meydana gelen b>m akıcılaşması BTA'nın belirgin özelliklerinden biridir: *Mının (17-367), mını (16-120), mına (5-54), mınnara (4-80), Mınnan (16-70), Mınnardan (17-45)*. "bı" işaret zamirinde ön seste bulunan /b/ ünsüzü Azerbaycan ağızlarının çoğunluğunda ismin yalın hâlinden başka bütün hâllerde /m/ sesine değişir, çokluk durumunda /b/ olarak kalır.[260] Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöreleri ağızlarında "bu" işaret zamiri yuvarlak ünlülüdür ve hâl ekleriyle çekimlendiğinde b>m değişmesi görülmez: *bunın, buni, bunda*[261]*; bunın, bunı, bunda.*[262] Dolayısıyla bu morfo-fonetik hadise BTA'yı söz konusu ağızlardan ayırarak Azerbaycan sahasına bağlayan diğer bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

BTA'da "şu" işaret zamirinin görülmemesi dikkati çeken bir diğer husutur.

Aşağıda işaret zamirlerinin yalın hâlleri ve diğer hâl ekleriyle çekimlenmiş şekilleri tablo hâlinde verilmiştir:

Yalın hâl	**İlgi hâli**	**Yükleme hâli**	**Yönelme hâli**	**Bulunma hâli**	**Çıkma hâli**	**Vasıta hâli**
bı (1-100)	Bının (14-182), Mının (17-367)	bını (12-57), mını (16-120)	Bına (14-258), mına (5-54)	bında (14-547) mında	Mınnan (16-70)	bınnan (12-79)
o (1-161)	Onun (10-124), Ōn (2-92)	Onu (1-89)	Ona (14-443)	onda (2-73)	Ondan (5-36), Onnan (6-22)	onnan (4-67)

[260] Şireliyev, **ADE**, s. 181.
[261] Erten, a.g.e., s. 40-42.
[262] Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 96.

Bınnar (14-343), Mınnar (17-118), mındar (14-90)	bınnarın mınnarın	Bınnarı (1-32), bınarı (7-42) mınnarı	Mınnara (4-80)	bınnarda mınnarda	Bınnardan mınnardan	bınnardan Mınnardan (17-45)
onnar (1-22)	onnarın (16-50) onarın	onnarı (17-36)	onnara (1-115)	onnarda onarda	onnardan onardan	onnardan onardan

4.4. Soru Zamirleri

BTA'da soru zamirleri olarak "kim", "ne/nä", "ḳeç"ve "hanḳı" kelimeleri ve bunların isim işletme ekleri ile çekimlenmiş şekilleri bulunmaktadır: *kimdi? (1-63), Kim şorba yėmidi? (19-83), Kim geleceḫ? (3-87), kimde var˯ıdı? (14-99), He kimden yapaḫ? (15-61), Kimin˯ üstüne iftira atabilīrem (14-160); neler˯ėdidiyiz? (19-106), näydi (19-83), deḛ ne var? (19-88), Neyi ḳonuşum (5-1), Ėliyo sänī näyidi? (19-14), neden˯ ödiyecáḛem? (2-205).*

"kaç" soru zamirinin BTA'da uyum değiştirerek ince sıraya geçtiği ve kelime başındaki kalın ünsüzün korunması ile de bir ünlü-ünsüz uyumsuzluğunun ortaya çıktığı görülmektedir: *ḳeçedír (14-182), ḳeçe girdī (14-252), dėdi ki bı ḳeç? (17-391).*

E.T. "ḳangı" zamiri *ḳangı>ḫangı>hangı* şeklinde bir değişiklikten sonra BTA'da "hanḳı" şeklinde iç seste bir tonsuzlaşmaya uğramış ve ünsüz uyumunun bozulmasına yol açmıştır. Bu zamirin "haksı" şekline de rastlamak mümkündür: *hanḳısıdır (3-34), haḳsıdır (yd).*

4.5. Belirsizlik Zamirleri

BTA'da belirsizlik zamirleri "her", "kim", "bir", "hėç", "hep", "hepsí", "heppí", "öbür", "çoğu" ve "beʿzí" kelimeleri ile bunların türevlerinden oluşmaktadır: *herkez (1-34), herkese (5-18), Her kim (7-2), her biri (12-64), here (14-482), Heresi (3-64); kimi (12-78), Kimisi (18-22), Kim (19-11), Kimse (3-52); fılankes (12-15); hėç bíīşē̄ (2-39), hėç bişėsí (17-8), hėç bi (14-705), Hėç birí (15-67); bíīsí (3-132); heppí (2-59), hepsínín (14-582), Heppísíní (17-76); öbürü (15-20); beʿzílerí (15-78); çoğu (14-417).*

5. FİİLLER

5.1. Fiil Yapım Ekleri

5.1.1. İsimden Fiil Yapan Ekler

5.1.1.1. –lA

Türkçede isimden fiil yapan eklerin en işlek olanıdır. BTA'da da bu eke sıkça rastlanır: *yollayın (1-34), başla (1-65), yolçuladım (1-81), yükledíḫ (1-83), bağışlasın (2-114), partladı (2-162), ayaḫlardıḫ (3-33), ḥezırla (3-88), dişlädim (10-16), parçalar (12-46), dimdikle (14-34), terkleyin (14-376), ḳılbelemiyipler (17-296), cızılladī (14-408).*

Bazı –lA ekleri kendilerinden sonra gelmiş olan fiilden fiil yapma eki ile adeta kaynaşarak tek başlarına kullanılmaz hâle gelmişlerdir: *acıḫlanıP (< acıḫ+la-n-) (7-23), babolantırdı (< babo+la-n-tır-) (17-311), ḥėrslendim (< ḥėrs+le-n-) (14-714).*

-lA eki almış fiiller şimdiki zaman eki ile çekimlendiğinde ek ünlüsü düşmektedir: *temizlidim (1-54), saratlidım (13-21).* Bazen de çekim esnasında

koruyucu ünsüz /y/'nin ek ünlüsü üzerinde daraltıcı ve inceltici tesirde bulunduğu görülmektedir: *(a>ı>i; e>i) bagliyasan (< bag+la-y-a-san) (1-84), gözekliyecágám (<gözek+le-y-ecág-ám) (2-3), yassıliyıP (< yassı+la-y-ıP) (2-17).*

5.1.1.2. +Ar

Daha çok renk isimlerinden fiil yapmakta kullanılan bu ek bazen de diğer isimlerden olma ve yapma ifade eden fiiller yapar.[263] BTA'da tespit edilen tek örnekte, "su" anlamındaki Eski Türkçe "sub" kelimesindeki /b/ ünsüzünün sızıcılaştıktan sonra (b>v) düşmediği görülmektedir: *suvarram (1-96).*

5.1.1.3. –Al

Sıfatlardan fiil yapan bu eke BTA'da birkaç örnekte tesadüf edilmektedir: *azaldı (15-47), düzeldirem (17-77).*

5.1.1.4. –l

-Al eki gibi bu ek de sıfatlardan fiil yapmaktadır. BTA'da birkaç örnekte tesadüf edilmektedir: *ķocalıpsan (9-107), yükseltecáḫsen (9-147), alçaltmiyacaḫsan (9-147).*

5.1.1.5. –A

İşlek bir ek değildir. İsimlerden olma veya yapma ifade eden fiiller yapar: *yaşamaḫ (< yaş+a-) (2-137), ķanamadı (< ķan+a-) (3-49), boşandı (< boş+a-n-) (17-385), oynasın (< oyun+a-) (14-375), benzemez (< beniz+e-) (14-251).*

[263]Ergin, a.g.e., s. 182.

5.1.1.6. –I

İşlekliğini ve canlılığını kaybetmiş bir ek olarak belirli bazı fiillerin bünyesinde kalıplaşmıştır: *daşısın (taş+ı-) (19-126).*

5.1.1.7. –dA

BTA'da bir örnekte, ünsüz benzeştirmesine uğramış olarak görülmektedir: *yallattı (< al+da-t-) (4-68).*

5.1.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler

5.1.2.1. -DIr-/-DUr-

Türkçede kullanılan en işlek ettirgenlik eklerinden birisidir. Oldurma ve yaptırma bildiren bir ektir. İşleklik sahası, ünlüyle biten tek heceli fiillerle ünsüzle biten bütün fiil kök ve gövdelerini içine alır:[264] *mindiriler (1-42), yaptırıbam (1-141), yandırisan (1-147), ḳızdır (3-140), çäktiri (4-97), doldurüdum (1-3), çímdírmáge (7-30), yèndir (17-481), çöktürdü (17-32), ḫarıştırıbam (1-125).*

BTA'da bu ettirgenlik eki, ünsüz uyumuna tabidir. Fakat bazı örneklerde tonlu ünsüzlerden sonra ekin tonsuz şekillerinin gelerek bu uyumu bozduğu görülmektedir: *èvlentirdi (10-69), utantıri (14-263), sürüntürdü (17-77).*

İstisnai olarak bir örnekte, ettirgenlik eki ünlüsünün genişlediği görülmektedir: *dönderdi (12-9).*

5.1.2.2. –Ir/-Ur-

Diğer ettirgenlik ekleri ile aynı fonksiyona sahip işlek bir ektir. Ünsüzle biten fiillerin bir kısmına getirilen bu ettirgenlik eki ünlü ile biten fiillere

[264] Ergin, a.g.e., s. 212.

eklenmez:[265] *bişiridım (1-11), doyuracaıh (1-62), gèçirecágám (9-217), itireceksen (14-108).*

Bazı örneklerde bu ekten sonra yine bir ettirgenlik eki olan /-t-/'nin gelmesiyle katmerli çekim meydana geldiği görülmektedir: *göçürttü (17-175), düşürttü (17-569).*

5.1.2.3. -D-

Ünlü ile ya da akıcı veya patlayıcı ünsüzlerden biriyle biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek ettirgenlik fiilleri kuran işlek bir çatı ekidir:[266] *üşüttï (17-581), böyüttü (10-73), sıçrattı (14-432), baglatmaa (1-87), çıharttı (10-24), tanıttırram (2-44).*

/-t-/ ettirgenlik ekinin, iki ünlü arasında kaldığı durumlarda tonlulaştığı görülmektedir: *kopadıdılar (2-167), kaynadah (1-13), çıhadıdı (2-12).* Bazı örneklerde ise yine standart dilin aksine tonlu ünsüzlerden sonra ekin tonlu şekilleri gelerek ünsüz uyumu sağlanmaktadır: *yatırdın (2-94), düzeldirem (17-77).*

5.1.2.4. -n-

Dönüşlülük eki olarak da bilinen bu ek failin kendi kendisine yaptığı hareketi ve kendisine tesir eden, kendisi için yaptığı hareketi ifade eder.[267] Ünlü ile biten fiillere doğrudan gelen ek, ünsüzle biten fiillere bir bağlantı ünlüsü vasıtasıyla gelmektedir: *Yahandı (2-52), bèzensín (1-39), bılanï (1-148), sahlanidıh (12-79), süründü (1-84), dolandı (14-398); kızındım (3-98), Silkiniyem (9-18), gèçiniP (9-91).*

Şeklen dönüşlülük eki ile aynı olup fonksiyonca "pasiflik, belirsizlik" bildirmek suretiyle ondan ayrılan /-n-/ ekinin örneklerine de rastlanmaktadır.

---

[265] Ergin, a.g.e., s. 220.
[266] Korkmaz, **TTŞB**, s. 134.
[267] Ergin, a.g.e., s. 202.

Bu ek sonu ünlü ile biten veyahut /l/ ünsüzü ile biten fiillere gelerek asıl pasiflik ve belirsizlik eki olan /l/'nin yerine kullanılmaktadır: *sölenī (6-3), silindıg (14-675), çalïnī (1-35).*

Dönüşlülük ekinin isimden fiil yapan /+lA-/ ekinden sonra geldiği örneklere sıkça rastlanmaktadır: *ḥėrslendim (14-714), acıglanıP (7-23), toplanidıḫ (15-19), küflenī (14-712), zäyirlendi (4-96).* Dönüşlülük ekinden sonra ettirgenlik eklerinin geldiği örnekler de mevcuttur: *babolantırdı (17-311), sürüntürdü (17-77).*

5.1.2.5. -l-

Türkçenin en işlek fiilden fiil yapım eklerinden birisi olan /-l-/ eki edilgenlik bildirir. Genellikle, ünsüzle biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden "olma" ve "yapılma" bildiren edilgen fiiller türetir:[268] *düzüldü (14-651), sarıldılar (3-64), yıḫıla (9-174), Çäkil (14-167), bozuldular (16-103), tökülī (17-364), kesiliP (17-397), ḳırılidı (13-68), yıgılıptılar (2-59).*

5.1.2.6. -ş-

İşteşlik eki olarak da bilinen /-ş-/ ekinin esas fonksiyonu "karşılıklı yapma, ortaklaşma" bildirmektir: *dögüşidi (14-49), öpüştüler (3-64), karpışıbıḫ (18-14), uyuşüduḫ (18-21), annaşamadıḫ (1-104).*

Bunun dışında "kendiliğinden oluş" fonksiyonu üstlendiği örneklere de rastlanmaktadır: *yėrişmiş (7-8), terpeştiriP (17-40).*

[268] Korkmaz, **TTŞB**, s. 127.

5.1.2.7. -AlA-

Bir enklitik olarak *la*'nın Türk dilinde araştırmacılar en çok "pekiştirme" ve "zarf eki, zarf yapan unsur" fonksiyonlarından bahsetmişlerdir.[269] Ahmet Bican Ercilasun, *la* enklitiği ile ilgili çalışmasında tarihi ve çağdaş Türk lehçe ve ağızlarından seçtiği örnekler ve konu üzerinde fikir beyan etmiş araştırmacıların görüşlerini aktardıktan sonra on bir maddelik bir "pekiştirme enklitiği teorisi" kurmuştur.[270] Bu teori sayesinde –AlA < -A-lA *(örn. silk-e-le)* ekinin etimolojik yönden açıklanabileceğini belirtmiştir. Buna göre "pekiştirme enklitiklerinin üst üste gelebilme özelliği" göz önünde bulundurularak –AlA ekinin –A ve –lA gibi iki enklitikten oluştuğu söylenebilir.[271] Nitekim –A eki de *"silk-e, tık-a, sur-a"* örneklerinde görüldüğü gibi, bir enklitik olarak değerlendirilebilir[272].

BTA'da metinlerden ve yazılı derleme yoluyla elde edilen örneklerde, bu ekin "pekiştirme" fonksiyonunda bir fiilden fiil yapma eki olduğu görülmektedir: *Särälidɨɣ (< sär-älä-) (2-133), ḳavaladı (< ḳav-ala-) (14-626), çalɣalidɨm (< çalɣ-ala-) (3-2), sirkele- (< silk-ele), sepele- (< sep-ele-) (yd).*

Örneklerdeki fiillerin bu eki almadan da aynı anlamda kullanıldığının görülmesi ekin "pekiştirme" fonksiyonunu ortaya koymaktadır: *çalɣıdıɣ (10-45), ḳavdu (9-155), seriler (14-332), säpim (17-559).*

sarlıdılar (13-44) örneğinde görülen "sarla-" fiili BTA'da *–la* ekinin "sar-" fiiliyle kalıplaşması neticesinde ortaya çıkmıştır. Burada görülen /-la/ eki de, pekiştirme fonksiyonunda bir enklitiktir.

---

[269]bkz. Ahmet Bican Ercilasun, "La Enklitiği ve Türkçede Bir 'Pekiştirme Enklitiği' Teorisi", **Dil Araştırmaları**, Sayı: 2, Bahar 2008, s. 35-56.
[270] bkz. Ercilasun, a.g.m., s. 43.
[271] Ercilasun, a.g.m., s. 52.
[272] Ercilasun, a.g.m., s. 52.

5.1.2.8. -uḫ-/-ük-

İşlek olmayan bir fiilden fiil yapma ekidir. Tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş "olma" fiilleri türetir.[273] BTA'da örnekleri sınırlıdır: *duruḫilar (< dur-uḫ-) (12-46), görükidiler (gör-ük-) (14-2).*

5.1.2.9. –Ar

İşlek değildir. BTA'da tespit edilen örneklerde, ek ünsüzünün çoğu kez düştüğü görülmektedir: *ḳopadidılar (< ḳop-ar-) (2-167), çıḫadidı (< çıḫ-ar-) (2-12)/çıḫarttım (1-52).*

5.2. Fiil Çekimi

5.2.1. Şahıs Ekleri

BTA'da fiillerin geniş zaman, şimdiki zaman, duyulan geçmiş zaman ve gelecek zaman çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri; görülen geçmiş zaman çekiminde ise iyelik kökenli şahıs ekleri bulunmaktadır.

Zamir ve iyelik kökenli şahıs ekleri ve bunların kullanılışları aşağıda şahıslara göre örneklendirilmiştir.

5.2.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Şahıslar	**Ekler**
Teklik 1. şahıs	-Am
Teklik 2. şahıs	-sAn
Teklik 3. şahıs	Ø
Çokluk 1. şahıs	-(I)ḫ/-(U)ḫ
Çokluk 2. şahıs	-sIz/-sUz

[273] Korkmaz, **TTŞB**, s. 127.

Çokluk 3. şahıs	-lAr

5.2.1.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Eklerinin Kullanılışları

Teklik 1. şahıs: alıram (14-589), danışıram (17-4) gäliyem (2-104), gidiyem (3-97), gätiribem (2-166), bäliyibem (9-106), olubam (13-2), yatacagam (17-39), alacagam (17-172).

Teklik 2. şahıs: ėdersen (1-111), gidersen (3-105), ḳonuşisan (9-119), olisan (14-168), yaptırıpsan (14-254), gätiripsen (14-678), Aparacaḫsan (1-132), getireceḫsen (14-115), gidecáḫsen (2-212).

Teklik 3. şahıs: Kullanılışı eksizdir.

Çokluk 1. şahıs: taḫarıḫ (2-75), yaparıḫ (3-32), käsiyíḫ (1-92), gidiyíḫ (2-56), dėmiyıḫ (12-15), gidiyıḫ (16-441), bekliyıḫ (17-30), sölüyüḫ (6-11), Görüyüḫ (15-69), durubuḫ (18-14), düzülübüḫ (17-19), bulacagıḫ (1-87), alacagıḫ (4-118), ėdecagıḫ (14-30).

Çokluk 2. şahıs: gätirirsiz (17-399), ėdersiz (2-56), yaḫanisız (14-743), olisız (14-743), gätíripsiz (14-367), alıpsız (2-198), basıpsız (14-368), soyupsuz (14-367), oturacaḫsız (9-168).

Çokluk 3. şahıs: derler (14-519), ėderler (17-322), Baḫilar (1-42), ograşilar (11-19), alıplar (16-96), savŭruplar (18-14), ḳoyacaḫlar (17-176), gidecáḫlár (1-35).

5.2.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Şahıslar	**Ekler**
Teklik 1. şahıs	-m
Teklik 2. şahıs	-i/-ī
Teklik 3. şahıs	Ø

Çokluk 1. şahıs	-ḫ
Çokluk 2. şahıs	-(I)ylz/-(U)yUz
Çokluk 3. şahıs	-lAr

5.2.1.2.1. İyelik Kökenli Şahıs Eklerinin Kullanılışları

Teklik 1. şahıs: *aldım (16-12), vėrdim (14-403), gäldim (15-77), terkledim (16-12), söledim (17-274), vurdum (17-376), ḳoydum (17-403), pozdum (2-74), oldum (9-6), süzdüm (14-211), gördüm (14-228); çalıştım (1-70), Baḫtım (3-44), çıḫtım (7-36), kästim (1-17), gėttim (19-131), çäktim (13-1), gėçtim (14-173), tuttum (17-88), unuttum (3-65), korḫtum (9-111), öptüm (9-204), düştüm (14-231), sürttüm (14-400).*

Teklik 2. şahıs: *çıḫarttī (3-129), ḳaçırttī (1-85); ḳoydi (4-50), Gördī (16-16), düştī (13-15), buldī (17-148), oldī (2-99) buyuḫtī (3-97), terkledī (16-13), iştī (2-219), gėtti (4-50), gäldī (1-85).*

Teklik 3. şahıs: Kullanılışı eksizdir.

Çokluk 1. şahıs: *apardıḫ (2-76), ḳaldıḫ (3-185), vurduḫ (12-7), bulduḫ (14-136), gördüḫ (2-16), sürdüḫ (6-10), çäktíḫ (10-85), gėttíḫ (11-32), düştúḫ (1-105), Mindíḫ (3-188), gäldíḫ (3-189), yėdíḫ (4-67), gäzdíḫ (6-10), gördúḫ (3-39), böyüdúḫ (4-67), düzdúḫ (14-658); gėttıḫ (3-67), töktuḫ (14-95), vėrdıg (4-77), gäldıg (9-156).*

Çokluk 2. şahıs: *ėttiyiz (9-27), geldiyiz (yd), bildiyiz (yd), utanmadiyız (9-27), aldiyız (3-84).*

Çokluk 3. şahıs: *saldılar (1-135), aldılar (1-136), bagladılar (2-102), vėrdiler (2-103), Dėdiler (3-63), mindiler (3-64), ḳoydular (4-8), oturdular (14-88), vurdular (14-273), götürdüler (17-121), öldüler (17-223), güldüler (17-317), çıḫarttılar (1-98), barıştılar (1-136), açtılar (3-24), gėttiler (3-38), battal‿ėttiler (11-2), içtiler (14-89), ḳorḫtular (12-56), ḳonuştular (14-343), Düştüler (14-364), Köçürttüler (17-182).*

5.2.2. Şekil ve Zaman Ekleri

5.2.2.1. Bildirme Kipleri

5.2.2.1.1. Geniş Zaman

BTA'da geniş zaman eki –r/-Ar/–(I)r/-(U)r şeklindedir. Şahıslara göre geniş zaman çekimleri ve burada dikkati çeken özellikler şu şekildedir:

Teklik 1. şahıs: *düzeldirem (17-77), gälirem (17-390), bayïlıram (17-410), tanıram (14-75), çıḫardıram (14-380), daḡïdıram (14-425), alıram (14-589), danışıram (17-4); ḳaḫaram (2-15), yataram (6-19), sataram (12-75), yaparam (14-424), sataram (17-233), saḡaram (14-568), çıḫaram (14-589), yıḫaram (16-61), bataram (16-88), ḳavaram (17-114), tutaram (17-437), çalaram (17-439), fätïr˛ėderem (2-14), giderem (14-407), keserem (14-408), gėçerem (17-481).*

Sonu /l/ ünsüzü ile biten fiillerin teklik ve çokluk 1. şahıs geniş zaman çekimlerinde, vurgusuz orta hece ünlüsü konumuna gelerek bazen düştüğü görülmektedir. Böylece bir araya gelen /-lr-/ ünsüzleri ilerleyici ünsüz benzeştirmesi neticesinde /-ll-/ şekline gelmektedir: *öllem (öl-ü-r-em > öl-rem > öllem) (2-222), gellem (gel-i-r-em > gel-rem > gellem) (3-190), ollam (ol-u-r-am > ol-ram > ollam) (17-475)* (bkz. S.B.2.6.1.1.1.3.). Bazen de benzeştirmenin yönü değişerek gerileyici benzeştirme ile /-rr-/ ünsüz çifti ortaya çıkmaktadır: *arram (al-ı-r-am > al-ram > arram) (14-66), gerrem (gel-i-r-em > gel-rem > gerrem) (17-584)* (bkz. S.B.2.6.1.1.2.1.).

Sonu /r/ ünsüzü ile biten fiillerin teklik ve çokluk I. şahıs geniş zaman çekiminde, zaman eki ünlüsünün vurgusuz orta hece ünlüsü konumuna gelerek düştüğü görülmektedir: *vurram (< vur-u-r-am) (7-45) öldürrem (< öldürürem) (14-589),* öldürrúḫ (öldürürüḫ> öldürrüḫ> öldürrúḫ).

Teklik 2. şahıs: *gätirirsen (3-59), gälirsen (3-104), çaġırırsan (12-2), tanırsan (14-283), baḫarsan (17-322), açarsan (17-389), tutarsan (17-437), ėdersen (1-111), gidersen (3-105).*

BTA'da geniş zaman bahsinde tesadüf edilen ilginç özelliklerden birisi de, bazen "vur-" ve "dur-" fiillerinin geniş zaman eki ünlüsü olarak dar-yuvarlak /u/ ünlüsünü değil de düz-geniş /a/ ünlüsünü almasıdır: *vurarsan (17-26), durardı (19-21).*

Tek heceli ve ünlü ile biten "de-" ve "ye-" fiilleri geniş zaman eki olarak doğrudan "-r" ekini alması gerekirken, bazen arada bir /y/ ünsüzü türemekte ve bu fiiller geniş zaman eki olarak "-er" ekini almaktadır: *diyersen (5-34), yiyersen (yd).*

Teklik 3. şahıs: *gälir (19-4), gätírir (14-124), inanır (16-91), alır (17-57), vėrir (17-395), doġar (17-490), vurar (17-491), yazar (2-201), açar (3-95), söler (3-95), saḫlar (3-115), diyer (17-550), olur (2-64), vurulur (16-48), soldurur (17-555), ölür (14-306).*

Çokluk 1. şahıs: *taḫarıḫ (2-75), yaparıḫ (3-32), düşeríḫse (9-229).*

Çokluk 2. şahıs: *tanırsız (14-63), gätirirsiz (17-399), vurarsız (9-48), ėdersiz (2-56).*

Çokluk 3. şahıs: *vėrirler (14-196), derler (14-519), ėderler (17-322).*

BTA'da geniş zaman ekinin çokluk 3. şahıs çekiminde, bazen zaman ekinin ünsüzünün benzeştirmeye uğradığı görülmektedir: *alıllarsa (2-65), vėriller (2-213), çıḫadıllar (2-223), dögeller (9-130), çalıllar (16-120), diyeller (17-370), Alıllar (1-161).*

5.2.2.1.1.1. Geniş Zamanın Olumsuz Çekimi

Doğu grubu ağızlarında ikinci dereceden alt ağız grupları belirlenirken kullanılan ölçütlerden birisi teklik ve çokluk 1. şahısta olumsuz geniş zaman

ekinde görülen farklı yapılardır.[274] Van, Ahlat, Diyarbakır ve Şanlıurfa'da ek *"-manam/-menem,-manıḫ/-menıḫ/-menik"* şeklindedir.[275] Ağrı, Muş merkez, Bulanık ve Malazgirt ağzında ek –mAr şekillerinde görülür.[276]

"–mAr" şekillerine Azerbaycan ağızlarının çoğunluğunda rast gelinir.[277] Bu ekin, Azerbaycan'ın özellikle batı bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Azerbaycan dilinin dialektoloji atlasında "Geniş zamanın teklik ve çokluk 1. şahıs olumsuzu" adlı 67 no'lu haritada siyah renkli noktalarla ifade edilen "-mAr" şekli çoğunluğu oluştururken, "-man/-men" şekli ise Nahçıvan grubu ve kuzey grubu ağızlarında yoğunlaşmıştır.[278] Azerbaycan dilinin Bakü dialektinin İçerişeher, Hövsan, Emircan, Bülbüle şiveleri[279] ve Nuha dialektinde[280] teklik ve çokluk 1. şahısta –mAr şekilleri, –mAn şekilleri ile birlikte görülmektedir.

Ekin teklik ve çokluk 2. şahısta ve bazen de 3. şahısta görülmesine Derbend[281], Nuha[282] ve Guba[283] dialektlerinin yanı sıra Sabirabad'ın Yolçubeyli; Ali Bayramlı'nın Ağamemmedli; Ağdam'ın Galayçılar, Çullu, Boyehmedli; Şamahı'nın Cabanı, Çarhan, Ağsu'nun İlhıçı, Zagatalanın Varhiyan, Şeki'nin Baş Göynük, Mereze'nin Kolanı kent şivelerinde de tesadüf edilir.[284] "Geniş zamanın teklik ve çokluk 2. şahıs olumsuzu" adlı 68 no'lu haritaya bakıldığında kırmızı renkli noktalarla ifade edilen "-marsan/-mersen" şeklinin Azerbaycan Türkçesi ağızlarında geniş yayıldığı fakat belli bir bölgede yoğunlaşmadığı görülmektedir.[285]

BTA'da teklik ve çokluk 3. şahıs dışında diğer bütün şahıslarda –mAr şekli görülmektedir: *almaram, bilmerem (yd), ḳomarsan (14-572), bulamarsan (15-87), alamarıḫ (2-63), ėdemerıġ (2-189), ėtmerıḫ (13-15), gelmerıḫ (14-651), yėmerıḫ*

[274]bkz. Karahan, a.g.e., s. 74.
[275] Karahan, a.g.e., s. 74.
[276]Karahan, a.g.e., s. 74.
[277]Kazımov, a.g.e., s. 177.
[278]bkz. **ADDA**, Harita No: 67, s. 161.
[279]bkz. Şireliyev, **BD**, s. 105.
[280]bkz. M. İslamov, **Azerbaycan Dilinin Nuha Dialekti**, Bakü, Elm, 1968, s. 132.
[281]bkz. Kazımov, a.g.e., s. 177.
[282]bkz. İslamov, **ADND,** s. 132.
[283]bkz. R.E. Rüstemov, **Quba Dialekti**, Bakü, Elm, 1961, s.159.
[284]bkz. Şireliyev, **ADE**, s. 235.
[285]bkz. **ADDA**, Harita No: 68, s. 163.

(14-654), vėrmersisse (2-221). –mAr şekli teklik 3. şahısta, yalnızca şart birleşik çekimlerde ortaya çıkmaktadır: *aḫmarsa (16-88), olmarsa (10-88).*

Geniş zamanın olumsuz çekiminde -mAr şeklinin görülmesi ile BTA, Doğu grubu ağızları içerisinde Muş merkez, Bulanık ve Malazgirt ağızlarıyla; teklik ve çokluk 1. şahıs dışında diğer şahıslarda da söz konusu ekin gelmesi ile de yukarıda belirtilen Azerbaycan ağızlarıyla birleşmektedir. Geniş zaman ekinin olumsuzu –mAz ekinin yanı sıra Diyarbakır merkez ağzında teklik ve çokluk I. şahıslarda –mAn şekli; Çüngüş-Çermik yöresi ağızlarında ise –mAr şekli görülür[286]: *ḳarışmanam, almanıḫ (DA); yapamaruḫ (ÇÇA).*

Geniş zamanın olumsuz çekiminde -mAr şekli dışında BTA'da –mAz şekline de rastlamak mümkündür: *almazlar (1-161), ḳırmazlar (2-213), ḳomaz (3-45), olmaz (9-88), yaḳışmaz (9-159), olmaz (17-488), aġırmaz (17-342), ḫeşlemez (2-71), ėtmez (2-72), sölüyemez (9-209), gälmez (12-51), vėrmez (13-18), yėmez (14-72), benzemez (14-251), gälmez (14-325), äkmezler (14-685), yėtmez (16-62), degmez (17-347), gelmez (17-458), bilemez (17-531), içilmez (17-572).*

-mAz şekli teklik ve çokluk 2. şahıs eklerini aldığında zaman eki ünsüzü benzeştirmeye uğrar (-zs->-ss-): *ėdemessen (3-60), gidemessen (3-151), ḳomassan(3-151) aparamassan (14-126) yaḫiyamassız (14-748).*

Teklik 3. şahısta -mAz ekinin sonunda bulunan tonlu /z/ ünsüzünün yukarıda belirtilen fonetik etkiler olmaksızın, bazen yarı tonsuzlaştığı veyahut tamamen tonsuzlaştığı görülmektedir: *nolmaS (2-68), yıḫmaS (16-62), sıġmaS (17-41), ḳaynamaS (17-217), yapmas (17-455), uzatmas (17-535), ḳaḫmas (17-538), görmes (17-545), gėçilmes (17-573), olmas (9-87).*

5.2.2.1.2. Şimdiki Zaman

Doğu grubu ağızlarında şimdiki zaman eki yapı bakımından çeşitlilik gösterir. Bu ağız bölgesinin kuzey ve kuzeydoğusunda "-yėr/-yir/-yr" olan

[286] bkz. Erten, a.g.e., s. 46.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 108.

şimdiki zaman eki, güneye indikçe daralma, düşme, uzama gibi fonetik olaylarla yapısını değiştirir.[287]

Şimdiki zaman ekinde meydana gelen ses değişmeleri Doğu grubu ağızlarının ikinci dereceden alt ağız gruplarının belirlenmesinde kullanılan bir morfolojik ölçüttür.[288] BTA'nın da dahil olduğu Diyarbakır-Şanlıurfa ağızları ve buna ek olarak Van, kısmen de Bingöl ve Karakoçan ağızlarında şimdiki zaman eki olarak –i(y)/-(y)i ekleri görülmektedir.[289]

BTA'da yaygın şimdiki zaman eki –i(y)'dir. Fakat çoğu kez /y/ ünsüzünün düştüğü ve ekin /–i/ olarak geldiği görülür. Teklik 3. şahısta, şimdiki zaman eki ünsüzünün düşmesi burada bir uzamaya yol açmakta ve ek /-ī/ olarak gelmektedir: *çalĭnī (1-34), gälī (3-25), yırganī (3-44).* Birkaç örnekte ise, /-ī/ ünlüsü şahsi konuşma özelliklerine bağlı olarak kısalmıştır: *di (3-54), gäzi (3-154), oturi (11-16), gidi (11-17), ḳoḫi (3-74).* Diğer şahıslarda ek, /-i-/ şeklindedir.

Şimdiki zaman ekinin daima ince ünlülü oluşu kalın sıradan fiillerin çekiminde kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *oyniyam (6-1), aparisan (2-12), tutī (3-62), ḳaḫısız (6-16), çıḫılar (1-42).* Yuvarlak ünlülü fiillerin çekiminde de söz konusu ekin daima düz oluşu düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır: *oḫiyam (17-171), görisen (14-332), ḳoḫi (3-74), dolduriyıḫ (19-116), olisız (14-743), söliler (19-32).* Bazı örneklerde ise dar-düz /i/ ünlüsünün yuvarlaklaşarak ekin /-ü; -üy/ hâline geldiği ve düzlük-yuvarlaklık uyumunun sağlandığı görülmektedir: *sölüyem (3-103), ölüyem (3-132), durüy (1-161), sölüyüḫ (6-11), Görüyüḫ (15-69), ḳorḫüyuḫ (1-62), oturüyuḫ (3-68), ḳovüyuḫ (6-4), sölüyuḫ (14-344), görüyuġ (6-7), sürüyuġ işte (8-20), sölüler (1-22), sürüler (9-14).*

Çokluk 1. şahıs eki olan /ḫ~ġ/ ünsüzlerinin tesiri ile bağlantı ünlüsünün kalınlaşarak ince sıradan kelimelerde kalınlık-incelik uyumunu bozduğu

[287]Karahan, a.g.e., s. 69.
[288]bkz. Karahan, a.g.e., s. 75.
[289]bkz. Karahan, a.g.e., s. 75.

görülmektedir: *dėmiyıḫ (12-15), gidiyıḫ (16-441), bekliyıḫ (17-30); vėriyíḫ (1-24), gätiriyíḫ (1-92), käsiyíḫ (1-92), gidiyíḫ (2-56), diyíḫ (3-113), yiyíḫ (6-21).*

Şahıslara göre şimdiki zaman çekimleri şu şekildedir:

Teklik 1. şahıs (-i-yAm/-ü-yAm): vėriyem (1-80), diyem (2-71), gäliyem (2-104), gidiyem (3-97), atiyam (4-107), apariyam (4-112), duymiyam (17-456), tökiyem (1-92), oyniyam (6-1), duriyam (6-20), oḫiyam (17-171), yuğuriyam (14-619), ḳorḫiyam (14-716), duyiyam (17-13), oturiyam (11-37); sölüyem (3-103), ölüyem (3-132).

Teklik 2. şahıs (-i-sAn): yisen (1-31), vėrisen (1-28), gidisen (1-154), içisen (2-48), gälisen (2-77), dilisen (4-31), dönisen (5-29), Sürisen (8-21), disen (9-132), görisen (14-332), dögisen (19-165), ḳaḫisan (1-31), yandırisan (1-147), aparisan (2-12), sōnturisan (9-55), ḳonuşisan (9-119), olisan (14-168), oḫisan (14-367), yollisan (14-570).

Teklik 3. şahıs (-i/-ī/-üy): gidī (1-37), çalĭnī (1-34), gälī (3-25), yırğanī (3-44), dī (3-57); sölī (1-37), tutī (3-62), uçī (5-24), durī (3-75), di (3-54), gäzi (3-154), oturi (11-16), gidi (11-17), ḳoḫi (3-74); durüy (1-161).

Çokluk 1. şahıs (-i-yIḫ/-ü-yUḫ): vėriyíḫ (1-24), gätiriyíḫ (1-92), käsiyíḫ (1-92), gidiyíḫ (2-56), diyíḫ (3-113), yiyíḫ (6-21), yapiyıḫ (1-23), dağıdiyıḫ (1-24), daşiyıḫ (1-91), annadiyıḫ (7-17), dolduriyıḫ (19-116); dėmiyıḫ (12-15), gidiyıḫ (16-441), bekliyıḫ (17-30); sölüyüḫ (6-11), Görüyüḫ (15-69), ḳorḫüyuḫ (1-62), oturüyuḫ (3-68), ḳovüyuḫ (6-4), sölüyuḫ (14-344), görüyuğ (6-7), sürüyuğ işte (8-20).

Çokluk 2. şahıs (-i-sIz): gälisiz (2-70), gidisiz (4-130), ḳaḫisız (6-16), İstisiz (9-42), yisiz (11-20), durisız (12-48), disiz (14-49), yaḫanisız (14-743), olisız (14-743).

Çokluk 3. şahıs (-i-lAr/-ü-lAr): söliler (19-32), gidiler (1-40), diler (1-41), yėniler (3-61), gäliler (4-29), yiler (4-126), götüriler (6-1), göriler (12-26),

Dönderiler (12-51), görükiler (14-4), çıḫilar (1-42), Baḫilar (1-42), oğraşilar (11-19), oturilar (2-45), Ḳaḫilar (3-60), yandırilar (4-28), vurilar (11-30), duruḫilar (12-46); sölüler (1-22), sürüler (9-14).

5.2.2.1.2.1. Şimdiki Zamanın Olumsuz Çekimi

Şimdiki zamanın olumsuz çekimi, olumsuzluk eki –mA ile şimdiki zaman eki /-i; -ī/'nin kaynaşması ile meydana gelen –mi/-mī ekleri ile yapılmaktadır. Şahıslara göre şimdiki zamanın olumsuz çekimleri şu şekildedir:

Teklik 1. şahıs: ḫebíl̦ ėtmiyem (1-132), gälmiyem (1-134), istemiyem (1-34), çekemiyem (2-14), vėremiyem (2-55), bílmiyem (1-15), ḳoyamiyam (5-55), olmiyam (6-2), tanımiyam (10-52), almiyam (14-67), duymiyam (17-337).

Teklik 2. şahıs: gėtmisen (2-43), dėmisen (12-9), sölemisen (14-143), görmisen (17-283), salmisan (3-136), olmisan (9-200), anlatmisan (19-87).

Teklik 3. şahıs: gätirmī (3-58), bıraḫmi (1-35).

Çokluk 1. şahıs: vėrmiyíḫ (1-160), almiyıḫ (1-160), yėmiyíḫ (3-113), tanımiyıḫ (2-201).

Çokluk 2. şahıs: vėrmisiz (2-58), sölemisiz (3-70), ėtmisiz (3-70), Çekemisiz (9-48), Utanmisız (9-54), ḳonuşmisız (14-346), bílmisiz (14-351), istemisiz (17-139).

Çokluk 3. şahıs: vėrmiler (2-40), ėtmiler (2-41), dėmiler (2-105), begenmiler (11-25), yėmiler (14-32), gėtmiler (14-118), yapmilar (6-2), tanımilar (14-640), ḳomilar (17-88).

5.2.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman

BTA'da, görülen geçmiş zaman eki -DI/-DU şeklindedir. Görülen geçmiş zamanın şahıslara göre çekimleri aşağıda verilmiştir.

Teklik 1. şahıs: *saldım (14-401), vėrdim (14-403), gäldim (15-77), aldım (16-12), terkledim (16-12), söledim (17-274), vurdum (17-376), ķoydum (17-403), pozdum (2-74), oldum (9-6), süzdüm (14-211), gördüm (14-228), Döndüm (17-209), geldim (1-58); kästım (1-17), gėttim (19-131), çalıştım (1-70), Baḫtım (3-44), çıḫtım (7-36), çäktim (13-1), gėçtim (14-173), ķaḫtım (14-567), sattım (14-634), ėttim (14-745), tuttum (17-88), unuttum (3-65), korḫtum (9-111), öptüm (9-204), düştüm (14-231), sürttüm (14-400).*

Teklik 2. şahıs: Görülen geçmiş zaman eki, teklik 2. şahıs eki /-y/'yi aldığında söz konusu ünsüz, zaman eki ünlüsü üzerinde inceltici tesirde bulunarak kalın sıradan fiillerin çekiminde kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır. Bu sırada meydana gelen bazı düzleşmeler neticesinde de yuvarlak ünlülü fiillerin çekiminde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulmaktadır: *çıḫarttī (3-129), ķaçırttī (1-85); ķoydi (4-50), Gördī (16-16), düştī (13-15), buldī (17-148), oldī (2-99) buyuḫtī (3-97).*

İnce sıradan fiillerin çekiminde ise kalınlık-incelik uyumsuzluğu söz konusu olmamaktadır: *terkledī (16-13), iştī (2-219), gėtti (4-50), gäldī (1-85).*

Örneklerden de anlaşılacağı gibi şahıs eki ünsüzü /y/ eriyerek çoğu kez zaman eki ünlüsünü uzatmaktadır: *çıḫarttī (3-129), ķaçırttī (1-85), Gördī (16-16), düştī (13-15), buldī (17-148), oldī (2-99), buyuḫtī (3-97), terkledī (16-13), iştī (2-219), gäldī (1-85).*

Teklik 3. şahıs: *Dėdi (3-53), gäldi (1-10), söledi (19-130), ḫırdı (1-49), aldı (1-69), apardı (1-80), Yaḫandı (2-52), itkin˳oldu (3-80), ķoydu (3-98), sordu (3-101), vurdu (7-47), Oturdu (9-50), gördü (9-130), öldü (9-172), sögdü (9-201), söndü (11-33); ķaḫtı (11-22), ėtti (12-1), baḫtı (12-27), Çıḫarttı (14-99), gėtti (14-109), içti (14-110), tuttu (14-120), ķonuştu (3-93), ķoştu (14-431), düştü (14-558), töktü (14-740), göçürttü (17-175).*

Çokluk 1. şahıs: Görülen geçmiş zamanın çokluk 1. şahıs çekiminde, şahıs eki olan /ḫ~ɢ/ ünsüzlerinin tesiri ile bazen zaman eki ünlüsü kalınlaşmakta ve bu durum kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *çäktíḫ (10-*

85), gėttíḫ (11-32), düştúḫ (1-105), Mindíḫ (3-188), gäldíḫ (3-189), yėdíḫ (4-67), gäzdíḫ (6-10), gördúḫ (3-39), böyüdúḫ (4-67), düzdúḫ (14-658); gėttıḫ (3-67), töktuḫ (14-95), vėrdıg (4-77), gäldıg (9-156). Bazı örneklerde ise, söz konusu durum oluşmamaktadır: *gördüḫ (2-16), sürdüḫ (6-10).*

Kalın sıradan fiillerin çekiminde ise uyum tamdır: *aldıḫ (1-65), annaşamadıḫ (1-104), apardıḫ (2-76), ḳaldıḫ (3-185), vurduḫ (12-7), bulduḫ (14-136), ḳoyduḫ (1-29), oturduḫ (14-385), çıḫtıḫ (1-64), ograştıḫ (1-74), ḳonuştuḫ (14-345).*

Çokluk 2. şahıs: *ėttiyiz (9-27), geldiyiz (yd), bildiyiz (yd), yaptıyız (yd).*

Görülen geçmiş zamanın çokluk 2. şahıs çekiminde kalın sıradan fiillerin çekiminde şahıs eki ünsüzü /y/'nin tesiri ile zaman eki ünlüsü incelmekte ve kalınlık-incelik uyumu bozulmaktadır: *utanmadiyız (9-27), aldiyız (3-84).*

Yuvarlak ünlülü fiillerin çekiminde de, şahıs ekinin tesiriyle zaman eki ünlüsünün düzleşmesi, düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır: *oldiyız (yd), güldiyiz (yd).*

Çokluk 3. şahıs: *saldılar (1-135), aldılar (1-136), bagladılar (2-102),vėrdiler (2-103), Dėdiler (3-63), mindiler (3-64), ḳoydular (4-8), oturdular (14-88), vurdular (14-273), götürdüler (17-121), öldüler (17-223), güldüler (17-317), çıḫarttılar (1-98), barıştılar (1-136), açtılar (3-24), gėttiler (3-38), battal ̧ėttiler (11-2), içtiler (14-89), ḳorḫtular (12-56), ḳonuştular (14-343), Düştüler (14-364), Köçürttüler (17-182).*

5.2.2.1.3.1. Görülen Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi

BTA'da görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi standart dilde olduğu gibidir: *seʿep çıḫmadı (19-78), ḳalmadı (19-112), ḳomadı (19-129), duymadım (17-12), gėtmediler (3-13), utanmadiyız (9-27), ḳorḫmadi (17-432), gözlemedi (17-597), gizlemedi (17-599), ḳomadılar (9-212).*

5.2.2.1.4. Duyulan Geçmiş Zaman

Doğu grubu ağızlarında ikinci dereceden alt ağız grupları belirlenirken kullanılan ölçütlerden birisi "–Ip/-Up" ekinin duyulan geçmiş zaman eki olarak kullanılması durumudur.[290]

Doğu grubu ağızlarının büyük bir kısmında öğrenilen geçmiş zaman eki –mIş'tır. Bugün Azerbaycan Türkçesinde, Irak Türkmen ağızlarında duyulan geçmiş zaman eki olan –ıp/-ip; Bulanık, Ahlat, Adilcevaz ve Van ağızlarında kullanılmaktadır. Birinci dereceden II. alt gruptaki Kars Azerileri ve Terekemeleri ağzında da görülen bu ek güneyde Ahlat'a kadar uzanır. Muş'un Bulanık ilçesi Terekeme ağızlarında ek "-ıf/-if" şeklindedir.[291] –If/-Uf şekillerine Azerbaycan'ın batı grubu ağızlarında da (Kazak, Ağdam, Gence, Zagatala, Gah[292]) rastlamak mümkündür.

Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik ağızlarında duyulan geçmiş zaman eki olarak –Ip/-Up eklerine rastlanmaz.[293]

Azerbaycan ağızlarında duyulan geçmiş zamanı ifade etmek için –mIş/-mUş; -mI/-mU; -IP/-UP; -If/-Uf; -ItdI/-UtdU gibi ekler kullanılır. Azerbaycan ağızlarında duyulan geçmiş zaman ekinde görülen bu çeşitlilik dikkat çekicidir. Bu durum Azerbaycan dialektoloji atlasında ayrıntılı olarak gösterilmiştir.[294] Siyah noktalarla belirtilen yerlerden anlaşılmaktadır ki –IP/-UP ekleri daha çok Azerbaycan'ın doğu bölgesi ağızlarında ve Nahçıvan bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Teklik ve çokluk 2. şahısta bazı ağızlarda (Zagatala, Gah, İrevan) –IP/UP, bazı ağızlarda ise (doğu bölgesi ağızları) –Ib eklerine rastlanır.[295] Teklik ve çokluk 3. şahıslarda bir grup ağızlarda (Zagatala, Gah, İrevan, Nahçıvan, Ordubad, Tebriz) –IP/UP, bir grup ağızlarda da (Bakı, Şamahı, Guba, Mereze, İsmayıllı, Muğan) –Ib eklerine rastlanır.[296]

---

[290]bkz. Karahan, a.g.e., s. 73.
[291]Karahan, a.g.e., s. 74.
[292]bkz. **ADDA**, Harita No: 64, s. 155.
[293]bkz. Erten, a.g.e., s. 47.; Özçelik, Boz; **ÇÇ**, s. 105.
[294]bkz. **ADDA**, Harita No: 64, s. 155.
[295]Şireliyev, **ADE**, s. 205.
[296]Şireliyev, **ADE**, s. 205.

BTA'da duyulan geçmiş zaman eki bütün şahıslarda –lp/-Up şeklindedir. -lp/-Up ekinin duyulan geçmiş zaman eki olarak bütün şahıslarda görülmesine Irak Türkmen lehçesinde Altunköprü ve Telafer bölgelerinde, Azerbaycan dilinin Celilabad şivesinde, Ermenistan arazisindeki Büyük Karakilse ve Hamamlı ağızlarında rastlanır.[297]

Bu ekin 1. şahısta duyulan geçmiş zamanı ifade etmesi Nesimi'de *(Kepenek geymişem, enduşeden azad olubam)*, Kişveri'de *(Can birle sana yar olubam yari unutma. Eyle sayru düşübem kim, mana sihhet vermez)*, Fuzuli'de *(Men hem olubam bu işden agah, emma ne deyim, ne söyleyim, ah! Eşq damına giriftar olalı zar olubam)* ve Şühedaname'de *(atam ilen taet mehrabında çoḫ durubam. Qızı bir bucaqda oturtdurubam ve onun atası ḫeberi aparmağa gelübem)*de görülür.[298]

Teklik 1. şahıs (-Ib/-Ub-Am): *görübem (17-158), sölüyübem (1-129), gälibem (19-46), çekibem (1-1), Gidibem (2-107), gätiribem (2-166), bäliyibem (9-106), olubam (13-2), ḳurubam (1-144), saġıbam (14-49), çıḫarıbam (14-82), yapıbam (16-140), çaġırıbam (17-183).*

Teklik 2. şahıs (-Ip/-Up-sAn): *ḳocalıpsan (9-107), Ḳaldırıpsan (10-20), çıḫıpsan (14-76), salıpsan (14-103), yaptırıpsan (14-254), gätiripsen (14-678), Gidipsen (15-71), giripsen (15-71), ėdipsen (17-76), Kesipsen (17-434), soyupsan (2-108), tutupsan (3-136), ḳoyupsan (14-254), yōnŭlupsan (17-50), sölüyüpsen (17-281), öldürüpsen (17-351), dögüşüpsen (19-164), düşüpsen (17-102).*

Teklik 3. şahıs (-Ip/-Up): *çıḫıp (1-25), ḳaḫıP (2-197), aparıp (3-72), ḳırıp (3-155), diyib (1-35), gäliP (1-75), gidiP (2-9), vėrip (3-136), ḳurup (4-1), vurup (4-3), ḳoyup (4-18), olup (4-42), görüp (7-41), ölüP (8-56), düzülüp (14-653).*

Çokluk 1. şahıs (-Ib/-Ub-Iḫ/-Uḫ): *yapıbıḫ (19-20), Ḳaḫıbıḫ (3-167), açıbıḫ (14-304), saḫliyıbıḫ (14-360), ḳılıbıḫ (14-637), ḳalıbıḫ (15-17), saġıbıḫ (18-3), alıbıḫ*

[297]İTL, s. 193.
[298]İTL, s. 193.

(18-3), ķarpışıbıḫ (18-14), bulubuḫ (2-40), koyubuḫ (3-19), ķurubuḫ (4-11), oturubuḫ (17-19), durubuḫ (18-14), düzülübüḫ (17-19).

İnce sıradan fiillerin çekiminde çokluk 1. şahıs eki olan /ḫ/ sesinin kalınlaştırıcı tesiri ile bağlantısı ünlüsü yarı kalınlaşarak veyahut tamamen kalınlaşarak kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *yiyibíḫ (19-51), ėdibíḫ (1-60), vėribíḫ (1-61), gälibíḫ (2-46), yiyibíḫ (18-9), gidibíḫ (18-11), çäkibíḫ (18-13), yibíḫ (18-20), görübúḫ (16-70), gälıbıḫ (3-73), ėdibıḫ (14-200), gidibıḫ (14-335), sürübuḫ (14-304), görübuḫ (14-335), dögüşübuḫ (18-14).*

Çokluk 2. şahıs (-lp/-Up-slz/-sUz): *ėdipsiz (19-19), gälipsiz (14-115), gätíripsiz (14-367), alıpsız (2-198), basıpsız (14-368), soyupsuz (14-367).*

Çokluk 3. şahıs (-lp/-Up-lAr): *Nēdipler (2-152), giripler (19-134), diyipler (3-125), gälipler (4-7), Gidipler (4-16), vėripler (4-32), çäkipler (4-53), içipler (14-91), aparıplar (14-103), ķalıplar (14-307), çıḫıplar (14-372), alıplar (16-96), savŭruplar (18-14), vuruplar (4-7), soruplar (4-16), dolduruplar (4-126), oturuplar (14-277).*

BTA'da teklik ve çokluk 3. şahıslarda görülen –lptIr/-UptUr ekleri de duyulan geçmiş zaman bildirmekle birlikte fiilin tasvir ettiği hareketin bittiğini ve/veya kesinlik kazandığını da bildirmektedir: *ķazanıptır (19-72), yazıptır (16-93), Çıḫıptır (18-7), görüküptür (14-742), gäliptír (17-7), gėçiptír (18-13), giriptír (4-93), gidiptír (14-67), yėniptír (14-267).* Ek bünyesinde bazen benzeştirme hadisesi de (-pt->-tt-) meydana gelmektedir (bkz. S.B.2.6.1.1.2.7.): *ölüttür (3-195), ķalmiyıttır (11-16), alıttır (19-2).* Çokluk 3. şahıs çekiminde ise çoğu kez bildirme eki ünsüzü /r/'nin, çokluk ekinin başındaki /l/ ünsüzü tarafından benzeştirildiği (-rl->-ll-) görülmektedir (bkz. S.B.2.6.1.1.2.2.): *gäliptiller (8-22), vėrittíller (2-108), ėdittile (2-111), yıġıttıla (2-112), diyittíller (3-53), atıttıllar (3-83), oyuttullar (3-148), ķoyuttullar (3-148), ķırdırıttıllar (3-156), dolduruttullar (3-156), töküttüller (3-160), yatırıttıllar (3-184) ayırıttıllar (10-81).* Benzeştirme

neticesinde ikizleşen ünsüzlerin, bazı örneklerde tekleştiği görülmektedir: *ḳaynadıptılar (2-46), yıgılıptılar (2-59), diyiptile (2-221)* (bkz. S.B. 2.9.).

Azerbaycan ağızları içerisinde de, Şeki dialektinde ve Zagatala'nın, Gah'ın bazı kent şivelerinde teklik ve çokluk 3. şahıslarda bu eke –lt(dI)/-ut(dı), -üt(di) şekillerinde tesadüf edilmektedir.[299] Buradaki şekillerde, Doğu Oğuz grubu ağızlarında sık görülen bildirme eki ünsüzü /r/'nin düşmesi hadisesinin meydana geldiği ve ekin düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kaldığı dikkati çekmektedir.

5.2.2.1.4.1. Duyulan Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi

Bu çekim, duyulan geçmiş zaman eki ile çekimlenmiş fiil köklerine –mA olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılmaktadır. Zaman ekinden önce gelen koruyucu ünsüz /y/'nin olumsuzluk eki ünlüsü üzerinde inceltici tesirde bulunduğu görülmektedir: *gėtmiyibem (19-129), düşmüyübem (17-102), yollamiyıP (1-116), öldürmüyüp (14-131), görmiyibiḫ (1-27), yėmiyibiḫ (2-18), sölemiyibiḫ (2-224), görmübüḫ (16-2), gälmiyipler (4-11).* Bu durum, ünlü uyumlarını bozan sebepler arasındadır.

5.2.2.1.5. Gelecek Zaman

BTA'da gelecek zaman eki –AcAḫ şeklindedir. Gelecek zaman eki ünlüsünün ince sıradan fiillerin çekiminde bazen /ḫ/ ünsüzünün kalınlaştırıcı tesiri ile yarı kalınlaşması veyahut tamamen kalınlaşması, kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *dögüşecágem (17-117), gidecágám (2-15), söliyecáḫsen (3-63), yėnecáḫ (17-30), yiyecagıḫ (14-37), getirecagıḫ (14-108), vėrecagam (14-158), söliyecaḫsan (14-159), yiyecaḫsan (14-36).*

Gelecek zamanın şahıslara göre çekimleri aşağıda verilmiştir.

[299]Şireliyev, **ADE**, s. 205.

Teklik 1. şahıs: *bulacagam (1-45), atacagam (4-101), aparacagam (4-13), satacagam (4-114), yandıracagam (7-20), dogacagam (9-158), bogacagam (12-37), vèrecagam (14-158), annadacagam (14-328), oyniyacagam (15-58), vuracagam (16-54), yatacagam (17-39), alacagam (17-172), vèrecegem (3-201), gözekliyecágám (2-3), gidecágám (2-15), söliyecágám (7-29), vèrecágám (9-61), vèrecágem (9-61), öldürecágem (12-36), dögüşecágem (17-117).*

Bazı örneklerde, zaman eki ünsüzünün düşmesiyle ünlü ikizleşmesi (diftong) hadisesi meydana gelmektedir (g>Ø): *alacaam (1-82), yapacaam (1-82), yıhacaam (16-55), yahiyacaam (7-31).*

Teklik 2. şahıs: *Aparacahsan (1-132), bırahacahsan (2-203), satacahsan (4-104), yanacahsan (7-27), vèrecehsen (14-59), itirecehsen (14-108), gidecehsen (5-33), getirecehsen (14-115), gidecáhsen (2-212), Gelecáhsen (2-215), söliyecáhsen (3-63), Yiyecáhsen (9-168), yiyecáhsán (14-656), söliyecahsan (14-159), yiyecahsan (14-36).*

Teklik 3. şahıs: *çıhacah (1-82), olacah (2-62), tahılacah (2-66), geleceh (3-20), dolacah (3-20), satacah (3-156), çimeceh (10-39), vèreceh (19-1), dögeceh (14-549), yiyeceh (14-566), gelecáh (14-655), gidecáh (15-46), yènecáh (17-30).*

Çokluk 1. şahıs: *bulacagıh (1-87), alacagıh (4-118), èdecagıh (14-30), yamaliyacagıh (14-30), gidecagıh (14-31), yiyecagıh (14-37), getirecagıh (14-108), Nèdecegih (3-58). doyuracaıh (1-62).*

Çokluk 2. şahıs: *oturacahsız (9-168).*

Çokluk 3. şahıs: *satacahlar (3-157), koyacahlar (17-176), gidecáhlár (1-35), diyecáhlár (17-370).*

5.2.2.1.5.1. Gelecek Zamanın Olumsuz Çekimi

BTA'da gelecek zamanın olumsuz çekimi standart dilde olduğu gibidir: *almiyacaġam (1-143), durmiyacaġam (9-42), içmiyecáġem (2-49), gėtmiyecáġem (17-138), alçaltmiyacaḫsan (16-147), zedelemiyecáḫsen (16-146), gėtmiyecáḫsēn (17-71), ėtmiyecáḫ (14-533), yėmiyeceḫ (1-72), gälmiyeceḫ (12-29), ḳarışmiyacaḫsız (2-64), baġlamiyacaḫsız (17-413).*

Koruyucu ünsüz /y/'nin inceltici tesiri ve bazı düzleşmeler neticesinde olumsuzluk eki ünlüsünde görülen fonetik değişmeler ünlü uyumlarını bozmaktadır (a>ı>i; e>i): *almiyacaġam (1-143), durmiyacaġam (9-42), alçaltmiyacaḫsan (16-147), ḳarışmiyacaḫsız (2-64), baġlamiyacaḫsız (17-413).*

5.2.2.2. Tasarlama Kipleri

5.2.2.2.1. Emir Ekleri

Tasarlanan hareketi emir şeklinde ifade eden eklerdir.[300] Türkçede bütün şahıslar için emir eki mevcut iken, teklik ve çokluk 1. şahıs emir eklerinin istek eklerinin yerini tutması ile emir ve istek ekleri birbirine karışmıştır.[301] Dolayısıyla burada sadece teklik ve çokluk 2. ve 3. şahıs emir ekleri gösterilecektir.

Doğu grubu ağızlarının genelinin aksine, BTA'da emir ekleri ünlü uyumlarına tabidir. Emir eklerinin tablosu şu şekildedir:

Teklik 2. şahıs: ø

Teklik 3. şahıs: -sIn/-sUn

Çokluk 2. şahıs: -In/-Un

Çokluk 3. şahıs: -sInlAr/-sUnlAr; -sInnAr/-sUnnAr.

---

[300]Ergin, a.g.e., s. 304.
[301]Ergin, a.g.e., s. 307.

Teklik 2. şahıs: BTA'da teklik 2. şahıs emir eki standart dilde olduğu gibi (-ø) şeklindedir: *çaġır (1-38), söle (1-43), başla (1-65), saġ (1-74), baġla (1-79), Gėt (1-79), vėr (1-152), sor (1-154), gätir (1-156), baḫ (1-156), ḳonuş (2-6), ėle (2-37), gör (2-211), tanı (2-211), ḳaḫ (3-139), gel (3-169), ḥezırla (3-188), min (3-190), al (3-203), göster (4-21), yėtiş (5-39), yė (9-24), ḳal (9-181), dimdikle (14-34), boşvē̄r (14-94), ḳaldır (14-94), tök (14-95), süs (14-132), Çäkil (14-167), oḫu (14-370), baġışla (14-370), gėç (14-412), aç (14-496), sat (14-569), bul (14-569);* Olumsuz çekim: *Gelme (1-157), vurma (9-48), gėtme (9-129), ėtmē (10-8), gėçme (14-460), salma (14-490), yapma (14-505), farş˳ėtme (14-616).*

Teklik 3. şahıs: *aparsın (1-8), gėssín (1-8), gälsín (19-72), vėrsín (19-72), pozulsun (19-73), avutsun (19-130), ḳoysun (1-37), çäksin (1-38), ḳalsın (1-68), baġışlasın (2-114), ölsün (9-197), sürünsün (14-761), soymasın (1-43), ėtmesin (2-3), olmasın (2-136), gälsin (7-39), vurmasın (16-55), yapmasın (16-60), ölmesin (14-760), ėtmesin (2-3), ḳomasın (17-442).*

Çokluk 2. şahıs: *Yollayın (1-34), vėrin (19-72), oynayın (2-128), yiyin (3-113), söleyin (4-130), aġlayın (11-21), ḳorḫun (12-49), oḫuyun (14-375), begenín (2-53), söleyín (14-588), saġolun (2-114), düşün (1-131), baġlayın (17-426), ray vėrmeyin (19-69), aparmayın (9-43), ḳorḫmayın (12-49), sölemeyin (16-75), kesmeyin (17-289).*

Çokluk 3. şahıs: BTA'da çokluk 3. şahıs emir çekiminde görülen örneklerin çoğunda -nl->-nn- benzeştirmesi meydana gelmektedir: *yėrimesinler (17-43), alsınlar (14-344), alsınnar (2-65), olsunnar (14-158), tutsunnar (14-439), olmasınnar (14-420), görmesínner (14-617).*

5.2.2.2.2. Şart Eki

BTA'da şart eki –sA şeklindedir. Kalınlık-incelik uyumuna tabi olan bu ekin çekimi standart dilde olduğu gibidir. Şart çekiminde , iyelik kökenli şahıs ekleri görülmektedir.

Teklik 1. şahıs (-sA-m): *ḳılsam (12-2), yaḫasam (17-207), ḳavsam (17-115), Bilsem (9-135), gėtsem (12-37), çimdirsem (14-24), sölesem (15-49), içersem (16-15), dönsem (16-56), gälsem (17-28), olmasam (6-1).*

Teklik 2. şahıs (-sA-y): *olsay (15-21), olmasay (17-90), ḳaldırsay (17-409), vėrsey (14-155), gėtsey (15-24), sölesey (16-121), ölsey (17-172), geSsey (17-368), dėsey (17-438).*

Teklik 3. şahıs (-sA): *olmasa (2-123), olsa (5-15).*

Çokluk 1. şahıs (-sA-ḫ): *atsaḫ (14-94), yapsaḫ (14-695).*

Çokluk 2. şahıs (-sA-ylz): *vėrmeseyiz (2-47).*

Çokluk 3. şahıs (-sA-lAr): *almasalar (4-87), ḳonuşsalar (5-55), salsalar (17-337), vėrseler (16-14), işseler (17-220).*

5.2.2.2.3. İstek Eki

BTA'da istek kipi eki –(y)A şeklindedir. İstek kipinin şahıslara göre çekimlenmiş şekillerinin tablosu şöyledir:

Teklik 1. şahıs: –Im/-Um

Teklik 2. şahıs: -(y)AsAn

Teklik 3. şahıs: -(y)A

Çokluk 1. şahıs: -(y)Aḫ; -(y)AgIn

Çokluk 2. şahıs: -(y)AsIz

Çokluk 3. şahıs: -(y)AlAr

BTA'da istek kipi bahsinde, teklik ve çokluk 1. şahıslarda karakteristik birtakım özellikler karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda, ilgili bahislerde bunlar belirtilecektir.

Teklik 1. şahıs: Teklik 1. şahıs emir-istek ekinin –ım/-im/-ėm şeklinde hece kaynaşmasına uğramış şekilleri Doğu grubu ağızlarının ayıredici morfolojik özelliklerinden birisidir.[302] BTA'da da söz konusu ekler böyle olmakla birlikte Doğu grubu ağızlarının genelinin aksine kalınlık-incelik uyumunun yanı sıra yuvarlak ünlülü şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumuna da tabidir (-Im/-Um): *vurum (14-194), görüm (17-392), diyim (1-26), aparım (1-152), baḫım (1-152), ėdim (2-38), gidim (2-149), sölüyüm (3-76), düşüm (3-85), ḳoyum (3-112), bıraḫım (4-24), doldurum (4-69), ḳonuşum (5-1), sıçım (9-194), atım (13-42), yiyim (16-25), nėdim (1-124), nėtmiyim (1-124).* BTA'da bu ekin geniş ünlülü şekillerine rastlanmaz (-Am>Ø).

Teklik 2. şahıs: *bagliyasan (2-84), baḫasan (9-101), taniyasan (10-51), olasan (14-73), aparasan (14-532), yatırasan (14-532), oturasan (14-604), doldurasan (14-677), atasan (14-681), tutasan (14-682), sagolasan (16-53), yaḫiyasan (17-123), alasan (17-586), gidesen (14-634).* Olumsuz çekim: *ayırmiyasan (5-45), salmiyasan (7-25), yatmiyasan (17-426), gälmiyesen (14-21), vėrmiyesen (14-412).*

Teklik 3. şahıs: *gälä (2-31), bişíre (2-31), apara (3-43), çäkä (3-43), ḳoya (4-9), särín˯ola (6-13), bol˯ola (7-3), gire (7-13), yıḫıla (9-174), ḳala (13-66), töke (14-475), yandıra (14-476), gätíre (14-502);* Olumsuz çekim: *olmiya (5-56), yıḫılmiya (14-292).*

Çokluk 1. şahıs: *ḳaynadaḫ (1-13), oturaḫ (1-28), yiyeḫ (1-13), yapaḫ (15-61), vuraḫ (16-48), ḳonuşaḫ (17-13), ėdeḫ (18-2), bişíreḫ (18-12), çalaḫ (18-12), bitireḫ (1-79), gideḫ (2-44), göráḫ (2-221), geláḫ (16-48), ėtmiyeḫ (12-46).*

[302]bkz. Karahan, a.g.e., s. 49.

Çokluk 1. şahısta -(y)Aḫ eklerinin yanı sıra görülen -(y)Agın şekli BTA için karakteristik bir özellik oluşturmaktadır: *çıḫagın (1-41), gidegín (14-668), gidegín gezegín (16-99), keságín bíçágín (2-58).* Azerbaycan ağızlarında da çokluk 1. şahıs eki ile çokluk 2. şahıs ekinin birleşmesinden oluşan –ağın/-äyin (Yukarı Karabağ rayonları, Kazak, Gence, Nahçıvan), -ağun, -ägün, -äyün (Şamahı, Guba, Mereze, Muğan), -ägün, -ägüz şekillerine tesadüf edilmektedir.[303]

Çokluk 2. şahıs: *yapasız (9-60), sölemiyesiz (14-271).*

Çokluk 3. şahıs: *parçaliyalar (14-130), geleler (2-3), ėdeler (2-4), götüreler (14-274).*

5.2.2.2.4. Gereklilik Eki

BTA'da gereklilik eki olarak –mAlI eki yok denecek kadar azdır. Bu ekin görev ve fonksiyonunu "gerek" kelimesi ile istek ekinin birleşmesinden oluşan "gerek+fiil kökü+istek eki" kalıbı üstlenmektedir: *ḳorḫmalı (17-583); gerek çoluḫ çocuḫ hep çalışa (15-74), GereK yanımda suyum˛ola (17-47), GereK sıra alasan (17-380), Gerek taniyasan (14-760).* Azerbaycan ağızlarında da –mAlI ekinin yerine çoğu kez bu kalıp kullanılır.[304]

5.2.3. Fiillerin Birleşik Çekimleri

Fiillerin birleşik çekimleri ek fiil yardımıyla yapılır. Bunları hikâye, rivayet ve şart başlıkları altında toplamak mümkündür.

Birleşik kipli fiillerde çokluk 3. şahıs eki –lAr'ın bazen ortada bazen de sonda bulunması hususu tartışılan gramer konularından biridir. Bu bahiste, BTA'da ilgi çekici durumlar mevcuttur.

---

[303]Şireliyev, **ADE**, s. 192.
[304]bkz. Şireliyev, **ADE**, s. 262.

Çokluk ekinin birleşik kipli fiillerde kullanılması Uygur Türkçesi döneminde başlar. Ancak, ekin bu yapı içindeki yeri, her dönemde, her lehçe ve ağızda aynı olmamış ve ek, dönem, lehçe ve ağızlara göre bazen birinci, bazen de ikinci kip ekinden sonra kullanılmıştır.[305] Tarihi Türk lehçeleri içerisinde Harezm ve Çağatay Türkçelerinde, çokluk eki genellikle sonda; buna karşılık Kıpçak, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçelerinde ek, ortada bulunmaktadır.[306]

Türkiye Türkçesi ağızları içerisinde Doğu Karadeniz, Erzurum, Erzincan, Kars, Van ağızlarında ise çokluk eki, düzenli olarak birleşik kipli fiillerin sonunda bulunur. Urfa ve Diyarbakır ağızlarında her iki yapı da kullanılır.[307]

BTA'da çokluk 3. şahıs eki –lAr birleşik kipli fiillerde düzenli olarak sonda bulunur. Şimdiki zamanın hikâye ve rivayet çekimlerinde: *mindiridiler (19-96), yıgılıdılar (2-126), dögidiler (2-156), soḫıdılar (2-154), ḳaldırıdılar (2-154), doldurıdılar (2-155), älidiler (2-156), salidılar (2-157), ḳopadidılar (2-167), götüridiler (2-167), töküydüler (2-174), götürüdüler (2-178); äkimişler (4-52), gälimişler (19-35), yatimışlar (3-160), oynimışlar (7-18);* Geniş zamanın hikâye çekiminde: *dagğıdırdılar (11-6), vurardılar (12-20), savŭrurdular (12-20), gätírirdiler (14-12), giyerdiler (14-13), tökerdiler (14-13), diyerdiler (14-597), dizerdiler (14-323).* Duyulan geçmiş zamanın hikâye çekiminde: *almıştılar (2-141), gälmiştiler (14-151), aparmıştılar (14-233), vėrmemiştiler (14-358), bāyılmıştılar (14-396), vėrmiştiler (9-69).*

Çokluk ekini, birleşik kipli fiillerin sonunda bulunduran Doğu Karadeniz ve kısmen Doğu Anadolu ağızları, bu özellikleri ile doğuda Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi, güneydoğuda Irak Türkmen ağızları, batıda Gagavuz Türkçesi ve Batı Rumeli ağızlarıyla birleşir.[308] BTA da çokluk ekini birleşik kipli fiillerin sonunda bulundurması bakımından bu saha ile birleşmektedir.

---

[305] Leyla Karahan, "Birleşik Kipli Fiillerde Çokluk Eki –lAr'ın Yeri", **Türk Dili**, S: 563, 1998, s. 381.
[306] bkz. Karahan, a.g.m., s. 382-383.
[307] Karahan, a.g.m., s. 384-385.
[308] Karahan, a.g.m., s. 385.

5.2.3.1. Hikâye

BTA'da fiillerin şimdiki zaman, geniş zaman, duyulan geçmiş zaman ve gelecek zaman ile istek ve şart kipi hikâye çekimleri, ek fiil ve görülen geçmiş zaman eki yardımıyla yapılmaktadır.

5.2.3.1.1. Şimdiki zamanın hikâyesi

BTA'da hikâye çekiminde şimdiki zaman ekleri olarak /–i/, /-ü/, /-üy/ görülmektedir. Şimdiki zamanın hikâye çekiminde ek fiil olan /i-/ düşmektedir. Görülen geçmiş zaman eki ünlüsü şimdiki zaman ekinin dar-düz veya dar-yuvarlak oluşuna göre değişmektedir. Şahıslara göre şimdiki zamanın hikâye çekimi şu şekildedir:

Teklik 1. şahıs: *alidım (1-2), çekidim (1-53), bulamidıḫ (1-1), doldurüdum (1-3), töküdüm (19-89), suaridim (1-53), kurüydum (2-145).*

Teklik 2. şahıs: *aparidī (1-122), yidī (1-123).*

Teklik 3. şahıs: *gätïridi (1-1), yidi (1-11), didi (19-10), sölenidi (1-50), gididi (1-53), çıḫadidı (2-12), doldurïdï (2-13), sövidi (2-20), ḳurüydu (2-130), görüydü (2-149), savŭrüdu (2-179), ḳoḫïdï (2-185), ölüydü (3-4), sürüydü (3-54), dögüdü (4-44), düşüdü (4-83), olmidı (8-10), sölüdü (9-2), duridu (14-240)*

Çokluk 1. şahıs: *ḳoyüduḫ (1-29), töküydüḫ (1-30), ḳalidıḫ (2-7), baḫidıḫ (2-9), oturüduḫ (2-23), yidïḫ (2-26), doldurüyduḫ (2-132), oturüyduḫ (2-146), sölüydüḫ (2-165), savŭrüduḫ (2-178), ḳurüyduḫ (2-180), vurüyduḫ (3-28), sürüydüḫ (10-45)*

Çokluk 2. şahıs: *toplidiyız (19-126), gėçidiyiz (8-7), ḳalmidiyız (8-10).*

Çokluk 3. şahıs: *mindiridiler (19-96), yıgılıdılar (2-126), dögidiler (2-156), soḫïdïlar (2-154), ḳaldıridılar (2-154), doldurïdïlar (2-155), älidiler (2-156), salidılar*

(2-157), ḳopadıdılar (2-167), götüridiler (2-167), töküydüler (2-174), götürüdüler (2-178).

Şimdiki zaman ekinin kalın sıradan fiillerde kalınlık-incelik uyumunu, yuvarlak ünlülü fiillerden sonra ise bazen düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozduğu yukarıda ilgili bahiste belirtilmişti (bkz. Ş.B.5.2.2.1.2.). Şimdiki zamanın hikâye çekiminde de, benzer şekilde ünlü uyumları bozulmaktadır.

Kalın sıradan fiillerde kalınlık-incelik uyumunun bozulması kesindir: *alidım (1-2), bulamidıḫ (1-1), çıḫadidı (2-12), ḳalidıḫ (2-7), ḳalmidiyız (8-10).*

Yuvarlak ünlülü fiillerden sonra gelen şimdiki zaman eki /-i/ ve ona uyum göstererek düz ünlülü görülen geçmiş zaman eki /-di/ düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır: *sövidi (2-20), dögidiler (2-156), götüridiler (2-167), olmidı (8-10), toplidiyız (19-126).* Bununla birlikte, şimdiki zaman eki ve görülen geçmiş zaman eki ünlüsünün yuvarlaklaşıp düzlük-yuvarlaklık uyumunun sağlandığı örnekler de mevcuttur: *doldurüdum (1-3), töküdüm (19-89), kurüydum (2-145), ḳurüydu (2-130), görüydü (2-149), savŭrüdu (2-179), ölüydü (3-4), sürüydü (3-54), dögüdü (4-44), düşüdü (4-83), sölüdü (9-2), ḳoyüduḫ (1-29), töküydüḫ (1-30), oturüduḫ (2-23), doldurüyduḫ (2-132), oturüyduḫ (2-146), sölüydüḫ (2-165), savŭrüduḫ (2-178), ḳurüyduḫ (2-180), vurüyduḫ (3-28), sürüydüḫ (10-45), töküydüler (2-174), götürüdüler (2-178).* Bazen de bu uyum yarım kalmaktadır: *ḳoḫdı (2-185), doldurdı (2-13), soḫdılar (2-154).*

5.2.3.1.2. Geniş zamanın hikâyesi

BTA'da geniş zamanın hikâye çekimi -r/-Ar/–(I)r/-(U)r ekleri ile ek fiil ve görülen geçmiş zaman eki yardımıyla yapılır. Bu bahiste herhangi bir ünlü uyumsuzluğu göze çarpmaz. Yalnızca çokluk 1. şahıs çekiminde, şahıs eki olan /ḫ~g/ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiri ile yardımcı ünlünün yarı kalınlaşarak veyahut tamamen kalınlaşarak kalınlık-incelik uyumunu bozduğu görülmektedir: *yerdıg‿işte (2-21), girerdiḫ (3-33), giderdiḫ (14-310).* Bir de teklik

ve çokluk 2. şahıslarda /y/ ünsüzünün inceltici tesiri ve bazı düzleşmeler neticesinde ünlü uyumları bozulmaktadır: *yapardī (yapardıŋ > yapardıy > yapardiy > yapardī), olurdiyız (olurduŋuz > olurduyuz > olurdıyız > olurdiyız) (yd).*

Geniş zamanın hikâye çekimi şahıslara göre şu şekilde gerçekleşmektedir:

Teklik 1. şahıs: yaḫardım (1-108), aparırdım (14-29), ḳoḡardım (14-29), yapardım (14-53), atardım (14-54), diyerdim (14-104), sorardım (14-179).

Teklik 2. şahıs: yapardī, giderdī (yd)

Teklik 3. şahıs: durardı (19-21), ölürdü (19-60), atardı (2-21), olurdu (2-21), tökerdi (2-32), keserdi (2-126), otururdu (2-167), yatardı (12-20), giderdi (14-14), yaḫardı (14-29), alırdı (14-190), darardı (14-253), bükerdi (14-257), yaḫanırdı (14-13), ḳalırdı (4-108).

Çokluk 1. şahıs: bulurduḫ (1-9), çalırdıḫ (1-32), ėderdíḫ (1-32), yerdıḡ ̧işte (2-21), yandırırdıḫ (2-140), sölerdíḫ (2-23), oynardıḫ (2-24), girerdíḫ (3-33), ayaḫlardıḫ (3-33), yapardıḫ (3-33), otururduḫ (11-15), giderdíḫ (14-310).

Çokluk 2. şahıs: ėderdiyiz (yd), yapardiyız (yd), olurdiyız (yd).

Çokluk 3. şahıs: baḡlardılar (14-10), aparırdılar (14-11), durardılar (4-88). yaḫardılar (14-12), diyerdiler (1-31), bíçerdiler (12-20), Gälirdiler (2-167), giderdiler (14-9).

Geniş zamanın hikâye çekiminde olumsuz şekiller ise şöyledir: *atmazdım (14-705), ėtmezdim (14-422), gelmezdim (17-124); yiyemezdi (16-19); satmazdı (4-102), almazdı (4-102), ḳonuşmazdı (11-11), ḳavuşmazdı (14-434), yaramazdı (19-150), vėrmezdi (2-10), gätiremezdi (3-53), yėtişmezdi (14-751), düşmezdi (14-463), bulmazdıḫ (1-10), ḳalmazdıḫ (19-25), gidemezdíḡ (16-87).*

5.2.3.1.3. Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi

BTA'da duyulan geçmiş zaman ekinin bütün şahıslarda –Ip/-Up şeklinde olduğu ilgili bahislerde belirtilmişti (bkz. Ş.B.5.2.2.1.4.). Duyulan geçmiş zamanın hikâye çekiminde ise zaman eki olarak –mIş/-mUş şekilleri karşımıza çıkmaktadır. Şahıslara göre duyulan geçmiş zamanın hikâye çekimi şu şekildedir:

Teklik 1. şahıs: *gėtmemiştim (4-129), girmiştim (1-86).*

Teklik 2. şahıs: *vurmuştı̄ (9-238), gėtmiştı̄ (9-238), ḳalmıştı̄ (yd), olmuştı̄ (yd).*

Teklik 3. şahıs: *tutmuştu (4-19), atmıştı (2-84), vėrmişti (2-84), yollamıştı (2-85), düşmüştü (14-550), gälmişti (14-150), çıḫmıştı (14-165), ölmüştü (9-238), vėrmemişti (14-357), gėtmişti (3-85), itkin ̆olmuştu (3-85), almıştı (9-77), sölemişti (9-235), doğmuştu (9-109), vurmamıştı (14-111).*

Çokluk 1. şahıs: *ayırmıştıg̱ (10-83), gälmiştıḫ (14-65).*

Çokluk 2. şahıs: *ḳalmıştıyız, bitirmiştiyiz, olmuştıyız (yd).*

Çokluk 3. şahıs: *almıştılar (2-141), gälmiştiler (14-151), aparmıştılar (14-233), vėrmemiştiler (14-358), bāyılmıştılar (14-396), vėrmiştiler (9-69).*

Duyulan geçmiş zamanın hikâye çekiminde ek fiil çoğunlukla ekleşmiştir. Ekleşmediği durumlarda ise ek fiilin daima ince ünlülü oluşu kalın sıradan fiillerin çekiminde kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *olmuş ̆ıdı (4-127).*

Bu bahiste görülen ünlü uyumsuzluklarının sebepleri önceki bahislerde olduğu gibi, çokluk 1. şahıs eki olan /ḫ~g̱/ ünsüzlerinin kalınlaştırı tesiri ile teklik ve çokluk 2. şahıs eklerinin bünyesindeki /y/ ünsüzünün inceltici tesiri ve bazı düzleşmelerdir: *gälmiştıḫ (14-65), vurmuştı̄ (9-238), ḳalmıştı̄ (yd), ḳalmıştıyız, olmuştıyız (yd).*

5.2.3.1.4. Gelecek zamanın hikâyesi

BTA'da gelecek zamanın hikâye çekimi –AcAḫ eki ile ek fiil ve görülen geçmiş zaman eki yardımıyla yapılır.

BTA'da gelecek zamanın hikâye çekiminde, ek fiilin büyük ölçüde ekleşmemiş hâlde bulunduğu görülmektedir: *getirecág ˍidim (9-219), öleceg̱ ˍidim (12-10), vèreceg̱ ˍidi (4-110), yiyecág̱ ˍidíḫ (4-65).*

Kalın sıradan fiillerde, ek fiilin ekleşmediği durumlarda, daima ince ünlülü oluşu kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *ḳalacag̱ ˍidı (12-10), o͡anmiyacag̱ ˍidı (14-395).*

İnce sıradan fiillerde ise, zaman eki bünyesindeki /ḫ~g̱/ ünsüzlerinin ek ünlüsü üzerindeki kalınlaştırıcı tesiri, kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır: *getirecág̱ ˍidim (9-219), yiyecág̱ ˍidíḫ (4-65).*

5.2.3.1.5. İstek kipinin hikâyesi

BTA'da istek kipinin hikâyesi, istek eki ile ek fiil ve görülen geçmiş zaman eki yardımıyla yapılır. İstek kipinin hikâye çekiminde ek fiil düşerek bunun yerine bir /y/ ünsüzü türemektedir: *gätíreydim (10-65), ḳatsaydım (14-104), sıçaydım (14-390), gireydim (14-414); istiyeydī (3-174), Diyeydī (3-174), yiyeydī (4-49), vuraydī (9-238), ḳaḫmiyaydī (14-396), gideydī (14-429), baḫaydī (14-430), Alaydī (14-430); yeydi (4-49), yapmiyaydı (9-41), ḫeste olaydı (14-8), sölemiyeydi (14-308), yarïlaydı (14-414).*

5.2.3.1.6. Şart kipinin hikâyesi

Metinlerde tek bir örnekte görülen şart kipinin hikâye çekimi şart eki –sA ile ek fiil ve görülen geçmiş zaman ekinin yardımıyla yapılır: *ėtmeseydi (14-107).*

5.2.3.2. Rivayet

BTA'da rivayet çekimi zaman eklerine ek fiil aracılığı ile duyulan geçmiş zaman eki –mIş/-müş getirilerek yapılır. Metinlerde sadece şimdiki zamanın rivayet çekimi ile ilgili örneklere rastlanmaktadır.

5.2.3.2.1. Şimdiki zamanın rivayeti

BTA'da şimdiki zamanın rivayet çekimi –i/-üy şimdiki zaman eklerine ek fiil aracılığı ile –mIş/-müş duyulan geçmiş zaman ekleri getirilerek yapılır: *Dimiş (19-1), gäzimiş (4-12), äkimişler (4-52), gälimişler (19-35).*

Kalın sıradan fiillerde, şimdiki zaman eki nedeniyle kalınlık-incelik uyumunun bozulması kesindir: *ḳalimış (19-36), alimış (4-34), baḫimış (4-47), yatimışlar (3-160).*

Yuvarlak ünlülü fiillerden sonra gelen şimdiki zaman ekinin düz ünlülü olması düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır. Ayrıca, şimdiki zaman ekine paralel olarak duyulan geçmiş zaman ekinin ünlüsü de düzdür: *oturimış (9-149), oynimışlar (7-18).* Bazen söz konusu uyumsuzluk, şimdiki zaman ekinin yuvarlaklaşması ile ortadan kalkmaktadır: *sürüymüş (3-55).*

5.2.3.3. Şart

BTA'da şimdiki zaman, geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve duyulan geçmiş zamanın şart birleşik çekimleri görülür.

Bir ekin yahut aynı vazifeyi gören şekilce farklı eklerin kelime içinde arka arkaya sıralanması hadisesine ek yığılması (pleonasmus) denir.[309] Bir ek yığılması hadisesi olarak değerlendirilebilecek şart ekinin iki kez üst üste getirilmesi hadisesi Doğu grubu ağızlarında sıkça görülen durumlardan birisidir[310]. BTA'da bu hadiseye, şimdiki zaman ve geniş zamanın şart birleşik çekimlerinde teklik 1. ve 2. şahıslarda rastlamak mümkündür. *Şimdiki zamanın şart çekimi: bilisemse (yd), gidisemse (yd), alisansa (4-101), almisansa (4-101), satmisansa (4-107), aparisansa (9-37), sölisense (2-5), vėrisense (9-138), Gidisense (2-208).* *Geniş zamanın şart çekimi: gelirsemse (yd), ölürsemse (yd), diyersense (5-2), donarsansa (17-108), sürersense (14-688), Gälirsense (17-616), gätirmessense (3-60).*

5.2.3.3.1. Şimdiki zamanın şartı

BTA'da şimdiki zamanın şart birleşik çekimi -i-/-üy- şimdiki zaman ekleri ile ek fiil ve –sA şart ekinin yardımıyla yapılır. Bu bahiste dikkati çeken özelliklerden birisi, çokluk 2. şahıs çekiminde standart dilin aksine şart ekinin şahıs ekinden sonra gelmesidir: *alısıssa (1-159), diyersisse (2-56), vėrisisse (3-163), vėrmisisse (3-164), almısıssa (4-112), sürüysüsse (9-61).*

Şimdiki zamanın şart birleşik çekimi ile ilgili diğer örnekler şunlardır: *bulamisa (1-21), olisa (6-22), istisen (9-160), satisan (4-107).*

5.2.3.3.2. Geniş zamanın şartı

BTA'da geniş zamanın şart birleşik çekimi, –r/-Ar/–(I)r/-(U)r geniş zaman ekleri ile ek fiil ve şart eki –sA yardımıyla yapılır. Bu çekimde bazı örneklerde standart dilin aksine şart ekinin şahıs eklerinden sonra geldiği

[309]Zeynep Korkmaz, "Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine", Ankara, **TDAY Belleten**, 1960, s. 173-180.
[310]Karahan, a.g.e., s. 57.

görülmektedir: *ölüremse (3-138), düşerilse (9-229), vèrirsisse (2-220), vèrmersisse (2-221), bulabíllemse (14-119).*

Geniş zamanın şart birleşik çekimi ile ilgili diğer örnekler şu şekildedir: *çıharsa (9-55), vurarsa (9-229), istersen (9-135), vèrirse (2-222), içerse (14-166), alıllarsa (2-65), olursa (14-114), durmazsa (3-49), vèrmesse (3-104).*

5.2.3.3.3. Görülen geçmiş zamanın şartı

BTA'da görülen geçmiş zamanın şart birleşik çekimi –DI/-DU görülen geçmiş zaman eki ile ek fiil ve şart eki –sA yardımıyla yapılır. Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir: *yèndise (13-65), èttise (14-88), gätirdise (3-59).*

5.2.3.3.4. Duyulan geçmiş zamanın şartı

BTA'da duyulan geçmiş zamanın şart birleşik çekimi –Ip/-Up duyulan geçmiş zaman ekleri ile ek fiil ve şart eki –sA yardımıyla yapılır. Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir: *alıpsa (9-156), görüpse (17-163), Ölüpse (9-194), sölüyüpse (17-188), gètmiyipse (12-33), görmüyüpse (17-163).*

5.2.4. Ek-Fiil

Ek fiil, Eski Türkçedeki *er-* "olmak" yardımcı fiilinin er->ir->i- değişimi ile ekleşmiş olan biçimidir.[311] /i-/ ek fiilinin dildeki görevi, ad soylu kelimeleri fiil durumuna getirmek ve basit zamanlı kiplerden birleşik zamanlı kipler oluşturmaktır.[312]

Ek fiil bildirme niteliğinde dört kip ile çekimlenmektedir. Bunlar; geniş zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman kipleri ve şart kipidir.

---

[311] Korkmaz, **TTŞB**, s. 702.
[312] Korkmaz, **TTŞB**, s. 702.

5.2.4.1. Geniş zaman çekimi

BTA'da Doğu grubu ağızlarının büyük bir bölümünde olduğu gibi teklik 1. ve 2. şahıs bildirme ekleri "+(y)Am; +sAn" şeklindedir. Çokluk 1. şahıs bildirme eki de standart dilde olduğu gibi +(I)z/+(U)z değil, +(I)ḫ/+(U)ḫ şeklindedir. Çokluk 2. şahıs bildirme eki olarak BTA'da görülen +sIz/+sUz ekleri, aynı zamanda Doğu grubu ağızları için karakteristik bir hususiyet arz eder.

BTA'da teklik 3. şahıs bildirme eki çoğunlukla +DIr/+DUr olmakla birlikte, bazen bu ekin sonunda bulunan /r/ ünsüzünün düştüğü görülür (+DI/+DU): *ışşıġıdı (9-52), sümmügüdü (2-153), dayzamdı (9-9), tamamdı (2-50), yoḫtu (2-208), Acıdadı (4-35).* Bildirme ekinin sonundaki /r/ ünsüzünün düşmesi Azerbaycan sahasına giren ağızlar için karakteristiktir.

Çokluk 3. şahıs bildirme eki içerisinde görülen –rl->-ll- benzeştirmesi BTA için kesindir (bkz. S.B.2.6.1.1.2.2.): *Bölüttüller (3-123), ḥissedíller (4-106), ḳaraḳoldadıllar (14-142), ʿemsioġludullar (14-464).*

Yukarıdaki açıklamalarla ilgili olarak aşağıda BTA'da geniş zaman bildirme eklerinin tablosu ve şahıslara göre kullanımları verilmiştir:

Teklik 1. şahıs: +(y)Am
Teklik 2. şahıs: +sAn
Teklik 3. şahıs: +DIr/+DUr; +DI/+DU
Çokluk 1. şahıs: +Iḫ/+Uḫ
Çokluk 2. şahıs: +sIz/+sUz
Çokluk 3. şahıs: +DIlIAr/+DUlIAr

Teklik 1. şahıs: yaşlıyam (2-202), maḫluḳam (5-33), yaradılmışam (5-34), ḥaldayam (9-116), Türkmenacïlıyam (9-125), razıyam (14-536), çobanıyam (14-145), yaşındayam (11-13), ḫesteyem (3-131), kimem (5-21), Türk'em (9-120), ʿEliyem (5-31), menem (5-22).

Teklik 2. şahıs: *ḫalıḳsan (5-35), yaradıcısan (5-38), bacımsan (9-52), ışşıḳsan (9-52), ḳızısan (9-113), çılpaḫsan (9-114), anamsan (9-207), dostumsan (14-101), çobansan (14-145), yanışsan (14-547), anası mısan (3-101), sensen (3-138), kimsen (5-21), rebbíl ʿeleminsen (5-33), dedemsen (9-208), Ḳeyitlísen (9-221), şėsen (14-208), dedesen (14-493).*

Teklik 3. şahıs: *yaşlıdır (14-404), bayramdır (2-196), adamiyızdır (2-199), bıdır (3-5), yanındadır (3-93), anasıdır (3-109), anamdır (3-131), bacılarıdır (4-120), ḳardaşımdır (10-11), arḳadaşımdır (14-76), çobandır (14-114), ḳuv̇atlıdır (14-176), ḳebristandır (14-368), ayrıdır (2-194), nädír (1-153), nėrdedír (3-102), öretmendír (3-125), ḫestedír (3-140), gėçerlídír (1-36), ėvídír (4-77), kimdír (14-402), begíndír (14-291), ʿEzízdír (3-86), Çíftlíḫtedír (3-86), yaḫundur (14-347), zordur (2-16), ʿemsiogludur (14-282), bacımogludur (14-236), küçügmüzdür (2-35), uşaḫtır (9-87), ḳaymaḫtır (13-33), zėyrattır (14-1), yānıştır (14-338), günahtır (14-510), yazzıḫtır (14-404), ʿeyiptír (1-150), gänştír (9-92), meleiktír (14-537), yoḫtur (11-17), çoḫtur (14-673), Kürt'tür (14-583), böyüktür (14-596), küçüktür (17-21).*

Çokluk 1. şahıs: *saglamıḫ (2-30), kífletíḫ (2-189), Ali'yíḫ (5-31), nişannıyıḫ (11-34), genc˘oglanıḫ (14-22), èrkegíḫ (14-22).*

Çokluk 2. şahıs: *Saglamsız (2-29), yanışsıS (14-342), adamsız (14-350), Battallardansız (14-351), eliyiz öpülecáḫsíz (14-352), Memnunsuz (2-193), Nammussussūz (17-366).*

Çokluk 3. şahıs: *Bölüttüller (3-123), ḫíssedíller (4-106), yèrlísídílle (9-11), ḳaraḳoldadıllar (14-142), camıdadılar (14-197), ʿemsiogludullar (14-464).*

5.2.4.2. Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

BTA'da ek fiilin görülen geçmiş zaman çekimi /i-/ fiiline görülen geçmiş zaman ekleri getirilerek yapılır.

Ekleştikleri zaman ek fiil ve görülen geçmiş zaman ekleri, ünlü uyumlarına tabi olurlar: *bınnardı (1-9), oydu (19-83), tünneydi (19-24), näydi (2-74), Şėydi (19-71), başsıydı (19-63), egriydi (4-57), ᶜersaydı (4-63), paraydı (4-81), yėddi teneydi (5-7), ᶜeskerdeydi (5-11), ėltileriydi (5-14), dayzamogluydu (9-41), däliḳannıydı (9-76), dägiydi (9-103), İnceydi (9-103), ḳuruşaydı (11-23), yėrindeydi (11-29), ḳoşu atıydı (14-64), bekçi ᶜEbdılla'ydı (14-75), ḳuv̌atlıydı (14-175), Alıcıydı (14-189), babasıydı (14-284), Gülüzė'ydi (14-366), Veybe'ydi neydi (14-380), ḳucagındaydı (14-402), çaglarıydı (14-460), önemliydi (14-541), Yasınca'lıydı (14-555), ḳonşuydu (14-672), yėsirlíḫtí (9-186), ḳuruşTu (1-98), çoḫtu (4-107), yoḫtu (9-134), ḳayĭnarv̌adıydıḫ (5-6), bíṙaradaydıḫ (5-12), çocuḫtular (13-59).* Ekleşmedikleri zaman da uyuma girdikleri örnekler bulunmaktadır: *küçüg˘idi (4-96), pis˘idi (14-529), Ėrkeg˘idi (14-593), Dügün˘idi (19-19), eskig˘eteg˘idi (4-110).* Teklik ve çokluk 2. şahıs ekinde bulunan /y/ ile koruyucu ünsüz olan /y/'nin tesiri ile kalınlık-incelik uyumu bozulmaktadır: *dayĭsiydı (3-52), Yamşaḫliydıḫ (14-290), nişanniydım (14-382); Hardaydiyız (hardaydıŋız > hardaydıyız > hardaydiyız) (17-225), yaşındaydĭ (yaşındaydm > yaşındaydıy > yaşındaydiy > yaşındaydĭ) (9-45).*

Ek fiilin ekleşmediği durumlarda, kalın sıradan kelimelerde ek fiilin daima ince oluşu ile kalınlık-incelik uyumu bozulmaktadır: *aylıg˘ idım (14-507), Yalagız˘idım (4-129), Aclıg˘ idı (1-7), uşag˘idıḫ (2-17), tanış˘idılar (14-420).*

Yuvarlak ünlülü kelimelerde ise ek fiilin daima düz oluşu düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır: *ḫoş˘idı (19-52), küçüg˘idü (2-33).* Ek fiil ve görülen geçmiş zaman eki ünlüsünün yuvarlaklaşması yoluyla düzlük-yuvarlaklık uyumunun sağlandığı örneklere de rastlamak mümkündür: *yoḫ˘üdu (1-99), çog˘üdu (4-48), çog˘üdu (4-100).* Bazen de bu uyum yarım kalmaktadır: *yoḫ˘ĭdĭ (1-6), ḳorḫulug˘ĭdĭ (14-638).*

Ek fiilin görülen geçmiş zaman çekiminde çokluk 1. şahısta /ḫ~g/ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiri ile ince sıradan kelimelerde kalınlık-incelik uyumu bozulmaktadır: *küçüg˘üdúḫ (2-30), kişiydıg (8-4), içindeydíḫ (13-58), gişiydíḫ (14-319), kíflet˘idíḫ (5-9).*

Şahıslara göre ek fiilin görülen geçmiş zaman çekimleri şu şekildedir:

Teklik 1. şahıs: *yaşındaydım (9-1), genc˘idim (9-105), üstündeydim (14-423), aylıg˘idım (14-507), nişanniydım (14-382), Yalaguz˘idım (4-129).*

Teklik 2. şahıs: *yaşındaydī (9-45), ḳucagımdaydī (2-159), gözel˘idi (2-159).*

Teklik 3. şahıs: *Aclıg˘ıdı (1-7), bınnar˘ıdı (1-8), Dügün˘idi (19-19), ḫoş˘ıdı (19-52), var˘ıdı (19-25), açıg˘ıdı (3-24), dayĭsiydı (3-52), bėş aylıg˘ıdı (4-90), sıppısaglam˘ıdı (4-97), zalım˘ıdı (10-32), ḳuyruḫçumuz˘ıdı (14-226), bízím˘idi (4-54), babagíd˘idi (4-54), çírkín˘idi (4-56), küçüg˘idi (4-96), eskig˘eteg˘idi (4-110), pis˘idi (14-529), Ėrkeg˘idi (14-593), yoḫ˘ĭdĭ (1-6), ḳorḫulug˘ĭdĭ (14-638), yoḫ˘üdu (1-99), çog˘üdu (4-48), küçüg˘idü (2-33); bınnardı (1-9), oydu (19-83), tünneydi (19-24), näydi (2-74), Şėydi (19-71), başsıydı (19-63), egriydi (4-57), ᶜersaydı (4-63), paraydı (4-81), yėddi teneydi (5-7), ᶜeskerdeydi (5-11), ėltileriydi (5-14), dayzamogluydu (9-41), däliḳannıydı (9-76), dägiydi (9-103), İnceydi (9-103), ḳuruşaydı (11-23), yėrindeydi (11-29), ḳoşu atıydı (14-64), bekçi ᶜEbdılla'ydı (14-75), ḳuv̇atlıydı (14-175), Alıcıydı (14-189), babasıydı (14-284), Gülüzė'ydi (14-366), Veybe'ydi neydi (14-380), ḳucagındaydı (14-402), çaglarıydı (14-460), önemliydi (14-541), Yasınca'lıydı (14-555), ḳonşuydu (14-672), yėsirlíḫtí (9-186), ḳuruşTu (1-98), çoḫtu (4-107), yoḫtu (9-134).*

Çokluk 1. şahıs: *uşaġ˘ıdıḫ (2-17), küçüg˘üdúḫ (2-30), ḳayĭnarv̆adıydıḫ (5-6), bírāradaydıḫ (5-12), kişiydıġ (8-4), içindeydíḫ (13-58), gişiydíḫ (14-319), Yamşaḫliydıḫ (14-290), bízdíḫ (11-38), kíflet˘idíḫ (5-9).*

Çokluk 2. şahıs: *Hardaydiyız (17-225).*

Çokluk 3. şahıs: *çocuḫtular (13-59), tanış˘ıdılar (14-420).*

5.2.4.3. Duyulan Geçmiş Zaman Çekimi

Ek fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi, /i-/ fiiline –mIş/-mUş ekleri getirilerek yapılır ve bu çekimde ek fiil, tamamen ekleşmiş şekildedir. Bu bahiste herhangi bir ünlü uyumsuzluğu göze çarpmaz.

Metinde sadece teklik ve çokluk 3. şahıslarla ilgili örneklerle karşılaşılmaktadır: *gözelmíş (19-3), yoḫmuş (19-33), uşaḫmış (3-72), varmış (3-124), Siliman'mış (4-9), ʿeḫmaḳmış (4-94), bėlemiş (4-128), Ḥásen'miş (9-19), görükenmiş (9-21), dāl̄imiş (9-111), ḳuvatlımış (3-54), Acıdamış (4-35), Şėdemiş (4-35), babasındamış (4-36), varmış (7-22); ḳardaşmışlar (3-122), bacımışlar (9-9).*

5.2.4.4. Şart Çekimi

BTA'da ek fiilin şart çekimi, /i-/ ek fiiline –sA ekleri getirilerek yapılır ve bu çekim, tamamen ekleşmiş şekildedir.

Metinlerde teklik 3. şahıs ve çokluk 2. şahısla ilgili örneklere rastlanmaktadır: *üskekse (19-100), saygılısa (13-15), varsa (9-63), näsä (6-21), niyetese (7-14), lāzımsa (6-21); Ėrkeksisse (9-62).*

Çokluk 2. şahısla ilgili bir örnekte standart dilin aksine, şart ekinin şahıs ekinden sonra geldiği görülmektedir: *Ėrkeksisse (9-62).*

5.2.4.5. Olumsuz Çekim

BTA'da ek fiilin olumsuz çekimi "değil" edatıyla yapılır. BTA'da "değil" edatı, birçok fonetik şekilde karşımıza çıkmaktadır: *dägilem (9-120); dägilsēn (9-112); dägil (4-64) Deẏil (12-84) dägir (1-150) dägi (5-16).*

5.2.5. Sıfat-Fiil Ekleri

5.2.5.1. -mIş/-mUş

Türk dilinde işlek olarak kullanılan bir sıfat-fiil ekidir. Türkiye Türkçesi ağızlarında da sıkça karşılaşılan bu sıfat-fiil eki birçok görevde karşımıza çıkmaktadır. BTA'da bu ek, genellikle sıfat olarak kullanılan sıfat-fiiller türetmektedir: *Dögülmüş buġdayı (14-32), görmüş ̧adamsız (14-350), Aġzına nermí girmemíş tífenK (19-1), ḳırılmış (adam) (14-737).*

Bazı örneklerde sıfat-fiil eki almış kelimenin cümlede yüklem olarak kullanıldığı görülmektedir: *oḫumuş dägíl (4-64), doldurmuş ola (7-12), yaradılmışam (5-34).*

Eski Türkçede yuvarlak ünlülü şekillerine nadiren rastlanan bu sıfat-fiil eki, genellikle düz ünlülü şekillerde karşımıza çıkmaktadır.[313] Ekin düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak yuvarlak şekillerinin ortaya çıkması Osmanlı Türkçesinin sonlarına doğrudur.[314] BTA'da söz konusu ekin ünlü uyumlarına tabi olduğu görülmektedir: *yaradılmışam (5-34). Aġzına nermí girmemíş tífenK (19-1), oḫumuş dägíl (4-64), görmüş ̧adamsız (14-350).*

[313]Ahad Üstüner, **Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri**, Ankara, TDK Yay: 753, 2000, s. 147.
[314]Ergin, a.g.e., s. 300.

5.2.5.2. -DIḫ/-DUḫ

Türk dilinde görülen en işlek sıfat-fiil eklerinden birisidir. BTA'da ek, ünlü uyumlarına ve ünsüz uyumuna tabidir. BTA'da hem kalın, hem de ince sıradan kelimelerde, ek sonunda sızıcı /ḫ/ ünsüzü bulunmaktadır. Sızıcılaşmanın görülmediği *ektikleri biçtikleri (7-6)* örneğindeki durum ise şahsi konuşma özellikleri ile ilgili olarak tek bir yerde görülmektedir. Ek sonunda bulunan /ḫ/ ünsüzü iki ünlü arasında kaldığı durumlarda ise /ġ/ sesine değişmektedir.

Ek bünyesinde yer alan /ḫ~ġ/ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiri ile bazı ince sıradan kelimelerde kalınlık-incelik uyumunun bozulduğu görülmektedir: *Söledíġíní (15-46) bildıġī (17-520), ėttıġım (14-529).*

BTA'da ekin, iyelik ekleri ve bazı hâl eklerini almak yoluyla isim olarak kullanılan sıfat-fiiller türettiği görülmektedir: *ėttíḫlerĭmíz (1-26), söledíḫleriyin (10-53), Söledíġíní (15-46) bildıġī (17-520), gėştıġiyiz (14-368), duyduġŭmuz (7-17), ėttıġım (14-529).*

Bazı örneklerde ise, bu ekin iyelik eklerini de alarak sıfat olarak kullanılan sıfat-fiiller türettiği görülmektedir: *yattıġī yėri (3-158), öldüġü deḳḳe (16-23), tanıdıġī taḫsi (3-117), şarḫa çäktıġī zamanlar (13-30), emdíġí südü (9-218).*

5.2.5.3. –An

Bütün Türk lehçelerinde yaygın şekilde kullanılan geniş zaman sıfat-fiil ekidir.[315] Aslı –gAn olan ve Batı Türkçesinde –An şekline dönüşen ek, Anadolu ağızlarında umumiyetle büyük ünlü uyumuna bağlı olarak hem kalın, hem de ince ünlülerle kullanılır.[316] BTA'da da ek ünlü uyumlarına tabidir: *yolan (17-270), gälän (12-54), oyniyan (14-375), bilmeyen (17-531).*

[315]Üstüner, a.g.e., s. 52.
[316]Üstüner, a.g.e., s. 52.

Metinlerde tespit edilen örneklerin çoğu, ekin isim olarak kullanılan sıfat-fiiller türettiği örneklerdir: *ḳaynadan (2-186), gälän (12-54), çalḫan (14-81), tepen (14-375), oyniyan (14-375), oḫutan (14-399), atan (14-399), gėçen (14-451), yolan (17-270), benziyení (17-317), bílmeyen (17-531), gelenler (17-422), ḳazanana (7-15), görükenmiş (9-21).*

Ekin sıfat olarak kullanılan sıfat-fiiller türettiği örneklere de rastlamak mümkündür: *çıḫan Şímír (15-15), ḳalan yėmegí (19-82).*

5.2.5.4. –Ar

Eski Türkçe devresinden beri bütün Türk lehçelerinde kullanılan geniş zaman sıfat-fiil ekidir.[317] Metinlerde tespit edilen tek örnekte –ar ekinin, isim olarak kullanılan bir sıfat-fiil türettiği görülmektedir: *Oḫur-yazarı (9-82).*

-r/-Ar sıfat-fiil ekinin olumsuz şekli olan –mAz sıfat fiil eki daha çok isim olarak kullanılır.[318] Metinlerde tespit edilen örnekte de ekin bu fonksiyonu ile karşılaşılmaktadır: *utanmaz (9-200).*

5.2.5.5. –AcAḫ

Eski Anadolu Türkçesi döneminde pek seyrek olarak kullanılan bir gelecek zaman sıfat-fiil ekidir. Daha sonraki dönemlerde kip eki vazifesi de görerek, bilhassa Batı Türkçesinde yaygınlaşmış, diğer gelecek zaman sıfat-fiil ekleri ile kip eklerinin yerini tutmuştur.[319]

BTA'da kalınlık-incelik uyumuna giren ek, ince sıradan bazı kelimelerde ek bünyesinde bulunan /ḫ/ ünsüzünün kalınlaştırıcı tesiri ile uyum dışına çıkmaktadır: *eliyiz öpülecáḫsíz (14-352).*

---

[317]Üstüner, a.g.e., s. 160.
[318]Üstüner, a.g.e., s. 164.
[319]Üstüner, a.g.e., s. 29.

Bazı örneklerde, –AcAḫ sıfat-fiil ekini almış kelimenin cümlede yüklem görevinde kullanıldığı görülmektedir: *eliyiz öpülecáḫsíz (14-352), yaradılacaḫsan (5-35).*

Bir örnekte, söz konusu ekin yapım eki görevinde kullanıldığı görülmektedir: *geleceg (14-684).*

5.2.5.6. –AsI

Metinlerde tespit edilen tek örnekte, –AsI ekinin eşitlik hâli eki ile kalıplaştığı ve "aşağılama, kötü temennide bulunma" anlamında kullanıldığı görülmektedir: *şişesicce (4-115).*

5.2.5.7. –IcI/-UcU

BTA'da tespit edilen örneklerde –IcI/-UcU ekinin isim olarak kullanılan bir sıfat-fiil türettiği görülmektedir: *Alıcıydı (14-189), baḫıcı (14-402).*

5.2.6. Zarf-Fiil Ekleri

5.2.6.1. –AndA

-An geniş zaman sıfat-fiil eki ile bulunma hâli eki +dA'nın birleşmesiyle oluşan bu ek, eş zamanlılık bildirir. Bu ek, aynı zamanda Doğu Oğuz grubu ağızlarının da karakteristik zarf-fiil ekidir.[320]

BTA'da işlek olan bu zarf-fiil eki, kalınlık-incelik uyumuna da tabidir: *vuranda (1-70), istiyende (2-66), oturanda (2-72), gelende (2-103), sürende (3-76), olanda (4-117), ölende (4-129), girende (5-18), yapanda (9-176), yaradanda (17-316), diyende (7-8), esende (13-65), gidende (14-211).*

[320]Ercilasun, a.g.m.

5.2.6.2. -Ip/-Up

Türk dilinde görülen en işlek zarf-fiil eklerinden birisidir. Eski Türkçede /–p/ şeklinde olan ek Batı Türkçesinde yardımcı ünlü ile kaynaşmıştır.[321] Batı Türkçesinin başlarında yuvarlak ünlülü şekilleri görülen ekin Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında düz ünlülü şekilleri ortaya çıkmış ve Osmanlı Türkçesi devresi içinde ek uyuma girmiştir.[322] BTA'da da ek ünlü uyumlarına tabidir.

-Ip/-Up zarf-fiil eki Eski Anadolu Türkçesi ile Azeri sahasında çekimli fiil gibi, duyulan geçmiş zaman için kullanılmıştır.[323] BTA'da da ekin bu görevde ve bütün şahıslarda yaygın bir biçimde kullanıldığı ilgili bahiste belirtilmiştir (bkz. Ş.B.5.2.2.1.4.).

-Ip/-Up zarf-fiil ekinin metinlerde tespit edilen örnekleri şu şekildedir: *görüP (1-75), gätirip (3-16), èşip (3-147), yètirib‿aparıb (2-19), kaçıp (14-310), töküp (14-678), ķaynadıb (14-692), DarĭlıP (15-21), gidib (17-122).*

Ekin bazen kelime sonlarında ve ulanma hâlinde tonlulaştığı görülmektedir: *yètirib‿aparıb (2-19), ķaynadıb (14-692), gidib (17-122).* Bazen de bu tonlulaşma yarım kalmaktadır: *görüP (1-75), DarĭlıP (15-21).*

5.2.6.3. –A

Eski Anadolu Türkçesine kadar tek olarak da kullanılabilen bu zarf-fiil eki bugün tekrar şeklinde kullanılan zarf görevindedir.[324] BTA'da da ek, tekrarlı kullanılan zarflarda görülmektedir: *Çaẖa çaẖa (2-204), Ķaça ķaça (3-127), sünĭne sünĭne (17-100), pırılliya pırılliya (17-223), ķoştura ķoştura (17-232), sünŭye sünŭye (17-420).*

[321]Ergin, a.g.e., s. 340.
[322]Ergin, a.g.e., s. 340.
[323]Ergin, a.g.e., s. 341.
[324]Ergin, a.g.e., s. 339.

5.2.6.4. -ken/-kene

Yalnızca ek-fiile gelerek zarf-fiil yapan bir ektir. Standart dilde olduğu gibi BTA'da da uyum dışındadır: *gälirken (4-14), giderken (14-421), gälirken (16-131); çocuḫkene (2-162), uşaḫkene (3-26).*

BTA'da –kene şeklindeki genişletilmiş biçim, -ken şekline göre daha yaygındır: *çocuḫkene (2-162), uşaḫkene (3-26), gelmişkene (3-180), Ḳızkene (4-38), ḳaparkene (10-15), küçükkene (17-63), varkene (14-43).*

5.2.6.5. –ArAḫ

BTA'da kalınlık-incelik uyumuna tabi olan bu ek, bazen ek bünyesinde bulunan kalınlaştırıcı /ḫ/ ünsüzünün tesiriyle uyum dışına çıkar: *olaraḫ (17-10), istiyeráḫ (1-134).*

5.2.6.6. –DIḫçA/–DUḫçA

-DIḫ sıfat fiil eki ve eşitlik ekinin birleşmesinden oluşan bu zarf-fiil eki tekrarlanma bildiren zarflar yapar. BTA'da söz konusu ek, ünlü uyumlarına tabidir: *vurduḫça (7-30), söledíḫçe (17-521).*

5.2.6.7. –AlI

"-den beri" anlamında kullanılan bir zarf fiil ekidir. Metinde tespit edilen örnekleri şunlardır: *olalı (17-328), çıḫalı (4-128).*

5.2.6.8. –mAdAN/-mAzdAn

Olumsuzluk ve "-den önce" anlamları bildiren –mAdAn eki, BTA'da –mAzdAn şekillerinde de görülmektedir: *Görmeden (17-548), vėrmezden (14-394), ķaynamazdan (14-678).*

5.2.6.9. –IncA

-AndA zarf fiil ekinin BTA'da işlek olmasından ve bu ekle aynı "zaman" anlamını bildirdiğinden BTA'da işlek değildir: *gälince (17-555).*

5.2.6.10. -IşIn/-UşUn

Eski Anadolu Türkçesinde Karamanlıca sahasında görülen bu zarf-fiil eki aynı sahadaki ağızlarda bugün de yaşamaktadır.[325] "-ince, -diği zaman, -diği için" gibi zaman ve sebep anlamları bildiren bu ek BTA'da işlek değildir ve kullanımdan düşmek üzeredir: *ölüşün (9-12), atışın (9-46), alışın (9-155).*

Genel olarak ünlü uyumlarına tabi olan bu ekin, bir örnekte düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışına çıktığı görülmektedir: *Gälüşün (9-10).*

5.2.6.11. -AnnAn/-AndAn sora/sona

-An sıfat fiil eki ve çıkma hâli eki ile "*sonra"* edatının birleşmesiyle oluşmuş bu zarf fiil eki "-dikten sonra" anlamında zaman bildirir. Çıkma hâli eki ünsüzü /d/, çoğunlukla ilerleyici benzeştirmeye uğramaktadır (-nd->-nn-): *gidennen sora (1-104), suviyannan sora (2-130), Ölennen sora (4-41), olannan sona (14-39), dagılannan sora (14-96), gälennen sora (14-288), yiyennen sora (14-151), äridennen sora (14-706), bitennen sora (2-129); Oturandan sora (5-46).*

[325]Ergin, a.g.e., s. 346.

5.2.6.12. –Dığ/-DUğ+İyelik eki+ ķede

İyelik eki almış -DIğ/-DUğ sıfat-fiil eki ile "kadar" edatının birleşmesinden oluşan bu zarf-fiil eki sınırlama bildirir: *gäldıgı ķede (1-23), geldıgiyiz ķede (14-214).*

5.2.6.13. -DIğ/-DUğ+İyelik eki+A

İyelik eki almış -DIğ/-DUğ sıfat-fiil eki ile yönelme hâli ekinin birleşmesinden oluşan bu zarf fiil eki "-diği için" anlamı bildirir. Burada zarf-fiil ekine sebep anlamı katan yönelme hâli ekidir: *yėdıgīze (2-27), ķurduguna (4-20), olmadıgına (4-63), ėttígíne (14-384), ķaldıgıma (17-59).*

5.2.6.14. -DIğ/-DUğ+İyelik eki+A+göre

İyelik ekleri almış -DIğ/-DUğ sıfat-fiil eklerine yönelme hâli eki ve "göre" edatının gelmesiyle oluşan bir zarf-fiildir. Görelik bildirir: *dėdıgıne (göre) (16-131).*

5.2.6.15. -DIğ/-DUğ+İyelik eki+v̇aķıt

İyelik ekleri almış -DIğ/-DUğ sıfat-fiil eklerine "vakit" kelimesi getirilerek oluşturulan bir zarf-fiildir ve "aynı anda olma" bildirir: *dėdıgī v̇aķıt (16-145).*

5.2.6.16. –DI/-DU-şahıs eki+mI/+mU

Şahıs eki almış görülen geçmiş zaman eklerine soru eki getirilmesiyle oluşan bir zarf-fiildir ve "aynı anda olma, olma zamanı" bildirir: *oldu mu (4-86), geşti mi (13-16), giridi mí (5-7) Satamadı mı (14-106).*

5.2.6.17. –DıĝtAn/–DUĝtAn sora

-DIĝ sıfat fiil eki ile çıkma hâli ekinin birleşmesinden ve buna “sonra” edatının getirilmesiyle oluşan bir zarf-fiil ekidir: *ķaĥtıĝtan sora (3-6), gėttıĝtan sora (7-29), Ayrıldıĝtan sora (17-79), Çıĝardıĝtan sora (17-350), baĥtıĝtan sora (1-42).*

5.2.6.18. -AnA ķede

-An sıfat fiil ekine yönelme hâli eki getirilmesi ve “kadar” edatının yardımıyla oluşturulmuş bir zarf-fiil ekidir. Zaman ve sınırlandırma bildirir: *diyene ķede (1-120), duyana ķede (3-46), atana ķede (3-46), ķaçana ķede (14-228).*

5.2.6.19. –Ir/-Ur kimi

–Ir/-Ur sıfat-fiil eklerine “kimi” edatının getirilmesi ile oluşan bir zarf-fiil ekidir. Gibilik ve benzerlik bildirir: *ķamaşır kimi (14-606).*

5.2.6.20. -DIĝ/-DUĝ+İyelik eki+üçün

İyelik eki almış -DIĝ/-DUĝ sıfat fiil eklerine “üçün” edatının getirilmesiyle oluşan bir zarf fiildir. Sebep bildirir: *olmadıĝı üçün (4-67).*

5.2.6.21. -DIĝ/-DUĝ+İyelik eki+kimin

İyelik eki almış -DIĝ/-DUĝ sıfat fiil eklerine “kimin” edatının getirilmesiyle oluşan bir zarf fiildir. Gibilik, benzerlik ve aynı anda olma bildirir: *dėdıĝı kimin (12-3).*

5.2.6.22. –Ir/-Ur –mAz

Çabukluk bildiren bir zarf-fiil ekidir: *gälir gälmez (19-159).*

6. EDATLAR

6.1. Ünlem Edatları

Ünlem edatları, his ve heyecanları, sevinç, keder, ızdırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk vb. ruh hâllerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlardır.[326] Ünlem edatları ünlemler, seslenme, sorma, gösterme ve cevap edatları olarak beş bölümde incelenebilir.

6.1.1. Ünlemler

His ve heyecanları ifade etmek için kullanılan ve bir kısmı tabiat taklidi olan birtakım kelimelerdir: *Taū! (2-4), yā (2-98), ā (2-111), hā (2-201), Bī! (2-210), Yahā (4-122), Anō! (4-127), ayv̇aḫ (12-55), tufū tufū (14-165), havar (14-215), Abō (14-307), Yazzıḫ (14-351), Allaḫė (14-364), hō (14-668), Hay lo lo lo (15-18), Yav̇ (15-42), he ogol he (15-57), Hava! (15-68), lo (15-88), herr (16-135), Biyogol (17-59), E le le le le (17-219), ö le le le lel (17-220), ay babō (17-310), v̇aḫ v̇aḫ v̇aḫ v̇aḫ (17-357), Aḫ (17-495), ūy (17-581), ay anam (14-215), ay anē̄ (14-215), lė lė yaba (14-126), Hē (19-45), Veʿū (19-57), Yā! (19-62), de! (2-128).*

[326]Ergin, a.g.e., s. 349.

6.1.2. Seslenme Edatları

His ve heyecan ifade etmeksizin seslenme amaçlı kullanılan birtakım kelimelerdir: *Ke (2-37), Höö (7-1), ulan (7-26), ula (16-74), La (7-28), oġol (9-30), Kele (11-27), begim (14-146), aslan ḳardaşım (14-159), yarabbi (14-412), oġlum (14-504), Lan˯ oġol (14-558), cannar (14-650), Aẇrād˯aẇrad (14-681), köçeroġlu (16-53), ana ḳurban (16-15), Ana ḫeyran (16-15), píşt píşt (17-199), dayzaḫeyran (17-514); ebō (2-39), dayza (2-69), Ana! (3-178), ʿEm ḳızı (5-55), dayza dayza (9-17), dedo (14-117), ḳardaş (14-470), babo (16-38), ʿemmo (16-113), ya (5-50).*

6.1.3. Sorma Edatları

Sorma ifade eden edatlardır. Sayıları azdır: *ʿEceb bı kimdi? (1-63), Hanı evelki adamlar? (14-635), Hani yaġlı fätír var yā (12-80).*

6.1.4. Gösterme Edatları

Bir kimseyi veya bir nesneyi işaret etmek için kullanılan edatlardır. “Aha” edatının bazı zamir ve zarflarla kaynaşmış hâlde çok görüldüğü ilgili bahislerde belirtilmiştir. “Aha” edatı BTA’da en sık görülen gösterme edatıdır. Metinde tespit edilen gösterme edatları şu şekildedir: *Gėt˯ā (aha > aġa > ā) (1-153), A (aha > aġa > ā > a) (2-145), ha (< aha) (4-113), Aha bıra (14-40), işte (1-94), hele işte (14-423), Tā (1-119), Tē (2-31).*

6.1.5. Cevap Edatları

Onaylama veya reddetme bildiren edatlardır. Metinde tespit edilen cevap edatları şu şekildedir: *he (1-128), Yoḫ (2-211), Evet (14-155), He v̇alla (15-87), olmaz (9-88).*

6.2. Bağlama Edatları

Bağlama edatları, kelimeden küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil veya mânâ bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında bir irtibat kuran edatlardır.[327] Bağlama edatları; sıralama, denkleştirme, karşılaştırma, cümle başı ve sona gelen edatlar olmak üzere beş başlık altında incelebilir.

6.2.1. Sıralama Edatları

Sıralama edatları, arka arkaya gelen kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan edatlardır. “ve, ile, dahi” kelimeleri Türkçede en sık görülen sıralama edatlarıdır. “ve, dahi” edatları BTA’da görülmez. BTA’da en sık görülen sıralama edatı bağlama fonksiyonundaki “ile”dir. Fakat “ile” edatı bu şekliyle değil “–nAn/-dAn” şeklinde ekleşmiş olarak görülür (bkz. Ş.B.1.2.1.6.): *bennen˳anam (14-172), Sennen Sılo (3-123), Mennen de Sefē (9-201); Muḥammetten ʿEli (7-7), bilezzikten şē (2-82), ḳoltuḫtan şē sapa mapa (2-91), ʿEzizden ʿEli ʿemceginde (19-22); sapadan şē mē (2-90), ʿEbdurreḥmanē Sultanē’den kürekeni (14-141), Cáḥver dededen˳özü (14-713).*

6.2.2. Denkleştirme Edatları

[327]Ergin, a.g.e., s. 352.

Birbirine denk olan, birbirinin yerini tutabilecek olan iki unsuru birbirini bağlayan, birbiriyle karşılaştıran edatlardır.[328] Metinde birkaç örneği ile karşılaşılmaktadır: *Yaḫut da dört tene şeker˛ aparidī (1-122), ya siye èv vèreḫ (10-72).*

6.2.3. Karşılaştırma edatları

İki veya daha çok unsuru birbirine bağlayan edatlardır. BTA'da görülen karşılaştırma edatları "ne…ne", "dA…dA", "hem…hem", "ya…ya", "ege…ege" şeklindedir.

ne…ne

ne para ne bírşē (1-138), ne taniyam ne bíliyem (2-42), ne tendürde durī, ne şède durī (3-75), ne ḳapĭsı var, ne de pacası (5-27), Ne döşüm var, ne başım var (9-19), Ne gözelligínde adam var˛ ıdı, ne boyunda (9-76), Ne ding ḳoydum ne dägirmen ḳoydum (13-1), ne dam ḳoydum ne daş ḳoydum (13-19), Ne ana ḳoydu, ne aẘrat ḳoydu (14-297), ne söz ḳalıp, ne sav ḳalıP (15-32), ne ᶜözür èdibíḫ, ne de şè yapıbıḫ (15-60), ne bulaydım, ne bèle itireydim (17-153), ne ḳapĭsı var ne pacası (5-29)

dA…dA

Alla sízín de gèçmişleriyize ráḫmet ḳılsın, babalarĭmıza da (5-51), Babagid˛ idi de däliḳannıydı da (9-76), Ḳardaşım da öldü, bacĭlarım da öldü (14-597), öge ḳardaşı da öz ḳardaşları da (2-59).

[328]Ergin, a.g.e., s. 353.

hem…hem

Hem anamın ʿemsioġludur, hem de bacımın ḳocasıdır (14-595)

ege…ege

ege tenekeye ege neye (14-711)

ya…ya

ya ḳeriden gėçecáḫsen, ya çocuġidan (17-348)

6.2.4. Cümle Başı Edatları

Bulundukları cümleye kendisinden önceki veya sonraki cümlelere anlam bakımından bağlayan edatlardır. Metinlerde tespit edilen cümle başı edatları şu başlıklar altında incelenebilir:

"Eğer" ifadesi taşıyanlar: *Ege (3-59), Eger (17-273)*; "çünkü" ifadesi taşıyanlar: *Çüngü (14-106), Çünkü (14-540)*; "mademki" ifadesi taşıyanlar: *madam (9-37), Madem (14-238)*; "fakat" ifadesi taşıyanlar: *Feḳḳet (9-60), eme (3-35)*; sonuç ve açıklama ifade edenler: *meger (16-14), Megemiş (9-111), Diyesen beki (14-254), Disen beki (14-268), Belki (4-130), beki (14-236), Beke (17-420), üstelik te (13-34), Zatan (14-577), Zata (14-150), Satı (9-51), Satan (14-228), Yanı (2-188), kėşke (17-328), bı́l ki (16-88), bı̄ṣė ki (3-53), Ne çare (16-4), Heme (2-19), İşte ki (9-201), yala (5-55)*; benzerlik ifadesi taşıyanlar: *Nėçe ki (19-74), nası ki (14-223), Nava ki (5-28), Bişė ki (17-260), bidöş kü (17-425), Güve (17-101), Sanki (15-75)*; şarta ve dereceye bağlama ifadesi taşıyanlar: *İllem (6-2), ille (3-63)*; "aksi hâlde" ifadesi taşıyanlar: *yoḫsa (14-310).*

6.2.5. Sona Gelen Edatlar

Dil birliklerinin, kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki unsurlara, kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere bağlayan edatlardır.[329] "dahi", "da/de", "ise", "ki", "kim", "bile", "değil" edatları bu türün en çok görülen edatlarıdır. BTA'da görülen örnekler şu şekildedir: *da (1-137), de (1-117), ta (1-119), te (1-121); baḫıplar ḱı (4-16), yoḫ ḱu (4-63), Ḳaḫtım ḱı (9-18), saldı ḱı (9-128), gididıḫ ḱi (13-65), yoḫtu, ḱu (15-43), yoḫ ḱu (14-81), gätĭridim ki (1-13), bílmiyem ki (1-15), ne diyim ki (1-26), Dimiş ki (19-1), bişecáḫ ki (1-125), Geldim ki (1-131); dägir (1-150), degi̯l (1-153), dägí (2-105).*

6.3. Son çekim edatları

İşletme eki vazifesi gören edatlardır.[330] BTA'da görülen başlıca son çekim edatları "ile, için, gibi, kadar" şeklindedir. Fakat bunların her biri farklı hâl ekleri ile çekime girmekte ve birtakım fonetik değişikliklere uğramaktadırlar.

6.3.1. -nAn/-DAn

"ile" edatıyla "+n" vasıta ekinin birleşmesinden oluşan "-nAn/-DAn" edatı BTA'da ekleşmiş durumdadır. Vasıta ve beraberlik bildiren bu edat BTA'da ünsüz uyumuna girmektedir: *ekmekten yisen ḳaḫisan (1-31), Avṙrattan barabar özözmüze kärpíÇ käsTíḫ (1-93), İstiyende taḫarıḫ, üzzükten barambar (2-76), Kürekten dönderidíḫ (19-92), Pilavdan bişíridiler (19-6), Saldan gälimişler (19-35), ḫarmanı ėdidiler, öküzden havcardan (19-96).*

[329]Ergin, a.g.e., s. 357.
[330]Ergin, a.g.e., s. 365.

Sonu /n/ ile biten kelimelere eklenen “ile+n” edatı benzeştirmeye uğrar (ile+n > -ylAn > -ynAn > -nnAn): *özlerínnen barambar yėmek yibem (9-210), atınnan barabar girdi içeri (16-4), böyük başınnan beglıgınnen kaḫi (14-262).*

Ekleşen “ile+n” edatı, sonu ünlü ile biten kelimelere –dAn şeklinde gelmektedir: *Gälip dėdi Zebeni’den barambar (9-165), Bír ḳazanı miye doldurtüydu caradan sudan (10-38), Arpa bugda gätíriP holadan sürüdüler (10-57), Üş teneden gėttiler (12-64), Zekye biden neler ̆ėdidiyiz? (19-106).*

6.3.2. kimi, kimin, gibi

“kimi, kimin ve gibi” edatları BTA’da gerek yalın hâlde, gerekse çekime girdiğinde gibilik ve benzerlik bildirmektedir. Metinde bu edatlara daha çok yalın hâlde rastlanmaktadır: *Mıgara kimin (3-148), Ḥemam kimin (2-145), ḳuş kimi (3-38), lėş kimi (3-74), däftär kimi (2-103), gül gibi (15-71).*

“kimi, kimin, gibi” edatlarının aitlik eki, iyelik ekleri, hâl ekleri ve sıfat-fiil ekleri ile çekime girdiğinde de aynı fonksiyonda olduğu görülmektedir: *evel zamanḱı kimi (3-159), senki kimin (17-105), Hindiki kimi (4-64); ḳardaşım kimi (10-68), özü kimi (17-62), dere ḳıragı kimi (14-633); Sízí kimi (< siz+in) (17-464); ḳamaşır kimi (14-606).*

Bir örnekte de “kimin” edatı, benzerlik yerine “o anda olma, zaman” bildirmektedir: *Onu dėdıgı kimin ‘‘onu dediği anda” (12-3).*

6.3.3. için, üçün, sebep

BTA’da “için” edatı genellikle yuvarlak ünlülü, eski şekliyle görülür. Yalnızca bir örnekte düz ünlülü “için” şekline rastlanmaktadır: *onun ̆için (2-30).*

“üçün” edatının isimlerin yalın hâliyle birlikte, diğer bazı işletme ekleri almış şekillerinden sonra da geldiği görülmektedir: *ekmeg ̆üçün (9-5),*

saẖlamag˯üçün (2-8), almag˯üçün (4-112), Seʿebmíz˯olmadıg˯ı üçün (4-67), ẖetrüçün (9-210), Özü üçün (9-233), Men˯özlerí üçün (9-143), Onun˯üçün (14-621).

"üçün" edatının zamirlerle çekime girdiği bazı örneklerde, zamirlere gelen ilgi hâli eki ünsüzünün düştüğü görülmektedir: *senīüçün (seniŋ üçün > seniy üçün > seni üçün > senīüçün) (7-21), Bízí üçün (< bizim üçün) (17-511), Onu üçün (< onun üçün) (9-48), mınıçün (mının üçün) (2-46).* Bazen de ilgi hâli ekinin tamamen düştüğü eksiz örneklere rastlanır: *o üçün (9-208).* "üçün" edatının bu tür kullanımlarına Erdebil ili ağızlarında da rastlanmaktadır.[331]

Üçün edatı BTA'da henüz ünlü uyumlarına tabi olmamasına rağmen ekleşme yönünde bir eğilim göstermektedir: *senīüçün (7-21), mınıçün (2-46), ẖetrüçün (9-210).*

BTA'da "üçün" edatının görev ve fonksiyonunda olan bir diğer edat yönelme hâli eki ile "sebep" kelimesinin bir araya gelmesi ile oluşan yapıdır (+A sebep): *yumuşag˯ına sebeP (2-188), ona sebeb (4-53), ķoyŭna sęep (14-309).*

6.3.4. ķeder

BTA'da "miktar ve sınırlandırma" bildiren "ķeder" edatı birçok fonetik şekillerde görülmektedir. "ķeder, ķede, ķete, ķáte, gárte, ẖárte" şeklinde altı farklı fonetik şekilde karşımıza çıkan "ķeder" edatı en çok yönelme hâli ekiyle çekime girmektedir: *çıẖana ķede (14-707), seķķelíne ķede (4-30), hindiye ķede (7-28), aẖşama ķede (3-7), yarı gęceye ķede (14-53), doķķuz˯ona ķede (6-10), Sebbē ķede (9-205), yędiden yętmişe ķeder (16-119), vęr diyene ķede (1-120), üç˯ay dolana ķede (2-115), duyana ķede (3-46), ẖesab˯ędene ķede (14-183), Cümʿeye ķeder (16-63), ag˯zına ķe (2-143), ikki güne ķede (6-2).*

[331]Karini, a.g.e., s. 211.

Yönelme hâli ekinden başka bu edatın iyelik ekleri ile de çekime girdiği görülmektedir: *Älĭmízden gäldıgĭ ḳede (1-23), o geldıgiyiz ḳede (14-214), istedıgī ḳede (17-439).*

"ḳeder" edatına yalın hâlde, "bu" ve "o" işaret sıfatları ve "ne" soru sıfatı ile birlikte de tesadüf edilmektedir: *çocuḫ ḳede (4-127); o ḳáte (2-28)/o ḳede (3-49)/o ḳete (9-77)/o ḫárte (1-112)/o gárte (14-110); bı ḳede (4-20)/bı ḳete (9-20)/bı ḳáte (10-15)/bı gárte (14-198)/abı gárte (14-748)/bı ḫárte (1-114); ne ḳete (4-81), ne ḳede (4-48), ne gárte (18-27).*

SONUÇ

Diyarbakır Ağzı, büyük ağız grupları içerisinde Doğu grubu ağızlarına mensuptur (bkz. Harita-6). Doğu grubu ağızları içerisinde de Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Bingöl, Siirt, Mardin, Hakkari, Urfa (Birecik, Halfeti hariç) Palu, Karakoçan (Elazığ) ağızlarının oluşturduğu birinci dereceden I. alt gruba mensuptur (bkz. Harita-7). BTA, genel olarak bu daireye bağlı olmakla birlikte, birçok özelliği ile Azerbaycan ve Irak Türkmen ağızlarına bağlanır.

BTA'nın Doğu Grubu Ağızları İçerisindeki Yeri

BTA, bağlı bulunduğu Doğu grubu ağızlarına genel dil özellikleri bakımından uyum gösterir. Fakat, BTA'nın bu grup ağızlarından ayrıldığı bir takım noktalar bulunmaktadır. Bunlar maddeler hâlinde şu şekilde sıralanabilir:

1. Doğu grubu ağızlarında ünlü uyumunu bozan temel faktörlerden biri olan kelime sonundaki /i/'leşme temayülü, BTA'da görülmez. Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöreleri ağızlarında görülen bu durum, ünlü uyumlarını bozmaktadır (bkz. S.B. 1.6.1.4.).
2. Teklik 1. 2. ve 3. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekiminde, Doğu grubu ağızlarında *"bahan, behen, bağan, beğen, baan, been, bān, ban, man, maŋ, sahan, sehen, sağan, seğen, saan, seen, sān, san, oğan, oan" ve "bene, sene"* şekillerine tesadüf edilirken, BTA'da "miye, siye" şekillerine rastlanmaktadır (bkz. Harita-8). Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yörelerinde ise *"bahan, bān, bana (DA), bana (ÇÇA); sahan, sān, sana (DA), sana (ÇÇA)"* şekilleri görülmektedir. Doğu grubu ağızları içerisinde Urfa merkez ve Ceylanpınar ağzında görülen "biye, siye" şekilleri, Azerbaycan sahasında ise Bakü'nün Hökmeli, Gobu ve Güzdek ağızlarında ve Muğan grubu ağızlarında görülen *"mäyä, säyä"* şekilleri; Kürdemir ve Beylegan yörelerinde, Irak Türkmen sahasında Musul'da görülen *"miye, siye"* şekilleri ile BTA'da görülen şekiller söz

konusu bölgeleri birbirine bağlayan bir morfo-fonetik hadise olarak karşımıza çıkmaktadır (bkz. S.B. 2.5.5.2) (bkz. Harita-9).

3. Çokluk 2. şahıs iyelik eki ve iyelik kökenli şahıs eki, Doğu grubu ağızlarının genelinde /–z/ iken; BTA'da –(I)ylz/-(U)yUz şeklindedir. Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik ağızlarında da çokluk 2. şahıs iyelik eki, /–z/ şeklindedir ve nadiren –n'li şekiller de görülür. Söz konusu şahıs ekinde görülen ŋ>y değişimi ile BTA, Doğu grubu ağızları içerisinde Urfa merkez ve Ceylanpınar ağzı ile Tuzluca Azerileri ağzına, bazı Azerbaycan ve Irak Türkmen ağızlarına bağlanır (bkz. S.B. 2.5.5.2).

BTA'nın Birinci Dereceden I. Alt Ağız Grubu İçerisindeki Yeri

BTA bağlı bulunduğu birinci derecedeki alt ağız grubunun özelliklerini büyük ölçüde taşır. Bu gruptan ayrıldığı en belirgin nokta, duyulan geçmiş zaman ekinde görülen özelliklerdir.

Doğu grubu ağızlarının büyük bir kısmında duyulan geçmiş zaman eki –mIş'tır (bkz. Harita-10). Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöreleri ağzında da duyulan geçmiş zaman eki bu şekildedir. Bu yörelerde duyulan geçmiş zaman eki olarak –Ip/-Up eklerine rastlanmaz. BTA'da -mIş eki hiçbir şahısta görülmez ve bütün şahıslarda ek, –Ip/-Up şeklindedir. Duyulan geçmiş zaman eki olarak –Ip/-Up'un kullanılması ile BTA, Doğu grubu ağızları içerisinde Bulanık, Ahlat, Adilcevaz ve Van ağızları ile Kars Azerileri ve Terekemeleri ve Muş'un Bulanık ilçesi Terekeme ağızlarına bağlanır. Bu ekin yalnız teklik ve çokluk 2. şahıslarda değil, bütün şahıslarda görülmesi ile de Irak Türkmen ağızları içerisinde Altunköprü ve Telafer ağızlarına, Azerbaycan dilinin Celilabad şivesine ve Ermenistan arazisindeki Büyük Karakilse ve Hamamlı kent şivelerine bağlanır (bkz. Harita-11).

BTA, teklik ve çokluk 3. şahıslarda –IptIr/-UptUr eklerinin görülmesi ile Azerbaycan ağızları içerisinde Şeki dialekti ve Zagatala'nın, Gah'ın bazı kent şiveleriyle [–It(dI)/-ut(dı), -üt(di)] birleşmektedir.

BTA'nın İkinci Dereceden IV. Alt Ağız Grubu İçerisindeki Yeri

BTA, ikinci dereceden alt ağız grupları içerisinde Diyarbakır ağzının oluşturduğu IV. alt gruba dahildir. Birçok özelliği ile bu ağızlara dahil olur. BTA'nın bu grup ağızlarından ayrıldığı noktalar ise şu şekildedir:

1. b>m akıcılaşması, Azerbaycan yazı dilini Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayıran en önemli ses değişimlerinden biridir. BTA'da yaygın ve kurallaşmış olan bu akıcılaşma hadisesi, yöreyi Azerbaycan sahasına bağlayan en önemli özelliklerden birisidir (bkz. S.B.2.5.3.2.1.). Böylelikle BTA, Doğu grubu ağızları içerisinde de Muş ve Bitlis merkez ağızları, Ahlat, Adilcevaz (Bitlis), Bulanık (Muş), Van ağızları ile birleşir (bkz. Harita-12). Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik ağızlarında ise b>m değişikliği görülmez.

2. Geniş zamanın olumsuz çekiminde -mAr şeklinin görülmesi ile BTA, Doğu grubu ağızları içerisinde Ağrı, Muş merkez, Bulanık ve Malazgirt ağızlarıyla; teklik ve çokluk 1. şahıs dışında diğer şahıslarda da söz konusu ekin gelmesi ile de ilgili bahiste belirtilen Azerbaycan ağızlarıyla birleşmektedir (bkz. Ş.B.5.2.2.1.1.1.) (bkz. Harita-13/14). Geniş zaman ekinin olumsuzu –maz/-mez ekinin yanı sıra Diyarbakır merkez ağzında teklik ve çokluk I. şahıslarda –mAn şekli; Çüngüş-Çermik yöresi ağızlarında ise –mAr şekli görülmektedir.

BTA'yı Azerbaycan ve Irak Türkmen Sahasına Bağlayan Özellikler

BTA'nın Doğu grubu ağızları ve bu gruba bağlı birinci ve ikinci dereceden alt ağız grupları içerisindeki yeri bu şekilde tespit edildikten sonra, onu Azerbaycan ve Irak Türkmen sahasına bağlayan fonetik ve morfolojik özellikleri de şu şekilde sıralamak mümkündür.

Fonetik Özellikler

1. Kapalı e /ė/ ünlüsü Doğu Oğuz grubu ağızlarının karakteristik ünlüsüdür. Türkçe kelimelerde çoklukla i>ė değişimi ile ve Eski Türkçedeki /i/ sesinin tarihî gelişme seyri içinde gösterdiği genişleme eğilimine uyarak /ė/'ye dönmesi ile oluşmuştur. BTA'da /ė/ ünlüsü bu tür kelimelerde sistemli olarak görülmektedir (bkz. S.B.1.1.3.1.).
2. BTA'da kalınlık-incelik bakımından ünlü benzeştirmesi Doğu grubu ağızlarının genel temayülüne uygun olarak genellikle gerileyici benzeştirme yoluyla meydana gelir. BTA'da gerileyici benzeştirme örnekleri diğerlerine oranla ağırlıktadır ve kurallıdır. Örnekler çoğunlukla incelme yönünde ve a>e değişimi neticesinde meydana gelmiştir. Bu tür uyum Azeri dilinin ve ona bağlı bütün ağızların ortak ve ayırıcı özelliğidir (bkz. S.B.1.6.1.1.).
3. BTA'da en çok görülen incelme olayı alınma kelimelerde /ḥ/ ve /ʿ/ ünsüzlerinin yanında meydana gelen a>e değişmesidir. Bu da Azerbaycan sahasına has bir değişmedir (bkz. S.B.1.7.1.1.).
4. BTA'da bazı alınma kelimelerin ilk hecesinde görülen e'leşme eğilimi (i > ė, e) Azerbaycan sahasına has bir özelliktir (bkz. S.B.1.7.6.1.).
5. Sonu /l/ ünsüzü ile biten fiillerin teklik ve çokluk 1. şahıs geniş zaman çekimlerinde, zaman eki ünlüsünün vurgusuz ve açık orta hece ünlüsü konumuna gelerek bazen düştüğü görülmektedir. Böylece bir araya gelen /-lr-/ ünsüzleri ilerleyici ünsüz benzeştirmesi neticesinde /-ll-/ şekline gelmektedir. Bu benzeştirme hadisesi Azeri ve Terekeme ağızlarında da görülmektedir (bkz. S.B. 2.6.1.1.1.3.).
6. BTA'da /ķ/ ünsüzünün bulunduğu alınma kelimeler ünlü benzeştirmesi ve uyum değişmesine uğradıklarında, bu ünsüzün ince ünlülerle yan yana gelmesi ünlü-ünsüz uyumunu bozmaktadır. Bu tür uyumsuzluk, Azeri sahasına mahsus bir uyumsuzluktur (bkz. S.B.2.4.).

7. BTA'da bazı kelimelerde, yazı dilindeki şekillerinin aksine ön seste /t/'ler tonlulaşmaktadır. Bu özelliği ile BTA, Azerbaycan Türkçesi yazı diline bağlanır (bkz. S.B. 2.5.1.2.).
8. BTA'da ön seste görülen p>b tonlulaşması Azerbaycan Türkçesine ait bir özelliktir (bkz. S.B. 2.5.1.3.).
9. BTA'da birkaç örnekte görülen g>k tonsuzlaşması, yöreyi Azerbaycan sahasına bağlayan özelliklerden biridir (bkz. S.B.2.5.2.2.).
10. BTA'da ön seste görülen d>t tonsuzlaşması Azerbaycan sahasına ait bir özelliktir. Hatta bu durum, Anadolu ağızlarını bir yandan Eski Türkçeye, bir yandan da doğu Türk şivelerine bağlar (bkz. S.B.2.5.2.3.).
11. BTA'da ön seste görülen b>p tonsuzlaşması Azerbaycan sahasına ait bir özelliktir (bkz. S.B.2.5.2.4.).
12. Ünsüz ikizleşmesi hususunda Azerbaycan sahası ileri bir durumdadır. BTA'da da ünsüz ikizleşmesi hadisesine sıkça rastlanır ve ikizleşen ünlüler çok çeşitlidir (bkz. S.B.2.8.). Azerbaycan sahasına has olan (-ğğ-) ikizleşmesi BTA'da tonsuz şekliyle /-ḳḳ-/ olarak görülmektedir (bkz. S.B.2.8.1.).
13. Belirli bazı kelimelerde önses konumundaki /y/'nin düşmesi Azerbaycan sahasına giren ağızların başlıca hususiyetlerinden birisidir. BTA'da bu hadiseye sıkça rastlanmaktadır (bkz. S.B.2.10.1.).
14. Bildirme ekinin sonundaki /r/ ünsüzünün düşmesi Doğu Oğuz grubu ağızları için karakteristiktir. BTA'da bazı örneklerde görülen bu hadise yöreyi Azerbaycan ve Irak Türkmen sahasına bağlar (bkz. S.B.2.10.2.).
15. BTA'da yer değiştirme (metatez) olayına sıkça rastlanmaktadır. Bu durum, Doğu Oğuz grubu ağızlarının karakteristiklerindendir (bkz. S.B.2.12.).
16. BTA'da, kendisinden önceki /e/ ünlüsünü daraltan içsesteki /y/ düşmesi hadisesi de Azerbaycan sahasına ait bir özelliktir (bkz. S.B.2.10.1.).

17. b>m akıcılaşması, BTA'yı Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöreleri ağızlarından ayırarak Azerbaycan ve Irak Türkmen sahasına bağlayan önemli bir fonetik hadisedir (bkz. S.B.2.5.3.2.1./Ş.B.4.1./Ş.B.4.3.).
18. ŋ>y değişmesinin yaygın ve sistemli görülmesi bakımından BTA, Diyarbakır merkez, Çüngüş ve Çermik yöreleri ağızlarından ayrılarak Azerbaycan ve Irak Türkmen ağızlarının da dâhil olduğu birinci /y/ ağız grubuyla birleşmektedir (bkz. S.B.2.5.5.2.).

Morfolojik Özellikler

1. Meslek isimleri yapan bir ek olan +çI/+çU ekinin sadece tonsuz şekillerinin bulunması Azerbaycan sahasına ait bir özelliktir. BTA'da da istisnalar dışında, bu ekin sadece tonsuz şekillerine rastlanmaktadır (bkz. Ş.B.1.1.1.1.).
2. BTA'da ilgi çekici durumlardan birisi de Azerbaycan sahasında örnekleri görülen, mastar ekinin çekime girmesi durumunda sondaki ünsüzünün düşmemesidir. BTA'da hâl ve iyelik ekleri alan mastar eklerinin sondaki ünsüzlerini düşürmediği görülmektedir (bkz. Ş.B.1.1.2.1.).
3. Teklik 2. şahıs zamirinin ilgi hâli eki çekiminde, hal ekinin ŋ>y değişmesi sonucu -ī (-iŋ>-iy>- ī) şeklinde gelmesi ile BTA, Irak Türkmen ağızlarıyla birleşmektedir. Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöreleri ağızlarında bu zamire gelen ilgi hâli eki –ın/-in şeklindedir (bkz. Ş.B.4.1.).
4. Teklik 2. şahıs iyelik eki ve iyelik kökenli şahıs eki Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöresi ağızlarında /–n/ iken, BTA'da +y/+i/+ī şeklindedir. Çokluk 2. şahıs iyelik eki ve iyelik kökenli şahıs eki Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik yöresi ağızlarında /–z/ iken, BTA'da -(I)yIz/-(U)yUz şeklindedir. Teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri ve

iyelik eklerinde görülen ŋ>y değişimi ile BTA, bazı Azerbaycan ve Irak Türkmen ağızlarına bağlanır (bkz. S.B.2.5.5.2.).

5. Cümlede soru anlamının vurgu ile sağlanması, Doğu grubu ağızlarını diğer büyük ağız gruplarından ayıran önemli bir özelliktir. BTA'da da soru anlamı çoğunlukla vurgu ile sağlanır. Bu özelliği ile BTA, Azerbaycan sahasına bağlanır (bkz. Ş.B.1.2.5.).
6. BTA'da "aha" gösterme edatı ile "bı, o" işaret zamirleri ve "ėle, bėle" kelimelerinin birleşmesinden oluşmuş "habı, abı, hao, ao, abėle, haėle" şeklinde yapılara rastlanmaktadır. Bu yapılar kuzey Azerbaycan ağızları için de karakteristiktir (bkz. Ş.B.2.2.1.).
7. Azerbaycan sahasında görülen "hara, harayı, harya, harda, hardan" zarfları BTA'da yaygın kullanılmaktadır (bkz. Ş.B.3.5.).
8. Diyarbakır ağzında dönüşlülük zamiri olarak kendi, gendi ve öz zamirleri görülür. Burada, "öz" zamiri teklik ve çokluk 3. şahısta ve iyelik ekleri kabul ederek görülmektedir. Çüngüş-Çermik yöresi ağzında "kendi" zamiri çeşitli fonetik varyantlarla görülür. Bu yörede "öz" zamirine tesadüf edilmez. Azerbaycan Türkçesi standart dili ve ağızlarında bütün şahıslarda ve bunların hâl ekleriyle işletilmesinde dönüşlülük zamiri olarak "öz" kelimesi kullanılır. BTA'da da durum böyledir ve bu özelliği ile BTA, Azerbaycan sahasına bağlanır (bkz. Ş.B.4.2.).
9. Diyarbakır ve Urfa merkez ağızlarında görülen teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs zamirlerinin ikincisinin yaklaşma hâli eki ile çift kullanılışı ile yapılan dönüşlülük zamirleri BTA'da da görülür. Bu tür zamirler kuzey Azerbaycan ağızları (Zagatala-Gah, Derbend vb.) için karakteristiktir (bkz. Ş.B.4.2.).
10. "öz" zamirinin teklik 2. şahıs çekiminde görülen /-ī/ eki, ŋ>y değişimi neticesinde ortaya çıkan /y/ ünsüzünün erimesi ve arkasındaki ünlüyü uzatmasıyla meydana gelmiştir (özüŋ>özüy>öziy>özī). Benzer şekilde oluşmuş bir örneğe Irak Türkmen sahasında tesadüf edilmektedir: *özū* (bkz. Ş.B.4.2.).

11. BTA, “bu” işaret zamirinin “bı” şeklinde düz ünlülü olarak görülmesi yönünden Urfa merkez ağzı ve Azerbaycan ağızları içerisinde Sabirabad, Şamahı, Bakü-Hökmeli, Gobu, Güzdek ve Muğan grubu ağızları ile birleşmektedir. “bı” işaret zamirinin hâl ekleriyle çekimlenmesi sırasında meydana gelen b>m akıcılaşması ile BTA, Azerbaycan sahasına bağlanır (bkz. Ş.B.4.3.).
12. Azerbaycan ağızlarında çokluk 1. şahıs eki ile çokluk 2. şahıs ekinin birleşmesinden oluşan –ağın/-äyin (Yuxarı Karabağ rayonları, Kazak, Gence, Nahçıvan), -ağun, -ägün, -äyün (Şamaxı, Guba, Mereze, Muğan), -ägün, -ägüz şekillerine tesadüf edilmektedir. Çokluk 1. şahısta -(y)Aḫ eklerinin yanı sıra görülen -(y)Aġın şekli, BTA’yı yukarıda belirtilen Azerbaycan ağızları ile birleştirmektedir (bkz. Ş.B.5.2.2.2.3.).
13. BTA’da gereklilik eki olarak “–mAlI”, yok denecek kadar azdır. Bu ekin görev ve fonksiyonunu “gerek” kelimesi ile istek ekinin birleşmesinden oluşan “gerek+fiil kökü+istek eki” kalıbı üstlenmektedir. Azerbaycan ağızlarında da –mAlI ekinin yerine çoğu kez bu kalıp kullanılır (bkz. Ş.B.5.2.2.2.4.).
14. –AndA, Doğu Oğuz grubu ağızlarının karakteristik zarf-fiil ekidir. BTA’da bu zarf-fiil eki işlek olarak kullanılır (bkz. Ş.B.5.2.6.1.).
15. Teklik 1. ve 2. şahıs bildirme eklerinin “+(y)Am; +sAn”; çokluk 2. şahıs bildirme ekinin ise “+sIz/+sUz” şeklinde oluşu BTA’yı Azerbaycan sahasına bağlayan özelliklerdir (bkz. Ş.B.5.2.4.1.).

BTA’da Dikkat Çekici Diğer Fonetik ve Morfolojik Özellikler

Fonetik Özellikler

1. BTA’da alınma kelimelerdeki uzun ünlüler sistemli olarak kısaltılıp, normal süreli ünlüye dönüştürülürler. Bu durum Doğu grubu ağızlarının karakteristik özelliklerinden birisidir (bkz. S.B.1.3.).

2. BTA'da ayınlı ünlülerin sayıca fazlalığı ve alınma kelimelerde Arapça kökenli olanların Farsça'ya göre sayıca çok üstün olması dikkati çeken iki husustur (bkz. S.B.1.2.).
3. BTA'da birçok Türkçe kelimede uzun ünlü görülmekte ve bunlardan bazıları, bazı tarihî ve çağdaş lehçelerde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen örneklerle ortaklaşmaktadır (bkz. S.B.1.3.).
4. BTA'da yaygın olan /ḫ/ ünsüzü alınma kelimelerdeki asıllarını korumakta ve Arapçadaki aslı kadar nefesli telâffuz edilmektedir (bkz. S.B.2.1.4.).
5. Aitlik eki olan /–ki/ ile topluluk bildiren –gil ekleri standart dilin ve Türkiye Türkçesi ağızlarının genelinin aksine, BTA'da uyuma girmektedir (bkz. S.B.1.6.1.1./S.B.2.4.).
6. Ön damak ünsüzü /g/'nin iki ünlü arasında ve hece sonunda korunması Doğu grubu ağızları için ayırıcı bir nitelik arz eder. Bu durum BTA'da da sistemli bir şekilde görülmektedir (bkz. S.B.2.5.4.1.).
7. /l/ ile biten fillerin ve bil- yeterlik birleşik fiilinin geniş zaman çekimlerinde birinci şahıslarda ortada kalan zaman eki ünlüsü vurgusuzluk nedeniyle düşmekte ve yan yana gelen /-lr-/ ünsüzleri /-rr-/'ye değişmektedir (bkz. S.B.2.6.1.1.2.1.).

Morfolojik Özellikler

1. Şahıs, akrabalık ve unvan isimlerinden sonra gelerek aile adları yapan –gil eki BTA'da +ǵını/+gini/+ǵunu/+günü şeklinde görülmektedir (bkz. Ş.B.1.1.1.17.).
2. BTA'da ünlülerden sonra bazen ilgi hâli ekinin -yIn/-yUn şeklinde geldiği görülmektedir. Buradaki değişimin BTA'da yaygın olan ŋ>y değişmesi olmayıp, buradan analoji yoluyla geliştiği açıktır. Ekin bu tür /y/'li şekillerine Urfa merkez ağzında da tesadüf edilir (bkz. Ş.B.1.2.1.1.).

3. BTA'da teklik 2. şahıs iyelik eki olan /-y/'nin yükleme hâli çekiminde eriyerek diftong, ünlü birleşmesi ve uzama hadiselerine yol açtığı görülmektedir. Bu hadiseye Urfa merkez ağzında da tesadüf edilir (bkz. Ş.B.1.2.1.1.).
4. BTA'da yaygın vasıta hâli eki –DAn'dır (bkz. Ş.B.1.2.1.6.).
5. BTA'da sıklıkla kullanılan soru sıfatları "ne", "ha", "ḳaç/ḳeç", "nava", "nası", "hansı/hanḳı" şeklindedir (bkz. Ş.B.2.2.3.).
6. BTA'da teklik 1. şahıs emir-istek eki –lm/-Um şeklindedir. Hece kaynaşmasına uğramış bu şekiller, Doğu grubu ağızlarının ayırt edici morfolojik özelliklerinden birisidir (bkz. 5.2.2.2.3.).
7. Bir ek yığılması hadisesi olarak değerlendirilebilecek şart ekinin iki kez üst üste getirilmesi hadisesi, Doğu grubu ağızlarında sıkça görülen durumlardan birisidir. BTA'da bu hadiseye, şimdiki zaman ve geniş zamanın şart birleşik çekimlerinde teklik 1. ve 2. şahıslarda rastlamak mümkündür (bkz. Ş.B.5.2.3.3.).
8. BTA'nın da dahil olduğu Diyarbakır-Şanlıurfa ağızları ve buna ek olarak Van, kısmen de Bingöl ve Karakoçan ağızlarında şimdiki zaman eki olarak –i(y)/-(y)i ekleri görülmektedir (bkz. Ş.B.5.2.2.1.2.).
9. Eski Anadolu Türkçesinde Karamanlıca sahasında görülen -Işln/-UşUn zarf-fiil eki aynı sahadaki ağızlarda bugün de yaşamaktadır. BTA'da kullanımdan düşmek üzere olan bu zarf-fiil eki, dikkat çekicidir (bkz. Ş.B.5.2.6.10.).

KAYNAKÇA

AHUNDOV, Ağamağusa, “Azerbaycan’ın Edebî Dili ve Araştırılması Tarihi”, **Azerbaycan Birinci Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 291, 2000.

AKA, İsmail, **Timur ve Devleti**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XXIV. Dizi Sa. : 15, 2. Baskı, 2000.

AKSÜT, Hamza, “Anadolu Alevîliğinin Oluşum Yerlerinden Birisi Olarak Diyarbakır Yöresi”, **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004.

ALİYEVA, Metanet Azizgızı, “Diyarbakır’da Millî Medeniyet Tarihimiz” **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004.

Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlası, Bakü, Elm, 1990.

BAYATLI, Hidayet Kemal, **Irak Türkmen Türkçesi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay. No: 664, 1996.

BİNNETOVA, Gültekin, **Azerbaycan Dilinin Lerik Rayonu Şiveleri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2002.

BRUİNESSEN, Martin Van; BOESCHOTEN, Hendrik; **Evliya Çelebi Diyarbekir’de**,. çev. Tansel Güney. İstanbul, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2003.

BURAN, Ahmet, **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay. No: 669, 1997.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1995.

DEMİR, Nurettin, “Ağız Araştırmalarında Derleme Teknikleri”, **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları : 697, 1999.

DEMİRCİ, Jale, “Kerkük Ağzındaki Bazı Arkaik Ögeler Üzerine”, **TDK V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

DEVELİ, Hayati, "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre XVII. Yüzyıl Azerbaycan-Türkmen Ağzı", **TDK V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, Irak Türklerinin Dil ve Edebiyatı, **Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri**, 1987.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, "Ağız Çalışmalarına Toplu Bir Bakış", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, S: 584, C: 2000/II, Ağustos 2000.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, "La Enklitiği ve Türkçede Bir 'Pekiştirme Enklitiği' Teorisi", **Dil Araştırmaları**, Sayı: 2, Bahar 2008, s. 35-56.

EREN, M. Emin, **Zonguldak, Bartın, Karabük İlleri Ağızları,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 686, 1997.

ERGİN, Muharrem, **Azeri Türkçesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:1633, 1971.

ERGİN, Muharrem, **Osmanlıca Dersleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 28. Baskı, 2004.

ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Bayrak Yay., 2003.

ERTEN, Münir, **Diyarbakır Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Baskı, 1994.

GABAIN, Annemarie Von, **Eski Türkçenin Grameri**, Çev.: Mehmet Akalın, Ankara, TDK Yay., 5. Baskı, 2007.

GECE, Mehmet, **Azeri Şivesi Güney Azerbaycan Ağızlarından Serap Ağzı**, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1985.

GEMALMAZ, Efrasiyap, "Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler"**. Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları : 697, 1999.

GEMALMAZ, Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1, 2. Baskı, 1995.

GÖKHAN, İlyas, “Dulkadir Türkmenlerinin Diyarbakır ve Yöresindeki Faaliyetleri”, **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004.

GÜL, Muammer, “İlhanlılar Döneminde Diyarbakır”, **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004.

GÜLER, Zülfü, **Harput Ağzı**, Elazığ, Elazığ Belediyesi Yayınları, 1992.

İraq-Türkman Lehcesi, Bakü, Elm, 2004.

İSLAMOV, Musa, **Azerbaycan Dilinin Nuha Dialekti**, Bakü, Elm, 1968.

KAFALI, Mustafa, “Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır’ın Türk Tarihindeki Yeri”, **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004.

KARAHAN, Leylâ, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

KARAHAN, Leylâ, “Birleşik Kipli Fiillerde Çokluk Eki –lAr’ın Yeri”, **Türk Dili**, S: 563, 1998, s. 381-387.

KARAHAN, Leylâ, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında ŋ>y Değişmesi”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı**, Ankara 1999, s. 99-105.

KARİNİ, Jahangir, **Erdebil İli Ağızları**, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2009.

KAYHAN, Hüseyin, “Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi Doğu ve Batı Anadolu’da Devletleşme Süreci”, **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004.

KAZIMOV, Q.Ş., **Azerbaycan Dilinin Derbend Dialekti**, Bakü, Elm, 2009.

KILIÇ, Remzi, “Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu’nun Osmanlı Devleti’ne Katılması (1515-1517) ve Sonuçları”, **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004.

KORKMAZ, Zeynep, “Batı Anadolu Ağızlarında Asli Vokal Uzunlukları Hakkında”, **TDAY Belleten**, Ankara, TDK Yay., 1953.

KORKMAZ, Zeynep, “Eski Anadolu Türkçesinde Asli Ünlü Uzunlukları”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C. I, Ankara, TDK Yay., 1995.

KORKMAZ, Zeynep, “Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine”, Ankara, **TDAY Belleten**, 1960.

KORKMAZ, Zeynep, **Bartın ve Yöresi Ağızları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay. No: 584, 1994.

KORKMAZ, Zeynep, **Güney-Batı Anadolu Ağızları [Ses Bilgisi (Fonetik)]**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay. No: 583, 1994.

KORKMAZ, Zeynep, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, Ankara, TDK Yay. No:582, 1994.

KORKMAZ, Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, Ankara, TDK Yay, 2. Baskı, 2007.

MELİKZADE, Tohid, “Diyarbakır ve Azerbaycan Halkının Ortak Tarihleri : M.Ö. II-I. Bin Yıllarda Huri (Mitani), Urartu Proto Türk Devletleri ve XIV. Asırda Ak Koyunlu Türklerine Yeni Bir Bakış”, **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004.

MEMMEDLİ, Meherrem, **Azerbaycan Dilinin Tebriz Dialekti**, Bakü, 2008.

MEMMEDLİ, Meherrem, **Azerbaycan Dili Şivelerinde İsmin Gramatik Kategoriyaları**, Bakü, Elm, 2003.

NİAYİŞ, Ümid, “Diyarbekir’e Damga Vuran Türkmenler Akkoyunlu Kültür ve Medeniyetine Bir Bakış” **T.C. Diyarbakır Valiliği I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 2004.

OLCAY, Selâhattin, **Erzurum Ağzı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay. No: 581, 1995.

ÖZÇELİK, Sadettin, BOZ, Erdoğan; **Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1. Baskı, 2001.

ÖZÇELİK, Sadettin, BOZ, Erdoğan; **Siverek Merkez Ağzı (Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)**, Ankara, Gazi Kitabevi, 1. Baskı, 2009.

ÖZÇELİK, Sadettin, **Urfa Merkez Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1997.

ÖZÇELİK, Sadettin; BOZ, Erdoğan, **Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük)**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay.: 789, 2001.

RÜSTEMOV, R. E, ŞİRELİYEV, Memmedağa, **Azerbaycan Dilinin Garb Grubu Dialekt ve Şiveleri**, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakü, 1967.

RÜSTEMOV, R. E., **Quba Dialekti**, Bakü, Elm, 1961.

SAATÇİ, Önder, **Kerkük, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Harput Ağızlarının Fonetik ve Morfolojik Mukayesesi,** Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

SAĞIR, Mukim, **Erzincan ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)**, Ankara, TDK Yay. No: 565, 1995.

SÖKMEN, İsmail, **"Diyarbakır Merkez, Çüngüş-Çermik ve Bismil Yöresi Ağzının Ses ve Şekil Bilgisi Yönünden Mukayesesi"**, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü II. Genç Bilim Adamları Sempozyumu-Bildiriler, 2010, s. 173-179.

ŞİRELİYEV, Memmedağa, **Azerbaycan Dialektologiyasının Esasları**, Bakü, Şark-Garp Yay., 2008.

ŞİRELİYEV, Memmedağa, **Bakı Dialekti**, Bakü, Elm, 1957.

TAŞĞIN, Ahmet, "Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde İrşat ve Kuşanma Töreni", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Güz, Sayı: 39, 2006, s. 51-61.

TEKİN, Talât, **Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Seri B, No: 15, 1975.

TUNA, Osman Nedim, "Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller", **TDAY Belleten**, Ankara, TDK Yay., 1960.

Türk Lehçeleri Grameri, Ed.: Ahmet Bican Ercilasun, Ankara, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, 2007.

Türkçe Sözlük, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 10. Baskı, 2005.

ÜSTÜNER, Ahad, **Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri**, Ankara, TDK Yay.: 753, 2000.

ZÜLFİKAR, Hamza, “Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri”, **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, Ankara, 1978.

EK

AZERBAYCAN DİALEKTOJİSİNE İLİŞKİN BAZI TERİMLER

Dialekt: Standart dilden farklı olan dil birliklerini ifade etmek için kullanılan genel anlamlı bir dilbilim terimidir. Şive, şiveler grubu ve lehçe terimlerini içine alır.

Şive: Bir dilin dialektleri içerisinde en küçük birliği ifade eder. Hem geniş hem de dar anlamda kullanılmaktadır. Guba’nın Amsar köyü şivesi dendiğinde dar bir anlamı, Ayrım şivesi dendiğinde geniş bir anlamı ifade eder. Dil özellikleri yakın olan şiveler birleşerek “şiveler grubu”nu oluşturur. Muğan şiveleri grubu, Naxçıvan şiveleri grubu, Abşeron şiveleri grubu vb.

Lehçe: Bir dilin dialektleri içerisinde en büyük birliği ifade eder. Dil lehçelere; lehçeler şive gruplarına, şive grupları şivelere bölünür. Azerbaycan dilinin batı lehçesi, güney lehçesi, kuzey-doğu lehçesi vb.

Irak Türkmen Lehçesi: Irak Türkmen sahasına bağlı tüm ağızlar.

METİNLER

1

Söyleyen: Fatma Karakurt, 75 yaşında, Okur-yazar değil, Ev hanımı

Derleme Yeri: Bismil-Merkez

Derlenen: a. Köy yaşantısı

b. Yemekler

c. Düğün hatırası

ç. Hatıra

d. Hatıra

e. Düğün âdeti

f. Hatıra

g. Evlilik hatırası

h. Hatıra

a.

Ėle çekibem ˍėle çekibem. EkmeK bulamidıḫ yėmáge. Şıḫo yüklerĭíní gätĭridi. Ḫerbílĭímí alidım, yavaş yavaşˍoturüdumˍözözme bugda elidim↱. Yükŭnü doldurüdum↱, öznü yolçu ėdidim, gididi↱. Ė ayaḳḳabı bulamidım giymáge↱. Gididim çayın kinarĭna gididim, su gätírmáge. Ayaḫlarım yanidı, gididimˍotunˍüstüne çıḫidım ḱı ayaḫlarım bírēZ särinˍola da bi daha yėriyim. Ė ḳumlugun sıccagınnan yėriyemidim. Ė ayaḳḳabı bulamidıḫ giymáge, para yoḫˍi̊di̊ almaga. Aclıgˍidı, ė gätĭridim bėş tene altı tene ėşşegín yükŭnü gätíṛ, älä, doldur, yükle, bi de ėşşegĭne yükle, bi de aparsın gėssín↲. Ė işte neḇlim men işte bınnarˍidı, äski de bınnardı, bınnarˍidı. İşte bíçínnen gälirse yėmeK ge↱ bulurduḫ ge↲ bulmazdıḫ. Ordan gäldi dĪP yėmeK gätír. Ėvde bíşē̄ yoḫ. İnegí sagidım. Südünnen

bír̄ez bíşíridim. Ḳarşına ḳoyüdum, yidi. Ė işte sebbáe ḳaḫidı bíçíne gididi. Ė men de sebeḫTen ḳāP çöle gididim. Ot bíçmáe gididim, bıyan bíçmáe gididim. Onnarı öve gätĭridim ki burgul ḳaynadaḫ. Özözmüze aşlıgˬėdeḫ, ekmegmízí yiyeḫ. EkmeK doyunca ekmeK bulamidıḫ yėmáge. Äskidenˬişlerĭmíz bınnarˬidı. Men ne sölüm bílmiyem ki. v̊alla… ė kärpící çamırˬėdidi babamǵınıᵀ. Ekmekleri yoḫˬi̊dĭ̊ yėmáge, üregím yanidı gididimˬözlerne su dāşidım, tökĭ̊dĭ̊m. Çamır yapidılar, özlerinnen barabar kärpíç käsidim. Özlerne yardımˬėdidim. KärpíÇlerní kästim. e̊vlerinnen getĭridim, suvasĭnı yapidım. Para yoḫˬi̊dĭ̊ dam suvamaga. Mecbür men yardımˬėdidim. Özlerne suvaḫ muvagˬėdidim.

b.

Burgul bulamisa icabında burgul pilavı yapisanᵀ. Dögme, dögme yėmegĭ̆ní yapisanᵀ. Bınnarı yapiyıḫ. Ė mesela fätírdír gene onnar şē̄, başḳa sölüler. BöreK möregˬişi bınnarı yapiyıḫ. Älĭ̆mízden gäldıgĭ̆ ḳede. Külünçe yapiyıḫ. Bayram külünçesí yapiyıḫ. Onnarı, yanı, ölŭlere diye dagĭ̆diyıḫ. Aḫşamlıḫ vėriyíḫ, yėmek yapiyıḫ, aḫşamlıḫ vėriyíḫ. Ė ölŭler ḳapıdan yanı çıḫıp ta onnara yėmeK vėriyíḫ. ē deę ne diyim ki, bílmiyem ki. Äskidenˬėttíḫlerĭmízˬişte. Äskiden bír̄ ḫėr görmedíḫ ki. Hėç yarımadıḫ, bír̄ ḫėr görmedíḫ. Äskī̄n bíşėsĭní görmiyibíḫ. v̊alla bėle bi palaz bulamidıḫ ḱı altımıza seregˬoturaḫ. Ḳuru yėrde ḳalidıḫ. Tavaya ḳaḫıP bı ḫárte su ḳoyüduḫ. Tavada çay ḳaynadiyıḫ. Çayĭ tavaya ḳoyduḫ ḳaynadidıḫ. Bi de çaydana töküydúḫ, çaydana ki tene demˬatidıḫ. Pėynir de yoḫˬüdu yanında yėmáge. Ėle yisen, ekmekten yisen ḳaḫisan. Ė neḫlim men, işte neḫlim,äskiden diyerdiler ḫáside. Un çalırdıḫ, çorbasĭnı ėderdíḫ, yerdíḫ. Bınnarı yapardıḫ. Deę başḳa bişē̄ yoḫ ḱu. ↲

c.

Yanı dügün˳işi ḫā. O da sölenī↱ ? Ė dėdim mān de yollayın kėve, herkez, davul çalĭnī, kėve gidecáḫlár gälin gätirmágе. Dedem˳öznü bıraḫmi gėtmágе. Ebeme diyib bírēeZ sen sözī gėçerlídír. Şėyin, ḳayĭnbabamın yanında bírez gės söle mān de ḳoysun. Bıraḫsın yanı gėtmágе. Ebem gidī, özne sölī. Gidī, o zaman dī, gėT şėye çagır dī, şėyin ḫızmetçin bírni çagır. Gėssín ḫáyvannı çäksin. Boynuna şē mē assın, üstüne ᶜerdílerí assın. Gälin de tamamıca bėzensín. Dügüne gideceḫ. O zaman˳ebem de ḳaḫī, bėle ḫışırları taḫī, her şėyi taḫī. Darlıyın dügünne gidiler. Orda Darlılar heppí ayagı ḳaḫī, diler ᶜEḥmet Ḱa'yın gälní gälī. Gälin çıḫagın sėyrėtmágе. O zaman gidiler çıḫilar sėyre mėyre. Baḫilar, baḫtıḫtan sora gälní mindiriler, gätĭriler gäliler. Ḳayınbabası ḫeber sali ḱı söle elbisesĭní soymasın bırda davul çalĭnī. Gälsín bı davŭla girecáḫtír. Orda da bi bízím kėvde bi tene var˳ıdı. Orayın˳agası. O da yėddi kövü gäzdim dī↲. İlle ᶜEḥmet Ḱa'yın gälnínnen˳üstün bír gälin bulacagam. O zaman gidi gäzi bulamī. Gälī, işte ᶜEḥmet Ḱa'yın gälní girī, dügüne girī. Halayın başĭnı çäkī. Ḳayĭnbabası da gidī, älínnen tutī, başta oynī. O adam da işte yėddi köv gäzdim dī, ᶜEḥmet Ḱa'yın gälnínnen˳üstünnü bulamadım dī. Bi kelime agır kelime sölī, gälin˳içinnen çıḫi agli ḳoyi gidī. Di ki o ḫárte mílletín˳içinde mäni ḫırdı. İşte äskiyin lafları bınnardır. Bınnar˳ıdı sölenidi.

ç.

Baḫça ėttim. Ḳabag˳äktim↱, freng˳äktim↱. Ḳuy çıḫarttım↲. Onnan sora↱ su älde çekidim, suaridim. Onnan sora↱ onu orda bıraḫidım, öve gälidim. İnegmí sagidım↱. İnegmí yolçu, südmü bíşíridim↱. Onnan sora ḫávüşmü mevüşmü temizlidim↱. Ė ḫamır˳ėdidim, ekmek yapidım↱. Şıḫo gididi bíçíne bíçínnen gälidi↱. Ė bi de ona yėmeK ḫázırla↱. Aḫşam olī, ineK gälī. Yolmaya… dėdim deę men, idaramız˳olmī,

men gidim yolmaya. Gėttim yolmaya, gėttim Ḫelĭl Ḱa'yın yolmasĭna gėttim. Ordan geldim mān dögdü. Ordan geldím mān dögdü, senī yolmada ne işī var? Ė mäni saḫliyamisan, mecburam gėtmáge. Ė mecbür gididim⌣orya gididim. Bír̄ gün gėttíḫ
60 şėye gėttíḫ tā SíTḥásen'lerín yaḫunna çiftlige gėttíḫ. Gėce ḳarannuḫ↲, ataş⌣ėdibíḫ. Ekmeklerí bėle ataşa vėribíḫ. Ekmeg⌣orda ḳızdırıyıḫ ḱı o ekmegi yiyeceḫ, ḳarnımızı doyuracaḫ. Orda baḫiyıḫ şapıltı bíşē gälī↱, ḳorḫüyuḫ ta. Sagmıza solmuza baḫiyam. ᶜEceb bı kimdi? Av̈ratlara dėdim ḳaḫın v̈ala bír̄ şapıltı gälī. Beke bízí tutacag bı Balıḫlı deresinde o terefte sízín terefiyizde. Ordan da çıḫtıḫ, şellelerímízí vurduḫ.
65 Arḫamıza aldıḫ. Gālдıg⌣öve. Gālдıg⌣öve. Gäldim⌣öve bír̄ de hedē övün⌣işíní başla yapmaga.

d.

Vērdíḫ, hē ᶜEḥmed'ín ḳızĭnı da vėrdíḫ, vėrdíḫ gėtti. ē başlıg, bírez başlıg⌣aldıg⌣ōn da ᶜEḥmeT dayī ällärmízden⌣aldı. ᶜEḥmet dī, başlıg vėrī? ᶜEḥmed'ín⌣övünde ėle
70 çalışıbam bı övŭnü vuranda ėle çalışTım⌣ėle çalıştım. Bı ayaḫlarım⌣eppí ᶜEḥmed'ín⌣işinde oldu. ᶜEḥmeT gäldi o övü miye acıg⌣ėtti sattı. Dėdi satiyam Fata o malı alıP yėmiyeceḫ. Ona acıg⌣ėtti sattı. Onnan sora neblim men, işte ha kärpíç kes ha babay⌣ėvinde ha gėt yardım⌣ėle. Babam⌣ėdemī. KärpíÇĭní kes. Ė anamın⌣inegĭní sag, anamın⌣inegĭní apar sag, neblim⌣işte bėle şėlerden⌣ograştıḫ. Yanı men hėç gün
75 görüP yarımadım. Şıḫo gidiP yoldan gäliP. Bēş tene yük gätiriP şē kimi. Hindi ėve gäliP, anam çamır⌣atī. Bír̄ ḳullüg⌣özözmüze vurubug. Yuvamız yog⌣oturmaga. ᶜēm üstünde kärpíÇ, agaçlarĭna bagī. Anam kärpíç vėrī, men de çamır⌣atiyam. Özü yoldan gäliP di yėnin⌣aşşagı. Men⌣apariyam. Geleceḫ Fatma bugdamı eliyeceḫ. ᶜēm didi dur bını bitireḫ↲, sora gälsín. Yoḫ di yėneceḫ⌣aşşagı. Gėt dėdi bagla mennen

Ḥecĭ Ömer gėssin men sora vėriyem bag̱la. Ḳaḫtı mäni apardı, gėttim; bėş tene yükü älädimˀ, doldurdumˀ çuvalĭna yolçuladım. Bi de o altını älädim. Hele o altınnan miye ekmeK, ekmeK şē̆ çıḫacaḫ. Bírēr̆, ifag̱ĭnı alacag̱am ̮ ekmeK yapacag̱am. O deḫe avug̱ŭnu da ḥáyvana vėrecág̱em. Özlerni yükledíḫ yolçu ėttíḫ gėtti. O dammız ̮ orda ḳaldı bír̆ ay ki ay, ėle sürüṅdü sürüṅdü. Para yoḫ ḱu o ag̱acı bag̱liyasan, damı örtmág̱e. Bír̆ de özünnen bír̆bír̆míze girdíḫ. Sen gäldĭ. Ustamı älimnen ḳaçırttĭ. Ustam hindi üstüne (?) men dammı vurub ̮ içine girmiştim. Onnan sora di ki, men gidiyem parasınnan… ē̆ paray yoḫ bag̱latmag̱a. Yoḫ, para bulamiyıḫ bag̱latmag̱a harda bulacag̱ıḫ parayĭ bag̱latmag̱a. İşte onnan sora buldu Ḥácĭ ᶜÖmer'í gätirdi. Ḥácĭ ᶜÖmer bag̱ladı. ē̆ çamır ̮ ėdiyem suvamag̱a. Kimse yo älmín ̮ altında. Bír̆ tek men. Onu vurruḫ vurruḫ vurruḫ. Bı dene ėşşeK damĭ yoḫ. Gäldim bı Zeḱḱog̱u apardım, Ḥásibe'yín başsı Zeḱḱog̱u. Ḳız ̮ ıdım. Ḳazannan Boru ʾismáᶜelín ḫuyunnan ḳazannan su daşiyıḫ, gätiriyíḫ, tökiyem. Kärpíç käsiyem. Kärpící käsiyíḫ kärpící, ėşşeK damı bíze vuraḫ. Ḥáyvannarĭmızı içine ḳoyaḫ. Yėr yoḫ ḳomag̱a, para yoḫ vurmag̱a. Avṙattan barabar ̮ özözmüze kärpíÇ käsTíḫ. Şím bi tene ėttim, damı vurdu, işte ḥáyvannarĭmızı içine ḳoydum. Baḫça äkibem ḳapmın ̮ ögünde, su yoḫ vėrmág̱e. Şeroḫun ḫuyunnan salıbam, baḫçayı suvarram. Şeroḫun suyu… ḫatmı kestiler, dėdiler bíz de siye su vėrmiyíḫ. Su yolŭnu kästiler. Velo'dan şėyi gäldiler baḫçamda o zamanın parası atmış ḳuruşTu, vē̆rdim ̮ özlerne, ḳuyŭmu çıḫarttılar. Orda öznü suṙvaridım. Evelden ̮ idara ne gezidi. İdara yoḫ ̮ üdu. Evelden çoḫ gördüḫ. Èle çektíḫ. Bāşmızı çoḫ gėşti. Hele bı yārsıdır, hele ḫetríme gälmĭ. Onnan sora deḛ işte neḇlim men.

e.

Ālтın kesTíḫ, bāşlıḫ kesTíḫ, on on bėş bin marḳ kestíḫ. Altı yėdi tene altın kestíḫ. Ḳolyesĭni molyesĭni kestíḫ. Onnan sora işte neblim, annaşamadıḫ. Bír̄ de gidennen sora bír̄ de bír̄bír̄míze düştúḫ. Bír̄ de yėngişten bír̄ de ayrıldıḫ.

f.

Elė'y̨in˯uşaḫlarnı ėle bėsledim. Elė'y̨in˯oglunu uşagĭnı hepsini men bėsliyibem. Bėle bėzlerní yaḫardım. Bėz de yoḫ˯üdu sürtmágе äskiden. Tōrŭnlarnı heppi men bėsliyibem. Onnan sora gätĭriP boynumda altın var˯ıdı. Bėş tene altınım var˯ıdı, vē̄rdim ʿEḥmede. ʿEḥmeT gėtti Almanya'ya. Elė'y̨e dėdim baḫ men siye bėş tene altın vėrim. Bír̄ de menim altınlarĭmı ėdersen. ʿEḥmed˯ordan para yolladı. Elē̄ dėdi v̇ala bı çoḫ paradır̨, men mını siye o ḫárte vėrememem. Men de siye bėş tene altın˯alamam. Gätirdi paramın yarsını vėrdi, yarsını vē̄rmedi. Yarsını vėrdi, yarsını da vē̄rmedi. Dėdi bı ḫárte ḳuv̇atma gelmī̄, men vėrememem. Elē̄ aldı uşaḫları gėtti Alma'ya, men˯onnara baḫtım. Ė Nurcan'a baḫtım, Emine'yin Ḥásen'ín˯uşaḫlarna baḫtım. Bir ḫuruşlarnı da yėmedim. Ḥásen de miye bir ḫuruş para yollamiyıP. A bı yėrmi de aldı, miye bír̄ ḫuruş para vėrmiyip. v̇alla, ėle aldı. Dėdi vėrrem vėrrem gėtti yollamadı ḫaldı ėle. ē̄ uşaḫlarnı heppi bėsledim. Bír̄ gün de bír̄ ḫuruş paralarĭ da miye gälmiyiP. Men çoḫ räzilliK çäktim, çoḫ fıḳaralıḫ ta çäktim. Tā bacĭmın˯uşaḫlarna vėr diyene ḳede. vala ekmek bulamidım yėmágе. Ekmek bulamidım yėmágе. Şeker pėncerĭne gėttim. Şekerpėncerinnen, şekerpėncerinde çapa çalidım, ekmek te yoḫ˯üdu. Bėle bir kelle sogan˯aparidī̄. Yaḫut da dört tene şeker˯aparidī̄. Orda da dereyín ḳıragında çíne atidıḫ, iki lokma ekmek yidī̄. Aḫşam˯öve gälibem, anamǵının damĭna çıḫıbam, yėmek yoḫ yėmágе. Ė nėdim nėtmiyim gätĭriP bír̄ kelle sogan

dogrüyubam bı ḫárte salça atıbam, içine ḫarıştırıbam o bişecáḫ ki onu yiyecágem. Yanı äskiden yémek de yoḫ˯üdu yémáge. Äskiden çoḫ périşannıḫ çektíḫ.

g.

Gäldiler mäni istemáge. Babam di zer ḳızi̯yin göynü var vérisen. Anam dédi he, sölüyübem, he göynü var vérmáge. Ḥepsa göynüm yoḫ. Babam borşlu para bulamı̄. ē borşlu ḳapĭya gäliP. È mecbür dédim ki vérin mäni men gidiyem. vérdiler mäni. Gèttíg˯Acĭ'ya, yèngel ıge. Acĭ'yın yèngelıgınnen geldim. Geldim ki Şıḫo miye bi yéşil sandıg˯alıP. Dédim men bı sandıgı ḫebíl˯étmiyem. Aparacaḫsan gèri. Aldı, ḳucagĭna aldı gèri gètti. Anasĭnı yolladı, söle men˯almiyam. Men de dédim men de gälmiyem, säni istemiyem. Säni istiyeráḫ gelmiyibem ki sandıgı̄ da apar, men sandıgı̄ da istemiyem. Gäldi, apardı gètti. Onnan sora gèttiler, aspaba gene onı mını saldılar barıştılar. Gèttiler˯aspaba, ne aldılar miye, o evelden yuḫḫa pembeler var˯idı. Gètti onnardan˯aldılar. Ḫaḫ bèle fírèz çekidi. Arḫalı sırmalı giyidiler. Onu da bulamadıḫ. Güve dédiler Şıḫo paralıdır, gèttíḫ. Gèttíḫ Şıḫo'da ne para ne bírşē. övlerinde bír palaz yo altımıza sermáge. Yamalıḫlı bírşē var, onu seribem. ē soba yoḫ. ʿem gidiP, özne Diyarbaḫır'dan bi soba alıP, bilmiyem ne bi teneke sobası. ʿem didi men Macırlarda yaptırıbam satiyam. Alisansa siye vérim béş kagĭda. ʿem, o sobayı sattı miye. Şıḫo gäldi ki soba alıbam. Tuttu sobamı çıḫarttı, yabanı attı. Men mına para vérib˯almiyacagam. Men de güve kẻfi̊m gälı̄. OturuP bi yırtıḫ palaz seribem, sobamı ḳurubam, dört tene tezzeg˯atıbam yanı̄. Güve soba ḳurubam kẻfi̊m gälı̄. O gäldi o kẻfmi̊ de ḳırdı. Tuttu sobayı da attı yabanı. Gene ḳaldım˯açıḫTa. Küstüm gèttim˯anamǵına. Hē, küstüm gèttim˯anamǵına. Dédim bırda soba alıbam men, sobayı tutub˯atıP yabanı. Men almiyam, ocagın şèyinde, è ocaḫta yandırisan çeri çıra yanı̄, tütsü ḳoḫı̄. Ketenı̄ ḳaraya bılanı̄. È älı̄ atisan˯älı̄ ḳızı̄, arḫay ḳızmı̄. İçeri saḫ

buz kimi. Onnan sora gėttim ḳaldım˯orda ėppėyi ḳaldım. ʿEḥmē gäldi mäni gätirdi. Dėdi bėle şē, bízde ʿeyiptír ḫoş dägir.

h.

İsife nēdim men, İsif gäldi. Fatma tapī vėr, aparım baḫım. Tapmı niye aparisan? Aparım baḫım nädír ne degiḭ. Ne var dėdim tapımda. Tapmı niye aparisan? Gėt˯ā orda, şė orda gėt baḫ˯ele. Notėre gidisen, harya gidisen gės sor. Tapĭya gės sor. Orya gėtmişti. Tapıdan˯öznü ḳavmuştular. Ḥísse almaga çalĭşī. Dėdim bırda gėt numarası nese numarasĭnı gätir. Gel baḫ, gätir baḫaḫ. Baḫaḫ nädír ne degiḭ. Sende numara yoḫ, sende tapı yoḫ sende bírşē yoḫ. Sen bırya niye gälipsen? Gelme. İşte çıḫtı gėtti. Özlerínnen gėttim˯ėttim. Yüz säkkiz metre miye düştü. Menkini ayrı tapmı aldım cöbüme ḳoydum, işte ḳalan da özlerne ḳaldı. Hindi gälip alisıssa gälin˯alın. Almisıssa gälin˯izmayızı vėrin. İzmayĭ da vėrmiyíḫ, almiyıḫ ta. Adam başĭna säkkiz meTre düşmī, säkkiz metre. İşte o üstlerinde durüy. Alıllar˯alılar, almazlar˯almazlar.

2

Söyleyen: Hasibe Alp, 68 yaşında, Okur-yazar değil, Ev hanımı

Derleme Yeri: Bismil-Merkez

Derlenen: a. Çocukluk hatıraları

b. Kız isteme

c. Köy yaşantısı

ç. Serbest diyalog

d. Köy yaşantısı

e. Kız isteme

a.

- Hele kimseye mínnetim yoḫ.
- Ė, çoḫ şükür.
- He, v̈ala Allah. Kimseye şė ėtmesin. Onnarı gözekliyecágám ki geleler, çermí çıḫarmı şė ėdeler. Taū!
- İçerī çıḫarī da söle. Ne sölisense söle.
- Tam bízím˯avamızdan ḳonuş.
- Babam˯evelden, ėşşekçilıg˯ėdidi. Gididi Uludere'ye. Bíz de heppí aç ḳalidıḫ. Anam ki yėrde ḳuyu ėşidi, bízí saḫlamag˯üçün. Uşag˯idıḫ heppí. Ḳaḫidıḫ, baḫidıḫ, anam gidiP başşaga. Anam yoḫ, ė kim bíze ekmeK vėreceḫ? Abı Mamo˯un a v̈radı da ėle bi zalım˯idı ḱı. Bíze bír̄ loḳma ekmeK vėrmezdi. Ebem gekere ḳoynuna bėle saḫlidı, gät̆iridi, vėridi bíze ogrınca. Ona bi dögüş çıḫadidı ḱı niye aparisan. Ḳaḫtı onnan sora anam gälidi gėce, bír̄ de ḫıyar su v̈aridı. Gät̆iridi doldur̊dı̊ bugdayı, gät̆iridi çäkidi. Gälin ḳızlar˯uşaḫlar miye bír̄ez yardım˯ėleyin. Tek çekemiyem. Síze fätír˯ėderem, tėzden ḳaḫaram, fätír˯ėderem. Men başşaga gidecágám tėzden sebbáḫten. Yā, ėleleri gördüḫ˯ā. Faḳirlíḫ çog zordur. Ḳaḫidıḫ ḱı anam˯orya el dägirmeni bėle işte

yassılıyıP saca, yapıb˳orya ḳoyup gidip. Onu yidíḫ. Uşag˳idıḫ, he, uşag˳idıḫ. v̇ala arpa ekmegí yėmiyibíḫ. Görmiyibíḫ bíz˳onu, arpa ekmeg̑íní görmiyibíḫ. Bugda anam çā̈kidi. Dägirmene yėtirib˳aparıb˳ügüdemidi. Heme ḫerbílde anam da onu sövidi. Çā̈kidi. Üzüne de yumurtadan şė sürt̊id̊i, yag. Çine ḳaraçöreg˳atardı. Onu bíze yėdir… sebáḥten˳olurdu yerdıg˳işte. İşte bėle, onnan sora gididíḫ bír̄ de şėye, ā tutlara çıḫidıḫ. Tut˳üzümü yidíḫ. Kim bėle sürtüklug˳ėdidi, şė ėdidi. Tutların˳üstünde oturüduḫ. Ṣarḳı sölerdíḫ, oynardıḫ, ō, tut˳üzümü yidíḫ. Mor˳üzümleȓi var˳ıdı Ḳara Ḥásen'ín. Heppí máḥlemízde ḳalmıştı. Se^{c}epsíz˳idi, çıḫidıg˳üstünde oturaḫlarında oturüduḫ, yidíḫ.

- Onu yėdıg̃ize …
- O ḳáte ekmek yėmidıg˳ā.
- Saglamsız, onu yėdıg̃iz˳için, v̇alla.
- İşte äskiyin şėyi, onun˳için saglamıḫ ya. Uşag˳idıḫ, bėle küçüg˳üdúḫ. Gō̈zmüz kalidı ḱı anam aḫşam gälä de, bíze yėmeK mėmeK bíşíre. Tē̈ karannug˳ol̊id̊i. Hele yėmek bíşíridi. Ḳarşımıza tökerdi. Yā, ėvmízde kimse kalmidı. Bíz, mennen Zekḱo. Küçüg˳üdüḫ. Habı Zılfıḳar da çoḫ küçüg˳idü. Zílkíf de yoḫ˳üdu hele. Hele onnan sora anam Zílkífí dogdu. He, Zílkíf˳en küçügmüzdür.

b.

Ke dėdim, Ḱoflu hėş dägil bı Zílkífín˳işi̊ní ėle. Dėdi ki v̇allaḫ̣ dėdi men de bėle bír̄şē̈ gäziyem ki Zílkífín˳işi̊ní ėdim. Çoḫ miye yardımçı oldu. Bugdamı apardı yėȓine bıraḫtı, ḳoydu. Onnan sora ḳaḫtıḫ gäldi bíze, dėdim˳ebō̈ v̇ala sennen hėç

bírşē şė ėtmiyem. Habı Zílkífí, özne bír ķızı bulubuḫ, vėrmiler. Ḫácce di vėrmiler, de v̇ala gidemem men. Tėlėfon˯ėdiyem şė ėtmiler. Ḫácce gälirse gidecágem. Ḫácce, Ḫácce'ye yarvaliyıḫ. Ḫecce di men ne taniyam ne bíliyem, gėtmem. Ke niye gėtmisen ķız? v̇ala gėtmem. Men tanımiyam. Ė Ḱoflu dėdi men säni tanıttırram. Hedē gideḫ. v̇ala öznü zordan beleden, ᶜerabaya ittíḫ, gėttiler. Gettíḫ ki dī, üçü tek balķonda ķarannuḫta oturilar. Di dėdi işte ne, işte bėle. Di dėdíḫ˯işte mınıçün gälibíḫ. v̇ala, bíz de, çay da ķaynadıptılar. Gätirdiler. Dėdim men çayiyızı içmem. Çayiyızı içmem tė miye bír cogaP vėrmeseyiz. Ķāḫtılar di Ḫácce işti. Ke Ḫácce niye içisen? Niye? Men bėle şėyi bílmiyem; men neblim men? Dėdim ki di vėrmesēz men içmiyecágem. O yanı bı yanı dī… v̇ala dėdi hē, oglan gälsín, göreḫ, tamamdı. v̇ala dī çāyĭnı iştíḫ. Gäldiler dėdiler tamam tamam. Kamē bír älĭní bėle çalī, Sonē çali älĭní. Ķāḫtı v̇ala… ki üç gün durduḫ. Zílkífín˯işte şē ėttíḫ. Yaḫandı ėtti. Zėyra, bi de Tonē, Ḫácce, Ḱoflu. Dördü gėtti, bír de. Dėdi Camal'ın˯ėvĭne gelecgíḫ. Ķız da orya geleceḫ. Gälin begenín˯işte bírbírní begenirse tamamdı. v̇ala gėttiler. Ķız dī, nava ėdeķaliyıḫ, ķız di ki hele ķárel vėremiyem. Hele Zerife naza mínnete çäkī. Ķárel vėremiyem! Ķāḫtıḫ dėdíḫ ki bíz gidiyíḫ, síz tėlėfon˯ėdersiz. He diyersisse gelecgíḫ. Gäldiler, işte dėdiler bėle. Ki gün durduḫ baḫtıḫ hėç tėlėfon yoḫ. Ḫácce aştı dėdi niye bíze cogap vėrmisiz? v̇ala dėdiler tamam tamam. Gälin dėdiler keságín bíçágín. v̇ala ķaḫtılar bír de käsip bíçmáge gėttiler. Ķardaşları di gäldi dī. İşte heppí yıgılıptılar, öge ķardaşı da öz ķardaşları da di heppí orda oturī. Bíz de di gėtTíḫ, di dėdíḫ v̇ala şėdír. Bēş tene bílezziK, üçlü bír set, ō, o yanı bı yanı Zerife dī, mutfaḫta şė ėdi ki ille miye bír tene olacaḫ; yėddi tene üçlü olacaḫ. Ė dėdíḫ v̇ala bíz˯üçlüye, üçlü

yėdi tene alamarıḫ. Siye yaniya hedĭye medĭye de gätirríḫ. İşte altı yėddi tene olur. v̇ala ḳaḫtıḫ ̆ėtTíḫ. Ḳardaşları dėdi ki altın işĭne dėdi ḳarışmiyacaḫsız. Öznedír dėdi, özlerí ne alıllarsa alsınnar. Ḳardaşları yardımçı oldu, bē̆ş tenede ḳaldı. Dėdi… miye de diler ki hedē̆, istiyende ėle bír̄ bílezzik taḫılacaḫ, men de o zaman ̆işte ḳuruş ḳuruş yıg̣dım; atmış milyon ̆ıdı mı näydi, vėrdim Sultan'a. Dėdim Sultan ̆orda bír̄ tene bul, çerde ḳalsın nolur nolmaS. Ḫestelıg̣ım mestelıg̣ım ̆olanda şė ėderem. vē̆rdim, pōzdu gätirdi. Dėdi v̇ala dayza, älli bėş milyon dėdi paray çıḫtı. Bē̆ş te men ḳoydum, atmışa pozdum. Ė dėdim ḳalsın ̆işte Gülden'e… Güve şē̆ diyem Gülden yanida ḳalsın. Gülden diyem ḫeşlemez, şė ėtmez. Ḳaḫtıḫ bi tene de Güzide, o Kamĭle övŭmüzde oturanda ha, Zeynal dam vuranda. Onda bír̄ tene de vėrdim, Güzide pozdu, säksän yėddi buçug̣ ̆ıdı mı näydi; milyon ̆ıdı mı näydi? Ona pozdu gätirdi. Ki tene üş tene pozdum, ḳaldı çerde. Ė dėdim ki bír̄ tenesĭni aparram giderem, yanna işte. İstiyende taḫarıḫ, üzzükten barambar. v̇ala bír̄ teneyi aldıḫ, apardıḫ getTíḫ. Onda taḫtıḫ. Ė bír̄ teneyĭ de Zílkíf bayramda apardı taḫtı. Ō ḳaḫtıḫ, iki teneyĭ, ḳız söle ki, öznü gälin ha bı gätirende hā. Dėdi men bı ki teneyĭ dėdi bír̄ tene ėdecág̣em. Ki teneyĭ de bír̄ tene ėtti. Ėtti altı tene üçlü. Ė öznün de altınları var ̆ıdı. İşte yėddi säkkiz tene mí üçlüsü var. Bír̄ de üç buçuḫ mílyara da bír̄ ḳolye begendiler, aldıḫ.

- Çoḫ baa̲lı alıplar ̆üç buçuḫ mílyar.
- He yā. Baḫ ̆o bílezzikten şē̆, yėddi buçuḫ mílyar tuttu. He v̇alla. Yėddi buçuḫ mílyar. İşte çütüzzükte ᶜElduman bír̄ mílyar ̆attı, MemeT bír̄ mílyar ̆attı, ė bacım ̆ordan bír̄ mílyar, özü atmıştı. Dört yüz de Güler vėrmişti, og̣lu. Bír̄ mílyar dört yüz milyon vėrmiştiler. Dört yüz de bízím Nurcan yollamıştı.

Bacımın ḳızı, Almannan. Hē, işte bı da onnan mınnan da gäldi, säkkiz mílyar tuttu.

- Ėyi yıgılıP.
- Hē, v̇ala ḳapattıḫ şėyi, altın˯işini, yėddi buçuḫ mílyarı vėrdiler˯altınçıya. Bėş yüz ḳaldı, ōn da ḳoltuḫ çekmişti. Bír̄ mílyar˯üç yüze mí neye. Bi de sapadan şē̄ mē̄ almıştılar. İşte o da bír̄ buçuḫ mílyar˯olmuştu, ḳoltuḫtan şē̄ sapa mapa. ōn da dėdim, síz bėş yüzŭnü aparın. Ḳalanĭ da men vėrrem aylıgĭmı alannan˯alana. Yüz milyon miye ayırram, ki yüz˯ayırram, ḳalannı vėrrem aparın gidin yatırdın.
- Ne ḳede alisan˯ayda?
- Säkkiz yüz yėtmiş˯altı mílyon˯aldım.
- Ämäklí mísen?
- Hē, ämäklíye ayrıldım yā.
- ė neden˯ämäklí oldī̄?
- ämäklí işte dėmág, yaşlı, şėlíḫten, seḳḳetlíḫten.
- Malulen˯ämäklí?
- He yā, seḳḳetlíḫten mäni işte üç aylıga bagladılar. Dėmág˯atmış bėş yaşĭna gelende gėttim baḫtım˯elme bėle bi däftär kimi vėrdiler. Men de diyem ki bı, para mıdır, nā̄dír bı? Men de ḳoydum poşėte gäliyem. Ḫanē̄gini de, Ḫanē̄ de bír̄ yanımda, Kamile de bír̄ yanımda hėş dėmiler baḫaḫ paray nädír nä dägí. Gäldíḫ, yėndíḫ, hėç Kamile miye seᶜeb˯olmadı ḳaştı gėtti ėve. Ḫanē̄ älimnen tuttu gätirdi mäni Ḫáccēn ḥávüşne saldı döndü. Gidibem, diler bangayĭ soyupsan nėdipsen sen? Bı para siye çoḫ vėrittíller. Gätirdim dėdim˯alın baḫın. Bír̄ tene beş yüz mílyon, heppí beş mílyon, bėle bagla, bír̄ tene, bír̄ tene

de on mílyon, o da bír mílyar, o da ayrı baglı. Dédim vala bıdır. É dédiler vala siye çoh. Démágonda ämäklíye ayrılıbamā. Käsinti parayın şé édittile, yıgıttıla. Démágo tutup, hē.

- É valla hoş. Güle güle yé.
- Çoh sagolun, Alla évlatizı bagışlasın. Onnan sora o béşliklerí ḳoydumörtüyünarasına. AllavekirˌAllavekir, ayüçay dolana ḳede o béş mílyoneppí bitti. Zílkífe dälǐye çayal, şekeral, sabınal. Makine tozum bitidi, ḳarbonu bitidi. İşte onnara béle heppí gétti. Ayım, üçay dolana ḳede bahtımorda para ḳalmadı.
- Üçaydanüçaya mı alisan?
- Ē valla üçaydanüçaya. É gettim bahıntı şéyí de güve Ḫácce miye bahī. O da dört yüz seksen mílyonalī. Ḫácce de miye bahi ya. He bahī, aşmı maşmı yémek mémek véríler yiyıgédiyıh. Yanlarında, nēdeh, işte o da onu alī. He valla, Alla pēhember razı olsun hökmetten. Mınnanolmasa harda miye para? Bírer tene vérī, onnan, iş mi çıhī?

c.

- Abı çermíze béle yıgılidılar. Altı gün bacım keserdi. Altı gün de Ḫácce keserdi. Ogol, uşahlar ḳapı paca ḳomidı bízde ḳıridılar. Âçört, āçört. Ke hindi bíz şáre kesiyíh, sízín ne işiyiz var. Gidinoynayın de! Gétmidiler. Onnan sora hedē bír de şáre bitennen sora başlidıh dam suvamaga. Dama torpah daşidıh. Çamır bılidıh. Ḳahidıh bír de damı suviyannan sora, ḳurüydu. Bír de ḳazanları ḳurüyduh. Bi de bulgul ḳaynadidıh, samanı üstüne töküydúh, orta yéríne. Ḳahtıgonu bír de torbaya doldurüyduh. Arḫamıza ḳaldırıdılar,

aparidıḫ dama töküydúḫ. Särälidíḫ, heppí bèle èdidíḫ. Särälidíḫ heppí. Onnan sora dinge aparidı anam. DingTen gätiridi bír̄ de savŭrüydu. Kepegí yıgılidı orya bír̄ şȇ. Ōn da yastug˯èdidíḫ. Yā èdidíḫ, v̇alla èdidíg˯orta yèrní de bír̄ sırıḫ gididíḫ didíḫ ki anam didi şȇ olmasın.

- Äskiden sıtamlıg˯idı yaşamaḫ.
- E ya v̇ala, çoḫ yorŭlüdug˯äskiden. Gididıg˯ineklerín yèrní sípíridíḫ. Aparidıḫ damda zíbíl yapidıḫ. Tezzeg˯èdidíḫ. Onu ḳışa yandıridıḫ. Yā, odun bíz tanımidıḫ, tezzek yandırırdıḫ.
- Odun ne gäzidi?
- Odun, bír̄er tene döveçiler gätiridi. Ōn da zenginler˯alidı. Bír̄ dam bèle agzına ḳe tezzeK doldurüyduḫ. Ḳış bitene ḳe tezzek de bitidi. Yā, onnarı görübıh˯ā. Hindikilerínde ne var? ḤeyaT! v̇alla men ḳışın günü soba ḳurmadım bırya. A bír̄ cèyran˯ocagı kurüydum. Ḥemam kimin˯olı̊dı̊ çerim˯abèle, ᶜeyni bèle oturüyduḫ.

ç.

- Oḫur yazarī yoḫtur, var mı?
- Oḫur yazar˯arda? Gözüm görüydü oḫur-yazara gidim?
- He v̇alla.
- Çocuḫtan˯oluP gözlerim bèle.
- Nȇdipler ki göziye bèle?
- v̇alla… işte neblimen. Anam dī, didiler teppe sümmügüdü. Aparidılar älläríní di soḫı̊dı̊lar bıgaziya, ḳaldıridılar havaya säni. Onnan dī, ḳara su yèndi gözleriye dī. Hedè bír̄ de moda doldurı̊dı̊lar gözlerímíze. Yahudular moda

gätiridi moda. Bėle dögidiler dögidiler, onu ketende älidiler. Gözmüze salidılar. Ḳaḫidıḫ ḱı üzmüz gözmüz heppí ḳıpḳırmızı.

- Anadan doguş ḱor˯olmadı?
- Yō□, yōḫ, Anam di abėle tamam ḳucagımdaydī. Sān dī ėle gözel˯idi dī yėre göge salmidı meᶜmürler dī. Övŭmüzde oturıdılar dī. Ėle dī sövidiler säni dī nava dī. Ė ḳaḫtī di o zaman da di ḳızılcıḫ çıḫarttī. Göziden di ebesí çıḫtı. Yā, abı gözī di onnan partladı dī. Çoḫ çekibem˯a men çocuḫkene.

d.

- Anam bír̄ ḫerbíl bugdayı gätiridi gel didi dägirmen çekeḫ. Oturüduḫ çäkidíḫ. Ōn da ḫamır˯ėdidi, ekmek yapidı. El dägirmeni sölüydúḫ, ona. Ekmeg˯iri bėle díş díş˯olıdı. Çine yag da bıraḫidıḫ, ḫoş˯olıdı. Ė başıma gelecáḫ ne var. Ḫıyar mıyar suvaridıḫ. Abı ofiste meᶜmürler otururdu. Gälirdiler, ḳopadidılar götüridiler. Didiler tezze tezze götüreḫ. Ė men deę başıma ne gälip neblimen? Damda örtü säridíḫ, yataḫ säridíḫ. Örtü säridíḫ damda. Torpaḫlı damda yatidıḫ. Südmüzü yogurdmuzu dama çıḫadidıḫ. Ḳaḫidıḫ tezzege gididíḫ. TezzeK gätiridíḫ, aş bíşíridíḫ tezzekten.
- Tezzek ḳoḫmidı?
- E v̈ala ḳoḫidı ḳoḫmidı. Agzını ḳapidılar, bi ḳara tėncerede ḳaynadidılar. Ḳarşımıza töküydüler. Ėleydi. Şáᶜre de käsidiḫ bulgul ḳaynadidıḫ. Dama suvag ˯ėdidíḫ. Çamır bılidıḫ. Çamırı suviyannan sora bír̄ de ḳazanları ḳurüduḫ. Bulgul ḳaynadidıḫ. Bulgulu dama arḫamızda torbada çıḫadidıḫ, säridiḫ. Onu bi de dinge götüridiler, aparidılar. Onnan sora gätiridiler bi de savŭrüduḫ. Kepegí gidennen sora bi de götürüdüler bi de çekmáge. Aparidılar gätiridiler anam savŭrüdu onu çäkidíḫ. Dägirmende çäkidíḫ. Äskiden dägirmende çäkidíḫ. Dört tene dägirmen ḳurüyduḫ, dägirmende çäkidíḫ.

- Allah˯anaya ráḫmed˯ėtsín, çoḫ˯ėyi bi ḳadın˯ıdı.
- Üç yėre dört yėre dägirmen çäkidíḫ. Älmíze gėçise dört yėre ḳurüyduḫ, gėçmise üç yėre ḳurüyduḫ.
- Äski ḫoş˯ ıdı ā!
- Äskiyin her şėsi ḫoş˯ıdı ā, bulgulu şėyi bėle bırcı bırcı ḳoḫ̊ıd̊ ā.
- Hindi yoḫtur ḳaynadan?
- Yōḫ, yōḫ, hindi çoḫu ḳaynatmı̄. Bíz ḳaynadiyıḫ. Gene ḳaynadiyıḫ. O yumuşagına sebeP, kíftelıgıne sebeP ḳaynadiyıḫ. Yanı bíz˯almaḫtan˯idara ėdemerígˇa, kífletíḫ.

e.

- Zílkífín˯ avradı ḫėrlí olsun.
- Çoḫ sagol, Alla ėvlatı̄ bagışlasın.
- Memnunsuz?
- Babaya anaya ráḫmet, he valla, ėví ayrıdır. Ė gäli meḥsim vala yanımızda da oturı̄. Ḫácce'ye äl˯atı̄. O ḳızlara da äl˯atı̄. Ė aḫşamnan dėdi ki gidecágem anamǵına yarın bayramdır. Ė dėdíḫ gėt˯ogol. Niye gėtmisen? Gėt. Sebáḫten ḳaḫıP tėzden gidiP.
- Adammızdan˯ alıpsız de!
- Yā, adamiyızdır?
- Ė Náᶜmetgini…
- Yā, ė bíz tanımiyıḫ, nebliyíḫ? Ė işte ḳısmet yazar hā. Zílkíf Ḱoflu'ya bugda gätirdi, ki torba. ē dėdi ki Zílkíf dėdi men çeri götüremiyem, yaşlıyam dėdi. Aparacaḫsan yėríne bıraḫacaḫsan. Aparı̄, ḳoyı̄. Gäldi bír̄ de baḫtıḫ Ḱoflu nenni nenni. Agacını çaḫa çaḫa gäldi. Yanmıza oturdu. Ė dėdi Ḥásibe dėdi men dėdi bı Zílkífín˯ėyiliginí dėdi men neden ˯ödiyecágem? Bíz de

güldúg̱ ̆özne. Dėdíḫ niye? Dėdi ki işte miye bėle yaptı. Dėdim ̆ā filankesín ḳızını istiyíḫ. v̇ala dėdim Ḫácce'ye güvendíḫ. Ḫácce de di ki vėrmiler. Gidisense sen gėt. Mını başarabíldise sennen ̆igidi yoḫtu. He v̇alla, dėdi gidecág̱em. Ḫácce'ye di hedē̄ gideḫ. Ḳaḫ ̆eme indi gideḫ. Ḫácce dėdi v̇ala men ne taniyam, ne bíliyem. Men gelmiyem. Bī! Ke Ḫácce niye getmisen? Gėt gör tanı. İllem taniyacaḫsān? İşte ebo säni aparī. Yoḫ dėdi. v̇ala ḳaldı aḫşama. Aḫşam dėdim Ḫácce ḳaḫıP gidecáḫsen. He he, yoḫ yoḫ. Ḱoflu ege beke sözünü ḳırmazlar. Beke vėriller. v̇ala Ḫácce'yí yanı zordan ̆ā ittíḫ taḫsīn ̆içine, zordan. Men tanımiyam, bílmiyem, v̇ala meni Ḱoflu ne̱e aparisan? Men gälmiyem. Bī! ē Ḱoflu miniP. Gelecáḫsen dėdi. Di gėttíḫ ki dī şē̄de oturilar, karannīḫ. Lamba da yanmī. Balḳonda oturilar karannuḫta üçü dī. Ḥamo, özü, anası, özü. v̇ala ḫē̄rdír mí? Dėdíḫ v̇ala ḫē̄rdí. GėtTíḫ di oturduḫ. Di men dī Ḫácce'ye ̣şē̄ ėdeḳaliyam, çay may gätirdiler, diyem içme ā. Dur baa̱ḫ vėrillerse hele içeḫ. Ḫácce de işti. Ke Ḫácce ni̱e işti? v̇alla men ̆içmem dī. Men çay ̆içmem. O yanı bı yanı, ō, vėrirsisse içecág̱em, vėrmersisse içmem. Ė diyiptile og̱lan gälsín göráḫ baḫag̱ ̆ele. Ḳız ḳárel vėrirse vėrrem. Anası diyip vėrrem gėssín. Niye ḳali? Yarın men ̆öllem, elde ayaḫta niye ḳali ḳızım? Ėvden de beki öznü çıḫadıllar. Hē, elde ayaḫta ḳalır, gėssín. v̇ala gäldiler söleḍiler. Hėç Zílkífe de sölemiyibíḫ. Gėttíḫ mennen Tonē̄ dėdíḫ Zílkíf v̇ala siye bír̄ ḳız bulubuḫ.

3

Söyleyen: Saide Sarı, 80 yaşında, Okur-yazar değil, Ev hanımı

Derleme Yeri: Bismil-Merkez

Derlenen: a. Günlük hayat

b. Sel felaketi

c. Köy yaşantısı

ç. Hatıra

d. Hatıra

e. Hatıra

a.

- Bi de ekmegí alidım. Gididim‿özne ekmeK vėridim. Orda ķoyŭna gididīm↲. Ķōyun sagidım, gälidim. Ḫarman‿altı sípíridīm↲. Ė ayran çalḫalidīm↲, süd‿içiridīm↲, ė neblim men deę ne ėdidıg‿ėdidıg‿işte. Ḥásennen‿ograşidım. Uşaḫlarım sänäde bír tene uşaḫ gätíridim, ölüydü. Onnan ograşidım. Ė deę nėdim‿işte bıdır. Nebliyem.
- Bi gün sebbeḥ ķaḫtıḫtan sora aḫşama ķede ne yapisan?
- Aḫşama ķede ḫamır‿ėdidim, ekmeK yapidım, çobana yėmeg‿ėdidim. Bíçínçíler gälidi yėmege, bíçín bíçidiler bėle, gälidiler yėmege. YėmeK bíşíridim‿ondara. Heppí işte ėvín ķarĭnı ėdidim. Ė anam ḫeste oldu anama baḫidım. Gididim gälidim, anama baḫidım. Gididim gälidim, anama baḫidım. Ė onnan sora Ḥásen ıḫtiyar‿oldu. Ḥásen'e baḫ bír de. Bír de Ḥásen'e baḫidım. Ė oturüyduḫ. Uşaḫlar durmidılar, aglidılar. Evelden bírşė yoḫ‿üdu. Oķula yollidım‿özlerní. GidiP, oķula gėtmediler. Yollidım, gididiler, orda oturidılar oturidılar gälidiler. Bírşė bílmidiler, annamidılar, oķula gėtmediler. Ė neblim‿işte ķoyŭna gididim. Ėşşege minidíḫ. Gididíḫ, süd sagidıḫ.

Düzmüze gätirip gälidíḫ. Ėşşege minidíḫ, ėşşeK bízí çalidı yėre yıḫidı. Ė neblim deẹ ne aḳlımda mı ḳalıp deẹ.

b.

Çay, gäldi, bėle baḫçamızda da bir ḳuyŭmuz var. Çine bugda koyubuḫ. Mennen Ḥásen. Ė baḫçaya geleceḫ dolacaḫ. Heppí bugdayın çine dolacaḫ. O ḳuyu, Ḥásen˯açtı, çay dolana ḳede. O bugdayı hēppí arḫamda daşıdım yabanı. Ḥámleydim de. Gäldi şė doldu baḫçaya, baḫça aldı ḳoydu gėtti. Gėtti, heppí övlerímíze girecág˯idi. Heppí övlerí çog˯övlerí yıḫtı yıḫtı. Bízkine de gäldi girmege. Heme ḳarşı açıg˯ıdı. Gėttiler˯açtılar, çay ḳoydu gėtti. Ė didíḫ˯işte neblim men aḳlıma mı gälī. Ferç mäni vurdu aḳlımda bírşē ḳalmadı. Gördī de sen uşaḫkene baḫ tānımadım˯ā, uşaḫkene ėle pambalē ḫoş˯ıdı ḱı.

c.

Onu vurüyduḫ arḫamıza, arḫamıza alidıḫ, gälidıg˯onnan, aspap yaḫidıḫ, onnan˯ekmeK yapidıḫ, yėmeg˯ėdidíḫ, ėdidíḫ˯işte. Közer, ḫarmana gididim, ḫarmanın altını bėle sípíridim. Sípíridíḫ yıgidıg˯orya. Ō, onu bír̄ de savŭr̄ḋl̄lar, ḫarmanı savŭr̄ḋl̄lar. Bír̄ de közer˯ėdidiler. Közerí arḫamızda daşidıḫ, çeri ḳoyüduḫ. Güve ekmeK yaparıḫ. Ė, neblim tezzeK, tar tezzegí bėle baglidım, ayaḫtan girerdíḫ bėle, ayaḫlardıḫ. Onu yapardıḫ. Yazın günü de bėle yapardıḫ. Bėle ballaca bėle yapardıḫ, yazın günü. Baharın günü o tar tezzegíní yapardıḫ. Çoḫ çoḫ, eziyet gördüḫ, eme, işte aḳlımda yoḫ. Mänim kellemden ferc˯oldum.

ç.

Kelek, şė ėtti, ḳırıldı ḳayıḫ. Ḳırıldı altı düştü ḳırıldı. İçindeḫí ėşşeK, içindeḫí adam. Heppí bėle ḳuş kimi suyun˯üzünde bėle gėttiler. Heppí öldüler dē. Heppí çayda boguldular˯öldüler. Onu da gördúḫ. Ė deẹ neblim, bíliyem mí?

d.

- Oglanın˘adĭnı da tanımiyam.
- Şinasi, Şinasi.
- He, bı da di ki nēdim men, ėvde ḳalmi ḱı gälä apara säni toḫtora. Toḫtor çäkä. v̇ala dėdim baḫım dişiye. Baḫtım dişine. Baḫtım yırganī. Heme ipligi bėle aldım. Yorgan˘ipligi bėle ki ḳat˘ėttim, attım bėle. Dėdim hindi ḳomaz havar˘ėder. Özü duyana ḳede, älní mälní atana ḳede men çäktim vėrdim˘älne. Dėdim˘ala dişī.
- Ḳanamadı?
- Yoḫ. O ḳede ḳanamadı. Dėdim hindi ḳanı durmazsa Sėço mäni ḥökmete çeker.

e.

- Bir MahaP var˘ıdı. Ḥásen'ín dayĭsiydı, Ḥásen'ín. Kimse dalĭnı yėre gätiremezdi. Dėdi diyittíller ki Ḳoruḫçu'da bír̄ tene var. Özü miniP bír̄şė ki öznü boynuna di şėyí atidılar di çütü sürüydü. Ėle ki ḳuvatlımış çüt sürüymüş˘ā. Ḳaḫī, minī ata. Diler ki Ḳoruḫçu'da bír̄ tene vardır. Kaḫī minī ata gidī. Daşlı ḳıraşta o herif ḳarşına gälī. Ḳarşına gälī, di ki harya gidisen? Ė dī, v̇ala o Ḳoruḫçu'lulu özne di ki harya gidisen? Di ki v̇ala bír̄ tene diler Ḳoruḫçu'da vardır. Kimse dalĭnı yėre gätirmī. Nėdecegíḫ? Ė di v̇ala gäl˘ikimíz birleşeḫ. Ege mänim dalĭmı yėre gätirdise onḱunu da gätirirsen. Menkini gätirmessense ōn da ėdemessen. Ḳaḫilar kisí de atınnan yėniler˘aşşagı. Atlarĭnı ḳoyĭlar˘orya. İkisí başli güleşmágе. v̇ala Mahab˘öznü nėce tutī, çali yėre. Çali yėre, ḳaḫilar. Ḳaḫī dī Ḳoruḫçudaḫı di ki ille söliyecáḫsen. Sen˘osan, o adamsan. Dėdiler bír̄ tene Bísmíl'de var, odur.

Di dėdi he. İkisí bírbírne sarıldılar, öpüştüler. Heresi atına mindiler, ḳoydular gäldiler. Ḥásen dī bírşē, bíbím var˯ıdı dī. Adı dī neydi, ādını da unuttum. Èle di aclıḫ, èle aclıḫ dī. Hèç di bíşē yoḫ yèmáge dī. Diler ki, Abar'da bír beg bugda dagıdī. Her adama yarım˯ölçek. Bíbím dī mäni ḳarşına ḳattı dī gèttıḫ. Kimíz gèttıḫ dī. Gèttıḫ dī orda oturüyuḫ oturüyuḫ. Bíbísínín de adını bílmiyem v̇ala. Oturüyuḫ oturüyuḫ dī. Beg dī gälī yanımıza dī. Söleyin síz niye gälisiz? Niye sölemisiz? Niye èmisiz? Di v̇ala beg ne sölüyeḫ, üzümüzde ḥeya var. AV̇raT söli ā, üzümüzde ḥeya var. Gidī gälī beg sorī; üzümüzde ḥeya var. Ḥásen de bèle uşaḫmış. Yanı sora aparıp. Diyip ki dèdiler bugda dagıdī. Bíz de o bugdaya gälibıḫ. He, bugdaya gälibıḫ. Gätirdi dī bíze yarım˯ölçek bugda vèrdi dī. O da ḫuy çıḫıp dī öznü di ḳoḫi lèş kimi. Ke ne tendürde durī, ne şède durī. Yarım ölçegí dī bíbím bagladı dalīma dī ḳoyduḫ gäldíḫ dī. È dehe ne sölüyüm… Araziyi sürende baḫidım ḱı Ḥásen gekere, bírer kere baḫidım˯öve gälī. Ke niye gälisen˯öve? Nèdim ya? Mecit, ḫat diler, mesestír nedír. Mesesĭmi ḳırdı, öküzlerĭmi o mesesten dögdü dögdü dögdü. Mesesim de ḳırıldı. Mān de dögdü, a ḳoydum gäldim˯öve. Yèr bízím yèrímíz. Yèrímízde bèle èdī. È ʿEzíz, ʿEzíz˯itkin˯oldu gètti, yoḫ. Sesí sadası yoḫ. Bír gün baḫtım, men de… Sèvda bèle uşag˯ıdı. Men de ḫesteydim, örtüyün˯içinde yatidım, ḫeste olmuştum. Baḫtım Sèvda dèdi ki ana, ayvanmıza bír zarf˯atıttıllar. Bílmedíḫ kim˯attı onu. Gätirdi gäldi. v̇ala oḫutturduḫ, ʿEzíz… ʿEzíz diyip ki, men bı kagıdı aḫşam˯aldiyız aḫşam düşüm yola. Sebbeḫ˯aldiyız sebbeḫ düşüm yola. ʿEzíz gètmişti itkin˯olmuştu. Dèdiler, dèdi ki v̇ala ʿEzízdír. ʿEzíz bı, ḳaḫtıḫ, men de örtüyün

çinden ḳaḫtım ḫeste ḫeste gėttim. Kim geleceḫ? Bízím kimsemíz yoḫ. Ḥásen tanımı̄, uşaḫlarım da hele uşaḫ. v̇ala muḫtara dėdíḫ, Gülçün'ün gişsíne dėdíḫ gäl gideḫ. O kaǧıdı da zarfı da ḳoyduḫ ḳoynumuza gėttíḫ. Gėt ̮ā gėt, gėt ̮ā gėt. Tė Hurla'ya gėttíḫ. Hurla'dan sora ḳar yaǧi bėle bėle. Bír̄ sazag ̮äsı̄, adamın cigeríne işlı̄. Mennen Cındo, o da men de ḫeste. Cındo gėtti, ḳáḥvede miye dėdi ki dur bırda men gidim ḳáḥveye ḳáḥveyín çine gėtti ḳáḥveyín çinde bír̄ez ḳonuştu ėtti. Gäldi dėdi ki Memed ̮aǧayın yanındadır ̮oǧluyuz. Memed ̮agayın ḳızı da bırdadır. Gälnín anası bırdadır, gälnín. Gälnín ̮anasının ̮övv̆üne gidin, o síze şė açar, şė söler. v̇ala bír̄ tene ḳarşımıza düştü, gäldi. Gälnín ̮anasın̆ın ̮övv̆ünü bíze görsetti. Heme Cümᶜe dėdi ki men gidiyem ḳáḥveye. Heme sen buyuḫtı̄. Hemen ̮av̇rada dėdi bír̄ez mını sobayın yanna ḳoy. Sobayın yanna ḳoydu, orda bír̄ez ḳızındım. Aḫşam ̮oldu. Aḫşam ̮oldu. Av̇raT gätiriP miye bír̄ez ḳabaḫ bėle para para ėdiP, bír̄ de üstüne yoǧurT töküp gätiriP ḳarşıma ḳoyuP. Ḥepsa men ̮onu yiyem mí? Men yėmiyem, yėmiyem ̮işte. Av̇raT sordu, sen ᶜEzz'ín anası mısan? Dėdim hē. Dėdim ᶜEziz nėrdedír? Dėdi ᶜEzíz çíftlíḫtedír. Çíftlíḫtedír. Baḫ men siye sölüyem dėdi. Baḫ ḳaraḳol, oradır. Bėle elden göstertti hā. Ḳaraḳol dėdi oradır dėdi. Ege dėdi Memed ̮aga vėrmesse oǧlı̄, doǧrudan doǧru gälirsen ̮o ḳaraḳola gidersen. Dėdi ḳızı var bırda, ḳızı dėdí gėçiptír şėye, Hurla'yı. Dänízí gėçip hā. Meᶜeşí şē̄, gidı̄, işe gidı̄ hā. İşe gidı̄, dėdi ḳızı gälir. Orda oturduḫ, oturduḫ. Av̇raT bír̄ kere gėtti, ki kere gėtti. Gėtti dėdi, v̇ala ḳızı gäldi. Ḳızı ḳapı̆yı aştı. v̇ala mennen muḫtar girdíḫ çeri. Nā̄dír nā̄dír nā̄dír, Cümᶜe dėdi ki işte ᶜEzz'ín ̮anasıdır. Bíz ᶜEzz'í gäziyíḫ, bulamiyıḫ. ᶜEzz'í bırda bulubuḫ, gälibıḫ bırya dėdi. ᶜEzíz dėdi babamın yanındadır. Babam dėdi

çiftliktedír, yanındadır. Gėttíḫ, men ne sölüyem? Gälin síz bı gėce bırda ḳalın; síze kere ḳoyum, síze bal ḳoyum. Size bílmiyem nėdim nėdim. Gälin yėmeK yiyin. Biz diyíḫ, yėmegī yėmiyíḫ. Muḫtara diyem ki ogrınca ḳız gidise bír̄ yėre ha, diyem ke hindi babasĭna telefon˘açar, ʿEzz'í saḫlar˘ū, ʿEzz'í saḫlar. He, ciger durmī. ʿEzz'í saḫlar. Şė dėdi, muḫtar dėdi ki bırda dėdi hėç taḫsi maḫsi dėdi var mı, ḳıza söledi, yanı bízí çíftlige apara. Dėdi var dėdi. Tanıdıgım taḫsi var. Dėdi tanıdıgī taḫsi varsa, bíz para vėriyíḫ. Bízí aparsın˘orya. Bír̄ taḫsi gäldi, gäldi. Oto gäldi. Bízí mindirdi, aldı gäldi. Ėle ḳar yagī, ėle ḳar yagī bėle bėle bėle. Camın ḳarşını bėle tutī, şē, ḳar. Gäldíḫ. v̇ala gäldíḫ, gäldíḫ, gäldíḫ; bėle bír̄ bagır bagır bagır bėle üskēkr̄, o üskegín˘üstünde ėv vurup, özü. Altı da bagır. Taḫsi de çıḫmi orya. Baḫtım ʿEzíz'den bír̄˘oglan. Kisí yoldaş. Dėmáḫ ki, ikki ḳardaşmışlar mınnar. Bölüttüller. Sennen Sılo. Bölüttüller. Bír̄sí bı yanı düşüP, bír̄sí de bı yanı düşüP. Onun da bír̄˘öretmen kürekení varmış. Ara sıra ordan gälimişler. Ė v̇ala diyipler, bı ʿEzíz'den˘oglan diyittíller ki bír̄˘işşıḫ gälī. İlle öretmendír, gälin ḳaçın ḳaçaḫ, bíze bír̄ cıgara vėrsín. v̇ala ḳaça ḳaça kisí de gäldiler. Orda duracaḫtılar. Orda taḫsi çıḫmi ḱı dehe, orda durdu. Ḳaça ḳaça o bagırda, uḫarda yėndi. Ezíz dėdi abē, hā abē, abē ha abē. Men˘özne dėdim, ḥínto kelle ʿEzíz, mäni bıralardan da çıḫarttīr̄? Bėle ʿEzíz bē̈le ḳurudu, durdu. Özne bėle söledim. Oglan ne sölī? ʿEzíz, bı ne sölī? Bı kimdír, nädír? Annemdír˘annem, anamdır dī anam. v̇ala bízí yėndirdi. Dėdim ḫesteyem, ölüyem. v̇ala o oglanın bír̄sí bír̄˘älimnen tuttu, özü de bír̄˘älme girdi. O bagırı zordan mäni çıḫarttılar. Gėttıḫ. Gėttıḫ gėttıḫ gėttıḫ ki Miso kimi bėle

bír̄ tene oturī. Ḳarnı bı ḳáte. Dėdim ʿEziz agay hanḳısıdır? Dėdi bıdır. Bı dört tene, dört tene köşe yastıgı bèle ḳoyup, bèle şē̄lídír. Özü oturup yère, dalīnı şėye vėrip. Dėdim˘oglumu bırda niye tutupsan, salmisan? Niye dėdim, bu oglumun˘anası babası yoḫ mudur? Sen tutup salmisan. Men ḫeste ḫeste gälibem, ölüremse ḳannım sensen. Özne söledim, hē, söledim˘özü ne sölī. Av̈radının da adı Fatma'dır. Fatma Ḫanım, ḳaḫ ḳaḫ ḳaḫ, mına soba yandır, mına soba yandır, yataḫ sär, süt ḳızdır. Bı ḫestedír. v̈ala ḳaḫtılar˘ėttiler. Cümʿeyí. Bír̄ salon˘ā. Dörd˘oda bi salona, bír̄˘o Ḥemzaǵına almıştılar bèle bir läppik odunu bèle uzun uzun ḳoyüdular çine ā. Onnan. Mäni de särdiler sobayın yanna. Sebbáʿ oldu. Baḫtım ʿEzíz gėtti, ke ʿEzíz hardasan? Ya bíz gidiyíh ḳoyŭnun ḳuzuyun˘içinde yatiyıḫ. Oglannan barambar. Gėttiler˘orda yattılar. Sebbáḥ te baḫtım˘oldu gäldi. Memed˘aga fılan ḳoyun ki tene ėkiz dogdu. ʿEzíz sölī. Fılan ḳoyun ki tene ėkiz dogdu. Çıḫtım yabanı mıgarayın˘altı dolu süd. O ayvannar dolu süd. Mıgarayın˘altına bèle ėşip dāşı oyutullar˘oyuttullar. Mıgara kimin˘onun˘içine ḳoyuttullar. Laylonu doldurdular, agzını büktüler. Onnar heppí sebáḥten gidecáḫ şėye. Sebbáʿ oldu. Gätirdi. ʿEzíze dėdi gidisen mí? ʿEzíz dėdi gidiyem. Yoḫ yav̈, gidemessen sen. Men sān̄ ḳomam gėtmáge. Dėdim nası ḳomassan? ʿEzíz dėdi ana özünde älli binim var. Güve älli bin özne para vėrip. Diyem ʿEzíz diyem parasīnı vèr de, bíz gidiyíḫ. He, hėç param yoḫtur dī. Gidī bír̄ez ḳesten gäzi gäzi gäli di ben para bulamadım. Gidī gäzi gäzi ben para bulamadım. Odunu dolduruP, matoru dolduruP odun, bı zeytun agaçlarĭnı heppí ḳırıp. ʿEzizgini aparıp ḳırdırıttıllar dolduruttullar. Onu şėye satacaḫ, Hurla kövünde satacaḫlar. Apardı gėtti sattı parayı gätirmī. Dī para yoḫtur. He, yoḫtur. O

annan bı yannan, ʿEzz'e dėdim: ʿEzíz mäni apar˯o yattıgī yėri görüm. Ana görme görme. Ana görme. Bėle bıḫėri evel zamanḱı kimi bėle bıḫėri. İçine uzun˯uzun bėle odun töküttüller˯orda yanī. Özlerí de orda yatimışlar. Bı ʿEzz'ín˯älne bėle baḫisan˯eppí zíbíl, çatlaḫ. O oglanḱına baḫisan, üstlerne başlarna baḫisan. Ḳuzuyu bėle alıttıllar, emziritiller, uşag şėyí. Dehe ne diyim ki… ėdeḳaliyam, v̇ala ki gün˯orda bízí bekletti. Dėdim v̇ala vėrisisse vėrin parasīnı vėrmisisse men gidiyem şiket˯ėdiyem. Özne söledim. O annan bı yannan gírmí bėş bin para gätirdi. Dėdim bízím paramız yoḫtur. Bíz ḫaḫtan borç ḳaldırıbam gätiribem. Bırda parayī aparıb˯ona vėrecágem. O anı bı yanı gírmbėş vėrdi, gírmbėş de vėrmedi. Ḳaḫıbıḫ˯odun dolduruttullar matora. Minibıg˯üstüne. ʿEzíz ne söli. Ana, cüzdanımı vėrmī. Cüzdanımı vėrmī. Cüzdannı çövüri ki bír de gele. Bı parayın yarsını çövürdüm ki bír de gel. Dėdim, arv̇ada dėdim cüzdannı gätir. Dėdi ben cüzdannı bílmiyorum. Dėdim bilecáḫsen. Gätir cüzdannı. Oglum di özne vėribem, özündedír. v̇ala baḫtılar ḱı men özlerínnen zor, v̇ala gėttiler çerden buldular buluşturdular getirdiler vėrdiler, älme cüzdannı. Yā, bėle gördüm, neblim men.

- Onnan sora da paray istiyeydī. O ḳalan gírmí bėşí. Diyeydī o parayī, o ḳalan gírmí bėşí de vėrecáḫsiz.
- Vėrmedi vėrmedi ki. Vėrmedi ki yanı bír de gele. Bı para bırda ḳalsın, sen tėlėfon˯ėle ki men gäliyem, men parayī siye yolliyım, sen gel. Bíz de gälibıg˯işte dogru gėttiḫ. Bı Hurla'yın dänízíní gėştíḫ. Ana! Diyem˯ogol bízí, bíz gelende dolmuştan gäldíḫ. ʿEzíz sen mäni harya aparisan? Ė bırya gelmişkene gel bírez säni däníze mindirim. Şėyi vaporu gör. Mäni, mäni mindirdi, çıḫtıḫ. Zılḫayın˯oglunun da köşkü üstümüzde. Dėdi Zılḫayın˯oglu

bırdadır, dėdi şė çalıştıri ha. Ütel idi näydi? İzmírī gėştíḫ ya. Gėttíh gėttíh˯ordan sorduḫ, v̈ala dėdiler ki oglan çoḫ ḫestedír. Ḫesteḫanaya yatırıttıllar. Ordan gäldíḫ. Gäldíḫ şėyín˯övüne, ʿEbdurreḥman'ın˯övüne. ʿEbdurreḥman'ın˯övüne gäldíḫ. Orda bír̄ gėce ḳaldıḫ. Dövresí günü Esso gäldi. Şėyín, Esso… ölen, oglunun da adı̄nı unudubam. Míḥárrem. İlle gelecáḫsen bíze, ille gelecáḫsen. Gäldíḫ bír̄ gėce de özlerínde ḳaldıḫ. Sebáḥten dėdim bílėtmízí mílėtmízí Cümʿe ḥezırla gideḫ. Mindíḫ, mindíḫ taḳ tuḳ taḳ tuḳ gäldíḫ. Ke ʿEziz gel min de, gel min de. Síz binin gidin ben gellem. Síz minin gidin men gellem. Ke ha zaman gelecáhsen, gel min. Bilėt̄i keságlışte gel min. Yoḫ dėdi. Gäliyíḫ bíz gäliyíḫ. ʿEzíz yoḫ. Gäliyíḫ, ʿEzíz yoḫ. Yėndíḫ, bırda şeerde yėndíḫ. Eveli şeer˯idi. Şeerde yėndíḫ, mindíḫ tírėne gäldíḫ. Bı çag. Ḳapıyı dögdüm. Sėvda da (?) çıḫıp. Sėvda Ḥásen bėle ḳaḫtılar ḱı ʿEzíz yoḫ. Kisí bír̄ havar basilar.

- ʿEziz˯ölüttür.
- Hı?
- ʿEziz˯ölüttür diye?
- ʿEziz yoḫtur. Sėvda havar˯ėd̄i, Ḥásen havar˯ėd̄i. Diyem v̈alla ʿEzz'í görübem. ʿEzíz gelecáhtír. Yoḫ dėdiler. Ėle ėle şafaḳ, işşıḫ. İşşıg˯oldu bėle dünye. Baḫtım ḱı ʿEzíz ḳapıyı dög. Ke ʿEzíz sen hardan geldi. Niye, niye dolmuşçulara men para vėrecegem? Mindim dolmuşun˯arḫasına geldim. Dolmuşun˯arḫasına minip gälib˯ā. Gälip dehe bílmiyem ėve de tírėnnen mí geldi, neden geldi? Al dėdim babasına dėdim, al ʿEzz'í. Men siye sölemedim?

4

Söyleyen: Suzan Akarer, 64 yaşında, Okur-yazar değil, Ev hanımı

Derleme Yeri: Bismil-Merkez

Derlenen: a. Battal Gazi'den gelişleri

b. Eski yaşantıları ve mülkleri

c. Hatıra

ç. Hatıra

d. Hatıra

e. Hatıra

f. Hatıra

a.

- Siliman dedem şėden gäliP, Malatya'dan gäliP Bísmíl'e, şėyini ķurup Bísmíl'í. Biz Malatya'dan gälibíḫ Battalgazı'dan gälibíḫ. GäliP dedem bırda Bísmíl'e. Hėç Bísmíl'de kimse yoḫ ̆üdu. Dedem Bísmíl'de ev vurup. Onnan sora herkes gälip toplanıp deę. Bísmíl böyüdü işte. Yanı Bísmíl'í dedem ķurub ̆a. Dedem Malatya'dan gälip Battalgazı'dan gäliptíller, gälip bırya hėç bırda hėç kimse yoḫ. Bırda ėv vurup, onnan sora işte herkes deę tek tük gälipler ėv vuruplar ̆işte. Bísmíl, neę Bísmíl ķoyup ya. ʿEmmín ̆adı bír̄í Bísmíl'dír, bír̄í Mısa'dır. Bísmíl'ín adı̆nı ķoydular babam, deę öldü deę çocugu olmadı ḱı Mısa da ķoya. Babası̆nın adı Siliman'mış. Siliman'ın adı̆nı ķoyup. Ki tene ʿemim var ̆ıdı. Gidiler seferbír̄líge, ikisi de seferbír̄likte ķalıp, gälmiyipler. Yanı Bísmíl'í bíz ķurubuḫ. Bísmíl bízímdí.
- Dedem beglerden gäzimiş ̆ā. Ki tene ʿemim var ̆ıdı Korė'ye gėtti.
- Bír̄í Mısa'ydı bír̄í Bísmíl ̆idi.
- Yolda gälirken bit yėdi özlerní.
- Kisi de gälmediler, seferbír̄likte ķaldılar.

- Cimė'ye soruplar nėrde? Diyip vala arḫamda gälī. Gidipler baḫıplar ḱı öznü bit yip.
- İşte babam sänī adī Siliman ḳoyup, Misōn da adĭnı da Bísmíl ḳoyup dē. Ḳardaşlarĭnın˯adıdır. Bı Bísmíl'in ᶜersasĭnın yarĭsını dedem heppí tutmuştu, bırayı özü ḳurduguna dē. Onnan bı yėr bèle çoḫtur. Yėr bı ḳede bíze nėrde?
- Dedeme diyipler ki şė oldugī keremet göster. Onnan sora saratta su vėrip, inanmiyıplar.
- Dedem ḫarman˯ėdimiş. Ė ki tene ᶜesker gälip. DiyiP bíze su. Diyip valla hėç ḳabım yoḫtur su vėrmágge. Dur bı saradı çayın çine bıraḫım, síze vėrim. Diyipler nasıl saratta su olur? Diyip síz… suyun çine ḳoyī, çıḫadi su özlerne, onnan suvarī. Bı ᶜeskerler gidi bı dene özlerni aparī. Bı dene öznü apari paşayın yanna. Paşa di ki şėdír, keremetiyizi göstereceḫsiz. Di olsun. Özlerni fırını yandırilar, yandırilar, yandırilar ėle ḳızari ḱı. Özlerní ḳōyülar çine, ḳapadilar fırĭna. Sebbeḫten gäliler baḫilar kḱı buz kimin seḳḳellerí şėlerí heppí ḳar tutup. Baḫıplar bèle buS tutup seḳḳelíne ḳede, buS.
- Söle diyip dile mennen ne dilisen. Diyip ki ḥökmet adamı ḳapma gälmesín. Özlerne bi barat kagĭdı vėripler. Barat kagĭdını da ellerínnen alıplar. Bırayın Kürtlerí älläríннen alıplar. Barat kagĭdını älmízden zordan˯alilar˯ā. O zaman kim zorsa o alimış.
- Acıdamış˯ā. O barat kagĭdı men diyem Acıdadı. Şėdemiş, bı Kıyzė'yin babasındamış, Cımo ᶜemide. Cımo ᶜemide mí, Cımo ᶜemiyin babasındamış mı…He, älínnen˯alıplar, babamın älínnen˯alıplar. Bırda bı ᶜEzzín˯anası Zėvrė'yí alıb˯ā Mısa. Bı ᶜEzzín˯anası Zėvrė var ya. Ḳızkene Mısa alıP. İşte Mısa seferbírlikte ḳalıP. Ė onnan sora bi de başka gişĭye gidip. Ḳeybolan Zıbo Mencē ebemín ḳızıdı. Öz ḳızıdı. Dedem˯ölüp. Siliman dedem˯ölüp.

Ölennen sora Ḳulli Veli'ye gidip. Cındōn babası ā. ʿEyni Cındoo̯a benzidi Ḳulli Veli. Cındōn babasĭna gidip. Onnan bīr̄ ḳızı olup. Ḳuması Sultē̄ var, bı Cındōn‿anası. Ėle bi zalım‿ıdı, ėle bi zalım‿ıdı. Ebeme di ėle zalımlıg̯‿ėdidi, ėle zalımlıh̯. O ḳızı da di, bėle dögüdü dögüdü dī̄. Ḳız gididi tendürlerin başında ḳuru ekmek. Ekmek te vėrmidi. Ḳurru ekmek toplidı dī̄. O ḳurru ekmeklerí yidi dī̄. Altına işidi. Onnan sora dī̄. İşte bi tenesíne vėrdiler paradan, götürdü gėtti Zıboo̯u. İşte çocuh̯larna zaa̯r‿özlerne baḫimış. Söle Mencē̄ ebe. Säni ʿersay çog̯‿üdu. Yėrī̄ çoh̯. Baḫ ne ḳede yėrí var. Vėridi Míḥoş'un‿övüne, süridiler, äkidiler, bíçidiler. Sen de yiyeydī̄, özlerí de yeydi. Sen ki tene uşag̯ı nası ḳoydi gėtti ki tene uşag̯ı. Kisi de küçük, babam da küçük bíbím de küçük. Míḥoş'un‿övünde ḳalıplar. Ceboǵunu bı şė, Ḥemzaǵında ḳalıplar. äkimişler, özlerní de böyüdüpler‿işte. Çoḫ záḥmeT çäkipler. Bíbím‿ona sebeb‿ėle yanidı, ėle yanidı. Bíbím babama neo̯e yanidı. Bı Bísmíl heppí bízím‿idi. Mencē̄ ebem de di bėle babagíd‿idi. Üzü bėle dägirmi, gözel. Säni o Ḳulli Veli'ye nava göynī̄ düştü? ʿEyni Cındo, çírkínlıg̯ı de. Cındōn babasĭna gidip te ebem. Dī̄ Cındo kimi çírkín‿idi de. Bėli de egriydi. Sultē̄ de di çog̯ zalım‿ıdı. Ebeme di ėle zalımlıg̯‿ėdidi ki. Bír̄ ḳızı olub‿onu da di nava dögidi dī̄. Bėle di címcígí bükidi alttan, ḳız bėle dālidı dī̄. Tendürlerin başında ḳalidı. Ḳuru ekmek toplidı, yidī̄. Olmadı bír̄ teneye sattı, vėrdi öznü, apardı gėtti.

b.

Yanı bı Bísmíl'ín yarĭsı bízím‿idi ā. Dedem, Siliman dedem, hepsíní tutmuştu. Hėç bişė yoḫ ḱu. Bıra ʿersaydı. Bıra ʿersaydı. Heppí sattıḫ. Seʿebmíz‿olmadıg̯ĭna, anam da oḫumuş dägíl, ʿeḥmaḳ. Hepsíní sattıḫ gírmbėş ḳuruşa älli ḳuruşa sattıḫ. Hindiki

kimi bėle fiyat˳ėdidi? v̈alla. Sattıḫ, bízí böyüttü. Bíz ne yiyecág˳idíḫ? Küçüg˳üdúḫ. Kimsemíz yoḫ. Ne ᶜemim var, seᶜebmíz yoḫ ḱu. Seᶜebmíz hėç yoḫ, v̈alla. Seᶜebmíz˳olmadıgı üçün sattıḫ yėdíḫ sattıḫ yėdíḫ, onnan böyüdúḫ. İki tene övv̈müz var˳idı. Birní sattıḫ. Anam bangaya ḳoydu. Şıḫo gėtti anamı yallattı, kandırdı. Dėdi ki gätír˳o parayı miye vėr. Men bugda alım dama doldurum. Ḱarnı miye mennen… ḱarnın yarsı miye yarsı síze. Çocuḫlarī saḫla. Aldı anamı yallattı, parayı da malnı da çäkti. Özne vėrdim. Anama hėç şė göstermedi. Anam˳öznü her gün kargidı, ḥeram˳ėdidi. Özne ḥeram˳olsun didi. Mäni yallattı didi. Dammın parasĭnı didi öldürdü, gėtti deę damın parası, hėç ḫėr görmedim. Anam çoḫ can çürüttü ā. Çamır˳ėdidi. Tendürlük vurdu. İneK damı vurdu. İneklerí var˳ıdı anamın. Çerçılıg yaptı. O lojmanın˳o, o lojmançılara ekmek yapidı. Anam ḳocaya gėtmedi. O çocuḫların˳üstüne oturdu, anam çoḫ záḥmet… O camiyin yėríní älmízden˳aldılar. Dėdiler ki agayın˳ėvídír. Ucuz, gírmbėş ḳuruşa vėrdıg˳ā. O Aslanların máḥlesí var ya, tė tírėn ḫatınnan çaya yėnī, o parça da bízím˳idi. O ḳaymaḳamın şėyinnen tírėn ḫatınnan tė çaya yėnī. Ora da bízím˳idi. Bı bırayın damları var ya, bı ḥökmet te mınnara vėrip ya heppí o da bízím˳idi. Heppí bėle gírmbėş ḳuruş˳ā, älli ḳuruş. Hindi olaydı ne ḳeteydi, ne ḳete paraydı. Siliman dayım arvadının ḥíssesíní aldı o savuḫ piyarın, sulu tarla, ucuz vėrdi. Dünyeyin parasıydı. Onu sattı Siliman dayım, v̈alla. Bír̄ ḥísse düşüdü özne, aldı.

c.

Sebbeḫ ḳaḫidıḫ, mator gälidi. Gididim ḳızları toplidım, gididim pammuga. Ḳızları orya bıraḫidım. Başlarında çavuş˳olı̊dı̊m. Ḳızlar çalışidı. Aḫşam˳oldu mu matora

ḳoyüdum‿özlerní gätíridim‿ève. Parasĭnı vèridim ya. Yomyalarĭnı almasalar durardılar mı?

ç.

Anam, bı ḳızım bèş aylıg‿ıdı. Apardı gètti toḫtora. Máᶜne ètti, özne gine vèrdiler. Ḳaḫtı o gineyí vurdu, aşı da vurdu, gätirdim ḳızmı bèşşige ḳoydum, yarım seᶜet sora baḫtım ḳızım baḫtım ḳızmı ataş tuttu. Titredi titredi ferc‿oldu. A bı ḳırḫ yèddi yaşĭna da giriptír. Hindiye ḳede mının záḥmetíní çäkidim. Bízím bı Bísmíl'ín toḫtoru ètti ya. Anam bèle ᶜeḥmaḳmış. ᶜEḥmaḳ‿olmasa bı ḳızmı bèle ferc‿èderdi? Diyerdi v̇ala gineyí vurdum. Aşĭyı vurmiyım. Aşĭyı da götürüm yarın vurum. Kisní vurdu. Ḳız küçüg‿idi. ᶜİlaç zäyirledi. v̇ala kisní bírbírne ḳarıştırdı zäyirlendi. Ḳızım bèle dägildi ki. Ḳızım sıppısaglam‿ıdı. Seḳḳet‿ètti, attı üstüme. Hindi záḥmetíní çäktiri miye.

d.

Anam ḳaraḳızdan bír ḥísse aldı. Náᶜmetten bír ḥísse aldı. Ekremden bír ḥísse aldı. Zero bíbím var‿ıdı. Onun da bír ḥíssesíní aldı. Çog‿üdu ā. Yèrímíz çog‿üdu.ᶜEzzo ᶜEşē bíbíme dèdi ki ḥíssey alisansa al, almisansa säni yabanı atacagam. Ḳaḫtı ᶜEşē dayzam macbur ḳaldı satış ḳoya. Beke satmazdı. Tamam, ᶜEşè de almazdı. ᶜEşè'yín‿oglu yoḫ‿üdu, bi ḳızı var‿ıdı. È ḳızĭnın yanında ḳalidı. v̇alla ᶜEşē de almazdı. ᶜEşē de almazdı. O belláḥ göz ᶜEzzo ètti. Yā, dèdi satacaḫsan. Ḥásen de aldı, ᶜEzzo aldı. Üç tene alıplar, üç tene. Ḥásen, ᶜEzzo, ᶜEşē. Üçü alıp. Bı Ḥásennen ᶜEzzo, bi de SeᶜiT bir ḥíssedíller. İkisi sattı, biri Misoa sattı. ᶜEşèki de bír ḥísseydi ā. ᶜEşèki çoḫtu, bír ḥísse. İşte dèdi ki, satisan sat, satmisansa säni atiyam yabanı. Onu çün ᶜEşē macbur ḳaldı. v̇ala ᶜEşèki de mınnara ḳalırdı. Ekremden NáᶜmeT bír ḥíssedíller. Onun kisní de anam‿aldı. Anam‿aldı kisní de. Kisí bír ḥísse. ᶜEşè eskig‿eteg‿idi. Oglu moglu yoḫ‿ıdı. ᶜEşē mınnara vèreceg‿idi ā, ḳalacag‿ıdı

mınnara vèreceg˘idi ā. ʿEzzo… ʿEzzo, belláḫ göz ʿEzzo. ʿEzzo miye gözünü tikip Memoa almag˘üçün. Onnan˘acıg˘èdip. Gäldi bíze söledi ki síz˘almisıssa apariyam. Bíbme di ki sen almisansa apariyam, aparacagam˘o ḳardaşiyın düşmanı var ya, ha ona satacagam. Bíbmín gözünün gülleḫí partladı. A bı Ḥáci Mecit var˘idı ā, Mecid˘o, teppe kimi şişesicce! O babamın, babama çog zalımlıg˘èdidi ā. Ona sebeb˘özü de dèdi apariyam˘ona satiyam˘ā! Dèdíḫ paramız yoḫtur˘indi. Bíze söledi önce. Síz˘alisıssa alın, almisıssa… dèdíḫ paramız˘indi yoḫ. Paramız˘olanda alacagıḫ. ʿEzzo miye sebeb˘accıg˘ètti. Dèdi ki apariyam gidiyem ḳardaşiyın düşmanna satiyam. Onnansa dèdíḫ Şıḫo alsın. Şıḫo aldı. Bı Ḳaraḳız da bír̄ ḥíssedír˘ā. Ḳaraḳız da bacılarıdır dē. Zero, Zerōn üş tene oglu var. Anası da aldı bír̄ ḥísse. ʿEş̄ē bír̄ ḥísse, Ḳaraḳız bír̄ ḥísse. Siliman dedem bílmiyem˘üç˘avrad˘alıP. Bílmiyem, ki mídír˘üş müdür˘alıP. Yahā, alıp yā. Alıb˘alıP üş tene mídír ki tene mídír dedem˘alıP.

e.

Gèttíḫ dünen Gülüstandayzaǵına. Gèttíḫ ki orda on tene arvat var. Bi ḳazan kelleparça bíşíripler. Nası yiler tabaḫları dolduruplar. È bı Gülüstan dayza nasıl˘olmuş˘idı. Duvar kimin˘idi, bèle uzun duvar kimin. Bi çocuḫ ḳede ḳalıp. Anō! İnsanoglu bèlemiş. Men˘ordan çıḫalı Gülüstan dayzaǵının övüne hèç gètmemiştim˘ā. Gişsi ölende de gètmedim. Yalaguz˘idım. Gètmedim vala. Harya gidisiz miye söleyin. Belki aḳlıma girerse gellem. vala gişsi ölende gètmedim. Ḳonuşidı da gètmedim. Yalagız˘idım. Gètmedim men. İşte yanı övlerní, men dünen övlerní görübem˘ā. Ora satılıP. Bíz bı máḫleye gälibíḫ. Ḥánè’yín˘èvíne. Orayı yèni gördüm˘ā.

5

Söyleyen: Fatma Kızıl, 75 yaşında, Okur-yazar değil, Ev hanımı
Derleme Yeri: Türkmenhacı
Derlenen: a. Köy yaşantısı
b. Bir menkıbe

a.

Neyi ḳonuşum, harayı ḳonuşum, nėrden ḳonuşum? Äskiden ne yapidıḫ, ne yapmidıḫ. Äskiden onu diyersense äskiden genc˘idıḫ. Ayran çalġidıġ, ayranmızı ḳoyüduḫ gididíḫ kärpíç kesidíḫ. Kärpící ḳoyüduḫ, orda kärpíÇ çamır ha. Onu ḳoyüduḫ ḳoyŭna gididíḫ. Ḳoyŭnnan gälidíḫ saman çekidíḫ. Töküydúḫ bı göle, çamır˘ėdidi ėrkekler. Samanı töküydúḫ, bi de teKrar ḳoyŭna gididíḫ. Neyi var, işte bıdır, nädír? Kėvin˘işi nädír? Yanı ráḥeT yoḫ˘üdu. Cafa çoḫ˘üdu. Dört tene bėş tene ḳayĭnarṽadıydıḫ. Bir arada oturi̊di̊ḫ. Kimse kimseye di mi nėrelisen. Yoḫ. Uşaḫlar˘araya giridi mí bír̄ez, oli̊di̊. Oḳ ḳáTe de olur. Ana ḳızın da arasında dėdiḳodu oli̅. Ėle bėle oli̅. Ė bíz dört tene ḳayĭnarṽadıydıḫ, bėş tene ḳayĭnarṽadıydıḫ. Girmi, girmbėş baş kíflet˘idíḫ. Ráḥmetlıġ Zėvre'yín˘altı yėddi teneydi. Altı teneydi, yėdi teneydi. Mänim˘idi, dört teneydi. Digerinin˘üş teneydi. Bi ḳaynımızın, onun˘uşaġı ʿeskerdeydi. Bíz bír̄aradaydıḫ. Yėdi tene gälin biraradaydıḫ, yėdi tene. Üş tene Kıyzē̅gini idi. Ráḥmetlıḫ Seʿidin ḫanımı. Bi de mänim ḳardaşım˘arṽadı var˘idı. O da onun˘ėltileriydi. Säkkiz gälin bír̄ yėrde, ki tene de ḳaynanamız var˘idı. Bíz bír̄aradaydıġ gene. Hindi ki tene ḳonşu bír̄bír̄ yanĭnda oturi̅. Ki gün˘olsa üçüncü gün baḫisan. Evelkiden, o zamannan bı zaman bir˘idi, bir dägi. Ḳedír ḳıymeT var˘idı. Yoḫsulluḫ mu var˘idı? Feḳirlíḫ mí var˘idı? Gėçimsizlíḫ yoḫ˘üdu. İşte herkes˘idara

ėdidi, gididi. Hėç kimse çít dėmidi. Dayım ḥávŭşe girende herkese ḳaçidı bír̄ terefe gididi. Böyüge saygı var˯idı. Hindi böyüge saygı var mı?

b.

Bi zaman meleik yaradī. Yėr, göK. Gätĭr̄ī piyasaya. Di sen kimsen? Men kimem? Rebbíl ᶜelemin yaradī. Di sen kimsen men kimem? Di sen sensen, men de menem. Hindi o kelime hindi bı dėvirdír. Sen sensen men de menem. Ḥaḳ Táᶜele onu ḳetl˯ėdī. Ondan sora, ḳurban˯olum, Cabrėyil ᶜelėyisselamı yaradıP. Üç yüz sänä uçī. Ḳeç yüz sänä de uçī. Onun orasĭnı men oḫumūbam, işte. Ėle bėle gidī, hı hı hı düşeᵽ, hı hı hı düşeᵽ. Ḥaḳ Táᶜele özne gene ḳuv̆at vėrī, uçī. Baḫī bir ḳendil. Bír̄ ḳubbe, ḳubbeyin˯içinde üş tene ḳendil. Gäzdi, dolandı, baḫtı ne ḳapĭsı var, ne de pacası. Nava ki özne ᶜeyan˯oli. Baḫi bir ḳapı açıldı orda ona. Ė dėdi Cebrayıl. Onda Cebrayıl da adĭnı tanımıdı. Ne dėdi ḥeyran ḥeyran dönisen? Dėdi v̆ala ne ḳapĭsı var ne pacası bı şėyin ḳurban˯olum, bı türbeyin. Ona baḫiyam. Dėdi özne, dėdi men dėdi ᶜEliyem. O dėdi aḫ˯olan dėdi, bír̄míz Ali'yíḫ, fazla gėtmiyem, bír̄ímíz ᶜEli'yíḫ, bír̄ímíz pē̄ḫember, bír̄ímíz de Allah. Senden sual soracaḫ. Ḥaḳ Táᶜá'yın ḳarşına gideceḫsen. Sennen sual soracaḫ. Söle maḫluḳam men, rebbíl ᶜeleminsen sen. ÜÇ kere her kelimeyi diyersen, kelimeyi dėdi diyersen. Söle men yaradılmışam, sen yaradılacaḫsan. Men maḫluḳam sen ḫalıḳsan. Ḳurban˯olum. Şėye söli ā, Cebrayıl ᶜelėyisselam. Sennen sual sorarsaḫ sen˯ėle söle. Ondan sora şė oldu, işte bin bin keleme gidecáḫ, şė olacaḫtı. Di Ki sen rebbíl ᶜeleminsen. Maḫluḳam men. Sen yaradıcısan, yaradılmışam men. Her şėyini de üç kere tekrarlī. Fazla gėtmiyem. Dėdi sen gėt dī, üstadiya yėtiş dī. Onda hele özne… MaḫsaT nėce meᶜmürlere resmi görev vėrī. Ḳurban˯olum, pėyḫámber˯efendimíz bür̄ gün mecliste oturī. Dėdi şėdír, her

gün Cabrayıl ʿelėyisselam gelende pėyẖámber˯efendimízín yanna, Allaụ̈me selli ʿala sėyidina MíḥemmeT. Her gün˯ashapları ėderdi, arẖasına ashabı, şėye pėyẖámber˯efendimíze. Ş̄ē̄, Cabrayıl ʿelėyisselam, ḳurban˯olum˯özne. Sora gälī̄, Ḥázretí ʿEli oturī̄ şėyin pėyẖámber˯efendimízín yanında Allaụ̈me selli ʿala sėyidina MíḥemmeT. Alla bízí onun şėyinnen˯ayırmiyasan ya rabbi. Salam vėrī̄. Bir gözŭ̈nü açi baẖi ḱı Ḥázretí ʿEli pėyẖámber˯efendimízín yanında oturī̄. Oturandan sora ḳurban˯olum pėyẖámber˯efendimíz˯ėtti, önnü ʿElĭ̈ye ėtti. Orda pėyẖámber˯efendimíz˯onda şüpelendi. He Cabrayil dėdi, he güve sen dėdi. Yanı cemáʿáte ha. Cemáʿáte ḳáyĭ̈ridi önī̄ miye. Bügün˯önī̄ ʿElĭ̈'ye ėttī̄, arẖay miye vėrdī̄, niye? Dėdi, ya Resululla dėdi, o mänim˯ustadımdı. O dėdi mänim˯ustadımdı. Ėle söledi. ʿEmi ḳızı, ḳeç yüz sänä, ḳeç sänädír, ráẖmetlıg̣ ẖáci Alla sízín de gėçmişleriyize ráẖmet ḳılsın, babalarĭmıza da. Oẖudu, telezyon yoẖ˯üdu. Bílmiyem ne yoẖ˯üdu. Bėle, bı tėlezon heppí şėytan˯işidir. v̇alla şėytan˯işidir ya nädír ʿem ḳızı. Ė bíz mına ḳulaẖ vėridíẖ. Mını tė o zamannan ḳaldırıbam. Men hindi bíliyem mí? Hindi yüz sänä ḳonuşsalar bi kelime bırya ḳoyamiyam. ʿEm ḳızı, yala yanışım olmiya.

6

Söyleyen: Halil Vural, 75 yaşında, İlkokul-4 terk, Çiftçi

Derleme Yeri: Türkmenhacı

Derlenen: a. Düğün günleri

b. Günlük hayat

a.

Dügünlerde v̇ala oyniyam, tepiyem. Ė mäni götüriler. Men˯olmasam dügün gėçmi̅. İllem Ḫellē̅ gelecáḫ. Dügünsüz men˯olmiyam. Men˯olmasam yapmilar. Tē̅ ikki güne ḳede o annan bı yannan kē̅f yapiyıḫ. İşte oli gidi̅. Ādım söleni̅. Çocuḫlar˯ orta yėrde oyni ḳovüyuḫ. Gäli gėçi̅.

b.

- Ḳávḥeye gidiyem, gäliyem. Bıraları bı işte ėdiyem. Bıraları sípíriyíḫ. Ė ij görüyuḡ. İş varsa yapiyıḫ, iş olmisa gidiyíḫ ḳávḥeye. Ḳávḥede şaḳa yapiyıḫ. O annan bı yannan, eglence, ḳoẙlar gäliyíḫ. Aḫşam da bacımdan˯annadiyıḫ˯işte gėçenlerden, evelkilerí navaydı, nėrye gėtti. Çüt sürdüḫ, hola sürdüḫ. Onnan sóra gäzdíḫ, şė ėttíḫ. Bacımnan˯ėle doḳḳuz˯ona ḳede sölüyüḫ.
- Bırda çoḫ˯ėrken yatilar. Damda çoḫ˯ėrken seriler yataḫları.
- Ėrkennen säriyíḫ yataḫları särín˯ola, särín˯ola. Sıccaḫtır ya särin˯ola.
- Aḫşam bėş˯altı kimi heme yatilar.
- Bízkí doḳḳuz˯on˯oldu mu onnan sora yatiyıḫ.
- Ama ėrken ḳaḫisız˯ā.
- Men˯altıda ḳaḫaram, bėşte ḳaḫaram, şafaḳ, işşıḡ.
- İşi̅ yoḫ gücī̅ yoḫ, niye bėşte ḳaḫisan?

- Ė ėle alışıbam. Yatmam. Feķet˯aḫşam tėz yataram. Sebbeḥ tėz ķaḫaram. Gidiyem, ķávḥede çayĭmı içiyem, bírez duriyam gäliyem bacımnan çayĭmızı ķaynadiyıḫ, içiyıg˯onu näsä. Nä lāzımsa zeytun kimi pėndír kimi yiyíḫ. Onnan sora ķádere ėvle zamanı nä ķısmed˯olisa onu yiyíḫ.

7

Söyleyen: Hasan Baykut, 49 yaşında, İlkokul mezunu, Din görevlisi
Derleme Yeri: Türkmenhacı
Derlenen: a. Sofra duası
b. Hatıra

a.

Höö Allah˘alla Allah˘alla Allah˘alla. Sofrayi ḫelíl náᶜmeti celil bereket-i İbrayim Ḫelíl. Her kim bíze vėrdi táᶜám, cehennem˘ataşı ola olsun ḥeram es-selatu vesselam. Allah˘ulu sofra dolu pirimíz ḫunḱar ḥácí bektaş-ı velí. Arta bol˘ola ḳazanan sag˘ola birlerí bir˘ola binaları ḳeᶜim˘ola ḳadalarına ḳalḫan belalarına bekçi ola. On iki imam, agayi ḳember saḥib-i düldül dilde dílekte gönülde mırazları müşküllerí ḥál˘ola. Ektikleri biçtikleri rasT rüsT gele, kísselerí ᶜembarları dolu ola. Göüllerí gení ola. Yardımçıları Muḥammetten ᶜEli ola. Muḥammetten ᶜEli müḥübbi ḫanadanı car diyende carlarĭna imdatlarĭna yėrişmiş˘ola. Üzleri ag˘ola canları sag˘ola ḫanaları şėn˘ola. Ḫaḳ ėvlatlarĭnı bagışlıya emeklerí zay˘olmiya. Alla ḳeripleríní ḳavuştura. Muḥammet gele ᶜEli gele nur gele sir gele ardı ögünnen gür gele. Sofranın˘içerisi nur˘ola çıḫarĭsı sir˘ola yiyenlere ḥelal yedírdenlere delil˘ola biz yėdiK˘eksilttíḫ, ulu ejdatlar ḱorlar˘agası yėriní gení gení doldurmuş˘ola. Allahtan ḳuvaT İbram Ḫalulahtan bereket gire. İmam ᶜAbaz loḳmaları Cebrayil ḳurbanları da her ne niyetese ḳabul maḳul divani dergaha ḳeyd˘ola soframıza ḫocayi ḫızır˘ola gėrçege höö mümüne ya Ali. Náᶜmete bereket, ḳazanana saglıḫ Alla ḳabul˘ėssín.

b.

Ė tabi bíz de yaşlılardan duydugŭmuz bi şėyi annadiyıḫ ta. Bi gün bízím kėvde bı Şoḫo Ḱoro vardı, Bísmíl'de ḳalidı. O, ráḥmetlıg babamdan gänşlıgında şė oynimışlar, aşşug˘oynimışlar, gar˘oynimışlar. Birisĭ̆nín gidiP, mırtasĭnı pineden çalıp. O Şėḫē

Battal da pine seʿebí, di ḳız Fatē, ḳız‿o çırayı gätirin. Men bı pineyí yandıracaġam. ē di Şėḫē ʿemi men‿içinde varam de. Ulan di melʿün dī, men senüçün yandıriyam. Men ḳudurubam pinemí yandırmaġa? Neyse, bízím bı ráḥmetlıġ İboş ʿem varmış. Gälib‿orya, baḫıP ki Şėḫē ʿem‿acıḫlanıP. Her gün mırtasĭnı çalilar. Di ki Şėḫē ʿemmi, Fatėyin ḳızĭna di çırayı gätirme. O di ki bulamiyam. İboş ʿem di dur men pineyín şėyinde durum ḳapĭsında. Sen gir di çırayı gätir. Di baḫ salmiyasan hā. Neyse, Şėḫē Battal gidi çırayı gätirmáġe. İboş ʿem di ulan çıḫ, bı dälídír. Di bı gėrçekten pineyí yandıracaḫ. Sen de içinde yanacaḫsan. v̇ala Şoḫo Ḱoro ḳaçī. Şėḫē ʿem gätĭ̈ri çırayı. v̇ala di kaştı. La di hindiye ḳede siye İbraġim sölüdüm, mınnan sora siye İboş söliyecáġám. Neyse o ėle gėttıḫtan sora Şoḫo Ḱorodan babam gidiler çaya, ḳuzu çímdírmáġe. Babamın köynegí äski, Şoḫo Ḱoro'yun yėngi. Di Şoḫo Küre, ḳuzuyu sen mí yaḫiyacaḫsan, men mí yaḫiyacaġam? Di v̇ala sen bilisen Kazo küre. Ė di vėr säni̇̄ köynegī di, yē̄ngidír suyun‿içinde islansın, ḫasar olsun. Heme çıḫari vėrī, babam da, babam bílī. Ḳuzu dırnaġĭnı vurduḫça şėyí köynegí yırtacaḫ. Näysä ottuz doḳḳuz tene ḳuzu yaḫilar, bi tene ḳalī. Babam di ki, Şoḫo Küre abı ḳarabaş ḳuzu ḳaldı. Onu da gätir bitiráġ gidáġ. Di bi tene ḳalmiyıP? Onu da sen gätir. Onu sen gätir. Babam di çıḫtım di ḳuzular dırnaġınnan vuruP, köyneg‿oluP sarat. Her tarafı delliK dėşşig‿ėdiP. Şoḫo Ḱoro dī, Kazo küre, o köyneK säni̇̄ mídír? Mänim mídír? Di Ḳárē ebem mäni öldürecáḫ, toḳḳaçtan mäni dögecáḫ. Yalnız düʿe ėT dī, o Mardınlı cıllıcavçı MíḥemmeT gälsin. Bi top vurum, säkkiz‿on tene miye köyneK çıḫar. Yoḫsa men, yatacaḫ yėrim yōḫtur. Näysä di o sırada di bi ḳarı bi ḳoca bi odun gätĭ̈riler, bekmez gätĭ̈riler. Şoḫo Ḱoro köynegi görüp ya, diyiP suyun gėçidí nē̄rdendír? Diyib‿a rās tere. Näsı vuruplar bınarı su alıP gidiP. Adamlar havar‿ėdī, Şoḫo Ḱoro köynegín därdínde. Näysä gäliler, ḳuzŭları gätĭ̈riler. Bı Ḫállē ʿEzzoun

ķapĭsına baḫi ki mílled˯abı ʿEhmē̄ Sado͡un kapĭsında bėle yıg̱ılıP. v̇ala di cıllıcavçı MíḥemmeT gäldi. Şoḫo Ḱoro dī̄, niye? Dī̄ o anı iteledim bı yanı, bi top şė vurram çapon vurram. Ebem miye şė yapar. Näysä di ķuzuları gätirdíḫ. Şoḫo Ḱoro o anı döndü, bı yanı döndü. Heme köyneginín˯altına bi top bėzí vurdu, SıTkıyın˯aralıg̱ınnan Ķárķárrüg'ün pacasınan topu içeri attı. Bı da bėle oldu işte.

8

Söyleyen: Muhtar Tugay, 78 yaşında, Okur-yazar değil, Çiftçi
Derleme Yeri: Türkmenhacı
Derlenen: a. Merkepçilik hatıraları

a.

- Merkepçılıg yapidıḫ. ĖşşeK, yanı ėşşeK. Ėşşekten dövlete zaḥire çekidíḫ. Tā v̈an'a Tatv̈an'a Yüksegova'ya. Gėceler, gėce yatidıḫ. Ḳırlarda āÇ susūz. Yogurttan, ekmekten‿idara ėdidíḫ. Onnan sona gididıg v̈an'a. Älli bėş kişiydıg bíz v̈an'da. Älli bėş kişiydíḫ. Älli bėş kişiden hepsi öldüler. Hindi üç kişi ḳalıP. Bi orda Bísmíl'de Flüto ᶜEzzē, bi de Pírez, bi de men ḳalıbam. Üç kişi, älli ki kişi ölüP. v̈an'a gididíḫ, işte orda.
- O dagları nāsı gėçidiyiz?
- O dagları gėçidíḫ. Nava sölüyüm. O ᶜeskerlerí paradan gėçiridíḫ v̈an'a. v̈an'nan YükseKova'ya. Bıydı işĭmíz ḱarĭmız.
- Ḫırḫızlıḫ mırḫızlıg‿olmidı mı? Ḫanlarda ḳalmidiyız?
- Yog, o zaman ḫırḫız yog‿ĭdĭ yav̈. O zaman ḫırḫız yog‿ĭdĭ. O zaman mílleT hep dışardaydı ya.
- Ḫan man vardı, ḳalidiyız?
- Ḫan var, nası yog‿ĭdĭ. Ḫan var‿ıdı, ḫanlarda yatidıḫ. Ḫanlarda yatidıḫ. Yav̈ neler çektíḫ neler neler.
- Düzde yatidıḫ.
- Şindi sänī tarlay var mı?
- Yog v̈ala.
- Hėç yoḫ?
- Anamnan ḳırḫ‿elli dönüm ḳalıb‿işte. Â işte o da sürüyug‿işte.

- Sürisen. İcar mı verisen?
- Babamǵını Bísmíl'den gäliptiller bırya. Hē, ėyi, tarlaları yoḫ.
- Yoḫtur.
- Hē.
- İcara vėrisen, yoḫsa?
- Onu da icardan vėriyem v̈ala. O şėye bacĭmın_ogullarĭna icar_ėttim.

9

Söyleyen: Neslihan Atabay, 80 yaşında, Okur-yazar değil, Ev hanımı

Derleme Yeri: Türkmenhacı

Derlenen: a. Çocukluk hatıraları

b. Serbest diyalog

c. Dayısı Talip Sökmen

ç. Hatıra

d. Türkmen dili

e. Hatıra

f. Hatıra

g. Hatıra

a.

- Äskiler˳ogol gėríde ķaldı. Äskide baḫ˳altı yaşındaydım˳anam torpaga düşüp. Babam sölüdü. İşte gididim. Talıp dāyĭmģında ķalidım. Míḥoş'un ėví var˳ıdı. Bėle bi yaşlı avradı var˳ıdı. Bĭr ķızĭnın da adı Sälviydi, näydi. O hėç kişiye gėtmedi. Ėle başĭma iş gätirdiler. Ėle başĭma iş gätirdiler. Bırda ėvlerínín˳içinde ķalidım. Onın mının˳işíní holasını şėyíní ayıridım bi parça ekmeg˳üçün. Ė aclıḫ gäldi babamģını heppí ķoydular gėttiler. Kėvden çıḫtılar. Ė ķaldım bırda bėle, tamam˳oldum. Tam˳on bĭr yaşındaydım, dayzamın yanındaydım. ʿEşē dayzamın.

- ʿEşē dayzaydīrˀ?

- ʿEşē dayzamdı. SáʿiTginín˳anası Zero dayzam, üÇ bacımışlar. Üç bacımışlar˳o zaman, en˳öge ʿEşē dayzam gälī bırya, kėve kişiye. Gälüşün dėmáḫ babamģınĭ da Darlıdılla. Darlıyın yėrlísídílle. Uḫarḱı Darlıyın. Babamģın dėme anası babaları ölüşün anaları Ḱā'nın˳ėvínín˳evelki adamlarĭna gälī. Özlerní yėtim gätírī yanlarında. İşte bírí dayzamģında ķalī. Babam dayzamģında ķalī. Dayzamın

yanında hola mola sürüler, şarḫa marḫa çekiler. Cümᶜe ᶜemim de Cėvė dāmın yanında ḳalī. Uşag˯idıḫ dayı sölüydüḫ˯işte özlerne. Orda ḳaldıḫ, yėtiştíḫ. Tam, on yaşında, on bír̄ yaşında. İşte fėsad˯adam çoḫ˯üdu. Ḳaḫtı gėce yatiyam, baḫtım, üstüme bíşē düştü. Bı üzümü ḳaptı. Dėdim dayza dayza dėdim mäni cerdo ḳapī. Silkiniyem ḳaḫamiyam. Ḳaḫtım ḱı oglan dayzamın bír̄˯oglu varmış, Ḥásen. Adı Ḥásen'miş. Onu salıplar ḫırtlegime. Uşaḫ… Ne döşüm var, ne başım var. v̇ala mennen, ograştı ograştı ne ėdeḳaldı mennen başa gelemedi. Çinime bı ḳete pıçaḫ batırdı. Pıçaḫ batırdı. O zaman da dėmáḫ göze görükenmiş. Fėsad˯adam çoḫ. Diyipler bı ḳız böyürse síze gälmes. Ḳaḫtı ėle ḳaldı. Sebbeḫten, uşag˯aḳlı oturubam˯agliyam. Babam da naḫır yayī. Cevē dayımnan naḫır yayī. Babam naḫırdan gäldi. Ėle baḫtı. Cevē dām dėdi Meḥmet ᶜEli Meḥmet ᶜEli, gäl, ekmek yė. Dėdi men ekmeK yėmiyem. Gäldi üstüme dėdi nädír bı oglum dėdi. Bı ḥalī nädí? Babam mäni aldı gėtti. Bėş˯on gün babamǵında ḳaldım. Talıp dayım gäldi. Talıp dayım gäldi. ᶜEşē dayzamı sögdü, utanmadiyız mı bı yėtime bėle ėttiyiz. Yėtimse bízím yėtimmíz. Niye bėle yapisıs? Durun tamam˯olsun. Siye yaḳışi mı, dayzamı sögdü ḳaḫtı. Gėttim babamǵında bėş˯on gün ḳaldım. Dayım gäldi mäni aldı gėtti. Talıp dayım. Gėttıg˯on˯on bėş gün ḳaldım dayımǵında↱. Dayım dėdi ogol hedē gidáḫ. Siye çarşıda aspab˯alım. Çılpaḫsan dėdi gidáḫ siye orda üst baş˯alım. Gėttíḫ dayım miye kürtüg˯aldı, köyneg˯aldı, ayaḳḳabı aldı, gāldíḫ. Gāldıg˯ėve, aḫşam˯olī, baḫtıḫ babam çeri girdi. Babam çeri girdi, dėdi men gälibem ḳızĭmı aparmaga. Dayım di amman yamman MeḥmeT ᶜEli niye bėle yapisan↲? Ḳalsın sebbáᶜ olsun barambar gidáḫ. Dėdi yoḫ men hindi apariyam. Ḳaḫıplar babamın göynünü görüpler, babam diyiP gälin˯aparın. Gälin˯aparın˯av̇rad˯ėdin. v̇ala dayım

dėdi madam sen⌣aparisansa yėtim mänimdír dėdi, men de gäliyem sennen. Talıp dayım da bízden gäldi. Talıp dayım da gäldī↲. Gėc⌣oldu, baḫtıḫ, dílíli çalĭnī. Bı nād́í? Baḫtıḫ ḱı getíriler⌣älme ḫınna ḳomaga. Dėdim baḫ, men sízе Allah'a sölüyem, sízе sölüyem. On tene dėdim uşagım⌣olsa men mının yanında durmam. Bėle dėdim yapmiyaydı, dayzamogluydu giderdim. Feḳet bı işi yapıp, on tene oglum⌣uşagım⌣olsa dėdim men mının yanında durmiyacagam. İstisiz mäni aparın, istisiz⌣aparmayın. Men gälmiyem. Ė gäldim. Gäldíḫ ḳaḫtılar fėsaT sözünnen üş sänä dörT sänä de yanında da ḳaldım⌣ā. Yā, dörT sänä yanında ḳaldım. Babam didi on bír̄ yaşındaydī gidipsen. DörT sänä de yanında ḳaldī. Dėdi ki o ḳızım gėtmi bı gidī. Attı üstüme. Üstüme atışın⌣ogol mınnar mäni dögdüler. Gėce Seᶜiт mäni bagladı. Dėdi ḳaçar. Ḱa'nın⌣ėvínín Ḥásso'su var⌣ıdı. Gäldi özöznü üstüme attı. Mäni vurarsız dėdi, Naslıḫan'ı vurma. Çekemisiz dėdi. Onu üçün dėdi bı ḳıza bėle ėdisiz dėdi. Bízím⌣avṙatlarĭmızın dėdi Seᶜit ᶜeyibí var, bı ḳızın ᶜeyibí yoḫtur. Oturdu sebbáą́ ḳede bı dizimín⌣üstünde, ḳaḫmadı. Sebbáᶜ oldu Zekye dėdi ge gidág⌣aşşagı, dayzamḳızı, ᶜEzzōn⌣avṙradıdı. Apardı mäni aşşāgı↲. Bı da Satı ėvlatımdı gözümün⌣ışşıgıdı, sen de mänim⌣anam bacımsan, gözümün⌣ışşıgısan. Mäni çılçılpaḫ⌣ėtti, ana etí. Zekye sōnturdu. Dėdi ki Seᶜit Kıyzē gäldi. Bı Kıyzē, Seᶜidin avṙradı. Dėdi tíffī tíffī, baḫ fendī avṙradın başĭna yükledī. Utanmisız da hele öznü sōnturisan da dėdi. Hindi bı çıḫarsa dėdi mının seᶜebi görürse nolur ḥaliyız? SeᶜiT Kıyzē gätirdi miye bír̄ köyneg bír̄⌣ayaḳḳabı vėrdi giydim gėttim. Babam dėdi ḳız⌣anı sunapalarī? Babam baḫtı dėdi bı nād́ír⌣ogol? Dėdim baba ḥáreket bı gėce miye bėle ėtti. Babam bėle çagırdı Seᶜid⌣avṙradī, Cevė avṙradī, ᶜEzzo avṙradiyızı sikecágem, çıḫın tekker tekker sízín⌣avṙradiyızı sikecágem. Síz mänim ḳızĭma bėle

yapasız. Feḳḳet dėdi ācıgıyıza da dėdi gözüyüzün ḳarşında dėdi öznü düşmana vėrecágám. Kimnen dėdi düşmanlıḫ sürüysüsse men˘öznü ona vėrecágem. Babam vėrdi mäni, acıg˘ėtti vėrdi. Ekroa acıg˘ėtti mäni vėrdi. Ėrkeksisse dėdi çıḫın ḳarşıma, gälin dėdi üstüme dėdi ege ėrkeklıgīz varsa dėdi gälin mänim˘üstüme dėdi.

- Ḥásso kim˘idi sänī?
- Ḥásso dayzamoglu.
- Ona mı vėrmiştilēr↲ ?
- Yoḫ.
- Kime vėrmiştiler?
- Ḥásen'e.
- Ḥásen bı…
- O da dayzamoglu, hē ḳardaşları.
- Cevideyín ḳocası.
- Hē, Cevideyín ḳocası, Ḥásen'e vėrmişti. Abėle oldu işte.

b.

- Ne gözelligínde adam var˘ıdı, ne boyunda. Babagid˘idi de däliḳannıydı da. Bı şėyín başsını almıştı. Adĭnı da unuttum, ḳafam da o ḳete tutmī.
- Zibē.
- Zibėyí, he Zibėyí almıştı. Ė Talıp dayĭmın gözellıgında adam yoḫ˘ıdı ḱı. Şėlıge oturdu bı sėçim var˘ıdı ya. Oturdu ḳazanamadı.
- Beledye rėyislıgıne.
- He, beledye rėyisíne oturdu ḳazanamadı. Oḫur-yazarı var˘idı. Ė Bísmíl'ín de yėrlisiydiler, mülkü de çog˘üdu. Mülkü de çog˘üdu. Bag˘özünnen Talıp dayımnan miye on bír̄ tene tüken yėri, elli dönüm de arazı düştü. Talıp

dayımnan. Anamġını öldüler ya. Babam dėdi men avṙadımın ḥaḳḳını aliyam. Anam babamın˯üstüne ḳeyitli, gėtti şiket˯ėtti. Apardılar mäni máḥkemeye˯, apardı dėdi ki ḳız dėdi, uşaḫtır dėdi olmas. Bırda dayzamġının yanındaydım. Dėdi ḳız˯uşaḫtır dėdi olmaz dėdi. Ḳaldı gėtti, para mara vėrdiler. Yaşĭmı bėş yaş mäni böyük vurdu. On bĭr̄ tene tüken yėri miye düştü ogol, älli dönüm de arazı. Herkese ḥaḳḳını aldı, men gėttim Misoun˯üstüne vurdum. Dėdim dayım yėngi ölüP, ėte gün mänim dayım gėçiniP. Üş tene çocugu var dėdim, ḳarĭsı gänştír. Men ḥáḳḳımı almiyam.

- Säni ̄ ḳaraḳız dėdıḫlerí anay mıdır?
- Anamdır.
- Hē, şē̄n ʿEşē̄ bibiyín şėyídír.
- Bāşsıdır. Üç bacımışlar. Zerō˙, özū˙, dayzam. Anama ḳaraḳız sölidiler. Esmer˯olduğŭna, esmer˯olduğŭna özne ḳaraḳız sölidiler.

c.

- Taḫım˯elbise giyidi.
- Yanı di ḳıyafetí ḫoş˯ıdı.
- Bėle üstü bāşı. Ḳıymidi özne baḫasan. Boyu babagid˯idi. Sizden˯uzun˯ıdı. Boyu sizden˯uzun˯ıdı Talıp dayĭmın. Uzun˯ıdı, inceydi ā. Ėle ḳalafatlı dägiydi. İnceydi. Ė işte bėle.

ç.

Miso bíze gā̄ldi. Gā̄ldi, dėdim men sennen genc˯idim. Men sennen ne ḳede genc˯idim, bėşşigī de bäliyibem, siye de ḫızmet˯ėdidim. Tė sen mennen beter ḳocalıpsan. Zibē̄ işe mişe düşüydü. Ė men, ortalıḫta ana yoḫ baba yoḫ. Gididim, ėvlerínde ḳalidım. Özlerne baḫidım. Abı Susan bírez dehe tamam˯ıdı. Öteki oglan da

tamam‿idı. Öznü Zibē dogmuştu bèşşikte, gididim bèşşigíní bälidīm↱. Zibē işíní ќarĭnı toparlidī↱. Bür gün baḫtım ќı şē gäldi. Bèle bèşşíK bäliyem. Baḫtım bi avraT gāldi bèle çılçılpag‿èle de korḫtum. Megemiş dālimiş. Zibē de èvde yoḫ. vala bèle oturdūm↲. Bèle üzüme baḫtī↲, dèdi, ḳī↱, sen ḳaraḳızın ḳızı dägilsēn↲? Dèdim hē. Dèdi baḫiyam↲ siye ḳanım ḳaynadı↲. Dèmeḫ sen ḳaraḳızın ḳızısan. Dèdim he. Dèdi dayīġına gälipsēn↲ ? Dèdim hē, dèdim sen niye bèle çılpaḫsan? Dèdi ogol men dāliyem, işte bèle dèdi çarşılarda çılpaḫ dolaniyam. Dèdi, men dāliyem dèdi avraT. Bı sänä dèdi yèddi sänädír bı ḥaldayam dèdi. Heme Zibē gāldi dèdi biyogol siye bíşē ètmedi. Dèdim yo vala miye bíşē ètmedi. Èle ḫoş mennen dānışTı, çıḫTı ḳoydu gètti.

d.

- Miye dèdi ki sen Kürt dílí ḳonuşisan, Kürtsen. Dèdim men hāyır dèdim men Kürt dägilem, men Türk'em dèdim. Bíz dèdim Diyarbaḳır dílí bílmiyíḫ, bíz kèv dílí bíliyíḫ.
- Türkmen dílí söle.
- Bíz dèdim Türkmen dílí bíliyíḫ. Bíz Kürt dílí bílmiyíḫ dèdim. Bíz Türkmen. Dèdi ya ḳonuşmay? Kürt ḳonuşu… Dèdim yoḫ, men Türk'em dèdim. Nèrelísen? Dèdim men Türkmenacĭlıyam.

e.

Dayzam gāldi, mäni çagırdı, gāldi. Bırdaydım. Balè'yín‿èvíne gāldi. Balè'yín‿èvíne gāldi ḫeber saldı ќı bācım ḳızĭna söleyin gälsín bíze. Ḳāḫtım dèdim, Ekro, dayzam bırya gäliP, ḫeber salıP men gidiyem, dayzamġına. Ḳız dèdi orya gètme dèdi orda säní dögeller. Dèdim yoḫ, Balè'yín èvínde. Gèttim vala ḫoş bèş dayzam mäni gördü dèdi vala ool gälibem yaniya. Herkese dèdi ool ḥáḳḳını aldı, sen kaldī. Sen ne disen? vala gèttıḫ şèye, tapĭçıya, bèle baḫtı, Ekro dèdim, dayzam bèle sölī. Ne disen? Dèdi ʿEşan dèdi mèras malınnan kimseyín ḳarnı doymī. Uşaḫları dèdi uşaḫtı. Dayiyın da

dėdi emsalı yoḫtu. Dėdim v̈ala Ekro dehe ne ki mını söledī. Mänim de göynümde… Men gidiP dayĭmın uşaḫlarĭna vurram. Bílsem ki sen‿olursan, istersen‿ol, istersen‿olma. Men dėdim dāyĭmın uşaḫlarĭnın üstüne vurram. Dayzam mäni apardı. Sultan dayzam mäni apardı. İşte on bír̄ tene tüken yėri, älli dönüm de miye arazı düştü. Orda tapĭçı dėdi gäl‿izmay‿at, orda özlerne vėrisense gäl‿izmay‿at. . Dėdim oḫur-yazarım yoḫtur.

e.

- O zamanın parası dayzam yüz kaḫıt cöbüme ḳoydu. v̈alla dėdim‿almam. Miye vėrecegī dayĭmın uşaḫlarĭna vėr. Dėdi yoḫ men mını öz yanımnan siye vėriyem. Bacım‿uşaḫısan, men siye vėriyem. Men‿özlerí üçün vėrmiyem.
- Onun da emsalı yoḫmuş. Çoḫ‿ėyimiş.
- He, dayzamın emsalı yoḫtu. He, Zibēden de küşüg‿idiler ya, Zibēden de küçüg‿idiler. İşte äskide ḳaldı mınnar, äskide ḳaldı. Anam da çekti hā, anam da çekti. Anamın da üstüne… men‿altı yaşında babam av̈rad‿alī. Boti Gülē varmış‿evelden, bi damı varmış çinde oturimış. Ki tene de ḳızı varmış. Bír̄ de bi oḫlu varmış Boti Aḫē.
- Boti Aḫē'yi taniyam.
- Hē. Boti Aḫē. Onun bāşsına. Gididiler közerín‿üstünde yatidılār. Onnan yatidı, ḳaḫidı, gälidi. Mecbur ḳaldı, aldı. Boti Aḫė'yín başsını aldı İsmē.
- Hē, taniyam İsmė́.
- İsmė́ alışın‿anamı ḳavdu. Anamı ḳavdū, gäldíḫ ʿEşē dayzamın‿üstüne. ʿEşē dayzamın‿üstüne gäldıḫ. Dayzam dėdi ki madam‿özü av̈rad‿alıpsa men de säni kişiye vėrecegem. Sebbáḫten dėdi säni kişiye vėrecegem.

Anam dėdi, bācım dėdi uşagım yanımda. Bír̄ de bögün yarın dogacagam dėdi. Mänim dėdi aslıma yaķışmaz ikki kişiye gėtmág dėdi mänim˯aslıma yaķışmaz. İstisen miye ekmeK vėr istisen vėrme. Dėdi ėlese ėvimnen çıĥın gidin. Hē, ķavdu bízí, ķavdu bėle ĥarman yėríne çıĥtıĥ. İşte bı Cevē dayım. Ḱā'nın˯ėví. Dėdi çıĥtı anamın ķarşına dėdi ķaraķız sen bėle harya gidisen, uşagiyın˯älínnen tutupsan? Dėdi v̇ala Cávḥer dėdi, mäni bācım ķavdu. Gidiyem ķardaşımın˯üstüne. Dėdi yoĥ dėdi men säni dėdi dünyede ortalıga ķomam dėdi. Gälip dėdi Zebeni'den barambar, Sıttoun˯üstüne Cemalē Ķop var ya, ha onun anasının˯üstüne Sıttou almıştı. He, o ayrı oturüdu. Zebeni'den Zebeni sölüdü. Onnan didi oturacaĥsız. Yiyecáĥsen içecáĥsen dėdi kėfiye baĥacaĥsan. Ķaraķız dėdi men säni dünyede bír̄ yėre ķomam dėdi. v̇ala on on bėş gün ķaldıĥ, özlerínde anam˯uşaĥ gätirdi. Anam˯uşaĥ gätirişin, anam İsmē gälib˯ėle pacadan sallanī. Anam bėle näsī pacaya baĥī, ėle teslim˯olī. ᶜEn deķķede. Lėş çıĥi uĥarı anamın ķefeslıgını ķapadī. Anam˯öldü. v̇ala deę Sultanē işte Zebeni, adı Sultanėydi. Çıĥtı dėdi, Cevē Cevē dėdi ķaraķız˯öldü, ķaraķız˯öldü. Dėdi ķız näsıl˯öldü dėdi. Ėviyiz yıĥıla dėdi sen nėttī ķız˯özne? Dėdi ki v̇ala dogum yaptı dėdi. Onnan˯öldü. Babamın dayzası Ĥeccük var˯ıdı. Dėdi gidin Ĥeccügü çagırın dėdi. Baĥın dogum yapanda bėle oli mı? Hē, gėttiler gätirdiler ĤeccüK baĥtı dėdi ölüttür.

- Gėrçekli öldǖ↲?
- Hē, ᶜen deķķede. ᶜEn deķķede anam˯öldü. Hē, ķaldırdılar˯anamı apardılar. Uşaĥ ta yėrde ķaldı, çabaladı çabaladı o da öldü. Ė altı yaşında

ḳal ʿelemín cırnaġında. SeʿiT mäni ersesíne baġlidı. Aparidı daġ yolunda orda bíçín bíçidi, şarḫa, şarḫayı vurüydu. Böyügünün yulvarĭnı älime vėridĭ˒. Mäni yolun yārsına gätíridi, didi gėt. O böyügünün başını yulvarınnan tutüdum, yayan gätíridim ḫarman yėríne. Şarḫayı ʿEzzo gälidi, açidı salidı şarḫayı bi de baġlidı yulvarı älime vėridi˒. Gididim bi de tarlaya. Bír̄ yėsirlíḫtí, yėsirlíḫtí. SeʿeP yoḫ, eye yoḫ. āclıḫ. Kimse kimseye… Ana yoḫ, bíşē̄ yoḫ. Baba da ḳoyup gidip Adana'ya çalışmaġa.

- Ė niye seʿep çıḫmadılar siye, niye çıḫmadılar?
- ācıġĭna.
- SeʿitginÍ var˯idı, ʿEzzo var˯idı, Ḥásen var˯idı.
- Yā.
- Çıḫmadılar.
- O anam, dėdiler, dayzam da ḳoyŭna gidiP, ʿEşē̄ dayzam. Dėdiler ʿEşē̄ bacĭ̄ ölüP harya gidisen? Dėdi mezerne sıçım. Ölüpse dėdi mezerne sıçım. Cevē̄ dam bèle üç kere üzüne tífírdi.
- Kim söledi onu?
- Bāşsı, ʿEşē̄ dayzam. Mezerne sıçım dėdi, ölüpse ölsün.
- Zālımmış˯ā.
- Cevė dam bèle üç kere üzüne tífírdi, tíffĭ̄ tíffĭ̄ dėdi. Baġ˯utani mısan dėdi. Niye o aṽradın torpaġĭna ḳurban˯olmisan dėdi. Edepsiz dėdi, utanmaz dėdi, öznü sögdü. Mennen de Sefē̄ orda oturüyuḫ. İşte ki ceneze gele gideḫ. Özü gäldi bèle gėşti. Sefėden merḥabba ḫoş moş˯ėtti. Hėç, üzüme baḫ… bèle üzüme baḫtı gėtti. Bėş˯on gün gėtti baḫtım gäldi bırya. Bèle miye el˯ėdĭ̄. Dėdim ne dede? ṽala gėttim˯älní öptüm. Dėdi ogol dėdi

sennen ḳonuşmadıgğıma ikki gėce dėdi bėle gözüme şiş düştü. Sebbē ḳede didi ki gėce didi kiprik yummadım˯ogol dėdi. Anam Şeroun ḳoḫsunu sennen˯aliyam. Sen mänim˯anamsan. AḫraT bacımsan. Dėdim sen de mänim dedemsen. Mänim yanımda dėdim baḫ bı üşler o üçün hā, o üçün. Kimse dėdim mänim yanımda siye de bíşē sölüyemez. Bögün dedemsen, o ocagın ḫetrüçün. Men dėdim anayın babayın, özlerínnen barambar yėmek yibem dėdi, men siye nava… Didi ogol sennen dānışmadım didi ikki gėce didi bėle kiprik didi ḳomadılar mäni. Gälibem didi ogol säni görmágе.

f.

- Gėttıg. Bėle ḫekim˯üzüme baḫtı. Dėdi ḳızım dėdi ogol dėdi. Sen bíī kere gäldī, şiket˯ėttī dėdi. Devᶜeyden vazgėçtī dėdi. O zaman dėdi onun burnunnan ḳıl ipligi gėçirecágám dėdi. Sen gäldī, dėdī ki bäni toyda dügünde dögdüler. Gäldī miye dėdi şiket˯ėttī. Men dėdi onun dėdi emdígí südü burnunnan getirecág˯idim dėdi. Säni dögdüler didiՐ. Feḳḳet didi siye baḫiyam didi āciyam didi. Siye üç˯ay yėddi sänä yatmaga ḫáḳḳī var. Ḳeyitlísen dėdi oglanın˯üstüne. Feḳḳet dėdi üç˯ay siye ḫepis vėriyem. Gėttim, üç˯ay ḫepiste yattım mı. Yahā! Başĭma iş gäldi ki ha. Şeerde üç˯ay men yattım, üç buçuḫ˯ay da özü. Ne dayzam, ne dayzam˯uşagı. Ölende de ḫeber salmıştı. Baarē var˯ıdı. Onnan dėmişti gėt˯özne söle, heme bíre gälsin˯üzünü görüm. Mäni ᶜezzaba salmasın. ᶜEşē dayzam˯ā, Baarē üç kere gäldi, üstüme. ᶜEşē dayzay di ki öliyem mäni zeḫmete salmasın. Özne sebep miye ᶜezzaP vėriler. Gälsín heme üzünü görüm˯ölüm. Ekroa söledim, Ekro dėdi ᶜEşan sen˯orya nava gidisen?

Özü säni istī. Baḫım˯onnar da säni vurarsa bírbírmíze düşeríḫse bírbírmízden˯adam˯öldürrúḫ. Gėtmedim, gėtmedim. Üç kere aṽradı üstüme yolladı. Dayzam, ʿEşē dayzam. Gälsín˯öznü bíre görüm.

- Ama zalımlıg˯ėdiP size.
- Yā! Özü üçün bı bír˯aftadır men can çekiyem. Záḥmetiye. Dėdim gėt men˯öznü ʿef˯ėdiyem. Özü miye ne yaptısa yaptı. Men dėdim˯öznü ʿef˯ėdiyem dėdim. Gėssín. Baarē gėtmişti sölemişti, ʿen deḳḳe ölmüştü.

10

Söyleyen: Rukiye Kızıl, 75 yaşında, Okur-yazar değil, Ev hanımı

Derleme Yeri: Türkmenhacı

Derlenen: a. Çocukluk hatıraları

b. Serbest diyalog

a.

- Analıgım var˘ıdı. İki tene oglu var˘ıdı. Oḳula gėttim. Üç˘ay gėttim. Bízím kėvín böyügü var˘ıdı. Babama… Babam˘özne dėdi ki, ḳızĭmı sildir. Söle ki, dālidír. Öretmene ā, hē, mäni sildirdiler, gėtmedim. Babam gididi, ē, Tatvan'a Van'a ėşşekçılıg˘ėdidi. Ḳoz gätíridi, bastuḫ gätíridi. İşte bír ḳōyn damiydı. Bėle temizlig harda var˘ıdı? Töküydü orya. Ḳorhumnan gidib˘onu alamidım, hē alamidım, özü çocugunun˘älne, bastugu bėle sāridi↱, ḳozu ḳıridī↱, vėridi oglunun˘älne, vėridi arḫama, he v̇alla, arḫama vėridi onun bír halası var˘ıdı. Didi ḳızīm, bėle ėtmē↲. Baḫ sänī de çocugī öznün˘älnín˘altında ḳarr˘a.. Hindi ḳalıP çocugu bír, ikki teneydi bírsí öldü bírsí ḳaldı. Ne uşaḫ, ne muşaḫ… Hē, ḳardaşım Seleḫ. Hē, ḳardaşım bı Gülçiní tanisān↲? Hē, onun ḳocasıdır, mänim ḳardaşımdır. Babadan bir, anadan˘ayrı, işte onu men besliyibem. Ō, miye vėrmidi. Men de arhama alidım, didim ḳızım, ḳaḫ ḳaḳo bírez vėr ḳaḳoma, bírez miye de vėr. Mmm didi, niye? vėrmiyem. Hē, ō, men dėdim v̇ala baḫ säni arḫamnan yėndirrem˘ā, hē, ō, yo al˘al˘al˘al, alidım, ė ḳaparkene bı ḳáte ḳapidım. Abı älíme alidım yidim. Accıḫ vėrdi, älíní dişlädim. Hē, älíní dişlädīm↲. Hē, hemen˘anası, bı yogun sípírgeler var˘ıdı görmidī↱? Belĭme belĭme, götŭme götŭme… Sen ogluma nėttī? Ė didim men˘ogliya nėttim? Oglī dílní dişlädi. Yoḫ, sen ogluma bíşē ėttī. Hē, zíbílí dolduridı vėridi arḫama; ėle bėle bėle bėle yėridī. ʿEmcem gäldi dėdi babayın

mezeríne işiyim. Sen bı ḳızın˯arḫasına bı zíbílí nā̈dír bèle? Ḳaldırıpsan yèriyemi bı çammırda. Özü mänkíní ḳaldırami men˯özkünü ḳaldıriyam. İtti arḫamnan saldı. Hē, è deę ne diyim. Bitlēr↲, sirkelēr↲, ḳōltuḫ gèçiyin ḳōltuḡu. Baḫmidı, çalıştıridı. Miye de bíşē̈ vèrmidi. Çoḡ zalım˯idı ā. Èle Allahınnan buldu. Gene gäldi miye şē̈ oldu. Çiçek çıḫarttı ya. Gäldi özü, men bırda, özü orda. Öznü ataş˯èttiler. Çiçegmíz de bírbírne ḳarıştı. Gene miye zerel vèrdi. Özü öldü.

- Kimdir˯analıḡī?
- Analıḡım˯öldü.
- Essē̈r˙?
- Essē̈ dägil v̇ala. Essè'ye ḳurban˯olaydı. Essè'ye Alla ráḥmet ḳılsın. Hē, ō, özü öldü men ḳaldım. Hindi oḡlu var bír tene. Ne oḡlan ne uşaḫ ne köşek… Bír şē̈ yoḫ. Zalım˯idı ā, zalım˯idı zalım zalım çoḫ zalım˯idı. Bír carayı vèridi arḫama, miye didi ḳástelden su gätirecáḫsen, hē, bír carayı dolduri götüridim. Carayı gätíridim, è orda arḫama ḳaldıramiyam. Ḳástelde duriyām↲, hele bír musruman˯arḫama ḳaldıra bír carayı gätírim ta ḳávḥeye. Ḳástelmízí görüpsēnr˙? Baḳ baḳ baḳ baḳ, mäni bèle çarḫali çarḫali. Hindi carayı ḳırramsār˙? Zalım˯idı ā, ō valla. Onnan sora gene gälidim, bír de gididim. Bír ḳazanı miye doldurtüydu caradan sudan. Onnan giyes yaḫiyacaḫ, çimeceḫ. İşte bèle zalım˯işte, bıydı zalım ha, ne var? Çäkibem, çoḫ çäkibem˯ā. ē̄ Zekye, zar Zekye bim miye èmtidī˙? Zekye de miye èdidi. Zekye bim˯arpa buḡda satidī↲. Özözne öteberi alidī↲. Men de ḳalidım˯èle. È men˯èç yarımadım˯ā, v̇ala hèç yarımadım. Onun mının˯uşaḡını, ʿemlerimí,

ʿemlerim˱ogullarĭnı, arv̇atlarĭnı, işlerínde ḱarlarında zíbíllerínde yapardıḫ bèle. Dève var˱ıdı zíbíl yapidıḫ. Ḳuyudan su çäkidíḫ, ellermíz ḳabaridı. Ḳōyna gididíḫ, ḳoyun sagidıḫ, ayran çalḫidıḫ, hola sürüydüḫ. È hindi hele hele. Bē̄ş tendür˱ekmeK yapiyam. Ki günde bi, bē̄ş tendür˱ekmeK yapiyam. Pambuḫçulug˱èle. Onnara yèmek. Çog˱işim zor˱a mänim v̇alla. Men hèç yarımadım v̇alla ana ḳurban Senem˱èç yarımadım. Gälidıg˱oralara hēppí; Zibèydi, Mencèydi, Şeroydu, Kamileydi, Toppal Şaraban˱ıdı, Ḥámzaydı, Morgöz ʿEliyín˱èví, Ḳıyzèydi onnarı häppi tanidıḫ. È ʿemim˱idi, şē̄, Ḥüsèn ʿemim, è yèr yèr diyeḫ hele taniyasan. È siye sölüyüm, Meḥmedē̄ ʿemim˱idi, Nuraydı, Kıyzèydi. İşte hēppí orya . Hindi de tanımiyam.

- Äskiden gèçimleri neydi? Bı söledíḫleriyin?
- Bı Kıyzē̄gini?
- İşte bı saydıḫlariyın, neden ḳazanidılar?
- Neden ḳazanidılar˱işte, hola sürüydüler, bíçín bíçidiler, arpa bugda. Neden ḳazanidılar ya, bıydı, ne var˱ıdı? Arpa bugda gätíriP holadan sürüdüler. Savŭridılar, közeríní älidiler, cilíní älidiler. Samannı çeri çäkidiler. Çäkidíḫ˱arḫamızda, savannan. İşte bèle ḳazanidılar, nē̄rde var? Yalnayaḫ. On bèş ḫaral gätíreydim, gèce ā, aḳraplar bèle giderdi. Ayagımda ayaḳḳabı yoḫ. İşte öküzlärímíz var˱ıdı. Säkkiz doḳḳuz tene öküz var˱ıdı. İneK var˱ıdı. È çütçülärímíz var˱ıdı. Yèmeg˱èdidim, ḳoyüdum ḳarşılarĭna. Avcardan çüt sürüdüler. İşte Zekye, ʿEşē̄ bim˱èyiydi v̇ala, Zekye èyi dägiydi. Zekye çoḫ şèydi, yaman˱ıdı. Èle yaman˱ıdı ḱı, ō, ève dogru dägiydi ā, ève dogru dägiydi. Men, men˱ève dogruydum. È ʿEzzōn zatan miye ettıgĭní.. Gèttıg

yėr˳aldıḫ Kösellí'den. Onu gėtti öznün, adına ėtti. Hindi uşaḫlarĭmın˳älínnen˳aldı. v̇alla. Parayĭ da men vėrdim. Arpayı ʿElem Bozoġa sattım, vėrdim. Hėc˳indi özne ḳanım ḳaynamī. Diyem beki, ḳardaşım kimi sėvidim˳ā. Hindi öznü sėvmiyem. Hindi çocuḫlarĭnı ėvlentirdi. Memoġu Sáʿid˳ėvlentirdi. Özlerí mänim˳oglumu sėvmī, acıgı gälī. Hindi diyem bırda bíze yėr vėr, bírez˳ėv vuraḫ. Vėrmī, vėrmi di ki men vėrmem, uşaḫlarĭmındır, mänim dägi. Parasĭnı vėr diyíḫ, ya siye ėv vėreḫ. Sáʿid˳öznün kisní de böyüttü. Ki tene oglunu böyüttü. He v̇alla, ha işte bıdır.

b.

- Dört tene diyem zíbíllik var˳idı. Yapidıḫ. Heppí onu men yapidım˳ā. Ellerim bėle ḳabaridı. Su, ḳuyudan su çäkidíḫ. Kengere gididīm↲. Bür gün gididim kengere gälidim bír kere de özözne aparidı. Yoḫ. Sebbáḥten bír de. Ḳınėrpeye gididim, gätírídim bír külek. Heresi bír kere ḳoyüdu, gene yoḫ. İşte ėle ėdidim. Düzde gäzidim. Anam yoḫ bíşėm yoḫ. Gälidim˳ē fätír yapidılar. Gididim sandugu kaldıridım bahidım˳içinde fätír. Hani yaglı fätír var yā. Ė bílidim miye ayırıttıllar; ė üreg˳edib˳onu gidib˳alıP yiyemidim. Kimse de dėmidi ki ala siye. Hē. Ėle ekmeg yidīm↱. Hele sora, he o fätírí siye ayırmıştıg˳ā. Helē↱?
- Ḳarın doydu, helē↱?
- Hele, ḳarnı hele… aḫşam˳oldu. Hē, işte ėleydi. Çoḫ yėsirlıg çäktíḫ v̇ala.
- Sıtamlıḫ siye çog˳ėdipler v̇ala. İçī doludur˳ā, içī doludur.
- Hē, hē men çäkibem v̇ala.
- İnsanın˳anası olmarsa bėledír.

- Anay ķeç yaşında öldü sänĭ?
- Men, aķlıma gelmĭ, özü görüP. Üç; ikki ķız, bír ̆oglan. Bízí ebem böyüdüb ̆ebem. Babanneleri böyüdüb ̆a mäni. Kimízí de.

11

Söyleyen: Şehriban Yakut, 90 yaşında, Okur-yazar değil, Ev hanımı

Derleme Yeri: Türkmenhacı

Derlenen: a. Düğünü

b. Hatıra

a.

Atatürg˳ölende dügünüm bırda oldu. Yėddi gün davul çalındı. Atatürk v̈afat˳ėtti, davulu battal˳ėttiler. Atatürg˳öldü, davulu battal˳ėttiler. Attan gäzdirdiler. Onnan sora yėddi gün olī, babaėv̆ine gidī, babaėv̆ine. Çörek mörek yapilar, gidiler babaėv̆ine. Babaėvinnen bi de gäliler. Äskiden… bír̄ çėyrek zaar vėridíḫ, onu vėridíḫ ḳonşılara, ḳonşılar da yėmek gätv̆iridiler. Ne bíşíridilerse gätv̆iridiler. YėmeK gätv̆iridiler. Yėmegi yėdiridiler ḳalanı da ḳonşulara dagı̈dırdılar. Ė gälin gälidi. Şėden başḳa kėvlerden gälidiler. Şindi bırda herkes, herkes gätírī, ėvinde yėmek yėdirī. Yoḫ, sen ḳonşumsan, aḳrabam gidi gätírī ėvinde yėmek yėdirī. Başlıg˳o zaman älli ḳuruş˳idı. Elli ḳuruşa abını vėrdíḫ. Maᶜaşınnan gírmbėş ḳuruşa onu vėrdim. Maᶜaşınnan. Şindi bı başlıḫ ᶜedet mídír? Yoḫ. ᶜEyiptír. Başlıg˳istiler bı ḳáte. Altını şėyini. Belki yoḫtır. Äskiden bėle şėler yoḫ˳ıdı. Gälinler ḳonuşmazdı ḳaynanalarınnan kayĭnbabalarınnan, kayĭnlarınnan. Hele hele ben ᶜemceyin dayzası oglunnan gälinlik süriyem. Bı yaşta. Doḳsan yaşındayam. Şindi barabar oturilar yėmek yiler. O günü gälin˳olilar. Sebbeḫten ḳaynanadan ḳeyinbabadan yėmek yiler. Günner gėtti. Şáᶜreye gider barabar˳otururduḫ. Şáᶜre keserdíḫ. Birlik bereberlik. Şindi o orda oturi, o orda oturi, o orda oturi. BöyüK küçüK ḳalmiyıttır. Ḫetír göyül yoḫtur. Dügün˳olī, herkes gidi ėvinde… sen dügüne götüridi. Mısafır var˳ıdı, ėvide yėdiridi. Şindi dügün˳ėvine gėt, çoluḫ çocuḫtan yė. Ḳaç gün dügün˳olī, barabar˳oturilar. Yėmek yiler, ograşilar. Ölü ölī. Bi de orda yėddi gün säkkiz gün

yėmek yiler. Zatan onun˳ölüsü ölüttür. Niye onun yėmeginí yisiz? Gälin˳ėve. Gidin˳aglayın ķonuşun derdiyizi annadın. Gälin˳ėviyizde yiyin. O ʿedetler deę äski ʿedet ķaḫtı. Ķáḫve çalıştırdıḫ, ķáḫve çalıştı. ʿEmcey bėş ķuruşa, bi bardaḫ çay bėş ķuruşaydı o zaman. Gälän gälidi. Çayĭnı ķáḫvesĭní içidi. Bırayın suyu içilmidi. Çėşme suyu gätíridíḫ, tė gididíḫ, ķestelde aşşagda. Ķonuşamiyam ḱı. Gätíridi. Ė şindi neyi begenmiler de topraḫ ķoyüduḫ. Çocuḫları ķoyüduḫ. Bėşige toprag˳altlarĭna ķoyüduḫ. Ḥöllük. älidíḫ, gätíridíḫ. Öllügüm bitidi, gälidim. Sennen˳istidim. Kele bírĕez… Deę o ķaḫtı ķızım. O şėler ķaḫtı ķalmadı. Duvarları, duvarı suvidıḫ. Men görmedim ya, älmí çamıra da vurmadım. Ķonşılar heppí bíliler. Ḥelímíz vaḫtımız yėrindeydi. Şindi duvarı ķaşilar. Duvara yalançı boyaḫ vurilar. Evelsí beton˳idı. Bírĕ de boyaḫ vurilar.

b.

On bėş yaşında cüzdan çıḫmi ya. Diyarbakıra gėttíḫ. Bırda Bismil'de çıḫmadı. Çıḫmadı. Gėttíḫ Diyarbaķıra. Diyarbaķır'da aḫşam baḫtıḫ ʿaletrikler söndü. ʿEmceyden ben de nişannıyıḫ. Onnan sora dėdiler ne. Dėdiler Atatürk bozuluttur. ʿElektirikler Diyarbaķır'da heppí söndü. Atatürk v̇afat˳ėtti dėdi. Yoḫ, bozuluttur dėdi yanı şė… Dügün˳oldu bırda. Atatürk v̇afat˳ėtti. Şindi deę nėrde böyük yoḫ, küçük yoḫ. Saymi säni. Bı yaşta ha, men˳oturiyam kimse ķapmı açıp dėmi ki nedír. Abırda heppí bíliler zängín˳idíḫ. En zängín bízdíḫ. Kėvli Kürdacı'dan heppí gälidi, bíze avuc˳açidı.

12

Söyleyen: Fatma Öztürk, 70 yaşında, Okur-yazar değil, Ev hanımı

Derleme Yeri: Bakacak

Derlenen: a. Hatıra

b. Serbest diyalog

c. Hatıra

ç. Hatıra

a.

ʿEli Şemdin gėtti naḫırçılıg̱ ̆ėtti, Köpekli'de. Ordan gäldi dėdi ki dede dėdi bı namaz günah mıdır dėdi ḳılsam? Sofi dėdi niye günah ̆olī? Allaı̯ çag̱ırırsan hėç günahı yoḫtuṛ. Sen bilisen ʿEli dėdi, istisen ḳıl, istisen ḳılma. Onu dėdıg̱ı kimin ḳaḫtı şē gėtti namaz ḳıldı. ʿEli Şemdin. Adı ʿElidír ̆ā. Babasĭnın ̆adı ʿEli Şemdindi. Gėtti namaz ḳıldı. Dėvresi günü gäldi ḫeste oldu. Ḫeste oldu, şēdír, gėttíḫ ki hē, az ḳali öle. Atėşin ̆içinde, eveli de bėle bíşē yoḫ ̆üdu. Ḥáb meb yoḫ ̆üdu. Bi aspirin ̆idi. Bayaz ̆aspirin. O aspirini vėrdíḫ. Su mu bírez vurduḫ, alnĭna malnĭna. Seʿed ̆on ikide atėşi düştü. Biz gäldíg̱ ̆ėve. Mennen şē, Sofi gäldíg̱ ̆ėve. SebáḫTen gėttíḫ. Bíze dönderdi dėdi ki Cevḥer dede, dėdi ne. Dėdi niye sen miye dėmisen ki bize namaz düşmī. Men ̆öleceg̱ ̆idim. Bı uşaḫlarım ̆eppí yėtim ḳalacag̱ ̆ıdı. Dėmeḫ bı namaz bize düşmi bėş v̇aḳıt.

b.

- Äski díl ḫoş ̆ı̊dı̊ ḫā. Dägi?
- He v̇ala äski díl ḫoş ̆üdu. Hindi ā bı filankes nėrye gėtti, ė dėmiyıḫ nėrye gėtti, kele bı nėrye gėtti bı adam, bı adam harya gėtti didıḫ. Ė indi heppí bėleydi díllerĭmíz.
- Äskiden?

- He, äskiden ˍeppí bėleydi.
- Eveli giderdiler bíçín bíçerdiler, şarḫa vurardılar, ḫarman savŭrurdular.
- Sen ḳoyŭna gėttī mí hėç?
- Ḳoyŭna gididiler, inekler düzde yatardı. Heppí şė bıydı eveli deḛ ne vardır ˍevelinín?

c.

- ʿElḗ küre bi gün şḗdír. Kenʿanın babasıġında Sofu Cımoġunda görgü göriler, bı ʿElḗ Küre de, bíz de bırda oturüyuḫ. ʿElḗ Küre baḫtı Sofi gälmedi. Sofi gälmedi mí, Cávḥer dedeye ā. Görgü göridi ya. Men Sofi diyem. Gälmedi. ʿElḗ Küre dėdi v̇ala bı Cĭḥo küre gälmiyeceḫ dėdi. Hē, çıḫtı yabanı dama dėdíḫ şḗdír, ḳōyŭn gėtti dėdi hā, sürüyü dėdi ḫırḫız ˍaldı gėtti.
- Naḫır gėtti naḫır!
- Baḫtı kimse çıḫmadı bi de çaġırdı dėdi naḫırı ḫırḫız ˍapardı. MülleT ḳaçan ḳaçī, ḳaçan ḳaçī. Sona gėttiler dėdiler v̇ala hėç kimsenín malı gėtmiyipse Cávḥer deden ˍinegí ḫōştu. Cávḥer deden ˍinegĭní apardılar. Sona gėtti Ḫalḗ ʿEli var ˍıdı. Gėtti dėdi v̇ala ʿemsioġlun ˍinegí bırdādı. Gėttiler. Sofi ʿElḗį söge söge gäldi. Dėdi men tutaramsa öznü öldürecáġem. ʿElḗ Küre gäldi dėdi Küre! v̇ala dėdi Cávḥer Küre arḫama düşüP, di ki gėtsem ˍöznü boġacaġam. Ḳōydu gäldi. ʿElḗ ḳaḫtı ėve gėtti.

ç.

- Onnar ḳaḫtılar bişėmíz yoḫ ˍüdu, fıḳaraydıḫ. Bişḗ bulamidıḫ. Gididiler şėden kėvden ḫaḳ toplidılar ˍā. Maḫset…
- Ḫaḳulla, Ḫásen Ḫüsėn payı.

- Hē, gididiler getĭridiler. Ė bişėmíz yoḫ, ögeden. BaḫıP ḳarşılarĭna bi tene gäldi. Baḫ˯ū, ḳarşılarĭna bi köpeK çıḫtı. Ş̄ kimi, dėv kimi. Sofi de köpekten ḳorḫī. Ḫelĭl Dede, Aşıḳ ʿEşür, bi de Sofi. Üçü gidī. Di ki v̇ala bı köpek bízí tutarsa üçŭmüzü de parçalar. Näsı ėdeḫ, näsı ėtmiyeḫ. Orda duruḫilar, üçü bir˯olī, duruḫilar. Ordan baḫilar bi adam çıḫtı. Çaḡĭrilar˯onu, gälī, di şėdír, di nē̄disiz dädiḱo bırda durisız. Di v̇ala bíz˯o köpekten ḳorḫüyuḫ. Di o köpekten ḳorḫmayın, ikki ayaḫlı köpekten ḳorḫun. Dörd˯ayaḫlı köpek sízе bíşē̄ ėdemeS. Síz˯o iki ayaḫlılardan ḳorḫun. Ė dī, ki ayaḫlı adamdır, bízе nē̄deceḫ? Di yoḫ, Satı onnan zerel gälír. Bı dörd˯ayaḫlıdan sízе zerel gälmez. Orda aparilar˯özlärní. Di çaldıḫ söledíḫ, çaldıḫ söledíḫ. Dėdíḫ˯indi bízе ėppėyi para yıḡılır. MílleT dolu, tekyeye diyíḫ v̇ala hindi bízе mınnar ḳaḫarsa bízе bi sürü para vėreceḫ. Di baḫtıḫ gälän˯älimízí öptü gėtti, gälän˯älimízí öptü gėtti. Dėdíḫ˯ayv̇aḫ v̇ala gene bíşē̄ yoḫtuṛ.
- Yanı bíşē̄ alamadılar. Ki ayaḫlılardan ḳorḫtular yanı.
- Hē, ki ayaḫlıdan ḳorḫtular. Dėdi dėmeḫ ki bı dede bını dimíş. İkki ayaḫlılardan ḳorḫun.
- Ḫeyvannan ḳorḫmayın.
- Sebbeḫ˯olī, di ki şėdír, yā dädiḱo. Men sízе dėdim ki síz ikki ayaḫlıdan ḳorḫun. Dörd˯ayaḫlıdan ḳorḫmayın.
- Baḡ˯işte o ḳede hizmed˯ėttileṛ.
- Di özü fáḳḳát di gätirdi bízе vē̄rdi dī. Bėş˯on ḳuruş dī. Evelĭnín bėş˯on ḳuruşu näydi. Ya yüz kaḡıt ya ḳırḫ para, her biri vėrī. Ī̊şte oydu. Üş teneden gėttiler. Ė Sofi gėtti şėden, nädír, ʿElʿezízden gėtti ş̄ē gätirdi, aşpabiya gätirdi,

fasolya gätirdi. Ė bı çarşaf marşaf gätirdi. İşte gididi satıdı gätĭridi. Onnan‿idara ėdidíḫ. Yoḫ‿ıdı bíşē̲.

- Tabi äskiden kıtlıg‿ıdı yā.
- Orda Şeroụn ḳardaşı var‿ıdı. Şē̲…
- Batman'da, Batman'da.
- Hē, o da orda çalĭşıdı. Adĭnı unuttum‿onun. He, baḫi ḱı Sofiyin‿arḫasında şē̲, çarşaf, boḫça gā̲zi, sati. Orda älínnen‿almıştı. Alla ráḥmeT ḳılsın. Sízín de ölŭleriyize, öznün de. Almıştı özü satım dėmişti. Dede men mını siye yaḳıştıra... Dėmişti nėdeg‿ogol. Ogul‿uşag‿ajdır, mecbur‿ėdiyíḫ. Özü dėmişti sen bırda otur ḳávḥede men sataram. Özü satmıştı. Yanı ėyi adam da çoḫ. Ḥeşa bırdan kötü de çoḫ. Hepsí bir‿olamaz. Gene ᶜeyni bıra Sítḥásen doluydu. Zor ḳarnımızı doyurduḫ, ogul‿uşagĭmızı. Çılpag‿eppí. āÇ, susuz, kimi bíçín bíçidi, kimi şarḫa vurĭdĭ, kimi ḳazma ėdidi, kimi yolma yolĭdĭ. Bıạva ėdidíḫ. Bınnan saḫlanidıḫ.
- Şē̲ yolĭdĭḫ‿ā. Mercimek, küşne.
- ᶜEşíf‿ėtmáḫ, ᶜeşíf‿ėtmáḫ.
- Hē, onu ėdidíḫ‿ā.
- Şarḫa marḫa çekmeg‿o mesela arpa bugdayı kesiler, şē̲den, onnarı ipe baglilar, daşilar. Deyil mí?
- Ḥeyvannardan daşidıḫ. Yanı bınnarı ėdidíḫ. Ḳarpız äkidíḫ. Ḳarpızların‿içinde olĭdĭ oT, yabançı oT. Ondarı yolĭdĭḫ. Didíḫ‿işte şē̲dí. ē̲ mercimeg‿äkidíḫ. Gididıg‿onu elden yolĭdĭḫ. Yolma didıg‿ona. Yolmaya gidiyíḫ. Yolĭdĭḫ, onu gätĭridíḫ ḫarmana töküydúḫ, hola sürüydúḫ. Mercimegĭni savŭrĭdĭḫ,

çıḫarḍıdıḫ. Bėle ėdidíḫ. Çüt davarları var◡ıdı. Çüt ḥeyvannarı, ōküS didíḫ, ōküS. Ondarı ḳoşüyduḫ, o şē̄ sapı ḳıridıḫ, savŭridıḫ. Bugdası ayrı çıḫıdı, samanı ayrı çıḫıdı.

13

Söyleyen: Senem Güvener, 75 yaşında, Okur-yazar değil, Ev hanımı

Derleme Yeri: Bakacak

Derlenen: a. Serbest diyalog

b. Serbest diyalog

c. Öllük yapımı

ç. Eski yaşantı

d.Öllük yapımı

a.

- Ėle men˘ėle çäktim˘ėle çäktim˘ėle çäktim˘ėle çäktim. Ne ding ķoydum ne dägirmen ķoydum. Hėç bi iş ķ́ar ķomadım. Ā hindi de ḫırp˘olubam düşübem.
- Yo yo men gördüm çalışisan.
- Çalışiyam eme nava çalışiyam?
- Äski topraḫsan.
- Nava çalışiyam babam. Deę älim˘ayagım var tutmī. Hı hı hı özözmü süriyem. Gene baḫiyam. Ḥáb meb˘içiyem. Ḥáb zorunnan ayaḫta dik duriyam.
- Uşaḫlarī ķıymetī bili mí?
- Mänim˘uşaḫlarım? Başımnan fazla.
- Sen ķonuş sen ķonuş sänī o ḫırpī deę ḫoştur.
- İşte dayza äski äskide ķaldı, yėngi yėngide.

b.

- Dehe oli oli, şimdi daha bı evet köv˘işinde olmi ama uḫarlarda daha da saygılıdır.
- Uḫarlarda saygılısa bílmiyem. Bırda bē̄ş ķuruş˘ėtmeríḫ. Bėle düştī, atmışı yėtmişi geşti mi öldī.
- Dehe kimse ķıymet vėrmī.

- Yoḫ, kesinlikçe, kesinlikçe. Kimse kimseye ḳıymet vėrmez. Ac˱idıg˱ā, ac˱idıḫ. Èle ėttim˱èle ėttim˱èle ėttim ne dam ḳoydum ne daş ḳoydum. Men siye sölüyüm. Çardag˱ıdı yıḫtıḫ. On kile gälidi bug˱da, heppí tek başĭma saratlidım. Tek başĭma hā. On kile mercimek bı şėyi ha noḫudu tek başĭma bi gün aḫşama ḳede älädim ḳamyon gäldi, aldı gėtti. Bı can heppí ėdittir. Bi sürü, doḳḳuz tene de çocug˱a baḫtım. Bırda çėşmelerde bi yudum su yoḫ˱ıdı älmízí yaḫiyaḫ. Gididim piyardan gätíridim˱üş tene dört tene laylonu ḳoyüdum bírbí üstüne ki bi tas fazla ola. Dägirmen çalıştıridım. Bi sürü de dägirmen aparıp yaḫardıḫ. Hindi diler bi tas su gätír. Kele nėrden piyara gidiyíḫ?
- Äski topraḫlar ėyidir dägil? Äski günner˱ā!
- Äski torpaḫlar mānim…
- O şarḫa çäktıg˱ī zamanlar deę ḫoş dägiydi?
- Ḫoş˱ıdı eme nėynim ki gün görmedim. Fáḳirlıg˱, yoḳsulluḫ, ė gididim˱onnan ayran gätíridim tökidim kísseye süzülidi ki uşaḫların˱ekmeginín˱üstüne ḳoyum diyim ḳaymaḫtır. Ne çäktim ne çäktim, hindi de tansiyonum var şekerim var poḫ var. Siye sölüyüm, üstelik te ne diyim ki babam. Men síze ne diyim ki dehe.

c.

- Evelden˱ōn baş kífletíḫ. O da yamalidım˱ā. Bi gididim küllüklerde bi tene bi tämmiz bíşē bulidımsa onu tämmiz yaḫidım gätíridim dízlerĭne vuridım, yamalidım.
- Yamalidi he?

- Yamalidım. Bulabílidıh̨? Hindi älli tene giyiler˯älli tene soyilar. Bėz bag̨liyam. Çapıt bulamidım ḱı çocug̨un˯altına atım. Giridim h̨armanlardan şėlerden öllüK gätíridim, altına k̨ızdıridım öllük k̨oyüdum.
- Äskiden didiler bėşşik, sarlidılar torpah̨ k̨oyidılar.
- On iki tene…
- Anō! On iki uşah̨!
- He v̇alla.
- Heppí öllükten yaptī dägil̨?
- Heppí öllükten. Heppí öllükten, donsuz.
- Öllük nädir˯ū?
- Bı fírėzlerde torpah̨ çıh̨i yā. Dönderiler, onu älidíh̨ h̨erbílden, gätíridíh̨ çocuh̨ların˯altına k̨oyüduh̨. Torbalara doldurüduh̨.
- Neę sebep k̨oyidī?
- İşidī, tė bėşşikten aşşag̨ı yėnidī. O torpah̨ yaş˯olidı. Torpag̨ı tutub˯atidıh̨.

ç.

Äski bulamidıh̨ ḱı. Bir h̨esír var˯idı, o da bėle tėl tėl tėl tėl olmuş˯idı. Uşah̨lar çäkidi, çıh̨ardidı. Bėz bėz olidı. O anda dibde bėle bi mırdar dammız vardı. İşte orya bėle bi terefíne bėle h̨esír säridim. Bi terefí de bėle çılçılpag̨˯ā! Külün torpag̨ın˯içindeydíh̨. Siye sölüyüm. Uşah̨lar gälidi, gididi dolanidı oralara. Donsuz monsuz çocuh̨tular. Sānki v̇ala su töküdüm, ha yah̨idım, ha uşah̨lar gididi işidi gälidi bi de onu sípíridim˯alidım. Bi de çinde yatidım. Nėdidim? Ya hindi? Ya hindi og̨ol?

d.

- H̨erbílde älidíh̨.
- İrileríní mí alidi yoh̨sa?

- İşte o ḫerbílín˯altına ne yėndise. Ōn da bėle yėl˯esende gididıḫ ḱı o pisligíní apara, dımır dımır˯ėle ḳala. Ōn da çamır küpü vurüdug˯ėle. Bėş˯on˯ölçeg˯alidı hā. Çamırdan küp vurüdum. Gididıg gätíridıg bėle böyüK küp ḳaldıridıḫ. Onun çine doldurüduḫ. Onnan sora işte tendür ḳırılidı. Onun ḳırmıḫlarnı gätíridıḫ tendüre mendüre atidıḫ ataşa atidıḫ. Ḳōyüduḫ ḳızidı, aparidıg˯öllügün çine gömidıg ki uşagın˯öllügü sıccag˯ola.

14

Söyleyen: Zeliha Güvener, 79 yaşında, İlkokul-3 terk, Çiftçi

Derleme Yeri: Bakacak

Derlenen: a. Sıtma pınarı ve serbest anlatım

b. Eşinin ölümü ve kerameti

c. Hatıra

ç. Cem töreni

d. Türbe ziyaretleri

e. Serbest anlatım

f. Serbest anlatım

g.İlyas Ağa ve kerameti

h. Hatıra

ı. Bakacak köyü geçim kaynakları

i.Serbest anlatım

a.

Bı isitma piyarı oglum zėyrattır. Üş tene genÇ ķız˯orda var, üş tene genÇ de oglan var. Altı tenedír˯orda. Evelden ėşkere görükidiler. Şindi insannar şėytan˯oldu. İnsannarda insanatlıḫ ķalmadı oglum. Merḥemet ķalmadı, edeb ḥeya ķalmadı. Onnar bir sirdan görükiler. Baḫ men gėçen sänä gėttim Bursa'ya. Dört buçug˯ay ķaldım Bursa'da. Bı bayramı bırda ėtmedim. Ramazan bayramı. Ķurban bayramına yėtirdim. Üş tene ķız mänim˯üryeme girdiler, mennen darıldılar küstüler, gälmediler. Gėttim˯ėvleríne, miye vėrmediler, isitma piyarında su da miye vėrmediler. Dėdi bı bayram dėdi sen bízí bırda bėle ķoydī bėle gėttī. Äskiden bırayın çocuḫları ḫeste olaydı, giderdiler orda böyük bi tut vardı. Didiler Ķarabala'dan Kerim˯Aga äkip. Onu orda ėderdi. İsitma piyarĭna çapıdĭnı baglardılar. İsitma piyarında onun˯isitmasĭnı baglardılar. Orda üç gün ķalır, üç gün sonra aparırdılar isitma

piyarĭna baglardılar. Onun suyunnan gätírirdiler. Tämmiz çocuḫlarĭnı yaḫardılar. İnsan yaḫanırdı, üstüne de o suyu tökerdiler, elbiseyí giyerdiler, onun isitması giderdi. Toḫtor moḫtor yoḫ˘üdu äskiden. İsitma piyarı, isitma piyarı diler. Bırya baḫidı. Mänim˘ėvim yėngi gälmişti bırya. Ėvímíz yėngi gäldi. Su bulamidıḫ. Gėttıg derede ges yıḫadıḫ. Anam dėdi kimse yoḫtur˘ogol gäl bíz de bırda bi yaḫanaḫ. Anam yaḫandı. Anamın bırdan˘aşşagı bėle yara töktü. Toḫtor ḳomadıḫ, şė ḳomadıḫ, ᶜilac ḳomadıḫ. Yaptıg˘olmadı, ráḫed˘olmadı. Anam dėdi gidin˘ogol bı isitma piyarĭnın torpagĭnı gätírín. İsitma piyarĭnın torpagĭnı gätírdíḫ. Bėle üç sefer bėle çäktıg˘älne. Çamır˘ėttíḫ çäktıg˘älne o zaman. Sippisaglam˘oldu. Di anam apardıg˘orda bi ḳoç ḳuzu orda ḳurban kästíḫ. Dėdi bir gäldĭ yaḫandĭ dėdi, bir de gälmiyesen. Bíz bırda altı tene ėrkegíḫ. Üç kız, üş tene de genc˘oglanıḫ. Nāsı sen gälisen bırda yaḫanisan, çılpanisan. Bíz de siye tamaşa ėdeḫ. Onu orda terk˘ėttiler. Şindi orayın suyu teberektír. Evelki ḳáneᶜet˘olsa, gidib˘onun suyŭnu getíriP çocugu çímdírsem, onun ḫesteligi gidĭ. Şimdi kimsede ḳáneᶜet yoḫtur˘ā. Ḳáneᶜeт de ḳalmiyıttır. Ḳáneᶜet yoḫ. Yanı zėyrat bıra manşur zėyrattır. Äskiden kim kime baḫmidı oglum. CavḫaraP gälidi Acı'dan. Sėyid'ín˘ėvíne. Bíçín bíçidi. Ėleydi avradın˘adı. Dört bėş tene gälidiler, gididim Ḳızılyar'ın ḳapıda. Cümᶜe aḫşamı olmuştu, Cavḫarab'ın ḳazannı aparırdım Ḳızılyar'ın ḳarşına ḳoardım. Altı yėddi nüfusu orda yaḫardı. Çímdírdi ki yarın sebbeḫ Cümᶜedír yamalıg˘ėdecagıḫ. Elbisemízí yamaliyacagıḫ, bi de başşaga gidecagıḫ. Ė hindi ḳolaylıḫ, hindi kim gidi onu yapĭ? Hindi begenip te, başḳa yėmeklerí de yėmiler. Çorba yĭdıḫ. Ne lezzetli. Dögülmüş bugdayı bíşíridíḫ ḳoyüduḫ ḳarşımıza. Kífletten yıgılidıḫ, bi datlı datlı şorbayı… baḫidıḫ ḳarşımızda bitti. Bi de bi legen ḳarşımızda bitti. Şindi gätíriler yėmegí bırayın ḳarşısına, işte bėle dimdikle ordan. Pėndir gälir, zėytun gälir, reçel gälir, bilmem neler gälir ḳarşiya ḳoyacaḫsan

bını yiyecaḫsan ḳeḥvaltıda. Hele ōn da begenmiler, ōn da begenmiler. Bı nädír bırda yiyecagıḫ diler. Äskiden˱ėleydi oglum? Men ki sänä gėttim Köpekli'ye, ḳōyŭn sagdım. Reḥmetlıg˱orda ᶜErep Míḥemmetten ḥėrslendi, kürekenne. Dėdi men düz düz˱olannan sona Míḥemmet dėdi miye ne minnetiyiz var dėdi. Mänim säksän doḳsan tene ḳoyŭnum var dėdi. Aha bıra olmasın dėdi, Köpekli olsun. İki sänä ḳoyŭnnu apardı gėtti Köpekli'ye. Köpekli'de ḳōyŭn gėtti sagdı. Çavuşlu'nun torpagında. Çavuşlu'nun torpagında ḳoyun sagdı. Èle gälidim ki mílled˱eppí yatıp. Göridi äskiden tírėn neade gėc gälidi. Şindi tírėn gün varkene gälī. Míllet yatidı, tírėn gälidi. Mennen MísėyiP. Mísėyip te abėle tamam˱idı. Atidım, ėşelidim üstüne öznü bi de ḳuşagımdan baglidım. Ayaḫlarnı hegbeye ḳoyüdum, tutamidım˱öznü ėşşegín˱üstünde. Alla ráḥmet ḳılsın bı bayram aḫşamı ᶜEbē̄ damın başında yatidı. Çagĭridı mäni, ismimi vėrmezdi. Didi Ḳızyē̄. Didim ne ᶜEbē̄ ᶜemi. Ogol hele yėngi ḳoyunnan gälisen? Ė didim nėdim ᶜEbē̄ ᶜemi, tė Çavuşlu'nun torpagında ḳoyun sagıbam. Zėynepten dögüşidi sízí (?) Síz de disiz bíz ḱar˱ėdiyíḫ? Baḫ bı ḳız gėssín… v̇allai gälidim,o uşagĭmın biri abı tutun dibinde yatıp, biri tendürlügün ḳarşında yatıp, biri o salonun ḳarşında yatıp. Altı tene çocugŭmu ḳaldıridım. Oyananın ḳarnını doyurüdum, oyanmayanı yuḫulu aparidım˱ėvin içine bıraḫidım. ᶜEli ᶜemī yatidı, men yarı gėceye ḳede süd bíşíridim. Sebbeḥkini pėndír yapardım. On dört parzum pėndír˱atardım. Bėle her tabaḫça yėddi yėddi. Aḫşamḱını da altı tuluḫ yapardım, kereler bėle çıḫidı. Mısafirmız çog˱idı ā. Ráḥmetlıgın mısafırı çog˱idı. Şindi gälän mısafır da, mısafır Allah'ın ayrı mısafırı ayrı, baştan göz˱üstüne. ᶜErabası var baḫ gälī, ne ḫoş oturī. ᶜErabası var. Bi bardaḫ çayī da içse, yėmegī yėse, ᶜerabasına minī yarı gėce olsa gidī ėvíne. Äskiden˱atlar˱idı, atlar. Gälidi, atı baglidı, ayrı o mısafırın suḫrası var˱idı, ayrı da o atın suḫrası var˱idı. Gidib˱o atına yėm vėreceḫsen˱orda.

Ráḥmetlik gėtti Yasınca'ya, İbraa̱mo'yun dügünne, ʿEḥmed'ín dügünüydü. Mänim˱o ḳızım˱Alman… şėdedír. Bursa'da, Mesḥe. Dėdi ana nėdeḫ dėdi. Bı siniyi ḳaldırın gätírín bi bėz, síleḫ. Yaḫa yaḫa ʿeyni. Dėdim ḳızım bír̄ günde síleḫ? Èle baḫtım. ʿEbdurreḥmanē Sultanē, tanırsız. Özü, yėgení bí tene var˱ıdı. Bi gözü de ḱor˱üdu. Bi gün bı ḳara atta. Sultanē̄ginin˱atı ḳoşu atıydı. Gäldíḫ ḳapĭya, ḥávüş mevüş ḳapmız da yoḫ˱üdu. Yėngi gälmiştıḫ. Dėdi bacım ʿEli Güvener'ín bıra mı ėvi? Dėdim he bıradır ḳardaşım. Bízí alabilir mísen? Dėdim˱arram başım˱üstüne, niye sízí almiyam? ʿEli ėvde mídír? Dėdim v̇ala ʿEli gidiptír˱üç gündür Yasınca'da. İbraamōn dügünne gidip. Aldı notları, dėdi, bacım ḳusura baḫma dėdi ǵomüyuz var mı dėdi? Ḥeyvan barınag̱ı. Dėdim v̇ala bízím pege ǵommuz yoḫtur. Ḳoyun ǵommuz vardır. Çėktim atını bırya, çäktim˱orya. Dėdi záḥmet˱olmassa bacım bíze bi ḫerbíl bír̄ez saman bír̄ez˱arpa gätír. Gėttim˱arpa çoḫ, doldurub˱içeri. Güve diyem o at arpayı, samanı yėmez ki, ḳoşu atıdır. Taniyam˱öznü, özü mäni tanımī. Gėttim gün günüz ḫerbílí bėle doldurdum gätirdim gäldim. Bėle durdum. Anam˱olasan, sen kimin ḳızısan? Dėdim sen mänim babamı ne tanisan? Ne tanisan mänim babamı? Dėdi sen söle men Sítḥásen'lílerí heppí tanıram. Dėdim babam bekçi ʿEbdılla'ydı, evelden teḥsildar. Ohō, o mänim zatan˱arḳadaşımdır. ʿEyni dėdi babaya çıḫıpsan. Asıl babayın ḳızısan. Dėdim˱o zaman dėdim, o kürekennín ḳōyŭnnu çalıplar. Bísmíl'de diyipler ancaḫ mını Çoban ʿElo bilir. Gidersen Çoban ʿElo siye çıḫarır. O sıra da ḳōyŭnumuz çog̱˱öldü. Otuz bir tene ḳōyŭnumuz˱öldü. Ölidi, ölet gälmişti. Säksän ḳoyŭna ottuz bir tene sag̱lam ḳoyŭnum˱öldü. Āltı tene tuluḫ, şė, ḳōyun kästíḫ. Evel tulug̱ŭnu post˱ėttíḫ, satiyıḫ. Hindi ayran çalḫan yoḫ ḱu. Evel ˱eppí tuluḫ çıḫaridı og̱ol. Därísíní tulug̱˱ėdidig̱. Āltı tene çıḫarıbam, baştan çıḫarıbam özlerní ḳırḫıbam.

Bayāz, ḳoyun damına asıbam. Özü de gidi gälī, ʿEbdurreḥmanē Sultanē tuluḫlara baḫī. Megerse ḳōyŭna gälipler. Mänim hėç ḫeberim yoḫ. Dėdim síz bırda durun. Bügün ʿElo gelecaḫ. Yėmegimí ėttim, yėdim, özü dėdiler ʿEbdurreḥmanė Sultanē, Mıço gäldi, Toppal Mısa zatan, Mısa gäldi, Ḥüsėn Allavē gäldi, Bekçi ʿEbazē gäldi, Míḥo Kürdo gäldi. Mındar˘eppí gäldiler ʿEbdurreḥmanė Sultanė'yín yanna. Gäldiler, oturdular, mınnara yėmek yaptıḫ. Şamē mamē Alla ne nesib˘ėttise. Yėmeklerní, çaylarnı, ḳáḥvelerní içtiler. Yėmeklerí ḥezır˘olanda baḫtım ʿAlo gäldi. Yasınca'dan gäldi. Gäldi attan ʿerabadan. Gäldi dėdi ḳız mındar çay may içip mí? Dėdim mındar çaylarnı da içipler ʿElo ḳáḥvelerní de. Baḫ dėdim yėmegim ḥezırdır. Dėdim bi eke şamė käsibem. Ḳapagı ḳaldırdı baḫtı heppí yaḫ. Dėdi mınnar… al bı yagı dėdi. Niye dėdim, ḳavurma… Dėdim ʿElo mınnar v̆alla bişȩ̇e gälipler. Bíz ḳavurmamız çog˘eme, atsaḫ beke bişėmíze giderdi. Dėdi sen boşvēr. Sen dėdi ḳaldır dėdi sen bı yagĭnı dėdi şamėyín yagĭnı dėdi bi síḥen ḳavurma tök˘içine. Ḳaḫtıg˘onu töktuḫ. Yėmeklerní ḳoydum ḳarşılarĭna. Yėdiler, çaylarĭnı iştiler. Gėttiler, mílled dagılannan sora bı ʿEbdurreḥmanē Sultanē dėdi ki ʿEli, mānim dėdi üş tene ḳarım var üçü de mennen bėy-feter boş˘olsun dėdi. Sen bı ḳōyŭnları miye söle dėdi. Evelden bėş yüS kagıt para kimde var˘ıdı? Çıḫarttı bėş yüz kagıt para ʿEloa vėrdi. Bėş yüz siye vėrecágem dėdi. Allah'ın˘altında yėmin˘içiyem dėdi, hėç sänī adī veʿdī sölemem dėdi. Dėdi ḳardaşım dėdi. Sen mänim dostumsan, mänim˘ėv̆ime gälipsen bāşım gözüm˘üstüne gälipsen. Mänim dėdi ėle şėden ḫeberim yoḫ. Kimin˘üstüne iftira atım dėdi. Sen ḳoyunlarī salıpsan aparıplar kimin˘üstüne atım. Kime diyim ki fılankes sänī ḳoyŭnī gätírip. Mänim gätire, koyunŭma ḳatsaydım, diyerdim. Baḫ dėdi Yasınca'lılar gätírdiler. On˘üş tene ḳoyun ḳattılar. Säkkiz teneyí sattım özlerne vėrdim. Bėş teneyí de gėce gäldiler aldılar gėttiler. Satamadı mı gätíridiler. Çüngü

neden˳alidı, ondara vėridi. ʿElo özlerne yataḫlıg˳ėtmeseydi ʿElodan da çalidılar. Didi bíz bėle getirecagıḫ, síz de sen de şopmuzu aparıp, izmízí itireceḫsen. Mecbur ḳalidı, gididi ʿEli Vėysel'ín şopŭnu itiridi. Ordan gėtti ʿEbdurreḫmanė Sultanė gėtti ʿEloo̯ şiket˳ėtti mí. O gárte yėmin˳içti. ʿElo aḫşam gäldi. Ḳoyŭnu aldı, ekmegí aldı, gėtti düze. Düze gėtti, hele çaya vurmamıştı. Ėle baḫtı ki tene cenderme gäldi. Ḥávŭşü mevŭşü gäzdi. Bırya gäldi. ʿEli Güvener'in ėví bıra mı? Dėdim ʿEli Güvener'ín˳ėví bıra. Nėrdedír? Dėdim ḳoyŭna gėtti. Niye dėdi çoban mıdır? Dėdim çobandır. Mänim ḳocam çobandır. Nėrde olursa olur dėdi ʿEli Güvener'i buluP getireceḫsen. Ė men dėdim bı aḫşam ḳarannuḫ gälipsiz, men ʿEli Güvener'í nėrden bulum? Gėttim Veli Efendi'nín˳üstüne. Reḥmetlíḫ Veli Efendi sag˳ıdı. Çobanıydı. Dėdim dedo, dėdi ne. Dėdim v̊ala ki tene cenderme gäliP, ʿEloo̯ ḳaraḳolda istiler. Ė nolacaḫ dėdim. Dėdim v̊ala ḳapĭya tikilipler gėtmiler. ʿEloo̯ istiler dėdim bırda. Dėdi dur baḫım ḳızım dėdi. Ege dėdi Aslan'ı bulabíllemse dėdi Aslan'ı mindirim dėdi gėTsín gälsín. v̊ala Aslan'ı buldum. Mindirdi ata, Aslan gėtti öznü çayda tuttu. ʿElo gäldi. Döndü arv̊attan mindi gäldi bırya. Cendermeler bırda. Dėdi miye dėdi gėt Ḥüsėn Allavē̄n˳atını gätír gäl. Dėdim v̊ala men Ḥüsėn Allavē̄n˳atını gätíremem ʿElo. Yėngi ki tene Sürye'den gätírip. Bi tene bege, bi tene özne gätírip. Atlar çerden çıḫmiyıp. Dėdi sen gėt Ḫallė Ḥüsėn'e söle. Ḫallė Ḥüsėn onu miye gätírir dėdi. Ḫallė Ḥüsėn'e söledim. Ḫallė Ḥüsėn çıḫarttı atı. İşmāḫtan da yagmır yagī̄. Yagmır işmaḫtan yagī̄. Älmi attım geme, Ḫallė Ḥüsėn lė lė yaba dėdi. Sen mını aparamassan dėdi gėriden säni parçalar dėdi. Sen dėdi gėt bı yanda gėride dur dėdi. Men mını (?) ḳuyrugŭnu da bagladı. Gätírdi ḳardaşları gätírdi. Arada pinemíz var˳ıdı. Tuttu pineyí (?) geme mindi, tuttu üzengiyi ʿElo mindi üstüne. Cendermeler, ė onnar ḳıssa, cendermelerínki ėrkeK ḥaḳ. Ė az ḳalidı ʿEloo̯ parçaliyalar. Ė men de dėdim ḳardaşım dėdim bı meḥkum dägil, adam öldürmüyüp. Siz niye mını… Siz düşün˳öne, o da

arḫayız sıra gälsín. Cendermeler miye dėdi süs dėdi ḳadın, sen nädír ḳonuşisan? Dėdim (?) yėtmī, öznü öldürecáḫ mísíz? Síz síleḫlí, özünde síleḫ te yoḫ. Äliyizde tífenkleriyiz var, evelden keleşḱo yoġ˘üdu o zaman. Heppí tífeng˘idiler. O zaman keleşḱo yoġ˘üdu. Cendermelerden birí dėdi v̈ala dėdi bacım doġru söli dėdi. Yav̈ dėdi biz ḥaḳḳımızca bulduḫ, bíz˘önnen, özü arḫamızca gälsín. Ḳarşımızdan nėrye ḳaçabílír? Apardılar gėttiler. Apardılar ʿEloṷ gėttiler. Gėce (?) apardılar˘öznü säkkizde gėtti ḳaraḳola. Başçavuş dėdi oġlum, niye dėdi gäldī. Dėdi mäni (?) şiket˘ėtti gäldim. Dėdi gėt sebbeḫ säkkizde bırya gälirsen. Tekrar ʿElo gäldi girdi bırda tutmuz var˘ıdı. Böyügü bağladıġ˘orya atı. At ḳaldı, ʿElo sebbáḥten tėzden gėtti. (?) Säkkizde gėtti. Gėtti girdi orya. ʿEbdurreḥmanē Sultanē'den kürekeni de gälipler ḳaraḳoldadıllar. Dėdi oġlum dėdi sen nasıl˘oli ḱı bınnarın ḳoyunnu aparıplar sölemisen. Aslan dėdi, ḥekim dėdi, mänim ne işim bitmi men ḳarşınnan ḳoyunu aparım. Görmedıġım˘adama ben nası iftira atım? Ben çobanam dėdi, ḳırḫ sänäyín çobanıyam. Yav̈ sen nası çobansan? Sen aḳlī yoḫ, sen söle ben kėv˘aġasıyam. Sen niye çobansan, (?) nava gäzidī? Dėdim v̈alla begim men çobanam. Men gendímí aġa ėdemem. Mänim var yėtmiş säksän tene ḳoyŭnum var. (?) çobannıġ˘ėdiyem, ḳırḫ sänäyín çobanıyam. Dėdi ʿEbdurreḥmanē Sultanē gäldi mí? Dėdim gäldi, ėvíme gäldi dėdim, yėmegmí yėdi, çayĭmı işti, ḳáḥvemí işti, fılan fılan fılan. Adam da benden barabar kövŭmüz gälmişti. Zata onnarı men de görmedim. Ḳarım˘orda, ḳarĭmın yanna gälmiştiler. Gäldiler yėmekleríní yiyennen sora dėdi herkes çäkildi. ʿEburreḥmanē Sultanē miye dėdi ki baġ dėdi ʿEli dėdi üş tene ḳarım var, üçü de bennen dėdi bėyfeter boş˘olsun dėdi. Bı bėş yüz kaġĭdı da siye vėriyem dėdi. Sen tekrar söle ki bı ḳōyŭnnarĭmız kim götürüp sänī ḫeberī vardır. Ė dėdim˘aslan, bėş yüz dägil bi milyar da vėrsey men görmedim. Şimdi ėvide yėmegī de mí yėdi? Evet.

Yėmegmí de yėdi, çayĭmı da işti, ḳávḥemí de işti. Sen bı kelimeyi de siye söledi mí? Dėdim baḫ, ʿEbdurreḥmanē Sultanē dėmedī mí üş˳avṽradım da var, ḳarım. Üçü de benden bėy-feter boş olsunnar. Abı bėş yüz kaǧĭdı da siye vėrecaǧam. Bı bėş yüz kaǧĭdı, sen de ḳoyunnarı miye söliyecaḫsan. Dėdim˳aslan ḳardaşım men kimseyín üstüne iftira atamam. Men görmedıǧım sözü men söliyemem. Kimin˳üstüne iftira atabírrem. Şindi de gälip mäni şiket˳ėdip. Dėdi ʿEburreḥmanē Sultanē'ye dėdi oǧlum, bı Ali Güvener'ín dėdi ḳonuşması sölemesí gėrçek mídír? Adam dėdi inkar˳ėtmedi dėdi evet dėdi. Yėmegíní de yėdíḫ, çayĭnı da iştíḫ, ḳávḥesíní de iştíḫ. Parayĭ da teKlíf˳ėttim gendíne. Ulan dėdi şerrefsiz dėdi sänī dėdi adī dėdi bırda böyüK çıḫmıştı dėdi, ḳoşu atı da altida var dėdi. Ḥeşa bırdan dėdi tufū tufū dėdi. Hėc mí sende şeref yoǧ dėdi. Bir˳adam dėdi bir˳adamın káḥvesíní içerse onun ḳırḫ yıllıḫ dėdi ḫetrí vardır. Çäkil dėdi pėzevenK. Hėc˳utanmadī mı bı kälimeyí… Bi de dėdi Ali Güvener'í ḳarşımıza gätíripsen dėdi. Şindi onun önünde dėdi máḥkeme olisan bízden. Öznün kisní de ḳavdu çeri, çıḫtılar dī. Men çıḫtım yabanı gäldim.

b.

- Bėş ḳız ḳerdeş˳idíḫ. Bir ḳardaşĭmız var˳ıdı. ʿEli ʿEbo diyer, sen tanisan. Bacılarım ḳocaya gėttiler. Bit tek bennen˳anam ḳaldıḫ. Babam da yoḫtu ölmüştü. Anam mäni oḳuldan çıḫarttı. Üçe gėçtim çıḫarttı. Dėdim˳anē mäni çıḫartma. Heme bänim ḳafam çoḫ çalışıdı. Bänim Matmatigim çoḫ ḳuṽatlıydı. Baḫ, yėtmiş doḳḳuz yaşındayam. Gene de baḫ başım da dolanī. Reḥetsizlíǧím de var. Ḥesabım çoḫ ḳuṽatlıdır.
- Oḫusaydī hindi böyüK bi adam olmuştī.
- Olmuştum nasıl˳olmuştum. Hele de söliyem, mänim gendí üregme vurī. Gididim˳eşye alidım. Mının metresíní sorardım, mının kilosŭnu sorardım.

Hele yėngi bı ḥesaP. Bı makine ḥesaplar yėngi çıḫmıştı. Diyarbaḳır'a pėynir˯aparidım satidım. Bırdan pėndir Diyarbaḳır'a aparidıḫ. Yogurt pėndir˯aparidım Diyarbaḳır'da satidım. Didim bının metresi ḳeçedír. Didi v̇ala ana v̇ala bı gártedír. Bının kilosu ḳeçedír? Bı gártedír. Özü ḥesab˯ėdene ḳede ben˯onun ḥesabını heme älne vėridim. Bėle durardı bacım sen näsı, sende nava ḳafa var? Matmatigim çoḫ ḳuv̇atlıydı. Mänim ḳocam, ätmış tene bırda ḳuzum var˯idı. Gėtti elli tene ḳuzŭyu sattı. Sattı, gätirip parayı ḥesab ėtti. Dėdim˯Ali, dėdi ne. O zamanın säksän bini. Dėdim säksän bin para siye eskik vėripler. Näsıl dėdi ḳız? Dėdim v̇alla Ḳolsuz Cebo var˯idı. Bırya Sėyid'ín Évi'ne gälirdi. Alıcıydı, Seᶜdilliydi. Gälidi bırya, bíze de gälip ḳuzŭları alırdı. Dėdim bı parayı miye vėripsen dėdim, baḫ bını yanida sayiyam sänī, säksän bin siye eskik vėrip. Olmaz dėdim, dėdim nėrdedír Cebo? Dėdi v̇ala bı gėce Köpeklí'dedír. Sebbeḥ dėdi namazïnı ḳılacaḫ camıda. Camıda da, Köpeklí'den de ḳuzu alıp. Tekrer gidecág. Dėdim men sebbeḥ siye dėdim, dėdim ėşşegín çulnu vurum dėdim, merkebín çulnu vurum. Sen gėT Cebo͡un yanna. Bı para dėdim bırda al paray, men paray yanïma almam. Siye eskik vėrirler. Gėtti sebbeḥ mindi ėşşege. Gėtti gėtti ki camıdadılar. O camının˯içine girdi dėdi Cebo, dėdi ne. Hindi baḫ dėdi ḳardaşım, bı gárte para, on bíī tene ḳırḫ tene ḳuzu vėribem. Bı paray da bırdadır. Bı parayï ḥesab˯ėttıg. O zaman säksän bin˯idi. Ḳırḫ sänä eveli. Täm bı sene ḳırg bėş sänädír Köpeklí'ye çobannıg˯ėdibıḫ. Özü yėtmiş˯üşTe öldü. Ottuz yėdi, ottuz säkkiz sänädír ᶜElo ráḥmetlíge gidiP. Yėtmiş˯üşte v̇afat˯ėtti mänim ḳocam. Ḫeste dägildi ōm.. Düze gėtti. Sebbeḥ… aḫşam ḳoyunnan gäldi. Sebbeḥ˯ältıda ḳaḫtı, dėdim˯Ali nėrye gidisen. Dėdi aḫşam ḳardaşī

ķoyunnan barabar, sürü bírī bírīne ķarıştı. Ķardaşī dėdi, mänim ķardaşım da çoban˘ıdı, abėm. Dėdi yol vėrmedi bíze dėdi. Ķoyunar ķarıştı dėdi. Āyırdıḫ dėdi, o zaman bėle işşıḫ mişşıḫ da yoḫ˘üdu. Ay ķarannug˘idu. Dėdi ayırdıg dėdi, tamam ayırmadım. Sebbeḫ dėdim gidim ķoyŭna baḫım. Men de dėdim ki sen de ėle şėsen ki, ᶜeyni bėle özne. Nee gidisen dėdim, İsif sänī ķorḫiya ķalsa dėdim o ķoyŭnu ayırır. A dėdi ėşşek ķafalı dėdi. Gencín dėdi umru mudur dėdi babam gälib mäni dögecek. Men dėdi ķoyŭna gidecágám. Gidim ķoyŭnu sayım. Men˘üÇ tulug˘ayran süzdüm. Özü gidende seᶜed˘altıda naḫır bırdan gididi. Cáḫver dededen arv̆adı Fato küre de naḫırı ķavidılar. A ķapıdan çıḫtılar, Fato küreden ķonuştular. Gėtti ķıraca. İnan ėle ki yarım seᶜeT durmadılar, o geldıgiyiz ķede ķalmadı, bi de baḫtım mänim böyüg˘oglan ay anē, ay anam dėdi havar babam˘öldü. Ulan babay nėrde düştü? Men diyem nėrde düştü? Düşüp bāyĭlidı. Ki sefer bāyıldı, üstüne gėttıg˘ayıldı. Ķelbínde damar tıķanıḫlıgı var˘idı. Ki sefer bāyıldı. Gider bėriye heppí ķaçardıg˘üstüne su mu tökerdíḫ, öznü ayıntırdıḫ. Üçüncü de bíz, özü gėtti oglanın yanna. Dėdi ana dėdi babam gäldi. Altı tene ķoçlarım di düşmüştü taḫıla. Ķoçları di çıḫarttı yolun˘üstüne. Älinde baston var˘idı, ḥeziran bastonları var˘idı. Bastonu dėdi ķoydu yėre dėdi, babam baḫtım babam yolda uzandı. Ķaştım babamın˘üstüne dėdi. Ķaştım babamın üstüne baba baba dėdim. Babam dėdi baḫtım nası ki bi (?) bişē söledi. Baḫtım ḫırp babam käsildi. Babam dėdi ķucagımda öldü. Men de diyem ogol bāyĭlıttır. Yog˘anē dėdi yog˘anam dėdi. A bı babam dėdi ķolŭmun˘üstünde öldü ha dėdi. Özü de Ḫelilo çobannarı, ķuyruḫçumuz˘idı. Ḫelilo'yun yanna dėdi ķoydum. Babam

dėdi, Ḫelilo babamın başında durī, men de geldim havara. Men bırdan çıḫıp ḳaçana ḳede Satan míllet yėtiştiler. Men gėttim sırtta gördüm Cáḥver dede, Sofı Cımo yėtiştiler˯üstüne. Cáḥver dede çaġırdı Sofu dėdi, ‘emsioġlu nasıl ᶜemsioġlu dėdi. Onu gördü cavab… älní bėle ėtti, tamamdır dėdi. Men de üstüne kaştım, men de orda bāyıldım˯orda düştüm. Öznü motora attılar gätirdiler gäldiler, bı çuḳḳurda gäldiler. Ėle āyındım ḱı çuḳḳurda İmşė Cımo’yun motornu aparmıştılar, yėngi almıştı. Ėle ayındım ki motorun çinde bėle çalpanī. Kefyeyí üzünnen ḳaldırdım, ᶜEli’yín bėle üzünü āştım, bír̄ de düştüm yanna bāyıldım. Bi de bāyıldım, Muḫtar ᶜElē̄ de baygın ginesí aparıp, o da bänim bacımoġludur. Muḫtar ᶜElė’yí tanisan. TurġuT beki tanır. Gälib˯orda ḳapıda, o gineyí, o gineyí ḳapıda miye vurdu. Ki gine aparı… Madem gėtmiştī vurmuştī, vuraydī, ölmüştü ölmüştü. Vuraydī orda özne, ᶜEloa̧ vuraydī. Niye sen gätírdī bırda… A bırda gendíní yıḫadılar. Bi sefer āyındım. Cáḥver dede üstünde duridu, (?) da saplaġı älne almıştı. Ayındım, ki älí bėle düşmüştü. ᶜElo ḳuvatlıydı. ᶜElo şişman˯idı, yüz bėş kiloydu.

- Yėtmiş˯üşte ölüp, bíz nėrde taniyıḫ.
- He, sen tanıma… yüz bėş kiloydu.
- Şėyín bi çelimí ᶜeyni şėye benzī.
- Kimin?
- Bursa’daki oġliyın.
- İsif’ín?
- İsif’ín.
- İsif’ín, Míseyib’ín de arḫadan, bėle yürüyüşü bėle sallanmaġı, bėle sallanmaġı özne benzī. Sıfat yoḫ. Ama uşaḫlarĭmın biri de sıfatı ᶜEloa̧ benzemez. ᶜElo ölende de, baḫ ottuz säkkizde älli ikki yaşında öldü. Dėdim

ḳeçe girdī ʿEli. Dėdi älli iki yaşındayam. Älli ikki yaşında v̇afat˘ėtti. Älli iki yaşında ʿigėlní atardı. Bėle saçını darardı kıvırcıḫ. Bėle baglardı olurdu ḳor ḳor. Diyesen beki yaptırıpsan. Saçı bėle ḫınna ḳoyupsan özne. Deste deste saçı vardı. Uşaḫlarım heppí kėçel˘olub˘a. Heme sıfatı da diyerdi beki ḳız sıfatı, bėle yanaḫları ḳırmızı. ʿElo çoḫ delikannıydı. Bıyıgĭnı bėle bükerdi. Hindi a fotrafını Mísėyib neḳ ḳede çekti bıyıgĭnı bėle bükerdi ḳara bıyıḫ. Bi de yėridıgı yėrde didi beki, beg de didi zata bına baḫan… Ḥemid beg didi sänī baḫ, arḫaya adam yolluyum. Kėvmízín begiydi. Bı kėv heppí sözün̈e baḫardıḫ begín. Bırda heppí arazı öznündür. Ḳeç bin tene arazı ḤemiT begín˘idi. DiyiP ḤemiT beg˘arḫaya adam yollüyup. Ḳız dėdi men ḤemiT begín yanna nee gidim˘ā. Özü gendí dėdi böyük başınnan beglıgınnen kaḫi miye çay ḳaynadī, ḳáḥve ḳaynadī, men˘utaniyam˘ā. Mäni utantıri ā. Yėddi gün yėddi gėce yagmır yagdı oglum. Ḳōyŭn˘emmedi. Ḳuzularĭmız ḳaldı o gėçede çay yoḫ, gėçemedíḫ. Ḳarababa'nın˘üstünde ḳaldı. (?) o ḳayalarda ḳaldı. Ḥüsėn Allavē mindi ata, dėdi bír̄ gün gidim dėdi bı attan gėçim çay yėniptír. Hėç˘olmassa ʿElo dėdi gälsín dėdi.ʿEli gälsín dėdi aspabĭnı degişsín. Didi gėttim ḳayanın˘üstünde oturuP. Disen beki bı adamın üstüne ne yagmır yagıP, ne adam yagmırın altında kalıP. Bėle dėdi durdum, onnan gäldi Ḥüsėn Allavē özne çog şė ėdidi ā. Bėle özne didi lė yaba lė lė lė lė ʿEloa bíşė sölemiyesiz˘ā. Ocaḫtıllar˘a. He, sėyittíller. İrfa'dan gälmedíller. Bir teK özü ḳoyŭnun ḳarşında. Yėddi gėce yagmır yagdı. Ekmegí apardı o ḳayalarda ḳaldı o (?), ḳayanın˘altında. Özne bırdan ata mindiler attan çaya vurdular ki özne ekmeK götüreler. Şindi dėdi biz gideḫ dėdi ḳoyŭnun ḳarşında ḳalaḫ, özü gälsín elbisesíní degişsín, aspabı yėmegní de yėsín gėssín. Ḫallē Ḥüsėn sen

neę gäldī dėdi. Atı al dėdi. Ekmegim de baḫ dėdi. Hegbesi di gėttim, ḳarpız˘ekmeK dolu. Kösellílerden ki tene gälib˘oturuplar ḳarpız˘ekmek yiyipler. Bėle di durdum şaştım. Bı adama yėddi gün ekmeg yėtmedi. Bı adamın bı ekmegí nėrden gäldi? Bi de Ḥüsėn Allavė'yí ata mindirī, Ḥüsėn Allavē̄ (?) olī, gälī. Ḥüsėn Allavē̄ gäldi (?) bege, Máḥmedē̄ ʿEndarē̄ adam öldürdüler, bi bacĭmı öldürdüler ya, üÇ sänä Meḥmed ʿEli'yín˘üzünen düzde meḥkum˘oldular. Özünnen barabar mänim Sıtto anamın ʿemsiogludur. Ḳasım'ı tanırsan. Ḫeyriye'nín ḳocası. Anamın ʿemsiogludur. Ḥüsėn Míḥemmed'in babasıydı. Hüsėngillerden Bavė Şabo didiler. Anamın ʿemsiogludur. Mänim Sefer, ḳáḥveci Sefer ḥaḳ dayım˘idı. Onnar da Máḥmedē̄ ʿEndarė'den barabar üş sänä ʿElo͡u gäzdirdiler ölmágе, öldürmágе. Üş sänä. Ėvímíz˘o anda oturduḫ. On sänä uḫarda oturduḫ begín yanında. Ḳadastro gäldi ya, ḳadastro gälennen sora ʿElo düze gėtti. Ḳadastro çıḫtı dama. Ė bı Míḥo Kürdo orda, Ḥüsėn Allavėgini, Bekçi ʿEbazē̄ dāşidı orda. Eveli yamşaḫ var˘idı, dānışmidıḫ. Yamşaḫliydıḫ. Çıḫtılar, dėdiler bı ʿEli Güvener'ín dėdi bı ėv dėdi ʿerisa mı begíndír, yoḫsa ḳompile mí begíndír. Ė bı adamlar dėdi ḳompile begíndír. Ėviyiz yıḫılmiya sízí, Ḳara İbraam, Muḫtar Sílėman, Ḥüsėn Allavē̄, Mìḥo Kürdo, Bekçi ʿEbazē̄, ʿEşro mındar˘eppí muḫtarǵında. Damın başna çıḫtılar. Özü de çayı gėçī, Ḳızılyar'a ḳoyŭna gidī. Neyse sebbe oldu, gäldi. Dėdim ʿElo… nasıl dėdi ḳız. Dėdim v̆ala heppí bėle şė ėttiler. Dėmediler ki ʿersa begíndír, dėdiler ki kompile agacı ėví heppí begíndír. Ė girdi ḳáḥvenín çine. Ne ana ḳoydu, ne av̆rat ḳoydu. Herkes kellesíní egdi ses˘ėtmedi.

c.

Mänim˳üç oglum ikki ķızım var. Bursa'dadıllar. O zaman Saddam'ın dáᶜvesínde gėttiler. Daha gälmediler. Ėvlendiler. Bı ķızların kisi, bi de bi küçüg˳oglum var˳idı, Memed˳Ali. Bízím ķoyŭnumuz çoḫtur. Ķoyŭnumuzu ķal… ķapĭyı pacayı ķapattıḫ. Ķapĭya palaz vėrdíḫ. Bänim böyüg˳oglan gäldi, İsif. Ana dėdi síz ķoyunnarı nėttiyiz dėdi. Dėdim˳ogol v̇ala ķoyunnarı heppí ķoyubuḫ. Pėncereyí sürübuḫ, ķapĭyı açıbıḫ. Dėdi hindi o ķoyunnar… Ráḫmetlıg Ḥeci ᶜEbaz da gäldi. Dėdi sen˳o ķoyunnarı ķoyupsan ķapĭyı ķapadıpsan? Dėdi he. Dėdi şindi o ķoyunnar˳ölür. Heme bíz˳ordan gäldíḫ ķaḫtıḫ aştıḫ ķapĭyı. Abō, ķoyunnar nava çalḫanilar. Suyun˳içinde ķalıplar. İsif gälip sölemiyeydi, ķoyunnarmız heppí çerde ölürdü. Ķapĭyı aştıḫ, pėncereyí aştıḫ, ķoyunnarı heppí saldıḫ. ᶜEbaz da kaştı o annan saldı. Bíz˳o ķoyŭna seėp gėtmedíḫ, yoḫsa bíz de kaçıp giderdíḫ.

ç.

Cemėví'ne gėttim. Cemėví'ne dört tene dede Ustanbul'dan gäldi. Oturduḫ, men çoḫ görübem. Ķızkene de gidibem. Ḥesen Aga dedemíz˳idi. Ḥesen dede var ya onun dedesiydi. Gėttim˳oturduḫ. MílleT hēpí gäldiler oturdular. O adamlar DörT seᶜeT ķonuştu. O adamlar ᶜeyni bırya da gäldiler. ᶜEli Rıza dedeydi, ᶜEḫmeT dedeydi, gene var˳idı adĭnı unu… MemeT dedeydi. Bınnar gäldiler bırya. Acĭ'ya da gäldiler. Acĭ'ya da gėtti, mäni Ajĭ'da da bėle aldılar. Ajĭ'da da üş gün ķaldım. Onnar da mäni bėle heppí aldılar bırda. Onnar˳aldı. Gėttıg˳orda Bursa'da, girdıg cemėvínde yėddi yüz gişiydíḫ, cemėvínde. Heme gäldiler, ḫoş söleḍiler˳o dedeler. Sayın ķardaşlarım dėdi, bíz dėdi dörd seᶜeT ķonuştug dörd˳adamdan dėdi. İkki seᶜeT de dėdi Bursa'nın dėdi dedelerí cemėvínín dedelerí, ikki seᶜeT de dėdi síz ķonuşun dėdi. Bíz de sízden bi bilgi alaḫ. Hėj bı dedelerímízden bi ses çıḫmadı bízkílerínnen. Äski dedeler bėle sırfayı dizerdiler. Üskek sädir˳ėderdiler. Onnar ķuzu keserdi postlara atardılar.

Postlar tämmiz yaḫanırdı. Postlar da orda yoḫ, post yoḫ. Oturdular men de özlerne baḫiyam. Hėc zatan başım dangıltıya dungultuya gälmez. Allān ḥikmetí gėttim˘oturdum. Niye o eperlo da mänim başĭmın˘ucunda gälmedi. Arḫamda. Ḳız bırda cėyran sípírgesíní açī. Men dışarı ḳaçiyam. Äskileri işte o dedelerín gettıgı yėrlerí zėyratları di ā. Äskilerí de annadacagam. Annadıbam. Annadacagam özlerne. Bízkílerínen ses çıḫmadı. Heme döndüler, sípírgeyí vurdu ḳoltugŭna ki tene ḳız, üş tene çıḫtılar seme^{c} oynamaa. Men de bėle bırdan çog görübem. Ki tene ėrkek girdiler şapḳalı gädi. Girdi salam vėrdi, dü^{c}esini vėrdi. Salam˘ėtti, heme post var˘orta yėrde, görisen post˘orta yėre seriler, äskiden. O postun dört bi etrefínnen sagdan bėle dönüp sola gelecáḫsen. Üş sefer. Bı adam heme postun orta yėrinnen gėşti. Cānım bėle tiken tiken˘oldu. Mänim yanımda var˘ıdı Bursa'lı bi tene. Dėdim sízín ^{c}edetiyiz bırda mıdır? Cemėvídír, men de görübem cemėvíní görübuḫ, gidibıḫ. Ḳızkeneden şindiye, yėddi yaşınnan hindiye ḳede namazlara… Bayram namazına, bayram˘aḫşamı (?) namazı her zaman gidiyıg biz. Dėdi bízím… dėdim yoḫ, dedeler yānıştır. Nė dėdim˘altlarında postları var. Bı sípírgeyí sípíren iki ḳız dėdim ne güzel gėttiler. Döndüler, etrefice dėdim gäldiler üç sefer döndüler gäldiler sípírgeleríní sípírdiler. Heme dėdim˘o ėrkegín kisi yaḳışmadı ḱı, nası dėdim postun˘üstünden gėçiler? Hėc˘o postun˘orta yėrinnen vurup gėçilir mí? GėçilmeS. Síz dėdim˘onda çog yanışsıS. Madam bı dört gäldi dört tene gäldi dėdim˘Ustanbul'dan gäliP bırya ḳonuştular. Bı üj dede de bízím Bursa'yın dedesídír. Ė bınnar da ki kelime ḳonuşsun. Mınnar da onnardan bilgi alsınlar˘özlerne. Niye seslerí çıḫmī? Baḫ síze sölüyuḫ, bíz dört se^{c}et ḳonuştuḫ. Síz de iki se^{c}eT de ḳonuşun, bíz de sízden bi bilgi alaḫ. Niye ḳonuşmisız? Hėc ses˘ėtmediler. Ordan ḳaḫtıḫ gäldíḫ. Gäldim gėttim şēn bırda Bismil'de şė var, Zėynal. Battalların Zėynal'ı. Ėví orya yaḫundur. Arvadı da orda,

özü de orda. Ḳızı̈ da gäliP, gälní de gälip. Nazime, gişşí, Fatmaǵını. Şėden gälipler, İzmir'den. Heppí gälipler‿onnar‿orya. Dėdim madam sen bırdasan Zėynal‿aga. Niye sen mınnara bi bilgi vėrmedı̄? Bı síz görmüş‿adamsız. Beki o adam yanış gėçirip. Nasıl dėdi bacım. Dėdim v̇ala síz hėç bíşē̄ bílmisiz. Yazzıḫ dėdim. Battallardansız dėdim, eliyiz öpülecáḫsíz dėdim. Nasıl ḱı… Men dėdim hėç bíşē̄ bílmiyem. Men, anamın yanında yėtim böyüdüm. Bacı̈larım var‿ıdı, bacı̈larım ḳocaya gėtti. Zatan baba görmedıg. Ben yėtim böyüdüm. Muḫtar ʿElē̄ vardı. O mänim bacımogludur. Dörd‿aylıg‿ıdı, anası öldü. Anası ölennen sora mennen‿anam saḫladıg‿öznü. Yėtim saḫladı ʿElė'yí. Sora gäldi Dürsė'yí aldı. Dürsė'yí tanisan Darlı'da? Hindi Ḳelender‿Aga'dadır‿a. O gėtti, ḳızkene istemişti vėrmemişti. Onu ḳızkene istemişti Ḳelender Aga, vėrmemiştiler. Mänim‿işte bacı̈mın ḳocası aldı. ʿElė'yín babası Mısto aldı, Mıstafa aldı. Onun yanında da bi buçuḫ sänä ḳaldı. Mıstafa da öldü, ḳadının çocugu da olmadı. Gene gėtti babası ėvíne. ʿElė'yí bíz yėtim saḫliyıbıḫ, mennen‿anam saḫladıḫ. Anam da saḫladı. Gėtti ʿesgere gäldi. Bíz‿öznü ėvlentírdíḫ.

d.

Ḳamışlı'nın zėyratına gėttıḫ. Bir teK türbesí var‿ıdı. Tıfaf‿ėttiler, ḫoş zėyratı ḫoş tıfaf‿ėttiler. Heme çıḫtıḫ yuḫarı ḳıraca. Abō… Düştüler mınnar bi Allaḥė'ye. Allaḥė, Allaḥė, Allaḥė… düştüler Allaḥė'ye. Gänşler saşlarnı maşlarnı. Gėttim dėdim, bízím tānıştı bırda Köpeklí'lídír. Gülüzė'ydi adı. Dėdim Gülüzė baḫ dėdim‿älide Ḳurʿen oḫisan. Síz gälipsiz bırya, heppí ayaḫlariyızı soyupsuz. Çoluḫ çocuguyuz gätíripsiz. Bırdan gėştıgiyiz‿eppí ḳebristandır. Bı ḳebristana basıpsız. Bı zėyrata nası gälipsiz? Günahtır bı bėle. Älide de Ḳurʿen oḫisan. Şeker meker‿aldıḫ. Dört pakėt bėş pakėt şeker‿aldıḫ. Özne dėdim mänim terefimden de bi Yasin oḫu, bagışla orya. Dede, şē̄,

zėyrata. Gėttim ḳadınnara, abō. Hėj dėdim bıra, bı zėyratiyız ḳebíl dägil. Allaḥė'ye düştüler. Heppí yėre yattılar genç ḳızlar. Ėrkekler‿uḫarda çıḫıplar dört yüz bėş yüz gişi. Ḳarĭlar da bırda heppí Allaḥė'ye düşüpler. Dėdim niye síz… ḳurban‿olum zėyrata. Bişė dėmedim, faKat sízí begenmedim dėdim. Síz niye gälisiz? Zėyratiyızı tıfaf‿ėdin, yėmegiyizí yiyin, Yasin'iyizí oḫuyun, tepen tepsín, oyniyan oynasın, bı Allaḥė'yí terkleyin. Gėttim Vėysil Ḳereni'ye. Gėttim bi de Vėysil Ḳereni… säkkiz sänä gidibem. Vėysil Ḳereni'ye. Hē, säkkiz sänä gėttim, eyv̆allah. Gėttim, Vėysil Ḳereni'ye çıḫtıḫ. Beki çoḫtandır çıḫıpsan bırdan. O şėyí tanırsan, Ḥüsėn'ín arv̆adı, bekmesçi Ḥüsėn'in arv̆adı var‿idı. Tanisan mı onu? O da bízdendír. Adĭnı da unudubam. Veybe'ydi neydi. Men çıḫardıram. Yoḫ, Ḫecce dägil. Gėttıg‿o zaman bereber, ḳızı Mesḥe'yí de aparmıştım. Mesḥe'den gėttıg. Bi de Nazime'sí var. Sultan'ın ḳızı Nazime. Men nişanniydım. Mänim ḳocam dėveye şarḫa vurardı. Gėtti ᶜElo bi sänä şarḫa vurdu Bísmíl'de, dėvelere. Şarḫayı vurdu. Öznü o zamannan tanidıḫ. Emine de bízden, Emine'yí ḳebíl‿ėtmidi. Emine Kürtçe şė ėttígíne ḳebíl‿ėtmidi o gáte. FaKat‿o bízden gälän (?) ordan bėle çıḫtıḫ. İkinci ḳatta oturduḫ. Bınnar‿ėle ḫoş söledíler, v̆ala ėle oḫudular, söledíler, aglamagımız gälidi aglidıḫ. Çoḫ ḫoş söledíler, ālibėytlerden, Fatma Ana'dan, on iki imamlardan, heppí mílleT agladı. Sora ḳaḫtılar mınnar düştüler‿Allaḥė'ye. Bi ḳadın düştü yėre, gätirdiler ketení çäktiler bíssímilla bíssímilla bíssímilla şėḫat şėḫat şėḫat, o kül başiya… Neᶜimeydi adı, Neᶜime Neᶜime adı arvadın. O babayızın ǵorna sıçaydım. Onnarı bi sögī. Hindi yalan söli ā. Ke indi bāyıldı. Allaḥė ėtti, ėtti, ėtti. Sersem oldu, düştü. Ki tene cenderme çıḫtı. Ellerinde cop, çıḫtılar yannarĭna. Utanmaz dėdi ḳarĭlar dėdi, síz gälip dėdi zėyratı mı tıfaf‿ėtmeę gälmişsiz, yoḫsa síz gälip bırda ḥav ḥav ėtmágá mí gälmişsiz. Bınnardan ki tene gėttiler, covaP vėrmezden o arvad‿orda píllėr kimi

sıçradı. Dėdim bı sebbeᶜe ḳede oa̲nmiyacag̲ ̆ idı (?) nasıl ̆ oa̲ndı. Ė ḳaḫmiyaydi ḳaltaḫ, niye ḳaḫtī, ḳaḫmiyaydī. Madam düşmüştüler bāyılmıştılar şėyín gözu̇̈nün ḳarşında de ḳaḫmiyaydī. Cenderme özlerní vurdu yėndirdiler ̆ aşşag̲ı. Geldıg̲ ̆ aşşag̲ı. Bir faḳir gäldi orya. Bir faḳir arv̇ad gäldi yaşlı arv̇ad gäzdi, dolandı, dílendi. Gėtti zėyratın, zėyratı şė ziyarat ̆ ėtti. Girdıg̲ ̆ içine zėyrat ̆ ėttıḫ. Para atan para attı, Yasin oḫutan oḫutturdu. v̇ala men bėle bėlmí de sürttüm camĭna, şíşleríne. O zaman bėş bin ̆ idi. Ḳeç sänä eveli, bėş mílyar parayĭ pėncereden saldım ̆ orya. Bi ḳarıya dėdim bıra baḫıcı kimdír. Dėdi v̇alla, bi og̲lu da ḳucag̲ındaydı. Dėdi men baḫiyam bırya. Dėdim ̆ ala bėş yüS kag̲ıt ta ḳızım siye. Bėş yüz ̆ o ḳarĭya vėrdim ̆ orda. Çıḫtıḫ dışarı geldıg̲, dėdıg̲ ḳarı hani gėttiler ̆ o ḳarĭya da para vėreḫ, yaşlıdır yazzıḫtır. Gėtti büküldü Vėysil Ḳarāni'yín ̆ orda oturdu, orda öldü. Baḫ, ne mutlu ona. Ne mutlu ona. Ne ḳede saf ̆ ıdı gäldi orya. Yaşlı bi ḳarı. Gėtti duvarın dibinde boynu büküK, duvarın dibinde ölüp. Gėttiler, defín ̆ ėttiler. Her sänä giderem, ḳurbanĭmı aparram ̆ orya, ḳurbanĭmı orda keserem. Vėysil Ḳarani'ye. Säkkiz sänä gėttim. Üş sänä İbra̲am Ḫalula'ya gėttim. Bi sänä şe̲e gėttim, a bı zėyratın ̆ adı, Ḳamışlı'ya. Bıra Aktepe'ydi. Aktepe, Ḳamışlı'ya gėttıḫ bi sänä. Bi sänä orya gėttim. Bi sänä Mėyrani'ye gėttim. Hē, bi sänä Mėyrani'ye gėttim. Bi sänä de Ḫásen Mansur'a gėttim. Mėyrani de genc ̆ og̲landır. İraḫ gėç yarabbi, kimseyín başĭna vėrmiyesen. Aspaba gidiler. Anası babasınan barabar. Og̲lan istemi mí. O zamanın zamanı. Neyse og̲lan díleg dílī. Di ki heme bırda bėle yėr yarĭlaydı, men yėrín çine gireydim. Heme yėrinde yėr yārĭlıp, orya düşüp. Ana baba gėri dönüb ̆ aspaptan. Hindi orya gidende de ikki bėle böyüK (?) ᶜesker ḳarşımızda gididi. Barabar, ᶜeskeriyeden barabar. Bē̲ş yüz çadır ḫökmetten gälmiş ̆ idi. Bē̲ş yüz çadır ̆ ıdı. Míllet gene çog̲u dışarda ḳaldı.

Orya da ʿedarın on yėdisínde gidilī. Bu tereftedír. Ḥezro terefindedír. Hē, bı tereftedír. Orya da gėttim. Bir tek köyde men gididim. Kimse zėyratlara gėtmidi. Bı Köppeklí'ler gälī, tanış˘ıdılar. Ḥezro'lulardan˘ėyi olmasınnar, gälidiler mäni tė ḳapımdan alidılar. Zėyrata giderken ḳurbanmı atidım, burgulmu, ekmegmí, ekmeK yapardım, bayram aḫşamını bırda ėtmezdim. Ḳurban bayramı, bayram aḫşamı men şėyín Vėysil Ḳarani'yín˘üstündeydim. Bir gün, hele işte, o günnen bı güne begi gírmí sänädír dee men bi gün bırda mílletten bi gün öge yaparam. Gene bi gün bíz külümçeden mílletten öge yaparam dagïdıram. Hele o zamannan hindiye. Ordan üş sänä Ḥecíbekteş'e gėttim. Orda ḳurbanmı kästim. Dört sänä de bırda… Yėddi sänä (?) bırda kästim. Bursa'da Ḥásen Dede var, Ḥecíbekteş. Üş sänä gėttim. Ḳarababa'ya zatan bízím boyna sürüden gididíḫ. Ḳarababa ḳardaşıdır, Sıttıoglu bāşsıdır. Sıttıoglu da bı tereftedír. Mezre terefínde, Sıttıoglu Mezre terefíndedír. Ė orya gideydī, ḳıymidi baḫasan. Tutlarna baḫaydī, bėle ḳırmızı ḳırmızı. Alaydī, teberikti yiyeydī bėle mėyḫoş. Onu bir aga aldı kövü mezreyí. Aga gėtti motor ḳoştu dereyí mereyí heppí sildi, agaçları kesti. O motoru sürennen dī, o motor bırdan˘o gárte sıçrattı oglunu dī, oglu yėrínde öldü motor parça parça oldu. O zėyratın deresínde. O agaçlar, bırdan nėrye giderdi agaçlar. Ne agaçlar ḱı… älī bėle ḳavuşmazdı özlerne. Zėyratı ḳaldırıplar şindi gėt bir ḳubbe ḳalıp ḳıracın başında. Sürdüler heppí ėle ḳaldılar, orda. Ḥásen dedeye gėttiḫ. Bursa'da. O da cemėví, bırda altıncı aydadır. Onda da säkkizinci ay açılidı, onun meyvası çog˘oldūna mílleT gididi zerel˘ėdidiler, çoluḫ çocuḫları. MilleT çoḫ˘oldūna. Onun baḫçavanı şiket˘ėtti. Dílekçe vėrdi, dėdi gälirse dā ifag ifag tutsunnar ki bi zerel˘olmasın. Orya da üş sänä gėttim. Üş sänä ḳurbanmı apardım kestim. Orda ḳoç˘alidım ki yüz bine aparidım üstünde kesidim. İsif Baba'ya da gidiyıḫ, çog gidiyıg˘er zaman. O da Bursa'dadır. O Bursa'ya yaḫundur. Bı Ḥásen Dede İnegölü'ndedír. İnegölü'ndedí. İnegölü'ndedí, bi seʿed˘on

bėş daḳḳa çekī. Bursa'dan‿ora. Ona da gėttim üş sefer gėttim. Vėridim oglum İsif (?) orda ḳuzular bālıdır. A bėle bi ḳoç gätirib‿aparıb‿üstünde kestim. Ōn da bırda yėddi sänä ḳurban… Çog‿udu bırda ḳoyun çog‿udu kesidim. Ordan gälidim, on yėddisínde bırda kesidim. Bi de geldıg, gėttıg‿o Ḥecíbekteş'ten giderken dėdiler bırda bi zėyrat gene var dėdi. Adı dėdi, Ḥásen Dede orda. Seᶜed gėce on ikide yėndıg‿orya. Gėcenín‿on‿ikide. Ḥecíbekteş'ten gidiyem Bursa'ya uşaḫların yanna. Yėndıg‿orya. Yėndıg‿orya, dėdiler menşur zaa bıradır. Gėttıg bagı baḫçası nası… Orda göynünnen gėçen işte sanduḳ var‿orda. Göynünnen gėçen‿orya attı, göynünnen gėçen‿orya attı. Bėş yüzü sanduga saldım‿orya da. Orda da niyaz ėttıḫ, tıfafmızı ėttıg geldıg bırda gėştıg. Bıradan da Ḥecíbekteş on iki seᶜeT çekī. Ḥecíbekteş'ten de Bursa on iki seᶜeT çekī. İkisínín‿orta yėrindedír. Bırdan‿on‿iki seᶜette gidiyıḫ. Ḥecíbekteş'ten de mindim beledye otobozuna, gėttıg‿o da on iki seᶜeT çekti. Orya da zėyratĭna gėttim, zėyratları çog gäzdim. Çog zeremceler başĭma gäldi, çoḫ çektıḫ.

e.

Ḫelíl Efendi'yí görübem. Ḳarĭsı Fatma'ydı. Onnarı görübem. Bekteş dedemí görübem. Camal Aga'yın babasını. Onnarı görübuḫ. Onnar zamanında hō, gerregiz çaglarıydı. Sėyid'ín ėví diyip te gėçme. Heme ocaḫlarĭnın ḳıymetíní bulmadılar. Ḳasım Aga'ydı. Onnar ḳıymetíní bílmediler. Dedelıg‿ėtmáge ėtmediler. Ocagı da batırdılar. Kimse özlerne ḳıymet te vėrmedi. Zamanında keskün‿idi ocaḫları. Sofi Ḫelílgini. Babası Zílᶜebdin‿agaydı. Tükürügü yėre düşmezdi. Bizim Zėynal (?). Bízím adamın ᶜemsiogludullar. Onnarın bíze tükürüklerí dermendír. Tükürüklerí dermendír. Demreví olanlar gälir, tükürürse gider. Ḫali ᶜEli. Mänim‿anamın ᶜemsiuşagıdıllar. Barabar ᶜemsiuşagıdılar, görümüm‿onun yanındadır. Mänim

görümümdür, onun ḳarısıydı. Başḳan ʿEbaz'ın da gene görümümdür. Sıtto yanında, o da mänim görümümdür. O da onun ḳarısıydı. Bı Zėynal ḳaḳom zamanında, ė zamanında nėrde? Anam dėdi ki ogol ʿÈlaz˘Aga ölende dėdi Mamud˘Aga'yı çagırdı, Píroglu'nun˘évínde. Mamud˘Aga'yı çagırdı, dėdi ḳardaş älī vėr miye älme. Tuttu dėdi baḫ ḳardaşım men˘öliyem. Vesyetim siye. Aṽradım gänştír. Mänim üş tene ḳızım vardır. Kıssasına küçesíne salmasın, ʿEli bėkardır, ʿEli alsın. Ḳardaşı (?) ha. Ḳaynanam sölerdi. ʿEli alsın. ʿEli ḳaḳom dėdi ki men ḳardaşĭmın yatagĭna girmem. Vesyetíní ḳırmadı, Başḳan ʿEbaz˘aldı. Başḳan ʿEbaz˘aldı, gäldi Sıttōn˘üstüne. È Sıtto gázzeb˘idi. Sıtto ataş˘idı. Bíşē̄ ki gėce çırayı ḳazyagı, töke özlerní yandıra. Yā! AṽraT baḫtı yoḫ, üş tene yėtimíní aldı önnü vėrdi gėtti İrfa'ya. Ḳısas kėvíne. Bıyan sattı şelleden bıyan sattı ḳızlarĭnı saḫladı. Heppí bı olan dört bėş yüz dönüm de arazısı var˘idı. Heppí aṽradı Fatma'nın˘üstüneydi. Avrad gene asıllıydı, aslına yėdiriP gäliP bėş kuruş özünnen para almadı. Özü özlerne gėttiler tapı ėttiler. Aṽradı da meḥrüm çıḫarttılar. Şindi onun ḳızı vardır bırda Diyarbaḳır'da, Zılḫa'dır. Bílend˘ogludur, saS çalī. SaS kursuna gėtti. Oglu Diyarbaḳır'da ėvlendi. Ḳardaşım˘onun ḳızĭnı aldı. Hindi ḳaḫtılar araziyi sattılar. Aṽrada yėddi, here aldı dünye para gírmbėş ottuz mílyar˘aldı. Aṽrada yėddi milyar vėrdiler ḥíssesínde. Ḥepse arazı da heppí arṽadın˘üstüne. AṽraT dėdi ne vėrirlerse özlernín vüjdanna. Sofi Ḫelíl˘idi. È Zílᶜebdin˘Agān tükürügü yère düşmezdi. È Sofi Ḫelíl babasının ḳıymetíní bílmedi. Orda bırda. Ocaḫlarĭnın ḳıymetíní bílmediler. Sofi Ḫell'ín babası nėrde, hindikiler nėrde? Sofi Ḫell'ín başsı, bibsí var˘idı. Ḳaragöz'ün˘aṽradı Mėyro'ydu, sen tanırsan. Mėyro'yu. Mėyro işte Zílᶜebdin˘Agān ḳızı. Sofi Ḫellė'yín başsıydı onnar. Bibilerí, bibilerí. O gün bíze bi dede gäldi zamanında. Èlyez dedeydi. Dede gäldi, bırya gälmişti. Bi gėce de bízde ḳaldı, ʿElo dėdi salma. Teglíf˘ėtti, bízde

ḳaldı. Gėce bi ḳuzŭmuz‿öldü. Ki tene keklügümüz var‿ıdı, keklüK. Ḳefeste gidiP şeẹrde yapıp gätírmişti ʿElo. Sebbeḥ ḳaḫtıḫ keklüklerímíz‿ölüp. ʿElo dėdi sen yomsuz bi dedesen. Säni dėdi, aga dėdi säni ḳavmaḫ… Dėdi niye nėttim‿ogol? Baḫ, sen gäldī, ḳuzum‿öldü, ki tene keklügüm de gėtti ḳáfeste öldü. Onun ḳarısı Mėyro, gäldi özne şėye baḫtırdı. Kagıdı, bı nusḳaya baḫtırdı. Ḳaragöz Ḥüsėn'nen barabar ḳocasĭna. Dėdi Ḥüsėn dėdi gözī aç. Sänī bı dėvlet dėdi, dėvlet ḳuşī bı ḳarĭnın başındadır. Bı ḳarı ölürse dėdi, senī her pergelī, uşaḫlarī bi yanı gider. Ėle olmadı mı? Sen düʿe ėle bı ḳarĭya. Heme ėle dögerdi ḳarĭyı, ėle dögerdi, ėle zalımlıg‿ėderdi. Özü sonu noldu? Gėtti o Mėrsin'de Mėrsin'de bekçílíḫ, şiş bekçílígí yaptı, gėce. Sonunda ā, şiş bekçílígí yaptı. Bíşē ḳalmadı, tırı vırı bíşē ḳalmadı özne. Bi avrad‿aldı gätirdi, gäldi. Onun yanında da ḳızı oglu var‿ıdı. Onu da ḳebíl‿ėtmedi Ḳaragöz. Ḳızı vėrdi gişiye, oglan da ḳoydu gėtti. Özü de gėtti, gėce gėtti özöznü gätíre, gėce gäli övŭne, gäliler ki ölecáḫsen, ḳag gideḫ, ėve gälī, heme gėce ölī. Şiş bekçisiydi. Dėdi bı dėvlet dėdi bı ḳuŞ dėdi bı ḳarĭyın başındadır. Yapma oglum bı ḳarĭya zulumlug yapma. Ḳarı ölduğu deḳḳe dėdi sänī pergelī dagılacaḫ. Hēr çocugī bi yanı gidecaḫ. ʿEyni de ėle oldu. Mısa'yı öldürdüler. O Musa'yı, Musa'yı öldürdüler. Musa'yı öldürende men yėddí aylıg‿ıdım anamın ḳarnında. Mısa'ydı bırda. Ogol dī, gėttim bėle yaḫidılar dī, Fatma'dan, Ḫelil Efendi'den Fatma. Suyu, bėle yaḫidılar dī, suyun‿üzerínden, mäni bėle çekti Fatma gėçme gėçme dėdi. Sen ḥámlesen dėdi. Ölü suyunun‿üstünden gėçmeḫ günahtır. Ė däliḳannıydı özü. Sėyid'in ėvínde bi teneydi. Fatoa nişannıydı. Ḳasım'ın avradı. Ḳasım'ın avradının nişannısıydı. Özü ölennen sora bi de özne Fato, Ḳasım almidı. Sonra vėrdi. Ė Ḳasım ne gün gördü kü Ḳasım, ne Fato. Gėtti bi de üstüne avrad‿aldı gätirdi. Bahar'ı gätirdi. Aldı Baar'ı gätirdi gäldi. Zordan güzellig‿olmaz ḳızım.

f.

Bırda ķoyunŭmuz var˘ıdı. Sebeḫten ķaḫidıḫ, vasayit yoḫ˘üdu. Ė bír̄ günde on dörT parzum pėynir çalidım. Her sefer ki sıtıl älíme alidım. Duraǧımızı görisen nėrdedír? Duraǧımız tírėn ḫatındadır. Sebbeḫ ėrkennen, ķardaşım var˘ıdı, Ḫecco'ydu, Ķara Ḫecco derler. Özünnen barabar alidıǧ˘o iki sıtılı älímíze. O da ķırav̈, sisli, duman. O zaman ķorḫuluydu. Ḫırḫız da var. Ķorḫidıḫ ta tėzden gididıḫ. Altıda yola düşidī, yėddide minecáǧíḫ tírėne. O pėndírí aparidım şeerde satidım. Se^{c}ed˘on birde onda bi de dönîdîm, köprüde ķoyun saǧidım. Atmış yėtmiş tene ķoyun saǧidım. Çoḫ çektim. ^{c}Elo çoban˘ıdı, bırda gėtti yėtmedi gėtti ki sänä Köppeklí'de ki sänä… Men, oǧlum İsif yėngi oldu. Gėtti Dehmen Aǧa'ya, Acı'da. Dehmen Aǧa'ya çobannıǧ˘ėtti. Dehmen Aǧa öznü o adam Allah˘özne ráḫmet ķılsın sízkíne de özne de. Dėdi men dėdi baḫ dėdi yavrum. Onnan bi sänä sora gėtti Dehmen Aǧa'yın ķapısında Çiyan Ḫello var˘ıdı. Gėtti Ḫelloa ėtti. Ḫello ^{c}Eloo gätirdi. Ķoyun damında sekkü ėtti, ķoyun damında yatırttı. Dehmen Aǧa dėdi ki Ḫello, dėdi ne? Dehmen Aǧa aǧzı pis˘idi, dėdi anasını bèle ėttıǧım bèle ėttıǧım dėdi. Ula ^{c}Elo kimdír sen˘onu aparisan sekküde yatırisan? Ula dėdi men (?) bèle yatī. Ķızı Pempe, ķızı, adı Zėyneb˘idi, Pempe çaǧïridılar. Pembe bèle yatī, men bèle säriyem, ^{c}Elo da särī, ^{c}Eloun ayaǧı Zırab'dan Pembe'yín ara yėríne girī. Men ^{c}Eloun yanında yatiyam. Sen˘aparasan ^{c}Eloo ķoyun damında yatırasan! Dėdi siye çobannıǧ˘ėtmiyecáḫ. Yėddi ay ėTTi, Dehmen˘Aǧa ķomadı öznü çobannıǧ˘ėde. Dėdi sen çıǧ… Yo aǧa dėdi, niye men çobannıǧ˘ėtmem dėdi. Caniyın eti saǧolsun. Madam sänī göynī yoḫtur, ķardaşī, men dėdi gene razıyam yatmaǧïma. Özü mäni yatırırsa men razıyam yataram. Ķoyun meleiktír. (?) ^{c}Elo kibar dägildi ki. Şindi baḫ, beki gírmí kėv bırdan gėçer, gírmí kėv.

Bı ḳapıdan (?), ḥezırlardan˯ėyi olmasınnar. Allah razı olsun sízlerden. Ḳapıda ʿerebe bèle durar. Ḥáci Ana ne disen? “Ḫelti a ḳedirye” Kürtçe söliler miye. Gäl säni aparaḫ
Bísmíl’e, bi istegī varsa işī gör, gäl säni bi de ėve gätireḫ. Çünkü o zaman ḳıymetí vardı ʿElōn. Her yėrde namus˯önemliydi. Ottuz säkkiz sänädír˯ölüp, özü gidiP, Alla ráḥmet ḳılsın. Ottuz säkkiz sänädír. Bı ḳızım dört sänälıg˯idi. Küçügüm de üçü, kiyí bitirmişti üçe girmişti. Küçüg˯oglum Memed˯Ali de on bir˯aylıg˯ıdı. Deę yürümidi. Gėtti ʿElo öldü. Gėtti sippisag gėtti ā. Sippisaglam gėtti bırdan ḳoyŭna. Sebe altıda ḳaḫtı dėdi gidiyem ḳoyŭna. Dėdim neę gidisen ḳoyŭna, aḫşam naḫırdan gäldī. Dėdim gėtme zatan seʿeT yėddiydi, seʿed˯on birde ḳoyŭndan gäldī. Dėdi ḳardaşım, ḳoyunnar bírībírīne ḳarıştı. Gidim dėdi ḳoyŭnu sayım. Dėdim sen bında yanışsan ʿElo. İsif˯èle ḳorḫi ḱı dėdim, sebeḫ ḳaḫıb˯İsif aparır. ʿEyni älní bèle vurdu dėdi eḥmaḳ. Gencín˯umru mudur babam gäliP mäni dögeceḫ diye. Gėtti dört tene ḳuzusu düşmüştü ḪemiT begín äkínne. O ḳoçları dönderdi bı yanı, ḳıracın başĭna agacı uzadi heme orda düşī. Orda nası düşi heme orda ölī. Bi de baḫtım oglan gäldi havar ėdi ay anē babam˯öldü, İsif. Çıḫtı di yolun˯üstüne. Ḳoçları çıḫarttı gätirdi sürüyün çine ḳattı. Agacı uzattı dī, kefyesí de älínde uzandı yolun˯üstüne. Kaştım gėttim˯üstüne dī. Baba baba baba, nasıl bı içerden ḳaynar dönderir bíşė söliye, bèle ḳıj ḳıj èle baḫtım bi kere gözŭnü yumdu. Çāgırdım, ḳuyruḫçumuz Ḫelilo var˯ıdı Yasınca’lıydı. Yėzit. Dėdim Ḫelilo, Ḫelil, ge babam gėçindi men gidiyem. Bi tulug˯ayran süzmüştüm, tek bi tulug˯ayran süzmüştüm. İkinci tuluḫta baḫtım˯İsif çeri girdi. Anē havardır, babam˯öldü. Lan˯ogol sen nērdesen babay˯öldü? v̇ala ki sefer düştü ḳarşına gėttig˯ayıntı. Ḳelp var˯ıdı özünde. Ayındı. Ki tene ḳardaşı var˯ıdı Almanya’ya yolladı özlerní. Parasınnan. Men gėttim dėdi, o zaman bi gidişí Anḳara’ya gälişí säkkiz bin. Bėş bin de var˯ıdı, üç binimíz yoḫ˯idu. Dėdi gėt

ḳardaşım Ḫello'dan gätír. Ḳuzularĩnı da gidiler gäliler alıcı vèremi ha uyuşami ha, alıcılar gidi gälĩ. Ottuz tene ḳuzu satacaḡam. Dèdi gidim Anḳara'dan gälim dèdi. GäliP ḳuzu sataram. Gèttim ḳaraşı Ḫello miye dèdi yoḫ dèdi men dèdi. Dèdim niye heppí faize oldu ʿEḥmet dèdi. Niye baba dèdi. Sen gidisen‿orda Cimè'den‿orda pısḳılètten gidisen tē Acıllara fayız vèrisen. ʿEmcem sänĩ paray yiyeceḫ mí dèdi. Üç bin para nedír dèdi. Vèr dèdi özne. Vèrmedi, ḳaḫtım gäldim. Dèdim v̈ala ʿemim di yoḫtur. Dèdim baḫ ḳırḫ tene ḳoyun saḡmam, älli tene saḡmam, ottuz tene saḡaram, sat, sen derdiye çara bul. Dèdim sänĩ canidan zèyada mıdır‿ā. Sat‿on tene yaḡlı ḳuzŭyu gèt‿Anḳara'ya. Üş bin para nädí? Sen mäni Ḫelloun‿üstüne yollisan. O ḥèrsten gètmedi, acıḡ‿ètti Ḫelloa. Hafta dolmadı dèdi men örremse de ḳaraşım üstüme gelmiyeceḫ. Ḫellou dèdi, cenezemín‿üstüme ḳomarsan. Nura Ḫallo. İkisi, Ḫallo da Ḥássē de, para bèş, para vèrdi o zaman‿atmış kaḡıt para vèrdi kisní de Almanya'ya yolladı. ʿElo parasınnan yolladı. Baḫ ʿEşür (?) oḡlu Sílèman'ı yolladı. Alla ráḥmet ḳılsın síze de onnara da ölene ḳede dèdi men ʿElo ḳaḳomun èyiligíní unutmam dèdi çoluḫ çocuḡŭmun (?) satın‿aldı. Dèdi men‿ölene ḳede öznün‿èyligíní unutmam. Mınnar mänim ḳardaşlarımdır. Zatan‿özlerne èḥtiyacım yoḫtur ya, bı pèzevenkler dèdi (?). Para ʿEloun gözünde yoḫ‿idu. Bı Sítḥásen'de bi teneydi. Ḳáḥveye girer ḫaḡ bèle gürr̄ ḳaḫidı. Ḫaḫ bèle ḳarşınnan ḳaḫidı.

g.

ʿEmbar'daydı oḡlu. ʿEmbar'a ataş düştü. Gäldi Sítḥásen'e. Sítḥásen'e gäldi bırda ʿElo Macır var‿idı. ʿElo Macır hepsínín böyügüydü. ʿElo Macır. Hindi ʿElo Macır'dan da ʿEḥmo ʿEli Kürd‿idi, ʿElo Macır'dan ʿEḥmo ʿEli Aḡa Kürt'tür. Mänim ʿeskerim var. Men gerrem, ʿElo Macır tek‿idi. Ḳaḳoluḫ ḳurmuştular Ḫeli ʿEli'yín babasınnan, dedesínnen. Ḳaḳoluḫ ḳurmuştular. Bırdan ḳaḫtı di ḳaçaḳaçtan ḳaḫtıḫ

gėttıḫ Köpeklí'ye. Bırdan Sítḥásen'nen gėttıḫ, ʿEḥmo ʿEli Aga gäldi bırya girdi. Bíz gėttıḫ Köpeklí'ye. Köpeklí'de dėdi altı ay oturduḫ. ʿElo Macır dėdi Köpeklí'den gälidi. Bı ʿEḥmo ʿEli Aga didi ʿElo Macır'a söleyín gälmesín. Baḫ gälirse men ʿeskerimí alıram çıḫaram öznü öldürrem. Gälidi, ʿĖlyaz˘Aga'nın ḳaḳosudur ya, her Cuma aḫşamı gälirdi üstünde Yasin˘oḫurdu. ʿElo Macır. Yasin oḫurdu, giderdi. ʿEḥmo ʿEli Aga dėdi ki gälmesín ʿElo Macır öznü öldürrrem. Dėdi men gäliyem, özü bänim ḳarşıma çıḫsın. Altı ay bèle gėtti gäldi kimse ʿElo Macır'ın ḳarşına çıḫamadı. Ayagĭnı ʿĖlyaz˘Aga'yın˘üstünden kesmedi. Ėrkeg˘idi adam didi. Ėrkeg˘idi. Bèle çıḫtım ḳarşına, uşag˘ıdım bèle çıḫtım. Bacımdan dögüşmüştüler. Bacım ʿElo͡u, Şėytan ʿElo diyerdiler. Hem anamın ʿemsiogludur, hem de bacĭmın ḳocasıdır. Bacımdır. O bennen dört yaş böyüktür. Zėyno bacım˘ıdı. Bėş bacıydıḫ. Bit tek ḳardaşĭmız var˘ıdı. Ḳardaşım da öldü, bacĭlarım da öldü. ʿEli ʿEbo diyerdiler. ʿEli ʿEbo diler˘özne. Babamın˘adı ʿEbo'ydu ya ʿEbdılla'ydı. ʿEli'ydi adı. ʿEli ʿEbo didiler˘özne. He, barabar. Onnan sora işe bı ʿElo Macır kesmedi ogol dėdi. Men dėdi ḳaçaḳaçtan, ordan gäldıḫ dėdi. Kazım Aga'nın ḳardaşı ʿEli dėdi heresí bi hegbēn gözŭne, Cáḥver dedenín ḳardaşı Kazım˘Aga'yı. Heresí bi göz hegbēn ḳoyduḫ dėdi bi de gäldıḫ bırya Sitḥesen'e. Sitḥesen'e gäldıḫ, işte dėdi ʿĖlyaz˘aga di ölmüştü dĭ̄, men de gėttim di Fatma dėdi ki baḫ ḳarı, men gidiyem dėdi. Ba onnan sora tamam sölemedim. Size ḳıymiyam. Uşaḫlarım gänştír, uşaḫlarĭmın˘üstüne oturasan. Men giderem, gözĭ̄ ḱor, ḳıymam. Èle gene ḳaşĭ̄ gör hā. ʿEyni de özü öldü, ḳaldırdılar Fatma Bacı'nın gözü bèle ḳamaşır kimi oldu hā. İrfa'lıydı bèle ketenní de şėyíní çekerdi ketenní. Bèle alttan baḫardı. ʿEfyon çekerdi. İrfa'lıydı işte, ʿĖlyaz Aga'nın ḳarĭsıydı. İrfa'dan gelmeydi. O Fatma'yı Başḳan ʿEbaz˘aldı ya, onun˘anasıydı. Ōn ḳızı, şė̆e vėrmişti bırda, başḳana vėrmişti. Onun˘anasıydı he. Bi gün men de ḳaḫtım

bırdan geldıg̱ ̆og̱ol dėdi. Gėce gididim g̱amır ̆ėdidim. Älimde didi g̱amır yug̱urüdum dėdi. Èle bag̱tım üş tene ʿAreP dėdi. ʿArepler evelden manşur ʿArep ʿebayı giyerdiler. ʿAreP dėdi İlyaz ̆Aga gäldi, İlyaz ̆Aga gäldi. Ė men de diskindim. He dėdim İlyaz ̆Aga ölüP. Di kāşmıştı o mezerlikten yėndi, o damdan bıg̱ėriden yėndi. İnanmadılar, g̱amırĭnı afaladılar. Gėttiler çerlerí gäzdiler, dolandılar, İlaz ̆Aga'yı bulamadılar. Di Fatma dayza ḳag̱tı dėdi, yag̱andı, çimdi. Namazĭnı ḳıldı, dėdi Elez bı Cümʿe ag̱şamıdır. Ė mänim ̆uşag̱larım ̆uşag̱tır. Sen bízí g̱ag̱a farş ̆ėtme. Gälirsense Cümʿe ag̱şamınnan Cümʿe ag̱şamına gizli gäl, görmesínner. Dehe görmediler ha, gizli gäldi görmedi uşag̱lar da görmedi kimse görmedi. Fatma Ana di bėle älní aştı dī. Tekyede oturdu. Men de di ėle g̱amır yug̱uriyam. Èle di og̱ol canım tiken tiken ̆oldu. Ekmekleríní yapidım. Hindi bėle älmín g̱amırĭnı ėttim dī. ʿElyaz ̆Aga'nın tükürügü yėre düşmezdi dėdi. ʿElo Macır'dan ḳaḳoydu. Onun ̆üçün gididi mezerín ̆üstünde og̱üydu. Kimse de (?) gidemediler. Ḳapıda bi kėv, ʿElo Şėytan ʿElo. Niye dört tene ḳarşına çıg̱madı. ʿEşro, ʿEbazē, İso var ̆ıdı bízím Zılg̱a'yı ḳaçırttı. Men nışannıydım ̆a. Ḳız ḳucag̱ında aldı gėtti, ḳucag̱ında ḳaçırttı gėtti. Dördü de çıg̱tılar ʿElo ̆un ḳarşına. Çütten gälidi Ḳaraḳoyun'da. ʿElo dördünü de bėle ḳarşına ḳattı, ki tene bı yanı ki tene kavaladı. Kėv üç yüS g̱anaydı, Sítḥásen şėyí, yėddi sürü ḳoyun var ̆ıdı. Nag̱ırları bızavları heppí düzde yatardı. Nisan'ın onyėdisí gälmişti. Ḳıran çıg̱tı mı mílleT heppí düze atidı. Ḳuzu, bızav, nag̱ır. Ǵamışḳıran Nisan'ın yėddisínde. Ǵamışḳıran'dır. O ėle ki yaar ̆og̱lum, ėle yag̱ī. Dolu yag̱ī, ǵamışlar düzde öli hā. Ǵamışḳıran. Äskiden ̆ėle yag̱imış, ǵamışlar ḳeş tene düzde ölüp. Onun ̆adı ḳalıp ǵamışḳıran. Nisan'ın yėdisi olurdu o ḳoyun, nag̱ır, bızav düze giderdi, ḳuzular ̆eppí düzde yatardı. Ḳıraş çog̱ ̆idi, hindi ne gäzī? Heppí g̱ag̱ ḳoyŭnu

davarı sattı. Ḳıraç ḳomadılar ḳaldırdılar, dere ḳırag̱ı kimi bi yėr bulamisan ḱı dere ḳırag̱ĭna gidesen. Ḳoyun sattım, ḳuzu sattım yėdi yüz ḫana, yėdi yüz ḫana. Yėddi sürü ḳoyun var˯idı. Hanı evelki adamlar? Evelki adamlar gėtti. Mısa'ydı, Míḥo Kürdo'ydu, ᶜEbaz ḳaḳom˯i̊di̊, Bekteş dedem˯idi, Camal dedem˯idi, Veli dedem˯idi, Ḫelíl Efendi'ydi, MeḥmeT Ḱa'ydı. Meḥmet Ḱa'yın tekyesínde namaz ḳılıbıḫ ḱı. Namaz da ḳılidıḫ. Äski ḳorḫulug̱˯i̊di̊. Bi tene ḳapıda beklerdi, bi tene damın başında beklerdi ki Kürtler gälip dinlemesín. Kürtler˯äskiden didi ki gidiler namaz ḳılilar. Didiler çıra pıf. Çıra pıf ne dėmáḫtír? Anayı bacıyı tanımilar, bírbírne giriler. Anayı bacıyı tanımilar, bírbírne giriler didi. Çıra pıf, ėle sölüydüler Kürtler. Mısto ᶜem sípírgeçiydi, Cümᶜe de şėydi, çıraçıydı. Bėle çırayı tutardı, diyerdi gäldi çıra salamı. Onu sölerdi. Diyerdi gäldi çıra salamı…

h.

Ḳarababa'yı ziyarata gididıḫ. Bi sürü Ag̱daş'dan gälirdi, Darlı'lardan. Üş yüz de bízím bırdan giderdıḫ. Çobanĭmız MíḥemmeT Kello var˯idı, hele sag̱dır MíḥemmeT Kello. Kello MíḥemmeT, çobanĭmız˯idı. Mıstafa Tug̱ay'ın˯anası, Ḫanō. Üş tene arvad gälmişti. Biri o Toppal Bedri'yín˯avradıydı. Bi tene gene yanında gätirmişti, bi ḳırmızı tavug̱ zírᶜet tavŭg̱u alıp gälip. Ḳuzu käsilmişti, heppí ḳuzu kesidıḫ. Zėyratlarda ḳuzu käsilir. Gäldi işte orda durdu Kello dėdi ki durun dėdi cannar. Bėle yėmekler düzüldü. v̇alla dėdi Ḫaltē Ḳedrē yėmege gelmese gelmeríḫ. Şė vardır˯ā, hindi bırda. ᶜEli Ag̱zer'ín˯anası, Behē. Dėdi yėregren mırdar yėregren, ᶜeyni bėle Darlıların ḳeidesínde. Yėregren dėdi mırdar. Bı g̱árTe yėmek ki kolda düzülüp dėdi, sen dėdi Ḫaltē Ḳedrē yėmege gälsín. He vala gelmese bíz yėmeríḫ. ᶜEyni Ḫaltē Ḳadrē yėmege gelecáḫ, bíz yiyecág̱íḫ. İki ḳabı doldurüdu, bı çoban bi baştan bi başa ḳoydum didi, sen de Behēbacı, sen gäliP yiyecáḫsán. Yėmeg̱ī yė ḳaḫ, Ḫaltē Ḳedrė'ye

sölī Kürtçe, ātíní ḳavurduḫ, pışav yėndirdíḫ, pılavmızı ėttíḫ, ḫoşapları gätírdíḫ, yėmeklerí düzdúḫ, çobannar yėdi, naḫırçılar, bızavçılar heppí Köselli'lerín, Darlı'ların naḫırçısı, bızavçısı heppí. Ḳuzuçu ona göre. Zėyrat'ın‿üstünde, Ḳarababa'nın‿üstünde. Ḳarababa'nın‿üstündeyíḫ‿eppí bėle. Altı yėddi sıra Ḳarababa'nın‿üstündeyíḫ. ʿElo diyerdi ki… Bacımoglu Ḥásen gäldi Almanya'dan. Emine'yín, bacım ḳızı Emine'yín ḳocasıydı. Zėynal var tanisan. Bı Senem'ín oglunu öldürdü ya. ʿEbė'yín‿oglu Zėynal. Onun ḳaraşı Ḥesso var‿idı. Gäldi bırda bíze yüng dagıttım, özlerne yünK vėrdim. Dėdi v̇ala Ḫali ʿEli, ʿElo ḳaḳo dėdi bírez miye de ḳáḫve yapacaḫsan. Dėdim gėt ḳáḫve gätir, gėttim ḳáḫve yaptım gätirdim‿özlerne. Oturuplar bėle (?) Ḫelíl'dír, Kenan'dır. ʿEmiuşagıdıllar‿eppí. Oturdular bėle oturdular gätirdim ḳáḫve ėttim. Gėttıg dėdi bi de di ḳag gideḫ bíze başsıḳızı, men, Emine bacımḳızı, Ḥesso'yun‿arv̇adı. Dėdi ḳag gidegín. Dedi hō dėdi. Kimse dėdi Ḳıdė'yín yėmegíní yapamaz ki. Mänim dogru adım Zeliḫa'dır. Zeliḥe Güvener'dír. Píroglu'nun Címė'sí var‿idı, zıppır Cimē. Tanisan. Babamǵının renşberímíş. Gälidi bėşşikten‿açidı dī. Sarışın bi ḳız‿idım. Onu da Yėtē sölerdi ā, a bı Yėto. Sadıḳ var, Ḥaḳḳı var‿idı ḳardaşı. Yėtoǵunnan bırda ḳonşuydu. Didi ogol‿açardı säni bėle teptirirdi ḳudu ḳudu ḳudu. Darlı'ların logabı çoḫtur. Adī ḳaldı Ḳıdē. Yoḫsa mänim babam bibisínín‿adını ḳoyuP, Zılḫa. Zelḥe Güvener. Ḳızkene adĭmız Baran'dır. Hindi de Güvener. Güvener'dír, silindıg‿ē. Dėdi baḫ dėdi gälin mílleT dėdi. Şė gäldi, Ḫalo gäldi. Dėdi v̇ala av̇rat dėdi. Bı gárte bı çoban çagırdı dėdi a bı sıtılĭmı doldurasan. Özü de ḳoca tavug gätirip, zírᶜet, ḳırmızı. Ė bı arv̇atlara dėmi ki ya gälin bi tírít, üş tene adam gätiripsen. Gätirip ḳarşılarĭna töküp ḳaynamazdan, et yarımçılıg bíşíp gätirip ḳoydu onnar mısafırlarınnan barabar üçü de yėdiler. Āşım bíşti dėdim

Ḫanō Ḫanō, gätír gäl sıtılī. Hele özkü üstünde taḳ taḳ taḳ taḳ ḳaynī. Ḫanoḳu. Gätirdi v̈ala su doldurdu üstüne. Ḳuzu ätí doldur… Av̈rād˘av̈rad˘ėle torpag˘atasan altun tutasan av̈raT. Hindi gäliyem, Bísmíl'e de gälidi.

ı.

Sítḥásen'ín geleceg˘oglum bugda, arpa, mercimeg˘äkiler. Gelirlerí budur. Bostan˘äkmezler, tütün de äkmezler. Äskiden baḫ ḳeç sänädír tütün˘äkidiler, pambug˘äkidiler. Bı sänä ki sänädír˘ōn da terkledíler. Pambuḫ para ėtmedi. Onu da terkledíler. Şindi her gelirleri äkinín, mercimegín arpanın, bugdanın˘üstünedíller. Gelirlerí bınnandır. ʿEmarad˘ėdersense ėyi sürersense…

i.

- Zėyratlara çıḫardıḫ, ḫoruz keserdíḫ, ḳuzu keserdíḫ, yėmegmizi yapardıḫ. Çay ḳaynadıb˘içerdíḫ. Zėyratlarda gezerdíḫ.
- Ne yėmekler yapidiyız˘en güzel?
- Pılavdır, başka yoḫ˘i̊di̊ pılavdan˘ayrı. Zamanında da kėşkek yapidıḫ. Zatan en bı ʿeşirenín kėşkektír˘ā. Hindi bíz yapsaḫ, ḥaḳkınnan yapsaḫ kėşkektír. ʿEşiremízín˘aşı. Kėşkek yaptıḫ ḳuzu etínnen, gätirdim. Ḳızım ZėyneP nişannıydı. Ḥeci ʿEbaz var˘ idı. Ḥeci ʿEbaz mänim kürekenim˘idi, ḳızım Zėynep'ten nişannıydı. Ḳızım nişannıydı, gäldi, men de kėşkek yapmıştım. Ḳoyunnar ölüydü, et çoḫ. Ėle ḫamır˘ėderdim, yėdi tene küp ha ona doldururdum. Bi sänä ottuz˘iki tene ḳoyŭnumuz˘öldü.
- Nava yapidi ḳavurmayı onu söle.

Ḳavurmayı? Ḳavurmayı tämmiz tämmiz dogrardıḫ. Adamaḳıllı. Aḫşamnan˘onu duzlardım. İki gün duzunda ḳalırdı. Sebbeḫ ḳaḫardım˘onu tabaḫçalara ḳo˘ardım.

Ķanları süzülürdü, ķo͡ardım ķazanlara. Ķan bírez ènerdi ķavŭrurdu gendí yag̱ınnan, et yag̱ınnan, hèç bi yag̱ ͜atmazdım. Ķuyruḫlarĭnı äridirdim ͜ayrı tökerdim ͜orda durardı. Onu äridennen sora, baḫ̄ı, de͡e sümmükler ͜ayrılī. Tökerdıḫ tèştlere. Tökerdim tèştlere, onun sümmüklerí çıḫana ķede, öteki ķazanın ͜üstüne ķo͡ardım. Bi de ķazanı çıḫana ķede. Onun sümmügünü çıḫarırdıḫ. Onu tökerdim başķa tèşte. O sümmügü çıḫardırdım, bi de ķo͡ardım ͜üstüne. Yaḫ tökerdıg̱ ͜üstüne, ķuyruḫ yag̱ı. Başka yaḫ tökülmeS. Ķoyun ķuyrug̱ŭnun yag̱ı. Onu ķavŭrurdum, ķızarır bèle baḫisan de͡e ķızari iplig ͜iplig ͜olī. Èle ḫoş güzel. Ķoysaydi o küppüklere ege tenekeye ege neye ķo͡arsansa ķoy. Ara yèrínde ķaldı mı yèşil küflenī. İsmo vardı. Sofı Cımōn ͜av̆radı. Esed'ín başsıdır. Yag̱ ͜äritti. Cáḫver dededen ͜özü Sofı Cımo ʿElo heppí üstündeydi. Men de ḥèrslendim. A bı ḥávüşü sípíriyem. Çag̱ĭrī miye Zılḫ̄ē, Sofı Cımo. Dèdim ne? Dèdi bı ķıraca gidiyıḫ, bíz gelene ķede bíze yèmek ḥezırla. v̆ala dèdim ʿElo mäni öldürse de, men ķorḫumnan bíşē̄ söliyemiyem, ķorḫiyam ʿElo'dan. Dèdim ķuzzulķurt yè. È bi gün de av̆radī, bi gün de sízde yiyin ͜ā. Ķıyamat mı ķopup. Gèttiler, yèdiler. De͡e bílmiyem İsmo ne ètmişti yag̱ ͜atmıştı. Gèttiler yèdiler, bı İsmōn yag̱ı da di bèle tutup. Bir hafta mänim ͜adam bèle isala düştü. Alttan ͜üstten. Dèdi bir günün yèmegíne mäni sattī dèdi. Bir günün yèmegíne mäni sattī. È dèdim ʿElo men de de ʿeciz ͜olubam. Ķoyun, uşaḫlarım uşaḫ. Günü pacada göriyem. Gèce seʿed ͜üçe ķede çalışidım, didim gèce ķ́arı buluntudur. Sebbeḫ ͜özü yatardı, bı säkkiz dam, bıra yoḫ ͜üdu bırayĭ özünnen sora vurubam. Bı aşşag̱ı heppí özünnen soraydı. Säkkiz dama torpag̱ çıḫarırdım, bir gün aḫşama ķede älärdim, o vermennen çıḫarırdım. Ona bıra su da gälmidi. Anamnan, Alla ráḫmet ķılsın. Su çäkidíḫ dereden. O ķazanlardan yıg̱ardıḫ damın başĭna, çamır ͜èderdim, suvardım. Su

yoḫ‿üdu. GidiP çocuḫlarĭmı çimdirirdim. Bėş tenekeden ʿElo çimerdi, bėş teneke sudan. Bi de bir tene o suyun‿üsünde bir ifaḫ toz göreydi. Bi ifaḫ toz. Zātı ḳapaḫ, taḫta ḳapaḫ yaptırırdı. Ḳazanları mazanları ḳo͡ardım ki hėç bi toz‿içine girmiye. Evelden ḳızım bėle ōdun mu ḥezır çoḫ‿üdu? Samannan, çöpten, onnarı tezzekten ḳızdırıdıḫ. Tezzek te bulamidıḫ. v̇ala gididim Köpeklí'de ḳoyun sa͡gıdım, etegime doldurüdum gälidim ne gälim ki… Gälidim uşa͡gım bı tendürde yatıp tutun díbínde, bi tene tendürün ḳarşında yatıp, bi tene orda yatıp. Ė anam ḳaldırisa, anamın da ḳoyŭnu var‿ıdı. Gälidim yarı gėce, ʿEbē̄ ʿem ça͡gĭridı Ḳıyzē̄, o͡gol hele ḳoyunnan gälisen? Dėdim he, ʿEbē̄ ʿem nėdim? O͡ananların ḳarnını doyuridım, o͡anmayanları ac bėle gätíridim yata͡gın çine ḳoyüdum. Bür̄ günde, bür̄ gün dört tendür ekmeg yapardım. Köpeklí'ler eveli sıra vėrmidiler, ḳırılmış. Hindi sıra da vėrmiler. Sırayĭ çobanın‿üstüne ba͡glidılar. İşte bırda zėyratta bırda, yėmeg yapardıḫ zėyratta. Anam gėtti bír̄ gün su bulamiyıḫ, yėngi gälibıḫ. Bırda yaḫadıḫ, çimdíḫ yaḫandıḫ. Uşaḫlarĭmı yaḫadım. Anamın‿aya͡gı ėle bi yara töktü, ėle bi yara töktü. Ne toḫtor ḳomadıḫ, şė ḳomadıḫ, mılla ḳomadıḫ. Anam dėdi o͡gol, o üş tene ḳız miye görüküptür dėdi. Gäldi üş tene genc‿o͡glan, üş tene genÇ ḳızdır bırda. Dėdi ki hėc‿utanmisız mı dėdi bırya gäli yaḫanisız bíz de síze tamaşa ėdiyíḫ. Çılçılpa͡g‿olisız bíz de síze tamaşa ėdiyíḫ. Dėdi o͡gol, gėt bír̄ez bı topra͡gı gätír gäl, aya͡gĭma çäkim. Gėttı͡g‿ėttıḫ, gätirdı͡g gäldı͡g. Anamın‿aya͡gĭna üş gün bėle çäktim bılamac‿ėttim. Anamın‿aya͡gı sippisa͡glam‿oldu. Anam dėdi o͡gol, o͡glu o͡gluma ḳızı ḳızıma, tobā, toba toba. Gätir, bi ḳoş ḳuzu ayırmıştıḫ. Anam gätirdi ḳurban kesti orda. Dėdi bir çocu͡giyızın dėdi abı ga͡rte mendílíní orda yaḫiyamassız. ḲeneᶜeT oydu ha. Uşa͡glar isididi, isitma olüydu. Ḫaḫ toḫtor bilmidi ki. Orda olan çapıdı üç gün bırya ba͡glidılar.

Aparidıg bırdan açidıg o tutuna baglidıḫ. O tut ḳarabala'dan Kerim˰Aga äkmişti. O tut göreydī baḫaydī ḱı, üş dört adam boyundaydı. Her çatalna bèle älī yètişmezdi. Hèç yoḫtan dèmáḫ su gäldi gäldi gäldi, bi fırtana ḳoptu, o tut dèvrildi. Agacı kimse götürüp yandırmadı. Bı ḳırèder gäldi, şè gäldi, gäni gäldi bèle ḳırdıḫ yıgdıḫ, üstüne torpagı vèrdıḫ. Bir dalı hele Muḫtar Sílèman'ın baḫçasındadır, bir dalı da apardı Meᶜruf˰Aga bırda Köpeklí'de süküre attı. O sükür de dagıldı, kimse deẹ su gätirmedi, Ḱor Zèynal˰attı motora gètti ordan bi ramoḳ gätirdi. Onu yandırmadı, o èle çersínde ḳaldı. İşte o ᶜEzz'í, durduḫ yèrde ᶜEzz'í vurdu bı Ḱor Zèynal. Mānşur zèyrattır bıra, mānşur zèyrattır. Men gèttim, ē Bursa'ya. Bursa'da çoḫ ḳaldım, üç˰ay, dèdim gidáḫ ḳızım˰ève. Ḳaḫtı ḳızım Mesḥe ᶜemelet˰oldu. Ḥüsènlig'ín gälnídír. Gerek taniyasan. Özü ölse de ölmesin, ᶜeziz günnerde varsa. Bèle sürüm sürüm sürünsün. Sultan bèledír. A bèledír. A özü de bèledír. Danışmaḫ da bílmī. Mänim ḳızĭmı bırdan denklíḫten apardı gètti. Üş tene ḳızı yètimí üstünde, gètti özne üş ḳat èv vurdu, ḳızĭmı da kirede ḳoydu yètimlerden barabar. İki ḳatını vèri kireye, bi ḳatını da özü alī.

15

Söyleyen: Mehmet Nuri Özdemir, 71 yaşında, İlkokul mezunu, Çiftçi

Derleme Yeri: Ulutürk

Derlenen: a. Eski yaşamları

a.

- Ḳōyŭna gidīdíḫ, ėve gälidíḫ. Çüte gididíḫ, çüt sürüydüḫ. Çütten bi de gididim ḳoyun˘emzirmáge. Bi de diyelim Köklü'den gididim. Bi de ḳırḫpiyarda ḳuzu emziridim. Küçük yaşta işte davarın˘arḫasında gėtTíḫ gäldíḫ. Şimdiye ḳede. Ama şimdi yog˘Allaa şükür şimdi ėyidír. On dört sene gėttıg˘Almanya'da ḳaldıḫ, tek başĭma. Gāldíḫ bírez tarla marla aldıḫ. İşte traktör aldıḫ, çifçílíḫ yapiyıḫ. Nä diyim. Bugda, arpa, mercimeg, bınnarı äkiyíḫ. Allaa şükür, idaramızı bınnan ėdiyıg˘işte dee nä var? Ḳoyŭnu ḳuzŭyu… ḳoyun vardı, giderken yüz˘älli tene ḳoyun bıraḫtım, gälirken bíşē yoḫtu. Abėm sattı onu. Ki tene ineg˘aldı. Şimdi ineK var˘işte.
- Ḳoyun yoḫtur˘indi?
- Yōḫ. Ḳoyun kėvde yoḫ, bízím kėvde. Bízímkilerínde yoḫ, başḳalarında çoḫ. Yo v̇ala oḫur yazarĭmız yoḫ˘ĭdĭ, näydi. İşte çüt sürüydüḫ, salidıḫ ḥayvannarı, ḥayvannardan bereber… gididıg˘işte. Gälidıg˘ėve işte oydu. Ḳoyŭna bereber gididíḫ, gälidíḫ. Äskiden bütün mílleT bırdaydı. Dedelermíz vardı. BöyüK dedeler gälirdi; heppí seḳḳellí seḳḳellí, ne güzel. Didi beki nur yagıb˘ellerínnen˘üzlerínnen. Ė şimdi hani o dedeler, hanı o insannar. Heppí gėttiler. Bėş˘on tene ḳalıbıḫ bırda, o da ėh˘işte. He v̇alla, o da bírbírĭmízden beki rāzı dägilíḫ. Hay lo lo lo… äskiden birlik vardı, bereberlíḫ vardı. Her˘afta yıgılidıḫ, toplanidıḫ bi yėre. Dedeler mesele küslü olanları barıştırıdı. Ė şimdi mesele mänim˘işim kırıg˘olsa öbürü di ki Alla vėre dee

kırıg‿ola. Eveli bėle bírr̄şē̄ yog‿üdu. Darīlıp düşkün‿olsay Cüme aḫşamı hepsíní toplidılar, bírr̄bírr̄e barıştıridılar. Bírr̄bírr̄iden razı mısız? Didiler v̇ala fılankesten Nuri'yin‿arası açılıp. Gididi o adamı bulı̊dı̊, göynünü görüydü. Onnan sora tekyeye gälidi. Ė şimdi zatan‿ayagı çamırlı gėtsey tekyeye adam di gäl. Soran sual‿ėden yoḫ. Adam gidī̄, Ḥacıbekteş'e, di men görüldüm, gälī̄ namaz ḳıldırī̄. Duyı̊yı̊ḫ‿ā, hindi bi dedemíz var. Ḥásen Mėyti dede. Gäli bıralara. v̇allaḫi bírr̄ímízden konuşmī̄. İki üç ėv var, onnarı görī̄. Gėce ha, gėce gäli gėce gidī̄. Kimse, ne ḫaberímíz var. Yā, äskiler‿olsa, şimdi.

- O babamǵının zamanında, babayǵının zamanında, o böyük kişilerín…
- Toplanırdılar‿ā bízím bı araya, annadırdılar meseleme sölüydüler‿äskiler.
- Tarihtír bınnar tarih.
- Äskilerín zatan sözü tarihtír. Şimdi ne söz ḳalıp, ne sav ḳalıP. Cemal ʿemim‿idi, EseT ʿemim‿idi, Ḫoca ʿemim‿idi, Ḫoca ʿemmín babasıydı. Toplanidılar, ėle ḫoş annadidılar.
- Ḫoca ʿemmín babasını görüpsen?
- Gördüm. Çog‿az. ʿAboş ʿem vardı. İsmáʿálín babası. Äskiler hep sáḳḳálliydi. Toplanidılar bi araya annadidılar. Şimdi kim kimi görī̄? Sebbáḥ ḳaḫiyıḫ ḳaḥveye, ḳavaltı yapiyıḫ. Dogru Bísmíl'e… oyun oyna gel‿ėve. Äskiler ḫoş‿ıdı. Ḫelíl‿Aga var‿ıdı. Uḫarda mesela bízím Cáḥver dedeyín babası vardı, ʿEbaz‿aga. Alla ráḥmet‿ėtsín. Didi beki ellerínnen‿üzlerínnen nur yagıP. Şimdi hā mesela onun torunu ḳaldı, onun ha, Kazım‿aga Türkmenacı'da Ḥásen‿agayın babası. Hepsí toplanidı haftalarca, o zaman mının şėyí yoḫtu ḱu. Köprü möprü yoḫtu. Çaydan gälirdi. Ḥásen‿Aga

annadır. Yav̇, iş˯annatmaḫ dägi. İş yoluna gėtmáḫtír˯ā. Ne var˯annatmaḫta. Söli söli ama o babanın yoluna gėtmiler ki. Hėj birí. Sölemáḫ ḫoş, iş˯onun yoluna gidecáḫ. Söledígíní tutacaḫ. Ráḥmetlíḫ bi de Seno ebem vardı, Ḥáyder˯Aga'nın şėyí, sízín. O ráḥmetliydi. Sonunda bėle şė azaldı. GėtTíḫ tekyeye, rehber bulamidıḫ. ᶜEbaz ᶜem ráḥmetlik var˯ıdı. Logabını da sölesem… Köse ᶜEbaz didiler. O ḳaḫtı rehberlıḫ yapmaa. Ḫoca ᶜem namaz ḳıldıracaḫ. Adam bulamadıḫ, o ḳaḫtı rehberlíge. ᶜEbaz ᶜem bíşē̄ bílmidi fıḳara. O annadidı. Seno ebem dėdi tamam˯ogol tamam ḳılın ḳılın bėle ḳuşun bėle ḳuyrugu olur dėdi. Ė hindi bíz ᶜeyni o zamana gälibıḫ. Bėle ḳuşun bėle ḳuyrugu olur. İşte dedelerímíz. Bízler gididıḫ Seno ebemín tekyesíne, bi ḳeş tene çoluḫ çocugu da yollı̊dı̊ḫ şėye bı yanı, ᶜAli dedeyín˯orya. O da bi gün baḫi ki hėç böyüK yoḫ, içinde. Hep çoluḫ çocuḫ gäliP. ᶜEli dedeyín babasıydı diyem beki. Babası baḫi ḱı heppí böyükler gėtti o terefe, üç tene ėvden de bi çocuḫ gidiP şėye, genç, Caḥver˯agayın yanna. Caḥver˯aga, he ogol he, böyükleriz˯o yanı gėssín, gälin gälin sízden˯aşşug˯oyniyacagam. Ḫoş˯ıdılar˯ ā. Gene bír̄íbír̄ne ne darı̄lıdılar, ne küsı̊dı̊ler, ėle ḫoş gene o yolu devam˯ėttiridiler. Ė şimdi v̇allaḫ ne yolŭmuz var ne erḱan. Ḳeç sänädír ne ᶜözür ėdibíḫ, ne de şė yapıbıḫ. He kimden yapaḫ? Siye diyem˯işte Mėyti Ḫoca güve gälı̄. Orda bi iki tene bırda vardır, onnarı görı̄, çäkı̄ gidı̄. Bi duyı̊yı̊ḫ gälip ha yanı, kimseden ne arası var, ne ḳonuşı̄. Şükürlü'de bi ḳeÇ talıbı var. Onnarı görı̄, bırda da bízím ki üş tene vardır, onnarı görı̄, çäkı̄ gidı̄. Çuḳurlu máḫle didíḫ ya. Äskilerín ḥalı başḳaydı. Şimdi de işte bėle azaldıḫ. Bėş˯on tene Bísmíl'de ḳalıP, bėş˯on tene bırda. Tamam˯işte. Hep bıraları terk˯ėttiler gėttiler˯orya, neye? Boşu boşuna, v̇allaḫ boşu boşuna. Hėç birí

memnundur? Yuḫarı Darlıyı yıḫtılar gėttiler˳orya, nē̈diler˳orda? Hava! Görüyüḫ, gäziyíḫ, görüyüḫ˳işte. Gidipler, o ḳuşlar gibi dagın başında bi yuva ḳuruplar, ne diler. İzmir'de yaşiyıḫ˳ā, İzmir'de. La İzmir'de nē̈rde yaşisan sen? Gidipsen mıgaraya giripsen, İzmir'de yaşiyam… Bırda gül gibi kövü ḳoydular bırda. Gėttiler˳oralara işte. Ḳarı, çoluḫ çocuḫ çalışmasa ajdıllar. Ė bırda bi tene çalışidı, ki tene ineK bėslese, şėyíní yapidı, idarasını. Orda yoḫ. Orda gerek çoluḫ çocuḫ hep çalışa ki idara ėdeler. Tarlasını tapannı satan gėtti. Sanki İzmir'de şė var˳idı. Bursa'ya, İzmir'e, Adana'ya… Adana'ya gėttiler, zatan sıcaḫtan duramadılar. v̈ala bízím Selḥe de gėçínmişti gėçen sänä, İzmir'deydim. Ordan ėle gäldim, üç gün ḳaldıḫ. Yanī̈, yanī̈. Bízím memleket nėrde, onar nėrde. Gene beᶜzílerí şindiki ya on sänä eveli geleydíḫ… La on sänä eveli gälseydī̈ ne yapacag˳idi. Ac˳oturisan de orda. Mesela sízín Sėyid'ín Ėví'nín tarlaları didiler. v̈allaj̈ her biri bi şē̈ idi. Gene Allaa şükür yabanÇıya gėtmedi. Gene kendíleríndedír. Ėyidír, ėyidír. SíTḥásen ėyidír. Onar başḳa yabancı bıraḫmadı…

- Türkmenacı'da da yabançı yoḫtur.
- Yo işte bı kėvlerímíz ḫoştur. Kėv˳olaraḫ, ėyidír˳ėyi. Äski zaman… baḫ mesela öküzden bereber çalışidıḫ. İnsannıḫ vardı, ḳedír ḳıymet vardı. Ė şimdi bíşē̈ de ėtmiyíḫ, baḫ dünye ḫōştu. Äskisínnen ḫoştur˳ama äski insanlıgı ḳıymetí bulamarsan. He v̈alla. Äski söz sav nē̈rdē, şimdi nėrde? Şimdi adam siye söz vėrī̈, di ki söz nädír lo?

16

Söyleyen: Mehmet Ali Doğan, 69 yaşında, İlkokul mezunu, Çiftçi

Derleme Yeri: Ulutürk

Derlenen: a. Kasım Efendi ve kerameti

b. Hatıra

c. Hatıra ve bazı menkıbeler

ç. Serbest anlatım

d. Hatıra

e. Hatıra

f. Zelli Kalender ocağı

a.

- Cemal agayın ráḥmetlıg mende var˘ıdı boylu, pardiso çininde. Dedeleriyizí bíz görmübüḫ, ėle sölidiler. Ḳasım˘aga varmış. Attan Ḥáyder˘Aga'nın tekyesínde namaz ḳılılar, cem yapilar. Diler yaṽ hindi bırda Kasım˘Aga da olaydı ḱı. O anda baḫilar Kasım˘aga atınnan barabar girdi içeri. Yā… Ne çare diler at çıḫmī. Ḳaḫilar pílever agacĭnı çıḫadilar. Atı yabanı çıḫardilar. O keremetlerí duyduḫ. Äskilerín keremetí var˘ıdı. Duyduḫ. Bíz görmedíḫ duyduḫ. Ráḥmetlíḫ Ekrem ḳaḳė söledi. Didi o dedelerín yanna didi yėndi. Cemᶜetín˘içine atınnan didi, atı çıḫaramadılar. Ḳaḫtıḫ didi pílever agacĭnı çıḫattıḫ, atı çıḫardılar. Özü ḳaldı orda. Onda var˘ıdı. Äskilerín keremetí var˘ıdı. ė hindi insannarda ḳalmadı. Dedelerde de ḳalmadı. Ráḥmetlíḫ bının dedesí her sänä ḳışın günü bíze gälidi. Adıgözel. Cıgara içidi. Tā babamın zamanında. Özne gene pakėt˘aldım. Dėdi yōḫ, men deẹ cıgarayı terkledim. Yaṽ dėdim dayı sen ne terkledī? Dėdi ėle bi yemin˘içibem ki dünyayı vėrseler, agzıma almam. Yaṽ Adıgüzel dayı, ne… Di dėdi meger bı sıgarayı

ben içersem Ḥázreti Ḥüsėn'ín˯üstüne çıḫan Şímír men˯olum. De̯e dėdi dünyede sıgarayı agzıma almam. Sen gördi dedey?

- He, men de görübem.
- Hēr ḳışın günü gälirdi bíze. Hēr ḳışın günü. Ba̯ar zamanı da gälirdi. Ḳeysi meysi ekerdi. Her bi ḳeysiler ekidi ki v̇allaj̯ üş tenesíní yiyemezdi. Äski adamların ḥalı başḳaydı. Äskiler hep. Hindi ḳáşmerlig˯ėdiler, äskilere.

b.

ÄkTíḫ, motordan˯äkTíḫ, bíçerden bíçtíḫ, çütten… Ráḥmetlıg Camal˯agadan barabar… Bırda öldugu gün˯idi hā, öldugu gün˯idi. Men ḳapıdan çıḫtım. Nėrye gidisen muḫtar dėdi. Dėdim v̇ala savcu mäni sandug başĭna yazıP. Özü de ekmeg˯älínde, pijama giyiP. Ha dėdi men de gidim˯élese ekmegímí yiyim, gälim. Gėttim, oḳula, bi de baḫtım dėdiler Camal˯aga ölüP. La, Camal˯aga hele yėngi yanımdaydı. Äski adamlar ḫoş˯ıdılar. Hindikilerínnen ḫoş˯ıdı äskiler. Ḳedír ḳıymet var˯ıdı. Men gördüm ráḥmetlıḫ Veli Efendi tarlayĭ heppí özü ėdidi. Gene ayagının˯altını çorabını bı bèle yamalıg˯ėderdi. È hindi gèT, uşaḫlarda beki gírmí tene, heresínín˯älli tene çorabı var. Äskilerín şėyí yog˯üdu ā, v̇alla.

c.

Dedemízín˯orda bagları var, ėvlerí var. Men gėttim. Gel bı baḫ sänīdír dėdi. Dėdim˯eppí sízín˯olsun men˯istemiyem. Ordan mesela gälī. Äski köçerler mal götürī. Köselí'ye yėrleşiler. Kösellí'de bi ᶜElevi ḳızı alilar. Alī. Ḥüsso'muş. Ebemízín de adı Rėḥan. Alilar, ėvleniler. Bėş˯altı, yėddi tene çocug˯olī. Yėddi tene çocug˯olī. Özü de de̯e yaşlanī. Kösellí'den gäliler Cümᶜe aḫşamı Darlı'da namaz ḳılmaga. Gälī, işte uşaḫlar gälī. Bırda özlerne raḳı dolu vėriler. Bízím dedelerímíze. Dolu vėriler. Gälī, gidī babasının yanna. Di babo dī. Dedemíz bíze dī orda dī bekmez

vèrī, ʿeccidír. Dolu vèriler ya dedeler. En sonunda ḳız di Reḥen dī, men dī ölecáġám dī, sen bı uşaḫları nērye aparisan˯apar. Ordan gäliler bırya Darlı'ya yèrleşiler. Ḥásenkèften. Èvímíz˯orda, şēmíz˯orda, gäl dèdíler˯al. Dèdim men ne gäliyem ne, heppí sízín˯olsun. Baba terefí… Ana terefí ʿElevi'dír. Kösellíler äskiden… ʿElevi'ydi äskiden heppí Kösellí. Ráḥmetlıġ˯anam didi. Kösellí'de çavuş var˯ıdı. Bi ding var˯ıdı. O dingi men de gördüm. Bi tut var˯ıdı. Ki tene oda bèle ḳavŭşurdu. Didi o tut dedeyín ḥávŭşündeydi. O tut didi Kösellí'de dedeyín ḥávŭşündeydi. Ordan işte gäliler Darlı'ya. Ava mava çıḫilar. Gäliler dede altı yèdi tene oġlu yanında özü gäli gäzi o Ḳırḫpiyarlarda oralarda. Gälī işte Darlı'yın˯orya. Di v̇ala oġol di bıra dī, ḫoş˯èv˯olur dī, geláḫ bırda vuraḫ. Yav̇ babo bırda nası èv vurulur? v̇ala di bırya gelecáġíḫ. Ordan ḳaḫilar gäliler bırya. Gäliler bırya. Bı Zekye'yín Cümʿe var ya, onnarın dedesí ḳebul˯ètmī. Onnar başlilar, Uḫarḱı Darlı… Darlıyı çıḫisan köprü var ya, o köprüyün˯orda kärpíç kesiler. Özü de altı yèdi tene oġlu çalışī. Özü de kèçeyí atıP yatī, dedemíz. Şè èdi onnara. Sítḥásen'de bi tene Náʿmet varmış. O gälī, yav̇ köçeroġlu dī, Kürdoġlu ḳolay gele siye. Di saġolasan. Nēdisen di. Di v̇ala bırda èv vuracaġam. Orda gidī. Bı ʿEbbas Ḳelender˯işte Cümʿeginín dedesí. Di yoġ, NáʿmeT dī, gèt˯o Kürdoġluna söle, bırda èv vurmasın. Alla yıḫmasa da men yıḫacaam. Bırda èv vurmasın. O da di yav̇ bırdan gidiyem dī, bi de dönsem ʿeyib˯olur. GidiP Bísmíl'de sıtan demírmí yaptıriyam. Dönende orya giderem. Demírní yaptırī, orya gälī, bınnar. Yav̇ buyur bi çay bi ḳáḥve iç. Yav̇ dī köçer adamda ḳáḥve ne olacaḫ dī. Yav̇ di sen gel ḳáḥve var. Oturilar içiler, v̇ala di size bíşē söliyecáġám. Nädír dī. Di v̇ala ʿEbbas Ḳelender miye dèdi ki gèt Kürdoġlu'na söle orda èv yapmasın, Allah ta yıḫmasa men yıḫaram. È dī sen de gèt salam söle, Allah'ın yıḫmadıġını kimse

yıḫmaS. Kimseyín gücü yėtmez. İşte yėrleşī, orda ḳalī. Dedeler… Bı sefer Cümᶜe günü, Cümᶜeye ḳeder heppí bütün verem˘olurdular. Çünkü dedenín ḳarşısındaki sulaḫta Ḫácce zėyrat. O İmam Zėynel ᶜEbidin˘ėvlatıdır. Bı ᶜEli dede, Cáḥver dede, bi de Ḫalıl˘Aga vardı Uḫarḱı Darlı'da. Mınnarın dedesídír. SėyiT TuraP. Orda Uḫarḱı Darlı'da orda bahar günü ḳoyŭnu dogī. Sagī, äkine gidī. Bınnar da gidī ḳuzŭyu ḳaldırī, yère çalī. Ė dedeler ḳaḫi beddüᶜe yapī. Gėt di sänī genc˘üzī görmesín. Anam ráḥmetlíg didi ogol ᶜEbbas Ḳelender'ín ėvínnen elli atmış tene genç çıḫardı. Ayda bir˘iki bir˘iki gėtti dī. Uḫarḱı Darlı'da Pírōglunun˘ėví var˘ıdı. Ogol didi bíz görübúḫ, síz bınnara bíşē sölemeyin. Mınnan˘on˘on bėş sene önceydi. Hanı o ḳızları kaştı ya, Kürtlerden. Çıḫtım˘övden, gididim. Míḥárrem˘ayıdır da. Míḥárrem'ín yėdisi mi säkizi mi. Bèle dėdim gidim gezim bı terefte. Gäldim ki yolda da gidiyem. ᶜİsa, MemeT Çavuş bi de baḫtım˘o Şaraban, Sittē başĭna ḫınna ḳoyuP, uḫarda davul çalĭnī. Düğüne gidiler. Dėdim˘ula MemeT Çavuş baḫ tē. Anam da didi ki ogol Pírōglu'na bíşē sölemeyin, bíz görübúḫ. Baḫ bı ḳáḥPelere afèdersen. Míḫerrem'ín yėdisi, özlerí başĭna ḫınna ḳoyuP, gidiler davŭla, nasıl˘olī? He v̇ala, men gözümden gördüm. ᶜEyni yanımdan˘abèle çıḫtılar. Tírėn ḫatının˘üstünde davul çalĭnī. Güve Pírōglu'nun ḳızlarıydı. Anamǵını onnarın keremetíní görüb˘işte. Onnarın da gördugü äskiden˘al ḳarısı varmış. Bı naḫırçı di ki yav̇, bı sänī atī, babam, durmī. Sebbáḥten ḳaçī o anı bı yanı o anı bı yanı. Ḳaḫilar bı ata ḳır saḳḳız yapıştırilar. Al ḳarısı gälī, ata minī. Pírōglunun˘ėvínnen. Gätiriler˘öznü ėve. Anam didi ogol bíz gördúḫ. Didi çöpe gidiyíḫ. Äskiden, arv̇atlar çöpe giderdi. Özü de di düşerdi. Özne dėseydī bı gáTe gätir gider dünyeyi yıgardı gätirirdi. Dėseydī çoḫ ḳoy, abı gáde arḫasĭna baglardı gälirdi. Bèle dī ḳaldı bi ḳeç sefer. Bür̄ gün dėdi ki mäni de

salın gidim. Dėv ķerisi. ʿEḥmedí salın deę gidim. Ė di kövlü heppí çıḫtı. Özne bırda ges yėri sölidíḫ. Abırda. Çė̊v̈ligin başında. Ora ėle bi därin˯idi. Bíz gördúḫ bėle dolambacı, yazın günü de gidemezdíg˯orya. Kȫlü didi heppí yıgıldı. Dėdi ege durun men bırya bataram. Ķan˯aḫarsa bíl ki mäni yėdiler. Ķan aḫmarsa gene giderem onnarı bularam. v̈ala dī attı özöznü, baḫtıḫ dī köppükten di ķan çıḫtı. Al ķarısı. Pírōglu'nun˯éví işte. İşte diyem ya, ķalmadılar. Ḫag˯özlerínnen neler beklidi. Neler˯oldu. v̈ala mílleT gene özlerne inanır. Özözlerne sekte vurilar dedeler.

ç.

Yanış yazıptır Salman. Dėdim˯ula nāmussuz, sen ʿEboş ʿemmín˯ėvini gätirisen bíze ķavuşturisan. ʿEboş ʿemmín˯ėvi var˯idı. Mıçoǵını, Dė̊v̈rişgini, Cümʿe dayımǵını bízdendír. ʿEmiuşagıdıllar. Yanı bi babadan gälmediller. Fágád˯onnar ayrıdır. Onnar bízden ķız˯alıplar. Nazē̄ isminde. Onnar yanı bízden dägil.

d.

Ráḫmetlíḫ bízím Ḫáci gididi. İkinci ayda gėttíḫ, özne mısafırıg˯Adıgüzel'de. Ėle bi ķar yagıP yėrde, çıḫtıḫ di hadē̄, bízí gezmaga aparī. Dėdi gideǥín gezeǥín. Gėttíḫ ki, bírez bagın˯içine girdíg. Baḫtıḫ dī, öteye bírez girdi. Bíz diyíḫ zar su tökī. Bi de baḫtıḫ, ėşti ėşti ėşti üzüm çıḫarttı. Abı üzümden˯ā. Yav̈ didi sānki yē̄ngi ķoyupsan yėre. Dėdi sıçan vurmassa bíşē̄ olmas. İkinci ayda üzümü çıḫardī yėrden dedesi görmüştü. Dedeler, äskiden ḫoş˯ī̊dī̊. Şimdi hep bozuldular. Ḫalķ da bozuldu, özlerí de bozuldu.

e.

Babay ḫoş˯ī̊dī̊. Babası çifçiydi, o da çifçiydi. Motordan˯ograşidı. Yav̈˯äskilerin şėyi yog˯üdu ā. Şansı yog˯üdu. Bi gömleK bulamidılar giymáge. Bírbírne arḫadaş˯idılar.

Bírbírne ḫoş gäldiler. Oturdular, ḳaḫtılar, gėttiler. Gäldiler bırda ᶜElazız'a gididiler, Malatya'ya gididiler, üçü dördü. Ráḥmetlíg Ḫoca ᶜemden barabar. Gididiler bir˘ay ᶜEleziz'de ḳalidılar. Orda gididiler Malatya'ya, ḳalidılar. Malatya'ya, bízím bi çifçi var˘idı. Tanırsız, Bísmíl'de Flüto'yun˘oglu ᶜEzzē. O gėçen sänä miye dėdi ki yav́ síze men hola süridim, babay çagırdı ḱı gäl bíze su gätir. Gėttim didi bi tene damın˘üstünde, yazın günü bōynunda saz çalī. Di dėdim ᶜemmo bı kimdír? Dėdi bı Malatya'lı Mínėyikli Ḫásen Ḫüsėn dededír. Ben de gėçen sänä orya bi ḳurbanımız var˘idı gėttim. Arḫadaşa dėdim yav́ bırda Mínėyik var mı? Dėdi ha bırya yaḫundur. Niye? Dėdim baḫ, taḫriben doḳḳuz yüz gírmí gírmbėşte o zaman bı adam bırda nāsı gidib˘orda babamı buluP Darlı'da? Men de dėdim ᶜerabadan gelibem gidib˘onu bulacagam. Gėttíg˘aradıḫ. Dėdi v̇alla onnar, kövde, kimse yoḫtur. Onnar heppí Anḳara'dadır. Taríḫ, araştırmacı yazardıllar. Onların dėdi, yėdiden yėtmişe ḳeder saz çalıllar. Tōrunnu bırda gördüm. Tėlefon numarası yoḫ˘idı. Dėdi ege sen mını tėlėfonda sölesey dėdi, telezyonda, üş gün sonra yanidadı. Dėdim v̇ala o adam, gälmíş bíze ben görmemíşem. O zaman ben yog˘i͘di͘m. v̇ala bízím bı işçi, dėdi Malatya'lı Minėyikli Ḫásen Ḫüsėn dede. Orda men üş buçuḳ seᶜet, dört seᶜeTTe ᶜerabadan gäliyem. Nası yayan gäliP, nası eḫtiḳat var? Sazınnan ta gäliP Darlı'da babama mısafır˘olup. v̇ala ᶜEli Camalı síze sölüyüm gene. Diyarbaḳır yėddinci Ḳolordu Ḳomŭtanı ᶜEli Camal beg vardı. Bi de ḳolordu ḳomŭtanı Zėynel ᶜAbidin˘Özmen. İkisi de ᶜAleviymiş. Anam sölidi. Didi bŭr gün baḫtıḫ dėdi gäldi dėdi ki ᶜeskerler dėdi v̇ala seni v̇alı istī. v̇alı nėynī? Gėttiler didi attan. Babay dėdi bir˘ay gelmedi. Yav́ sorduḫ nēr̄dedír? Dėdi äskiden Tuncėli'nín˘ismi Ḫozat˘idı. Dėdiler v̇ala Ḫozat'a gidiP. v̇alıdan barabar gidiler, bir˘ay˘orda ḳalilar. Attan, Tuncėli'de. O annan gälirken dėmáḫ, anamın dėdıgïne bı yannan fesli gidiler. O

annan şapḳa dėvridír ya, şapḳa giyiler. Fotör giyiler. Anam didi o͟ol gäldi babay fes mes giyidi. O annan başlarında bíşē̲ lengeri kimin. Şapḳa dėvri. v̈ala ʿEli Camal begden… Onnar ʿEleviydi. Gėçen sänä telezyonda bi seḳḳellí gördüm. Telezyonda bi seḳḳellí gördüm. Ḥecibekteş'te gäziyem, baḫtım herr… Dede dėdim seni men telezyonda gördüm. He dėdi telezyonda. Dėdim men sennen fotoraf, orda fotorafı ordadır˰ā, gätir. Neyse oturduḫ. Oturduḫ, dėdi çayī̲ iç, onnan sora fotoraf. Nėrelisen dėdi. Dėdim Diyarbaḳır. Diyarbaḳırın nėresinden? Dėdim Bísmíl. O çayın üstündeḫí Darlı kövü? Yav̈ dėdim dede sen nava bílisen? Dėdi men˰orda bē̲ş sänä jandarmalıg̲ yapıbam dėdi.

f.

ḤeyaT, işte yanıma gäldi. Oturduḫ. Dėdim baḫ däliḳannı ben sízí tanımam. Ben˰anay taniyam. Anayın˰ėle bi sülelesí var ḱı İmam Zėynel ʿEbidinden gelmedír. Bíz˰orya bag̲lıyıḫ. Baba terefiyizi de bílmiyem, bı isimleri lekeliyemeSsiz. È hindi sen de gereK, Sėyid'ín˰ėví, Zelli Ḳelender dėdıg̲ī̲ v̈aḳıt durardı. Fág̲áT bını zedelemiyecáḫsen, yüksege götürecáḫsen. Yüksege götürmessense o sülele sennen ḳaçar. Onu boyŭna yükseltecáḫsen, alçaltmiyacaḫsan.

17

Söyleyen: Müslime Özdemir, 81 yaşında, Okur-yazar değil, Ev hanımı

Derleme Yeri: Ulutürk

Derlenen: a. Serbest anlatım

b. Serbest anlatım

c. Hatıra

ç. Hatıra

d. Hatıra

e. Hatıra ve maniler

f. Hatıra ve türkü

g. Hatıra ve türkü

a.

- v̇ala gälmedi, nėrde gäliler herkesín ̆işi var. Yoḫ gälmedi, kisí de. Ne bı gäldi ne bı gäldi. Bı dörT sänädí gälmi ḳardaşım. DörT sänädí. Bı sänä de sa͡uḫ su bíşírse uşaḫların ̆älne vėrī, gätírī. Ė bı di ki men ̆ėle göynümnen söliyem ̆ā, içimnen. Diyem zaar di danışıram, bíbím gälir, ėv̆ime çullanır, men gezmág̣e gidemem. A bı ėvle çag̣ında mindi taḫsiye, getti hele gälmiyiP. Men ̆ėle, göynüm ̆ėle söli hā. Diyem v̇ala ona sebep gälmī. Ė bı zatan on sänädír gäliptír hele, hele bír̄ gün älní alıp dėmiyip ki bayramī mubareg ̆olsun. Bacımuşaḫları. Paḫıllıḫtan başḳa hėç bíşėsí yoḫtur. Onnar durī. Onnar, uşaḫlar. ʿEbdılla Almanya'ya gidiP. Ḥökmeт yolladı. Öretmen ̆olaraḫ. Düne yog ̆óte gün ̆açıp, ana, diyem ki ne? Säsim siye gälī? Diyem ̆og̣ol säsī ėle yaḫunnan gälī. He, duym̊dı̊m. Bėle bi ay telezyonda, duymadım şėyi tėlėfonu duymadım. Fılankes gel baḫım ḳonuşaḫ kimdír. Allahım dėdim nēdim men siye? Hindi duyiyam. Telezyonda, tėlėfonda duyiyam. Di ki ana dī, säsim gälī, diyem ̆og̣ol säsī

ėle ḫoş gäli ana ḳurban. Sen de ėle çōg̱ ̆uzaḫlardasan. Ana ḥeyran ço uzaḫlardasan. Baḫtım kesildi deę sesí. Uşaḫları bırda ḳalıP, arv̈adı bırda ḳalıP, özü gidiP.

- Kello'dan ḳōyna nava gididī̄, nava, onnarı miye annat.
- Hindi bír̄ gün bėriçe oturubuḫ, bėle düzülübüḫ. Men bı terefteyem, saḫ terefte. Özlerí de… Mízefer, Míḥerrem'ín og̱lu. Uşag̱ ̆ıdı. Bėriçi tutamī̄, küçüktür. Men sänī̄ anay sikip? Míḥerrem'ín ̆og̱luna söledi. Anası da Ḥábib'ín başsıdı. Ḥábib dėdi men sänī̄ anay sikiP. v̈ala kisí girdi bír̄bír̄ne ag̱ac ̆ag̱aca. Ekrem'ín bi ḥeziranı var ̆ıdı älínde başı ėle toppuz. v̈ala di aldım gėştim yanna. Sag̱ĭna solŭna, sag̱ĭna solŭna, ėttim ̆öznü ā̄rüK. Ḥábib dünen ne di, Míslím. Diyem ne? Keleşo äliye gėşse gene ėle vurarsan? Diyem v̈alla oturdug̱um yėrde vurram. Yog̱ baba yoḫ deę dünyede bırya gälmem. Ḳōyŭnu sattı, dėvresi sebe baḫtım bırya gäldi. Bırda oturiyam, ḫarmanda. Míslím dėdi ayran da gälsem vėrirsēn? Dėdim her gün gäl ̆apar. Bír̄ ̆gün de yazdı. On iki oluP hele bırda ḳōyŭnu bekliyıḫ. Ḳōyŭn piyara yėnecáḫ. Ḳōynun yārsı suya yėndi, yārsı fírėzín çínde, yārsı yarın başında sıccaḫ, kelle kelleye vėrip. Heme baḫtım atı çöktürdü, namaz ḳıldı. Namazdan ḳaḫtı. Dėdim bı namazī̄ ḥelaldī? Bėle bırasĭnı sıḫtı, saldı. Salmag̱ınnan pat… Dėdim v̈ala o namaz siye ḥáramdır. Niye? Dėdim baḫ seᶜed ̆on iki oluP, o ag̱ıSsız dílsíS ḥeyvannar hele yārsı fírėzde, yārsı yarın başında, yārsı hele suda. Namaz dėdim, onnarı suvarmaḫtır. Nē̄dim? Ḥal ̆ėdidim.

b.

Bi ķardaşım var⌣idı EseT, babayın ķardaşı. Bėle Suzan, ā ah ki ayaģmı uzat, ayaģī uzat, miye di ha. Ki ayaģmı uzadiyam. Men bırda yataca̱gam. Ķaķē, baḫ hegbe var, başşaḫ çulu var, ķoyum çiniyín, kelleyín⌣altına yat. Ė bı ayaģ⌣aģrī, abėle terpeştiriP. Cimcígí bükī. Sen niye mäni oyadisan? Ė aģrī. Hėç, hėç kitaba sıģmaS. Bür̄ gün de bayram⌣aḫşamıdī↲. Yarın Cümᶜe aḫşamı. Bíçínçílere at gälī, at gälī yayan yėrimesinler⌣ā. Bı Bísmíl'lílerde ķırḫ⌣älli tene başşaḫçı. Bíçínçí de tanımassız, ķatma boyun⌣Ísmá'ál. Ísmá'ál ᶜemí dėdim caraları heppí çatıbām↲, baģliyıbām↲, çadırı da taḫılın⌣içine atıbām↲. Bu̱gdam hegbede, men de bír̄ez mınnardan gidim. Bi gün gäli bíze, ķaça ķaça öl̊ler Kemberlí deresínde. Gėt dėdi zalım gėt. Gėtti. Gäldim. Alla ráḥmet ķılsın, Yaşar'ın⌣anası. Arv̈adıdı. Ha o suyu vėr miye ā. GereK yanımda suyum⌣ola. Dėdim ki, bíbíḥeyran dėdi niye gäldī? Dėdim⌣eppí ḥázır⌣ėttim Ísmáᶜál ᶜemim⌣atacaḫ. Men de Cümᶜe aḫşamıdır. Kemberlí deresínnen bırya bėygirlerín⌣aya̱gĭna nava gälim? Bíbíḥeyran dėdi v̈ala yōrŭlupsan da, üstünde de bi ķazan freng⌣aşı ėdiP. Heppí bėle bėle eTler. Bír̄ez dėdi bı sípírgeyí al, dāmın başĭnı sípír, çulu palazı ser, bíçínçíler gälib⌣ekmeK yiyeceḫ. Çıḫtım, ala siye söliyem⌣abı bayramda, çıḫtım dāmın başĭna, ḥáci de ḫarman savŭri ḫarmanda. Dėmeḫ bėle gördü ki gälibem. Başşaḫçılardan gälibem⌣ā↲. Bir ferd⌣orda ķalmiyıP. Ėle baḫtım gäldi, çıḫtı dama. Tam bı ocaḫlıģın ķapĭsı, bı da verdimen. Sebbeḥín, bíbím⌣ordan çıḫī, özü gälī. Ana, bı älimdeḫí yolģun sípírgesíní aldı. Kelleme kelleme, kelleme kelleme, kelleme kelleme. Ėle ėtti ses ha, hėç ses yoḫ. Säsí çıḫsa bíbím gälir⌣älínnen⌣alır. Yaşar'ın⌣anası. v̈ala gäldi mäni ḫamır⌣ėtti saçım maçım bėle gíjjo. Bíbím⌣aşı bíşírdi, ḫápenk vardı, vermenín başı. Biyo̱gol dėdi ke bı ḥálī nädír ķız? Ėle sässíz ķaldıģĭma yabayı aldı älne. Dėdim ki ķaķėm mäni vurdu. Dėdi ķakė tė ḫarman savŭrī. v̈alla

dėdim‿özü gäldi vurdu, sen niye gälipsen tėS? Baḫ Yėto bacım Alla ráḥmet ḳılsīn↲, Yėto bacım da gene bírez ḫayınlıg‿ėdidi. Gene özü kimi dägildi hā. Gene acidım‿özne. Bi de Yėto bacım agzını açidı, didi ḳardaşım‿ilanı küçükkene öldür. Bı, ilanı küçükkene öldürmädi. Bír gün bı anam gidib gişiye, Míḥemedē, anamın yanna. Míḥemmedē de küççüg‿ā, hele ki sänäsí dolmiyıb‿a bėle. Gäldi dėdi gidecáḫsēn↲? Dėdi ki hē. Bílmi ki he yoḫ. O ėle tutī çalī, tutī çalī. Men‿üstüne gidiyem, mäni de üstüne çalī. RáḥmetliK Cáḥver‿Aga baḫçada. Cáḥver‿Aga dėdi, yėri, Meḥmedē ḳaḳemí öldürdü. Gäldi ulan dėdi Allahın zalımı sen bı oglanı niye vurisan? Dėdi baḫ diyem anayın yanna gidisēn? ↲ Di ki hē. Ė dėdi ki sen söle sor baḫım‿ele. Anayın yanna gidecáḫsēn↲? Hē. Oglum sen anayın yanna gėtmiyecáḫsēn↲? Hē. Baḫ, ne onu annī, ne onu annī. Sen bı máḥsímí niye vurȳsan? Dolandī ↲ sürüden ḳōynu var‿idı. Bı ḳōynu sattı. Sattı Míḥemmedė'ye dėdi apar bangaya aT. Míḥemmedē apardı bangaya attı. Bı ayrılg‿orta yėre düştü mü! Özne tarla düştü bin dönüm ↱, Míḥemmedėe düştü ki yüz‿älli dönüm. Heppí üstüne vuruP. Mänīm↲, anamīn↲, Ḳıyzē bacĭmīn↲. Ḳıyzē bacımḱı çoḫ‿üdu. Çākti. Heppísíní üstüne vurūP↲. Míḥemmedē dėdi ḳaḳė sen bėle niye ėdipsen? Dėdi düzeldirem. İki sänä ėle sürüntürdü düzeldirem düzeldirēm↱, bür gün Míḥemmedē dėdi ḳaḳė hadė gidáḫ. Dėdi ula düzeltmiyem, äliden geleni taḫsir‿ėtme. Míḥemmedē de ḥėrslendi, dėdi ölse men‿atmiyam. Ḳaḫtılar‿ayrıldılar. Ayrıldıḫtan sora o parayĭ özü gėtti çäkti. Míḥemmedē gėtti çäkti. Dėdi ḳardaşım, a bı Yėto bacım, gene Alla ráḥmet ḳılsın çoḫ sėviyem‿öznü. Dėdi ḳardaşım men siye dėdim ki ilanı küçükken‿öldür. İlanı küçükken‿öldür, sen öldürmedī↲. Baḫ nası başiya vurdu↱. Ḳōynun ḥáḳḳını aldı ya. Ė ėvī yıḫılmiya özü aldı altı yėddi yüz dönüm tarla↱,

Míḥemmedė’ye vėrdi ki yüz˰älli dönüm. Gėttíḫ Cáḥver dedeyín tekyesíne. Cáḥver dede dėdi ki Míḥemmedē̲ dėdi v̇allah dėdi ogol bı oḫuduġum, işte heppí bėle saydı, heppí miye ḳeyrim˰olsun dėdī̲↲, EseT dėdi, ki gözden ḱor bėle dolanī̲. Dėdim˰EseT gäl˰otur, Ḥáci gäl˰otur. Dėdi ki miye izin vėrmiler, he miye dėdi izin vėrmiler, oturum ḳomilar mäni oturum. Dėdi bėle tuttum dėdi çekeḳaldım oturmadı. Dėde miye izin vėrmiler. Míḥemmedė’ye dėdi ki talıp dėdi mürüT noli dėdi gäl şėden Ḥáci’yi razı ėt, razı ol söle otursun. Dėdi v̇ala dedo sen de benden razı olmasay ḥelal˰ėtmem, niye ḥelal˰ėdim dėdi? Niye özü madam˰ėleydi, öznün de ki başsı var˰ıdı, mänim de ki bacım var˰ıdı. Mänim˰anam da üsteliK özlernín˰ėvídí. Hėç˰olmassa beki de dört yüz dönümü var˰ıdı. Niye mänki ki yüz˰älli dönüm, niye? Yā̲, ha ona sebeP. Ha işte bı Yėto bacım dėdi ilanı küçükkene… v̇alla, ėle çoġ zoruma gėtti.

c.

He v̇ala ėyi, bı sänä ḳeyrim˰oluP. Bílmiyem ġázzeP, bı sänä ḳeyrim˰oluP. Bėle gidī̲, gälī̲ oturī̲ ha orda, gidī̲ gälī̲ ne gätirim ne gätirim. Dünen gäldi bayramlara, aḫşam mezerlige gėttim. Sebbeḥ gėttim ḳaḫamadım. Ḳaḫamiyam. Bırya ḫalı serecágem. Ė ḫaḫ geleceḫ, açıḫta. Hele gätirdim mınnarı bėle oturdugum yėrde v̇alla bille sürŭne sürŭne seribem. Gäldi, ėdeḳaliyam ḳaḫamiyam. Güve bayrama gäliP yanma. Ḳız sen düşüpsen bi yėrde. v̇alla ḳardaşım düşmüyübem. Ayaḫlarım çatlī̲, agrī̲. Nē̲tti ḳaldıramadı mäni. Ḳaḫım gidim˰ėvde bi ḥáb var siye yolluyum, gätirdi ḳızı iştim bírez ḫoş˰oldum. Hele yėngi bacımnan danışıbam. Di ki bacım, ėviden çıḫma hā̲, ėviden çıḫma. Kėşke di mänim de ėvim senki kimin˰olaydı, men bı uşaḫlarĭmı… Men niye bėle düştüm? Tā̲ şėdedír, Adıyaman’da. Bügün˰üç gündür˰o küçük ḳız˰öznü aparıp gidiP. Pülüstür ḳızı. Orya gidiP. Bacım dī̲, çoḫ kötüdür, onun mının

daldasında. Bėle di donarsansa da örtüyün˳içine sarlānˀ, fişi taḫ, yan, içinde öl gene gėtme. Dėdim bacım men de ėle söliyem. Gidiyem, baḫ gidiyem ḳızım miye çoḫ˳ėyi baḫi Fatma, ė ServeT mennen danışmī, danışmī. Ö gün gälmişti bırya gėtti. Dānışmi mennen. Ė ḳızım mennen dānışTı. ʿEbdılla'dan MeḥmüT gälī, ėle bi gülī ḳarşılarında, bėle ḳuyruḫ bulī. Onnar gidi hele ḳapıda… Yalannan˳ā. Dönderdi miye ne dėse ėyidír? Adamidır˳ā, baḫ mānim de anası ḳardaşımḳızıdı. Dėdi ki men säni çoḫtān ḳavaram. Men dėdi säni çoḫtan ḳavaram. Ė ʿEbdılla'dan Meḥmüt'ten utaniyam. Bi de ḳavsam da gėtmessen ki, ḳızī ḫestedír. Ha ėle söledi. Gäldi ḳapıdan˳içeri girmedi. Heppí, herkeseyín siye salamı var. Dėdim bízím Fatmaḱı da var mī↲? Diyecáḫ yoḫ, özünen dögüşecágem. Bı Fatma'dan üş sänädír dānışmī. Yā, ḫeste, danışmī. Mınnar da di ki ʿEbdılla'dan MeḥmüT di ki bacım, ė di ḳardaşım men bügün ḫesteyem toḫtordan gäliyem. Abėle ėtsín˳ā. Fatma näsılsan? Toḫtor siye ne söledi? A älní bırama vursūnˀ, men de diyim ki danışıP. Ė men boşŭna niye danışiyam? Fatma'yı aparilar, götürdüler ḫesteḫanada ḫeste oldu yattı. Fatma, Meḥmüt'ten ʿEbdılla di ki gidib˳ille öznü yaḫiyacaḫsan, men di säni ḳoyardım mäni yaḫiyasan gėt ḳurban˳ol ʿEbdılla'dan Meḥmüd'e. O da di ki sen de ḳurban˳ol ʿEbdılla'dan Meḥmüd'e yoḫsa men sänī yaniya gelmezdim ki. Bėle zıddıllar bírbírlerne zıd zıd zıd. ʿEyni babası, anası babasına nasıl˳ėdise özü de Fatma'ya… Fatma da özne ʿeynisíní ėdī. Ogol ne ḳede zormuş, ne ḳede zormuş, ne ḳede zormuş.

ç.

Bi ḳardaşım var˳ıdı. Küçüg˳idi. İşte dėdim ya böyüdü. Vatma'yı, Cevē dayım gäldi, Sıtto bacım, gälin˳ėttiler˳apardılar. Fatma'yı apardıḫları gün gėce yatiyām↲. Ėle baḫtım bi, Ceḥē. Míslím Míslím, Míslím. Dėdim ne? Ḳaḫ dėdi babam çoḫ ḫestedír. Biyogol! Gėrçeklí? Dėdim zaar Fatma… Gėttim Fatmā↲, Yoto bacīm↲, Ḥecī↲

oturilar. Ke bı Ceḥē sen mäni yuḫudan niye ḳaldırdī? Bācım gel sennen danışaḫ. Ne danışaḫ? Ha bı Nesso var˯ıdı ya yètim ḳız, babamın˯aḫşamlıġını vèridıg˯özne. Nesso, öldü ya, Alla ráḥmeT ḳılsın. Gidáḫ mını Meḥmedè'ye istiyáḫ. Ke dèdim Nesso, Míḥemmedē uşāḫ˙. Meḥmedē hele on˯on˯iki, on˯üç yaşında. Nesso eke büke ḳīz˙. Ke dèdim Meḥmedē gèssín aḫşamlıḫtan böyüyen ḳızı alsın. Hē, o da başımızın tācıdı. FeḳeT, olmas. Yog dèdi. Memet˯istiyecáḫ, özü istiyecáḫse, mäni niye çagırdī? Gidin˯isteyin. Sen dèdi gèt, men dèdim gètmiyecágem. Ke de niye gidib˯agayın paşayın ḳızını istemisiz? Ḳurban˯olum, herkes babasının ḳızıdı. Niye gidisiz, aḫşamlıḫtan böyüyen ḳızı alisız? Ḳaḫtı aldı. Bı ḳızı aldı, Nessoụ. Nessōn bír başsı itmişti, sízín baciyız˯idı dē˙? Bír tene de sízkí itti. Míḥemmedē gidi şèye, terzi ᶜEḥmed'ín tükenne. Gidī, orda oturī. Baḫi ḱı bír ᶜesker gäldi. Di ki sen nèrelísen? Dī ki men şèlíyem, Silvan'da ᶜeskerem. Vätänī nèredí? Di ki mänim vätänim İstanbul'dur. v̊alla di bi tene bízím˯orda vār↲, anasının˯adı ĦeTice'dír. ĦeTice'dír, itkin˯oluP gidiP. Di ki men˯onu mını bílmiyem. Mänim kèvim Bísmíl'e yaḫın˯idı, gididim bırdan üzüm gätíridíḫ, tut˯üzümü gätíridíḫ. Bi de tíren ḫatı var. Meḥmed'e ortaḫtılar, abı Nessōn bāşsıdır, bı Nessōn bāşsıdır. Orda heme durmi heme ḳaça ḳaça gäli Nessōn yanna. Nesso di Ĥecce'yí buldum. Ḳız näsı buldī? v̊alla di şèdedír, Ístanbul'da. Oglu da bırda ᶜeskerdír. Bı oglu gäldi ᶜeyni Birol nası ᶜeyni özü. Birol'un yoldaşı. Míḥemmedē apardı Nessoụ ta Silvan'a. Gètti orda oglanı gördü. Oglana izin˯aldılar. Oglan˯öznü apardı gètti anasĭnın yanna İstanbul'a. Gètti orda gördü, özü de gäldi gätirdi bırya. Başsını gätirdi bèş˯altı gün ḳaldī˙. Gèttī˙. Bír de Birol'un˯ölüsünün˯üstüne gäldi. Dèdi ne bulaydım, ne bèle itireydim. Adam söledi. Nessoụn˯ölüsüne gäldi, bi de şèye gäldi Birol'un˯üstüne gäldi. Dęe gälmedi. Çoḫ

feymí paḱ˘ıdı o avṙat˘ā. Bír̄ gün şe͡erden gälidıg˘özünnen, ah dėdi dayzamın˘og˘lu bırda. Dayzamın torŭnu, Nesso'dan ḳaynanam, dayzaḳızıdıllā. Ke dėdim dayzayın torŭnu kimdí? Dėdi sänı̄ og˘lı̄. Og˘lı̄ ʿEbdılla dėdi ʿerabayın ḳarşınnan bı yanı gėşti. Yėndíḫ ki ʿEbdılla ʿerabada beklı̄. Ke sen ne tanıdı̄? Didi görübem. Çoḫ feymí paḱ˘ıdı. Ė dolandīr̀, sänäsi dolmadı, Nesso öldü. Yanı ḫeyaT dėdıg˘ı̄ bėledír. Meḫmed̄ Nesso͟u vurüdu. Yėto bacım ḳandıridı ā. Vur gözünü ḳır, özü yaşlıdır sen˘uşaḫsan vur gözünü ḳır ḳardaşım. Ė bı ḫaḫın ḳızını ḳandırmiyaydiyız. Bı Yėto bacım bėle sosarat… Bı çoḫ kötüdür˘ā. Hem gėt˘ālr̀, bír̄ de vur vur ḳardaşım gözünü ḳır. Yoḫ, niye vurum? İş görüpse, iş görmüyüpse, egrísí varsa dog˘rusu varsa onda vurun. Durdug˘um yėrde men vurum gözü ḳırılsın. Özözme bırda söliyem söliyem söliyem bėle pārt partliyam.

d.

Baḫ, Fatma'yı nişannadılar. Bı Cümʿe Küre'yín de ḳızı ḳāştı ya o Müşüdiye, onun dügünü oldu bırda. Ekrem ḳaḳom gėtti Fatma'yı gördü ʿEli Ekber'ín˘arv̆adı. Gäldi dėdi men dėdi bırda bír̄ ḳız görübēmr̀. Men˘o ḳızı ʿEli Ekber'e istiyecág˘em. Dėdim ḳız kimin ḳızıdır? Ke Maḳḳė'yín ḳızıdır de, adammızdīr↲. ʿEli Ekber havar˘ėdı̄. Men˘almiyam, men˘oḫiyam. Bėle bi düşı̄, löʿleni gidi o başşa, bi de gäli bı başa. Hē̄j dėdi bırda ölsey gene alacag˘am. Ḳaḫtı, istedi. Ráḥmetlik davul gätirdi, özü dėdi davŭlu sen getiripsen men gälnín Zekye'yín ḳapısında çalacag˘am. Ekrem ḳaḳo bėleydi, dälidoluydu. Davŭlu orda çaldılar, Fatma'yın ḫınnasını ḳoydular. Fatma'yı göçürttü gätirdi. Bíze ḳoydu. Bíz de özözmüze ḳapıda çaliyıḫ, Fatma'ya ḫınna ḳoyacaḫlar. Dėdi ki bag˘ dėdi siye sölüyem dėdi, üç yüz kag˘ıt dėdi ḳapı parası vėrecáḫsen. Simo dėdi Ekrem çavuş, bíz bazar˘ėdibıḫ, ḳapı parası yoḫtur. Dėdi sen bazar˘ėdipsen yoḫtur, men de diyem vardır. Bı Simo ráḥmetliK bi dabança Ḥásen

ᶜesger˯arḳadaşı var, Kürdacı Köselli'ler dabança vėriP, Ḥásen mını miye ḱordur saT.
Bı Simo dabançayı gördü, gördü kaştı. Ḥásen siye ki yüz kagıt vėrīm↲, gel bını ona say… ė dėdi herif üç yüz kagıt söle. Ė bı ḳapı parasĭnı istedíḫ ki vėriP. Simo gäli Ḥásen'nen parayĭ alī. Alī. Gėttiler, Fatma'yı köçürttüler. ᶜEli Ekber'ín duv̊agĭna adam çagĭrırbam, çeri dolu. Ėle baḫtım Ekrem ḳaḳom ḫarman yėríne gäldi. Dėdi o kilidi vėr dėdi, bėygire arpa vėriyem. Ekrem ḳaḳo, ėvledír nedír? Ne arpası? Saman arpası mı? vē̄r dėdi imannı siktígmín ḳızı. Bı boynumdan tuttu mäni çaldı yėre. Bėle döndü, bėle döndü gėtti demírín˯üstüne. Sagı gälir, solu gälir yapıştırdı miye. He nėdibem söle. Sen dėdi parayĭ Simoa vėripsen, Simo gätirip miye vėrip. Ė bidöş kü bėle çatliyam. Dėdim˯o ḳardaşım Eset te sölüyüpse babasının ǵorna. Özü vurduḫça diyem Eset te sölüyüpse babasının ǵorna. O siye sölüyenín babasının ǵorna. Megerse Náᶜmeto sölüyüb˯özne. Ḳız sögme, dėdim sögecágem. O kim sölüyüpse onun babasının ǵorna. Onun babasının ǵorna. Ėle ėtti mäni tuluḫ. v̊alla bı bıgazım onnan˯agrī, bėle sıḫtı, çaldı yėre. He v̊alla. Ėle vurdu, ėle vurdu, ėle vurdu. Dėdi Náᶜmetoa di ki Alla ėvī yıḫa, öznü öldürdü. vurduḫça da dėdi ki ḳardaşım Eset te sölüyüpse babasının ǵorna. Niye men siye dėdim vūr↲? Men dėdim niye Nesmí söledi? Çoḫ büḥtenḱar˯idı çoḫ. Baḫ men, Şarabı'ya dügüne getTıḫ, mennen Ḥásen. Ḥásen ḳaḫtı dėdi Zılḫa, dėdi ne, dėdi çardagmız dėdi uştū↱. Ḥevŭşe düştü. Heme Seᶜid'ín˯ayagĭnın˯üstüne düştü. Bíşė olmadı, bízím Seᶜid'e, bíşė olmadı. Dėdim kaḫ gidáḫ. Bı duvar düşmág˯ėyi dägil. Ḳāḫtıḫ gäldíḫ, ḳucagımda da MeḥmüT dörd˯aylıḫ. RáḥmetliK Dėvriş ḳarşımıza gäldi, píşt píşt˯ėdī, hėç bíşė danışmadı. Bi Macır gäldi, dėdim bı ḫarman yėri bėle ḳalabalıḫ. Megerse ḳaynanamı aparıplar gömüpler. Ḫeste oluP. Dėdi v̊ala dėdi bílmiyem dėdi, ḳalabalıḫtır dėdī↱, Ekrem Çavuş mu vurup Náᶜmet'ín ḳarĭsını öldürüP, NáᶜmeT mí vurub˯Ekrem Çavuş'un

ḳarĭsını öldürüP. O da bílmī. v̇ala Ḥásen dėdi Náᶜmeto onu vuruP. Gäldíḫ, baḫtıḫ. Ḳaynamın˘aspabı var˘ıdı ellerínde. Ekrem didi, hėç ḫeste dägildi. Mäni yola saldī↲, çimdirdī↲, gettíḫ sulaga mercimeg˘ekiyem, küşnē↱. Ėle di baḫtım Ḳasso gäldi ki, gäl Ḫácce öldü. Anam di mäni çagırdı, Älif, dėdim ne? ᶜEli Ekber'ín başĭna ḫınna ḳoyupsan, gäl bírez başını eg, yaḫa. Men yaḫasam heppí canna ḫınna miner. Di gėttim yaḫamaga, abėle Ali Ekber'í egdim, yaḫiyam, di baḫtım ä ä Äli, ä ä Äli. Älif di ā yanı. Döndüm di baḫtım, bėle burnu üstüne düştü tėştín çine. Náᶜmet di yėri v̇allaha Ḫáccė öldü. Sen ǵavur ḳızı ǵavur hele yėngi Ḫácce säni çagırdı. Men gäldim, ne dėse ėyidír, v̇allah v̇allah. Dėdi ki sen bırda olsaydī, yėmin˘içerdim diyerdim sen˘öldürüpsen. Miye dėdi ā. Abı Náᶜmeto ā. Çoḫ ḫayın˘idı, çoḫ çoḫ çoḫ. Özlerí pişman˘oldu. v̇alla gene, bėle ėdidi ā. Meḥmüd'ün dügünnü ėttíḫ. Meḥmüd'ün dügünü öretmenler günündeydi, ėle gätirdiler bı uşaḫlar, ėle gätirdiler. Özne aparidım salatalıḫ, domatėz, üzüm. Ḳız bı üzüm dėdi yazın˘olur, bı üzüm hindi olūr↱? Ersemnen dimiş ki bı Míslím halam ḫeste olur. Men˘o ḳede anasĭnı dögüydüm sögüydüm, men didim miye hėç ḳanı ḳaynamaS. Ki tene dana kestíḫ heppí fıḳara yėdi. v̇ala mänim ḳelbim saglamdır, v̇alla. Fágát˘özlerí miye ḫayın˘idı, çoḫ ḫayın˘idı. E le le le le. Didi ki ḳaḳo bı Míslím'ín ėtmágíne uşaḫları yalagında su işse gözŭme gälī. Yalaḫta di su işseler, az ḳaliyam partliyım. Çoḫ yaman, ö le le le lel. Anamın säkkiz tene tavŭgu var˘ıdı. Tuttu bı tavuḫların bıgazınnan bėle, şē ayagĭnı bastı kellesíní çekti. Säkkizini de pıī pıī pıī pıī pıī pıī pıī pīī↱. O tavuḫlar bėle pırılliya pırılliya öldüler. Bür gün de Mėyro'dan şē gidittír, anam gidiP ḳavuT çekmáge. Özü ḳōynu salıP yabanı. Ė säni partliyasān↲. Saldī noldu, ḳavut çekiler. Hardaydiyız? Ḳavut çekidim. Gätirin˘o ḳavudiyızdan bírez dādım. Mınnar da

ḳavŭdu gätir, ḳavŭdu älínnen‿aldı ḳoydu kellesíne. Çoḫ yaman‿idı, çoḫ çoḫ çoḫ çoḫ. Ano, ano… Ekrem ḳaḳom ėle vurı̊dı̊, ėle vurı̊dı̊, ėle vurı̊dı̊ v̇aḫ v̇aḫ v̇aḫ v̇aḫ. Ḳıyzė'yí vurdu vurdu, üstüne de işedi. Ḳıyzē̄ bāyıldı. Bāyıldı, baḫtım şėyíní çıḫarttı üstüne işedi. Gözŭnü aştı dėdi nėdisen? Dėdi bāyĭlana su tökmilērˀ? İşedi üstüne. v̇alla çoḡ yaman‿idı. O Fatmė'yí aldī↲, mālnı māşnı heppí yėdī↲, Fatma'yı ḳavdı. Gäldi. Ėle fėriklerí var ėle tavuḫları var. Baḫtım dėdi ki, özne bi yėmeni alıb‿ayaḡĭna bi de bi kürtüK. Evelden kürtüg‿idi, ālıP. Dėdi ki çavuş, ėle ḳoştura ḳoştura gäldi yanna, ḳavup yā. Dėdi o ḫoruzlar heppí siye olsun. O fėrikler, mırtasĭnı sataram. Soy‿o kürtügü soy, arḫasınnan o kürtügü soydu. O yėmeniyi de ayaḡınnan aldı. Ė Alla ḥaḳḳidan gele o ḳede mālnı yėdī māşnı yėdī̄. Ė bı ayaḳḳabı ayaḡında ḳalaydī↲. Ayaḳḳabĭyı yazın şıḳırtımında ayaḡınnan aldī̄, kürtügü de arḫasınnan soydī̄, köynekten‿öznü saldī̄ yola. Fıḳara gäldi tavŭḡu aparmaḡa. Arḫasınnan‿aparmıştı. v̇ala baḫ ʿemim uşaḡıdıllā ↱. Fáḳát Ekrem ḳaḳomu ḳardaşımnan çoḫ söviyem. Niye yalan sölüyüm? Ḳardaşım miye o ḳede rezillíḡ‿ėtti, özü de baḡ mäni vurdu da sögdü dē ↱, feḳet uşaḫlarĭmı böyüttü. Harya olsa ḳōyna gididim, özü uşaḫlarĭmı böyüttü. Yanı miye çoḡ‿ėyidi. Feḳet çoḡ zalım‿idı. ė hadē̄ bı arv̇adın ḳoyunnu yėdī̄ ḳuSsunu yėdī̄, ėşşegní yėdī̄, bızavnı yėdī̄. Heme gäldi, gírmí tene tavŭḡu var‿idı, ḫoruz da gätirdi. Ḫoruzlar dėdi siye olsun, fėrigi vėr miye. Ė vėreydī̄ ki tene üş tene fėriK vėreydī̄. De bını niye arḫasınnan soydī̄. Hadė bını soy, soydu, ayaḳḳabĭyı da soy. Herif çılçılpaḫ. Aḡē̄ didi ki, bi köpegmíz var‿idı gėtti ḳızana. Dėdim hindi Fatmė de fėrigí aparıb‿ā. Ayaḳḳabı da kürtügü de gėtti. Çoḡ yaman‿idı çoḫ. Diyem bı Ḥásen niye bėledír? A bı Paşa özlerne çıḫtı ā. Paşa görı̊sen nėtti? Bacım İsmo di ki bācım dī̄. Paşa di arv̇adĭnı uçaḡa mindiri dī̄. Hele yėngi sölüyüb‿ā miye. Di uçaḡa miniP,

bacım ki ḳeríş boyu var. Èle di ḳara, ḳara, pisín bírídi̲ ˀ. Feḳḳet di Paşa uçag̲a mindirdi, èle di özöznü vurüdu, èle ag̲lidı èle ag̲lidı. Paşa niye ag̲lisan? Kül başiya ḳoyaydım. È indi alasan babaya ráḥmeT nèdiP? Anası mänim ḥaḳ ʿemimḳızıdır. È Sıtan Cemo anam bı gözűme ḳıyidım, özne ḳıymidım. Sen külü başiya ḳoyum, üş tene og̲li̲ var keklük kimin. Sen ne diye gètti̲ ḫaḫın⌣uruspusŭnu aldi̲. Hele bi de ersesínnen ag̲limış. Di bacım Şeroa söle ā, èle og̲lu ag̲lidı ḱı. v̇alla di̲ bacım nava çirkin, nava çirkin.

- Nèrden buldu onu?
- Di ki bı telezyonda duyup. Bír̄ sänädír⌣alıp. v̇ala di̲ bír̄ sänädí.
- ḳavdular dē ˀ?
- İnanmam. Arv̇aT salmaS. Paşa istese gene gälir. Arv̇ad⌣öznü paralı gördü. Bişè ki ḳeç gün ḳaldısa, gäldi tarlayĭ sattı. Bír̄ de gètti fayiz⌣aldı gäldi tarlayĭ gèri gönderdi. Hindi gidiP Zerife'yín yanna.

e.

Hindi bür̄ gün ḳoyŭnnan gäliyem. Gidibıḫ ḳōyna. Ḥáci'yín ḱorpiyarı vardı. Gülan⌣ayıdır. Yonca abèle ḳaḫıP. Ḱorpiyar dèdıg̲i̲ sulu, yonca näsı. Özünnen de Ḥáci gäliP, Ḳaraburun'da bèle ḫıttı kimin⌣ikisi de duri ayaḫta, Camal ⌣Efendi uzundu. Duri̲. Men de bı Cümʿe dāymın ḳızı Zèvrè'ye dèdim Zèvrè ḥeyran, ḳoyun dog̲uP yā, ḳuSsu ḳucag̲ımda. Ḳoyun⌣ersem sora gäli̲. Zèvrè dèdim bı ḳoyŭnu ḳuzŭyu sen⌣ālˀ, bı ḳoyun erseye düşsūnˀ, men dèdim bír̄ez⌣o yoncadan yolūmˀ, gätirim ḳoyun⌣èvde yer, ajdır, saman mı vèrecág̲íḫ? Yoncayı bèle külege ḳoydum sallani̲, külekte yonca. Gäldıḫ yanna. Atacag̲am⌣özne. Dèdi ki o yoncamızdan yolan kim⌣idi? Camal⌣Efendi ā. Hèç Ḥáci ses⌣ètmi̲. È yonca da, ḳolumda, sallani̲. Dèdim v̇ala men yoldum. Niye yoldi̲? Yonca sänidíˀ? Dèdim bı tarla Cümʿe Ḱa'yın

tarlasıdı. Cümᶜe Ḱa mänim babamdı. Eger säni babaysa bílmiyem. Özne bèle söledim. Säni babaysa dèdim bílmiyem. Mını ráḥmetlik Ruḳya bíbím gidib˯özne
275 sölüyüP. Di v̇ala Camal˯Efendi Míslím'e bèle söledi, Míslím de ᶜeyib˯ètti bèle söledi. Cümᶜe Ḱa mänim babamdī↲. Ege säni babaysa ḥáḳsızlıg˯èdibem yolubam. Èle baḫtım Ḫelíl ᶜemim gäldi çeperín başĭna. Ayran çalḫiyam. Míslím, gel ᶜemimḳızı gel hele bı yanı çıḫ. Çıḫtım, ne? Dèdi Camal˯Efendi siye ne söledi. Dèdim bèle söledi. Sen ne söledī? Dèdim men de bèle söledim. Dèdim Cümᶜe ḱa mänim
280 babamdır, säni babaysa bi̊lmiyem. È dèdi ogol˯aşşaḫtasān↲. Yanı men, aşşag̱ı gelsem ᶜeyib˯olur. O ki göziden˯öperem. Èle ḫoş sölüyüpsen˯özne. Ke v̇alla hindi, siye noldu hā? Èle o (?) üstünde ḫıttı kimi durī. O yoncadan yolan kim˯idi? Kim˯idi? Camal˯Efendi. Dèdim menem, görmisen ḳolumda şē˒, yoncā˒. Niye yoldī yoncamızı? Yonca, Cümᶜe ḱa'yın tarlası, Cümᶜe ḱa mänim babamdır. Ege säni
285 babaysa bílmiyem. Ḫelíl ᶜem dèdi göziye ḳurban, èyi sölüyüpsen, üregmí reḥed˯èdipsen. È men de şèydim˯ā. Onda deḛ özünnen ḳırıldım. Ḳafa yoḫ˯ā. TezzeK çäkiyem, gèttim ḳarşını kestim. Ke ne ḳede terbiyesízlıg˯èttim. Ke diyem baḫ tē. Dèmáḫ ḳafam tutmi ā. Hindi Kürt gälī, o Kürd'ün ogrunu kesmiyem. Diyem ki, Ekrem didi ogol, èrkeklerín˯ogrunu kesmeyin dī, çüt˯öküzü gelende ḳarşınnan
290 ḳaḫın. Çüt˯öküzü de ämäktardı, o da bi èrkektí. A işte Camal˯Efendi'yin ḳarşını kestim. Tírèn ḫatında tezzeK çäkidim, bèle özü de bı tereften gälī. Ḳaştım ḳaştım ḳarşını kestim. Ölende de, dèdim Camal ᶜEmmo ha yannan gälisēn↲ ? älínde de bír̄˯ekmek. Dèdi v̇alla ogol dèdi ekmeg˯alıbam, gidáḫ Elo'dan ḳeḥvaltımızı yiyáḫ, gidáḫ şè imza ataḫ, kag̱ıdımızı, ray˯atım. Hē, men de gäldim çeri, ḳuşluḫ gäldi
295 bilmem ne gäldi savdīm↲. Bi de baḫtım gäldiler dèdiler ki Camal˯Efendi ölüP.

Biyogol! Ke dėdim hele yėngi Camal˰Efendi bırdan gėşti. Gėttim↲, ķılbelemiyipler de. Bı kellesi bı terefTē↱, başı bı tereftē↲… Men de dėdim beki üzüdū↲. Bī! Ke Allas säni ala, sen hele yėngi naḫır ķavidī. Ne tėz öldī? v̊alla dėdim bırda, motornu satmıştı yā, dėdim mını yalladıttıllar. Diyipler hadē gidáḫ, motorī gėri gätirdíḫ, hadē gidáḫ çüt sürmágе. ᶜEyni öznü yallattılar˰attılar˰aldılar, gėttiler. Yoto bacım didi ogol kimi adamı yalladıllā, kimi adamı da zoppa zorunnan cannı alıllaṛ. Men dėdim öznü yallattılar. Motornu satmıştı, däli kimin˰olmuştu. ᶜEyni dėdim˰özne diyipler ki motorī gäldi hadė gidáḫ çüte, hadė gidáḫ çüte. Ķaḫilar gidiler çüte. Hindi bı Däli Ḥüsėn de Alla ráḥmeT ķılsın, diyittír ki Camal˰Efendi'yin ölŭsünü kim miye müjdesíní vėrirse özne bi ķara ķuzu vėrecágem. RáḥmetliK Cümᶜe dāymın˰oglu Veli'ye diler ki gėT Sítḥásen'e, Däli Ḥüsėn'e söle, mezer yėrí göstersín, ķazaḫ. Di Ḥüsėn, ķaḫacaḫsān↱ ? Di ki hē. Di çıḫ yabanı. Nėysen? Di ki gälibem ķara ķuzŭyu almaga. Ne ķara ķussu? Niye dėmedī Camal˰Efendi ölende miye ķara ķuzu özlerne vėrrēm↲? He v̊alla vėrrem. Dėdim gel mezer yėríní göster, mezer ķazıbıg˰özne… Ay babō ay babō ay babō ķaķom˰ölüP. Ay babo ķaķom… La sen˰indiye ķede didi ķara ķuzu vėrecágem, hindi niye ay babo ėdisen? Ėle di babolantırdı, ėle babolantırdı. Ay babō ķaķom˰ölüP, ay babō ķaķom˰ölüP. Bı Veli ḫáketlī. Bür̄ gün Ḥásen gälittír bırya, Sofı Cımo. GäliP, İkisi de o peştumal, külleḫiyelí var. Cımo da onnan sarlanıp Ḥásen de onnan sarlanıp ķoyŭna gidī, sarlanıplar. Bāḫtım, Ḥásen, bı bacım İsmo, bırda bi toP gäldi. Bı top dėdi bízímdír sen gätiripsen. Dėdi bacım bı topu yaradanda síze yalaguz yaradīP↱ ? Uşaḫların topudur. Yoḫ dėdi bı bízímdir. Ė Sofı Cımoa benziyení apar ķoyniya ķoy. Ėle güldüler, ėle güldüler, ėle güldüler. Hindi aḫşam˰oldu, örtü särdíḫ, odaya. Di Sofı'ya ķenepe o odaya öteki odaya, bi ķenepe bı yandā↲, bi ķenepe bı yanda. Örtü säribíḫ. Ki tene de ķat yėre särdíḫ. Bírí

miye, bírí İsmo̧a. Yataḫlarĭmızın̆ikisí de ḳırmızı. Bı Ḥásen ėle yassı yassıydı, ėle tevekkeliydi. Zılḫa! Dėdi ki ne? Zılḫa göziye ḥeyran, sen de bı yanda yaT. Sítḥásenlí'ler ḫayındır̥. Ḫayınnığėderler. Yorganların kisí de ḳırmızı, baḫarsan İsmo gäldi, yaniya girdi. Gel bı yanda yat. Hindi gälibem bı yanı. Niye sebbáḥsí Velėgini gelmedi oturmaga! Velē, Nurē, ʿİsa. Gäliler, Sofı Cımo̧un yanna. İşte bízím bı Ḥásen bėle ḥáketlī. Ke dėdim baḫ te ʿİsa, İsmo̧a dėdim ki Sofı Cımo̧a benziyeni apar ḳoyniya ḳoy, Ḥásen dėdi men benziyem. Cımo dėdi baḫaḫ. Ḥásen de di ki bı yanı ser, Zılḫa sen örtī bı yanı ser, v̇ala Sítḥásen'líler ḫayındır. Bı ráḥmetliK Velē ne dī, anamnan̆olalı a men bėle bi, bėle oturanda bėle durardı. HėÇ bílmemişti, kėşke her gün bėle yaḫuna geleydi, Velė dėdi, ula ne ḫoş, ne ḫoştur lā. Hindi baḫiyam ḱı ḳarnımda bı ḳáte bı ḳáte bı ḳáte. Gėttim gėçen sänä bi ėve. ʿEbaz Aga'yın… Razza Aga'yın ḳızı var, Sebē. Onun ḳızı İzmir'dedír. Fido'dadır. Ḳarnında ḳırḫı, hele ḳırḫı dägil̆ā. Şēdír̆ā, ḳırḫ günnúḫ. Toḫtor diyip ḳırḫ günnúḫtú. Bāşsı gälip yanna. Niye? Ė men ḥemileyem bacım yanma gele. Ḥemile dėmáge utanisız, ke bı nādí? Ke biyogol bíz utanidıḫ ḥemile dėmáge, hele bı ḳete di ḥemileyem. Ė miye toḫtor di ḳaḫma. Ū kül başiyıza ḳo̧aydım. Bı toḫtor nava toḫtor̆idı? Hėç bíze dėmedi ḳaḫma. Men ḫesteyem, başım̆agrī. Ėle başım̆agrī, ėle başım̆agrī, ėle dünye yıḫılī. Yanı bı yorganma ataş salsalar duymiyam. Mäni aparilar toḫtora di ki ḳebir̆arḳadaşidır. HėÇ bírí dėmedi gözidendír. Bı götü böyüK Zėynep var İsmeʿel'ín̆arv̇adı. Onnan barabar gėtTıḫ. Gäldıḫ tírėnde dėdim toḫtor siye ne söledi? Dėdi ki toḫtor miye di ki sebbáḥe yarım kilo süd̆içecáḫsen, ėvle çagı da dört tene yumurtā↱, aḫşama da ät. Toḫtor özne bėle söle… v̇alla, toḫtor miye dėdi yaglı yėme, ät yėme, çalış. Muşḳul̆olsay beki agırmaz başī. Harda bi ḳalabalıḫ gördī, harda bi toplum gördī, gėt̆orya. Fáḳát di amman yamman mırta yėmē↱, yaglı yėme. Ė bı kül bāşĭna ḳoyum sänī toḫtorī bėle

sölüyüP, bı nava toḫtordur? Özü de kicannīˬ. Bı yėdīˀ, yėdīˀ, yėdīˀ. Bı Ḳızyē bacĭmın ḳızı Şaraban var⌣ıdı. Simōn, Simo dayĭmın ḳızı. Niye o doġdu bi ḳızı olmadı! Ke ḳonşu, MíḥemmeT. Dėdi ne? Ḳonşum doġum yaptīˀ? Dėdi hē, bír̄ ḳızı oldu. VasayıT parasĭna degmez, şehre apardılar. Niye gėtti bír̄⌣ay sora özü de doġmadı! Gidī, toḫtor di ki, ḳocasĭnı çaġĭrī. Di ya ḳeriden gėçecáḫsen, ya çocuġidan. Äskiden bėle ʿemelyet yoḫ⌣üdu. Hindi ki günde yırt çıḫat uşaġı. Di ki miye dī, çocuġī çoḫ şişman⌣olub. Doḳḳuz kilomuş. Çıḫardıḫtan sora doḳḳuz kilo. Uşaḫ ḳarnında. Ė külü başiya ḳoyum, uşaġı öldürüpsen senki oġlan⌣oldu nėttī? Hē, altiya sıçaydi mınnan⌣ėyiydi. Bízím Dürsē doġdu, Dürsė'ye de bėle söledim. Götü böyüK Zėyneb'e, gėttim dėdim kele ḫėrlí olsun neyī oldu? Dėdi ḳızım. Dėdim⌣altiya sıçaydī mınnan⌣ėyiydi. Özne sözŭmü söledim kaştım. Dürse hindi dī, hėc danışamī. Hėc di danışamī. İzmirde'dír. Bėle títrīˬ. Ö günner gėttim⌣Acĭ'ya. Seʿid'ín ḳızı var⌣orda ḳonşuları. Di bíbí sen ne ḫoş ḳonuşisan, özü hı hı hı ḳonuşamī. Älní ayaġĭnı bükī, ėle títrī. Diyem nēdersense ėt, gälnín yanında ḳalma. ṿaḫ ṿaḫ ṿaḫ ṿaḫ. Bı gälní var bír̄ tene, Acĭlı'dır. Zatan dėdiler Ḥüsėn ḫestedír, men, Ḥeydoˀ, Ḥebē gettíḫ. Ke bı somyayın bėle ḳıraġĭnı tutup, bını bėle sen⌣ėdipsen⌣ā. Orda oturimış, ora gevşeg⌣oluP. Gälin⌣ėle sölī. Ėle ḳulaġım ráḫettír. Dėdim şeere gidim. Hėç kimse miye ḳarışmī. Biri Muş'taydı, ʿEbdılla. Gidiyem Muş'a. İzmir'e gidiyem. Men⌣İzmir'e gidiyem. ʿEbdılla İzmir'e gidiyem. Niye? Gidiyem, canım⌣istī. Gėçen sänä yoḫ evelki sänä. İşte bı gözüm görmī. ṿallahi billehi ḳırḫ gün çimmedim. Gėce yatiyam, bıralarım şáʿre şáʿre tökülī. MeḥmüT dėdi ana, bacım İsmoṵ da çaġırdım gäldi yanma. Ėle aġlī, ėle aġlī. Bı hānḳısı sänī başida, hānḳısĭna tėlėfon⌣aştı, aġzını aştı. Nammussussūzˬ, räzilsīzˬ, arṿadiyızı alisız ḳucaġiyıza yatisīzˬ. Anayız bırda

ataş‿düşe. Mının ḥalı nolacaḫ? v̇ala baḫtım tėlėfon‿aştı. Ana gel, o dėdi gel. Dėdim yoḫ, men gėtmiyem. Bı MeḥmüT dėdi ana dėdi sen balḳonda geSsey, gezisen‿ā orda gezisen. Hindi bíī tene säni görse ki orda gezī. Sebbeḥ‿örtüyün çinde ölüpsen. Kele bugün‿on gündür diyeller çerde ölüp. Bı aḫşam görüpler, gene diyecáḫlár ha bı gündür. Bėle baḫtım özözne kífír‿ėtti, özözne ḳaḫtı gėtti. İbraam gäldi mäni apardı. Mäni bi aglamag‿aldı. Ėle agliyam. Hindi gidisen, niye aglisān↲? Dėdim bı gėtmáḫ dägil, bı sürgün gėtmáḫtí. Men sürgün gidiyem. Gel‿insan‿ol, ḳırḫ gün suya girme. Çayī ḳaynadiyām↱, älmí ḳoyiyam çayın‿üstüne. v̇ala yandırī, bugu yandırī, ḳaynī. Yėmeg‿ėdiyem, çayı çaydanlıga dolduriyam, egiliyem bíşē almaga baḫiyam ḱı çaydanlıgı vurdum dėvirdim. Beki on kere. Tökidim bıralara, barbat‿ėdidim, şē ėdidim. Görmidim. Bėş‿ay ḳaldīm↲. Ḳaḫtım gėttim, gėttim‿işte toḫtora İzmíī'e. Bı ᶜEbdılla di ana, dėdim ne? Di bırda bíī göz toḫtoru vār↲. Diler‿ėyidír↲. Gel säni aparag‿orya. Ė dėdim aparın sen bílisen‿ogol. Öz de yėngi ėv‿alıP. Baḫtım dėdi ana aparılmi ḱı. GereK sıra alasan‿ele. Ḳaḫtı tėlėfon‿ėtti. Oḳulun yanındadır. Adam dėdi yėddi gün sora. Yėddi gün sora ḳaḫtı mäni apardı. MeḥmüT mäni apardı. MeḥmüT bėle ranzayın‿üstüne oturubam, uzanıbam bėle. Dėdim MeḥmüT mäni apar‿oglum, bacī gėtti Urla'ya. Ė ᶜEbdılla da gėtti oḳula. Mäni kim‿aparacaḫ? Ḳız dėdi säni, bėle ki ayagĭmı uzattı. Angara säni ráḥed‿ėtmedi dėdi bı götüne ḳoydugum säni ráḥed‿ėdecáḫ? Sögdü, a boşandı aparmiyam. Aparmadı. Sıra gėşti. ᶜEbdılla gäldi, ana ne söledi? Dėdim ogol‿aparmadı. Kim? Meḥmüd‿abėy‿aparmadı. Dėdim dī ki götüne ḳoyum, Angara'nın toḫtoru säni ráḥed‿ėdemedi bı ėdecáḫ↱? Fatma gäldi agladı, Fidan gäldi agladı. Dėdi aparmam. ᶜEbdılla bi de ḳaḫtı sıra aldı. Sıra aldī↲, Fatma'ya dėdi sen gätirirsēn↱. Oḳula miye tėlėfon‿açarsan, men ḳaça ḳaça

gälirem‿orya. Gėttíḫ Suzan, ṿallahi billehi a toḫtor bėle makinedír nädír bėle ḳoydu telezyon kimi. Bėle baḫiyam miye dėdi ki bı ḳeç? Dėdim säni görmiyem, o ḳeçí nėrde görüm? Toḫtora dėdim. Toḫtor da genç‿ā. ė dėdi säni̇̄ göziyin ikisi de göri̇̄. Dėdim yōḫ↲. Bı ʿemelyet‿oldu ḱor‿oldu, ė bı da dėdim yėni ḳapandı. ṿalla dėdi gözi̇̄ ėle işşıḫlıdır ḱı. Bı mäni aldı bír̄‿aglamaḫ. Ke nası gözüm işşıḫlıdı? Dėdi el feneríní sāl↲, adamaḳıllı yandır, işşıḫ vėrir mí? Bı dėdi ḳátelettír nädír, ėle salıP. Ḳaḫtı miye ʿelaç vėrdi. ʿEbdılla'ya tėlėfon‿aştı, ʿEbdılla gel toḫtor di görecáḫsen. Oḳuldan ḳaça ḳaça bėle kesiliP‿ā. Toḫtor dėdi. Dėdi ne? Anamın dėdi gözünü aç. Yėngi ėv‿alıbam, onu sataram gene siye vėrrem. ṿala ḳaḫtı ʿelaç vėrdi̇̄↲. Yėddi gün sora dėdi gätirirsiz. Yėddi gün doldu, baḫtım tėlėfon. Mına sebep danışiyam‿ā. Baḫtım tėlėfon‿aştı dėdi ki ḫesteyín dėdi ḳarnnı doyurdun gätirin. Gėttíḫ. ṿala gėttíḫ. Bízí servise ḳoydular‿aldılar gėttiler bi̊lmiyem ha yanı. Gėttíḫ, asansordan bi ḳat çıḫtıḫ, doḳḳuz ḳat. Her ḳatta bi ḳattan masa aldılar. Gėttim, toḫtorum gäldi elimnen tuttū↲. Ayagi̇̄ bırya ḳoy, ḳoydum ayagmı. Bırya ḳoy, ḳoydum. Dayza uzan, uzandım. İki äli̇̄ yaniya sal. O Angara'da abėle çılpag‿ ėdidiler‿ā. Çılçılpaḫ. Bi de gineyi vuri̇̄, zílleyí çali̇̄. Hele bayılmiyıttır. Baḫtım dėdi ki, äli̇̄ dėdi dayza bėle yaniya sal, özözi̇̄ sıḫma. Hėç ḳorḫma dėdi. Bėli̇̄ bėle uzat, bėli̇̄ yėre gälsín. Abėle uzandīm↲. Baḫtım bílmiyem gözüme su töktü, ne töktü bėle sildi. Bír̄ de töktü, bír̄ de sildi̇̄↱. Bėle bíşē̄ dėdi cızzz… Agrı magrı yoḫ‿ā. Bi de bėle cızılladī↱, baḫtım dėdi ki ḳaḫ. Aman toḫtor beg dėdim, anō gözüm gördü. Gözüm gördü dėdim mäni ḳaldırma, ḳaldırsay dėdim bayĭlıram. Başım dönī̇̄. Ḳaḫtım yavaş yavaş. ṿala tuttu, başımdan bėlē↲ yavaş yavaş. Salım mı? Dėdim yoḫ. Bír̄ez bír̄ez bír̄ez dėdim sal. Saldı. Nasıl‿olsa älí gėşti älíme. Bi ḳız da yanında bėle sırsırra kimin. Ke nava toḫtorlarmış. Gözüm‿oldu

ᶜeyne kimin. Ke diyem baglamiyacaḫsız? Di ki yoḫ, baglamaḫ yoḫtū↲. Dėdi on bėş daḳḳa bėle şek ḳarşiya baḫacaḫsan. Ne o yanı, ne bı yanı. Bėle ḳarşıya baḫacaḫsan. On bėş deḳḳe ḳaldīm↲. Ketenímí gätirdiler, ayaḳḳabımı vėrdiler⌣älímē↲. Yėndim⌣aşşagı. Yėndim baḫtım ᶜEbdılla'dan MíḥemmeT gäliler, ᶜEli Ekber'ín oglu. Biyogol dėdim MíḥemmeT. Anā, görisēn↱? Ana ḳurban, ogol tiken çıḫarttı tikēn↲. v̇alla tiken. RáḥmetliK Bagdė'ye didim Bagdē̄ bırya tiken batıP, Bagdē̄ tikení çıḫartidı. Onu ḳáde de sürmedi. Ė bı ḳırḫ gün Angara'da yattım. Dėdiler ᶜemelyet. Meᶜeḫanaya gėt. Ḳırıli ha dizim, bėle sürŭye sürŭye mäni aparidılar. Beke ḳırḫ kere bėle baḫ bėle baḫ. Başiyızı yėsín. HėÇ dėdim toḫtor beg sen dėdim hėÇ miye bíşė ėtmedī̇. Mäni öldürdī̇. Ḳırḫ gün ḳaldım, heppí gelenler gėtti gelenler gėtti. Men ḳansėr⌣olsaydım gėtmiştim⌣indi. Dėdim ki äliye aldī̇ ḳalemí, gezdī̇ dünyeyí ᶜelemí. Madam sen bíşē̄ bi͝lmisen, niye aşti mänim yaramı. Niye aşti̇ mänim gözümü? Dėdim ki toḫtor beg siye ḳurban⌣olum, şindi bidöş kü sıra gäldi bına. Bír⌣afta sora dėdi ki sāḳın bı terefiye yatmiyasan. Fatma ana ḳurban, kisí de yanımda ḳalī̇. Mäni baglayın, Abı ḳolŭmu bėle bırya baglayın, yuḫu sersemí ėle baḫarsan ki döndüm gene gözŭme bíşē̄ oluP. Bagladılar säkkiz gün, säkkiz gün sora gėttim toḫtora. ᶜEmelyet⌣ėtti. Dėdi bını ᶜemelyet ėtmiyipler ki kökünü çıḫarıplar, parçaliyıplar, äzipler, töküpler. Dėdi mını hanḳı toḫtor ᶜemelyet⌣ėdiP? Dėdim⌣Angara'da. Hanḳı ḫesteḫanada? Dėdim⌣Atatürk Ḫesteḫanası'nda. Dėdi tėlėfonu var mı? Dėdim saglıḫ ḳarnasında var. Aştı toḫtora dėdi hėç Allah'tan ḳorḫmadi mı? Säksän yaşındaḫı bi ḳadının gözünü bėle parçaliyıpsan. İnsan bi kere ėder, ki kere ėder. Di maḳḳas siye ḫoş gäliP. Kesipsen⌣atıpsan, kesipsen⌣atıpsan. Hē, dört mílyar vėrdim, heresíne ki mílyar. Uşaḫlarım vėrdi. İzmir'de bı açıldı. İzmir'de aştı. O şėyín, hepsínín⌣abėle, o gözümü toḫtor ᶜemelyet⌣ėtti, hepsí gėttiler⌣ona. O da uşag⌣ā. Hele genç hā. Dėdi sözümü

tutarsan? Dėdim v̇ala tutaram. Dėdi sennen bíşē̄ bekliyem. Ḫē̄rdír, başım˯üstüne. Ölüme de dėsey giderem. Dėdi dügünme gälirsen. Dėdim v̇ala dügüniye gälib˯oynamam, fáḳát dílíli çalaram, istedıg̱ī̄ ḳede çalaram. Tamam dėdi.

f.

- Çoḫ sag̱ol, Alla siye aḫrat˯iman vėrsin.
- Elde ayaḫta ḳomasın söle. Zalımların˯älíne salmasın.
- Ki tene bíze mani söle. İki tene söle yėter, fazla yorulma, iki tene söle yėter.
- Ėle gäliler baḫtım bırdan bi av̇raT gėçī̄. O da (?) baḫimış. Bėle baḫtı baḫtı baḫtı, niye baḫisan? Ḳurban˯olaydım o säni̇̄ díliye ḳurban˯olaydım. Dėdim niye, dílime niye ḳurban˯olisan? Dėdi ki ö gün bırdan gėçidim, türkü sölidi. Bı çeperín˯altına gėştim dėdi bırda oturdum. Ne kelimeler söledī̄. ʿEli Ekber'ín oglu gäldi bırya. Mınnar da taḫtı ḳurup bırda yatī̄. Dėdi miye dedemín türküleríní söliyecáḫsen. Ke bı bi ḳıttıḫtır hepsíní alacaḫ? Söledim, söledī̄m↱. Bi tene sulag̱a gėtti. Baḫtım bi Sofi bėle bėlí egilip, älínde bír̄˯ineK, taḫıla salıP. Yayī̄. Sofi dėdim ḳolay gälsín. Bı taḫıl säni̇̄dí↲? v̇ala bäni dägil, ḫaḫındı. Ḫalo sen namaz ḳılisān↲? Hē ḳıliyam dėdi, musrumanam˯elḥemdurulla. Musruman dägilsen, ǵavur da bėle yapmas. Niyē? Sen ḫaḫın taḫılīnı niye yayisān↲? Ė bı da ḫėrdír, ḳarnını doyuriyam. Ḫėrdírse gėt paradan˯ālı↱, yėmáḫ, ḳarnını doyurdun. Sen disen men musrumanam, Míḥemmed'í sėvisen. MíḥemmeT säni̇̄ yaniya gelmez ki. Dėdim

Bı gėce de gözel gėce
Míḥemmed˯oldug̱u gėce

Míḥemmed˰anadan˰oldu

Bütün cihan nurdan doldu

Míḥemmed˰olduġu gėce

Sen musrumansān↲? Men musruman dägilem, men İslam'am. Sízí kimi kāfırlar Musruman˰oluP, ḳılıç zorunnan. Men˰İslam'am, musruman dägilem. Dėdim

Míḥemmed˰anadan düştü

Ḥürü ḳızları yère düştü

Bírbíríne velvele düştü

Míḥemmed˰olduġu gėce

Ḥürü ḳızları gäldiler

Ḳundaġı nurdan sardılar

Bírbírne müjde sundular

Míḥemmed˰olduġu gėce

v̇alla sen musrumansan. v̇alla ġavur˰ollam, musruman˰olmam. Men˰İslam'am. Men˰İslam'am. Ekrem didi oġol, saḳın söleme Musrumanam, bíz˰İslam'ıḫ. Musruman˰olanlar ḳılıç zorunnan˰imana gälipler. Bı Kürtler ḳılıç zorunnan…

g.

İmam Ḥüsėn bėle ḳucaġına alıP ʿEli Aġzer'í. Gidī kāfirin ḳarşına. Di ki vėr dī, bı máḥsíme bír˰udum su vėr. Söz vėriyem, dedeme şikeyet˰ėtmem. Bütün ėttíḫleriden gėçerem. Di ki gel Yėzid'e bėyʿet˰ėt, baş yėndir, vėráḫ. v̇ala di baş yėndirmem. Oḫu nası bırya híngī, ʿEli Aġzer bír buçuḫ yaşında ölī. Aparī vėrī anasının ḳucaġına. Dėdim

Ėvle sıcaġında

Şah Ḥüsėn'ín ḳucaġında
Yėdi oḫu ʿEli Aġzer.

Di ki hėç ʿEli'yí namazda vurannar, älínín ḳanınnan namaza duranlar, hėç musruman˘olur mu? v̇alla musruman˘olmaz. ʿEli'yí vuruP, älínín ḳanınnan namaz ḳılı̄. Men musrumanam. Kül başiya ḳo˘aydım.

Bír̄˘ay doġar ilk˘aḫşamnan gėceden
Şavḳı vurar pėncereden pacadan
Yuḫsuz˘idim yavrum dünnen gėceden
ġeriP yolçu bı ne iş˘imiş
ġeriP yolçu yolda ḳalıb˘üşümüş
Aḫ bı ne iş˘imiş, yolda ḳalıP, üşümüş.

äkin˘idim oldum ḫarman, äkin˘idim oldum ḫarman
Savurdular yėle mäni
Ėle ḳemyon˘attı yolun kenarına
Yar da gälä göre mäni.

Duydum dost yaralanmış
Her yėri parelenmiş
Gene göynüm ḫoş dägil

Dost ḥásretí zor˘imış
Her dem ah u zar˘imış
Derd˘adamı yer˘imiş
Gene göynüm ḫoş dägil.

- Bízí üçün söledi işte. Alla razı ossun, Alla säni ele ayaga salmasın. İman vėrsín, yalagıssan. Alla siye yardım˳ėssín.
- Gėttim bı ʿeşürlükteydi. Bacım ķızı Sultan˳İzmir'de. Tėlėfon˳ėttim dayzaḥeyran men gäliyem ḥezırlanın, ķurban käsibem gäliyem. Gėttıg ʿEbdıllāṙ, ServēTṙ, işte heppí uşaḫlarīmṙ. Fidanǵınīṙ. Gėttíḫ, yėmekleríní yėdiler saliyıḫ yola. Men de ķāḫtım. Ėle baḫtım yėtmiş yėddi yaşında, ķolŭmu tuttu. Ne ķolŭmu tuttī dėdim, sal. Men säni salmiyacagam. Niye men sennen pėndir˳ekmeg yiyibem mäni salmisānṙ ? Yog dėdi sen güzel sölimişsen. Siye kim söledi? Bacī. Bacımnan bėle ķapı ķapıya. Aldılar, ķaḫ dėdi bildıgī söle özne. Söledim, söledim, söledíḫçe o díliye ķurban˳olum cevayir cevayir cevayir, díliye ķurban˳olum cevayir cevayir cevayir.

h.

Gėttíḫ Ḥecíbekteş'e. Ḥecíbekteş'ín bėle ḥevŭşü bol. Bėle bi teneyín yanna düştüm, megerse o da dedeymiş. Camal dėdi ki ana ḥeyran mına bür türkü söle. Hanķı türküyü sölüyüm? (?) şefeʿet˳umma, ana ḥeyran dėdim mını sölesem˳ölür. Dėdi söle bı ölsün. Ė ṽalla ogol çoḫ şėdír˳ā, sėyitlere ati ā dedelere. Baḫtım gäldi yanĭma yanaştı, hėç ḫoşgäldī dėmedi. Dėdim ki

(?) şefeʿed˳umma
Nėvsiní bílmeyen pirden˳uzag˳ol
Nevsiní bílmeyen ḥaķķı bílemez
Her ne ķete düʿe ėtse bír yėre yėtmes
Nėvsiní bílmiyen iblistír˳özü
Çog günahtır˳ona vėrsey niyazı

ᶜArıf ̆olan bilir ̆uzatmas sözü
İkilikte olan pirden ̆uzag ̆ol.

Zängin ẖeste olsa yanınnan ḳaẖmas
Faḳirín bílse évíne varmas
Faḳirden zängíní bíī gözden görmes
Faḳirí sévmiyen pirden ̆uzag ̆ol.

Zängín ẖér sölese faḳir ẖér sölese sözŭnü tutmas
Zängín ḳan ̆élese ḳusura ḳalmas
Faḳirden zänginí bíī gözden görmes
Faḳirí sévmiyen pirden ̆uzag ̆ol.

Zängín ̆olanları görmeden sorar
Faḳir olanlara héçsíz darĭlır
Zängine can-ı dilden Alla Alla diyer dévᶜeler ḳılır
Faḳiri sévmiyen pirden ̆uzag ̆ol.

Baẖtım ḳarşımda danıştı. Dédi bının baglaması yoẖsa düzmádí. Dédim baglaması var. Var dédim.

Ḥürü baa̯rı yéşilí bıdır
Güz gälince gök çimenler soldurur
Béle dede ḥaḳ cemínnen ḳavulur.
Cemden cemeᶜetten kavulan pirden ̆uzag ̆ol.

Hay díliye ḳurban ˍolum dėdi. Ha dėdi bı yėter, teppeden dırnaġa ḳádá ataşı tökti̇̄ mäni yandırdi̇̄. Dėdim dėmáġ ˍataş töktüm, dur büī de bi su säpim siye. Bi de su säptim.

Ḳaḫ göyül yola gidelim
Adı gözel Ali ile
Aclar doyar susuz ḳanar
Lebleriyín balı ile

Gör ki ʿElim bana nėtti
Tuttu älim dara gėtti
Üstüme (?) düşürttü
Älíndekí dolu ile

İçilmez dolu içilmez
Gül yüzlü pirden gėçilmes
HeP canlar birdír sėçilmes
Ḫas baḫçanın gülü ile

Erenler loḳması nurdur
Lokmaya älíní sundur
Şaḫ Ḫatay'ım doġru yoldur
ʿEli'm kendí yolu ile

ūy dėdi bėle dėdi mäni üşütti̇̄. Camal bı sänī̇ neyi̇̄dír? Dėdi anamdır. Bı oḫumuşluġu var. Dėdim v̈ala oḫumaġım var, yazım yoḫtur. FáġeT dėdim yazım dėdim hėç yoḫtur, oḫumaġım çoḫtur. v̈alla sennen ḳorḫmalı. Gėçen sänä bíī tene Sítḥásen'lí gäldi. Zėyno, Salman'ın arv̈adı. Yarvaldı yarvaldı söle. Míslím, ke bını kafayda nava

tutisan. Uruspu dėdim, özne, uruspu dėdim. Ayaģım yoḫ. Dişim yoḫ. Ḳulaģım ḳulaḫlıḫ. Göz yoḫ. Bír̄ ḳafam ḳalıp, onu da älímnen˯alasan ḳáḥpēr̓? Özne. Ḳıt kästi säsní. Ke v̈alla hėÇ bíşē̄ ḳalmiyıb˯ā. Ḳulaḫlıḫ ta taḫamiyam, taḫamiyam.

Dereden˯aşşaģı gider ḳurd˯izí
Gider ḳurd˯izí
Ḳurdun aģzına girdi bír̄ köpre ḳuzu bír̄ köpre ḳuzu
Allahī̄ sėversen˯aģlatma bízí
aģlatma bízí
vėrin de babamı gidem ėvime
vėrin de yolumu gidem kėvime

Ėle dėdim ḳoyun bı dereden ḳuzu almadi mı?
Saģī̄ solī̄ gözlemedi mí?
Ėle ḳemyon gälir diye
sen säni gizlemedi mí?
vėrin de babamı gidem˯ėvime
vėrin de babamı…

18

Söyleyen: Vehibe Tekin, 77 yaşında, Okur-yazar değil, Ev hanımı

Derleme Yeri: Ulutürk

Derlenen: a. Günlük yaşamları

a.

Ḫarmana gididíḫ, közer˯alidıḫ. Ḫarman savŭridılar. Közer gätĭridíḫ. Her bír̄ ne dėsey yapidıḫ. Ayran˯aşı ėdidíḫ ki reçbere yolliyaḫ. Cümᶜelig˯ėdeḫ, bíçínçíler gälir. Her ne dėsey yapıbıḫ. Ḳuşluḫ gälir, ḳuşluḫ sagıbıḫ. Ḫarman savĭridılar, közer˯alıbıḫ. Her ne dėsey yapıbıḫ.

Ḫarman yėri ḳabası
Var älínde gümüş yabası
Çıḫıptır ḫarman savŭr̄ı
Bavė Eli Agzerín babası

Her ne dėsey yapıbıḫ. Başĭmızdan gėçip. Ḳoyun sagıbıḫ, yagmır yiyibíḫ. Her ne dėsey başĭmıza gälib˯ogol. Bedelçiyi yolçulidıḫ, ḫarmançıyı yolçulidıḫ, hola süridiler. Her ne dėsey yapıbıḫ. Ḳoyŭna gidibíḫ, yagmır bízí dögüp, şırraşır gälidíḫ. Hadė südmüzü mü bíşíreḫ, pėndírmízí mí çalaḫ. Ne iş ėttígmízí bílemidíḫ. Ėle ki ƙar var˯idı. Her ne dėsey bāşĭmızdan gėçiptír. Saman çäkibíḫ, közer çäkibíḫ, ḫarman savŭruplar dögüşübuḫ ḳarpışıbıḫ. Gene gälibıg˯o işin˯içinde durubuḫ. Ne dėsey başĭmızdan gėçip yavrum. Kíflet˯idíḫ. Üş dört tene arv̆ad˯idıḫ. Kimi ḳuşluḫ sagidı. Kimi ḳoyŭna gididi. Kimi ekmek yapidı. Ne dėsey, şorba, mercimek şorbası da yapidıḫ. Marḫuda aşı ėdidíḫ. Ayran˯aşı ėdidíḫ. Her bír̄şė yapidıḫ. Aş yapidıg˯aparidılar. Çüt var˯idı. Bedelçiye aş dolduridıg˯alidı gididi. Her ne dėsey älmízden gälidi, yapidıḫ. Hindi ne yapabíliyíḫ. Başşaga da gidibíḫ, saP da çäkibíḫ. Dägirmen˯ėdiP çäkib˯onu un ėdibíḫ, yibíḫ. Her ne dėsey görüP, hepsini de yapıbıḫ.

Ḳocamla da uyuşüduḫ, niye uyuşmüduḫ. V̈alla ėyi uyuşüduḫ, ḫoş gėçinidíḫ eme çoḫ kíflet˫idíḫ. Girmi baş bi yėrde oturüduḫ. Kimisi ekmek, kimisi yėmeki bedelçisi var˫ıdı, ḫarmançısı var˫ıdı. Her ne dėsey yapıbıḫ. Ḥávüş sípiridíḫ, ḫarman˫altı sípíridíḫ. Her ne dėsey yapıbıḫ. Her ne dėsey yapıbıḫ˫ā. Başĭmızdan çoḫ gėçip. Hėç mırazmıza da ḳavuşmadıḫ. Çoḡ dėrvan sürmedíḫ. Ama ḱar çoḡ˫ėttíḫ. Baḫça äkidíḫ, salatalıḫ satidıḫ. Her şė yapıbıḫ, her şē̄. Cümᶜelig˫ėdidíḫ, reçberler gälidi. Yollüdu, düzüydúḫ, ne ḡárte. Tırpançı gälidi, bíçínçí gälidi. Ėdidíḫ. Düzülḭdḭler, yidiler. Cümᶜelig˫ėdidíḫ bı baştan˫o başa ḳede. Ḳızmız var˫ıdı, oḡlumuz var˫ıdı. Hepsínín ḳeḥriní çäktíḫ. Kemala gäldiler. Yanı her ne dėsey yapidıḫ.

19

SERBEST DİYALOG

- Dimiş ki ķapıda miye bír̄ tífenK vèreceḫ dimiş. Agzına nermí girmemíş tífenK vèreceḫsen. Babam bízden⌣alıttır⌣ā, anamnan, ķapıda. Hèç nermí girmemíş, yèngi, sıfır. Babam, işte, ʿemlerim vèriP. Anam gözelmíş.
- Cümʿeden Cümʿeye Bísmíl'ín èşşeklerí her gün gälir babamǵına. Babaydı, ʿEliyoǵunu her gün gälidiler. Yüzüg⌣oynidılar, yüzüK. Ki tene ḫoruz⌣alidılar. Pilavdan bíşíridiler. Özlerí oynidılar. Kimde ķalırsa, kimde ķalırsa o tavugun parasĭnı o vèridi.
- ʿEliyoyu, men aķlıma gälĭ, ʿEliyo.
- Yüzüg⌣oynidılar yüzüK, bèle şèyin çinde.
- ʿEliyo didi Kıyzē.
- Şèyin⌣o fincanların, var ya fincanların çine yüzügü ķoyidılar. Kim yüzügü bulidısa o ķazanidı.
- Äskiyin şèleri var⌣ıdı yā.
- ʿEliyo sänĭ näyidi?
- Ha?
- ʿEliyo näyidi?
- Bíşèm dägil.
- Mänim küremdír.
- ʿEliyo didi ki Kıyzē, ne şorba èdipsiz bíze? Davul çalĭnidı yā. Dügün⌣idi, davul çalĭnidı. Ne şorba èdiyíh, fätír yapıbıḫ. Gülidiler. Ḫaraba, èvlerĭmíz ḫaraba. Kim⌣olsa èlede durardı.

- En çoḫ bíz aḳrabalarda aḳrabalarĭmızda ʿEzizden ʿEli ʿemceginde ḳaldıḫ. Bíz˘orda çoḫ ḳalidıḫ. Bekteş ʿem˘öldü, Zılfıḳarın babası Bekteş ʿem˘öldü. Meḥmedē ʿem tünneydi, yėr yėr Ḥüsėn tünneydi, Ḫoca ʿem tünneydi. Onnarın˘ėvinde ḳalmazdıḫ. ʿElo var˘ıdı. Ḥásen'ín babası. Bíz˘orda çoḫ ḳaldıḫ.
- Morgöz ʿEli diyerdiler.
- Fatayın şėyi, Fatayın babası.
- İvez Ḫellē var˘ıdı. Men de İvez Ḫellė'de ḳaldıgım zaman, İvez Ḫellē gälidi, bízde ḳalidı.
- Gälidi, babayǵında ḳalidı.
- Hē, bizde ḳalıp çoḫ İvez Ḫellē, söliler.
- O zaman şė yoḫmuş ya.
- Alla ráḥmet ḳılsın.
- Bırda köprü yoḫmuş. Saldan gälimişler. O Diyarbaḳır'dan gäldıgı zaman İvez Ḫellē gälimiş, bízde ḳalimış.
- Ḳayıḫ ḳapaliydı.
- Hē, ḳayıḫ yoḫtu.
- Sen Misoun küçüg˘oglusan?
- Böyügüyem.
- Böyügüdür, böyügüdür, Misōn böyügüdür.
- Talıptır, Talıp.
- Babasĭnın adĭnı ḳoyub˘ā.
- Mäni tanisan?
- Hē.

- Yā, men säni taniyam. Ėviyize gälibem çoḫ. Bír̄ tene küçügı̄ var, sänı̄ küçügı̄ var. Bír̄ tene bacı̄ var ̆ıdı.
- O yar boyunnan çoḫ çay aḫidı, máḫlelerĭínín kapĭsının ̆ögünde. O da boyuna şė gar oynidı paradan, paradan.
- Çog ̆ekmegĭní yėdíḫ, bíz Mencė'yín çog ̆ekmegĭní yėdíḫ, Mencė'yín çog ̆ekmegĭní yiyibíḫ.
- Niye, ʿEbazın ḳızı da ḫoş ̆ıdı, niye?
- Hansı ʿEbazın?
- ʿEbazın ḳızı, ʿEzzín arv̆adı.
- Sultan?
- Babam di çog bízí sėvidi.
- Veʿū.
- Sultan, Sultan bėle oldu, pis ̆oldu ā.
- Sonradan oldu.
- Hē, sonradan pis ̆oldu. Evelden babamǵının ̆üstüne ölürdü.
- O da öldü, o da öldü.
- Ölüp? Yā!
- Antalya'da öldü, başsıydı.
- Evelden ʿEzzín ̆üstüne cannı vėridi.
- Hē, ėleydi hē. Osman'ın babası ray zamanı teptiridi ḳızları. Teptiridi o ray zamanı, belediĭye reisinin zamanında. Didi:

Belediĭyemiz daştandır

Agaçları baştandır

Reşid ̆Aslan'a ray vėrmeyin

Anası ḳızılbaştandır

Didi o bi tene öteki partının da var˳idı. Şėydi, ona ne didiler yav̈. Dílekçe vėrin Anḳara'da şė gälsín, sav̈cıya dílekçe vėrsín. Reşid˳Aslan ḳazanıptır, sav̈cıya dílekçe vėrsín, yanı pozulsun˳ā, iş pozulsun.

- Nėçe ki babasınnan danışmidı, ḳardaşınnan.
- Ḳızları teptiridi, Osman'ın babası teptiridi.
- Ḳardaşınnan danıştı, yėddi ḳalıp sabın ḳoydu şėyin˳üstüne, tulumpayın.
- Kim?
- Hābı Sultan. ʿEbazın ḳızı. Yėddi ḳalıp sabın gätiridi. Yaḫidı ā. ʿEziz seʿep çıḫmadı, diyerdi ḥeramsan.
- Yoḫ, gäldi bízde bi beş˳on gün girmi gün ḳaldı. Ė men bílidim, o işmaḫın şorbasĭnı ėdidi, ḳoyidı ḳarşısına yidi. Çüçler, bíçínçílerín, çüçlerín ḳarşınnan ḳalan yėmegí ḳoyidı ḳarşına yidi.
- Ė oydu ya näydi? Heppí şorba yidíh. Kim şorba yėmidi?
- Şorbaydı, aḫşam sebbeḥ şorbaydı.
- Hėç kärpíç kesmedĭ?
- Kästim.
- Ė niye onu anlatmisan?
- Ė işte kärpíç kästim.. İşte bıdır deḛ ne var? Kärpící sıtıla ḳoyüdum, aparidım töküdüm tekineyin˳üstüne. Bėle ėdidim, bír̆ de çıḫadidım, ḳoyüdum, bír̆ de gälidim, sıtıldan çamır˳aparidım töküdüm˳orya. İşte bėle deḛ ne var?
- O çamırı nava dönderidiyiz?
- Kürekten dönderidíḫ, ayaḫlidıḫ, ḥal˳ėdidíḫ. Samannı ḳıt˳olidı yārĭlidı, samannı.
- Haḛle söle ā.
- Deḛ kim nėynĭ kärpící? Deḛ ḫaḫ kärpící heppí…

- Äskiden ˍöküze mindiridiler, bėle ḫarmanı ėdidiler, öküzden havcardan, hā babam ha.
- Yōḫ, geme minidi.
- Hē, gemín ˍüstüne.
- Geme minidi. Hara üskekse ordan ˍalidı. İfaḡ ˍėdidíh. Bír̄ de saP daḡ̆didıḫ. Bi de ėdidíh, sapı heppí bitiridíh. Bír̄ de gėri tırḫa yıḡidıḫ. EkmeK yėmáḡ ˍidi, vercimeK yėmáḡ ˍidi.

***

- Ḫamır ėdiyíḫ, ekmeg yapiyıḫ, ḳōyŭna gididíḫ, hola süridíḫ, şarḫa çäkidíḫ, ē̄ ḳōyŭn saḡidıḫ. Ė deḛ ne var? Bıdı.
- Zekye biden neler ˍėdidiyiz?
- Zekye bim mäni sėvmidi ā. Ė ne sölüyüm deḛ. Bíşē̄ yoḫtu v̇ala. İşte bıdī.
- Meḫmutǵınnan aray nasıl?
- Ėyi.
- Ėyi mídír?
- He v̇alla.
- Şimdi deḛ şarḫa marḫa ḳalmadı. Äskiler deḛ ḫoş ˍıdı. Dägil?
- Ė hindi de gene o işi yapiyam.
- Ne yapisan?
- Ė gene ḫamır, ekmeK, ḳōyun, ineK saḡiyıḫ. Zíbíl ˍatiyıḫ. İşte bıdī. ʿErabanaya dolduriyıḫ, atiyıḫ.
- Zíbíllerí nėrye atisız?
- Ḳapĭyın ˍögüne.
- Zíbíl kapĭyın ˍögüne atılī̄?
- Zíbílí deḛ tezzeg ˍėdisiz mí?

- Yoḫ, atiyıḫ şėye.
- Ama ḫoş˯idı ā. Ėle ballalar ėdidiyiz ki.
- Ballaları yapidıḫ, çeri doldurüduḫ. Hindi atiyıg˯arazıya.
- Kärpíç käsidī…
- He, kärpíç käsidíḫ.
- Hedė uşaḫ, ḳızları toplidiyız, hedė vėrin bėlleríne daşısın dama.
- Dam torpaḫlidıḫ.
- Oḳula gidipsen?
- Yoḫ. Oḳula gėtmiyibem. Babam mäni ḳomadı. Dėdi dālidi. Uşag˯avudidım yā. Didi ki dālidi. Ḳalsın˯uşagmı avutsun. Öretmene söledi, mäni ḳomadılar. Üç˯ay gėttim.
- Üç˯ay gėttī. Uşag˯avutmaḫ, yanı uşaḫlara baḫmag˯anlamına mı gälī?
- Hē.
- Sänī ḳaniya giripler˯ā. Ḳafay çalışi säni ā.
- Analıgım yoḫ˯ǐdǐ. Anam yoḫ˯ǐdǐ. Analıgım˯ıdı. Uşagnı…
- Ė bı ᶜEzzo ᶜemden nasıl˯aray ?
- ᶜEzzodan hėç˯aram ėyi dägi.
- Niye?
- Yanna kurtlar düşsün. İşallā!
- Kimden?
- ᶜEzzodan. Ėle miye yaptı ḱı.

***

- Seᶜidin de dayĭsı ogludū. Talıp Seᶜidin dayĭsıdī. Zibē… başsı, dayĭsının ḳızıdı. Arv̆adıdı. Zibē de Talıbın˯arv̆adı dägi? Seᶜidin dayĭsıdı.

- Bíz Battallardan bi ḫėr görmedíḫ v̇alla. HėÇ bi kere bírez dogru dürüst bi insan çıḫmadı Battallardan. v̇ala Mencē, Mencėden, bíbsínden bíze ėyiydi. Ėyi baḫidı ā. Sílėman da ráḥmetlik o da gene mınlardan˯ėyiydi. O Zeynal'dan Sayat'tan˯ėyiydi.
- Ya ʿEziz. ʿEziz˯ėyiydi v̇ala.
- Yoḫsa onnar vallahi bíşėye yaramazdı.
- ʿEziz dayı ėyiydi v̇ala.
- ʿEziz de ėyiydi. Sögüdü. Bíze orda kim bíşē ėtseydi ḳarşı çıḫardı hē, ḳarşı çıḫardı.
- Babam, ha ḳurban, ha ḥeyran.

***

- Et yė göte baḫ, yag yė ḳuv̇ata baḫ, bekmez˯iç benze baḫ. Benzí ḳırmızı olī.
- Bír gün gäldim, bırya gäldim, gäldim ki Memetten Aladin bírbírlerne girip dögüşiler. Miye ḫeber gäldi ki gäl, Memetten˯Aladin dögüşī. Gäldim ki bírbírlerne giripler, bírbírlerní atıplar yėrde bírbírlerní bogilar. Men de gälir gälmez gėttim. ʿEḥmo var, Memedín˯ayagnı tuttu aşşagı saldı, Aladiní gätirdi üstüne, men de gėttim ʿEḥmoṵ saçınnan tuttum, altıma bastım. v̇ala gişiler yıgıldı o yannan bı yannan bízí bírbírmízden˯ayırdılar. Onnan sora ėve gäldim, Şıḫo agacı aldı, mäni ėyice dögdü. Dėdi sen gidipsen o máḥlede niye dögüşüpsen? Ė sen de soraydi, baḫaydi ėyi kötü, suç mendedír, onda mıdır? Sen ḳaḫisan gälisen mäni paldır küldür dögisen. Küstüm ḳoydum gėttim. Gėttim, ėve gėttim, bír de mäni ėvdeḫílerí vurdu gėri yolladı. Döndüm˯ėve gäldim. Gäldim˯ėve agladım sebbeḥe ḳede yatmadım˯işte. Sebbeḥe ḳede kimiz dögüş ėttíḫ.

***

- Diyem bi kere mäni çoḫ dögdü ḳardaşım, ḥeziran çögenínnen.
- Ḳardaşī?
- Ḳardaşım. Ordan gäldi, gäldi ki sen gidipsen o terefte dögüşüpsen. Ėyiyi kötüyü sormadan damdan atlī, gäli ḥeziran çögenínnen çerde mäni ėle ėdi ėle ėdi. Heme ordan babam çıḫtı ḳaştı gäldi. Säni öznün dırnaġına ḳurban˯ėderem dėdi. Sen bı çeri girmeyecáḫsen.
- Ḳız˯idī? Ḳız˯idi dögdü säni?
- Aṽrad˯idım. Ordan gäldim. Ḥüsėn mäni ḥeziran çögenínnen dögüp. Aḫşam da gäldim Şıḫo bír˯iki zílle attı. Deẹ ḳaḫıbam, döge döge öldürdüler mäni. Nese, sen gidib ˯öbür máḥlede dögüşüpsen. Böyük gişi dägil˯idiler˯ā. Uşaġ˯ıdılar. Memed˯Aladini tuttu bėle çaldı yėre, mindi ḫırtlegíne. ʿEḥmo Memedín˯ayaġınnan tuttu Memedí dövürdü yėre. Aladini saldı üstüne. Ė men de ḳardaşımdır gördüm, men de gėttim ʿEḥmoụ şaçınnan tuttum.

***

Üş tene ḳayĭnarṽadı bír ḥávüşteydíḫ. O didi tavŭġum sende doġdu, o didi bı ḳōyŭn bı gün sende ḳaldı. Uyuşmidıḫ dögüşidíḫ. Bírbírmíze giridíḫ. Gişiler gälidi, bízí aġaştan dögüdü, bírbírmízden˯ayĭridı, ḳōyüdu çeri.

SÖZLÜK

ᶜeba (Ar. ᶜabā) (14-611): yünün dövülmesiyle yapılan kalın ve kaba kumaş. (ᶜaba: Ker.)

ᶜecci (16-39): acı. (Ker.)

ᶜeceb (Ar. ᶜacebā) (1-63): acaba.

ᶜeciz ol- (Ar. ᶜacz) (14-721): sıkılmak, bıkmak. (Ker., UA: ᶜacız)

ᶜedar (14-418): Mart ayı.

ᶜElevi (Ar. ᶜalevī) (16-34): Alevî.

ᶜEmarad ėt- (Ar. ᶜimāret) (14-688): bayındır hâle getirmek.

ᶜembar (Far. anbār) (7-6): ambar.

ᶜemelet (Ar. ᶜameliyyāt) (14-759): ameliyat.

ᶜemi (Ar. ᶜamm) (4-36): amca. (ᶜemmı: Tel., ᶜēmı: Er., Kif., Tuz.)

ᶜemmo (Ar. ᶜamm) (16-113): amcacığım.

ᶜen (Ar. ᶜaynī) (9-171): aynı. (bkz. ᶜeyni)

ᶜeraba (2-44): otomobil. (bkz.ᶜerabana)

ᶜerabana (19-116): otomobil. (bkz. ᶜeraba)

ᶜerdí (1-39): kadınların düğün vb. törenlerde giyindikleri uzun şal.

ᶜerisa (Ar. ᶜarsa) (14-291): arsa.

ᶜesger (Ar. ᶜasker) (17-179): asker.

ᶜeşíf ėt- (12-81): ayıklamak.

ᶜeşire (Ar. ᶜaşīret) (14-695): aşiret.

ᶜeyan ol- (Ar. ᶜıyān/ᶜayān) (5-28): içine doğmak. (ᶜayan ol-: Ker.)

ᶜeyne (Ar. āyīne) (17-413): ayna.

ᶜeyni (Ar. ᶜaynī) (14-315): aynı. (bkz. ᶜen)

ᶜigėl (14-253): poşu üzerine iki şerit lastik geçirilerek yapılan ve erkeklerin kullandıkları bir tür başlık.

ᶜözür ėt- (Ar. ᶜözr) (15-61): geçmiş günahlar için Allah'tan mağfiret dilemek.

agac agaca gir- (17-23): sopalarla kavga etmek.

agaç (2-204): baston.

agayi ķember (7-5): Hz. Ali (k.v.)

agzı pis (14-528): küfürbaz. (Ker.)

avrad ėt- (Ar. ᶜavret) (9-36): gelin almak.

avrat (Ar. ᶜavret) (1-93): kadın, eş. (arvad: Ker., UA.)

abėle (9-74): aha böyle, işte böyle.

abı (2-9): Aha bu, işte bu. (bkz. habı)

abırda (11-37): aha burada, işte burada.

abē (3-128): ağabey, ağabeyciğim.

accıḫ vėr- (10-15): sinirlendirmek, sinir etmek. (Ker.)

Acı (14-316): Bismil ilçesine bağlı Türkmenhacı köyü.

acıg ėt- (1-71): nispet yapmak, inat etmek. (Ker.)

acıgı gäl- (10-70): nefret etmek. (Ker.)

adam (Ar. ādem) (2-199): akraba.

afala- (14-614): ovalamak.

al- (4-38): evlenmek.

äl çal- (2-51): alkışlamak.

al ķarısı (16-79): Bir tür yaratık.

ala (10-82): "al" anlamında bir emir ifadesi.

alasan (17-251): Allasen, Allahını seversen. (Ker.)

äline gėç- (2-182): imkâna kavuşmak.

älínnen al- (17-586): mahrum bırakmak.

Alla vėre (15-20): inşallah, umarım ki.

Allaḫė'ye düş- (14-365): ibadet esnasında kendinden geçmek.

Alman (2-86): Almanya.

ana etí (9-53): çırılçıplak, üryan.

ana ḫeyran (Ar. ḫayrān) (17-525): “annen sana hayrandır” anlamında bir hitap.

ana ḳurban (Ar. ḳurbān) (17-15): “annen sana kurban olsun” anlamında bir hitap.

anē (14-173): anneciğim.

anō (4-127): bir hayret ünlemi.

aḫşamlıḫ (1-24): Perşembe akşamları, ölülerin ruhuna bağışlanmak üzere yapılıp dağıtılan yemek.

apar- (1-8): götürmek. (UA, Ker.)

arḫa (1-65): sırt, arka, art.

arḫasına düş- (12-37): takip etmek, iz sürmek.

asıllı (Ar. asl) (14-479): asıllı nesepli, soylu bir aileden gelen.

aspap (Ar. esvāb) (1-135): giysi, esvap. (Tel., Ker.)

aşlıḫ (1-13) : yiyecek malzemesi.

aşpabiya (12-65): kuru kayısı.

aşşuḳ oyna- (7-19): Koyunların diz kemiği ile oynanan bir tür oyun.

ataş (Far. āteş) (14-475): yaman, fena kimse.

ataş düş- (14-581): yangın çıkmak.

ataş sal- (17-337): ateşe vermek. (Ker.)

avcar (10-62): toprağı kazmak amacıyla çifte takılan ucu sivri bir alet. (Tel., havcar: Ker.) (bkz. havcar)

avuḳ (1-83): kırıntı.

ayv̇aḫ (Far. eyvāh) (12-55): eyvah.

ayıntır- (14-218): ayıltmak.

ayran aşı (18-17): yemeklik buğdayın yoğurtla karıştırılıp sulandırılıp pişirilmesi şeklinde yapılan bir yemek.

ayran çalḫ- (14-81): yayıklarda ayran yapmak.

ayvan (Far. eyvān) (3-83): evin bahçesi, avlu.

bírbír yanı (5-15): bitişik, yan yana.

bagır (3-133): yokuş, rampa.

babagíd (4-54): babayiğit, delikanlı.

babo (16-38): babacığım.

babolantır- (17-311): babacığım diye feryat etmek, ağıt yakmak.

baharın (3-34): bahar mevsiminde.

bālı (14-444): pahalı. (bkz. baalı)

balla (19-122): Büyük baş hayvan pislikleri ile samanın yoğrulması ile elde edilen ve küçük topaklar hâlinde şekillendirilen yakacak.

ballaca (3-34): bkz. balla.

baalı (2-81): pahalı.

barambar (Far. berāber) (2-76): beraber.

barat (Ar. berāt) (4-35): bir ayrıcalıktan ötürü verilen ve bazı devlet hizmetlerinden (askerlik vb.) muaf olmayı sağlayan devletçe verilmiş resmi belge.

bastuḫ (10-4): pestil. (bastıḫ: UA)

baş yėndir- (17-481): boyun eğmek, tâbi olmak.

battal ėt- (11-2): ertelemek.

bazar ėt- (17-177): pazarlık etmek.

beddüᶜe yap- (Far. bed+Ar. duᶜā) (16-67): beddua etmek.

bedelçi (18-10): Tarım işlerinde (ekin biçmek, çift sürmek vb.) çalışan işçi.

beg (3-66): bey, beyefendi. (Ker.)

beke (Ar. bel+Far. ki) (1-63): Belki. (bkz. beki) (Ker.)

beki (Ar. bel+Far. ki) (2-223): belki. (bkz. beke)

bekmez (7-41): pekmez.

bėle (1-107): böyle. (Tel.)

belláḫ göz (4-104): "patlak göz" anlamında bir hakaret ifadesi.

bereket-i İbrayim Ḫelíl (7-1): Halil İbrahim bereketi.

bėri (14-217): koyun sağma işi.

bėriç (17-19): koyun sağma işi.

bėriçe otur- (17-19): Sürüler hâlinde koyunları sağmak için toplanan kadınlar grubunun aldığı yarım daire şeklindeki oturma pozisyonu.

bėyᶜet ėt- (Ar. beyᶜat) (17-481): egemenliğini tanımak, biat etmek.

bėy-feter (14-98): sonsuza dek.

bı dene (1-90): bu kez de, bu sefer.

bıg̱ava (12-79): bu şekilde, bu tarzda. (bkz. hava: tarz)

bıg̱ėri (3-59): ocak, şömine. (bug̱āri: Ker.)

bılamac ėt- (14-745): karıştırmak.

bınar (7-42): bunlar. (bkz. bınnar)

bınnar (1-8): bunlar. (bkz. bınar)

bıyan (1-12): Sulak yerlerde yetişen uzun bir bitki.

bızav (14-628): buzağı.

bī (2-210): Hayret ünlemi.

bi (Far. bībī) (19-106): 1. hala. 2. yaşlı kadınlar için kullanılan bir hitap ifadesi. (bkz. bíbí)

bi ḳıttıg̱ (17-450): küçücük.

bíbí (Far. bībī) (3-67): 1. hala. 2. yaşlı kadınlar için bir hitap ifadesi. (Tel., UA) (bkz. bi)

bíbíḥeyran (17-48): "halan sana kurban olsun" anlamında bir hitap.

bíçín (1-9): 1. ekin. 2. hasat. (UA)

bíçín bíç- (3-8): ekin biçmek.

bidöş (17-187): 1. yani 2. bu kez. (17-425)

biyog̱ol (<bi+og̱ol) (9-116): "aman evladım" anlamında bir söz.

boş ol- (14-98): boşanmak, ayrılmak.

boyag̱ (11-29): boya. (Ker., UA)

boylu (16-1): uzun.

bozul- (11-34): fenalaşmak, durumu kötüye gitmek.

bölüt (3-123): akran.

bug̱da (1-2): buğday.

bugu (bu: DLT/ I, 34) (17-374): buhar. (bug: Ker., UA)

burgul (1-13): bulgur. (Ker.)

buyuḫ- (3-97): çok üşümek, donmak.

can (Far. cān) (13-22): beden, vücut.

can çürüt- (4-73): bir şey uğrunda çok mücadele edip kendini harap etmek, yorgun düşmek.

car (7-8): imdat.

cara (10-32): toprak küp. (cerre, cere: Tuz.)

cemᶜet (Ar. cemāᶜat) (16-8): cemaat, topluluk. (camaᶜat: Ker.)

cenderme (İt. gendarme) (14-117): jandarma.

cerdo (9-17): büyük fare.

cevayir (Far. cevāhir) (17-522): mücevher.

cėyran ocagı (Ar. cereyān) (2-145): elektrikli ocak.

cėyran sípírgesí (14-327): elektrikli süpürge.

cıgara (İsp. cigaro) (3-126): sigara.

cıllıcavçı (7-39): kumaş satan kimse.

cırnaḫ (9-181): pençe. (UA)

ciger (Far. ciger) (3-115): 1. yürek, gönül. 2. evlât. (Ker., UA)

cigeríne işle- (3-91): derinden etkilemek.

cil (10-58): başağı alınmış buğday sapı. (Ker.)

címcíg (4-58): çimdik.

címcíg bük- (4-58): çimdiklemek.

cogaP (Ar. cevāb) (2-47): cevap.

cöb (Ar. ceyb) (1-159): cep. (Tel.)

cümᶜelig (Ar. cumᶜa+lık) (18-2): Cuma günleri hayır amaçlı yapılıp belirli bir mekâna getirilerek insanların istifadesine sunulan yemekler, şölen.

çėv̈lig (16-86): Irmak kenarlarındaki taşlık ve kumluk yer.

çag (17-5): zaman. (Ker.)

çagır- (12-2): zikretmek. (Ker.)

çabala- (9-180): 1. kımıldamak, hareket etmek 2. çırpınmak. (Ker.)

çal- (3-62): yere vurmak.

çalğan- (14-307): sarsılmak, sallanmak.

çapon (7-46): kumaş.

çardağ (Far. çār+Ar. tāḳ) (13-20): iki katlı evlerin ikinci katındaki teraslı ön kısım.

çarğala- (10-36): çalkalamak, sarsmak.

çat- (17-44): yan yana getirmek, kavuşturmak.

çeper (17-277): toprak evlerin çatısından uzatılmış ortalama bir metre uzunluğunda gölgelik.

çerde (2-68): içeride.

çeri (1-147): içeri.

çılçılpag (14-743): çırılçıplak. (çıpçıplag/çılpag: Ker.)

çılpan- (14-23): soyunmak.

çığarı (7-11): dışarı.

çığat- (17-349): çıkarmak.

çıraçı (14-642): Alevilikte cem törenlerinde çıra tutan kimse.

çim- (10-39): yıkanmak, banyo yapmak. (Ker., UA)

çímdír- (14-24): yıkamak. (Ker.)

çin (9-20): omuz. (UA)

çine (2-20): İçine.

çögen (Far. çevgān) (DLT/I, 187) (19-170): baston. (Tel., Ker., UA)

çöl (1-12): düz yer, ova.

çöpe git- (16-82): yakacak malzeme toplamaya gitmek.

çövür- (3-169): çevirmek.

çüt (Far. cuft) (3-54): toprağı sürmek için koşulan iki hayvan, çift. 2. çift (sayı olarak) (Ker., UA)

çütçü (10-62): çift süren kimse.

çütüzzük (<çift+yüzük) (2-83): nişan, nişan töreni.

dabança (17-179): silah, tabanca.

dal (3-52): sırt. (Ker.)

dāl- (4-58): kendinden geçmek.

dalda (17-108): 1. gölge, kuytu, saklanılacak yer. 2. himaye. (Ker., UA)

dam (1-18): ev, daire, yapı. (Ker., UA)

dangıltıya dungultu (14-325): gürültü.

danış- (14-761): konuşmak.

Darlı (1-40): Bismil ilçesine bağlı Ulutürk köyü.

davar (12-89): büyük baş hayvanlar. (Ker.)

davul (Ar. tabl) (16-76): düğün.

davula gir- (1-44): halaya katılmak.

dayza (2-69): teyze. (Ker.)

dayzaḥeyran (17-514): "teyzen sana kurban olsun" anlamında bir hitap.

dedo (17-90): dedeciğim.

demreví (14-465): egzama hastalığı, temriye.

denklíḫten (14-762): hileyle, kandırarak.

dermen (Far. dermān) (14-464): ilaç, şifâ. (Tel., UA)

deḳḳe (Ar. daḳīḳa) (9-235): dakika.

devᶜe (Ar. daᶜvā)(9-216): dava.

dėrvan sür- (Ar. devrān) (18-25): hayattan haz almak, mutlu bir yaşam sürmek.

dädiḱo (12-48): dedeciğim.

dägirmi (4-55): yuvarlak. (Ker., degırmı: Tel.)

dımır dımır (13-66): tomurcuk şeklinde.

dílíli (9-38): zılgıt.

dílíli çal- (9-38): zılgıt çekmek.

dimdikle- (14-34): gagalamak. (Ker.)

dink (13-1): tahılın kabuğunu ayırmaya yarayan büyük taş dibek. (Ker.)

diskin- (14-612): korkmak, ürpermek. (Ker.)

dişlä- (10-16): ısırmak. (Ker.)

divani dergah (Ar. dīvān+Far. dergāh) (7-14): dergah divanı.

diyesen beki (14-254): sanki. (diyesen beke: Ker.)

dolambaç (16-87): suyun kendi etrafında hızla döndüğü yer, hortum.

dolu (16-37): insanı nefsani duygulardan arındıracağı düşünülen içecek.

doyunca (1-14): yeterince, tatminkâr ölçüde.

dög- (1-58): dövmek.

dögme (1-21): döğülüp kabuğu çıkarılmış buğday. (Ker.)

dögüş (2-11): dövüş, kavga.

dögüş- karpış- (18-14): kavga etmek anlamında "dögüş-" fiiliyle kullanılan bir ikileme.

dönder- (13-51): çevirmek, döndürmek.

dönder- (17-112): 1. geri vermek, iade etmek. 2. karşılık vermek. (Ker.)

döş (9-20): göğüs. (Ker., Sel., UA)

döve (2-142): deve.

duvaḫ (17-182): gerdek gecesi sonrasında gelinin bekaretine kanıt olan çarşafın kadınların huzurunda serilip içine paraların atıldığı ve yemeklerin yendiği tören.

duruḫ- (12-46): şaşkınlık veyahut korkudan donakalmak.

dünen (17-98): dün. (Ker.)

düş- (12-11): uygun gelmek.

düşkün ol- (15-21): Alevilik örf hukukuna aykırı hareket etmek.

düz (3-16): ova, kır, düzlük yer.

düz düz ol- (14-38): özellikle çobanlıkla uğraşanların sürekli düzlüklerde bir ömür geçirmesi.

düzmä (17-552): uydurma.

ebe (1-35): 1. Babaanne 2. yaşlı kadın 3. vücutta görülen kabarcıkların en büyük olanı (2-161) (Sel. 1. ve 2. anlamlarda)

ebō (2-39): Büyükanneciğim, teyzeciğim (Yaşlı kadınlar için bir hitap ifadesi)

ege (Far. eger) (2-212): eğer. (Ker.)

eke (KK/9.2)(DLT/I-68) (14-91): kart. (yaşlı hayvanlar için ve yaşı geçkin bekâr kızlar için kullanılır.)

eke büke (17-135): "yaşı geçkin" anlamında bir ikileme. (Kadınlar için)

ekmek (1-13): yiyecek.

ekmek vėr- (2-9): yiyecek sağlamak.

ekmek yė- (9-24): yemek yemek.

elde ayaḫta ḳal- (2-223): çaresiz kalmak, barınacak yer bulamamak.

eme (Ar. ammā) (2-209): Ama, fakat.

eḥtiḳat (Ar. iʿtikād) (16-124): itikat, inanç.

eperlo (Fr. haut-parleur) (14-326): hoparlör.

erse (9-181): sırt, arka, art.

etrefice (Ar. etrāf) (14-339): her tarafını.

eye (9-186): sahip, iye. (UA)

ėdeḳal- (17-101): bir işi başarmak için elinden gelen her şeyi yapmak, çok uğraşmak.

ėkiz (3-145): ikiz. (ēkiz: Ker.)

ėle (1-1): öyle.

ėlese (9-160): öyleyse, o hâlde. (Ker.)

ėn- (14-704): inmek. (Az.)

ėḥtiyac (Ar. iḥtiyāc) (14-577): ihtiyaç.

eskig etek (4-110): kadınların çaresizliğini anlatan bir acıma ifadesi.

ėşkere (Far. āşikāre) (14-2): açıkça, alenen, âşikâre. (aşkara, eşkere: Tel., Ker., UA)

ėt- (5-42): düzenlemek, tanzim etmek.

ėt- (5-47): yönelmek.

ėv (9-2): aile, familya.

ėvle (6-22): öğle vakti.

farş ėt- (Far. fāş) (14-616): gizli olanı açığa vurmak.

fayız (Ar. fā'iz) (14-566): faiz.

ferç (3-25): felç, kötürüm.

feyim (Ar. fehm) (17-155): anlayış, kavrayış.

feymí pak̑ (17-155): akıllı, anlayışlı, idrak kabiliyeti yüksek olan.

fätír (Ar. fatīr) (1-22): yufka, gözleme. (UA, fētir: Ker.)

fėrik (Ar. ferīk) (17-231): 1. piliç. 2. genç, taze. (kadınlar için) (UA, Fērik: Ker.)

fírėz (1-137): ekin biçildikten sonra tarlada kalan kök, sap vb., anız. (UA)

frenk (1-52): domates. (UA)

gälinlik sür- (11-13): evli olma durumu.

gäz- (2-38): aramak.

ge (Far. gāh) (1-9): gâh

gėçe (14-265): geçit, taraf.

gėçin- (9-91): ölmek, vefât etmek.

ge (Far. gāh) (1-9): gâh, bazen, ara sıra. (bkz. gekere)

gekere (2-11): gâhi kere, bazen, ara sıra. (bkz. ge)

gem (19-98): döven.

gėrçeklí (17-131): "Gerçekten mi?" anlamında bir soru ifadesi.

gerregiz (14-459): görkemli.

ges (14-16): elbise, giyecek. (bkz. giyes) (UA)

gez- (1-99): aramak.

gíjjo (küjik: DLT/I,391) (17-58): darmadağın saçlar, zülüf. (gijjik: UA)

gine (4-90): iğne.

gírmbėş (3-167): yirmi beş.

gírmí (16-29): yirmi.

gişi (14-502): 1. erkek 2. koca 3. kişi, insan. (Tel., UA, kişi: Ker.)

gişiye git- (17-63): evlenmek (kadınlar için)

giyes (10-38): elbise, giyecek. (bkz. ges)

göçürt- (17-175): evlendirmek. (bkz. köçürt-)

gög (2-160): gök, gökyüzü.

görgü gör- (12-26): Alevilikte yapılan görgü cemi.

görset- (3-96): göstermek. (Ker.)

görük- (14-2): gözükmek.

görüm (14-467): görümce.

göstert- (3-103): göstermek.

göynünü gör- (9-36): ikna etmek.

göyül (11-16): gönül.

gözüne gäl- (17-220): durumu kabul etmemek.

gözüne şiş düş- (9-205): uykusuz kalmak.

gözünü ḳır- (17-160): yıldırmak.

güleş- (3-61): güreşmek. (Ker.)

gülleḥ (4-114): göz bebeği. (göz güllesi: Ker.)

gün (14-45): güneş, aydınlık.

günüz (14-72): gündüz.

güve (Far. gūyā) (1-138): Güya.

ǵamışḳıran (14-631): Nisan ayının ilk haftasında yağan şiddetli dolunun mandaları öldürmesi.

ǵom (14-68): ağıl, koyun ahırı.

ǵor (Far. gūr) (17-195): mezar, kabir.

ġar (7-19): bilye.

ġárte (Ar. ḳadar) (14-110): kadar. (bkz. ḫárte, ḳáte, ḳete, ḳede)

ġázzeb (Ar. ġazab) (14-475): yaman, fena kimse.

ġení (Ar. ġanī) (7-7): 1.zengin 2. bol, çok.

ha (zaman) (3-190): ne (zaman). (Ker.)

ha yanan (17-292): nereden.

habı (2-33): aha bu, işte bu.

hanḳı (3-134): hangi. (UA.)

hara (19-100): nere, neresi. (Ker.)

harayı (5-1): nereyi.

harda (1-87): nerede. (Ker.)

hardan (3-200): nereden. (Ker.)

harya (1-154): nereye.

hava (15-68): 1. boşuna. 2. tarz (2-6)

havar (Ar. huvâr) (14-227): 1. feryât. 2. imdat. (Ker., UA)

havar bas- (3-194): feryât etmek, bağırıp çağırmak. 2. imdat dilemek. (bkz. havar ėt-)

havar ėt- (3-45): feryât etmek, bağırıp çağırmak. 2. imdat dilemek. (bkz. havar bas-)

havcar (19-96): bkz. avcar. (Ker.)

he (1-128): evet. (UA)

hėçsíz (17-549): yok yere.

hedē (2-44): Haydi.

hegbe (Ar. ᶜaybe) (14-45): heybe. (Ker.)

hele (Ar. hālā) (14-47): daha, henüz.

heme (Far. hemān) (3-24): 1. hemen, şimdi, derhal. 2. farzet ki.

heppi (Far. heb) (1-118): hepsi. (UA)

here (14-482): her biri. (heremiz: UA)

heresi (3-64): her biri. (UA)

herkese (5-18): herkes.

hindi (E.T. amtı>emti>emdi>imdi>indi>h+indi) (1-75): şimdi. (bkz. indi) (Sel., UA)

híng- (17-482): saplamak.

hō (14-668): "ohō" anlamında bir ünlem.

hola (6-10): saman yapımında kullanılan bir alet.

höö (7-1): derviş selamı.

Hurla (3-90): İzmir'in Urla ilçesi.

ḥaḳ (12-41): Alevîlikte toplanan fitre. (bkz. Ḥaḳulla)

ḥaḳulla (12-42): Alevîlikte toplanan fitre. (bkz. ḥaḳ)

ḥav ḥav ėt- (14-393): rahatsız edici derecede konuşmak veyahut bağırıp çağırmak.

ḥáketle- (17-325): bir olayı öyküleştirerek anlatmak. (hakat, heket: Ker.)

ḥáside (1-31): un, yağ ve şeker veya pekmezle yapılan bir tatlı türü.

ḥávüş (1-54): evin bahçesi, avlu. (hēvış: Ker.)

ḥepse (14-484): hâlbuki.

ḥeziran (17-23): bir tür baston.

ḥėrs (Ar. ḥirs) (14-571): sinir. (bkz. ḥėrslen-) (hirs: Ker.)

ḥėrslen- (14-38): sinirlenmek. (bkz. ḥėrs) (hirslen-: Ker.)

ḥökmet (3-49): hükûmet, devlet.

ḥökmete çek- (3-49): meseleyi yargıya taşımak.

ḥöllük/öllük (11-26): bebeklerin altına ıslaklığı alması için konulan elenmiş toprak.

ḥürü (Ar. ḥūrī) (17-467): hûri.

ḫalo (17-453): yaşlı adam, dede.

ḫaḫ (Ar. ḫalḳ) (3-165): başkaları, elalem. (Ker., UA)

ḫápenk (17-59): bodruma inen üstü kapalı merdiven.

ḫaraba (Ar. ḫarābe) (19-21): harabe, virane. (Ker.)

ḫaral (Ar. ḫarār) (10-60): büyük çuval. (Ker., UA)

ḫárte (Ar. ḳadar) (1-28): kadar. (bkz. ḳáte, ḳete, ḳede, ǥárte)

ḫasar ol- (Ar. ḫasār) (7-32): zarar görmek.

ḫayınlıǥ (Ar. ḫā'in) (17-62): hainlik, ihanet.

ḫėr (Ar. ḫayr) (1-26): hayır, iyi olma durumu. (Ker., UA.)

ḫerbíl (Ar. ǵirbāl) (1-2): Kalbur. (ḳerbil: Ker; ǥarbil: Tel.)

ḫeşle (2-71): harcamak. (ḫerçle-: Ker.)

ḫınna (Ar. ḥinnāᶜ) (9-39): kına. (Ker.)

ḫırḫız (12-30): hırsız.

ḫırp (14-223): bir anda, aniden.

ḫırp ol- (13-2): yorgun düşmek.

ḫırtleg (9-19): gırtlak. (Ker.)

ḫırtlegíne min- (19-180): boğazını sıkmak.

ḫışır (1-40): süs eşyaları, takı.

ḫıttı (17-282): acur. (UA)

ḫocayi ḫızır (7-14): Hızır aleyhisselâm.

ḫoş ol- (17-104): iyileşmek, sıhhat bulmak.

ḫuy (1-91): kuyu. (bkz. ḳuy)

ḫuy (3-74): kokmuş, bozulmuş.

icar (Ar. ĩcār) (8-26): kira.

ifag (1-82): ufak.

igit (2-208): Yiğit. (Ker.)

illem (Ar. illā) (2-211): İllâ, mutlaka.

indi (2-209): Şimdi (bkz. hindi) (Ker.)

isit- (DLT/I,209) (14-749): sıtma hastalığına tutulmak.

isitma (14-1): sıtma hastalığı.

işmagın şorbası (19-80): köftelik bulgur ile yapılan çorba.

işmaḫ (14-125): yumuşak. (imşaḫ: Ker.)

işşıḫ (3-125): ışık. (ışşıḫ: Ker.)

itele- (7-45): itmek.

itir- (14-108): kaybetmek, yitirmek. (Ker.)

itkin ol- (3-80): kaybolmak, kayıplara karışmak.

kẻf (Ar. keyf) (1-144): keyif. (keᶜf: Ker.)

kẻf ḳır- (1-145): keyfini kaçırmak.

ke (2-43): Bir seslenme ünlemi.

kėçe (16-51): keçi kılının dokunmadan yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş.

kefye (14-234): 1. Arapların kullandığı ve omuzları da örten, püsküllü erkek başörtüsü. 2. düğünlerde halay başını çekenlerin salladığı pullu parlak mendil.

kele (11-27): bir seslenme ünlemi.

keleme (5-37): mesafe.

keleşo (17-25): kalaşnikof. (bkz. keleşḱo)

keleşḱo (14-134): kalaşnikof. (bkz. keleşo)

kelle (Far. kelle) (3-35): kafa, baş.

kemala gäl- (Ar. kemāl) (18-29): olgunlaşmak.

kenger (Far. kenger) (10-76): yabanıl enginar.

kere (Far. kereh) (3-112): tere yağı. (Ker., UA)

kesinlikçe (13-18): kesinlikle, asla.

kesip biç- (2-59): Kız isteme töreni sonrasında alacak vereceklerin tartışılması.

Keten (1-148): başörtüsü.

kėv (9-10): köy.

ki (14-111): iki.

kicannı (iki+canlı) (17-344): hamile, gebe. (Ker., UA)

kíflet (2-189): kalabalık topluluk. (kiflet(Ar.): Tel., UA)

kile (Ar. keyle) (13-20): tahıl ölçeği.

kimi (1-75): gibi. (bkz. kimin) (Ker., UA.)

kimin (2-145): gibi. (bkz. kimi) (Ker., UA)

kísse (13-32): 1. bez torba. 2. hisse, pay. (7-6).

kişi (9-3): koca, eş. (Ker.) (bkz. gişi)

köçer (16-33): göçebe.

köçürt- (17-182): evlendirmek. (bkz. göçürt-)

köşek (10-31): 1. torun. 2. deve yavrusu.

köynek (7-30): iç gömleği. (Ker., UA)

közer (9-152): iyice dövülerek kabuğundan ayrılmamış buğday başakları, harman altı.

külek (10-78): tahta kova.

külleḫiye (17-313): baş ve omuzları örtmek için kullanılan örtü, peştumal.

küllük (13-37): kül yığınlarının konulduğu yer, çöplük. (küllıg, küllüg: Ker)

külünçe (1-23): Tandır ocaklarında taş üzerinde pişirilen bir tür ekmek. (UA)

küppük (14-711): içinde yağ muhafaza edilen toprak küpler.

Kürdacı (<Kürt+hacı) (11-38): Bismil ilçesine bağlı Kazancı köyü.

küre (7-30): kirve.

küreken (3-124): damat. (Ker.)

kürtük (9-32): hırka, yelek.

küslü (15-19): dargın olan.

küşne (12-80): burçak.

ḱa (Far. ked+ḫudā/Türk. T. kāhya) (1-41): baba gibi sevilen, sözü geçen büyükler, aksakal.

ḱar (3-9): iş, uğraşı.

ḱar ėt- (14-49): iş görmek.

ḱor (Far. kūr) (14-63): 1. kör, âmâ. 2. işlevini yitirmiş. (17-179) (Ker.)

ḱorlar ̮agası (7-12): İmam Zeynel Âbidin.

ḳarga- (karga-: DLT/I, 284) (4-71): beddua etmek.

ḳaç- (3-126): koşmak. (Ker.)

ḳaçaḳaç(tan) (14-585): acele (ile).

ḳaldır- (5-54): öğrenmek.

ḳáneᶜet (Ar. ḳanāᶜat)(14-24): inanç.

ḳap- (DLT/II-4) (9-17): ısırmak. (Ker., UA)

ḳara su yėn- (2-154): göze perde inmesi, görme yetisini yitirme, kör olma.

ḳarannuḫ (karaŋu: DLT/III, 388) (1-60): karanlık. (Tel., Ker.)

ḳaraş (14-564): kardeş.

ḳárel (Ar. ḳarār) (2-55): karar.

ḳarşına gäl- (3-56): 1. tesadüf etmek, rastlamak. 2. yapılan iyiliğe karşılık iyilik bulmak.

ḳarşına tök- (2-174): yiyecek sunmak.

ḳarşına ḳoy- (1-11): sunmak.

ḳarşını tut- (3-119): engel olmak.

ḳarşınnan ḳaḫ- (14-579): büyük saygı ile karşılamak.

ḳástel (10-33): şadırvan.

ḳáşmerlig ėt- (16-20): espri yapmak, güldürmek, insanları neşelendirmek. (Ker., UA)

ḳáte (2-28): kadar.

ḳátelet (17-395): katarakt.

ḳaḳo (14-468): baba gibi sevilen ve saygı duyulan kişiler için kullanılan bir sevgi sözcüğü. (bkz. Ḳaḳē) 2. kardeş. (10-12).

ḳaḳē (17-39): (bkz. ḳaḳo)

ḳaḳoluḫ (ḳur-) (14-584): samimi dostların, bir büyük baş hayvan kurban ettikleri ve kemiklerini toprağa gömdükleri bir tören eşliğinde, birbirlerini kardeş ilan etmeleri.

ḳav- (9-155): kovmak.

ḳavuş- (16-44): birleşmek.

ḳavuştur- (16-94): birleştirmek.

ḳavut (kavut: DLT/III,163) (17-223): kavrulmuş ve dövülmüş tahıl ununun şeker ya da tatlı yemişle karışımı. (Ker.)

ḳayĭnarv̊adı (5-6): elti.

ḳáyir- (5-49): dönmek, yönelmek.

ḳazyaġı (14-475): gaz yağı.

ḳe (Ar. ḳadar) (2-143): kadar. (bkz. ḫárte, ḳáte, ḳete, ḳede, ġárte)

ḳeʿim (ḳāʿim) (7-4): var olan, ayakta duran.

ḳede (Ar. ḳadar) (1-23): kadar. (bkz. (bkz. ḫárte, ḳáte, ḳete, ġárte)

ḳefeslıġ (Ar. ḳafes) (9-172): göğüs boşluğu.

ḳeide (Ar. ḳāʿide) (14-653): söyleyiş tarzı.

ḳerip (Ar. ġarīb) (7-9): garip, gurbette olan.

ḳeríş (17-249): karış.

ḳesten (Ar. ḳasden) (3-153): kasıtlı olarak.

ḳete (Ar. ḳadar) (4-81): kadar. (bkz. ḫárte, ḳáte, ḳede, ġárte)

ḳeyrim ol- (17-86): 1. doğaüstü güçler tarafından çarpılmak. 2. çok fena olmak, azgınlık yapmak. (17-97).

ḳeysi (Far. ḳaysī) (16-18): kayısı.

ḳılbele- (ḳıble+le-) (17-296): kıbleye doğru çevirmek.

ḳınėrpe (10-77): sulak yerlerde yetişen bir tür bitki.

ḳır saḳḳız (16-80): bir yapıştırıcı türü.

ḳıraġ (1-123): kenar.

ḳıravı (14-519): kırağı.

ḳıran (14-628): salgın hastalık. (ḳırran: Ker.)

ḳıraş (<ḳıraç) (3-56): verimsiz arazi.

ḳırėder (İng. grader) (14-753): greyder.

ḳırmıḫ (13-69): tandır ocaklarından dökülen parçacıklar.

ḳırḫ- (14-82): traş etmek. (Ker.)

ḳıt ol- (19-92): kerpiç yapılırken çamurun içine konulan samanın yetersiz olması.

ḳız- (1-148): ısınmak.

ḳızana gėt- (17-245): dişi kedi ve köpeklerin çiftleşme isteği.

ḳızdır- (1-61): ısıtmak.

ḳızın- (3-98): ısınmak.

ḳo- (2-127): bırakmak, izin vermek.

uḫarı (9-172): yukarı.

ḳocal- (9-107): kocamak, yaşlanmak.

ḳonşı (11-5): komşu.

ḳopat- (2-167): koparmak.

ḳor ḳor (14-253): sıra sıra, deste deste.

ḳorḫulu (14-520): riskli, tehlikeli, korku verici. (bkz. ḳorḫulug)

ḳorḫulug (14-638): (bkz. ḳorḫulu)

ḳoz (10-4): ceviz.

ḳullüg (1-76): Küçük ev, mesken veyahut herhangi bir yapı.

ḳuy (1-52): kuyu. (bkz. ḫuy)

ḳuyruḫ bula- (17-112): yaltaklanmak, dalkavukluk etmek.

ḳuyruḫçu (14-226): Çobanların yanında, sürüdeki yavru kuzuları otlatan kişi.

ḳuzu çímdír- (7-30): yünlerine bulaşmış pislikleri temizlemek amacıyla kuzuları yıkamak.

la (16-26): "ulan" anlamında bir hitap.

läppik (3-142): yapı işlerinde kullanılan, toprağın altından çıkarılan, ince tabaka biçimindeki taş.

laylon (3-148): naylon.

leb (Far. leb) (17-565): dudak.

lengeri (16-133): büyük yayvan bakır tabak.

lo (15-88): Genellikle cümlenin sonuna gelen ve cümle anlamını pekiştiren bir ünlem.

logap (Ar. laḳab) (14-673): lâkap.

lö'len- (<loğ+la-n-) (17-171): yuvarlanmak.

má'ne (Ar. mu'āyene) (4-90): muayene.

macır (Ar. muhācir) (1-141): Muhacir, göçmen.

mäni (3-25): beni.

manşur (Ar. meşhūr) (14-26): meşhur, ünlü.

máḫle (2-25): mahalle.

marḫuda (18-17): Şekersiz aşure.

meᶜeḫanaya (17-420): muayenehane.

meᶜmür (2-160): memur.

men (1-8): ben.

menki (1-158): benimki.

mennen (2--33): benimle.

meḫsim (Ar. maᶜsūm) (2-194): mâsum, günahsız.

meseleme (15-30): sohbet amaçlı anlatılanların bütünü.

meses (3-78): ucunda çivi olan ve hayvanları uyarmak için kullanılan ince uzun sopa, değnek.

mėyḫoş (Far. mey+ḫoş) (14-431): tadı şekerli ve az ekşi olan, mayhoş.

mılla (14-741): molla.

mına (17-525): buna.

mındar (14-87): bunlar.

mını (1-112): bunu.

mınıçün (2-46): bunun için.

mının (9-40): bunun.

mınnan (2-86): bundan.

mınnan (7-28): bununla.

mınnar (4-108): bunlar.

mıraz (7-5): murat.

Mırdar (Far. murdār) (13-57): murdar, pis.

mırta (7-19): yumurta.

min- (2-215): binmek.

mindir- (1-42): bindirmek.

miye (1-82): bana.

musruman (10-35): Müslüman.

muşḳul (Ar. meşġūl) (17-341): meşgûl.

müḥübbi ḫanadan (Ar. muḥibb+Far. ḫānedān) (7-7): sevdiği toplum.

náᶜmet (Ar. niᶜmet) (7-15): nimet.

náᶜmeti celil (Ar. niᶜmet+Ar. celīl) (7-1): Allah'ın nimeti.

naḫır (Erm. nahır) (9-23): büyük baş hayvan sürüsü.

naḫır ḳav- (17-298): büyük baş hayvan sürüsünü harman yerine yönlendirmek.

naḫırçılıḫ (12-1): büyük baş hayvan beslemek.

nava (<ne+hava) (2-54): nasıl. (bkz. hava: tarz)

neblimen (2-153): ne bileyim ben.

nėce (neçe: DLT/I,49; KB/D,114) (3-62): nasıl.

nėdeḫ (14-61): ne yapalım, ne çâre.

neḫlim (1-8): ne bileyim.

nenni nenni (2-204): yavaş yavaş, ağır ağır.

nėrde (17-1): mümkün mü.

nermí (19-1): mermi.

nusḳa (14-495): muska.

oġol (9-1): "evlat" anlamında bir hitap.

oġrınca (E.T. ogrı) (2-11): 1. çalarak, hırsızlık yapmak suretiyle. 2. gizliden (3-113).

oġul uşaḫ (1-106): çoluk çocuk.

oġur (17-285): yol.

ōn (3-60): onu

ona sebep (17-6): onun için.

o͡an- (14-395): uyanmak.

onar (15-78): onlar.

ondar (3-9): onlar.

onḱu (3-59): onunki.

otoboz (Fr. autobus) (14-454): otobüs.

oyat- (17-41): uyandırmak.

ög (7-10): ön.

öge (2-59): 1. üvey. 2. önce. (9-10)

öv̈ (1-12): ev.

ölet (14-79): hayvanlar arasında görülen ölümcül salgın.

ölü öl- (11-19): birinin ölmesi.

öz (DLT/I,45; KB/D,4) (9-142): kendi.

özkü (14-680): kendisininki.

özlerí (16-103): kendileri.

özlerne (1-16): kendilerine.

özlerni (1-83): kendilerini.

özne (14-123): kendisine.

öznü (özün: KB/D,101) (1-3): kendisini.

özözleri (16-91): kendi kendileri.

özözme (1-2): kendi kendime, kendi başıma.

özözmüze (1-13): kendi kendimize, kendimiz için.

özözne (özöziŋe: KB/D,81) (10-41): kendi kendisine.

özöznü (17-250): kendisini.

özü (özi: KD/3.5) (16-9): Kendisi.

özünnen (17-155): kendisiyle.

paca (2-127): baca.

pambalē (3-26): açık tenli, pembe yanaklı.

pambuḫ (Far. panbuḳ) (14-686): pamuk.

pambuḫçuluḫ (10-47): pamukçuluk.

paḫıllıḫ (17-8): Kıskançlık.

para para (Far. pāre) (3-99): pâre pâre, parça parça.

pārt partla- (17-165): çok dertli olmak.

partla- (17-220): patlamak.

parzum (14-53): peynir yapılırken kullanılan kalın keten bez.

pege (14-69): ahır.

pėndír (Far. penīr) (6-21): peynir.

pėndír çal- (18-12): sütün içine peynir mayası katmak, peynir mayalama işlemi.

pergeli dagıl- (14-505): perişan olmak.

peştumal (Far. puştmāl) (17-313): baş ve omuzları örtmek için kullanılan örtü, peştumal.

pırılla- (17-223): "pır pır" şeklinde sesler çıkarmak.

pısḳılėt (Fr. bicyclette) (14-566): bisiklet.

pílever agacï (16-5): damlara dikilen "T" şeklinde destekler.

píllėr (Ar. billūr) (14-394): billur.

pine (7-19): kümes.

piyar (E.T. bıñar) (13-24): pınar.

poḫ (13-34): bok.

pülüs (17-107): polis.

ramoḳ (14-756): römork.

ráḥed ol- (14-18): iyileşmek, sıhhat bulmak.

ráḥmetlíge git- (14-201): ölmek, vefât etmek.

ray at- (17-294): oy kullanmak.

ray vėr- (19-69): (bkz. ray at-)

reḥmetlıg (14-38): rahmetli.

sal- (1-135): bırakmak.

salam (5-45): selam.

saḫuḫ (1-148): soğuk.

saḫib-i düldül (7-5): Hz. Ali (k.v.)

saḫla- (1-59): beslemek, büyütmek, himâye etmek.

säp- (17-559): serpmek.

sap dagıt- (19-100): buğday saplarının topraktan çekilip işlenmek üzere alana yayılması.

sapa (Far. sepā) (2-90): sehpa.

saplaḫ (14-240): saplı su tası.

sarat (Ar. sarrad) (4-25): büyük delikli kalbur.

saratla- (13-21): iri gözlü kalburla elemek. (bkz. sarat)

sarla- (13-44): sarmak.

sarlan- (17-108): bürünmek.

Satı (9-51): zaten.

savan (10-59): patiskadan yapılan örtü.

savuḫ (4-81): soğuk.

sazaḫ (3-90): kuvvetli rüzgâr, sazak.

seᶜep (Ar. sāḫib) (2-25): sahip, iye.

seᶜeb ol- (2-106): sahip çıkmak, sahiplenmek.

sebbáḫsí (17-323): sabahleyin.

sekkü (sekü DLT/III,230) (14-527): basamak, kaldırım, seki.

seḫep (<sebep) (14-309): için.

seḳḳel (15-15): sakal.

sıppısaglam (4-97): sapasağlam.

sırfa (Ar. sufre) (14-323): sofra.

sırsırra (17-412): yarasa.

sıtamlıḫ ėt- (Far. sitem+lik) (10-86): zulmetmek.

sıtan (16-57): zaten. (bkz. satı)

sıtıl (14-517): kulplu su kabı, kova.

sípír- (14-340): süpürmek.

sípírgeçi (14-642): Alevilikte cem törenlerinde 12 hizmetten birini gören kişi.

sippisaglam (14-20): sapasağlam.

sir (7-10): sır.

SíTḫásen (<Seyit Hasan) (1-60): Bismil ilçesine bağlı Bakacak köyü.

siye (1-97): sana.

sofrayi ḫelíl (7-1): Halil İbrahim sofrası.

sosarat (17-162): felâket.

sög- (9-27): sövmek, küfretmek.

söv- (2-160): sevmek.

söz sav (15-87): "özlü söz" anlamında bir ikileme.

su tök- (16-101): işemek.

sunapa (9-57): harap hâldeki elbise.

suvar- (suwar-: DLT/I,498) (1-96): sulamak.

suḫra (14-59): zahmet, zahmetli iş.

suvaḫ (1-19): sıva.

sükür (14-755): Dere veya su akıntılarının önünde yapılan set, su bendi.

sümmük (E.T. süŋük: (KD/24.2; DLT/I, 178) (14-706): kemik.

Sürye (14-123): Suriye.

şáᶜre (Ar. şaᶜriyye) (2-128): şehriye.

şamė (14-92): hindi.

şapıltı (1-62): "şıp şıp" şeklinde gelen sesler.

şarḫa çek- (9-14): buğday saplarının binek hayvanlara yüklenerek harman yerine götürülmesi.

şarḫa vur- (12-20): buğday saplarının binek hayvanlara yüklenmesi.

şek (17-414): dik durarak, eğilip bükülmeden.

şelle (1-64): balya, bağlanmış saman desteleri.

şeḫer (3-192): şehir.

şırraşır (18-11): sırılsıklam.

şıḳırtım (17-236): yazın en sıcak günleri.

şiket (Ar. şikāyet) (3-164): şikâyet.

şop (14-108): iz, belirti.

tá^{c}ám (ta^{c}ām) (7-2): yemek, yiyecek.

tabaḫça (14-54): meyve tabağına benzer büyük sepet.

talıp (17-89): talip, mürşit.

tamam (2-159): ergenlik çağındaki kimse.

tamam ol- (9-6): ergen olmak.

tamamıca (1-39): tamamıyla, baştan başa.

tamaşa ėt- (Far. temāşā) (14-23): seyretmek.

taḫsi (3-127): otomobil.

tar (3-32): tezekleri şekillendirmek için kullanılan tahtadan yapılmış yuvarlak kalıp.

tarla tapan (15-74): Tarla kelimesi ile birlikte "bütün gayrımenkuller" anlamına gelen bir ikileme.

teberek (14-24): şifâlı.

tekine (19-89): kerpiç hazırlanırken çamur maddesinin konulduğu ve taşındığı dikdörtgen biçiminde tahtadan alet.

tendür (Ar. tennūr) (3-75): tandır, külünçe ekmeği pişirilen kerpiç ocak. (bkz. külünçe)

tep- (6-1): halay çekmek. (halay tep-: Tel.; heley tep-: Ker.)

teppe sümmügü (2-153): dilciğin üzerinde bulunan kemik.

teptir- (14-673): 1. oynatmak, dansettirmek. 2. halaya katmak. (19-65)

terkle- (14-376): terk etmek.

terpeştir- (tepren-: DLT/II, 240; KB/D, 834) (17-40): yerinden oynatmak, kımıldatmak.

tėşt (Far. taşt) (14-706): büyük leğen.

tevekkeli (17-321): saf olan, doğal hareket eden kimse.

tėz (6-19): erken.

tezze (2-168): taze.

tıfaf ėt- (Ar. tavāf) (14-363): tavaf etmek.

tırḫa (19-101): harman yerinde dövülmek için yapılan sap yığınları.

tíffī tíffī (9-54): “Tuu” anlamında bir söz.

tírít (14-678): et kaynadıktan sonra tencerede kalan su.

tē̄ (14-566): “Tā” anlamında bir gösterme edatı.

toba (Ar. tevbe) (14-747): tövbe.

toḫtor (17-402): doktor.

torpaga düş- (9-1): ölmek.

toḳḳaç (7-38): elbise yıkanırken kullanılan tahtadan alet. (dögec, dokkaç: Ker.)

toy (9-217): düğün.

tufū tufū (14-165): “Tuu” anlamında bir söz.

tuluḫ (14-54): 1. içerisine peynir konulan yahut yayık olarak kullanılan koyun postu. 2. sıcak su torbası.

tut (2-22): dut ağacı, dut meyvesi.

tüken (Ar. dukkān) (9-84): dükkân.

tünne (19-24): 1. fakir, beş parasız. 2. yok, mevcut olmayan.

udum (17-480): yudum.

uşaḫ avut- (19-129): çocuk bakmak.

uşaḫ gätír- (3-4): doğum yapmak.

uşaḫ (uşak: DLT/I,67) (1-106): çocuk.

ügüt- (2-19): öğütmek.

üreg ėt- (10-81): cesaret etmek.

üregi yan- (1-16): acımak.

üregine vur- (14-178): çok üzülmek, hayıflanmak.

üregini reḥed ėt- (17-285): bir işte arzuladığı sonuca ulaşarak rahatlamak.

ürye (Ar. ruᶜyā) (14-6): rüya, düş.

üskek (14-323): yüksek.

ütel (Fr. hotel) (3-182): otel.

üz (2-20): yüz.

üzzük (2-76): yüzük.

vasayit (Ar. vesāid) (14-516): araç.

vätän (Ar. vatan) (17-143): memleket.

veᶜū (19-57): Bir hayret ünlemi.

vercimeK (Far. merdumek) (19-102): mercimek.

vermen (Far. nerdubān) (14-724): merdiven.

vesyet (Ar. vasiyyet) (14-471): vasiyet.

vur- (17-71): 1. dövmek, tartaklamak. 2. inşa etmek. (1-76) 3. yazdırmak, kayda geçirmek. (9-89)

vüjdan (Ar. vicdān) (14-484): vicdan.

v̇ala (Ar. vallahi) (1-63): vallahi.

yagmır dög- (18-11): yağmura yakalanmak.

yaba (17-60): harman savurmaya yarayan ucu çatallı kürek.

yabançı (15-83): Türkmenler dışında kalan diğer etnik gruplar.

yabanı (Far. yābān) (1-142): dışarı.

yahā (4-122): bir hayret ünlemi.

yala (5-55): umarım ki, inşallah.

yalagız (yalŋuz KB/D, 491) (4-131): yalnız, tek başına.

yalaguz (4-129): (bkz. yalagız)

yalaḫ (17-219): Hayvanların su içtiği kap.

yallat- (4-68): kandırmak, aldatmak.

yamşaḫ (14-290): Büyük başörtüsü.

yamşaḫlı (14-290): Gelinlerin evliliklerin ilk dönemlerinde kayınbaba ve kaynanaları ile saygı gereği konuşmamaları ve bu amaçla ağızlarını yamşak adı verilen tülbentle örtmeleri.

yanı sora (3-72): beraberinde.

yaḫ (14-92): yağ.

yaḫan- (2-52): yıkanmak.

yaḫun (1-60): yakın.

yarı- (yaru- yaşu- DLT/III-89; yarut- KB/D,129) (1-27): mutlu olmak, gün görmek, iyi bir hayat sürdürmek.

yarımçılıḫ (14-678): yarım yamalak.

yassı yassı (17-321): espritüel kimse.

yassıla- (2-17): yayvanlaştırmak, düzleştirmek.

yatırt- (2-94): yatırmak.

yėl (13-65): rüzgâr.

yemin iç- (16-1): yemin etmek.

yėn- (1-78): inmek.

yėndir- (14-397): indirmek.

yėngi (7-30): yeni.

yėngişten (1-105): yeniden.

yėregren (<yėre+giren) (14-652): alçalan, rezil olan.

yėriş- (7-8): erişmek, kavuşmak.

yėsirlíḫ (Ar. esīr) (9-186): esaret.

yėtim saḫla- (14-355): kimsesiz bir çocuğun bakımını üstlenmek.

yıḫ- (2-67): toplamak, biriktirmek, bir araya getirmek.

yıḫıl- (2-59):toplanmak, bir araya gelmek.

yolḫun sípírgesí (17-56): uzun çöplü süpürge.

yoldaş (17-150): sırdaş, samimi arkadaş.

yolma (1-57): Orakla biçilemeyecek kadar kısa kalmış ekin.

yolma yol- (12-78): Orakla biçilemeyecek kadar kısa kalmış ekinleri yolmak. (bkz. yolma)

yomsuz (14-493): uğursuz.

yulvar (9-182): yular.

yuḫḫa (1-135): ince, şeffaf.

yuḫu (17-132): uyku.

yuḫsuz (17-492): uykusuz. (bkz. yuḫu)

yünK (yüng: DLT/I, 150) (14-664): yün.

zaġar (Ar. zāhir) (4-47): herhâlde. (bkz. zar, zer)

zar (16-100): (bkz. zaġar, zer)

zata (14-150): zaten.

zer (1-128): (bkz. zaġar, zar)

zerel (10-26): zarar.

zeremce (Far. serencām) (14-455): macera, olay.

zėyrat (Ar. ziyāret) (14-1): türbe.

zıppır (14-670): iri yarı.

zíbíl (Ar. zibl) (2-139): Büyük baş hayvan pisliği, gübre.

zílle (Far. sīlī) (17-404): tokat, sille.

zílle çal- (17-404): tokat atmak.

zírᶜet (zirāᶜāt) (14-649): ziraat.

zoppa (17-301): dayak, sopa.

zor (3-172): yaman, inatçı

zordan beleden (2-44): güçlükle, zor bela.

Dualar

Alla ėvlatizı bagışlasın (2-114)

Babaya anaya ráḥmet (2-194)

İraḫ gėç yarabbi (14-393)

Caniyın eti sagolsun (14-535)

torpag˯atasan altun tutasan (14-681)

babaya ráḥmeT (17-251)

Elde ayaḫta ḳomasın (17-442)

Alla siye aḫrat˯iman vėrsin (17-441)

Alla säni ele ayaga salmasın (17-511)

Beddular (Kargışlar)

teppe kimi şişesicce (4-115)

Ėviyiz yıḫıla (9-174)

genc˯üzī görmesín (16-67)

ėvī yıḫılmiya (17-83)

Alla ėvī yıḫa (17-193)

Allas säni ala (17-298)

Yanna kurtlar düşsün (19-139)

Alla ḥaḳḳidan gele (17-234)

ḳuzzulḳurt yė (14-717)

Kül başiya ḳoyaydım (17-250)

Deyimler ve Atasözleri

gėce ḱarı buluntudur (14-722)

bėle ḳuşun bėle ḳuyrugu olur (15-51)

ilanı küçkkene öldür (17-63)

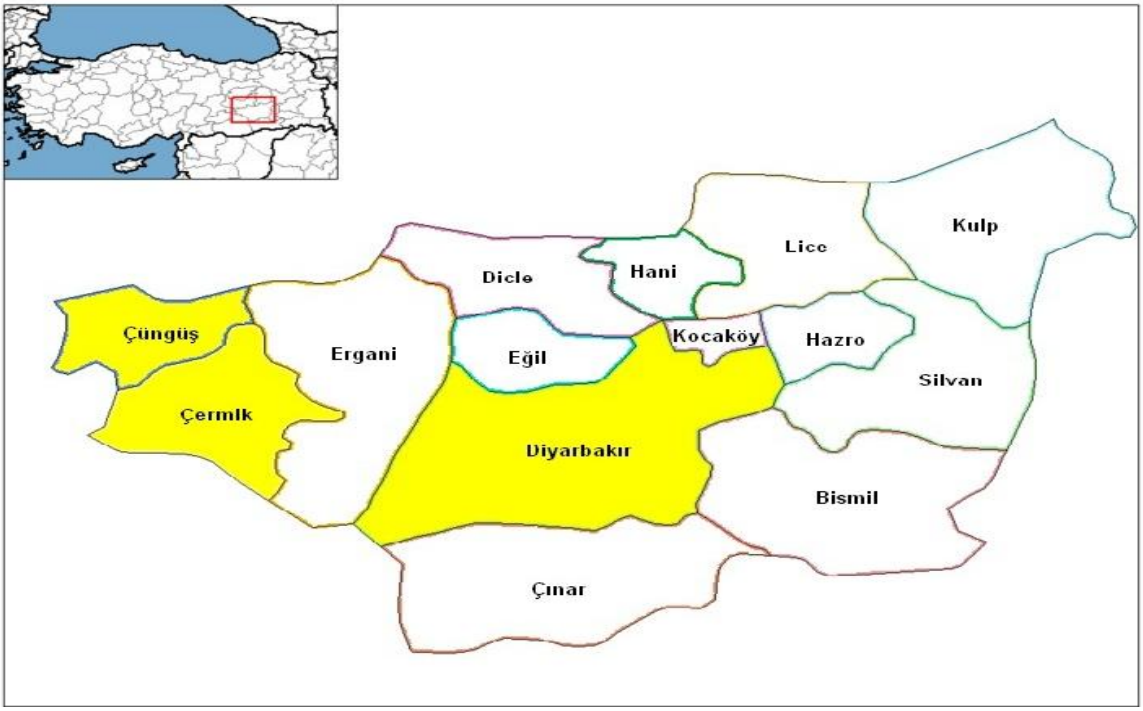
Et yė göte baḫ, yag yė ḳuv̈ata baḫ, bekmez ̆iç benze baḫ (19-156)

Ḳarnında bı ḳate olmaḫ (17-330)

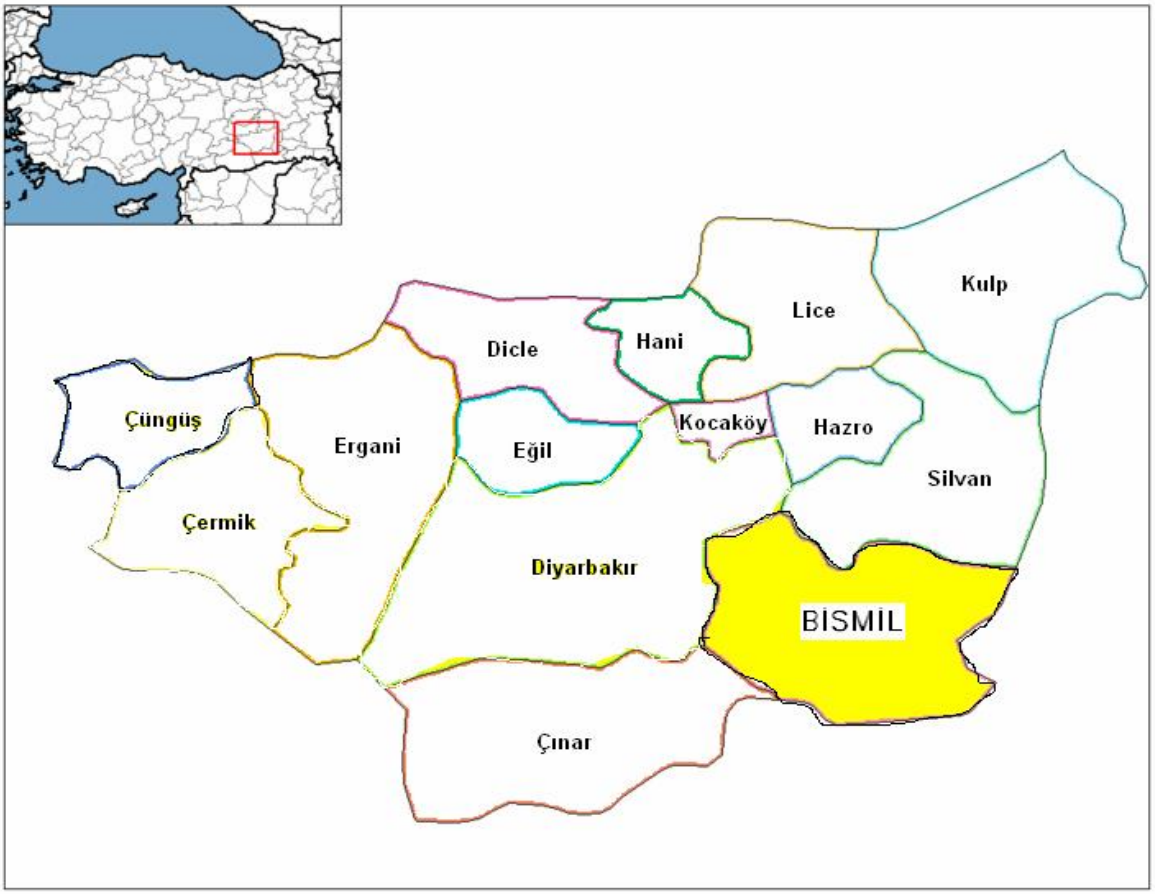
Canı tiken tiken olmaḫ (14-333)

Tükürügü yère düşmemek (14-463)

Kıssasına küçesíne salmamak (14-472)

Kulp
Lice
Hani
Dicle
Çüngüş
Ergani
Eğil
Kocaköy
Hazro
Silvan
Çermik
Diyarbakır
Bismil
Çınar

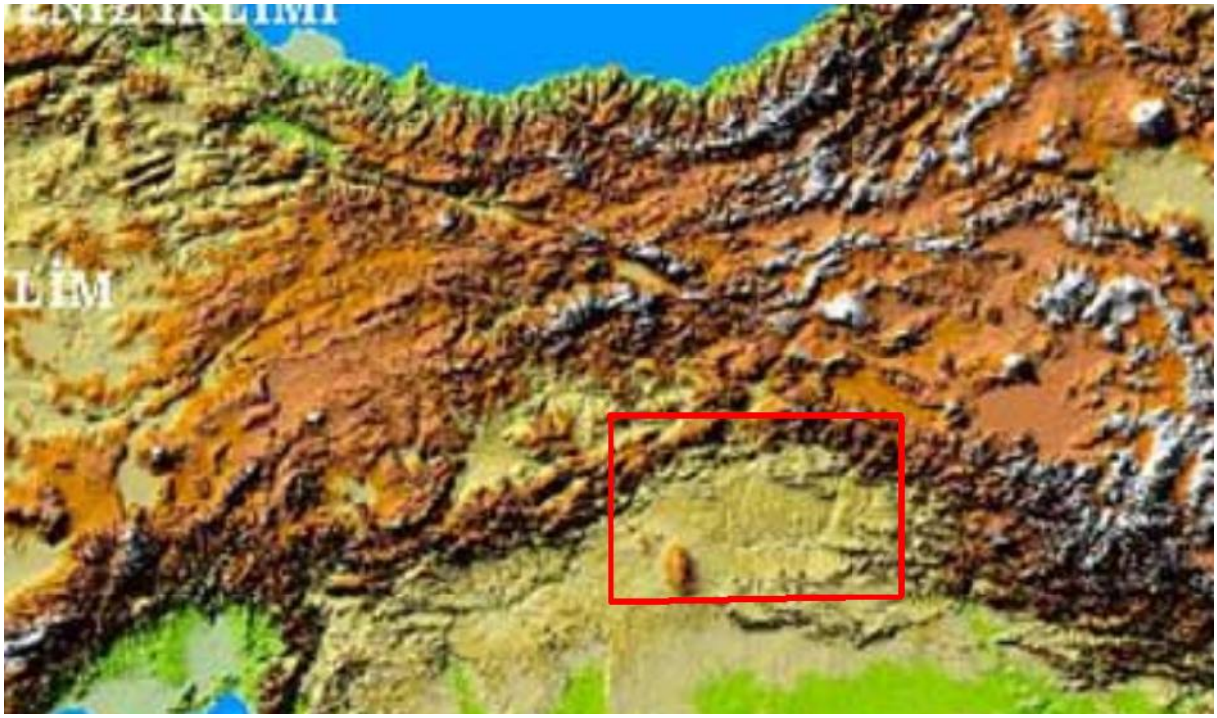
Harita-1

Kulp
Lice
Dicle
Hani
Çüngüş
Ergani
Eğil
Kocaköy
Hazro
Silvan
Çermik
Diyarbakır
BİSMİL
Çınar

Harita-2

Bakacak
Ulutürk
Bismil
Köseli
Obalı
Aralık
Türkmenhacı
Bismil, Türkmenhacı, Türkiye
© 2008 Tele Atlas
© 2008 Basarsoft
Image © 2008 DigitalGlobe
Google
37°50'13.57" K 40°37'52.45" D
yükseklik 554 m
Bakış irtifası 11.11 km

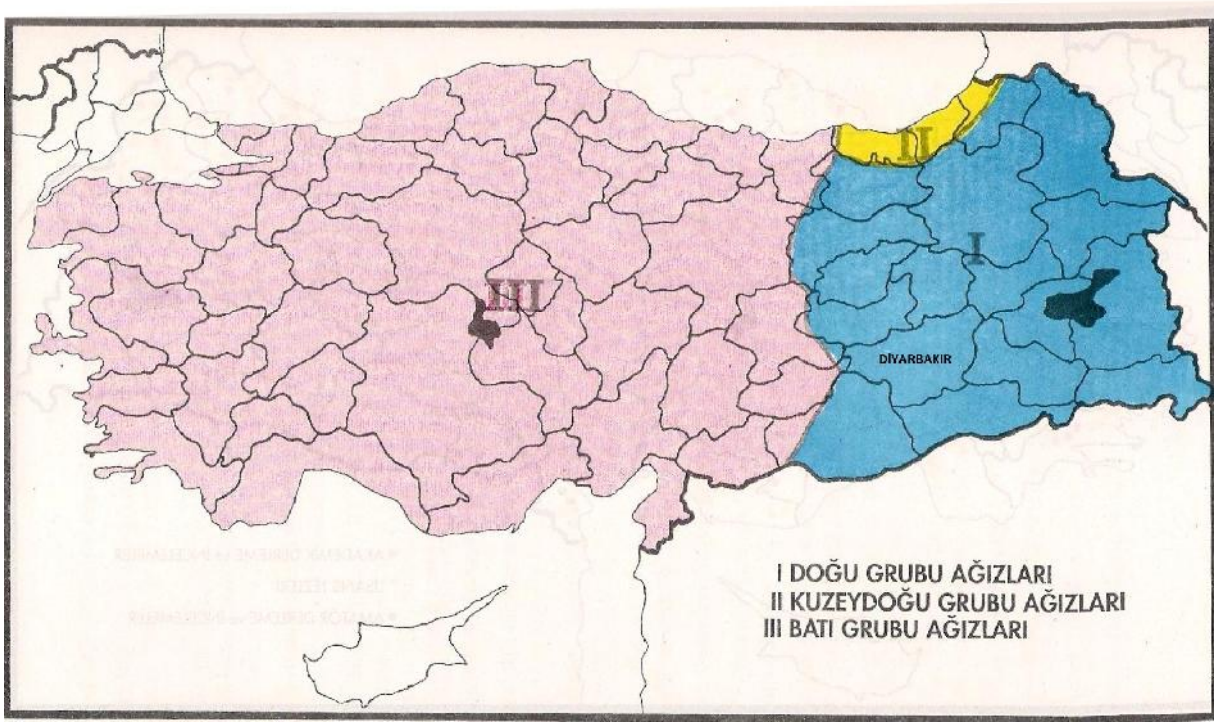
Harita-3

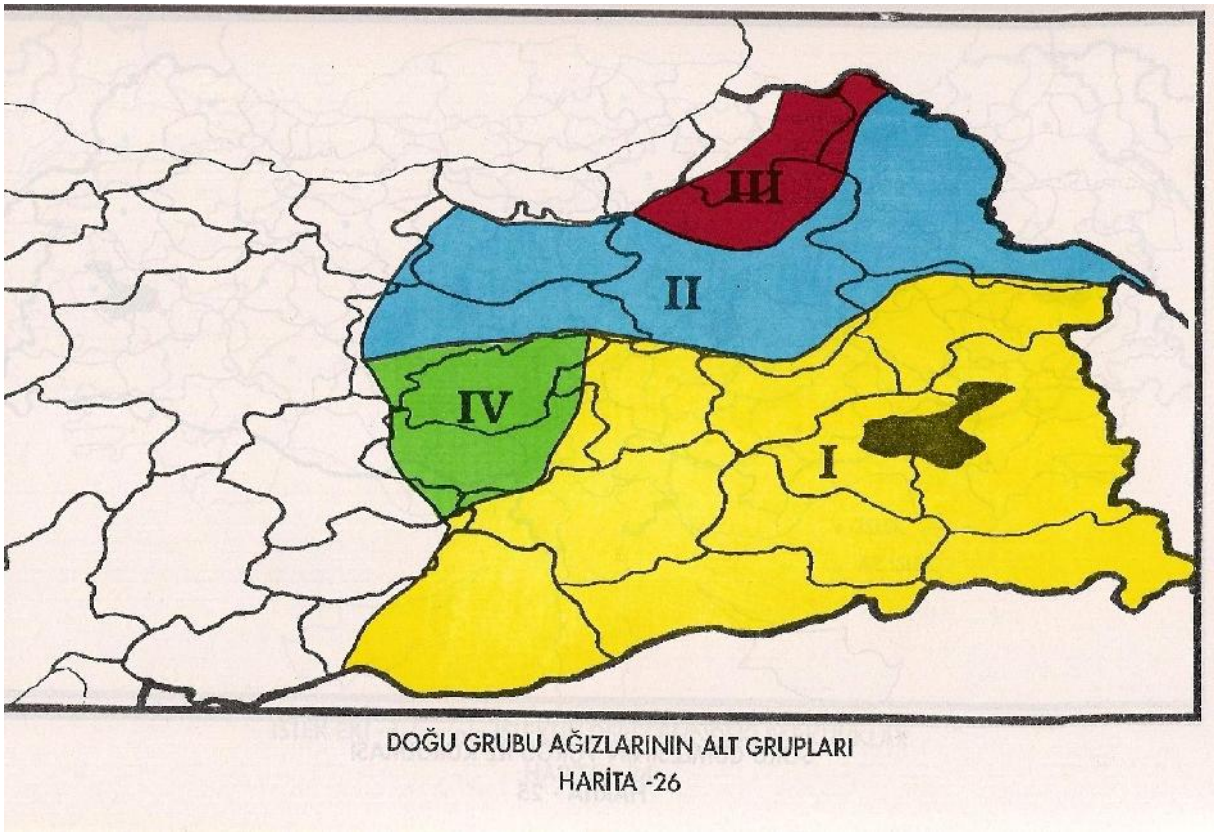
Harita-4

Ulutürk
Bismil
Obalı
Image © 2008 TerraMetrics
Image © 2008 DigitalGlobe
© 2008 Tele Atlas
© 2008 Basarsoft
Google

Harita-5

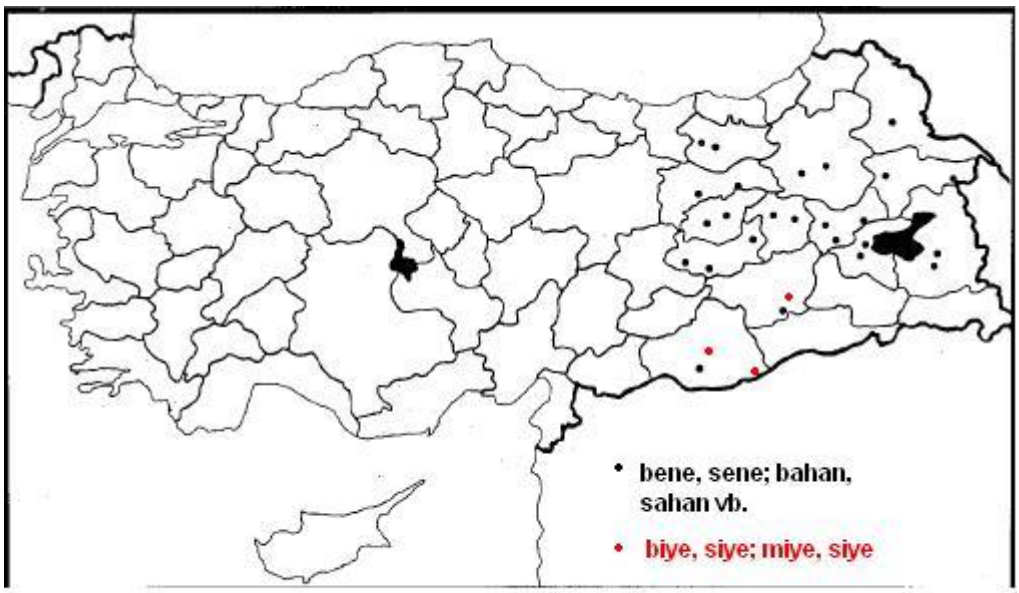

II
I
III
DİYARBAKIR
I DOĞU GRUBU AĞIZLARI
II KUZEYDOĞU GRUBU AĞIZLARI
III BATI GRUBU AĞIZLARI

Harita-6

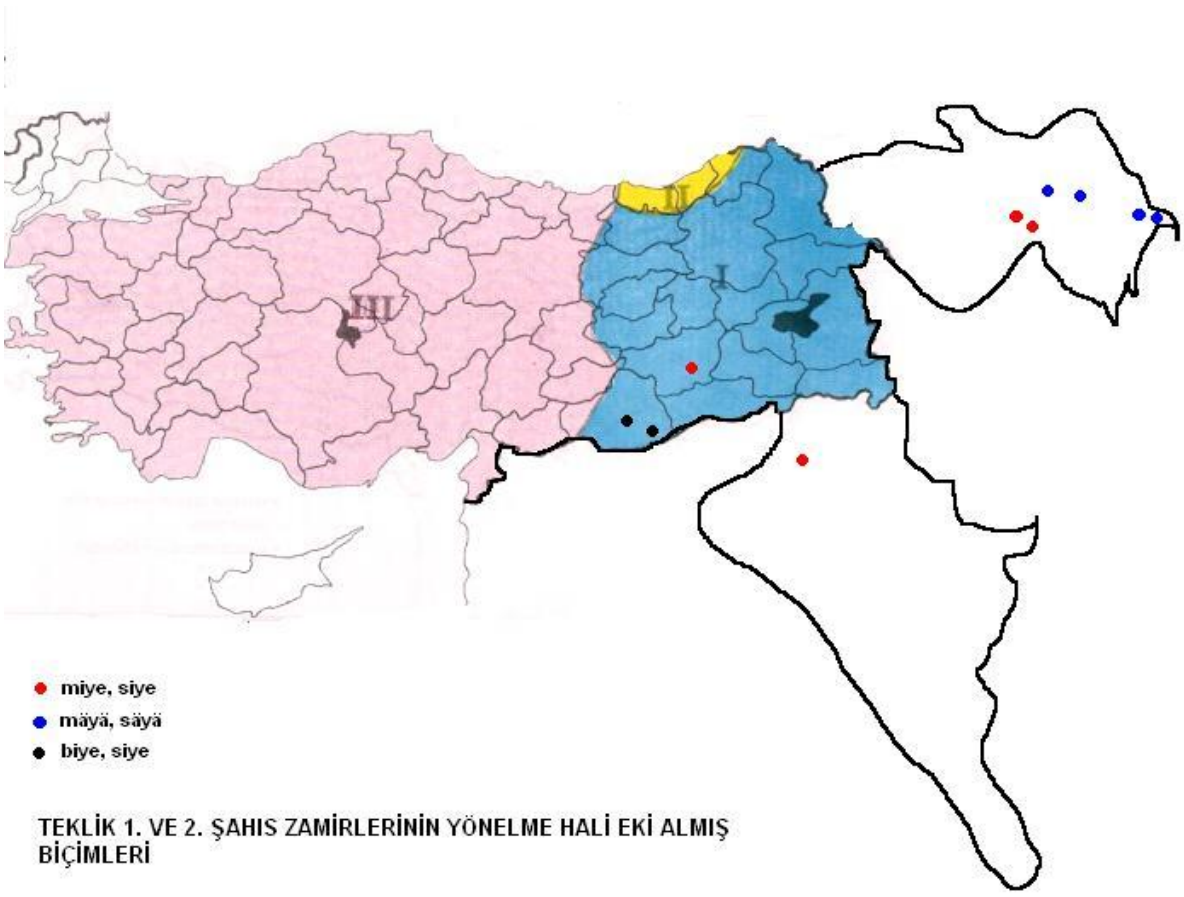
DOĞU GRUBU AĞIZLARININ ALT GRUPLARI
HARİTA -26

Harita-7

TEKLİK 1. VE 2. ŞAHIS ZAMİRLERİNİN YÖNELME HALİ EKİ ALMIŞ ŞEKİLLERİ

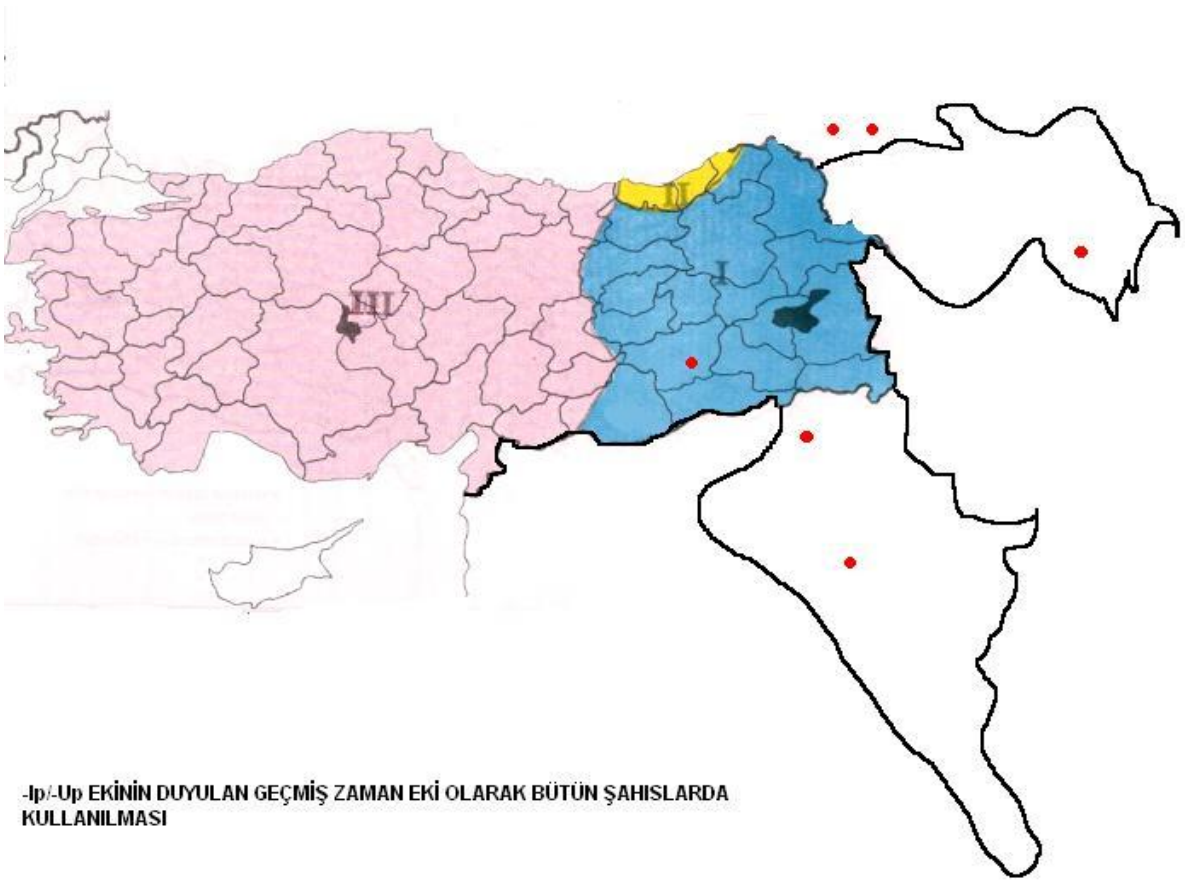
Harita-8

Harita-9

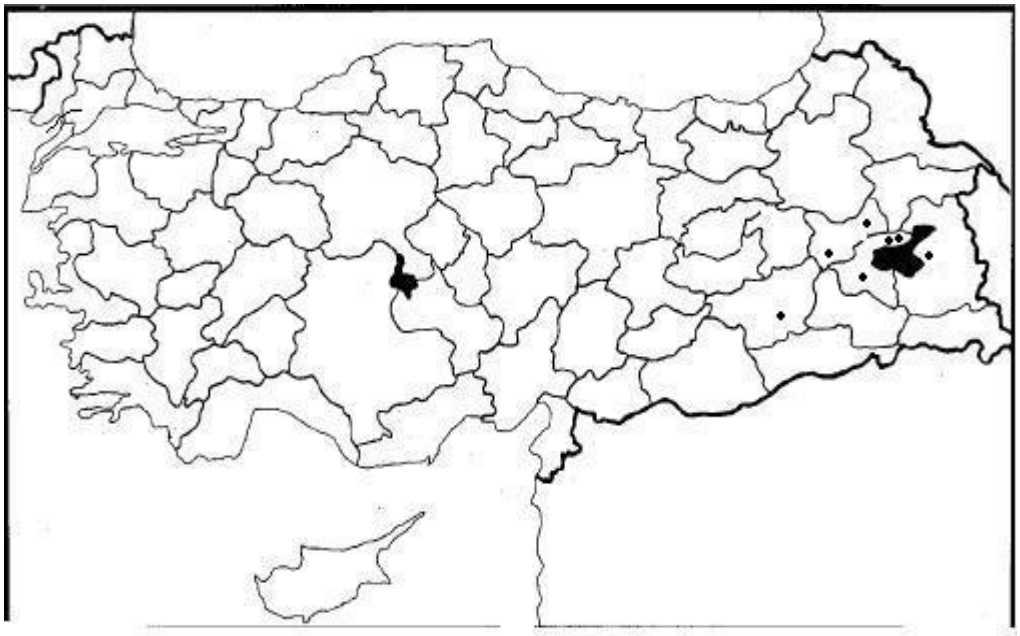

Harita-10

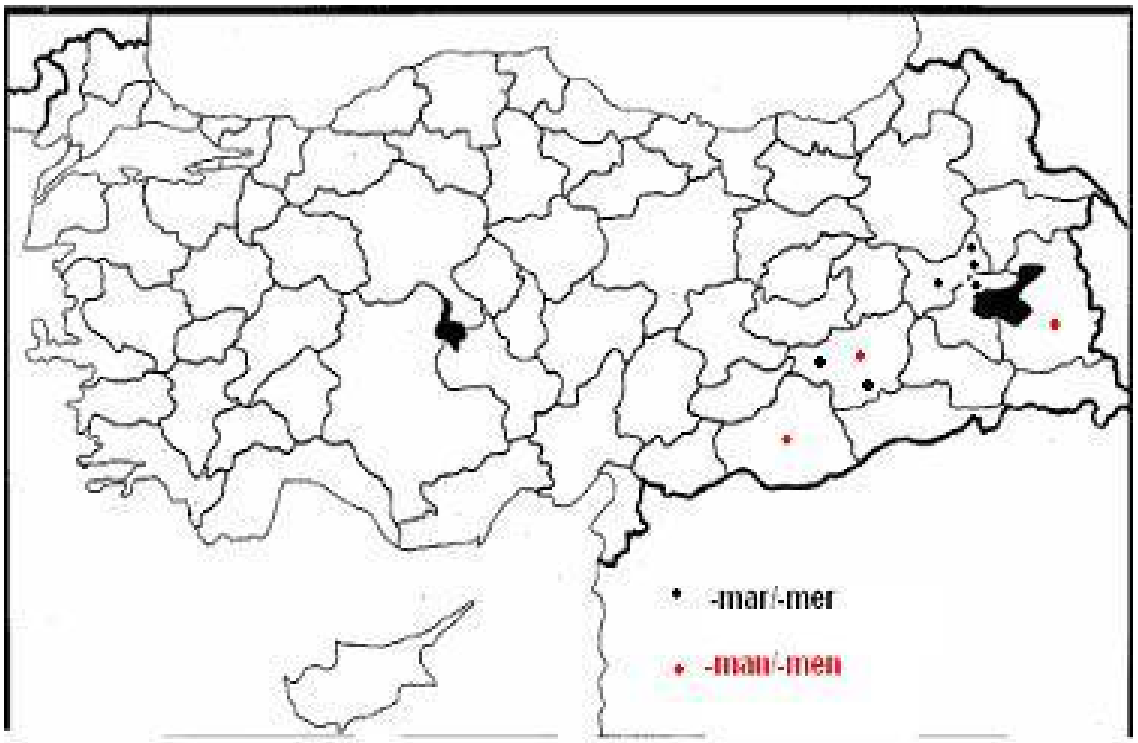
-Ip/-Up EKİNİN DUYULAN GEÇMİŞ ZAMAN EKİ OLARAK BÜTÜN ŞAHISLARDA KULLANILMASI

Harita-11

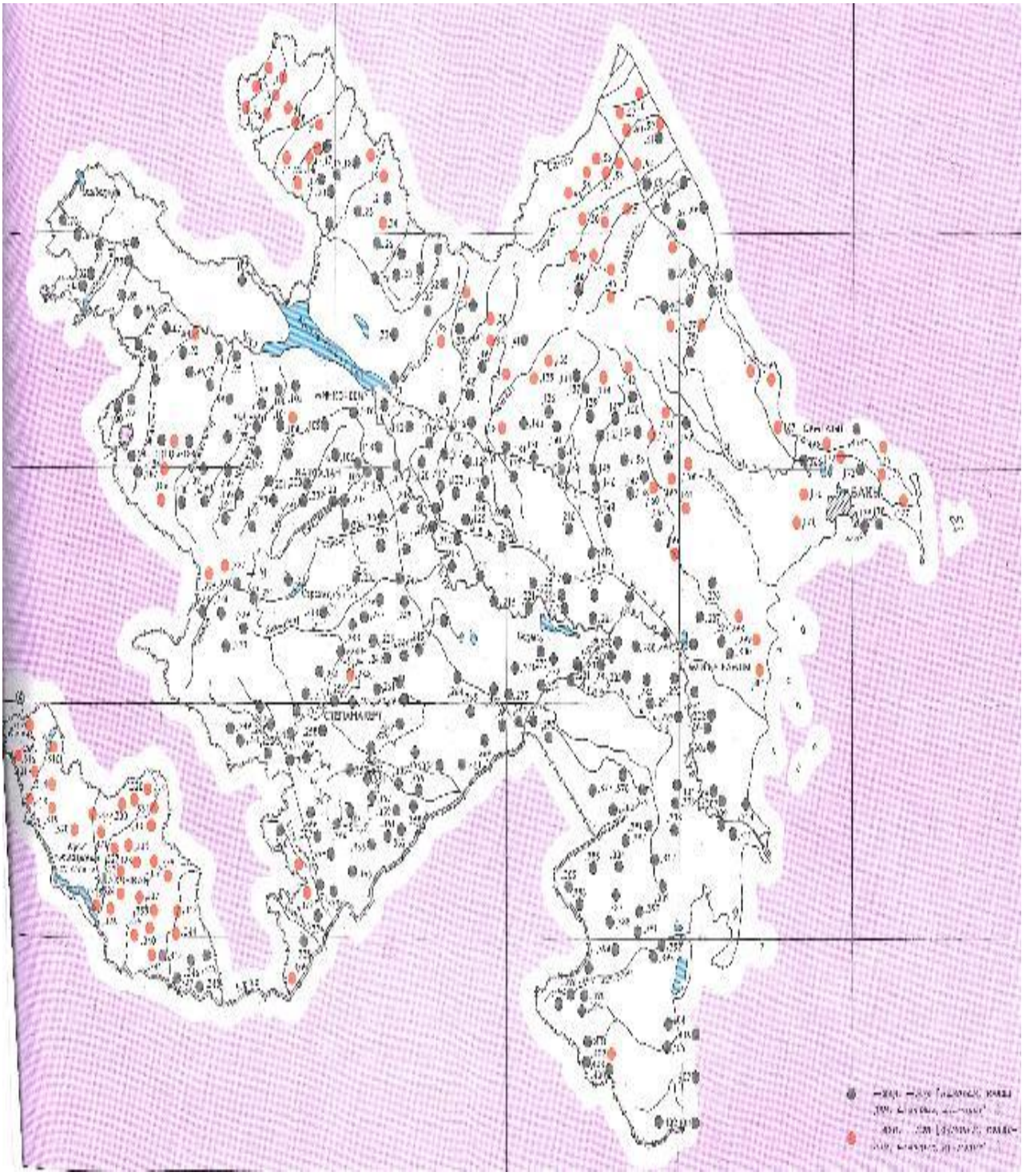
ÖN SESTE GÖRÜLEN b>m AKICILAŞMASI

Harita-12

GENİŞ ZAMAN EKİNİN OLUMSUZU

Harita-13

Harita-14

ÖZET

SÖKMEN İsmail, Bismil Türkmen Ağzı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011

Diyarbakır ili Bismil ilçesinde merkezde Dumlupınar mahallesi ve Türkmenhacı, Bakacak (Seyit Hasan) ve Ulutürk (Türk Darlı) köylerinde kümelenen Türkmenlerin sahip oldukları ağız özellikleri, genel anlamda Türkiye Türkçesi ağızları ve özelde Doğu grubu ağızları için büyük önem arz etmektedir. Bismil Türkmen Ağzı, bağlı bulunduğu Doğu grubu ağızlarından ve bir alt grup olarak Diyarbakır ağzından ayrılarak Azerbaycan ve Irak Türkmen ağızları ile birleşen birçok fonetik ve morfolojik özellik göstermektedir. Leksik olarak da Bismil Türkmen Ağzı, özellikle Irak Türkmen ağızları ile çok büyük bir ortaklığa sahiptir. Bu birlikteliklerin ve farklılıkların ortaya konması hem Doğu grubu ağızlarının kendi içerisinde sınıflandırılmasına, hem de Doğu Oğuz grubu ağızlarının güney kanadının aydınlatılmasına ve kendi aralarındaki ilişkilerinin tespit edilmesine katkıda bulunacaktır.

Türkmen kimliğinin temel alınması durumunda, Bismil Türkmen Ağzı, Şanlıurfa-Musul-Kerkük hattı ağızları ve bu hatta bazı Azerbaycan ağızlarının dahil olması ile oluşacak daire, etnik temelde gelişecek bir ağız grubu olarak bazı iskân problemlerinin çözümünde ipucu görevi görebilir.

Bismil Türkmen Ağzının gösterdiği birtakım önemli dilsel farklılıklar nedeniyle, Diyarbakır ağzının kendi içerisinde farklı ağız katmanlarına ayrılabileceği sonucu da ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

1. Bismil Türkmenleri

2. Azerbaycan Türkçesi ağızları

3. Irak Türkmen Ağızları

4. Doğu grubu ağızları

5. Diyalektoloji

ABSTRACT

SÖKMEN İsmail, Bismil Turkmen Dialect, Master Thesis, Ankara, 2011

Dialect of Bismil Turkmens lives in Bismil which is one of the county of Diyarbakir and Turkmenhacı, Bakacak (Seyit Hasan) and Uluturk (Turk Darli) villages and Dumlupinar street in the centre, is very important for Turkey Turkish dialects in general and east group of them in special. Dialect of Bismil Turkmens has many phonetical and morphological features differ from east group of Turkey Turkish dialects and Diyarbakir dialect and connect with Azerbaijani and Iraq Turkmen dialects. Dialect of Bismil Turkmens has common lexical items with Iraq Turkmen dialects. Determining these differences and similarities will be useful to classify east group of Turkey Turkish dialects and lighten features of dialects of east Oghuz group and relationship between them.

Considering Turkmen identity as prototipe, dialects of Bismil, Sanliurfa-Musul-Kerkuk line, and also some Azerbaijani dialects can consist as a dialect group which will develop in ethnic base can be a hint to solve location problems.

Differing dialect of Bismil Turkmens with some important gramatical features requires classifying Diyarbakir dialect.

Anahtar Kelimeler:

1. Bismil Turkmen
2. Azerbaijani Turkish Dialects
3. Iraq Turkmen Dialects
4. East Group Dialects
5. Dialectology